

I

44584

Novo Doba

НОВО ДОБА * NOVA DOBA

L I S T

sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine
za politička, socijalna i književna pitanja.

Urednik i izdavač:

VICE ILJADICA-GRBEŠIĆ.

Godina I.

Z moje knjižnice
F. Leves.

U ZLATNOM PRAGU.

Tiskem B. Grunda a V. Svatoně, Kr. Vinohrady.

1898.

II
44584

10.6.1927

N. (Leves)

[Faint handwritten text, possibly a signature]

$\frac{789}{27}$

SADRŽAJ.

I. Članci:

	str.
Novo Doba. Franjo Hlavaček	1
Hrvatski ideali. Stjepan Radić	6, 53
Srpska narodno-erkvena avtonomija. Svezozar Pribičević	11
Položaj in zadača Slovencev. Ivan Jarošlavec	17
O kritici. F. V. Krejči	23, 62, 112, 183
O socijalnom pitanju. Po E. de Laveleyu	25, 69
Vuk in Kopitar. Iv. Kobalov	31
Malo odgovora V. Iljadica-Grbešić	36, 80, 139
Zemljoradničke zadruge u Srbiji. Iv. Š.	38
Moralna snaga	49
Socijalizam kot veda. Ivan Benković	58, 108, 180, 227
O zadruzi. Živko Bertić	65, 117, 195, 232
Rane na našem narodnem telesu. D. L. Selski	74, 192
Preporodjaj u Češkoj. Dr. Z. V. Tobolka	78, 121
Prostitucija madžaronske „stranke“	97
Veliko djelo. Ivan Lorković	100
O pripravi za rad u narodnoj politici, Stjepan Radić	125, 268, 317
Pravo puka na obrazovanje od Gabriela Séaillesa	130
Slovenska univerza v Ljubljani. Ivan Sotlán	133
Nemiri u Hrvatskoj. Jovan Banjanin	142
Iz života češkoga djaštva:	
I. Češka djačka društva	149
II. „Všeprd“ društvo čeških pravnika. JUC. J. Salaba	201
III. Drugo češko sveučilište u Moravskoj. JUC. Fr. Koželuha	203
Mi i naši „stari“	176
Glas iz Slovačke	189
U Slavoniji post — u Zagrebu poklade	225
O zadacima djaštva Iz Masaryka	240
Bunjevci i Šokci u Ugarskoj. Milan Heimrl	246
Ekonomska pitanja u hrvatskoj politici. M. K.	254, 305
Pedeset godina našega narodnoga napreznja	297
O konsumnih društvih. Ivan Dermôta	301
Pogled na unutrašnju politiku Srbije od prvoga rata za oslobodjenje do ustava 1869. Vojislav Milošević	311
Zemljoradničke zadruge u Srbiji. Djordje Ranojević	323

	Str.
Politiške zahteve. Dr. T. G. Masaryk	334
Dr. Lovro monti. —n—	342
Narodni naponi Lužičkih Srba. Adolf Černý	346
František Palacký kao povjesni filozof i političar. Dr. T. G. Masaryk	349
O morali naše študjuće mladeži. Dr. Ivan Sotlán	357
Oreorganizaciji gospodarskih podružnica. Dragan Turk	363
Jules Lemaitre protiv klasičnog obučavanja	366

II. Dopisi.

Iz Zagreba	39, 85
Iz Gradca	41, 284, 376
Iz Budimpešte	43
Iz Insbrucka	89
Iz Aleksandrije	154
Sa zagrebačkog sveučilišta	205
Sa hrvatskoga sveučilišta	275
Iz Beča (o „Zori“)	279
„ „ (o „Zvonimira“)	282, 370

III. Književnost i umjetnost.

Mladost. Sperans	155
Umetnostna poročila. Josip Grm	158
Preporod i Nova Nada	160
Narodna Misao v Zagrebu. Ivan Sotlán	163
Hrvatski trgovac	164
Bezensék Anton. Bolgarija in Srbija. J. E.	165
Filip Davidović Marušć: Trnje i cvijeće. Ivan Šajković	208
Bosnische Streiflichter	213
Bogosavljević Aleksa: O Arnautima. J. E.	285
Inferno od Augusta Strindberga	286
Tri francuska djela o južnim Slavenima. Stjepan Radić	378
Hlas. Ivan Šajković	387
Der Katholicismus als Princip des Fortschritts	389
Dr. Phil. K. Subotić: Ilpruue. I. Š.	395

IV. Varia.

91, 167, 216, 288	395
-----------------------------	-----

V. Bilješke.

„Narodna Misao“ 44. Pedesetogodišnjica hrvatskog jezika kao uredovnoga 44. Gospodarski pokret v Slovincih 46. Mladost 92. Znanstvene akademije 93. J. J. Strossmayeru	
---	--

168. Govor Dra M. Derenčina u proračunskoj raspravi 169. „Mensa academica“ na hrvatskom sveučilištu 170. „Nadopunjak saborskoga govora“ Jurja baruna Rukavine 171. Katoličkom Listu 172. Naše Novine 174. Hrvatski sabor i štrajk njemačkih djaka u Cislajtaciji 175. Zvijeri 219. Hranjene u Božjakovini 219. Zborovanje slovenskih visokošolcev u Beču 220. Predlog grofa Kulmera 220. Politika i prijateljstvo 221. Sa zagrebačkog sveučilišta 224. † Mitropolit Mihailo 290. † Dr. Lovro Monii 290. Čega

se Madžaroni boje 291. Khuen jedan put u istinu pacificirao 291. Odgovor na Novom Vieku 292. Bratstvo na djelu. 293. Proslava pedesetgodišnjice hrvatskoga službenoga jezika u Pragu 293. Gjalski umirovljen 294. Otvoreno pismo Dra Franka Potočnjaka Dragutinu grofu Khuen-Hedervaryu 294. Da nas razumiju 398. * * * 401. Proslava Palackova u literaturi 402. Madžarske zastave u Hrvatskoj 402. Progovoriše 402. Zemljišno-vjersijski zavod za Dalmaciju 403. Od predsjednika „Hrvatske“ 403. Našim pretplatnicima 404.

Novo Doba.

Štogaod smo dalje od događaja, što su se zbili za kraljeva boravka u Zagrebu, sve više nam se pokazuje važnost njihova za život hrvatskoga djaštva, sve nam jasnije postaje, da su događaji oni bili pravom etapom, ishodištem da tako kažemo novome životu hrvatske omladine. Burni događaji oni živo uzburkaše vodu stajačicu, a bijesni valovi provališe umjetne nasipe i produbiše korito dosada još maloju al snažnoj bujici, — koju na njezinom novom putu ubrzaše i pojačaše izvori iz susjednih krajeva.

Da, listopadske demonstracije duboko potkopaše bedeme starom stranačkom dogmatizmu i strastvenoj stranačkoj borbi, provališe nasipe slijepoga fanatizma među dvoimenim sinovima jednoga naroda a privedoše omladinu na nove putove, — putove, koji vode u dalečije, ali ljepše, veće i šire krajeve.

Mladeži hrvatskoj otvoriše se oči — ona poče kritički oko sebe motriti, i ne nadje sve za zlato, što se dugo doba oko nje kao zlato sjalo.

Ona odrinu od sebe demone plemenske mržnje i na tom putu sastade se s omladinom srpskom, a malo poslije i sa slovenačkom; ona baci oko i izvan granica svoje domovine na tudje bogate poljane, i poseže rukom, da na svoje zaparložene njive prenese po koju plodnu i zdravu biljku. Napokon pogleda hrvatska — a s njom i srpska — omladina i po samoj sebi, i prama slabim svojim silama poče raditi.

Tako niče „Hrvatska Misao“, a tako iza nje i „Narodna Misao“. To su dva glavna pojave novoga duha, novih putova, novoga pravca, kojim je udario jedan dio mladeži našega naroda. A samo nastavak u tomu pravcu jest „**Novo Doba**“, koje ovim brojem začinje svoj život.

Ako hoćemo da u kratko označimo smjer tome listu, dosta je da proglasimo, da je to smjer Hrvatske i Narodne Misli. Napose na praškom tlu „Novo Doba“ je samo nastavak „Hrvatskoj Misli“.

No zadatak „Novom Dobu“ svakako je širi, teži, jer nema da bude organom samo jednom dijelu hrvatske omladine, već ima da otvori svoje stupce i srodnoj po mislima omladini srpskoj i slovenačkoj. Da mladež ovih jugoslavenskih grana podaje sebi ruke, to je najveća zasluga, što je sebi pripisuje „Hrvatska Misao“.

Dok je hrvatska omladina našla sebi barem neki skup novih reformnih misli za specijalno hrvatske prilike, mora u tom pravcu omladina srpska i slovenačka tek započeti — zadaća je pak »Novom Dobu«, da omogući taj proces i da nas jedne s drugima upozna. A daljnja mu je

zadaća, te specijalne ideje i težnje prema universalnim čovječanskim idejama u sklad svesti, izraditi nazore i zajednički program. A nadamo se, da će „Novo Doba“ tu svoju zadaću i izvršiti; pa ako i ne će baš odmah, izvršit će jê makar i poslije duljega tapanja po mraku. No nadamo se, da će jedanput svakako doći vrijeme, kad će se omladina hrvatska, srpska i slovenačka složna naći pri zajedničkom radu za zajedničke interese; nadamo se, da će doći vrijeme, kad umjetne, neprirodne granice ne će biti zaprekom da pokročimo dalje k svojim idealima.

Tomu ima biti „Novo Doba“ skromnom pripravom. Al i to je zadatak zamašan i težak.

„Novo Doba“ nije za sada organom nikakoga odredjenoga, organizovanoga i disciplinovanoga smjera, i zato ne izlazi s nikakvim detaljnim programom. Znamo, da će biti zato prigovora, al mi se tih prigovora ne bojimo. Jer tko od mladeži, koja tek počinje pozitivno raditi, traži izraziti, detaljni program, bud ne zna, da kemičar mora najprije istraživati i točno upoznati elemente, da uzmogne spajati, bud je ograničen dogmatik, tko traži, da slijepo prisizemo na autoritete i „genije“. Mi ne ćemo ni ovo ni ono. Puštajući sebi slobodne ruke na sve strane, ne ćemo prisizati ni na kakve principe ni tradicije, dok ih ne podvrgnemo analizi i kritici.

Raznolikost nazora u nekim stvarima, koja se pri tom u našem listu pojaviti može, bit će s toga sasvim prirodna, ona je u tom našem stadiju jedino zdrava; sukob nazora čišćenje je i jamstvo unutar njem napretku našem, a plod rada našega i borbe naše bit će — tvrdo smo o tom osvjedočeni — bolji, zaslužniji i plodniji, nego kad bismo a priori slijepo prisizali na autoritete (pa k tomu još često i nepoznate!)

„Novo Doba“ nije dakle organom nekakva točno, detaljno odredjena smjera. Tim ali nije rečeno, da u opće svoga smjera nema. Ako i prima — kao i „Hrvatska Misao“ — medju svoje stupce razne al obrazložene nazore, u cijelosti nastavlja u idejama, koje je propagovala „Hrvatska Misao“. Tako je „Novo Doba“ zajedničkim tлом srodnih — ako i ne za sada brojnih — elemenata mladje hrvatske generacije, s kojom se u glavnom složila i čest srpske i slovenačke omladine.

Ne javlja li se to zajedničko djelovanje već u prvom broju u punoj mjeri, razlozi su tomu čisto spoljašnji.

No „Novo Doba“ nema biti organom isključivo omladinskim — otvoreno je ono i članovima starije generacije, koji se s njome slažu.

Jedna od glavnih zasada, koje će „Novo Doba“ od svojih prethodnica Hrv. i Nar. Misli preuzeti, jest **narodno jedinstvo Hrvata i Srba**; objektivna njena bitnost dokazana je u „Narodnoj Misli“. Naš list starat će se, da predje u krv i meso Hrvatima i Srbima, da prodre u sve žile kulturnoga i političkoga života, i da poruši ograde predsuda, mržnje i fanatizma.

No da kod svega toga ne idemo za tim — pače ni ne mislimo — da se Hrvat ili Srbin odrekne svoga narodnoga imena, o tom ne treba osvjedočavati istom onoga, tko je pozorno pročitao Hrv. i Nar. Misao.

U dobro svaćenom jedinstvu ne će ni Hrvat Srbinu ni Srbin Hrvat u zatrti imena — već obadva ta jednako opravdana imena prestaju samo bitisati kao geslo slijepoga boja i mržnje.

„Novo Doba“ tražit će i pokazivati praktička sredstva i putove, kojima bismo mogli doći do našega narodnoga i kulturnoga jedinstva; tražit će i izabirati gradju, kojom imamo podići palaču **zajedničkoj** narodnoj prosvjeti, kojoj bi se kupola visoko dizala i svračala na sebe oči čitavoga širokoga svijeta.

A kod toga možemo već pokazati, da je omladina hrvatska i srpska u Pragu učinila početak: odlučila je, da uzajamno njezini srpski članovi pristupe Matici Hrvatskoj, a hrvatski opet članovi Srpskoj Književnoj zadruzi. A nadamo se, da će čin naš ubrzo naći odziva i **u cijelom** našem narodu hrvatskom i srpskom, i da će postati uskoro sjajnom manifestacijom našega narodnoga jedinstva.

U istom smislu odlučeno je i sa Slovencima glede Slovenske Matice i Društva sv. Mohora.

Taka se eto javlja misao kulturnoga jedinstva, a vjerujemo, da će ta misao doskora poput silna vihora zahvatiti svu našu zemlju od Balkana do Triglava, prevaljujući sve zapreke i pregrade, koje su joj do sada na putu bile.

Misao kulturnoga zbliženja raširuje se dakle i na Slovence. Ipak ovdje više samo misao zbliženja nego sjedinjenja; jer i spoljašnje prilike i sveopće mišljenje kod Slovenaca ide za razvojem slovenske grane južnoga slovjenstva kao posebnoga naroda. Al ima i glasova za posvemašnjim sjedinjenjem s narodom hrvatskim ili srpskim. No mi, i ne obzirući se na to, što nam dojakošnje spoljašnje prilike priječe provesti ovu misao, držimo jedino shodno — prepustiti konačnu odluku u toj stvari samim Slovencima; — a stupce svoga lista otvorit ćemo mirnoj, ozbiljnoj, „sine ira et studio“ vodjenoj diskusiji.

Neka se putom razuma i znanosti dokaže, što će za slovjenki jug, za Slovence posebice, i za sveopći kulturni napredak biti probitačnije: da li povesti se za onom strujom svjetskoga razvoja, koja ide za diferencijacijom kod naroda, za tim naime, da se pojedina plemena obraze u narode, — ili je bolje: da se istovjetna plemena, koja su kraće ili dulje vremena živjela kao posebni narodi, spoje u narod jedan.

Obadva ta procesa svjetskoga razvoja javljaju nam se danas pred očima, a riješenje njihovo još je daleko kraju.

Uzet ćemo primjerâ nama iz bliza: kod Slovaka sve više raste težnja, da se kulturno sjedine s narodom českim, da primé za književni jezik česki jezik (osobito u znanosti); — na drugoj strani opet vidimo, kako se kod Malorusa sve više javlja težnja za posvemašnjom narodnom i kulturnom samostalnošću. Al valja da dobro kraj toga upamtimo, da Malorusa ima preko 25 milijuna — dakle mal ne tri put toliko, koliko Hrvata, Srba i Slovenaca svih zajedno! —

Positivna zadaća „Novom Dobu“ bit će ta, da bûdi interes jednoga od ova tri jugoslovenska plemena za sav kulturni i politički život drugoga bratskoga plemena. Prvim korakom k tomu nek bude provedba gesla: svaki Hrvat i Srbin neka zna slovenski, a svaki Slovenac hrvatski ili srpski. Tim putom upoznajmo najprije jedni druge, — a onda istim putom pridjimo u susret i kulturnom federalizmu jugoslovenskom.

Samo od sebe se razumije, da težnje ove ne mogu ostati i bez znatnijih političkih posljedica. Težnja za kulturnim jedin-

stvom mora buditi i težnju za spojenjem političkim, za jugoslovenskim federalizmom političkim.

Ipak za sada ima i bližih političkih zadataka, koji čekaju hrvatsku, srpsku i slovenačku omladinu; na oko su ti zadatci mane sjajni, al tim znamenitiji i nužniji.

U kratko da kažemo prvi je zadatak: proširiti narodni preporod na najšire slojeve puka. Narodni preporod na početku ovoga vijeka ticao se kod Hrvata i Slovenaca poglavito jezika, narodnosnoga i jezičnoga pitanja; bio je to — sit venia verbo — preporod buržoazije (o plemstvu ne govorimo, budući da narodnoga plemstva više nemamo) a tek vrlo slabo dotakao se taj preporod puka, onoga puka, koji je baš prava jezgra našega naroda. Politika narodna pako kročeć dalje ideama preporoda, bila je u jednu ruku nacionalna, u drugu ruku — al to vrlo slabo i nejasno — demokratska u smislu demokracije građanske, bogatijega, srednjega razreda, nikako pak najširih slojeva puka. Ako pomislimo, da je toga puka — koji čini jezgru našega naroda — 80⁰ i da je cijela ta ogromna većina narodna bila političkom životu odatljena, da na politiku nije imala nikaka upliva, dapače ju ni razumjela nije, nego da je tim demokratskim strankama bila samo stafažom i orudjem, onda ćemo razumjeti strašnu nutrašnju slabost naših političkih stranaka. Ne poričući i kod njih dobru no više idealnu, sentimentalnu volju koristiti puku, ipak vidimo, da se ta idilička ljubav k puku protezala više na njegove pjesme, običaje, nošnju — dok se pri tom zaboravljalo na njegovu sve veću materijalnu bijedu i duševnu zaostalost. Spoznavši ta fakta i njihovu pogubnost, putit ćemo svoje drugove na to, da se pripravljaju za svoj budući politički rad u smjeru pučkom; znamenuje to promijeniti nazore u politici, znamenuje to unižeti u političku borbu novih živalja, obogatiti politiku elementom socijalnim. U svojim posljeticama znamenuje to politiku učiniti dubljom, ojačati narod, i to ojačati ga novim, moćnim faktorom; da puk mora postati u narodnoj politici faktorom — ne samo orudjem, kao što je bio do tada, a postajat će tim faktorom to više, što više poraste njegova svijest, njegova naobrazba. Kakva-li se divska snaga krije u puku, dokazali su posljednji izbori u Hrvatskoj, — a kakva snaga istom mora probiti iz naroda onda, kad se osvijesti i naobrazi! Gdje pak ne može puk biti faktorom izravnim — kao što na pr. u politici spoljašnjoj i u opće u „visokoj“ politici — tamo neka zasijeca barem neizravno; neka prisiljuje diplomate, da se ne brinu samo za ordene, odlikovanja, smiješne formalnosti, za visoke brakove i državne granice, nego i za moralne i materijalne interese puka cijele države. Proces je to, koji se imenuje socializacijom spoljašnje politike napose, a politike u opće. Starati se u prvom redu za najvažnije i najživlje potrebe puka, s toga stanovišta shvatiti cijelu politiku: to znamenuje socializaciju, unositi socialne elemente u politiku.

Znamo, da smo tu pronijeli „grozne“ kod nas riječi, — riječi, kojih naši ljudi ne svaćaju i ne će da svate. Ljudi se straše tih riječi kao antikrista, a ni sami ne znadu zašto. Ne znadu razlikovati socijalno od socijalističkoga, a mi budući da se tim riječima i pojmovima nismo uklanjali niti smo zabadali kao nojevi glavu u pijesak — već smo bili proglašeni za socijaliste, da još i gore, — za anarkiste! Nužno je dakle da osvjetlimo svoje stanovište prema socijalizmu.

Spominjemo, da i najkonzervativniji gradjanin katkad rekne „pa i ja sam socijalista“; on se drugačije te riječi plaši, ali hoće tim da naznači: „ja hoću takodjer dobro društvu ljudskom, kao što i socijaliste“. Tako eto proti volji i konzervativac priznaje, da i u socijalizmu, u tom „crvenom strašilu“, ima dobrih strana. A tako i mi gledujući na sve otvorenim očima ne možemo a da ne vidimo na pr. da se u naučnom svijetu i nesocijalističkom i protusocijalističkom priznaje oštra socijalistička kritika današnjega društvenoga života. Ne možemo a da ne vidimo, da na sve strane iz svih mogućih skupina, koje su od socijalizma kao mjesec od zemlje daleko, sve više izbija osvjedočenje, da razvoj društveni od sasvim individualnoga vlasništva rimsko-pravnoga mora uzeti neku formu vlasništva zajedničkoga većim društvenim skupinama; odatle i težnja, da se sačuvaju i utvrde, makar i reformuju ustanove, koje rimsko pravo još nije satrlo, kao na pr. ruski „mir“ i naša zadruga. Nama se dakle ne pričinjaju razne teorije socijalističke o kolektivizaciji produktivnih sredstava i zemljišta sasvim utopističkima, premda ne možemo biti niti o njihovu uspjehu posve osvjedočeni.

Od pojma socijalni (koji je blizu pojmu pučki) i od pojma socijalistički (koji obuhvata glavno težnje za različitim formama kolektivizacije) razlikuje se opet pojam socijalne demokracije, pojam to određenoga smjera filozofičkoga, socijalnog i političkoga. Ne priznajemo filozofije socijalno-demokratske (materijalizam, osobito materijalizam historički) ne slažemo se otud s mnogim nazorima, koji izviru iz te filozofije, niti vjerujemo, da je marksovski kolektivizam jedino spasonosan; priznajemo pored toga i što je dobro kod socijalne demokracije, napose opravdanost velikog dijela njihovih praktičkih zahtjeva, osobito priznajemo im za zaslugu, da probudjuju i osvješćuju upravo one slojeve naroda, na koje se nitko do sada ni obazirao nije.

Osvjetljujuć ovdje nekoje svoje nazore o politici, ponovno optujemo i naglašujemo, da ćemo u svom listu upućivati svoje drugove na to, da se ozbiljno pripravljaју za politički rad, a da se tomu radu ne odaju, doklegod ne uhvate za to dosta teoretičkoga temelja, naobrazbe. Zato ćemo naš list posvećivati u prvom redu političkoj kritici, političkoj pouci i studiju političkih znanosti.

Ujedno naglašujemo, da rad čisto politički nije sve i sva, nego da nam treba i rada **kulturnoga**, ako hoćemo da u **politici** budemo jaki. Jedan veliki kulturni čin važi često za narod više, nego li godine i godine političkih agitacija; uzmimo samo za primjer osnutak jugoslavenske akademije i promislimo, tko u tudjini reprezentuje hrvatski narod. Ili pogledajmo na Poljsku. Ta u novije doba politički ništa nije važila, a ipak je u svijetu bila priznata rad svojih Mickiewicza, Krasinskih i Lelewela: i daleko više je bila u svijetu priznata nego gdjejoja evropska državica politički samostalna. A pogledajmo samo, koliko vrijedi u cijelom naobraženom svijetu skandinavski narod po svojim Ibsenima, Björnsonima, Garborgima, Kiellandima itd. — nova skandinavska literatura sili sav svijet da duboko poštuje narod na skandinavskom poluotoku.

Ako promislimo s obzirom na to o našim prilikama, nije čudo, ako nam skepsa diktuje malo i oštru kritiku, al u isto vrijeme ta ista skepsa zove i na rad kulturni.

Koliko nam dopuste naše slabe sile, mislimo i u tom pravcu prineti svoj kamečak: osnutkom literarno-znanstvene biblioteke; no hoće-li to biti za jednu ili za više godina, ne stoji samo do nas.

Medjutim nastojat ćemo, da u svom listu — crpući iz bogatoga izvora evropske kulture — donesemo prevoda znamenitijih djela, glavno znanstvenih, no ne ogradjujemo se ni protiv beletristike.

Na svršetku treba da upozorimo i na to, da će „N. D.“ kao u prvom redu list mladeži, osobito pozorno pratiti potrebe djaštva i materijalne i duševne, da će raditi oko reforme života djačkoga, osobito oko reforme onoga, što je u djaštvu gnjilo i zlo. Nastojat ćemo osobito, da srušimo različite „starodrevne tradicije“ hrvatskoga djaštva, idući za tim, da hrvatski djak umjesto da pije i duelira, više i prisizhe na „genije“ i neizdane programe, začne ozbiljno raditi i kritički misliti. Oštra kritika dosadašnjih prilika bit će nam ishodištem, a aplikovanje (dakako opet kritičko) dobrih strana u životu djaštva drugih naroda bit će nam jednim sredstvom.

Rad naš u tom pravcu vodit ćemo u glavnom u duhu ideja gore rasprednih i putom, kojim smo udarili u „Hrvatskoj Misli“. Radit ćemo tako, da novo doba nastane najprije u životu mladeži — a po mladeži da svane onda i cijelom našem narodu.

Hrvatski ideali.

Piše Stjepan Radić.

II. Ideali narodno-politički.

Narodna je politika nastojanje i rad oko narodnoga dobra. Kao što svaki rad, tako i politika ima svoj konačni cilj, svoj ideal. Što je taj cilj, taj ideal uzvišeniji, to je čovjek u tom radu ustrajnije, što je ideal općenitiji, to je rad uspješniji, i napokon, što je politički ideal jasniji, to su politički uspjesi sigurniji.

Politički je ideal uzvišen, kad ga sastavljaju težnje pravedne, napredne, ljudske. Općenit je, kad su težnje, kojima je središtem, cijelomu narodu razumljive i korisne, to jest, kad prirodno izvire iz kulturnih narodnih sposobnosti i iz društvenih narodnih potreba. A jasan je i svjestan politički ideal, kad nije pisan samo na papiru, nego i u razvitoj samosvijesti svih članova naroda, kad nad njim ne bdije samo novinarska spretnost, nego sveopća narodna svijest, i kad ga ne tumače strani strančarski vodje, nego narodna politička zrelost. Tri su bitne sastavine svakoga pravoga političkoga ideala: čovječnost, narodnost, ličnost. Sve što se radi, da se takav politički ideal oživotvori — pojedina razvija i usavršuje, narod prosvjetljuje i uređuje, čovječanstvo unapređuje i dići. Narodna politika, koja ide za idealima uzvišenim, općenitim i jasnim, ne može da postane ni spletkarska ni strančarska ni buntovnička.

Hrvatskoj politici na žalost nijesu još zasnijetli taki ideali.

Osamstogodišnje bratimstvo bilo je jednom idealom hrvatskoj politici. Al tada su tu politiku vodili velikaši, koji su latinski

govorili, stališki osjećali, samo na veličinu i slavu svoje porodice mislili. Tad je ustav značio povlastice plemstva, a apsolutizam samovolju nje mačke soldateske i austrijske birokracije. Tad je politiku vodila uz stališe još samo kamarila. Podanici su se — naroda još nije bilo — samo bunili. Taj je dakle ideal izgubio svoju svjetlost, otkad hrvatski velikaši gavoreć njemački ili mađarski i živeći športski ili birokratski izgubiše s velikaškim bogatstvom i velikaški ponos, koji zamijeniše podlošću prema višima, a nadutošću prema nižima. Iznimaka je tako malo i tako su postrance, da nijesu u politici ni spomena vrijedne. Osamstogodišnjemu dakle bratimstvu nema nikakvoga mjesta medju idealima hrvatske narodne politike. Mjesto toga staroga, preživjeloga i malo pretugaljivoga bratimstva moglo bi nadoći bratimstvo novo, bratimstvo s narodom mađarskim. Mi vjerujemo, da će to bratimstvo jednom nadoći jer vjerujemo u opće u međunarodno zблиženje. Ali dok je mađarska državna idea Moloh, komu se žrtvuju čitavi narodi — a imao bi se žrtvovati i hrvatski — dok je mađarska nacionalna politika u svojoj neobuzdanoj mržnji na Slavene samo batina njemačkomu „Drang nach Osten“, dok je socijalna politika mađarska, politika buržoaskoga liberalizma, židovskoga velekapitala, pod kojim gine radnik, i veleposjedničkog isisavanja, proti kojemu se očajno bori siromašni alfeldski seljak — dakle politika globljenja vlastitoga puka: — dotle o takovom bratimstvu s Mađarima ne može u hrvatskoj narodnoj politici biti ni govora.

Osamstogodišnjemu bratimstvu imala je biti oprekom Velika Hrvatska. I bila je u srcima velikoga broja pristaša stranke prava. Ali u glavi vodje, pok. dra A. Starčevića i njegovih najvjernijih učenika Velika je Hrvatska samo kopija — nipošto opreka Velike Mađarske. Kao što se ima Mađarska širiti od Karpata do mora, tako se i Hrvatska ima protegnuti od Triglava do Balkana. Jedna će biti široka, druga duga. U obje će biti dosta prostora, zemlje, a to je glavno; forma je dakle teritorijalna bila prva stvar — materijalizam je to najgore vrsti. Na to, kako će tamo narod živjeti, kaki će biti politički i socijalni uvjeti — nitko ni mislio nije. Mongolskim Mađarima, koji se ponose Atilom, Tamerlanom itd. takav ideal iz duše izvire, ali medju slavenskim Hrvatima mogao se njim zagrijati samo učenik mađarske političke škole. A to je pok. dr. A. Starčević i bio. Starčević se u Pešti medju Mađarima i od Mađara naučio sve graditi na historijskom temelju, na pisanom pravu. Tu se naučio slijepo mrziti Austriju, u kojoj su uz „Tirolice“ najomraženiji — „Pemci“. Tu je Starčević svim žarom uzljubio — Tursku, kao najuzorniju državu, u kojoj je samo to zlo, što se ono „kerdo kerstjanah“ dade buniti spletkama Rusije.¹⁾ Tamo gdje Srbe ne zovu inače nego „vád-rácok“ — divlji Raci — i gdje predobro znadu, da će za uvijek odzvoniti mađarskoj premoći na Dunavu i na Balkanu, čim se hrvatska i srpska inteligencija osjete članovima jednoga te istoga naroda, tamo je dr. A. Starčević usisao i onu svoju nauku, koja je Hrva-

¹⁾ Tko hoće, da se o tom uvjeri, neka čita „Na čemu smo“. Taj spis spada medju najozbiljnija djela A. Starčevića, a napisan je u najozbiljnije vrijeme (za rata rusko-turskoga 1887—78) Tom zgodom upozorujemo čitatelje, da se ne pouzdavaju u „Djela A. Starčevića“, kako ih izdaje odbor, jer se u njima ispuštaju najkarakterističnija mjesta. Uredjivači kušahu to upotrebiti kao dokaz plemenitosti i svoje i dra A. S. prema neodvisnoj nar. stranci. Mi na to velimo: Ako je ono istina, što A. S. piše o „Slavoserbih i o „naškom Jozi“, ne smije se ispuštati već radi te istine. Ako nije istina, ne smije se ispuštati radi kritičnosti izdanja. Sam A. S. mogao bi bio to učiniti i tim pokazati, da je svoje mišljenje promijenio.

tima i Srbima više škodjela od dvoiličnosti bečke, od megalomanije peštanske i od rastrovanosti carigradske, nauku, koja bi bila Hrvate i Srbe upropastila, kad bi pojedinci mogli narode upropašćivati. Mislimo, kako se već svaki sam domišlja, na Starčeviću nauku: da Srba nema. Ali za Starčevića nije bilo ni Slavena. Ili bolje, njemu su Srbi i Slaveni jedno: Servi, Sclavi, sužnji, robovi. I nitko među najnepomirljivijim neprijateljima Slavenstva nije o Slavenstvu pisao tako surovo i tako divljački, nitko među najzasljepljenijim odmetnicima nije svoga naroda tako pogrdio i ruglu izvrgao samo za to, jer se ne zove jednim imenom.

Tudji, mađžarski duh tako je bio prodahnuo A. Starčevića, da je njemu — kao i Mađžarima — narodnosno-književni pokret ilirski puko rovarenje austrijsko, a narodno znanstvena struja jugoslavenska samo je petljanija „slavoserbska“, nastala pod dojmom „zduhe“ ruske i austrijske. I zato, jer je A. Starčević bio učenik mađžarske političke škole s natruhom klasičke ukočenosti i jozefinskoga liberalizma, najiskreniji njegovi štovatelji bili su istodobno najvjerniji pobornici mađžarske misli, ili su to kasnije postali. I ništa nije neopravdanije, nego li na narod hrvatski bacati prikor političke beznačajnosti za to, što su nabjesniji stekliši redovno prelazili među najkrvnije mameluke mađžaronske, jer jedni su i drugi samo dva rukava mađžarske politike, koja je u Pešti imala u prvom redu biti protuaustrijska, a u Zagrebu protusrpska, posvuda pak protuslavenska. Žrtvom toj politici palo je jedno cijelo pokoljenje, a pastie i dobra polovica našega naraštaja, razumije se inteligentnoga, jer u narodu hrvatskom taka politika nije mogla ostaviti dubljega traga. Da se mladež oduševila i da se još oduševljava za Veliku Hrvatsku, posvema je prirodno, jer djeca vazda hoće da budu velika prije nego da budu dobra i pametna.

Bilo je hrvatskih političara, koji osamstogodišnje bratimstvo htjedoše zamijeniti političkim paritetom, a Veliku Hrvatsku Trojedinicom, koji htjedoše, da vuk bude na pol sit, a koza na pol cijela, kad već ne može biti i vuk sit i koza cijela. Kao što su naši oci na početku ovoga stoljeća tražili ponajprije ravnopravnost za historički, latinski jezik, a tek se onda, kad Mađžari porinuše mađžarski, spomenuše hrvatskoga, tako i ti političari, najprije narodna stranka, a kasnije i neodvisna narodna stranka — zahtijevahu političku ravnopravnost za sredovječnu „Trojedinicu“ dok se ne uvjeriše, da Mađžari sve rade, da nestane ne samo dvojednice, nego i „hrvatsko-slavonskoga“ naroda.

Činilo se — a i vjerovalo — neko vrijeme za Ilirizam, a pogotovo za Jugoslavenstvo, da će postati političkim idealom. Ima ih, kojima je i postalo, ali puka se ilirizam nije ni kulturno dirnuo, a Jugoslavenstvo nije zahvatilo ni većine inteligencije.

Osamstogodišnje bratimstvo Mađžari u svojoj silovitosti i nenadanoj sreći proglasiše osamstogodišnjim podanstvom. Koliko im je u tom smetao pisani zakon, oni ga zamijeniše živom praksom. Mađžaronima prepuštaju — radi prilika — vladu, ali im sami diktuju politiku, ostavljajući tako sebi korist, a njima omraženost.

S idealom Velike Hrvatske slično se zgdja što i s velikom kupulom Starčevićeva doma. Najvjerniji učenik objema pazari.

Ilirizam se počinje shvaćati kao povratak inteligencije k narodnomu jeziku, k narodnoj knjizi i umjetnosti, a nipošto kao narodni preporod. Jugoslavenstvo zastupa još samo jugoslavenska akademija, ali jedino kao središte znanstvenoga rada svih Slavena na jugu.

I tako hrvatska politika — kojoj je predstavnicom složna opozicija, nema narodnoga političkoga ideala, a do ljetošnjega izbornoga proglašenja i do ljetošnje saborske zajedničke adrese nije imala ni programa. Sad je program tu, ali se vidi, da je zbijen, da je plod ličnih, osobnih kompromisa, a nije izjev u sklad dovedenih narodnih težnja. U ostalom, to nije moglo ni biti, jer su ga stvarali ljudi, kojima su hrvatski politički ideali ili različni ili dapače oprečni.

Medju svim dosadašnjim adresama hrvatskoga sabora, ljetošnja adresa složne opozicije svakako je najbolja, najbolja kao adresa gospode hrvatske, koja iskreno hoće da izraze težnje i puka hrvatskoga. Iskreno htjedoše, ali ne mogoše.

Ne mogoše, jer je u njima svjema više stranačkih tradicija, historije i diplomacije, nego li poznavanja naroda, njegovih zbiljskih potreba i njegove prave snage.

I najdemokracijski medju njima jedva znadu s pukom razgovarati, a kamo li da mu razumljivo pišu, da s njim žive, stradaju i pobjeduju.

Tko je jednom u nas prošlo tolike škole, u kojima se narod spominje samo iz patriotizma, a nipošto iz osjećaja, da je poznavanje naroda potrebni, možda najpotrebniji dio naobrazbe, taj može imati iskrena čuvstva za puk, al ne može narodno osjećati.

I zato hrvatski političari do danas dolazahu i dolaze medju narod, da ga povedu na biralište, ali ne ostajahu ni ne ostaju medju narodom, da mu prednjače u cijelom javnom životu, da ispituju njegove potrebe, da čuju za njegove težnje. Ali što je najgore, gotovo svi hrvatski političari držahu i drže, da narod svojih težnja ni nema, da nema svojih ideala, nego da mu imadu te ideale onistvoriti. Ruku na srce, pa recimo po duši, koliko je u opće kaputaša — a po gotovo političara — hrvatskih, koji ne bi na narod gledali ili kao njegovi gospodari ili kao njegovi spasitelji. Gotovo da u nas nema gospodina, koji bi se osjećao neotkinutim članom žive narodne cjeline, te prema tomu mislio, govorio i radio. Hrvatski političar misli kao on, a govori i radi isključivo kao strančar. Pogledajmo samo adresu: kod redakcije pojedinih točaka vidi se, da je sad govorio pravaš sad neodvišnjak, sad novinar, sad svećenik, to se vidi i osjeća, dok nema ni traga vjernomu izražaju izmučene ali neslomljene narodne duše. Ali tom dušem treba prije disati, a da joj uzmogne izražaja dati. I zato dok god ne budu naši političari djelovali rame o rame s darovčanom surkom bit ćemo, kao što Tomaseo veli „dva naroda u jednom puku“, jer su „kapa i klobuk neprijatelji“. A „svaki grad i svaka kuća razdijeljena sama u sebi razvalit će se i svako kraljevstvo razdijeljeno samo u sebi propast će“.

I stoga prvim našim političkim idealom nije ni zemljišno, ni narodno političko jedinstvo, nego narodno jedinstvo društveno. Iz toga unutrašnjega narodnoga socijalnoga jedinstva razvit će se istom ravnopravnost svih stališa, harmonija svih socijalnih narodnih sila. Iz toga i radi toga jedinstva nameće se sama po sebi ustavna reforma, u prvom redu reforma izbornoga reda. Samo na takovom temelju može se graditi zgrada narodnoga suvereniteta bez opsjene i bez ironije.

Taj je ideal duboko, makar i ne sasvim jasno, i više u formi negativnoj, usadjen u srce svakom Hrvat i Srbinu pučaninu. Zadjimo samo medju puk i govorimo s njime. Istina isprva će nam se svatko tužiti na „velike plaće i daće“, na sušu i tuču, na trsnu uš i na svinjsku pošast. To su naime vanjska zla koja se na prvi mah vide i o kojima

se smije i može govoriti, a da se nikomu ne zamjeriš. Ali sasvim drugo lice dobiva razgovor sa seljaštvom, čim postane iskren i povjerljiv. S neutralnoga zemljišta o ljetini i o „zlim vremenima“ prelazi seljak na — zlu gospodu. A zašto su gospoda zla? Čujmo, što odgovara narod:

»Gospodi je ‚muž‘ vrba, koju može svake godine kljaštriti ili ovca, koju možeš svakoga ljeta strići. — ‚Mužu‘ se ništa ne vjeruje, jer gospodinu je svaki muž cigan. — ‚Muža‘ se za ništa ne pita, jer gospodi je muž šumak, bedak, zalupanac i Bog te pitaj što nije. — Činovniku je svaka ‚kikla‘ milostiva, svakomu kaputašu veli: Izvolite gospodine, a ‚mužače‘ su neotesanke, seljaku se govori: Čekaj marvo. — Gospodin ‚mužu‘ nikad ne daje čistoga i jasnoga računa, jer: ‚mužu‘ je i onak sve prav. — Gospoda narod gule, globe i varaju. Gospoda ‚muža‘ zatiru i preziru. Gospoda medju narod dolaze, samo kad što trebaju ili — kad su ‚dobre volje‘. Ali nije čudo, jer — gosponu ‚muž‘ nije čovjek“.

Tako se do nedavna govorilo po drumovima i pred crkvama, na prelima i na posijelima. Sad se govori na polju ili na paši ili se u opće ne govori, jer se ne smije, ali se to dublje osjeća, to življe misli. A misli i čustva i jesu uvjerenje, nipošto riječi. Riječi nosi vjetar, a od misli boli glava. Od misli glave i — padaju, čim se misao namjeri na ruku. I tad se traže agitatori. A agitatori su nedjela, što ih spomenusmo. Sva ta nedjela izviru iz jednoga izvora: iz gospodske nadutosti. „Gospodinu muž nije čovjek“.

I tu narod prestaje. On u redovno doba dalje ne misli, jer narodna se misao redovno tim zadovoljava, da zlo svoje konstatuje. To je — tišina mora. Iza takove tišine nastaju bure, sad veće sad manje. U takim burnim vremenima narod se diže, da se najednom svima osveti. Narod dakle ili šuteći trpi, ili se buneći osvećuje. Kad nad narodom vladaju tudjinci, to je razumljivo, ako i jest grozno i nepravedno. Gdje narodom tudjinskim načinom upravljaju narodni sinovi, takovo je stanje sramotno i ubitačno.

Nas boli, što hrvatski i srpski narod u mirno doba tegli kao nijemo blago uzdišući pod činovničkom samovoljom i bezdušnošću. Srce nam krvari, što taj narod kod najmanjega zakonitoga i nezakonitoga otpora narodne oblasti gone i love kao divlju zvjerad. Duša nam se smućuje, što u takim teškim danima za taj narod i najbolji njegovi gospodski sinovi imadu samo sažaljenja i isprike. Uvjereni, da je tomu svemu uzrokom mišljenje gospode, da je narod niže od gospode, da „muž nije čovjek“, mi na krvavoj narodnoj zastavi na prvom mjestu upisujemo narodni prvi ideal, za koji narod ima misao ali nema riječi, upisujemo: društvenu i političku jednakost puka, »prostoga« naroda sa „školanom“ gospodom.

Te si jednakosti narod, dakle ni mi, ne pomišljamo tako, da gospoda počimlju seljacima stiskati ruke ili čak nudjati im cigarete ili ih nazivati sa „gospodine“. Ne radi se naime o tome, da se narod pogospodi, nego da se gospoda ponarode. No to ponarodjenje ne ma biti možda u tome, da se frak zamijeni surkom, a uske hlače širokim gaćama. Promijeniti treba mišljenje o narodu. Inteligencija se ilirskim preporodom vratila k narodnoj riječi, sad valja da se vrati k narodnoj misli. Dosada gospoda držahu, da im valja narod samo učiti. Od sada treba da znadu i od naroda učiti.

(Nastavit će se.)

Srpska narodno - crkvena avtonomija.

Napisao Svetozar Pribičević.

Poznato je, da su Srbi doseljenici poglavito poslije velike seobe pod patrijarkom Arsenijem Čarnojevićem tražili sredstva i načine, da kako svoju „istorijsko - nacionalnu“ egzistencu osiguraju. Naravno je, da su prema tadašnjem pojmu naroda morali naći pravni osnov, na koji bi se mogli pozvati, te su se u tom smislu uvijek oslanjali na privilegije, što ih je izdao car Leopoldo I. a potvrdili njegovi nasljednici. S privilegijama u ruci dokazivali su Srbi, da su u ove strane došli kao narod (populi Rasciani), da imaju pravo na izvjestan politički teritorij sa samostalnom narodnom organizacijom i administracijom. A da razagnaju sumnju u vrijednost privilegija, dokazivali su oni, da su privilegija međunarodni ugovor (pactum conventum), sklopljen između slobodnog suverena i slobodnog do tada naroda srpskog, a taj ugovor da vezuje obje strane najednako. Srbi su se dakle postavili na carske privilegije kao na pravni osnov, te su na osnovu njih u svakoj danoj prilici tražili, da im se opredjeli sopstveni politički teritorij, jer su držali, da je teritorijalna samostalnost jedino sredstvo, koje bi ih moglo kao narod održati. Znamenita je u tom pogledu prestavka caru Leopoldu II. od strane eminentno političkog temiškarskog sabora 1790, koji je taksativno nabrojao tegobe i želje Srba, te stavio konkretne predloge, kako da se te tegobe odstrane, a želje zadovolje. U prestavci se veli: »Ali po sadašnjem stanju njegovom (srpskoga naroda) možemo ga mi kao narod samo u ideji predstavljati, počem on sopstvenu svoju teritorijalnu organizaciju nema a uživanje jedinog narodnog prava, koje mu je još ostalo i koje se u savetovanju sredstvom narodnog kongresa o međusobnim stvarima i otud proishodeći predloga radi svog ustrojenja sastoji, nije u stanju narodno svoje biće utvrditi, kao što ne može ni krv u tuđem telu da djeluje.« Ni zaključci glasovite majske skupštine 1848 god. ne odstupaju sadržinom svojom od adrese temiškarskog sabora, a predlog posljednjeg srpskog političkog sabora u ovijem stranama, koji je održan 1861 god., da podnese svoje želje „u obziru održanja narodnosti srpske“ ne može se nikako odreći srpskih privilegija „jer odustati od te narodne misli i ostaviti to polje narodnih povlastica, značilo bi za nas odustati od prošlosti i istorije naše i ostaviti onaj put, kojim nas je dovela ovamo i kojim nas vodi i ovde zvezda naša k onoj budućnosti, na koju današnjim danom svi bez razlike narodi naporedo teže“. Predlog taj ograničava se jedino na narodno politička prava srpska, izražena u privilegijama i zahtijeva posebnu oblast vojvodine kao izraz narodno političke individualnosti srpske.

Kad je u Austro-ugarskoj monarhiji nastao prelom iz koga se rodio dualizam, priznali su Srbi fait-acompli, napustili su misao „jedinstva srpskog naroda u zemljama ugarske krune, a pod istom“ odrekli se vojvodine, koja im se je prikazivala kao zlatni odpavani san, te se u Ugarskoj upustiše u parlamentarnu borbu, da zaokruže županije (dr. Miletić), a poslije se zadovoljiše, da markiraju položaj (dr. Polit), dok se u Hrvatskoj zapodjeo nesretni građanski rat, koji je izručio Hrvatsku mađarskom šovinizmu.

Razabire se jasno, da je prije 1868 god. lebdio Srbima pred očima ideal „jedinstva srpskog naroda u zemljama ugarske krune“, oni su u tom jedinstvu gledali obećanu zemlju, no poslije 1868 g., kad im se taj idejal

prikazao politički nemogućim radi nastalih, državopravnijih odnošaja, morali su se ogledati za drugim sredstvima, koja bi ih mogla kao narod održati. Ni u mađarskoj konstituciji, ni u hrvatskom državnom pravu nije prva srpska generacija, koja je utjecala u ustavnom životu našla uvjete, koji bi mogli Srbima zajamčiti njihov opstanak i razvoj kao narodu. Politička borba učinila se Srbima prema tome bespredmetnom i besmislenom starijih uspjeha, poimence Miletićevih, sjećali se kao invalid proživjelog ratovanja, a svoj spas potražili su u zakrilju narodno-crkvene avtonomije. Narodno - crkvena srpska avtonomija sačinjava jedan dio privilegijalnih prava, pa ako pustimo srpskog radikalca dr. Miladinovića da govori, saznaćemo: „Srpska narodno-crkvena avtonomija jeste tako nazvanim povlasticama, u istinu međunarodnim ugovorima srpskom narodu u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji podarena i poznijim zakonima zajamčena i uređena Samouprava u srpskoj pravoslavnoj crkvi tako, da Srbi mogu slobodno i za sebe svoju veru ispovedati, crkve i škole dizati i podržavati, te svoju hijerarhiju imati, koja u dogmatičkim i čisto duhovnim i disciplinarnim stvarima ima vrhovnu vlast, dok u administrativnim stvarima gotovo sami svetovnjaci upravljaju, te na saboru iste uređuju u okviru zakona, donošajući uredbе, koje zadobijaju zakonsku moć, kad ih na predlog vlade vladar potvrdi“.

Danas su se Srbi u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji ograničili jedino na polje narodno - crkvene avtonomije, glas njihov zamukao je u političkoj borbi. Politička borba ne znači po nezavisniji srpski elemenat ništa, jer oni u Ugarskoj tvrde, da se je nemoguće opirati mađarskoj onipotenciji, dok oni u Hrvatskoj drže, da je svaki napredak u pravcu samostalnosti Hrvatske štetan po srpski narod, a kad bi Srbi potpomagali takovu političku akciju, da bi samo vadili kestenje iz vatre za veliku Hrvatsku. A u avtonomiji gledaju oni sjenku jedinstva srpskog naroda, o kom su tako dugo sanjali, gledaju istorijski kontinuitet, jer avtonomija ima svoj izvor u privilegijama, koje su im još i danas uz srce prirasle, tako da su npr. „radikalcima“ privilegije srpskog naroda »njegov politički zavet, koji valja da poštuje i snažno čuva“. U avtonomiji im je poglavito s toga zaštita narodnosti, jer čuva pravoslavnu vjeru, koja se je kako neprestano možemo slušati iz našijeh rodoljubivih novina i publikacija, na javnim zborovima i dogovorima upravo srasla sa srpskom narodnošću tako, e bi čovjek pomislio, da su po njihovu shvatanju pravoslavna vjera i srpstvo sinonimi. Prema tomu razumljivo je, što se toj avtonomiji pripisuje čarobna moć, da služi kao bedem proti odnarodjivanju, a to se razabire i iz glasila narodne opozicije na avtonomnom polju.

„Bez naše narodne crkvene avtonomije predviđamo, da ćemo se u peštojećim okolnostima pretvoriti u Mađare i Hrvate za nekoliko godina (Srbobran 1887). Gospoda oko Srbobrana kad su pisala ove retke, nijesu mislila na Srbe, koji na periferijama u Ugarskoj i ako potpadaju u sferu narodno-crkvene avtonomije i koriste se blagodatima, koje iz nje izvire, ipak izgubiše i jezik svoj materinski, te im sveštenici sa prođikovnica govore mađarskijem jezikom; nijesu mislila, da ima srpskoga elementa u drugim krajevima, koji pokazuje više snage života i ako se ne može „grijati na ognjištu narodno-crkvene avtonomije. Smela su ta gospoda s uma da srpski pravoslavni živalj jatovice prelazi u nazarene, a pošto je tomu uzrok, kako je Jaša Tomić jasno pokazao, zanemareno gospodarstvo i ekonomne nevolje, ne može ga na tom putu sustaviti crkvena avtonomija. U avtonomiji gledaju takodjer Srbi neku naknadu izgubljene

„politične ličnosti“, jer označava tobože neki izuzetan položaj, pošto je avtonomija darovana narodu srpskom, koji s njom i upravlja. Kad bi u zakonom zajamčenoj narodno-crkvenoj avtonomiji narod srpski mogao slobodno raspolagati „onda bi nam bila ispunjena ona praznina izgubljenih političkih prava, koja smo u ovoj državi kao narod“ srpski dobijali i gubili od seobe do 1866 god. (Srbobran 1892.)

Kako smo vidjeli srpsko pitanje u Austrougarskoj monarhiji bilo je do 1868 g. državopravno pitanje, poslije 1868 g. administrativno pitanje, dok se naposljetku nijesu Srbi ograničili na narodno-crkvenu avtonomiju. Avtonomija ne znači ništa drugo nego samoupravu u crkvi, a toj samoupravi odgovaraju uredbe, koje je vlastan srpski narodno-crkveni kongres donošati u koliko se ne kose s državnijem zakonima. Tu i takovovu avtonomiju smatraju danas Srbi ne samo kao moćnu zaštitu svoje narodnosti, nego su upravo sa sudbinom avtonomije spojili sudbinu naroda, od pitanja avtonomije napravili pitanje Srba u ovijem stranama. Za ovo govori više autoritativnijih izjava.

„Od kako smo potišteni sa političkog polja, ostala nam je naša narodno-crkvena avtonomija jedino utočište, gdje možemo još našu narodnost da zaštitimo,“ piše dr. Polit.

„Stavimo pitanje od 15 godina, t. j. uredjenje onoga, što smo i kako smo prema državi, prema zemlji Hrvatskoj, pitanje o avtonomiji crkveno-prosvjetnoj, pitanje Srba u ovoj zemlji,“ govori baron Živković u hrvatskom saboru, kad se radilo o inartikulaciji avtonomije.

„Srpski narod u Austrougarskoj potisnut je sa političkog obzorja... Mi još jedino stojimo ušćućureni na ognjištu naše crkveno-školske avtonomije,“ jadikuje „Srbobran“.

A kad su ove godine narodne opozicije na avtonomnom polju kod izbora pobjedile, donijela je Zastava fulminantan članak, koji završuje izrekom triumfatora: „Narod je spasen“.

Kako se iz samijeh ovijeh priznanja razabire, nema danas kod Srba političkih stranaka, nego su sve stranke avtonomne i ako se razlikuju po imenima. Pa pošto su Srbi u političkom životu već igrali znatnu ulogu, kad su zahtijevali svoj teritorij, svoja okružja, ne može se s pravom dopustiti, da se zovu radikalnom, liberalnom, samostalnom, stranke, koje su napustile redom jednu narodnu poziciju za drugom, dok nijesu prihvatile ein harmloses Ding — avtonomiju i prikazale ju kao kotvu spasenja. Već sam unutarnji sklop tih stranaka ne odgovara tijem imenima; mi ih možemo okrstiti stranke odricanja, stranke popuštanja, jer su se odrekle svega osim srpskog imena, a popustile sva do — konfesije, tako da bi mi per analogiam mogli zaključiti, da bi one u slučaju, kad bi avtonomiju oduzeli, opet našle kakovu sitnicu kao expediens i zabavile narod decenijama u sitničarskoj borbi, a u narodnijem očima gradile se opet kao borilice za prava narodna, njegov život i opstanak, kao radilice na nacionalnoj misli. Narod ih je poslao kao većinu na crkveni kongres, pa zato kažu, da je svjestan, i ako prelazi na uniju i nazarenstvo nijesu iznimke; oni svaljuju krivnju na sveštenstvo, pozivaju jerarhiju i avtonomne oblasti, da tome na put stanu, i ako su uzroci mnogo dublji, ekonomne prirode; kažu, da je narod prosvjetljen, i ako „Matica Srpska“ proturi 700 egzemplara svojih publikacija, koje su specijalno narodu namijenjene, medju svoje abonente; oni odgajaju narod, spremaju ga za „sudbonosne trenutke“, a dovikuju mu danas, kada je narodni život tako kompliciran a narodne potrebe tako raznovrsne: „Bjež' u crkvu,

Kraljeviću Marko!“ Oni spremaju narodu budućnost, a odriču se političke borbe i „čekaju na svoj trenutak“ danas, kada se među Poljacima širi seljački pokret, Česi bore na život i smrt, Nijemci pjevaju *Wacht am Rhein*, Mađžari sekundiraju s personalnom unijom, a u Hrvatskoj lijeva krv na biralištima.

Naše sadašnje opozicije na avtonomnom polju priznale su politički i državopravni status quo, prema tome ne dijeli ih u samoj osnovi ništa od narodne stranke u Hrvatskoj a liberalne u Ugarskoj. To priznanje jedina je njihova politička deklaracija, s tim priznanjem one su svoju političku karijeru i završile. Opozicija vrijedi samo na polju avtonomije, a to je dobro došlo mladijem štreberima, te nije ni čudo, što u redovima avtonomne opozicije ima mladijih štrebera, „koji su inače vjerne pristaše narodne stranke“, čija „lojalnost stoji van svake sumnje“. Pa tako se može rastumačiti, što je i čitava jedna grupa, koja se gradi radikalnom opozicijom nudila grofu Khuenu kod prošlih izbora za hrvatski sabor kompromis, obećavši mu, da će glasati za sve predložene zakonske osnove, pa i za sam budžet, samo da im ostavi odriješene ruke u avtonomnim stvarima. Pasivnost politička, u koju su stupile naše opozicije, i vječito naglašavanje, da su sve niti popucale a ostala jedina avtonomija kao utočište, razlogom je, da je sam narod počeo gubiti vjeru u svoju sopstvenu snagu, a od srpskoga naroda, koji se je nekada živo kretao i do koga se nekada mnogo držalo, postala je politička ništica, o kojoj više niko ne vodi računa, a kad vodi onda to čini s toga, što mu je potreban izmećar. Srbi su se odrekli politike, jer su vodje upućivale, da je po Srbe bespredmetna, da troši snagu, koju treba pribirati, a ovo je dovelo do žalosnijih posljedica. Kad sam u vrijeme ovogodišnjih saborskih izbora putovao nekijem krajevima u mojoj pitomij Baniji, upitao sam nekoje „samostalce“, razumije se od inteligentnijih klasa, kako se misle držati kod izbora; no dobio sam upravo stereotipan odgovor: „pa što ćemo mi u hrvatskom saboru, šta bi mi radili tamo, ta mi imamo svoj sabor u Karlovcima, a dosta posla u zaparloženoj njivi avtonomije“, a narod sam nijesam trebao ni pitati, njega je inteligencija napustila, „jer nije ni za što“, politika mu je une terre inconnue, politička svijest, građanska prava, lična sloboda, nacionalni zadaci nerazumljivi pojmovi, od naroda su postali mađžaronski izbornici, kojima se graničarski sistem prikazuje kao *l'âge d'or*. No pa šta je to, „Zastava“ i onako veli, da je narod spasen, avtonomija će i tu pomoći.

U savezu s tijem, što su se Srbi već uživjeli u avtonomiju, pa i ne razbiraju za druge stvari i to je, te ne samo niža inteligencija nego čak i same vodje nemaju čistijih pojmova o državo-pravnom položaju Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj, nego redovito govore o užoj i široj Ugarskoj, i tijem se direktno stavljaju u službu mađžarske državne ideje, koja poznaje samo mađžarsku Ugarsku. Taj čvor rješava se tijem, što je težište narodno-crkvene avtonomije u Ugarskoj, a to se vidi iz te činjenice, što je vrhovni nadzor nad našom avtonomijom u rukama ugarske vlade, dotično ugarskoga ministra predsjednika. Tom ustanovom očevidno je povrijedjena avtonomija kraljevine Hrvatske i Slavonije u stvarima prosvjetnih i crkvenih djela, koja joj pripada po samoj nagodi, a tomu odgovara i druga povreda — čitanje kraljeva otpisa, kojim se kongres u Karlovcima otvara na mađžarskom jeziku. Istina, narodna stranka na kongresu ogradila se je proti toj povredi, no nije se ogradila, što mađžarskome jeziku ovdje apsolute nema mjesta, nego je zažalila,

što se kongres otvara mađarskim jezikom, kad većina kongresa taj jezik ne razumije. Svakako je motivacija i formom i sadržinom vrlo blaga, te odgovara potpuno radikalnoj kuleri naše opozicije.

Poznato je, da državni sabor donša u području avtonomnijeh poslova dotične države zakone, koji imaju obaveznu moć za građane. Naš narodno-crkveni sabor nije politički sabor, nego crkveno-administrativni, prema tome može on stvoriti samo uredbe, koje se moraju kretati u okviru već izdanih državnijeh zakona. Iz toga izlazi, da je bezpredmetno remonstrirati na tom saboru proti kom državnom zakonu, kao što je na pr. interkonfesionalni u Ugarskoj; nu s toga gledišta nije opravdana politička inercija, nego je svakako bolje, da se baš radi te avtonomije nadje na državnom saboru ljudi, koji će kod stvaranja takovijeh zakona učestvovati, pa ako ne budu mogli nepoćudan zakon osujetiti, oni će bar „markirati položaj“, kako veli dr. Polit, a ujedno će biti u zgodi, da pozivaju vladu na odgovornost, kad povrijedi samu avtonomiju.

U svoj toj borbi za narodno-crkvenu avtonomiju doživjeli smo mi samo negativne rezultate. Najžalosnija je posljedica ta, što je srpski narod napustio političku borbu, te koncentrisao svoje poglede u Sr. Karlovce, očekujući odanle Mesiju. Izgleda, da je mađarska vlada dobro manevrirala, kad je izazvala najžešću borbu u avtonomiji i tako zabavila sav narod te se nije mogao i nije ga tko imao spremati, da upozna svoj pravi zadatak, kako bi ga valjano riješio, kad ustreba. Kako godj djetetu uture u šake kakovu igračku, da se primiri, tako su i nama dobacili avtonomiju i zabavili nas tako gradnjom drvene kućice. Ona, ta naša opozicija sćućurila se i po svom vlastitom priznanju na ognjištu avtonomije, a toliko su bezazleni, da su pitanje avtonomno, pitanje specifično vjersko identifikovali s pitanjem nacionalnim. Pa baš takovo shvatanje, koje zanemaruje i ne vidi one elemente, koji čine, da narodni život buja, napreduje, narodna snaga raste, a nacionalna misao snaži, izazvalo je zastoj u narodnom životu, koji nas mora boljeti, jer nas vodi u propast.

Stara srpska patrijarhalnost ideal je rodoljuba, gusle javorove i sveto pravoslavlje isključivo i iscrpivo oružje, za krst časni i slobodu zlatnu njihova lozinka, uvjerenje zamjenjuju s oduševljenjem, formalizam im je umjesto realnog rada, nema tu pojma naroda u višem etičnom smislu, u smislu modernom. Kod nas je dovoljno, da se neko priznaje Srbinom, da prisustvuje na svetosavskoj proslavi, da nadari kakovo društvo ili prosvjetni zavod legatom, pa mu se na račun toga kliče „Osana“ i ako medjutim radi uskos najbitnijim interesima narodne zajednice. Tomu odgovara i sav prosvjetni rad. Beletristika naša ne bavi se socijalnim pitanjima, ne rješava socijalne probleme, ona donša samo epizode iz života uvijek po istoj šablوني; narodne književnosti i nema, a ne može je ni biti, kad se ne poznaje narodni život, pa i u koliko je ima, služi tome, da se narod oduševljava, da dolazi u vatru, a ne da misli i radi. Pa tako je svuda, u svakoj grani, na svakom polju, na svim linijama.

Što se tiče političkog stanovišta našijeh stranaka, mogli bi naći samo formalnijeh razlika, u stvari ih nema. G. Vaso Djurdjević, koji sjedi u stranci, koja je postala famoznom, jer je spor srpsko-hrvatski riješila „praktično“ dijeljenjem mandata i položaja izrazio se je u konferenciji kod patrijarha, da bi trebalo 3000 godina narodnog života, da bi se mogao ostvariti program radikalaca na avtonomnom polju. Ovako može misliti samo ukoćeni um, kad čovjek, koji je u mladosti svojoj sanjao o Dušanovom carstvu, danas pretpostavlja, da treba 3000 godina narodu

života, dok postigne samo to, da može slobodno i samostatno crkvom svojom upravljati. No mogli bi odgovoriti g. Djurdjeviću, da nije potrebno, da se narod toliko angažuje za tu sitnicu, jer bi nas to moglo dovesti ad absurdum, da zaista dobijemo avtonomiju, ali nas da ne bude. Politički program srpskog kluba čuli smo, on je usrećio Hrvatsku mađžarskijem bičem, nagodbenom praksom, „srpskijem“ zakonom i. t. d. No ističemo, da je organ samostalne stranke, koja se gradi narodnom opozicijom priznao, kad je g. Vaso Djurdjević u ovogodišnjoj adresnoj debati pročitao program srpskoga kluba, da se program srpske samostalne stranke gotovo ne razlikuje od programa srpskog kluba, što nam daje pravo, da tu stranku okrstimo lijevim krilom srpskoga kluba. I ne mogu se ti programi stvarno razlikovati, kad je obima osnov isti, oba priznaju nagodbu kao noli me tangere i drže da srpski narod može u okviru nagodbe živjeti i razvijati se, samo što prvi ne će da znadu za nacionalnu misao, dok drugi drže, da se i u okviru nagodbe može na nacionalnoj misli raditi i tako dovode nacionalnu misao u sklad s mađžarskom državnom idejom. Tome odgovara i pojava, da Nikola Petrović, član opozicije narodne na kongresu u Karlovcima, sjedi u mađžaronskom klubu u Zagrebu, dr. Peleš, nekada prvak omladine, oponira mađžarskoj vladi na polju avtonomnom, a ističe se u javnosti, kad ga niko i ne pita kao lojalan pristaša mađžaronske stranke, tako isto i . . . ; ta tko bi izbrojao sve te ljude koji i oponiraju i preporučuju se, koji su i „rodoljubi“ i „stupovi“.

Vidjeli smo, kako su Srbi mislili, a kako i danas misle osigurati svoju nacionalnu egzistencu, i koja sredstva drže za tu svrhu prikladna. Iz toga zaključujemo, da je život naš narodni knjiga nerazrezana, a što se iz nje dosad i čitalo, bilo je više en passant pour s' amuser. Jer da smo tu knjigu listali, da smo narodni život proučavali, u narodnu dušu prozreli, narodne potrebe shvatili, ne bi se šćućurili na ognjištu narodno — crkvene avtonomije, nego bi kao prave elemente narodnoga života upoznali: narodnu politiku, narodnu prosvjetu, narodno gospodarstvo. Sva tri ova elementa tek onda, kad se jedan uz drugoga naporedo razvija, a nikada jedan bez drugoga, mogu sačuvati integritet narodnosti. Gdje ovijeh elemenata nema, ondje nema ni narodnog života, nema dakle ni naroda, može ga biti u etnografskom smislu, ali ga nema u višem, etičnom smislu, nema ga kao izrazite individualnosti.

Narodna prosvjeta osnov je narodnosti, jer se prosvjetom radja narodna svijest, koja dokazuje, da narod živi. Narodna prosvjeta razvija ličnosti i spaja sve u jednu svjesnu osobu, koja se zove narod. Ovakova narodna prosvjeta izvor je narodne snage, paladij narodne slobode, jer razvijen i svjestan narod ne da se uništiti ni upotrebiti.

U „Narodnoj Misli“ pokazali smo, da su Srbi i Hrvati jedan narod, da jedinstvo narodno živi u narodnoj duši, da mu treba dati izraza u narodnoj prosvjeti, da ga treba unijeti u narodnu politiku. Uporedo s prosvjetnim radom, koji stvara potpunoga čovjeka, svjesnoga svoga „ja“, potpun narod, svjestan svojih prava i zadataka, radja se, razvija i jača nacionalna misao kao misao politička, koja se ne da ograničiti na jedan teritorij, nego se širi dotle, dokle joj je narodna prosvjeta utrla puta. Narodu se ne treba obazirati na pravne osnove i na pravni kontinuitet u svom političkom razvoju; on ne mora prihvatiti ni status quo, kako ga drže stranke na temelju pozitivnijeh zakona, ni status quo amélioré,

kako ga žele državopravne stranke, on mora težiti nacionalnoj zajednici i tako manifestirati svoju nacionalnu svijest, riješiti svoj nacionalni zadatak.

Ovakovo shvatanje drže „Narodne Novine“ neloyalnim, „Srbobran“ ga zove poetičnom politikom a dr. Polit pjeva u tom koncertu:

„Mi Srbi u ovim krajevima nemamo i ne možemo imati zajednice s političkim težnjama srpskog naroda s one strane Save i Dunava u obziru njegovog ujedinjenja.“

No dr. Polit nije tu osamljen, naše su stranke svako i najmanje potraživanje Srba iznosile u formi molbe, a tu molbu podupirale s dokazima osvjedočene lojalnosti srpskoga naroda, „koji je lió svoju krv za sjaj prijestolja i moć države“.

Iz ovoga se ne može izvoditi, da smo mi proti narodno - crkvenoj avtonomiji Srba. Već prema samom našem shvatanju religije, mi zagovaramo avtonomiju u svakoj crkvi, ali smo odlučno protivni tome, da se sudbina Srpstva u ovijem stranama spaja sa sudbinom avtonomije. Avtonomija ne će zaustaviti propadanje seljačkog posjeda i domaće industrije, ne će zaustaviti odnarodjivanje Srba, o kom bi nam statistika znala pričati, ne će zapriječiti vjerski prozelitizam, odbiti mađarsku državnu misao, podići narodno gazdinstvo, stvoriti narodnu prosvjetu, riješiti narodne zadatke. Ne će nam odgojiti ni rodoljubivije sveštenstvo, ni bolju jerarhiju, jer ima našijeh krajeva, gdje su episkopi Milaši i Petranovići, dok su kod nas u sferi avtonomije Grujići i Zmejanovići; gdje je sveštenstvo agilnije no kod nas, a škole daleko brojnije.

No prije no što bi spojili sudbinu Srpstva sa sudbinom avtonomije, morali bi priznati, da je ovaj dio našega naroda nesposoban za akciju, nesposoban za život i ne bi nam preostalo ništa drugo, nego ga „mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina na tihi vječni počinak“.

Položaj in zadača Slovencev.

Piše Ivan Jaroslavec. *Iv. Lj. Marovc*

I.

Na pragu 20. stoletja stojimo; za seboj imamo burni vek, v kojem je človeštvo napredovalo velikansko. Ne samo tehnika in prirodne vede vzvršile so se nečuveno, tudi nazori izobraženega sveta o vsem, kar je dobro, blago in lepo, dobili so v mnogem drugo obliko. So-li se ti nazori spopolnili? so-li močno vzvišeni nad starimi? s kratka, opažamo v razvoju človeštva vsestranski napredek?

Iz filozofičnega stališča da se govoriti veliko o tem. Nekateri so zelo vzneseni nad razvojem zlasti našega stoletja in menijo v svojem optimizmu, da se ljudje že bližajo Nietzschejevemu nadčloveku. Drugi zopet, treznejše sodeč, ne vidijo nobenega bistvenega napredka: masa je baje uprav tako primitivna kakor v davnih — davnih časih, izobraženci zopet so pa le zvonajne napredovali, v moralnem življenju baje celo nazadovali.

Ni tu mesta, zanimiv problem analizovati. Vender toliko je gotovo in optimistu kakor pesimistu razvidno, da so v teku človeškega razvoja nastale nove potrebe, koje silno zahtevajo svoje vzadovoljenje. Zdaj živimo v drugih razmerah nego so živeli naši pradedje, socialni milieu ima novo lice, teoretične znanosti so utemeljene na eksaktnejših novih principih — nova vprašanja drvé z novo silo na nas, da jih rešujemo.

Najvažnejši vprašanja, vprašanja, ki objemata skoro vsa druga in sta na dnevnem redu, sta socialno in narodno vprašanje.

Socialno vprašanje objema probleme, tičoče se človeka v koliko je član družbe (socijetete). Družba je dandanes čudovito komplicirana, kakor nikoli v minuli povesti ne. Vsled modernih občil postaja celi človeški rod vedno jednotnejši, skupni organizem, kakor se izraža naš Tesla; proizvajanje premoženja raste neizmerno; to bogastvo osredotočuje se od dnè do dnè bolj v rokah krččega se broja kapitalistov, dočim bezposestna masa zmerom huje strmoglavlja v ubožstvo: nastaja pogubno brézdno med posedujočimi in proletarci. Gmotno siromaštvo ima pa v posledici i duševno ter moralno zlo, česar se naprednejši proletarci v naših časih dobro zavedajo.

Če socialno vprašanje obseza vse probleme, tičoče se človeka kot človeka, razume se da obseza i narodno vprašanje. Kajti, kaj je človeku za mislijo, ki ga povzdiga nad živali in ga dela stoprav človekom, dražega in milejega nego njegova govorica, njegov jezik? In siloma človeku jezik jemati, pomeni, najblaže, najzvvišenejše mu jemati. Tako je po naši terminologiji narodno vprašanje integralni, bistveni del občečloveškega, socialnega vprašanja. Mislimo, da govorimo logično, in prosimo, da se nas ne razume krivo. Nekateri trdé, da je narodno vprašanje vzvišeno čez vsa druga vprašanja; tudi taki imajo, če jim je narod cela skupina ljudstva, in če res tej skupini dobro želé, iz svojega stališča prav. Tu se gre le za besedo. — Osobito pri nas Slovanih je poslednja govorica opravičena; kajti mi trpimo i gospodarsko ali socialno i jezikovno ter politično po pritisku skoro jedino tujih narodnostij. Vender je naša terminologija, menim, znanstvena in logična, če rečemo: sem navdušen Slovenec ne iz narodnega nasilstva, temveč iz pravicoljubnosti. Ponovimo: če se mi vedno oziramo na socialno vprašanje, učinimo to zaradi tega, da vglobimo in oblažimo svoje narodno vprašanje, da imamo v krutih narodnostnih bojih trda, neomajna tla in vsestransko ostro orožje proti navalovajočim nasprotnikom; kajti naš nasprotnik je bezobziren in mogočen; ne zanikujmo njegovih sil, skušajmo temveč mu vsaj enakim, pa tudi od njega boljšim biti! Ako smo torej socialni političarji, smo to zaradi tega, ker smo narodnjaki, Slovenci.

II.

Hočemo-li se dobro orientirati, na čem smó Slovenci in na kaj nam je dandanes delovati, treba nam se je ozreti v našo minulosť in prevdariti sedanjost, ne da bi si zakrivali svoje rane. Spoznavaj sam sebe, reži ne usmiljeno svoje gnile izrastke, to nam ima biti načelo v našem mišljenju in delovanju!

Kaka je slovenska povest? Nočemo ponoviti onih znanih Jenkovih verzov. Če Slovani v obče niso do danes imeli prejasnih dnij, veljá to

izvestno i o nas. Pravica v povesti je fizična in duševna moč; in mi kot najzapadnejši del Slovanstva imeli smo s svojo pasivno naravo dvomljivo srečo, izkušati vsestransko premoč osobito Nemcev. Slovenci so od 8. stoletja naprej bili podaniki in pritikline nemških držav. Nikoli nismo kot skupina imeli svojih kraljev ali knezov, še menda niti svojih vojvod in grofov ne — naša cela povest je povest proletarcev. Mi se nikoli ne moremo sklicevati na kako historično pravo, privilegijskih pergamentov in zlatih kron ni bilo nikoli za Slovence: naša ni bila nikdar proteklost, naša ni niti sedanjost, naša more biti le bodočnost: za nas nima historično pravo nobenega pomena, pomen za nas ima jedino prirodno pravo — lastna sila.

To našo minuloost nam je dobro prevdariti: zakaj le tako je tudi možno bilo, da smo od drugih Slovanov ločeni; Slovenci smo produkt zvananje, tuje sile; naša narodnost je posledica a posteriori zgodovinskih dejstev, koja so povzročevali — tujci.

Sploh je slovanski jug razcepljen vsled zvananjih faktorjev. Toda dandanes nam je vse pojave razmotrivati v bistvu, v notranjosti, intrinsece, in tako nam je i naša narečja presojevati po njih zrnu in ne po granicah ter mejnikih, koje so med nami postavili oni, ki so močnejši od nas in so nam umeli tako izborno veleovati. Doslej so nam odločevali osodo našo tujci; upam da si bomo odslej za naprej, ko se vsak delavec in trpin hoče osloboditi, s a mi delali povest, da bode osoda naša v naših rokah.

Ali, to je lahko rečeno, težje storjeno. Boljšo osodo si seveda želimo, ali z besedami in golim navdušenjem si ne pomagamo nič. Tu je treba dela, pred delom pa — jasnega spoznanja.

Na čem smo pravzaprav Slovenci? Na to si moramo bezobzirno odgovoriti v našo korist in v ta namen, da bodo tudi Hrvati ter Srbi nas bolje poznali.

Slovencev nas je po oficijalni statistiki $1\frac{1}{3}$ milijon; dosti malo! Ti smo raztreseni po šestih deželah tako, da smo razven na Krajskem in Goriškem povsod v manjšini. (Kar se pa narodnega imetka tiče, smo pa i v onih dveh deželah majorizovani.) Kaj to znači, vé vsakdo, kdor prevdara, da so nam sosedi mogočni, bezobzirni gospodje z veliko kulturo in politično ter gospodarsko nadvlado. Sicer so uprav planinski Nemci med vsemi sorojaki svojimi najbolj nazadnjaški, toda Slovence nas imajo vendar vsestransko popolnoma v šahu.

Nekoliko v ilustracijo! Slovenci nimamo niti jedne slovenske srednje šole! O vseučilišču sploh govora ni, in, zdi se mi, tudi želje več ne!! Uradi, zlasti politični, so, izvzemši morda Kranjsko, skoro do cela nemški!) Če se voziš v železnici, makar i v III. razredu, po „Slovenskem“ Štajerskem, niti ne čutiš, da si na Slovenskem. Kak ponižen napis zagledaš k večjemu — na straniščih! Da je na Koroškem kolikor možno še slabije, je potemtakem razumno.

Pa to še ne bi bilo največje zlo. Najhujše je to, da smo i mi, takozvani slovenski izobraženci, germanizovani do dna duše. Govorimo sicer slovenski, ali le po domače in o vsakdanjih stvareh; značilno za slovensko inteligenco je, da govori skoro izključno selski dijalekt; če pa pride kaj strokovnega in važnega na vrsto, poslužuje se zdravnik, pravnik,

1) Dobro je naše rane v poslednjem času razkrival „Slov. Gospodar“, zlasti v člankih: „Kako se Štajer pripravlja za Prusko?“ Želimo si takih bezobzirnih člankov!

trgovec in celó duhovnik nemščine! Da; slovenske so samo ljudske šole — da bi pa nemško višjo izobrazbo kako paralizovali s samoukom v materinščini, na to več ne mislimo; (izjema poleg nekaterih častnih izjem bi tu bili skoro jedino še naši profesorji, ki manj kričé, tudi slabše jedó in pijó, pa na tihem zato več delujejo). Po taki malomarnosti se krasno germanizujemo, četudi še take navdušeno tuje nasilnike preklinjamo pri polni čaši nemškega piva in se ponášamo s slovansko kulturo, koje nimamo . . .

Nejbritkejše zlo je torej, da se niti ne zavedamo, kako smo „izobraženci“ po duhu germanizovani.

Kar je pa res dobrega pri Slovencih, tó je narod v pravem pomenu besede ali ljudstvo. Naše priprosto ljudstvo je pridno, delavno, ukažnelno, plemenito, zdravo in slovensko; naše ljudstvo nam je v ponos, to je temelj, na katerem nam je staviti — bodočnost. Nas izobražence je nemška kultura odtujila našemu narodu, nam se treba vrniti nazaj — k Slovenstvu.

III.

Kako se pa vrniti k Slovenstvu?

Cilj bi nam bil en gros dan: doseči nam je, da bomo po duhu in srcu Slovenci.

Katero pot pa vberimo?

Na to vprašanje ni igráča pošteno odgovoriti. Prvi uvet za tak odgovor je, da trezno preišljujemo in **študiramo** to naše vitalno vprašanje; kajti vzrok naši vsestranski mlačnosti in konfuziji, vzrok naši aktualni anarhiji političnih pojmov, v kateri niti ne vemo, kaj prav za prav hočemo, je uprav ta, da nismo dosti prodrli v najvažnejša in najbolj pereča vprašanja naše dobe. Tudi ne zadostuje jeden ali dva za takošno delo, k temu mora pripomagati vsakdo izmed nas. Vsakdo mora izpolniti svoje mesto kot cel mož, mora se izobraziti v svoj stroki, kojoj si je izvolil, vrhu tega pa tudi misliti na razmerje, v kojem je in bode proti živemu socijalnemu organizmu, h kateremu spada. Dandanes si mora vsak olikanec jasen biti v tem, kako svoje življenje individualno urediti, da mu bo življenje res življenje, in na kak način mesto svoje izpolniti v družbi, koje je član.

Ni tukaj prostora, da bi govoril o onih pravilih, katera je pojedincu kot takemu zasledovati, če hoče živeti, kakor je človeka vredno in mu potrebno. Razvidno pa je, da bez takih pravil, bez etike ali morale — kajti ovo tvorijo uprav ona pravila — ne more in ne sme nikdo biti. To individualno etiko torej analizovati ni danes moj namen.

Pač bi pa rad govoril, kar je za skupine važnejše in teže, o naši družabni etiki, o naši narodni organizaciji. Pojedinca ne živi samo za se, on se mora organično prirasti i k družbi.

Družba ta pa je — družba slovenska.

Toda oj, kje je ta Slovenija, za katero so se pred desetletji naši narodnjaki tako navduševali? Niti v naših željah nima več prostora . . . Kje so lepi časi narodnih taborov in idejalno-narodnega oduševljenja?

Nedavno pisal je gledé na avstrijske narodne boje berlinski, trdno nemški list („Magazin für Litteratur“), da se dandenes ne dá in ne sme preprečiti narodna organizacija in narodno zjedinevanje, akopram bi dosedanja povest temu bila nasprotna, in da v naši Avstriji mora prej ali slej priti do narodnih neodvisnih skupin in do narodnega federalizma.

Da, Nemci zunaj v Berlinu uvidijo, česa je nam treba, mi pa smo kot politični otroci bez spoznanja, bez idejalov; naše življenje nima nobene vsebine, prazno je ko luknja in pusto ko Sahara . . .

Koliko naših se še napaja slasti idejalov naših narodnih preporoditeljev? Kdo se še navdušuje pri spominu našega Vodnika, Vraza, Slomška, Trstenjaka, Tomana, Raiča? . . . Kdo si v tihi samoti svoje srce ogreva ob nebeških poezijah našega Prešerna, Stritarja, Gregorčiča, Aškerca? . . . O malo, premalo jih je!

To naše življenje ni nobeno narodno življenje, to naše življenje sploh življenje ni. Tako ne moremo dalje vegetirati!

Če hočemo živeti, in sicer živeti kot Slovenci, zateči nam se je k dosti bogatemu vrelcu idej in navdušenja naših velmožev; ove ideje srkajmo vase kakor sreba žejni jelen studensčnico! To velja zlasti o mladini.

Razven tega moramo si pa jasne znanstvene nazore vstvariti s strokovnimi študijami. K temu so pozvani v prvi vrsti akademiki.

Oficijelne študije na visokih šolah niso kaj posebno zanimive; mnogo je zastarelega in nepotrebega; tem bolj je naša naloga, da se iz lastnih močij spopolnujemo v ožjih svojih strokah. Ljudstvo težko pričakuje dobrih svojih zdravnikov, ki je razumejo in mu morejo pomagati o bolestnih težavah, težko pričakuje ljubeznivih sodnikov, blagih učiteljev, modernih tehnikov . . . in kako malo jih je!

Poleg špecijskih študij moramo se pa i obče izobraziti, kar ni manj važnosti.

IV.

S tem pa smo že prišli k skupnemu našemu teženju, k narodnemu programu na trdni znanstveni podlagi.

V prvi vrstvi pozvani so izobraženci, da znanstveno jasno določijo, kaj hočemo, po čem nam je težiti.

Smoter nam je, fizično in duševno okrepiti narod slovenski.

Povdarjamo fizično stran; kajti ljudje smo razumne živali, in kot takošnim ojamčena nam imá biti v prvem redu materijalna eksistenca. Stoprav če je ova zagotovljena, more se vspešno razvijati duševna in npravna stran.

Nikoli ne moremo torej dovolj naglašati pomena fizične strani socijalnega vprašanja. In tu je treba korenitih študij, kojim se naj bi ognjevitó posvečali zlasti pravniki; več ali manj se pa naj vsakdo o tem podučí.

Mislim pa, da bo po treznem premišljevanju vsakdo prišel do tega zaključka: prva naša aktuvalna zadača je, kako pomnožiti narodno premoženje, narodni imetek.

Ko bomo **gospodarsko** močni in neodvisni, še le tedaj bomo sami svoji in slobodni.

Narodu se mora pomagati od spodaj navzgor; naša socijalna politika biti ima demokratična, četudi ne socijalnodemokratična, (kar bi bilo za nas velik nesmisel).

Če povdarjamo materijelno stran socijalnega vprašanja, pozabiti ne moremo na duševno, kakor sta si materija ter duša v istini v vedni stiki.

Biti nam je kolikor možno jasnega svetovnega naziranja na podlagi prirodnih ved in znanstvene etike. Nazori nam bodijo zdravi, vspodbuja-

joči nas k veselemu delovanju; mi hočemo krepko živeti, a ne v pesimizmu slabotno ginevati! Vsak izobraženec imej korenito praktično filozofijo, to je poznaj higijeno telesnega in duševnega življenja.

Dovršene proizvode svetovne literature dajmo ljudstvu v dobrih prevodih, da bo mogel Slovenec tudi kot Slovenec zasledovati vesoljni napredek.

Za učilišča nam je povsem drugače skrbeti kakor smo to storili doslej; kakó smo v tem oziru mlačni in indiferentni, je že preveč. I uni-
verze nam ne bi bilo izgubiti iz obzorja...

Seveda, če tako hrepenimo po vrhuncu kulture, znanosti in umetnosti, pridemo pač — razven da se zadovoljimo s slov. novelami — do spoznanja, da kot Slovenci sami sine moremo zadostovati, da se nam je okleniti onih bratov, od kojih smo slučajno bili ločeni vsled zvananje sile.

Slovenskim izobražencem je vsakojako potrebno, da se učé hrvaščine ali srbščine ter ruščine bolje nego doslej.

Ko bi bile srednje šole naše slovenske, tako, da bi izobraženci sami korenito slovenski umeli, bila bi za nje navedena bratska jezika prava igrača.

In kaj naj rečem o ruščini? Nedavno sem imel v rokah nemško študijo o Pobjedonoscevu že v 2. izdaji: Nemci proučavajo bogato, svetovno rusko kulturo; nemški zoológi, kemiki, fiziki, sociologi... izpovedavajo, da se jim, je poleg angleščine tudi ruščine učiti zaradi znanosti, celi svet že vé, da za nekaj desetletij bodo fizično in kulturno svet vladali Angleži in — Rusi (gl. Richet, Za 100 let) — nam Slo-
vencem pa so Rusi neznani kakor Kitajci, cirilice se bojimo ko vrag križa, in naporu Podgornikovi so (ker morebiti ne prepraktični), skoro bezvspešni! In vendar se ruščina ne razločuje več od slovenščine nego dva nemška narečja!

Pač zadnji čas je, da se Slovenci jasno zavedamo, da ne spadamo k Nemčiji, temveč k Slovanstvu, vsaj k slovanskemu balkanskemu polotoku!

Slovenci se nočemo slabotno poniževati; ne pomagati si moramo sami, iz lastnih močij. Toda na drugi strani se pa zdi, da ne smemo prezirati sociološke smeri novega časa, vsled koje se ves kulturni razvoj nagiblje k univerzalnemu, velikemu; in teh daljnih ciljev nam ni izgubiti iz očíj.

Obratno pa prosimo jugoslovanske sobrate, da se bolj zanimajo za naše težavno življenje nego do slej. Nedajmo se vendar ločiti vsled umetnih, kitajskih zidov, koji so, žal, še med nami!

* * *

Povedali smo svoje težave, odkrili svoje rane. Toda Slovenci nikakor ne obupamo ob teh bolečinah. Prestali smo že hujših nezdod, preboleli globljih ran, katere so se sekale naši mirni, mehki naravi; če smo dandanes v neprijetnih razmerah, je to več posledica vseh povestnih faktorjev nego samo krivda nas živečih.

Visoke ideje dajejo nam poguma, pogled na junaško boreče se sobrate bodri nas v veseli boj za resnico in pravico — tam na obzorju vstaja rmena zora boljših dnij in narodne sreče: nova doba!

○ kritici.

Napisao F. V. Krejčić.)

Pitanje o kritici izbilo je povodom naših najnovijih literarnih bojeva — što više, ovo je pitanje te bojeve izazvalo; zbog njega su se ti bojevi vodili i kako se čini još će se i dalje voditi. Ne radi se kod nas danas o dolasku kakvoga novog literarnoga smjera, kako je to bilo na pr. u Francuskoj prije 1830. g. o romantizmu, prije 1870. o naturalizmu, ne može o tom već zato biti ni govora, jer ono, čemu se veli „moderno“, znači stanovitu skepsu i preživjelost prema svim smjerovima, znači nervozno tapati i tražiti na nesigurnom tlu, znači težnju za nezavisnošću vlastitoga „Ja“ umjetnikova na sve strane, znači umjetničku anarhiju i bezprogramnost. Ponavljam dakle: ne radi se o tom, ima li se na našim literarnim bedemima izvjesiti zastava naturalizma ili simbolizma, dekadence ili ovoga ili onoga smjera i programa, nego se radi prije svega i jedino o kritici, o tom, do koje mjere smije biti iskrena i bezobzirna, a dokle je dužna biti benevolentnom. Jedni hoće iskrenost i bezobzirnost pod svaku cijenu i za cijenu benevolencije, drugi hoće prije svega benevolenciju i iskrenost samo dotle, dokle to dužnost, biti benevolentnim, dopušta. Da se u istinu radi samo o tom i ni o čem drugom, dokazuje i najpovršniji pregled svih posljednjih afera na literarnom bojištu: uvijek je bio jabukom kavzi nekaki kritički čin a nikada novotarska knjiga, pa bila i ne znam kako smjela i heretička.

A jer se ovo, danas najvažnije naše literarno pitanje, pitanje o kritici, nesrećno formuluje, kao pitanje pukih osobnih vlastitosti kritičarevih, njegove sklonosti, blagonaklonosti, pristojnosti, pače i rodoljublja i pijeteta prema mrtvima, zato se i ne može riješiti i diskutovati o njem inače nego isto tako nesrećno. Budući da se radi tako prekomjerno o osobnom osjećaju kritičarevu prema piscu (i to opet više prema njegovoj osobi nego djelu), o tom, da li ga prosudjuje s obožavanjem, pijetetom ili opet iz mržnje ili bez svakoga osjećaja — onda nije čudo, da svaki vlasak, koji se nadje na kritici, baca svoju sjenku opet na osobu kritičarevu, a kad je to boj literarnih skupina i živalja, da je to zapravo nelijepi boj osoba.

Ali ne, tako se danas kod nas ne smije staviti pitanje o kritici. To bi značilo, ostati na njenom pukom površju, na strastvenom prosudjivanju stvari, koje se drugdje same po sebi razumiju — to bi značilo ostati kod pitanja o samom tonu. Već je doba, da ti pojmovi i mjerila kao: „prijaznost“, sklonost i nesklonost kritike prestanu strašiti kod ocjenjivanja kritičkoga rada, ta poznato je kako sporednu ulogu igraju ta kriterija u modernoj kritici. Pa što bi time i bilo na korist našoj kritici sve kad bi pitanje o tomu bilo riješeno na zadovoljstvo onih, koji viču za većom blagonaklonosti kritika spram pojava, koje prosudjuje i za umjerenijim tonom? Komu bi se koristilo? Možda nekolicini autora, koji su uslijed otvorenosti kritika najviše stradali, no odlučno ne kritici a prema tome niti literaturi uopće. A pitanje, na koji način bi se uzvisila unutrašnja cijena kritike, kao važne grane u literaturi, to pitanje ipak ima biti odlučnim. Zar bi joj porasla unutrašnja cijena nekako već tim, što bi snizila ovamo onamo o kakvi stupanj intenzivnost svoga tona, kad bi zašutila ovo ili ono, što joj je na srcu? Sumnjam. Za pravo ne sumnjam, nego znam, da bi se ovom zatajom bezuvjetne istine i otvorenosti ogriješila ne samo o svoju vlastitu zadaću: biti živom, neumoljivom sa-

1) Članak ovaj uzet je iz revue „Rozhledy“ od g. 1895 kad se vodio najžešći boj među starom i modernom strujom česke kritike. Uvrstavamo ovaj članak jer mislimo, da mnoge u njem istaknute ideje imadu i za naše odnošaje aktuelnu vrijednost.

vješću svoje literature i svoga vremena, nego da bi time runila sa svojih radova pejud individualne osebnosti, koja čini njezine radove upravo tako zanimivim odrazima duševne fysiognomije kritičarove, kakovi su kod drugih autora stihovi, pripovijesti, drame.

A kad bismo i dozvolili, da time ne bi izgubila, ipak nije jasno, što bi dobila. Kako sam već rekao: nekoliko bi autora bilo riješeno neugodnih i, rado priznajem, zaista za njih otrovnih uzrujavanja, što im ih kadšto spremi iskrena kritika, bilo bi više mira u literarnom životu, više uzajamne blagonaklonosti i što-vanja — dakako samo prema vani — no ne gledajući ni na one štete, što bi za cijelo stigle literarni život, kad bi se temeljio na ovako površno primljenim lažima i augurstvu — gdje bi se u tom imala tražiti korist literature, povišenje njezinoga duševnog i umjetničkoga niveau-a? I uza sav obrat u tonu i osobnim prilikama ostali bismo u stvari na starim stanovištima. Kritika bi ostala u stvari t. j. u svom ishodištu, u svojoj metodi, u svojim ciljevima ondje, gdje je pred decenijima bila. A taku je ipak ne ćemo imati, u tom, mislim, da se slažemo mi „moderni“ sa svim starijim autorima, koji imaju za kritički rad strože zahtjeve. Ta već godine i godine jaulkalo se kod nas sa svih strana, da nema prave kritike t. j. kritike kao izradjene i dubljim aspiracijama pjestovane literarne grane, tužilo se na njenu šablonovitost, duševno siromaštvo, zanatlijski karakter itd, same stare i poznate tužbe, koje tu ne treba ni opetovati. A danas, kad kritička djelatnost zaposluje toliko sila medju mladjom generaciom, kad je upravo kritika postala najizrazitijim obilježjem novih struja kod nas i kad — o dosadašnjoj njezinoj vrijednosti neka sudi kako tko hoće — pokazuje ozbiljnu težnju i nadu, da će postati samostalnim, veoma važnim i bogatim poljem misaonog rada, kad donosi iz tudjine ne samo nova ishodišta za svoj rad, nego i bogate perspektive novih duševnih obzora za cijeli narodni život — zar baš u to doba ima biti stisnuta na mislima siromašnu, često i sićušnu, osobnu diskusiju o pristojnosti, blagonaklonosti i drugim sličnim stvarima, koje se, kako već rekoh, tiču samo tona, izražaja?

Ostati u našoj kritici pri starom, značilo bi dakle nazadovati, a to bi se dogodilo, kad bi današnje diskusije o kritici ostale na prije označenom niveau-u. Naša kritika ima mnogo više stizati nego druge literarne grane. Usporedimo samo razvoj češke poezije ili romana u posljednjim decenijima s razvojem češke kritike — ako se uopće može govoriti o kakvom njenom razvoju. Misliło se s raznih strana o literarnoj produkciji posljednjih 20 godina kako mu drago, usporedimo s pjesničkim djelima Vrchlickoga, Čecha, Zeyera ono, što se o njima pisalo! Kako je bijedna gotovo cijela ta kritika kraj suvremenog, živoga umjetničkog stvaranja! U to doba naša kritika nije značila drugo nego nekaki malo vrijedni, na žurna listićku pisani privjesak beletrističkim listovima, koji je bio protivan autorima, a općenstvo je zbog šablonovitosti i praznine odbijao. Nije bilo kritike, koja bi se misaonim opsegom i dubljinom, množinom izloženoga duševnog posla i svojom formom mogla staviti uz bok umjetničkoj tvorbi kao ravnopravni faktor, u stanovitim osobitim stranama još i nad njom stojeći. U kratko: tadašnja naša kritika nije bila ni umjetnošću ni ogrankom znanosti — nego je bila pisana za puke dnevne potrebe, često i za potrebe nakladnikove, a u koliko nije o nju zadjelo pero kojega od autora, bila je gotovo sva u rukama ljudi, koji su svojim talentom i duševnim obzorjem stajali daleko za umjetničkim talentima, koji su stvarali. Od takove se kritike dakako i nije moglo tražiti, da zadovolji svojoj zadaći: interpretirati, pronicati i rasvjetljivati živu umjetničku tvorbu, a još manje, da — vodi.

Sve smo te tužbe slušali godine i godine i to iz krugova, koji se danas najviše stavljaju protiv mlade kritike. Kad dakle kažem, da je naša češka kritika stajala godine i godine dobrano nisko i otraga, i da je tu treba više popravka nego igdje drugdje u našoj literaturi, onda sam time izrekao gotovo općenito

mišljenje. Mladoj ili modernoj kritici (ili kako je već hoćemo zvati) nijesmo čuli dosele ovako spočitavati, niko nije dosada kušao da stvarno obori njezina izvadjanja, niko pa ni od protivnika nije joj još dosada spočitnuo površnosti, šablonovitosti, praznine duha ili nedostatak zbiljnosti. Dozvoljen je dakle zaista nazor, da dolazak današnjega mladjeg pokoljenja znači i za našu kritiku novo doba, daleko bolje od prošlih, donoseć u mnogom ono, što je prije manjkalo. I tu da se na jednom mladoj, punoj nade struji zakrči put za to, što je svojom spoljašnjom formom o gdješto udarila i cijelo pitanje o starijoj i novijoj kritici da se svede na ono uzahno stanovište, s kojega se stara kritika istavlja kao blagonaklona, vrela osjećajući s literaturom i s narodom, a nova kao hladna, cinička, nesrdačna, rušeći ideale literarne i rodoljubne? Nije li tu i previše očito, kako se pri tom mimoilazi najvažnija stvar, stvarna vrijednost ove i one kritike, vrijednost i visina njihovih zadaća, postupanja i rezultata? A sve, što sam ovdje spomenuo, smjera samo k tomu, da pokažem, kako bi se literaturi i kritici malo koristilo, kad bi se cijelo pitanje o današnjoj češkoj kritici formulovalo samo kao pitanje pristojnosti i tona, kao pitanje obrane protiv invazije mladih kritičkih ki poboraca, a kako je naprotiv treba to pitanje pretresati u samoj njegovoj jezgri, kao pitanje za našu literaturu i cijeli naš duševni život veoma važno, kao pitanje: kakova ima da bude danas češka kritika, da odgovara svojim zadaćama prema literaturi i prema zahtjevima vremena? Koliko je svojoj zadaći odgovarala kritika starija a kako joj odgovara novija?

Ta bi pitanja imala biti energično istaknuta upravo danas, gdje literarni bojevi, vrteći se samo oko taneta kritike, a ne oko prave jezgre njena rada, prijete da je uguše. Jedino ovako postavljena pitanja mogu izazvati odgovore, koji bi bili definitivni kod ocjenjivanja stanovitih pojava kritike i kritičara, a ne samo pitanje, da li je ovaj ili onaj kritičar pisao ili nije pisao s dosta poštovanja o ovom ili onom autoru.

Inače se da de pitanje o češkoj kritici formulovati ovako: u koliko je ona moderna, t. j. u koliko stoji na visini zahtjeva, što ih danas na temelju velikih uzora i rezultata kritičke djelatnosti kod velikih kulturnih naroda na tu granu duševnoga rada stavljamo?

Odgovori će izbiti, mislim, najbolje, ako najprije skrenemo s polja naših domaćih suvremenih pitanja prije svega k stručnoj oznaci kritike uopće u substanciji njenih raznih ishodišta, raznih ciljeva i raznoga postupanja spram njih. Tim će izbiti već dosta jasno glavne crte onoga, što zovemo modernom kritikom, a u interesu je nje same, da joj ciljevi i zasade budu izložene i širem našem općinstvu. Razumije se, da tu prije svega imam na umu to općinstvo a ne one, koji su upućeni u to, jer sam uvjeren, da se u posljednje vrijeme moglo u našoj javnosti mnogo krvi ušediti, da je bilo više onih, koji bi se prije, nego tako naprosto mnogodnoga kritičara razviču kao zlotvora naroda i literature, dali na posao, da uzmognu poznati njegove motive, značaj njegovih težnja i puteva, kojima je udario. —

(Nastavit će se.)

○ socijalnom pitanju.

Po E. de Laveley-u.

Kad je 1853. g. pisac Reybaud, od koga i potječe naziv socijalizam i socijalista, svoj članak u Dictionnaire de l'économie politique o socijalizmu, mislio je da ga više nema. Socijalizam je mrtav, govoriti o njem znači držati mu nadgrobno slovo. I općenito se usvojilo njegovo

mišljenje. Socijalistički su se sustavi učili kao osobiti primjeri pomućenog ljudskoga duha. Danas se niko ne usudjuje reći, da nema socijalizma, a još je manje koga, ko bi mogao reći s Gambettom, da socijalnog pitanja uopće nema. Ta crvena sablast plaši svijet i svaki se boji, da će sad na osvanuti dan socijalne poplave. — Fakat je, bio nam drag ili ne bio, da se danas socijalizam pojavlja svuda i u najrazličitijim oblicima. Zaokupio je misli gotovo svih radnika u tvornicama, a odavle se širi na ladanje. Kao državni socijalizam osvaja državnike, u slici kršćanstva prodire u srce katoličkih duhovnih pastira i protestantskih propovjednika, a znanstveno obradjen podvrgava oštroj kritici političku ekonomiju i ozvanja sa sveučilišnih stolica Italije i Njemačke.

Socijalna gibanja nijesu možebiti lokalnoga značaja kao politički prevrati. Ne, to su pitanja svjetska kao i raspre vjerske, jer se temelje na potrebama i težnjama, koje su duboko usadjene u svaku ljudsku dušu. Ako je socijalizam zlo, onda to nije samo zlo njemačko ili francusko, nego zlo općenito — međunarodno.

Razvoj i toliko usavršenje prometnih općila i međunarodne trgovine srušilo je kineske zidove, što su dijelili državu od države ili narod od naroda. Svakome se otvorio svijet. Danas je već sve više manje internacionalno. Nije li glazba, umjetnost, znanost, danas već međunarodna? Nemamo li već tolike međunarodne izložbe, kreditne banke, međunarodne ugovore o izručivanju zločinaca itd itd? Ljudi postaju bliži jedni drugima, a doticaji medju njima tjesniji, češći i — nužniji. Proces asimilacije, što traje već vjekove i vjekove, lagano se dovršava . . . I bit će jedan ovčinjak i jedan pastir . . .

No međunarodno je danas i — zlo. Kud svrnemo okom, svud nezadovoljstvo, nemiri, bune, svud vri i kipi . . . Oštra je opreka u mišljenju ljudi na koncu ovoga stoljeća prema mišljenju pod konac prošloga vijeka. Tada su bili ljudi sviju vrsta željni reforama i puni nada. Vjerujući u prirodjenu dobrotu ljudi mišljahu, da će dostajati srušiti ustanove prošlosti, da se narodima zajamči sreća i sloboda. „Čovjek se slobodan rodi, a posvuda stenje u okovima“, viče Jean Jaque Rousseau. Osamnajsti vijek i francuska revolucija odvraća: „Dajte da raskinemo te verige — i na njihovim će ostancima uskrsnuti općenita sloboda. Narodi su braća, samo ih tirani dižu jedne protiv drugih. Srušimo tlačitelje i eto bratstva svih naroda.“

I mislilo se, da već sviće novo doba pravičnosti i blaženosti . . . I danas još govorimo o reformama, ali sa strahom, s nepouzdanjem. Odstranismo kaste i privilegije, uvedosmo princip jednakosti pred zakonom, uvelo se i sveopće izborno pravo . . . Mišljasmu da nam valja riješiti samo poteškoće političkoga reda, a gle, socijalno pitanje diže se pred nama sa svim svojim ponorima u svoj svojoj veličini. Nema više starih tirana, prijestolja su srušena, kraljevi vezani ustavima, a namjesto svadja medju knezovima i dinastičke ljubomornosti grozi nam drugi rat, strašniji i teži nego prijašnji . . . Iako se ne javi kakvi novi duh kršćanske ljubavi i socijalne pravednosti i snosljivosti, izvrgnuta je Evropa borbi rasa i klasa i pogibli, da je taj kaos i ne proždre! . . .

Priznasmo svima jednaka politička prava. Demokratske uredbe izviru pred nama, a mi ne znamo, da je na dublje, na jače osnove postavimo. Kako da se spoji neograničena sloboda, a da se uzdrži postojeći društvem red i da nejednakost najnužnijih životnih uvjeta postoji usporedo s dekretiranom političkom jednakošću? To je taj

strahoviti problem, što ga ima da riješi naše društvo, ako ne će da propane, kako su propala stara...¹⁾

Pod utjecajem kršćanske ljubavi proglašuju se svi ljudi jednako-pravnim, — nacionalni gospodari uče, da svako vlasništvo potječe od radnje — a kad tamo, svud se vidi, da oni, koji rade, nemaju ništa, dok lijenčine žive u lasti i slasti! Oni su prvi u većini, dana su im jednaka politička prava, — ko će ih zadržati, da jednoga dana ne uvedu u život riječi apostola sv. Pavla: Qui non laborat, nec manducet!

Uzmimo povijest.

I u staroj Grčkoj priznalo se svim građanima jednako pravo, ali su stari zakonodarci dobro osjećali istinitost Aristotelovih riječi, da sloboda i pučka vlada bez jednakosti životnih uvjeta ne može da postoji. Da se ta jednakost kako tako uzdrži proglašivali su sad neotudjivost zemljišta, sad su omeđjili nasljedno pravo itd. itd. — ali sve to nije pomoglo i onda se razmahao socijalni rat: klasa protiv klase. Plato je to krasno izrekao u svome djelu „Država“: „Svaka grčka državica nije — jedna, nego sadržaje u sebi dvije države: državu bogatih i državu siromaka.“ Siromasi, imajući politička prava, poslužili su se njima. Sad bi svalili sav porez na bogataše, sad bi ih osuđivali na smrt, — bogati se dakako branili i tako su bijesnili građanski ratovi, koje je Polybij jednom izrekom divno označio: „U svakom se građanskom ratu radi o promjeni posjedovnih odnošaja.“

U Rimu je isti proces. Plebs stječe malo po malo svoja politička prava, a biva lišavana svoga vlasništva. Istodobno s jednakošću političkih prava nastaje nejednakost imetka. Nastaje borba. Licinij Stolo, braća Gracchi i drugi pučki tribuni trude se, da agrarnim zakonima uspostave kakvu takvu jednakost, ali zaludu. Mjesto starih građana malih posjednika, kupi se sve to veći broj izbaštinjenoga proletarijata. Nema više rimskoga naroda; ostaje siromak i bogataš — i bore se. Najprije propada sloboda, a onda i država. Latifundia perdidere Italiam.

Današnje društvo ima da se bavi istim problemom, koji nije moglo da riješi staro, — ako ne će da propane. Ali dva razloga, gospodarski i moralni, silno otešćavaju našu situaciju. Dok su prije gospodarske poslove obavljali robovi, nije se zbog bojeva zaustavljao posao i zapinjao rad. Dok su se drugi razbijali i klali, robovi su težili polja i opskrbljivali stranke potrebitom zairom. A danas? Danas nema robova, i radnici su to sami, što se bore u bojnoj areni. Danas ne može i ne smije da dugo traje socijalni boj, a da ne propane društvo od gladi i nevolje.

Drugi je razlog, što nam tako otešćava položaj, viša ideja pravičnosti. Stari ne priznavahu prirodjenu jednakost svih ljudi. Rob je živinče — stvar, objekt a ne subjekt prava! Odakle njemu pravo glasa i vlasništvo! Nama je jednakost svih ljudi dogma. Kršćanstvo je vjera jednakosti. Mjesto roba dolazi građanin, slobodni radnik s jednakim pravom kao i svaki bogataš, — bira i bude biran i dolazi u parlament. Kako ćeš mu se danas oduprijeti kraj filozofije i religije, koje podupiru njegove zahtjeve, propovijedaju njegove težnje?!

* * *

¹⁾ Jedino mi Hrvati mislimo, da nas se to ne tiče i da će nam to već naši „prijatelji“ riješiti, kako će najbolje znati, a mađžaronska vlada misli, da se i mislima može oduzeti „postdebit“ za Hrvatsku.

Jedan od najboljih govornika katoličke Njemačke, rekao je jednom zgodom ove veoma karakteristične riječi: „Pokret, s početka gotovo ni neopažen raširio se nečuvenom brzinom. Ne možemo inače shvatiti tako čudesni razvoj te nauke, nego kao posljedak opsežnih promjena u gospodarskim i društvenim odnosajima ljudskoga društva. Da, moderna civilizacija ima sjaču tamnu stranu, a to je socijalizam. No on ne će iščeznuti, dok ostane moderna civilizacija ovaka, kaka jest.“

A što je socijalizam?

Gladstona drže irski konzervativci socijalistom prvoga reda, — Bismarcka zovu neki takodjer socijalistom, a on se i sam rado tako naziva. (Zna se da je bio dobar prijatelj Lassalov). Poslije lipanjskih dana 1848 g. odgovorio je Proudhon predsjedniku sudbenoga stola, koji ga je preslušavao, i pitao, gdje je bio tih dana, da je išao da vidi „uzvišene strahote kanonade“. — „Zar nijeste dakle socijalista?“ upita ga predsjednik. — „Dakako da jesam.“ — „A što je dakle socijalizam?“ — „To je svaka težnja, da se uzvisi ljudsko društvo. — „E onda smo svi socijaliste!“ reče predsjednik. — „I ja mislim tako,“ doda Proudhon.

No ta je Proudhonova definicija preširoka, manjkaju joj dva znaka. Prvo: svaka socij. nauka nastoji da uvede više jednakosti u ljudske odnose, a drugo: hoće da to ostvari s pomoću zakona ili države. Razumni nar. gospodari priznaju, da je u ljudskom društvu mnogo zla i nepravde, no misle, da će se to najbolje riješiti prema onome geslu: laissez faire, laissez passer. Kršćanstvo osudjuje bogatstvo i nejednakost jednako oštro kao i socijalizam, ali se ne obraća na državu, da ona zavede vladu pravičnosti. Narodni gospodar je optimista, neka ide i teče... svijet sam dolazi k svome dobru i sreći. Socijalista je pessimista. Pokazuje kako jači slabijega tlači, bogataš muze sirotinju i kako je nejednakost sve to veća i očitija. Čezne za idejalom, gdje će biti dobro razdijeljeno prema razmjeru sa zaslugom i radom.

Nastaje pitanje kako je došlo i kako se razvijao i razvio današnji socijalizam? Čim je čovjek bio toliko naobražen, da je mogao shvatiti očite društvene nepravde, pa se onda uznijeti do misli o savršenijem poretku od onoga, što ga vidi, — morali se trgnuti u njegovoj duši sni o društvenim reformama. I tako svuda, gdje je prvobitna jednakost iščezla, vidimo, kako se dižu težnje, da se ovo zlo popravi, ljudi se gube u raznim utopijama. Oštri se protest čuje već iz Judeje, izraelski proroci grme protiv nepravde i proriču ljepšu budućnost i bolji red. Evanđjelje nam zbora riječi kao: Prvi će biti posljednji, — teško bogatima, nebasa će im biti zatvorena... Sve to zbora toplinom, jednostavnošću i uvjerenjem, koje je daleko preživjelo ljude, što su to slušali... Prvi kršćani i nehotice, kao uslijed prirodjene posljedice svoje vjere uvode među sobom komunizam i uvijek, kad bi uzeli u ruke evanđjelje i zamislili se u duh njegov, kao da poput plamena šiba iz njega težnja za jednakošću i pravednošću. Samostanom, gdje je prestala svaka razlika među „mojim“ i „tvojim“, kao da je bio ostvaren kršćanski idejal.

Na ovaki socijalizam, napustivši mističko carstvo komunističkih sanja, postao je uslijed raznih okolnosti političkom strankom. Najglavnije su među tim okolnostima vjera i težnje kršćanske, političke zasade naših konstitucija i zakona i promjena u načinu proizvodnje. Najsilnije je bez sumnje djelovalo kršćanstvo, koje najoštrijim riječima bojuje protiv

bogatstva. I ne samo na početku, nego i poslije, kad se katolička crkva združila s apsolutnim kraljevstvom, čujemo glasovitog Bossueta, kako veli: Mrmljanje siromaka pravedno je. Čemu ta nejednakost stališa? Kad smo stvoreni od iste zemlje ne da se to nikako opravdati nego time, da je Bog preporučio sirotinju bogatašima i naložio im, da ih uzdržavaju od vlastitog suviška, ut fiat equalitas, kako veli sv. Pavao“. Isto čujemo i od crkvenih otaca. „Bogataš je tat“. (Sv. Blaž). Bogataš je lupež... Bilo bi bolje, kad bi sva dobra bila zajedničkom imovinom. (Sv. Ivan Zlatousti).

Kršćanstvo se pak duboko ukorjenilo u našim srcima i u svakom je kršćaninu, ko shvata nauku svoga učitelja, temelj socijalizma, a u svakom je socijalisti, pa branio se on koliko mu drago od kršćanstva, nešto kršćanstva bez njegova znanja i protiv njegove volje. Zato su jedini pravi i logički protivnici i kršćanstva i socijalizma Darwiniste i narodni gospodari, koji tvrde, da ljudskim društvom upravljaju i ravnaju prirodni zakoni, kojim treba da se prepustimo posvema: laissez faire, laissez passer. Po Darwinu diže među živim bićima napredak najjači, jer najbolje i najjače vrste pobjedjuju u boju za egzistenciju. Najjači potisne slabije, uništi ih, i tako se razvijaju najsavršenije vrste. Pustimo, neka sve ide svojim putem, ljudski planovi i zakoni i onako ne će uspjeti, jer ne mogu da se opru prirodnim zakonima. Nema ništa ludje, nego htjeti sačuvati od propasti one, koje je priroda osudila da iščeznu. Pokorite se sili — sila je pravo. Dok tako Darwinizam i politička ekonomija, sasvijem drugo uči kršćanstvo i socijalizam. Obojica navješćuju rat moćnicima i nastoje da dignu i pomognu sirotinji i izbaštinjenicima. Prirodne zakone podređuju zakonu pravednosti. Neka bude potpuna sloboda pod vladom prava. Zato je nerazumljivo, da socijaliste tako strastveno primaju Darwinovu teoriju, dok bijesno navaljuju na kršćanstvo, kome su mnogo bliži.

* * *

Kad je francuska revolucija proglasila jednakost svih ljudi i suverenost naroda (što bi uzeto u članak ustava), sašao je princip bratinstva ljudskoga s visina idejala i utopijskih sanja na realno tlo, iz oblaka na zemlju. I namah se opazilo, što smo već naglasili, da demokratske uredbe traže veliku jednakost društvenih odnošaja, t. j. blagostanja, razdijeljenog prema radnji. Sveopće pravo glasa hoće da se upotpuni sveopćom dobrobiti. Protuslovlje je ili bolje ironija, da je puk, sirotinja, koja ništa nema do svojih slabih ruku, ujedno i suverenom. A baš u to doba, kad su svima dana jednaka politička prava, promjena u načinu proizvodnje prouzročuje duboku, temeljitu promjenu sudbine onih, koji rade. Gube svoje značenje i postaju ovisnijim u gospodarskom životu, gdje postaju pukim najamnicima, dok se u političkom životu podižu na čast suverena!

To je sve zarodak socijalizmu, kaki je danas, gdje su se sasvijem promijenili gospodarski odnošaji civilizovanog društva. Kapital, gomilajući se bez prestanka, podesetorostručio je snagu produktivnih sredstava i masu proizvoda, no učinio je od radnje sluškinju. Stroj pomnogostručuje svoja čudesa, no ne pripada radniku. Radnik je njegovim robom, a ne gospodarom. Prije tome nije bilo tako, prije je bila radnja vlasništvom. Sad je roba, kojoj cijena raste i pada prema tražnji, roba, koja često ne može da nadje kupca. Cobden je rekao: Nadnica raste, kad za jednim radnikom bježe dva najmodavca, a pada, kad dva radnika bježe

za jednim najmodavcem. Nadnica je doduše često veća no prije, ali je nestalna i promjenljiva. Kad posao zapne uslijed kriza, radnik je slobodan, nek ide kud ga volja. Do njega je, da se preživi, preturi nevolju i ispuni prazninu, koja mu pod srcem ozvanja . . .

Rataru je bila prije općina utočište, davala mu drva za gradnju, za ogrijev i za popravak kuće. Imao je pašu za stoku, a često je dobivao i zemljište, ako je bilo u općini podosta. Svaka je obitelj imala svoj dio zemljišta, niko nije bio bez svoga. Općina je uopće bila sasvijem druga politička uredba. To je bila gospodarska udruga, kojom su upravljali oni, koji su je sačinjavali.

U gradovima je bio obrtniku ceh ono, što rataru općina: zajamčen mu bio posao i egzistencija. Cehovski je majstor bio doduše glava udruge, no ni on nije mogao na svoju ruku otpustiti radnika, tu je trebalo privole cijele udruge. Kao obrtniku, tako je i trgovcu bila sigurna budućnost. U jednom dućančiću izredala bi se cijela pokoljenja, koja su živjela na isti način. Ne bijaše ni kriza ni štrajkova. Društvo je bilo doduše često u mjesnim svadjicama i rasprama, no u obično, svagdašnje doba, bio je mir, misli su mirovale. Danas je sloboda i jednakost, proglašena za sve, izravnala tlo, gdje se razvija i bijesni sveopća konkurencija. A ta općenita borba i jest uzrokom svemu napretku, velikim poticanjem razvitku obrta, izvorom naše snage, al i uzrokom neprestanih nemira i opće nestalnosti. Niko nije zadovoljan svojom sudbinom, svaki hoće više i dalje da dodje. Svaki je slobodan, otvoren mu je put svud i svakamo, — a faksična nejednakost traje dalje i to više potiče i goni, što je šire polje nade, da možeš sve postići. Svakome su otvoreni puti, a sama pomisao, da si i ti mogao doći, kamo je došao tvoj drug, a nijesi, razbješnjuje . . . i tako ko ne dodje do svoje cijelji, kune i proklinje onoga, koji ga je pretekao. A danas je lov za bogatstvom kud i kamo veći nego prije. Danas hoće ljudi da budu već ovdje, na ovome svijetu srećni i bogati. Bogatstvo pruža danas veliku udobnost, rafinovani i elegantni luxus — danas možeš putovati čijelim svijetom, provoditi vruće ljeto pod švicarskim ledenjacima, a zimu pod blagim južnim nebom na obalama sredozemnoga mora. Danas je vlasniku i kapitalisti jedna cijelj: povećati svoj dohodak. Radnici pak svakim danom sve to više viču: našim je dušmaninom naš gospodar. I tako bijesni boj klasa, a nezadovoljstvo se čuje ne samo u tvornicama nego i vani na ladanju. Zemljišno vlasništvo dobi sasvijem novo lice. Kod svih gotovo društava u Aziji, Evropi i Africi, kod Indijanaca, Slavena i Germana bijaše prvobitna forma vlasništva: skupno vlasništvo cijeloga plemena. Zemljište se od vremena do vremena dijelilo medju obitelji tako, da su svi mogli živjeti, a nikoga nije bilo, koji ne bi baš ništa imao. Tako je blagostanje svakoga stajalo do njegove djelatnosti i uvidjanosti, a predusrela se nasljednoj i sve većoj nejednakosti. No gotovo svuda (osim u Rusiji, gdje je „mir“; na otoku Javi i drugim stranama, o čem ćemo u našem listu poslije govoriti) iščeznula je ta skupna forma vlasništva istisnuta od rimskoga kviritskog, individualnog vlasništva. Posljedice su tome velike u gosp. svijetu, jer je baš to vlasništvo prouzročilo nejednakost. S jedne se strane kupio veliki posjed i gutao mali, a s druge se strane samo množila klasa ljudi, koji su bili bez svega i sad više sad manje ovisni o svojim gospodarima. I zato postaje danas sve općenitijim mišljenje, da jedino slavensko i germansko običajno pravo, koje je osiguravalo svakome čovjeku uživanje stanovitog komada zemlje; odakle će vaditi

što mu za život treba, odgovara zdravom shvatanju vlasništva.

U kratko, dok je prije bio položaj onih, čije ruke stvaraju bogatstvo, zajamčen običajem i raznim udrugama, danas ovisi o tijeku trgovine i o boju konkurencije. Danas živimo doduše u doba slobodnih ugovora, no u tim ugovorima onaj, koji živi lih od svojih ruku od dana u dan, sasvim je podvržen onome, ko daje nužnu stvar, zemlju i kapital. Radnik nije faktično ravnopravni faktor. I tako dolazimo do toga, da isti gospodarski utjecaji, koji čine ljude sebi ravnijim, utječu u isto doba na opreku medju gospodarom i radnicima. (Svršit će se.)

Vuk in Kopitar.

Piše Iv. Kobaló v. (= *Kunščić*)

Pred nekaj tedni smo proslavljali Slovenci in Srbo-Hrvatje spomin dveh mož, kojih zasluge za narod slovenski in srbski, za literaturo in narodno življenje naše, ostanajo nevenljive — večne. Zemeljski ostanki obeh — nekedaj združenih v življenju — so počivali tudi po smrti dolgo na istem kraju daleč proč od njiju domovine — ne davno pa jih je sprejel hvaležen narod v svojo sredino, da jih tu čuva in časti kot najdražjo mu svetinjo. — Ločili so se pred kratkim ostanki mož, koja sta bila združena v življenju pri napornem delu, ki je prineslo toliko dobrega sadu obema narodoma, — ločila sta se tako rekoč sedaj Vuk in Kopitar — ali zato se ne smeta ločiti naroda, katerih zastopnika in sina sta bila. Sveti nam ostanki počivajoči v rodnih jima zemljah naj bodo bodrilo Srbom in Slovencem, da stopamo po poti, po koji sta hodila ta dva — tudi mi, da se v zavesti nekedanje jedinosti naše, zjedinitimo, zbližamo in složimo v tem, v čemer se moremo zbližati in složiti.

Kje pa moremo mi — Jugoslovani — biti lepše in boljše združeni kakor v delu za narodno prosveto. Naša vzajemnost in složno delovanje, ki move imeti najkrasnejši vzor v Vuku in Kopitarju, bode vedno krepkejše in večje, če se mi sami seznanimo natančneje mej seboj. Bože mili, koliko rodoljubja, koliko navdušenja za pravo bratstvo mej nami, smo vže videli, občutili — zakaj pa iz vsega tega ni bilo do sedaj skoro nikakega sadu? — Ej, to je bilo vse le v hipu — v trenutku se človek razoname, srce njegovo vzplamti, ali ogenj, ki nima dosti netiva, in snovi, mora vgasniti. Najpred podlaga, potem poslopje. Najprej spoznanje, potem ljubezen. Dá, seznaniti se moramo mej seboj, če hočemo kedaj v jedinosti doseči to, kar nam je ločenim nemogoče. Ko bi vsakdo izmej Slovencev poznal tako dobro svoje sosede na jugu, kakor jih je poznal naš Kopitar, potem bi Jugoslovani bili vže nekoliko drugačni narod, nego smo prav sedaj. Ni nosil zastoj nekedanji „Slovanský Sborník“ na čelu besede: Spoznajmo se! Njegov namen je bil ožja duševna združitev vseh Slovanov, in če je naš namen v prvi vrsti združiti duševno vsaj Slovence, Srbe, Hrvate, potem ne moremo drugače to doseči, da se i mi vedno ravnamo po geslu „spoznajmo se“. — Dá, spoznajmo se in ljubili se bomo! —

Kdorkoli prebira liste srbske in slovenske literature in zgodovine narodnega našega življenja pred Vukom in Kopitarjem, temu se bode gotovo čudna zdela velika podobnost, ki jo vidi tu in tam. V gotovem oziru vidimo povsod iste težnje, iste cilje, isto siromaštvo isto beračenje pri tujcu. Tu ni — z malimi izjemami — nič narodnega, povsod skoro izključno same cerkvene potrebe. Večji nered, večja disharmonija pa vlada pri Srbih, nego Slovincih. Slovenski narod je narod vzgojen od duhovnikov, ki se v prejšnjem in začetkom našega stoletja niso za drugo mnogo brigali kot za dušno pašo njegovo, katero je narod dobival v mnogih molitvenikih in drugih nabožnih kujigah v obilici — žal — da je bila ta hrana (ta dušna paša) do poslednjih let pri Slovincih vedno jed v omazani posodi. Še sedaj se pišejo, oziroma tiskajo podobne knjižice v pravem „govedarskem“ jeziku, katerega ne govori nobena poštena slovenska duša, najbolj zanikerni bohinjski kravar ali ovčar ne.

Pri Srbih pa v 18. stoletju niti teh molitvenikov in bilo, ni kar je bilo, ni bilo pisano v domačem ljudstvu dobro razumljivem jeziku. Pa kako tudi drugače mogoče! Ko se je preselil srbski narod koncem 17. in začetkom 18. stoletja iz sužnjosti turške na svobodna avstrijska tla, mislilo je vse, sedaj se bo živelo. Dá, živelo se je — ali boljše rečeno životarilo. Nam je seveda pred očmi tukaj v prvi vrsti duševno narodno življenje. V Turčiji vsaj v zadnjih stoletjih o takem življenju, ki bi se moglo zvati narodno srbsko, ni bilo govora. Knjig ni nikdo utegnul pisati za narod v narodnem srbskem jeziku, kar je bilo v rokah posameznikov, vse je bilo staroslovensko ali rusko. Kjer šol ni, ne more biti ne občinstva, ki bi rado čitalo in se poučevalo, in ne pisateljev, ki bi mogli pisati, da bi jih kdo razumel. Žalostno to razmerje srbskega naroda pa se ni skoro cela desetletja kar nič spremenilo, tudi ne pod avstrijsko vlado. Srbski narod je prišel tu sicer v dotiko s šolo — pa ta je bila latinska, zanj popolnoma tuja.

Vlada avstrijska je obljubila Srbom, predno so zapustili svoja stara selišča v Stari Srbiji, popolno versko in politično svobodo, — pa kakor je dandanes — bilo je tudi takrat. Obljubilo se je vse pa storilo ni cesar. O kaki narodni šoli dolgo ni bilo govora. Različni škofje ali patriarki so skrbeli nekoliko za pouk in so ustanovljali pri bogoslovskih zavodih tudi druga učilišča, pa manjkalo jim je domačih učiteljev. Ruska kijevska šola jim je sicer prišla na pomoč, pa za narod srbski ti ruski učitelji niso mogli mnogo storiti. Branila in ovirala je to vže zastarela metoda in velika jednostranost; kakor je bilo kijevski šoli prvo geslo: boj proti katolicizmu, tako je bilo v začetku tudi srbskim šolam prva, skrb, oborožiti naukaželjne ljudi proti katoličanom, ki so mogli tu v Avstriji biti bolj nevarni sosedje nego v Rusiji. Ruski učitelji, ki so prihajali mej srbski narod, rabili so seveda jezik staroslovensko-ruski kot učni jezik, ki se je skoro začel mešati s srbskimi izrazi in postal končno neprebavljiva mešanica (pravi makaronizem sicer to ni bil), ki ne mnogo pospeševala narodne omike in prosvete. Za narodno šolo se je začel nekoliko več zanimati cesar Franc I., ih je priznal l. 1810, da narod „ilirsko-vlaški“ v c. kr. deželah ne stoji na oni stopinji omike, na kateri bi mogel stati po svojih duševnih zmožnostih, ter je končno ustanovil poleg rumunskega in grškega tudi srbsko učiteljišče. Višjih šol srbskih ni bilo, karlovški gimnazij se je malo menil za srbski jezik.

Nekoliko boljše je bilo, ko se je ustanovil l. 1818 podobni zavod v Novem Sadu. Velika zapreka, da se srbska literatura ni mogla pošteno

razvijati je bil veliki nedostatek tiskaren. Od začetku 18. stoletja sploh ni bilo nobane take naprave v Avstriji, kjer bi se moglo tiskati kaj srbskega s cirilskimi črkami. Šele v drugi polovici so se odprle tiskarne in to najpred v Benetkah (1758) in potem stoprav na Dunaju (1771), v katerih se je mogla tiskati srbska knjiga. Če prav se je poslednja preselila iz Dunaja v Pešto, se vendar s tem Srbom veliko ni koristilo, ker doma, v sredini naroda, le ni bilo tako potrebne naprave. — Kakor vže rečeno, nova domovina srbska ni bila veliko boljša od stare, vse je šlo počasi, vse je moralo priti iz naroda, ki se je vrhu tega moral telesno boriti s Turki, stoječ vedno na straži, duševno pa proti zapadu in to posebno proti Madjarom.

Vlada se ni mnogo brigala in je narod prepustila narodu samemu, sam naj se izobrazuje, sam uči — brez tuje pomoči. Kar je bilo pisateljev oziroma ljudij, ki so čutili v sebi poklic, da pišejo za narod in na ta način razširjajo v njem prosveto, imeli so sicer dobro voljo pa manjkalo jim je pravih zmožnosti. Njih omika ni veliko presegala omike prostega naroda, in taki ljudje naj narod potem uče?

Drugi domoljubi zopet so bili izobraženi, pa ta izobraženost je bila tuja, ki se prostemu narodu ni mogla prilegati, posebno, ker se mu ni podajala v pravi obliki, v razumljivi, prosti besedi. Izobraženi Srb ni poznal naroda ni jezika njegovega. Pisal je, kar je pisal, v jeziku staroslovenskem, ki pa ni bil vže več oni stari jezik, ampak pomešan z ruščino in tudi deloma srbščino samo. Da bi bili ti pisatelji imeli vsaj nekako merilo, po kojem bi se bili mogli vsi ravnati, da bi bila v knjigah večja jednotnost in jednoličnost, — pa tudi tega ni bilo. Vsak si je ustrojil svoj spisovni jezik sam po svojem znanju starih knjig, pisanih v staroslovensko-ruskej mešanici. Ta tako zvani slaveno-srbski jezik se je spreminjal kakor letni časi. O začetku se je seveda v tem jeziku pisalo le kaj „učnega“ — in učeno je bilo vse, kar ima srbska literatura iz prvih let svojega razvoja. Pod ruskim vplivom se je ustvarjal knjižni jezik, pod ruskim vplivom se je razvijala literatura. Kar je bila najljubša snov ruskih učiteljev in pisateljev te dobe, to je moralo biti tudi mej Srbi najbolj cenjeno, naj si je bilo drugače brez prave vrednosti.

Obdelovali so se predmeti, ki za narod v plenicah nimajo nobenega pomena, kakor filozofično-moralne stvari, sestavljali so fizike, geografije, zgodovino itd. vse pa je bilo večinoma le suhoparna kompilacija. Ko se je začela čutiti potreba pisati za prosti narod, in so nekateri odlični možje pokazali, kako je treba za narod pisati (kakor Obradović), tedaj je nastala stoprav prava zmešnjava. Staršim ljudem se je bilo težko ločiti od starega, častitljivega jezika, in nijim šlo v glavo, ko je začel posebno Vuk s svojimi reformami, da bi se moglo pisati v jeziku, katerega govoré le kmetje, neomikani ljudje. Po njih nazorih ta jezik „rokomavhov“ ne spada v knjigo, ampak v hlev. Mlajši ljudje pa, katerim so bili jasni novi nazori, novi nauki v jeziku, ti niso mogli zopet pisati tako kakor je bilo želeti; če se vže poznali jezik prostega naroda, niso poznali naroda samoga, niso vedeli, kaj bi bilo dobro za narod, kaj bi mu ugajalo. Zatekli so se zato k tujim literaturam ter začeli strastno prevajati zlasti nemške romane in podobno dvomljivo blago, ki naj bi blažilo, osrečilo in izobrazilo narod. Kaj družega za narod ti mladi ljudje v resnici storiti niso bili zmožni. Tu se kaže razloček v slovenski in srbski literaturi. Pri Slovencih obilica nabožnih knjig, primeroma dobro preloženo sv. pismo, pri Srbih kup romanov, pa nedostatek primernih

molitvenikov, zgodeb itd. pisanih v narodnem jeziku. Kakšen vrišč so zagnali nekteri celó l. 1847, ko je Vuk izdal v prostonarodnem jeziku prevod novega zakona. Seveda je bila tu vender vže večina več ali manj za Vuka.

Poleg narodnega jezika, kojega je oznanoval Vuk in ga končno z uspehom prenesel v knjige, pa je bilo treba poznati narod sam vsakému pisatelju, kateri je hotel pisati za narod. Kakor se v narodni pesni navadno hrani najlepši in najčistejši narodni jezik¹⁾, tako se tudi narodno življenje, mišljenje in značaj naroda najboljše spozna iz njegovih pesnij. In tu pridemo k največi zaslugi Vuka Stefanovića Karadžića, in ta je, da je odkril svetu zaklad srpskega naroda, njegovo pesen in drugo narodno blago, ter ob jednom narodu svojemu pokazal to, o čemur ni vedel, da ima. Celo ostalo delovanje Vukovo ima svoj izvor v zbiranju narodnega blaga, narodnih pesen, prislović, pripovedek i. t. d. in iz te njegove delavnosti, sledi logično neposredno vse, kar je storil družega za narod kot reformator srbske književnosti. Kot zbiratelj narodnih pesem je on prva prikazen svoje vrste v vseh slovanskih literaturah v obče.

Če se ne oziramo na nekatere dubrovniške pesnike (kakor Hektović i. t. d.) 16. in 17. stoletja, ki so poznali narodno pesen in marsikaj iz njih porabili, pa na Kačića-Miošića v 18. stoletju (Razgovor ugodni), tedaj je Vuk prvi zbiratelj srbske narodne pesmi. On je bil tedaj prvi, ki je opozoril zapadni evropski svet na bogati zaklad srbskega naroda, ki je s tem pridobil več nego celo 18. stoletje z raznimi še tako „učenimi“ spisi. Ne trdimo preveč, če pravimo, da sploh ni bilo človeka bolj sposobnega, bolj pripravnega, ki bi bil mogel biti pri zbiranju narodnega blagu, bolj izbiren kakor je bil ravno Vuk. Prirojen mu je bil vže pravi ukus, ravnal se je po tem, ter ni izdajal na svitlo vsega, kar je slišal, kar so mu drugi zapisanega prinesli. Znal je pravo ceno narodnega blaga, umel je ločiti dobro od boljšega, zraven pa je imel tudi zmožnost zapisati vse, kar je slišal tako jasno in zraven tudi priprosto, kakor je slišal iz ust naroda samega. — Da je pa Vuk začel zbirat narodne pesni in drugo narodno blago, to je jedna prvih zaslug Kopitarjevih, kakor je bil v obče vpliv Kopitarjev jako velik in pomenljiv za celo življenje in delovanje Vukovo in tedaj tudi za celi srbski narod. Kako pa se je seznanil Vuk s Kopitarjem? — Vredno je, da se tu, ko sta se sešla dva moža, kojih delovanje je imelo tako veliki pomen za usodo dveh narodov, nekoliko pomudimo. — Žalostni, nesrečni boji Črnega Jurija s Turki, so prisilili mnogo Srbov, da so se izselili l. 1813 iz starih nekedaj srbskih pokrajin v Avstrijo, mej temi je bil tudi Vuk, ki pa ni dolgo ostal mej domačini, temveč je vže proti konci l. 1813 prišel na Dunaj, ne da bi vedel ali mislil, kaj bo ž njim. Tega leta sta začela izdajati Davidović in Frušić na Dunaju Srbske Novine (1813—1821). S tema dvema se je Vuk seznanil skoro po svojem prihodu na Dunaj in je napisal za Novine sestavek o padu Srbije v prostem narodnem jeziku; Kopitar, ki je bil takrat censor slovanskih knjig, se je grozno razveselil tega v narodnem srbskem jeziku pisanega članka. V njem je videl vže nekako izpolnjene svoje iskrene želje, s katerimi je tolikrat nadlegoval Davidovića, da naj napiše srbsko slovnico in naj izdaja

Težnjo ohraniti v narodni pesni čisti jezik spozna gotovo vsak zbiratelj takega blaga. Iz narodnih pesnij, ki s e p o j e, se ne more spoznati popolnoma narečje dotičnega kraja. Drugače je, če se pesmi pripovedujejo. Op. pis.

„Novine“ v pravem srbskem jeziku. Pa niti on, niti Frušić, nikdo ni znal tega od „učenih“ Srbov zaničovanega „govedarskega in svinjarskega“ jezika, in Novine so zato izhajale v navadni mešanici, v slaveno-srbskem jeziku. — Vso svojo nado je stavil Kopitar v pisatelja tega članka, ki je bil Vuk Štefanović Karadžić. Želja Kopitarjeva seznaniti se z Vukom, se je izpolnila in s tem so se mu izpolnile tudi druge njegove želje. Kakor je vže pred Kopitar nagovarjal svoje srbske prijatelje, naj zapisujejo narodne pesni, posebno one, o kojih je vže nekoliko slišal, da žive še mej narodom, kakor o Kraljeviću Marku i. t. d., tako je ravno v Vuku našel človeka, ki je mogel popolnoma ustreči željam njegovim. Kopitar je začel nagovarjati Vuka, naj napiše vse pesmi, katere zna morda sam in naj nabira tudi druge pri svojih rojakih. Prigovarjanje Kopitarjevo ni bilo brez uspeha, ni minulo leto (1814), že je izšla „Mala prstonarodna Slaveno-serbska pësнарica“, ki je prva seznanila svet z bogastvom srbske narodne pesni.

Po skrbi Kopitarjevi in njegovih prijateljev, zlašti Jakoba Grimma, pretolmačilo in razložilo se je zapadni Evropi ono, kar ji je bilo skoro propolnoma novo. Vže drugo leto (1815) je izdal Vuk drugi zvezek narodnih pesnij, — pa oba sta bila kmalu razprodana, treba je bilo misliti na drugo izdanje. Vuk ni miroval, nabiral je pesni dalje, katere je izdal s prvimi vred kot zvezek I., II., III., v l. 1823 in 1823. IV. zvezek 1833, 1841 zopet I., 1845 II., 1846 III., 1862 IV., 1865 V., 1870. — Poleg narodnih pesni nabiral je narodne pripovedke in prislovice, ki so doživele več izdaj. —

Neposredno iz prve gotovo velike zasluge Vukove, katero si je pridobil s sistematičnim zbiranjem narodnega blaga, izvira druga največja — t. j. preobrat, revolucija, katero je dvignil v srbski literaturi in tako postal reformator srbske narodne literature, s tem, da je v prvi vrsti postavil narodni srpski jezik na mesto, na katerem je bila prej vže večkrat omenjena mešanica. Ne manjše vrednosti je jednotni pravopis, kateri je končno po dolgih bojih zmagal nad anarhijo, ki je pred vladala pri srbskih književnikih. Vuk se je ravnal popolnoma po Kopitarjevem načelu: piši tako, kakor govoriš, — to načelo je moralo zdrobiti in ugonobiti vse stare, puhle, mrtve elemente, ki so polnili do tedaj srbsko knjigo, na njih mesto pa je morala dosledno priti čista narodna govorica, v koji je zapisoval Vuk pesni in pravljice svojega naroda. Sam je izprva volil vzhodno narečje, pozneje pa je izbral hercegovinsko za knjižni jezik. Kakor je vže pred Kopitar nagovarjal Davidovića, naj spiše gramatiko pravega srbskega jezika in naj zbere v slovník jezikovni základ, takó je v Vuku sedaj dobil moža, ki se je mogel ozirati na njegove želje in navodila. Prvo njegovo delo slovníško, ki je izšlo istega leta kakor pësнарica (Pisemnica serbskoga jezika 1814), kaže vže nekatere pravopisne reforme. Drži se namreč mnenja Save Merkajla, da je je r v srbskem jeziku nepotreben, da je treba rabiti posebne sedaj navadne znake za mehki l, n, d, pa opustiti stare, pri katerih je pomagal zopet jer. Sam tega še ni uvedel v „Pisemnici“, samo govori o tem kakor tudi o j, katerega srbski jezik ne more pogrešati itd. Vse te poprave je Vuk izpeljal v svojih poznejših delih opirajoč se na učenega Kopitarja, kateri mu je bil pri vsakem važnejšem delu pomožen, kljubujoč vsem napadom, ki so prihajali od konservativnih ljudij, kateri so videli v novih reformah novarnost in pogubo pravoslavlja. Ni tu naš namen risati literarni boj, — podobni pa hušji nego je bila slovenska abecedna vojska — kojega sta

bila oba Vuk in Kopitar. Da ni bilo Kopitarja in da ni imel Vuk železne volje in vztrajnosti, katera ga je gnala tudi z „glavo v trnje“, javaljne bi bila zmaga njegova. Tako pa so zmagale končno ideje Vukove, narod srbski se je začel literarno drugače gibati, in nastopila je zanj po dolgih letih — doba, v kateri je prej zaničevani „govedarski“ jezik začel razširjati prosveto tudi mej prostim narodom, ki je taval prej v pravi temi, živeč se le z lastno, prirojeno močjo, ki se zrcali v njegovi pesmi.

Kakor je Srbom Vuk najjemenitnejša oseba v njih literaturi, tako je Kopitar za Slovence pravi Vuk, pravi reformator slovenskega knjižnega jezika. Slovenski pisatelji pred Kopitarjem niso sicer pisali v tujem, priprostemu kmetu nerazumljivem jeziku, kakor večina srbskih, pa vendar tudi ta jezik ni bil jezik priprostega kmeta.

Izobraženi pisatelji tedanji niso bili izobraženi v domačem, materinem jeziku, katerega jim je popačila popolnoma tuja, nenarodna šola. Slovnice, po katerih naj bi se bili ravnali, — niso bile slovnice slovenske v pravem smislu te besede ter so pisatelja mogle le zapeljati ne pa poučiti o pravem jeziku. Redki so bili, ki so spoznali napačno pot, po kateri je hodila večina tako zvanih pisateljev, pa zmožnosti jim je manjkalo, da bi si bili pomagali iz neprijetne zagate. Kopitar je bil tudi mej temi, ki je uvidel, da to ne gre, — ob jednom pa je bil on tudi mož trden v slovenščini, katero govori od nemštva nepokvarjeni narod na deželi, poznal je svojstvo slovenskega jezika, in ker je bil tudi v jezikoslovju izobražen, je mogel napisati slovnico, ki je podrla to, kar je sezidal na gnjili podlagi Pohlin, pokvarivši ono, kar je storil dobrega Bohorič. Naj si Kopitar sam praktično ni pokazal, kakšen je to slovenski narodni jezik, kakor je storil to Srbom Vuk, je učinil to vendar teoretično l. 1808 v svoji slovnici, s katero se začenja nova doba literarnega jezika slovenskega.

Česar Kopitar ni storil v praksi, so storili pod njegovim vplivom drugi (mej temi prvi Matej Ravnikar), ki so razumeli njegove nauke, in uvedli končno v knjigo slovensko tudi pravi vsakemu Slovencu razumljivi jezik slovenski. Zasedovati na dalje življenje Kopitarjevo in ocenjevati njegove velike zasluge za Slovanstvo v obče, ni namen teh vrstic. Delavnost njegova doslej sicer še ni bila po zaslugi ocenjena, in če se mu je od mnogih pisateljev delala krivica in se mu očitalo to in ono, se je zgodilo to iz nevednosti, ker poznati Kopitarja v njegovi pravi vrednosti in narisati ga kakor je bil v resnici, ni mala reč.

Nas Jugoslovane bode ime njegovo zajedno z Vukovim vedno opominjalo, kako delujmo tudi mi, da bode trud naš venčan s podobnim uspehom, kakor delo Vukovo in Kopitarjevo. Njiju skupno delovanje naj nam bode vzor jedinstva in bratstva! Sledimo jima in združimo se!

Malo odgovora.

V. Iljadica Grbešić.

I.

Salus patriae suprema lex.

Bitak narodni, narod nada sve! — Tom mišlju vodjeni, namjera je naša da se ovdje mirno i trezveno osvrnemo na naše glavno pitanje, t. j. na odnose hrvatsko-srpske. To je životno pitanje naroda našeg. Kad se ti odnosi svedu na

pravu mjeru, kad se dovedu u međusobni sklad, a ne budu jedan spram drugoga stajali kao dvije protivštine, kao „dva vjetra u guduri“, tada je stvar našega naroda riješena sama od sebe i pitanje dvostrano prima oblik jednostrani. To je nit koja vodi iz labirinta.

Osvrnut ćemo se ovdje kraće il obširnije na današnji politički smjer, slabo pogodjeni, progovorit ćemo malo o jeziku našem, o jednoj narodnoj duši, koju neki nikako ne mogu da nagju; reći ćemo koju o inteligenciji našoj, o budućnosti naroda našega i da li mladost tu budućnost svaća i kako ju svaća, — ter o kojekakvim izmišljenim „stupovima“, osvrnuvši se tam — amo na neke naše novine i njihova protuslovlja; pa o narodu samom i obilježju, po kome se narodi raspoznavaju, kako nastaju, napose o narodnosti našeg puka i kako će ga budućnost politički urediti.

Spomenut ćemo odma medjutim, kako nas veseli n. pr. raspravljanje stvarno i pristojno u „Nar. Listu“ o „Jugoslavenskom narodnom pitanju“. Bez sustezanja reći ćemo, da je pisac mnogu dobru rekao; dapače mislimo, da svako, ko polazi sa stanovišta piščeva, mora da misli s njime jednako. Istina, štovani pisac ovdje ondje pokazuje, kako se pred nekim idejama plaši, kako su mu strašne. Za svakog čovjeka, koji je pun presuda, kojemu je fantazija puna samih vukodlaka i sablasti još od malih godina, posve je naravski, da te vukodlake vidi svuda naokolo, čim mu o njima spomenu, pa ako ih i nije.

No kao što nas veseli „Nar. List“, žao nam je što ne možemo isto reći o nekom drugom listu, gdje je vila njegovom pjesniku-uredniku mjesto pera objektivnosti i hladnoga raspravljanja utisla u ruku topuzinu kavge i trn zagrižljivosti i vrijeđjanja. Ne osvrćući se na to i ostajući pri tome sasna hladni, ipak velimo, da je taj gospodin bio u svemu svom kritizovanju samo pjesnik, i gdje hoće da politizuje, on pjeva. A najposlije — neka pjeva, jer ako mu to još uzmemo, nemamo ga više. A naš ga narod rado ima, kad sjedi na litici morskoj i osluškuje šumu valova; kad sjedeći na baršunastoj grani od oblaka zanesen digne mutne oči k nebeskim vedrinama zagleda se u svjetla nebeska ter uz glas gusala siplje nam cvijeće poezije. O pjevaj od zore do mraka!

Nego pjesnička dikcija i deklamacija može biti ugodna i zabavna, pa i poučna, kad je na svom mjestu. Nu politika toga ne trpi; realna je. Politika nije polje jal bašta, gdje ugrijana mašta na krilima poezije leti od cvijeta do cvijeta, da svije vijenac uzdisaja i poletnih riječi; već je politika dračovito polje, gdje se hladnim razumom prevrću fakta, gdje se proučavaju uzroci stanja aktuelnoga, i njen izlazak, gdje se traži onaj „da mihi punctum“ k riješenju zadaće, što pred nama stoji, k ođstranjenju zapreka, koje su korak narodnji zaustavile.

* * *

Naš narod hrvatski i srpski s narodnosnoga gledišta nikako ne dijelimo na dva, pa bilo i bratska naroda. Pojavu ovoga velikoga spora, što se medju nama vodi, držimo samo sporom — istina, malo neobičnim — dviju velikih stranaka, od kojih je svaka uprla svoju snagu, da primakne k sebi što više pristaša. Strasti, koje su iz te borbe provalile, pokrile su kao gusta magla polje hrvališta; u magli se pogubili pravi putevi i srćemo tako nizbrdice k ponoru. Nu borba će se stišati, jer maglu će otrphnuti vjetar razbora i svijesti, pak će stranke uvidjeti, da — ako im putevi i nijesu danas jedni, cilj im jest i mora biti jedan; ako im se mišljenja i razilaze, težnje ih ipak moraju k jednom da vode: k sreći naroda unutar, k ojačanju pozicije prema vani. —

Samo malo svrnut ćemo se na naš narodni pokret.

U svim narodno-kulturnim pregnućima — ma gdje bilo — prije svega išlo se za tim, da se uspravano narodno tijelo makne, da kroz njegova uda prostruji

Život preporodjenja, da oživjela uda upoznadu, da su udima jednoga tijela. Nasuprot specijalno politička naša pregnuća, mjesto da budu prirodjena posljedica prvih, pak da osvjetljenjem već putima pohrle k svome cilju, uprla su — a na žalost djelomice s uspjehom¹⁾ — svu svoju snagu, da probudjeno i osviješteno tijelo zamrzi na pojedina svoja vlastita uda i da — izjeda sama sebe.

I tome još imamo reći, da živimo naravnim životom! Da li je to povijest sankcionirala? Zar to ima da bude žudjeni plod istine, da su Hrvati i Srbi jedno narodno tijelo!?

Rad manje bruke radje priznajmo to, da mi još nemamo narodne svijesti. Jer za svako stvorenje, koje ima svijesti, ili bolje, koje je pri svijesti, prva je briga, da se održi. Izlaže li svoj život bezrazložno pogibelji, trga li se samo, veli mu se, da nije pri svijesti. Ta po svoj prilici, da ni mi nismo pri njoj t. j. da nemamo svijesti narodne, kad se evo i sami potiremo i tudjincu hitamo pod kola. A bez te prvotne temeljne svijesti, zar je i moguće govoriti o svijesti o narodnom nam pozivu? Svijest o narodnom pozivu! Kako čudnovato i kao novinom zvuče te riječi! Mi Hrvati i Srbi da smo svjesni svoga narodnoga poziva!? Kad moramo da čujemo iz usta ljudi inteligentnijih (i da satira bude gorča) iz usta pjesničkih, te traže jošte dan današnji, da im se dokaže, da Srbi i Hrvati dišu jednom narodnom dušom, da su jedan narod.

(Nastavit će se).

Zemljoradničke zadruge u Srbiji.

Kome je samo poznato, kako su u mladoj Srbiji privredni i društveni odnosi morali za kratko vreme proći kroz najveće promene, ne će se ni najmanje začuditi današnjem procesu opadanja i slabljenja privredne i moralne snage narodne. S jedne strane naglo propadanje porodičnih zadruga i širenje inokoštine, a s druge opet strane povećanje državnih potražbina, bili su uzrok sve veće i veće siromaštine narodne. Iz dana u dan propada mala svojina, na čiji se račun širi bogatstvo pojedinaca i kapitali prelaze u pojedine ruke; na jednoj strani raste osirotela masa narodna, uza što ide uporedo i propadanje moralno; a na drugoj se podižu pojedinci, kapitaliste, ili, kako ih narod krsti, „čifte“ i „zelenashi“. Na taj način, gubljenjem male svojine, propada osnovica na kojoj je sagradjen ceo državni život Srbije i na kojoj se razvijao demokratski duh i karakter srpskoga naroda. Koliko je tako stanje opasno, o tome nije potrebno ni zboriti. Iskreni prijatelji narodni trudili su se, da pronadju lek tom velikom zlu, i našli su ga u ustanovi zemljoradničkih (Raifajzenovih) zadruga, koje su tako blagotvorno utecale u Nemačkoj, Francuskoj, Italiji, Engleskoj i u drugim zemljama.

Zemljoradničke zadruge su udruženja, koja imaju svrhu, da združe zemljoradnike i da na osnovi zajednice poprave celokupno stanje seljačkoga sveta, i to kako u pogledu materijalnom tako i u pogledu moralnom. Što je najglavnije kod tih zadruga, to je princip solidarnog jemstva. Zemljoradničke zadruge nemaju nikaka kapitala, uloga ili akcija; one se posve razlikuju od gradskih zadruga za štednju i kredit. Kad zadrugaru ustreba novac, onda svi solidarno jemče celim svojim imanjem i jedan za sve i svi za jednoga. Na taj se način

¹⁾ Djelomice velimo, misleći na inteligenciju; narod se naš nikad nije mrzio niti ne mrzi.

spasava mala svojina od propasti. Ali u isto vreme solidarno jemstvo učvršćuje i moral u zadrugara, vodeći velika računa o poštenju, vrednoći i u opće o celokupnom stanju svakoga posebice. Princip solidarnog jemstva važnošću premaša sva ostala sredstva negovanja uzajamnosti, sloge, bratstva i poverenja medju ljudima. Solidarno jemstvo moćniji je agitator hrišćanskog morala no svekolike predike svećeničke; ono je upravo stvarni utičač na svestranu popravku narodnog života.

Kao što rekosmo, trudom narodnih prijatelja u Srbiji se u veliko radi na podizanju i širenju te blagotvorne ustanove. Ali najviše zasluga za tu stvar u Srbiji ima g. Mihailo Avramović, upravnik „Podunavske Okružne Zadruga“, koji je specijalno izučavao tu ustanovu, i sada s najvećom vrednošću radi. Prvi njegovi pomagači su svećenici i učitelji,¹⁾ koji su u neposrednom dodiru s narodom. U svim krajevima Srbije, gdje su zadruge već ustanovljene, jasno se opaža njihova korisnost, i to im svakako daje sve više preporuke za dalje širenje. Za sada ih u Srbiji ima oko trideset i pet.

Pozdravljajući na ovom meštu tu blagotvornu ustanovu i trudove narodnih prijatelja, u isto vreme izražavamo želju, da što pre stečemo medju tim vrednim ljudima i saradnike za naš list, koji će veoma rado donositi njine rasprave o tom važnom pitanju.

DOPISI.

Zagreb, 6. studenoga 1897.

U nas se mnogo govori o političkoj situaciji, naklapa se sve i svašta, da se pogodi, što će se iz ovoga stanja izleći; pravi se sijaset kombinacija, a na koncu konca ipak su ljudi ma i s prividnom izvjestnosti tamo, gdje su bili pri samom početku. Bit će tako, kako oni „gore“ odluče — redoviti je refrain svake i misli i diskusije o tom.

Pa tomu i jest tako — a tako je bilo i bit će ne samo nama, već svim narodima, koji se nalaze u robskim odnošajima, a ne će nikako da pogode pravi put, kojim se to za mogu riješiti. U Austriji do godina šestdesetih, a dalje ovamo u Austro-Madžariji to se događja svim narodima izim Niemaca u prvoj, a Niemaca i Madjara u potonjoj.

I sada naši ljudi samo u ludo vrieme trate i utaman pamet napinju misleć, da se u ovoj monarkiji, a ponajpače ovamo u nas u Translajtaniji, specijalno u Nemađjara, može govoriti o nekim promjenama na bolje s obzirom na volju naroda. Naš i fizični i moralni i materijalni život nije ništa ino, van materijal za stafažu, koja imade služiti pretenzijama i koristi onih, koji nam uporno za vratom sjede. Što kod promjena u nas odlučuje, to su interesi dvora, Madjara i Niemaca, a na našu se korist obziru kao na lanjski snieg. Tako se u nas jošte nijedna vlada nije postavila obzirom na probitak naš narodni, a niti njedna s toga gledišta nije bila svrgnuta, već su uvijek bili nama protivni interesi, koji su bilo koju vladu na kormilo postavili.

Ni grof Khuen nije došao na bansku stolicu, da Hrvatskoj koristi, već da provadja u nas sve sa vida mađjarske jedinstvene države, da polagano ali sigurno ubija svaki i novi zametak i stari koren narodne naše individualnosti. Valja istini dati svjedočanstvo pa priznati, da je on tomu svojemu pozivu i postavljenoj mu zadaći odgovarao, koliko je mogao. Dok se u zakonodavstvu

¹⁾ „Учитель и земљорадничке задруге“, predavanje g. Mihaila Avramovića.

Mažuranićevu provlačila kao neka crvena nit, koja je išla za tim, da u svakom zakonu iztakne našu osebnost, da se u svakom zakonu bezuvjetno odklonemo od istovjetnosti i jednakosti s mađarskim zakonima, u zakonodavstvu za Khuena vidimo očitu težnju, da se provede što veća uniformnost u zakonima i propisima. Prosta kradja arkivalija, ukinuće ono malo ustavnoga jamstva poimence slobode savjesti sudačke i porote, pašaluk sa slobodom savjesti svega činovništva, pravosudna umorstva (Justitz mordi) nepovoljnih mu i pogibeljnih osoba; totalna demoralizacija t. zv. inteligence, pauperizacija puka — sve to provadjano dosljedno i sustavno dokazuje, da je grof Khuen i dobro shvatio svoju zadaću i našao u zemlji dosta materijala, koji mu je slipeo i pokorno u svemu služio i na ruku išao. A dokazuje to žalibože i tu istinu, da za čitavo to vrijeme grof Khuen nije imao zdrave opozicije, koja bi bila jasno shvatila cilj, kojemu vodi akcija grofa Khuena. Umjesto uprijeti se rukama i nogama, da se jedinstvenim odporom narodnim — u koliko je to barem moguće u ovim našim robskim odnošajima — zaprieči takvo umorstveno djelovanje, u nas u novinstvu pirio se građanski rat između djece jednoga te istoga naroda, a u sabornici vladale fraze i dogmatizam, sve u fatalističkom očekivanju nekoga deusa e machina, koji će nam na tanjuru donieti gotovo sve ono, što mi u svom neradu želimo. Što je još najgore, nakon tolikostoljetnoga žalostnoga izkustva, mi smo još uvijek i bili i jesmo tako ljudi, te mislimo, da se u ovim odnošajima možemo nadati poštenomu životu i pravednomu udovoljenju naših zahtjeva i potreba.

Mi još ni sada ne ćemo da uvidimo, kako se u nas ne vlada prema potrebam i težnjam odozdo, već sve prema zahtjevom i koristim izvana i da to nije tek od grofa Khuena, već od vajakada, te da je njegova vladavina samo jedna karika u lancu, kojim smo u korist tudjinstva sputani. On — branitelj mađarske državne misli, ponosno se koči u zlatnom runu austrijskoga kamarilca, brblje o ilirskim težnjama kod odkrića Kačićeva spomenika i marljivo pobire mastnu plaću hrvatskoga bana uza sve time spojene, znane i neznane, vidljive i nevidljive dohodke. —

Ljudi kratke pameti pripoviedaju, da je koalirana opozicija uzdrmla položaj grofa Khuena. Istom koješta. Još nijedan t. zv. ustavni ban nije pao uslied akcije ili zahtieva ozdola, košto ga volja narodna nije ni podigla, već su ga podigli poznati dekreti, a takovi ga i odazvali, već prema tomu, kako su to sa svojom koristi spajali i slagali „oni drugi“, „oni gore“. Postavljanje i skidanje bana nije ništa ino, van naprosto spekulacija izvana, koja doduše sa pokretom narodnim računa i pazi na njega, ali samo toliko, koliko njoj u korist ide. Grof Khuen je sa stolice gjurskoga velikoga župana došao na bansku stolicu u Zagreb, a da narod naš ni znao nije za njega, niti ga je želio; on će i odstupiti s te stolice, t. j. on će morati s nje odstupiti onda, kada njegova prisutnost na toj stolici ne uzmogne više koristiti i biti u prilog — ili dapače bude štetna onima, koji su ga na nju posadili.

Grof Khuen momentano boravi u Budapešti. Istina jest, da su već od pune dvie godine dana veoma napeti odnošaji između njega i baruna Banfyja, te da je na Banfyjevu Khuen već dugo ne bi sjedio tamo gdje sjedi. Nu viteza zlatnoga runa drži na banskoj stolici bečka snaga — i opet dokaz, kako mi tu odlučujemo!

Povodom zadnjih nemira u Hrvatskoj, koji su političke naravi u toliko, što su znak obćega nezadovoljstva, a u glavnom su izraz i plod absolutne obće nevolje i jada, počeli su i „oni gore“ i „oni drugi“ uvidjati, da svietu, barem puku u Hrvatskoj nije posvema pamet i sviest zatučena, kako su to pripoviedali pacifikatori i njihovi šegrti, koji su mislili, da su već posvema zatukli naš narod tim, što su mu kukavnu i kruhobornu t. zv. inteligencu demoralizovali. Stali su se

popitavati, da saznadu, što je u stvari — i opet ne za to, da udovolje narodnim potrebam, već da proti svakoj eventualnosti sebe zašтите.

Grof Khuen misli si, zagledali mi u karte, pa bi sada i moja zaštita u Beču mogla svoje interese opaziti u zajedničkoj zaštiti interesa onih u Pešti, te bih se ja mogao naći na podu. Brže bolje pohitao u Peštu, da si fortificira poziciju, jer nije vajde, banska stolica je vrlo — vrlo unosna. Imade spekulanta, koji su se na nju prezaduženi popeli, pa za par godina već svoju teretovnicu u grunтовnici očistili, ma da za prvo vreme svoga banovanja niti dosudjenih tražbina svojim gospodarskim činovnikom nisu mogli platiti, te ih ovi dapače i ovrhama uzalud vijali.

Stolica predstojnika odjela za bogoštovje i nastavu prazna je već od imenovanja sposobnoga (!) Spitzera-Krajcsovicsa predstojnikom nutarnjega odjela. Grof Khuen namienio je to mjesto za nagradu ehjaltstva Dru Pliveriću. Predložio ga dakle na imenovanje. Barunu Banfyju nadala se time najbolja prilika, da grofu Khuenu pokaže, kako mu je u volji, pa se tomu imenovanju uzprotivio i odbio ga, ne podnesav ga na potvrdu kruni. Tim je grof Khuen dobio črvkavicu po nosu, izraženo mu je jasno nepovjevenje od njegova nagodbenoga šefa, te bi po pravilima ustavnosti, a i s osobnoga ponosa morao i sam odstupiti.

Medjuto ipak — misli on — ne će biti s gorega, učiniti se bolestnim, pa padnem li, pomazati taj pad izlikom bolesti, obzirima zdravstvenim, da se tako barem u nekoj formi sačuva „vriedna uspomena“.

Proti imenovanju Dra Pliverića navelo se s madjarske stane to, da je on prije, nego li je stupio u madjaronsku stranku, pisao, govorio i zagovarao misao o hrvatskoj državi. Makar da je Pliverić svojim govorima i čitavim kasnijim radom te svoje bezazlene teorije sam u laž utjerao, makar da je Pliverić sadašnjosti sam zatukao Pliverića prošlosti, počinio dakle odlučni autodafé ipak ga je Banfy radi Khuena odbio. A ipak je taj isti Banfy prihvatio i podastro na imenovanje i Spitzera-Krajcsovicsa i Dra Nikodema Jakšića i Tomicu Kraljevića e tutti quanti. Nadaje se samo od sebe pitanje, što su istom ti djedjerni ljudi morali obećati, kakova su jamstva za svoj „spasonosni“ madjarski rad morali dati, da ih je ipak iz Khuenove ruke prihvatio Khueno-žder Banfy?

Takove su u nas prilike ozgora, dok ozdola vlada u puku skrajnja bieda i nevolja, a u činovničtvu i u obće u t. zv. inteligenci neograničena i neopisiva demoralizacija. Puk — čestit i nepokvaren sam od sebe je dao oduška svojem nezadovoljstvu i svojoj nevolji. Za izbora nije se dao zavesti, već, gdje je mogao, dao je izraza svojem uvjerenju birajući opozicijonalno, ne pitajući ni za jednu ni za drugu „jedinospasonosnu“ opozicijonu stranku, već držeći, da je doba, da bez strančarstva i bez pravde za programe na narodnoj njivi uzrade jedinstveno i složno svi, kojim je u istinu stalo do narodnoga spasa i do narodne budućnosti.

Vidjet ćemo, hoće li oni, kojih se tiče i koji su zvani, da tomu narodnomu zahtjevu udovolje, znati se uzdići nad zablude prošlosti, te jakom i odlučnom voljom, vedrim pogledom, vrućim srcem preći preko kojekakvih ludih i nesretnih „filioque“, pa za narodnu borbu i napredak stvoriti jednu jaku falangu, koja bi imala u sebi okupiti sve, što jošte nije izgubilo svaki smisao za narodnu sviest, ponos i poštenje, bez razlike, da li se krsti ili križa, zove li se Srbin ili Hrvat, je li čist ili nečist, je li neodvišnjak ili pravaš.

Verus.

Iz Gradca. „Hrvatska misao“ se bode preosnovala v jugoslovansko smotro, v kateri bodo izhajali tudi slovenski članki; ko je došla ta novica v Gradec, padel nam je kamen s srca: vendar enkrat skupno podjetje vseh južnih Slovanov, in slovenski mlajši naraščaj dobi glasilo, kjer bode lahko naravnost izpovedaval svoje misli, lahko razmotrival brez vsakoršnih ozirov položaj slovenskega naroda,

lahko pripomagal po svojih močeh širiti med slov. narodom moderno prosveto in slobodo. Posebno pozornost hoče obračati list na naše dijaške razmere. Hočem Vam poročati o graških dijaških odnošajih: Vaš list zastopa v nekem smislu novo probujeno jugoslovanstvo, ne sentimentalnega jugoslovanstva, proslavljanega samo v trenutkih kratke navdušenosti, ampak jugoslovanstvo, katero se opira na skupni narodni značaj, na skupne gospodarsvene in prosvetne interese, na spoznanje, da ima slovanski jug bodočnost samo kot jednota. — Konsolidacija slovanskega juga je za nas Slovence neizmerne važnosti; hrv.-srbski narod, razvijajoč se jednotno bode imel na slovenski narod neprimerno večjo privlačno silo, nego jo ima sedaj v svojem skoro bi rekel kaotičnem stanju, in posledica bo, da se bode slov. narod vedno bolj približeval hrv.-srbskemu narodu in naslanjajoč se na to večjo skupino šele zagotovil si pogoje višjemu razvitku. Ali se zaveda jugoslovansko dijaštvo v Gradci jednotlivnih teženj?

Opaza se, da je napetost med Hrvati in Srbi nekoliko popustila; ali kedaj se bodo dijaki obeh strank složili v skupno delo za svoj narod — odgovor na to vprašanje še hrani v svojem krilu neizvestna bodočnost. Slovenci ignoriramo nekako hrv.-srbski spor in bratimo se s Hrvati in se Srbi, bratimo se z njimi a ne zavedamo se, da bi bilo nujneje proučavati njih kulturne in politične razmere, ker bode njihov razvitek odločilen tudi za našo bodočnost. V Gradci študira poleg Jugoslovanov veliko število severnih Slovanov in „slovanska vzajemnost“ je tukaj še precej razvita: formalno postopa se solidarno na zunaj — ali se pa v resnici spoznavamo med seboj kot Slovani? Slovenci obkoljeni smo od sosedov s tisočletno kulturo, a mi smo se komaj prebudili iz tisočletnega mrtvila. Naše mlado izobraženstvo ima nalogo nujno in težavno: povzdigniti naš zaostali narod na višino zapadnih razvitih narodov, nalogo na jedni strani lažjo, ker nam ni treba vsega samim producirati (ampak si lahko prisvojimo marsikak produkt davnega napredka sosednih narodov), a na drugi strani tem težavnejšo, kajti plodov tujega razvitka, tujega duha ne smemo sprejemati brez izbora. Naše mlado izobraženstvo bode moralo vdahnuti našemu narodu zdravo duševno življenje, katero se bode izražalo v razvitku znanostij, umetnostij in narodne prosvete. Ali še nekaj: naše izobraženstvo bode moralo obračati svojo posebno pozornost na širje, nižje sloje naroda; — boriti se za njihov gospodarsveni prospeh, širiti med njimi narodno prosveto, storiti jih deležne modernega napredka v prvi vrsti s popularizovanjem modernih znanostij, pripomagati v njih samoosvobojenje na narodni podlagi — to bode jedina pot obvarovati jih brezbriznosti do narodnega razvitka in ohraniti jih narodnemu organizmu. Ali se zaveda graško dijaštvo specijelno slovenske naloge, ktera je čaka, ali se zaveda dolžnosti, pripravljati se primerno za rešitev te naloge: to je izobraževati se strokovno kolikor mogoče, in pridobiti si čim več splošne izobrazbe?

Ne da bi bil optimist, ali rekel bi skoro: časi se obračajo na bolje; stari burševski duh, ki so mu bili najvišji idejal kroki in menzure, oslabil je med Slovenci, in vedno večje je število dijakov, ki težijo po vsestranski izobrazbi in plemeniti zabavi. Z ozirom na nje bodi za sedaj oproščeno onim, kateri pač ne slutijo, koliko neumornega, vsestranskega dela še bode treba, predno se utrdi naš narod toliko, da lahko zaupljivo zre nasproti nepopisno hudim bojem, kateri ga še čakajo v državi, kjer samih sovražnikov nima skoro nasprotnikov več. Ako se sedaj ozrem na naše društvo „Triglav“ in ako se mi vsiljuje očitanje, da čitalnica z malim brojem naročenih časopisov in osobito kvalitativno pač ne zadovoljava dijaka, željnega vsestranske duševne hrane, da bi morala knjižnica obsezati poleg slovenske književnosti vsaj najvažnejša dela moderne znanstvene in leposlovne literature naših srečnejših sosedov, tedaj vem jako dobro, ktera

zapreka se mi bode navedla v odgovor; repliciral pa bi takó-le: Ako bi izobraženi krogi v naši domovini v večji meri kakor doslej utegnili prepričati se o vsestranski marljivosti, o rani resni delavnosti slov. dijakov, izkazovali bi nam tudi v večji meri svojo naklonjenost, in marsikaj bi bilo mogoče, kar zdaj ni mogoče.

Inicijativa od naše strani v tem smislu morda ne bi bila brezuspešna. Pa še nekaj: čitalnica bi nam morala ponujati vsaj vsa dostopna sredstva v spoznavanje političnih in kulturnih odnošajev lastnega naroda; ali v tem oziru vlada pri nas jednostranska, ozkosrčna tradicija: izključeni so namreč iz čitalnice časopisi strogo klerikalne barve, kakor da ne bi hoteli niti vedeti, da stoji ogromen del našega naroda v klerikalnem taboru. Tako se ne „pobija“ klerikalizem: iz njegovih glasil bi morali proučevati njegovo bistvo, bi morali študirati, na kakih premisah sloni njegova vlada nad naš narod. Ozrimo se še kratko na vseučilišče samo.

Lani se je bila sprožila misel, da bi dijaki zahtevali vsaj nekterih slovenskih predavanj na pravni fakulteti, ali utihnili smo spet, — upadel nam je nekako pogum, ozirajočim se na naše pravoslovno slovstvo.

Drugič: Študirati moramo podrobno različne pravne običaje in nazore posameznih staronemških plemen — o slovanskem pravu ne slišimo v Gradcu besede.

Tretjič: Akademični senat prisvojil si je že pred poldrugim letom upravo stare slovanske podpiralne zaloge samooblastno premenivši njena pravila, slov. dijaštvo se ne gane in dosedaj ni vložilo pritožbe zoper ta nezakoniti čin.

Aktiva. Prvič prof. Štrekelj prireja vaje v slovenski stilistiki, ktere imajo osobito namen seznanjati slovenske juriste s slovansko pravoslovno terminologijo.

Drugič: Novoustanovljeno vseslovansko bolniško društvo prospeva.

Tretjič: Osnovano se je zunaj univerze novo slovensko podporno društvo katerega razvitek bode za naše dijaštvo izredne važnosti.

Žalosten simptom nacionalne nestrpnosti bila je demonstracija buršev zoper profesorja Frischaufa, kateri je postal — izdajalec svojega nemškega naroda na zborovanju slovenskega planinskega društva v Mozirju, želeč tudi slovenskemu narodu kulturni razvitek. Deputacija slovenskega dijaštva zagotavljala je g. profesorja našega priznanja za njegovo tolerantno mišljenje in uspešno delovanje. Sklepam svoj dopis. Brez dvombe množijo se znamenja, da začenja naše dijaštvo misliti treznejše, realneje, da teži vsaj deloma po višjem stališču s širjim obzorjem. Ali pri zborovanjih društva „Triglava“ po preformalističnem reševanju notranjih društvenih razmer ne preostaje niti časa niti duševne prožnosti za razmotrivanje različnih vprašanj, tičočih se našega naroda in novodobnega življenja sploh, tako, da nikdar ni priložnosti, da bi mogla različna mnenja na dan, da bi se v stvarnih debatah razpravljala politična in prosvetna vprašanja, da bi skušali potom diskusije zjediniti se vsaj o nekterih programnih točkah. Ali se ne bi dali prirejati posebni večeri eventualno s poprej določenim dnevnim redom?

Sporočam Vam izraze iskrene simpatije, katero goje do Vašega prepotrebnege novega podjetja Vaši pristaši v Gradcu.

x.

Budimpešta, u studenom.

Od godine do godine raste broj hrvatskih gjaka na budimpeštanskim visokim školama, nu svakako je značajno, da su svi štipendiste. Sada ih ima do 25, a novo nadošlih oko 6., koji se — bit će, da su „dobre instrukcije“ dobili — nešto uklanjaju od starijih i od čitaone hrvatskog kluba. Djčki život budimpeštanskih djaka nema ništa izvanredna. Lane odlučiše društvo osnovati, nu rad imena „Krešimir“, koji se gospodi u hrvatskom ministarstvu ne svidje, budu predložena pravila nepotvrđena povraćena. Sad su predložena nova pravila, po kojima ima biti

ime društvu „Društvo hrvatskih djaka u Budimpešti“. Društveni život u sadanjem klubu sastoji se jedino u čitanju hrv. novina, od kojih mlađi po gore spomenutoj „instrukciji“ neki respekt imaju. Najviše Hrvata u Pešti sluša prava ili tehniku, na veterini ima ih 16 (jer je laglje i uz laglje uvjete nego u Beču). Na medicini ima do 15 Rječana (rado bi znali, dali se ovi osjećaju Hrvatima). Ove godine spremaju se mađžarski gjaci da uz pripomoć sveučilišnih profesora drže radnicima poučna predavanja.

K. S.

BILJEŠKE.

„Narodna Misao“ Dr. E. Barčić i Dr. Fr. Potočnjak izdavat će od nove godine u Zagrebu list „Narodna Misao“. Bit će namijenjen politici i pitanjima ekonomskim i socijalnim. Osnovna načela, što će ih zastupati, izražena su u knjizi zagrebačke ujedinjene omladine „Narodna Misao“ i u „Hrvatskoj Misli“ (Dakle ista što će ih i „Novo Doba“ zastupati), ter u govorima „primorskoga lava“, neokaljanoga staroga pobornika za jedinstvo hrvatsko i srpsko Dra E. Barčića i u saborskom govoru Dra Fr. Potočnjaka.

List će pratiti sve pojave života slovenačkoga, hrvatskoga ili srpskoga i bugarskoga, i na svakom će polju raditi oko potpune čistoće i potpunoga jedinstva narodnoga organizma, znajući, da su gotovo sve tvorevine slovjenškoga naroda na Balkanu sazdane što na tudjinskim što na partikularnim motivima. Khueni, Kalayi, Milani i Koburđi njihovi su predstavnici.

Pošto se slovjenška misao ne dijeli u bitnosti od misli narodne, jer su interesi naroda slovjenških u opće u bitnosti isti, „Narodna Misao“ razvijat će ih i zastupati jednakom odlučnošću.

Čistoća i jedinstvo našega narodnoga organizma zahtijeva, da svoje misli i osjećaje, težnje i nade od zapada skrenemo na istok, da ih odijelimo od svijeta germansko-romanskoga, a poistovjetimo s težnjama svijeta slavenskoga.

„Narodna Misao“ polazit će stazom što ju obilježava narod sam. Vodit će račun o tudjim interesima, koji se s narodnim ukrštavaju za to, da i u njima nadje potkrepu za osnovnost svojih načela i da dobre ali jednostavne duše upozori na nemoralni aparat, koji nas s visokih mjesta izrabljuje. Savez sa svima, koji pošteno i pametno misle, protiv onih, koji nas tlače i dijele, i onih, koji im posredno ili neposredno služe, tražit će „Nar. Misao“. Ona ima da izvede tešku svoju zadaću onom energijom, koju naš narod katkad pokazuje, onom ustrajnošću, kojom naš narod trpi, onom dosljednošću, kojom ostaje vjeran svojim idealima.

List će izlaziti 3 puta na tjedan, a stajat će 10 for. na godinu.

Pedesetgodišnjica hrvatskoga jezika kao uredovnoga. Dne 23. listopada navršilo se 50 godina, što je hrvatski jezik proglašen službenim u Banovini. Dok je do toga došlo, bilo je puno borbe. Jedni htjedoše mađžarski jezik, a drugi nisu mogli svatiti, da bi jezik hrvatskoga kmeta mogao zamijeniti latinski bilo u uredima i parlamentu, bilo u književnosti i pogotovo u znanosti. Danas o vrijednosti hrvatskoga jezika niko i ne sumnja. Borba naših buditelja je u velikom dijelu borba za jezik, „nu ako je našim ocima dostajala hrvatska riječ, nama je raditi, da ta riječ postane hrvatskim duhom“. Ne ćemo se zadovoljiti, da hrvatskim riječima izražavamo tudje misli, a pogotovo ne smijemo se zadovoljiti tim, da Hedervary spisom hrvatskim jezikom pisanim tjera narodne ljude

iz službe, da činovnicima preporučuje mađarske industrijalne proizvode za kupnju, da se zakonima na hrvatskom jeziku pisanima ubija pravni duh hrvatskog naroda. Mi hoćemo, ne samo da narodni jezik zagospoduje; već da i ono, što se tim jezikom izražava u narodnom duhu bude; mi hoćemo, da zagospoduje narodni duh, narodna kultura. Kao što „cvijet“ inteligencije u doba naših buditelja nije vjerovao u narodni jezik, tako ni danas taj „cvijet“ ne vjernje u narodnu kulturu. Ali mi vjerujemo i u pobjedu narodnoga duha, u pobjedu narodne kulture, kao što su naši buditelji vjerovali u pobjedu narodnoga jezika.

U proslavu te pedesetgodišnjice davao se u hrvatskom kazalištu „Porin“. Vlada toj slavi prisustvovala nije, jer ona je u slavu te pedesetgodišnjice spremala bajunete za narod, ona je u proslavu tog jubileja naredila prijeki sud, te odredila tolike istrage među narodom, koji se počeo dizati protiv tuđinskoj ruci, koja ga gnjava. „Hrvatska vlada“ u proslavu pedesetgodišnjice hrv. jezika osniva mađarske škole za hrvatsku djecu, ona se trudi, da tuđinac putujući našom zemljom ne čuje hrvatske riječi, hrvatskog imena (Körös, Zagráb, Zimony itd.), ona se brine, da domaći sin sluša na svojoj željeznici, kako mu se svakojaka dotepena čeljad jeziku i imenu ruga — — — da se u proslavu pedesetgodišnjice hrvatskog jezika — otvara srpski narodno-crkveni kongres mađarskim jezikom!

Ni načelnik grada Zagreba nije prisustvovao svečanoj prestavi „Porina“ (pobjedi narodnog duha u glazbi). No od Khuenova husara nismo se boljem ni nadali. Kao što mi ne bismo mogli prisustvovati gore spomenutim činima „hrvatske vlade“, tako ni ljudi khuenovskim duhom zadahnuti ne mogu prisustvovati svečanostima, na kojima se slavi pobjeda hrvatskoga narodnoga jezika, hrvatskoga narodnoga duha.

Introitus dra Tresića. Tres! . . . Zatrese se sva zemlja hrvatska. Otvorio se u Dalmaciji nov vulkan, rignuo lavom — a iz pepela i crnoga dima izvi se pojava u spodobi ljudskoj. I posadivši se na prijestolje Novoga Vieka prikaza se ljudma:

„Ja! Dr. Antun Pio Tresić Pavičić! Po najkompetentnijem sudu veleučena¹⁾ g. dra A. Milićevića, osobe poznate učenosti, pjesnik sam po nagnuću, po naravi, po čuvstvu; književnik filozofski odgojen i naobražen, koji je duboko i temeljito proučio svoj predmet, koji sve ono, što čita, a mnogo čita, promozga dobro i tako usvoji, tako asimilira sa svojim mišljenjem, da za njega pročitano nije više tuđe nego baš vlastito. Intenzivnost moje naobrazbe i extenzivnost fratra Šegvića čine savršenost. No savršen sam i sam za sebe, bez Šegvića; jer premda se kod mene ističe glavno intenzivnost, ne može mi niko poreći ni extenzivnost — dakle naobražen sam u neizmjernost! — Izučio sam škole u Beču i doktor sam filozofije. U gimnaziji bavio sam se samo znanošću i književnošću, no kad sam na sveučilište došao, bio sam ipak najbolji i najdublji političar. Miljenik sam bio neumrloga Antuna Starčevića, mog imenjaka — al nisam bio njegov učenik. Još dok nisam ni znao za Starčevića, još u gimnaziji, dok se politikom ni bavio nisam, sve velike ideje Starčevićeve šetale su se po mojoj glavi.“²⁾ I da nije bilo slučajno Starčevića, koji je spasao hrvatstvo — bio bih ja spasitelj!

Dakle vidite, svijetu, ja sam svakako velik čovjek!

Ta moja veličina mora da svakom o nos zapne — pak ipak ima patuljaka, koji uz svu svoju niskoću ne će da priznaju moju veličinu. Mene, prvoga pjes-

¹⁾ Vidi „Novi Viek“, broj 7 „Mali viestnik“ str. 447 i 448.

²⁾ Vidi „Novi Viek“, br. 3 str. 174.

nika hrvatskoga, usudiše se praški „mladići“ kritizovat — i proglasiše me — nedosljednim!

Kolike drzovitosti!

A ko su ti neljudi prije svega?

To Vam je tek nekoliko plitkih i nadutih glava, kojim je megalomanija glavno obilježje — a megalomanija je obilježje sićušnih duša, malenih srdaca, kratkovidnih umova. — Ljudi su to, koji nisu kadri ništa svojim umom stvoriti. Sve one sušičave idejice pokupili su po ropotarnici truloga ilirstva i jugoslovenstva. Ko ih osobno poznaje, ko znade, koliko jami njihova glava, i kakvu rolu igraju među drugovima, taj se mora ironično nasmejati, mora uskliknuti: „Num et Saul inter prophetas?“ — Prazne duše, nadute glupošću, kao suha mješina vjetrom, u kojoj je malo kamenčića. — Misle ti omladinci, da su lumina, a nisu ništa drugo nego nadute neznalice, među kojima ima i pravih idijota, koji boluju od slabine moždana Idu protivu zakonom prirode, Don Kihoti, pauci otačbine, drzoviti svetogrđni lilipucijanski titani, Brijareji i Enkeladi, koji mjesto kamenja i gora bacaju protivu nebesima mjehuriće sapuna! Veleizdajnici! Bedaci, kukavice, ropske duše!

Ko hoće da im zna pravo ime, to su: do mozga u kostima pokvareni Slavosrbići. A Slavosrbići nisu nego pogreška u etničkoj mašini našega razvitka, oni su princip zla, ili kako bi Hrisip rekao, oni su slučajnost, koja ne dopušta savršenstvo, koja usporuje i natrpača klipovima pute prirode. A sve novotarije te slavosrpske, bolesne, tupe mladosti, ne imadu drugoga cilja osim uništiti hrvatsko ime. Janjičari, orudje tudje! A u hrvatskoj mladosti ima i takih veleizdajnika, takovih glupana, koji pristaju uz ove janjičare — oh pamet mi prestaje udarena batom tolike bedastoće!

Pamefno iz Novoga Vieka. „Isto je tako smiešan onaj, koji hoće d prisilli nadoći daleku budućnost, kano i onaj, koji hoće da uskršne mrtvu prošlost. Ne valja s toga predticati idealima realno dobro, koje se može postići po prilikah sadašnjosti, jer ćemo izgubiti i jedno i drugo. Mora se dobro računati s okolnostima sadašnjosti i činjenicama prošlosti, da se gradi valjana budućnost. Tko to ne radi, gradi na vjetru. — Ne valja stvarati Jugoslaviju prije Hrvatske. Ne valja tražiti i propoviedati neku lažnu idealnu politiku, nego praktičnom triezno i uztrajno tražiti otačbinu.“ — Tresić je Slavosrb do mozga u kostima pokvaren, ako vjeruje u ovo, što je napisao.

Gospodarski pokret v Slovencih. Tolažilno je videti, da Slovenci vedno bolj in bolj vvidevajo bistvo našega časa, koje je v tem, da je narod v isti meri duševno ter moralno neodvisen, v kateri je gospodarsko sam svoj. Da so Slovenci vsaj nekaj, dasi še premalo, dosegli in se ojačili, imajo zahvaliti oni zdravi sistem, vsled kojega se je ljudstvu pomagalo od spodaj navzgori; deloma trdna tla so si priborili po denarnih zavodih (posojilnicah in hranilnicah); imenujemo inž. Mih. Vošnjaka, ki je s svojimi praktičnimi težnjami veliko učinil. Toda osredotočevati samo ponižno premoženje, koje proizvaja kmetič s priprostimi pripomočki, dandanes nikakor več ne zadostuje; treba je prirodi z umetnim načinom moderne tehnike jemati bogastvo; treba kolikor največ možno dvigniti produktivno narodni imetek. „Slov. Narod“, „Domovina“ i. dr. prinesli so nekaj lepih črtežev o skupni slov. gospodarski organizaciji, koja se tudi že realizuje. Na Goriškem, okoli Celja in drugod je veselega gibanja v tem oziru.

Želimo in prosimo, da bi se naši praktični ekonomski, ki so vdrtiki z ljudstvom, oglašali v tem listu, ki hoće poseben pozor imeti na pereče gospo-

darsko vprašanje. Nemčija je osobito radi tega velemoč, ker si je naredila v največjem času velikansko dovršeno industrijo, v koji konkurira že z Anglijo. Zavedajmo se i mi važnosti materielnega blagostana! Bomo križem rok gledali, kako tujci stavijo tovarne po naši zemlji in izsesavaju v svoje svrhe našo zemljo in naše sobrate ...?

Ker pa je ovi blagostan samo tedaj možno dvigniti, ako je narod i duševno probujen, potrebno bi bilo, da bi naši praktični in teoretični ekonomski sistematično v raznih gospodarskih strokama podučevali ljudstvo ne samo po predavanjih in osebnem občevanju, ampak tudi po popularnih spisih na pr. v Morhorjevih knjigah.

Spevec. I opet se javlja ta „parlamentarna figurica“, kako ga je nazvao „Obzor“ (Pišemo, dok još nije g. Pasarić zbog toga izraza — pedepsan). Ovaj put se javlja pred sudom, braneći u znoju svoga lica svoje poštenje. Shvaćamo težinu njegova položaja i — žao nam ga je! On nije silu činio kao županijski činovnik, on je slobodnim izrazom volje svojih izbornika ušao u sabor, (birala ga je inteligencija — najprije u Virovitici, a onda u Zagrebu), sav je svoj život i samo zdravlje posvetio, kako da se i Hrvatska otme mračnjaštvu i vrati slobodi, kao rektor zaslužio je burnu pohvalu svekolikoga djaštva, ganutljivim je govorom nastupio, još ganutljivijim se oprostio, puno je srdaca osvojio, — pa još se nadje takvih ljudi, koji diraju u njegovo poštenje! Pogana vremena! Kad mu nije uspelo klevetničkom krvlju oprati svoj dobar glas, pun pouzdanja u naše sudove — njegovo djelo — mirnom dušom i još mirnijom savješću čeka na zadovoljštinu. Čestitamo!

Čitamo u „Reichswehru“ da je poznati hrvatski povjesničar g. dr. Pero Gavrančić izabran za zastupnika u hrv. sabor. I pravo je tako! Kad kod kompetentnih faktora nije našao priznanja, a to je barem „narod“ učinio svoje!

Nulla regula sine exceptione. Svagdje, pa i u Zagrebu, državni su ispiti javni. Tako je u pravilu, — no s višega se stajališta, stajališta pravičnosti, polazilo, kad se sinu zagrebačkog načelnika g. Mošinskoga dozvolilo, da polaže ispit kraj — zatvorenih vrata. Poznato je naime, da i oni, koji stvar najbolje znadu, kraj mnogog slušateljstva dobiju tremu, a poslije iskustva s gosp. Burgstallerom bilo je upravo nužno. — (Ex post čujemo, da se gosp. Mraović buni, jer da mu je krivo injenjeno.)

Gosp. dr. Luka Marjanović. Pred gotovo praznim klupama čita velemožni gosp. dr. Luka Marjanović svoja skripta. (Od koje su godine?) Tri slušatelja kao da imadu drugoga posla nego slušati vježbe u čitanju. Njima se svakako ne sviđa to čitanje, a gospodin se profesor nalazi povrijedenim, što se djacima ne sviđa njegovo — predavanje . . . Najedanput se razjedi gosp. profesor Luka! „Ja sam mislio, da imadem posla sa sveučilišnim građanima, a ne sa šmrkavcima!“ A gospoda „sveučilišni građani“ umukoše grobnim mukom.

Sa državnog ispita u Zagrebu. (Iz germanske pravne povjesti.) Profesor Mraović: Kažite mi, gospodine kandidatu, u kakve su službe polazili mladi ljudi, koji su svršivši pravne nauke na kojem italskom sveučilištu vraćali se kući? Kandidat N.: U upravnu službu. Prof. M.: Čekajte malo, promislite dobro, kako je bila udešena u Njemačkoj uprava u srednjem vijeku; bila je u rukama grofova; naprotiv sudačka služba bila je pristupna i parvenijima a uz to vrlo ugledna i unosna. Dakle u koje su službe išli? Kand. N.: U sudačku službu. Prof. M.: Vrlo dobro, dapače izvrsno. — (Iz kanonskog prava.) Prof. Marjanović: Kažite mi, gospodine kandidatu, kako se zove ona zbirka crkvenoga prava, u kojoj je malne sve valjajuće pravo crkve sve od najstarijih vremena sačuvano. Kand. Burgstaller: Zbirka Grgurova. Prof. M.: Pazite, ta zbirka je tako rekuć skup svega valjajućeg prava, ona je po svojoj vrijednosti vrlo slična onoj znamenitoj Justinijanovoj zbirci. Kand. B.: Corpus iuris canonici. Prof. M.: Dobro, dobro, dapače vrlo dobro.

Šilović. „Slava“ i „čast“, što su je stekli na polit. polju njegovi drugovi sa sveučilišta kao članovi mađaronske „stranke“ (?), nije dala ni ovom „svećeniku znanosti“ mira. Kao da mu je odviše imponovala sofistika i rječitost vječnog izvjestitelja Egersdorfera, matematički talenat mađarskoga gojenca Tomašića, državopravne teorije i uvjerenje Pliverića i liberalizam i slavna prošlost Spevca — i njega je zanimala uzvišena zadaća zastupnika „ogromne većine hrv. naroda“ — i on je kandidirao. Kandidirao je u kotaru, koji je dakako daleko od rođenog mu mjesta, u kom se nije usudio da zatraži povjerenje naroda makar i uz asistenciju bajuneta. A Bošnjaci su pali i morali su pasti kod ponovnih izbora u okrvavljene ruke peštanskih sluga, e bi se pokazalo, da je krvavi bošnjački pokolj bio samo plodom „bezdušne agitacije“ hrvatske oporbe. Bošnjaci su pali uz najveća nasilja i varanje

službenih organa, a veleučeni se gosp. profesor prava ne će zarumenjeti, kad mamelučka većina proglasi njegov izbor — zakonitim i neprijepornim. Zaista je pravo imao zast. tužitelja Spevca g. dr. Šumanović, kad je ustvrdio, da se ne smije dijeliti poštenje privatno od javnoga!!!

Mijo pl. Novaković Gjurabojski, koljenović od staroga hrvatskoga roda Mogorovića, dao je za „Mensu academicu“ u Zagrebu 10 000 fr. U tudjini nije zaboravio na rod svoj. Čast mu i hvala — to veća mu hvala i čast, što je iznimka među tolikim hrvatskim časnicima, koji prema svakom i svačemu svoje dužnosti najrevnije ispunjavaju, samo prvu dužnost: prema rodu svome — zaboravljaju. „Novo Doba“ kao djački list s najtoplijom zahvalnošću bilježi ovaj veledušni dar.

Novine za medjumurske Hrvate ne će izlaziti. Svi smo se bili uzradovali, kad smo čuli, da kapelan Tomac misli izdavati novine za medjumurske Hrvate. Već je skrajnje vrijeme, da i u Medjumurju počnemo. — Al najedanput začusmo; da su kapelana Tomca premjestili iz Megjumurja — i tako novine ne će izlaziti! I ovo ćemo zabilježiti u red rodoljubnih čina nadbiskupa Posilovića

Spremamo se da izdamo zanimljiva data o protekciji u Hrvatskoj, poglavito na sveučilištu. Molimo naše prijatelje, da nam jave, šta ko zna. Zanimljivih data ima osobito o štipendistima — ta data marljivo sabirite!

Hrvatsko-srpska sloga u mađžaronskom taboru. Kad je za kraljeva boravka u Zagrebu jedan dio mladeži navalio na srpsku zastavu, koja se je vijala sa „Srpske kuće“ i crkve, poveseliše se ljudi Spevčeva soja veoma. Ta došao je čas, da se sruše „Vlasi“, koji zapremaju sva najbolja mjesta! I dadoše se ljudi na posao. Kralj jasno pokaza, da su Srbi pali u nemilost okrenuvši patrijaru na plesu grada Zagreba ledja. Voda je već bila pošla na mlin „Hrvata“ mađžarona. Al u to „pokvari ta mladež sve, — spalivši mađžarsku zastavu“. Poslije su „veći“ mađžaroni često jadikovali: „Samo da niste spalili mađžarske zastave — vidjeli biste, šta bi bilo s Vlasima“. — Pred saborske izbore izlanuo se zastupnik V. S. pred jednim drugom, da su u klubu mađžaronskom odlučili kod dojučih (sada već prošlih) izbora što manje „Vlaha“ kandidovati. Takva je eto sloga u „narodnoj stranci“. A „lepi Stevo“ mislio je, da se omladina u njihovu slogu ugledala! Wie der Schelm ist, so denkt er

Bilježimo dva nova književna pokreta u naše mladje generacije. U Zagrebu se pokrenula „Nova Nada“, zbornik za zabavu i pouku, kojemu je svrha — uz beletrističke radnje — osobito gojiti objektivnu kritiku i realistično mišljenje u naše mladeži. Dosele su izašla dva sveska s obilnim sadržajem. — Dok je ovaj zbornik više namijenjen mladeži, — pokreću neki sveučilišni djaci u Beču modernu smotru za šire općinstvo pod imenom „Mladost“. Kako još u nas književnost stupa po starim putovima (tako bar zahtjevaju tradicije i obziri naših beletrističnih listova), stavila si je „Mladost“ zadaću, da goji modernu književnost i objektivnu kritiku. Program joj je — kako doznajemo — ovaj: 1. Uvedenje moderne književnosti u hrvatsku i srpsku literaturu. 2. Realizovanje duševne zajednice Srba i Hrvata radnjama pisaca obiju naroda. 3. Emancipacija žene hrv. i srpske. 4. Gađenje umjetničke objektivne kritike (bez strančarstva). 5. Filozofija u širem smislu. Donašat će prijevode iz svih slavenskih i evropskih jezika. Osim toga bit će list u elegantnoj opremi, plaćat će honorare, a izlazit će mjesečno 2 puta. Svaki suradnik odgovara samo za svoju radnju, a ne treba se identifikovati sa cijelim sadržajem lista. Cijena bit će umjerena. — Držimo, ako ništa drugo, da je list s tako obilnim programom svakako preuranjen za naše općinstvo. Očekujemo sa zanimanjem prvi broj, koji će izići još u prosincu, — a govorit ćemo svakako o njemu u ovom listu.

*

Brzjavni iz Zagreba. Profesor Egersdorfer u velikim financijskim neprilikama. Sekvestrirano mu političko uvjerenje. — Grof Khuen opet nervozan. Radi burnih dogodjaja u Cislajtaciji na burzi pale cijene. — U Hrvatskoj ministarska kriza! Špicer-Krajčovića u Pešti proglasili steklišem. Uzdrman mu položaj kod Hédevarija. U pro pastila ga Rijeka. — Ove godine odlučio Dr. Frank u Prag, da čisti praške slavoserbske mladiće. Odvratit će ga demonstracije proti Židovima. — Daniša Stanković kao predsjednik sabora vrlo agilan. Svom energijom radi, da se u saboru uvede obilan buffet na zemaljski trošak.

Moralna snaga.

Mi mali najviše volimo žaliti se na to, da je sila još uvijek jača od prava, da se svijet i danas ravna po onoj: tko jači, taj kvači. I ustanovivši, da smo mi maleni i slabi, završujemo svoje mudrovanje redovno s tugaljivim uzdahom: Hvala Bogu, da nam nije i gore...

Pa ipak je dosta pogledati samo jednom na povjest čovječanstva, i uvjerit ćemo se, da sve velike i trajne promjene, svi zamašni i uspješni pokreti nastase silom ideje, moralnom snagom. Među pokretima vjerskim islam je donekle iznimka, ali ni islam nije zagrio Evrope, obuhvatio Azije i prodro u Afriku toliko oružjem, koliko nesumnjivom prednošću svojom nad primitivnošću poganskom i nad rastrovanošću grčkom. Preporodnih struja u umjetnosti, književnosti i znanosti ne ćemo ni da spominjemo, u njima utjecaja ideje nitko nikad nije ni poricao. Zaustavit ćemo se samo na političkom poprištu, ili, prema današnjem shvaćanju, na političkom bojištu, za koje gotovo jednodušno vjeruju, da isključivo spada u područje najsurovije sile, u neprijepornu oblast „prava jačega“.

Nema sumnje: Zemljišne se granice vazda proširuju ratom, velike se države uvijek stvaraju oružjem. No ima i drugih medja, ima i drugih društvenih organizacija: to su medje duševne organizacije, narodnih zajednica. No toga nijednoga nema bez moralne snage.

Moralna snaga! Kako često čitamo te dvije riječi u novinama malih naroda, kako ih rado izušćujemo, kad nas tlače i progone. Ali ih nije dosta čitati i izušćivati. Nije ih dosta ni napisati. Valja ih razumjeti, valja im shvatiti duboki smisao i nedogledni zamašaj.

Ne mislimo tu na moral u najužem smislu, na odnošaj muškarca prema ženi. Znamo i priznajemo, da je to prevažni, možda najvažniji dio morala, ali znamo i to, da se jednim člankom za taj moral može malo, vrlo malo doprinjeti. Nad tim moralom bdiju i ravnaju ga — dotično ruše ga — vjera, odgoj, naobrazba. Nama je na misli druga strana morala, strana što se tiče ljudi uopće, a puka, širokih slojeva naroda napose, moral, za koji imamo dvije prekrasne i dobro poznate riječi: poštenje i pravednost.

Imamo riječi... A imamo li pojam, pojam jasan, cjelovit i živ? Nije li nam možda ravnalom za poštenje kaki nespreni „viteški“ zapisnik, a za pravednost kaki apsolutistički „sigurnostni“ paragraf? A možda smo već tako moderni, da nam je poštenje fraza, a pravednost utopija... Da, bit će ih takih i odviše medju „gospodom“, ali narodu su ti pojmovi jasni, te on ideju poštenja i pravednosti s uvjerenjem i razumijevanjem uznosi, ako se o nju i ogriješi.

Tko je narodu pošten?

Svoje čuvaj, u tudje ne diraj! Primitivno, je li? Jest, primitivno, ako pod tim „svoje“ ne mislimo i svoje pravo i svoje uvjerenje i svoje misli, a pod onom „tudje“ isto tako i tudje pravo, uvjerenje i misli. Ali naš narod pod tim „svoje“ u prvom redu misli svoje pravo, jer zna, da je lako čuvati svoju — stvar. Za to u narodu našem toliko pravde, toliko tužbe. Ni Hrvat, ni Srbin, ni Slovenac ne će „poštene nagodbe“. Svaki traži, „čuva“ potpuno svoje pravo. Naš puk ne će petljanije: Ako imam pravo, dobro, ako nemam, pa s milim Bogom! To je govor poštena čovjeka, koji „u tudje ne dira“. Mi smo „gospoda“ svi veći ili manji — nagodbenjaci. Nikada muževne, odrešite riječi, nikada jasnoga, određenoga zahtijeva. Mi smo — praktični . . . , a narod je naš — pošten . . .

U svijesti je svim činovnicima uvjerenje, da je svaki činovnik i državljani, gradjanin, barem onaj čas, kad stupi na biralište. Svaki osjeća, a mnogi i zna, da ga njegova prisega ne veže i ne može vezati i kao državljani, kao izbornika, da mu ne može uzeti prava doprinjeti ustavnoj — parlamentarnoj — promjeni sadašnjih prilika. Svaki to ili zna, ili osjeća, a nijedan — ili gotovo nijedan — ne radi prema toj spoznaji. Za što? Za to, jer nemaju moralne snage, jer misle, da je nepošten samo tat, varalica, ubojica . . .

Njima nije dovoljno, da su sami puko orudje samosilja, nego iz svih sila rade, da takim orudjem bude i sam narod. Mi to zovemo bezakonjem, silovitošću, kukavnošću, slabošću itd. Narod ima za takav postupak samo dva izraza: Nepravda i — nepoštenje.

Ovaj izraz „nepravda“ ne dira naših činovnika. Za njih je pravica utopija ili — prügelpatent. Riječ „nepoštenje“ bolje razumiju. Nisu naime tako duboko pali ni oni, ni njihova okolina, da bi mirne duše dopustili, da su i nepošteni. I za to iznose na javu „viteško“ poštenje.

Drugi opet dijele javno i privatno poštenje, treći napokon drže, da je poštenje uopće „privatna stvar“. Da, jedan dio morala spada u istinu u svetište obiteljskoga hrama. Ali poštenje je samo jedno, i to za nas onakvo, kako ga shvaća naš narod. Samo takvo poštenje može biti izvorom nesavladivoj moralnoj snazi. Samo takvi poštenjaci ne znajući zakonâ ne vrijedjaju pravедnosti, ne učeći škola brane prosvjetu, ne pjevajući o slobodi lijevaju krv za ustavnost.

A mi smo u ime toga naroda sve do sada vodili — a donekle i sad vodimo — plemenski i vjerski gradjanski rat i pripravljali političku strahovladu u ime stranačke nepogrješivosti!

Francuska je potrošila 20 milijarda za svoju vojsku. Rusija se podigla do strahovitoga vojničkoga gorostasa, i ta oba diva podadoše sebi ruke — da dijele svijet, nipošto, nego da ga uređuju. Zemljišne se promjene uređuju već i za središnju Afriku u „evropskom koncertu“. Nas u tom koncertu nema, ni Srba, ni Hrvata, ni Slovenaca. Ne će nas, zaista, tako skoro ni biti . . . Uza sve to naša se politika bavila do nedavna isključivo, a i sad se bavi velikim dijelom samo teritorijalnim pitanjima . . . „Bosna je hrvatska“ . . . Nije nego srpska . . . Sve će to pokupiti jednom — Rusija . . . Presjeći će joj putove Pruska u savezu s Madžarima i Italijancima . . . A mislite li vi, da je crnogorski knez bio uzalud jedini prijatelj Rusiji (Aleksandru III.) i da će uzalud danas sutra biti tast kralju Italije? Bugari će jedini nešto zahvatiti, sve će drugo

biti njemačko-madžarske provincije... Još će sve Vlasi poplaviti... Rimpapa ne miruje, vazda kopa i ruje... Ne da se ni Turska... Do vruga i politika, samo da se dade živjeti..."

Ovaj nam se posljednji čini „najgorim“, taj je najmanje „patriota“, pa ipak je taj najbliže istini, jer je u istinu glavno „da se dade živjeti“.

Ali živjeti potpunim životom, životom tjelesnim u blagostanju duševnom, u slobodi, ne može tuđji sluga, ili možda ča i tuđji rob. Za to politika u pravom smislu riječi i jest oživotvorenje težnje za blagostanjem i za slobodom. Ali takva se politika uspješno vodi samo moralnom snagom, poštenjem naime i pravednošću.

Nema trajna blagostanja bez poštena rada. Još manje može biti slobodne države bez društvene pravednosti. Kako došlo, tako prošlo, veli narod, pak opet: Svaka sila za vremena.

Ali mi obarajući ili hoteći oboriti tuđju silu mislimo, da će naše stečevine, silom — stečene, biti vječne. Mi se nadamo, da će za zemljom biti i narod, mi se varamo, da smo za to slabi, jer nam je domovina malena, — kao da nam je zabranjeno smatrati domovinom višom, pravom domovinom cijelo područje, na kom živi naš narod hrvatski, srpski i slovenski.

„Vijek narodnosti“ mnogo je promjena izveo, ali mi ostasmo stari: nama se hoće teritorijalne, materijalne veličine, nama se hoće fizičke, surove sile u prvom redu. Nijesmo mi ni proti sili materijalnoj, i mi smo i za veliku domovinu. Ali ta velika domovina materijalna treba da bude prirodna posljedica naše velike zajednice duševne, ta snaga fizička ima izvirati iz snage moralne. Inače stvorit ćemo — ako stvorimo — države, ali ćemo upropastiti narod.

Za to barem mi mladji podjimo novim putem, stvarajmo narodu novo doba. Shvatimo već jednom, da svijetom vladaju ideje. I kakogod sila bila surova, jaka i organizovana, pred idejom prije ili poslije popušta, slabi, pada. Ali pred idejom aktivnom, pred moralnom snagom, a nipošto pred idejom pasivnom, pred moralnom rezignacijom, pred stoičkim mirom.

Nad velikim dijelom Hrvatske još su uvijek podignuta vješala. Ima ih, koje osudiše te na njima i vise. Tamnice su pune, a hambara uopće ni nema. Iz škola izlaze janjičari, a u crkve ulazi policija. Priroda prijeti pošastima, uredi globama. Tako je u središtu. A još je naroda pod nožem turskim, pod prezirom talijanskim, pod pritiskom njemačkim i pod obješću modžarskom. Ima ga i takova, od koga čine kolonijalnu raju... I u taj čas u Zagrebu se duelira, u Beogradu i u Ljubljani conferira, u Sarajevu banketira, a svuda i svagdje — „manevrira“. Vodi se — velika politika. Ne vidimo još uvijek, da bi političari medju narodom ostajali, ne vidimo, da bi s njim zajedno radili. Saborski govori i novinski članci još su jednako jedino oružje..

A mi? Da li ćemo i mi pomnažati redove mameluka i strančara ili ćemo mjesto mamelučkoga „viteštva“ odabrati narodno poštenje, mjesto strančarske discipline narodnu slogu?

Hoće li za nas vrijediti jedan šapat opravdanoga narodnoga ogorčenja više od svih stupaca bjesomučne strančarske žučljivosti?

Hoćemo-li vazda pred sobom gledati narod, njegove potrebe i težnje, a ni ne osvrutati se na lične uvrede i sićušna zabadanja?

Ako ne postanemo praktični, i ostanemo poštenj, na narodnu poštenj; ako ne postanemo strančari, a ostanemo rodoljubi, na narodnu rodoljubi, tad hoćemo. Jer tad ćemo u žilama osjećati divsku snagu, a u dušama rajsku vedrinu. Jer tad će nam srce plamtjeti onakim poštenjem, što ne treba zapisničke potvrde, i onakom pravednošću, proti kojoj ne treba nikad apelacije. —

Sjetimo se samo Bosne i Hercegovine... Kaki je tamo duševni utjecaj Hrvata i Srba?... Rastrovan, poguban... Kaka je moralna snaga, svijest poštenja i pravednosti bilo u Muhamedanaca, bilo u pravoslavnih, bilo u katolika, u Srba i u Hrvata?

Malena je Kreta sa svojih 270 tisuća — podijeljenih Grka — 80 tisuća Grka musulmana — duboko bacila Greku. Bosna je dosta velika, da bude grobom i Hrvatima i Srbima kao narodu i prosvjetno samostalnu i moralno jaku.

Bez poštenja i pravednosti nema reda. A Evropa je postala žandarom već cijelomu svijetu. Ako ostanemo ovaki, puni praktičnosti i žuči stvarajući svojom mamelučkom praktičnošću na jednoj strani mrtvilo i raspirujući plemenskom i strančarskom žuči na drugoj strani građanski rat vjerski i politički, Evropa će vazda držati potrebnim „za uzdržanje mira i reda“ da pazi i da dade paziti na nas. Proti Slavenima, a osobito proti malim Slavenima vazda će se naći Evrope, kojoj će u mnogim slučajevima „radi mira i reda“ hotice ili nehotice pomagati i veliki Slaven... Od te vječne i strašne koalicije, koja za nas vazda ima u spremi i poviše uzda a do potrebe i brnjica, ne ćemo se obraniti, dok se sami ne zauzdamo, sami ne uredimo.

Ne recimo, da je u Evropi strančarstva i mamelučtva možda i veše negoli kod nas. Mi se s Evropom — s evropskim državama — ne možemo usporediti, kad se radi o unutrašnjim državnim poslovima, jer mi smo za nju na istoku, u — Turskoj. A tu je Evropa sebi već odavna nametnula skrb, da pazi, e bismo se onako „divlji“ medju sobom ne poklali, pak i nju, sirotu, na pokolj „zaveli“.

A onda još nešto: Da smo anarhisti, komunisti, revolucionarni, socialisti itd. itd. Evropa bi nas razumjela. Ali radi vjere i radi imena ići na nož, to je Evropi, a i s punim pravom, istok, srednji vijek, barbarstvo. Ali mi idemo na nože i radi različnih misli. Mi dokazujemo jajima, korbačima, pa i toljagama. Naši nas politički protivnici uvjeravaju opet lisičinama, revolverima, pa i gorim... A sve to za to, jer nam je premala moralna snaga, da istinu kažemo mirno i dostojno, a još manja, da je mirno i dostojno saslušamo.

Započesmo novo doba, ali ga ne započesmo ni vikom ni dinamitom, nego mislima, hrvatskom i — narodnom. Ostanimo stalni na tom putu. Neka nas pregovori, napadaji ne ozlovoljuju, pohvale ne uzobješćuju, pogibli ne zastrašuju. Stupivši jednom u javni život znajmo, da za ljude moralno jake nema ličnih uvreda. A ideje mogu uvrijediti, povrijediti — samo oni, koji ih zastupaju. Toga se najviše čuvajmo!

Hrvatski ideali.

Piše Stjepan Radić.

II. Ideali narodno-politički.

(Nastavak i svršetak.)

Iz usta se puka svaki čas čuju riječi „stare pravice“. Ali ne mislimo, da narod pod tim starim pravicama misli na povlastice, napisane na magarećoj koži. U hrv. i srpskom narodu ostala je živa svijest, da su svi ljudi jednaki kao ljudi i da se razlikuju samo svojim ličnim vrlinama ili manama. Takova jednakost bila je prodahnula sav sukromni i javni život svih Slavena. Zapadna „kultura“ nadarila ih kmetstvom i nevoljništvom, a napredni devetnaesti vijek stvorio je novu vrst vlastele: školanu gospodu. Prema duhu „stare pravice“ treba da ta školana gospoda do temelja promijene svoje držanje prama puku. Tada ga ne ćemo vidjeti gdje pred uredima i općinskim i kotarskim i županijskim, pa i pred župničkim drhturi sa strahom, iz koga se radja nezadovoljstvo ili nehaj u mirno doba, — mržnja i osveta u tmurna vremena. Vlastelin i župnik radje će vidjeti za svojim stolom čestita starinu seljaka, nego naprasitu ovrhovoditeljsku, pisarsku i drugu činovničku čeljad, koja s nezrelom dobom tako često spaja zrelost za tamnice i za vješala. Onda ne ćemo gledati, gdje sveučilišni profesori, postavši od opanaka čizme, ne će da poznadu svoje seljačke braće, dapače ni svojih roditelja, a ne stide se ispod ruke voditi kojekakve i odviše poznate „krasotice“.

Već sami ovi žalosni primjeri dokazuju, da nama i te kako treba onoga svjetloga ideala, što ga naš narod tako lijepo označuje: „stare narodne pravice“! To neka bude naše historijsko pravo, jer ono nije pisano na hladnim kamenim pločama, nego u vrelim narodnim srcima, — jer to pravo ne diše zlokobnim dahom staleških razmirica i vladarskih doskočica, već se u njem odsjeva vječna mladost jake narodne duše, kojoj ni nasilje franačko ni „kultura“ njemačka ni divljaštvo tursko ne mogaše slomiti poleta ni utrnuti nade i vjere u stare pravice.

Navedosmo, kako narod sudi o gospodi. Istaknusmo, da sav taj neprirodni snošaj medju inteligencijom i pukom radja u mirno vrijeme tek nezadovoljstvom i nehajem, apatijom. Istom u burnim danima narodne uzbudjenosti prelazi u seljaka nezadovoljstvo u mržnju i osvetu. To dokazuje, da hrv. puk i onda, kad mrzi, ne mrzi gospode same, nego njezina nedjela. Jer on bi gospodu mrzio vazda, kad bi bio protiv nje samo za to, jer su to gospoda. Kad uvažimo, koliko je samosilja naš narod pretrpio, počevši od polatinjenih župana i banova, kao što bijaše primjerice Borna, pak sve do štreberskih i bezvjerskih današnjih bilježnika, predstojnika i župana, poklonit ćemo se narodnomu smislu za red i za zakon.

I u istinu, te dvije riječi, najčešće u narodnom govoru, i ona glasovita deviza „rad, red i zakon“ — kukavna je i ironička kopija toga narodnoga uvjerenja. Rad u ustima onih, kojima štreberska krv ne udari u lice ni onda, kad ih nogom tjeraju; koji hoće da sjednu na stolac,

što ga već ponovno ispod njih izmaknuše! Red da uvode među narodom smetenjaci, koji sve uradiše, da državni odvjetnici mogu postajati ministrima nastave, a sveučilišni rektori i dekani detektivima policije! Zakonom da se ogradjuju lupeži, što noću provaljuju u državne arhive, — silnici, što brzojavno naredjuju prijeki sud za stotine tisuća povjerenoga im naroda!

Taki, gospodski dakako, štreberski redatelji provrviše narodom na tisuće. Smetenjaka i silnika, sve gospodskih i velikaških, ima na stotine, i svi ti ne ugušiše kroz stoljeća narodnu svijest o potrebi zakona, narodnoga smisla za javni red, za uređene, ili kako bismo to zvučnije rekli: za normalne prilike javnoga života. Ali i o tom zakonu i o tom redu imade pučanin Hrvat i Srbin daleko drukčije pojmove, nego li njegova gospoda. Drukčije, — a mi smo duboko uvjereni i bolje. U hrvatskoj — i u opće u slavenskoj — narodnoj duši riječ je zakon sinonim, gotovo istovjetna s riječju pravica. Obje su te riječi za narodnu misao jedan pojam. Narod ne može da pomisli zakona nepravednoga. A što to znači? Što to dokazuje? To znači i to dokazuje, da je u narodu našem duboko razvito čuvstvo prave ustavnosti. Jer što je ustavnost, nego jamstvo, da nijedno općeobvezatno pravilo, dakle nijedan zakon, ne će biti samovoljan, nepravedan. Narod naš ne traži ustavne forme. Njemu ne smeta, ako zakone daje i sam vladar, samo da su ti zakoni u skladu s pravicom. Za to je i naš stališki ustav sa svojim plemenitaškim „reštalacajama“ i naš „narodni“, moderni ustav s činovničkim izborima narodu ostao tuđ i nerazumljiv. Kod naroda našega ustavnost počinje u zadruzi, nastavlja se u selu, a završuje u općini. Za „državu“ prepušta brigu vladaru. Drugim riječima: hrvatskoj narodnoj svijesti nema ustava državnoga. Narod si hrv. i srpski ne prisvaja prava da odlučuje u velikim državnim, političkim pitanjima. Tu bi se moglo pomistiti: to je za to, jer je premalo politički svijestan. To je donekle istina, pa je i prirodno. Politika, osobito „velika“, čisto je područje misli, uma. Da narod može o toj politici voditi računa, trebao bi znati toliko, koliko oni, koji tom politikom ravnaju, koji tu politiku i stvaraju, trebao bi znati toliko, koliko njegovi predstavnici. A to ne može biti, jer za državne predstavnike dolaze redovno najinteligentniji, najumniji — ne velimo i najčestitiji — članovi naroda. Za to je samo opsjena i demagoško zavaravanje, kad se puku govori o njegovom apsolutnom suverenitetu u državnoj međunarodnoj politici. „Veliku“ su politiku ravnali i ravnat će je pojedinci. Narod mora gledati, da upliva na visoku politiku u tom smislu, da ne bude samo spletkom diplomacije i politikom formalističkom, nogo da i tu moraju političari paziti na njegove interese, — narod će tako uplivati na socijalizaciju velike politike, ali neposredno može odlučivati samo u politici lokalnoj (u užem smislu), i ne samo da može, nego i mora. To je ono, što Englezi zovu „self gouvernement“, za čim Francuzi teže, idući za decentralizacijom, — na što Hrvat misli, tužeći se, da „gospoda ne pitaju ni sela ni općine, već postavljaju, koga oni hoće za odbornike i za načelnike“. I tu se izražava drugi bitni dio ustavnosti: narodna samouprava. Hrvatski je dakle i srpski narod u istinu ustavan, ustavniji od svih degeneriranih aristokratskih epigona i od svih dresiranih činovnika. Narodu je hrv. i srpskomu ustavnost u tom, da zakoni budu **pravedni**, a uprava **narodna**. Toj narodnoj ustavnosti najjača je i najnepomirljivija opreka dosadašnja naša ustavnost sta-

liška i birokratska. Pod današnjim ustavom **trećinu** sabora hrvatskoga sačinjavaju virilci, a ostale dvije trećine biraju činovnici. Po tom ustavu općina je organom županiji, županija orudjem središnjoj „zemaljskoj“ vladi, umjesto da općine i županije budu narodnoj vladi zamjenicama.

Narod naš, rekosmo, misli, da zakon mora biti pravedan i uprava narodna. Ali narod zna, da zakon, bio i najpravedniji, sam po sebi ne čini reda. Narod zna, da za narodni red, za narodnu upravu treba ljudi, koji su za to sposobni. Narod zna i to, da seljak sam po sebi nije sposoban za sve poslove uprave, medju koje računa puk i sud i crkvu i školu. Narod zna, da treba za učitelja, za popa i za suca učiti. Ali i tu je narodno mišljenje vrlo različno od mišljenja gospodskoga. Gospoda pitaju za diplomu, narod traži znanje. Gospoda se razgovaraju o doktoratu, o titulu i o hiljadama. Puk veli: „Taj gospodin zna svoj posao, nije uzalud išao u školu.“

Hrvatskom je dakle i srpskom narodu jasna misao o ustavnosti, ako joj i ne zna za ime, i izrazita je u njem težnja za narodnom gospodom, za narodnom upravom. Iz te jasne narodne misli, iz te izrazite narodne težnje izvodimo drugi svoj narodno-politički ideal: ideal narodnoga zakonodavstva i narodne samouprave.

Dosta se već natezamo sa špekulativnim pravom rimskim i sa za-kučastim zakoncima njemačkim. Siti smo već odavna očinske brige patenata austrijskih i liberalizma državničke mudrosti mađžarske. I predugo se savijamo pod strojem samosilne činovničke uprave. Već iznemogismo pod škorpijonskom nametljivošću policajnoga državnoga nadzora. Za to je već skrajnje vrijeme, da svim svojim ustanovama udahnemo narodnu dušu i da krmilom narodne ladje počnu ravnati narodne ruke.

Rekosmo, da naš narod nema pojnova o ustavu državnom, da ne vodi računa o velikoj politici, da ne misli o državnoj samostalnosti. To je i posvema prirodno. Naš je tisućljetni državni ustav stališki, po kom je kmet bio smet. Naša je politika bila do nedavna isto tako stališka, po kojoj „pauru“ smije biti briga samo za plug i za motiku, a ovo pedesetak godina ta je politika novinarska i saborska, dakle gospodska, jer puk novina ne čita, dotično ne razumije, a u sabor ne ide, nit ne može da ide. Zastupnici se pak bez razlike poslije izbora tako malo brinu, da izbornike obavijeste o svom djelovanju, da mnogi izbornik poslije pet godina ne zna svom zastupniku ni imena.

Napokon otkuda da naš narod počne misliti na državnu samostalnost, kad eto tek za naših dana nastaje nove proždrljive državne tvorbe u našem susjedstvu, te te državne proždrljivosti nije još narod osjetio. Jedino je počeo osjećati gospodstvo mađžarsko i svim svojim nevoljama tražiti uzrok u tom gospodstvu, koje „politički“ Mađžari i kod nas počеше označivati narodu tudjom zastavom, pod kojom se „nitko ne ženi, ni ne udaje; pod kojom se ne ide ni u svatove, ni u rat, koja nije ni carska ni narodna“.

Hrvatski dakle i srpski seljak zna, da ima narodnu zastavu. Koja nije narodna, to je tudja, bila ona čija mu drago, „ako nije carska“ (vojnička). Tudja je zastava znak tudjega gospodstva, a „za što da nad Hrvatom uvijek drugi gospodari, kao da su Hrvati baš zadnji ljudi na svijetu?“

Dok se dakle hrvatska i srpska inteligencija nateže radi hrvatskoga državnoga prava i radi srpskih carskih privilegija; dok se gospoda prepiru za zak. članak 42 (g. 1861.) i za nagodbu — hrvatski je i srpski puk zabrinut radi društveno-gospodarske poplave njemačke, talijanske i madžarske, i diže se, da zapriječi — kako zna, da „gospoda ne prodaju naroda Madžarima“. Inteligencija piše o formi političke samostalnosti, narod krvari radi sadržaja narodne slobode. Kad se u glavnom gradu sastalo četiri stotine najodličnijih pristaša neodvisne narodne stranke — poslije razjedinjenja opozicija „radi imena“ čuo se samo glas zagrebačkih vodja, a pristaše iz pokrajine sudjelovahu — kod glasovanja. U ostalom radilo se samo o tom, da je bilo više stotina na okupu, da se „dokazala jakost stranke“.

Sa skupštinom stranke prava o otvorenju „doma“ bilo je još gore. Premda je tu došlo preko sedam stotina sve samih odličnih i svijesnih pravaša, rad se skupštinski sastojao u tom, da se izrazi „neograničeno povjerenje doživotnomu predsjedniku središnjega odbora i da se bez rasprave odglasuje organizatorski statut“. Pa ipak se uspjehom prve skupštine „Obzor“ još dugo ponosio, a za Folnegovića je bio „naj-sretniji dan u životu 17. srpnja 1895!“ Tako „vijećaju“ gospoda. A zadjimo na seljačka „spravišća“, slušajmo, što govori puk u krpama pred crkvama i pod dudovima, i vidjet ćemo, da je svaki ozbiljni razgovor pun boli i ogorčenja, što „gospoda hrvatska hoće biti veći Madžari od Madžara samih“, što su „činovnici, koje narod plaća, prodali svoje duše vragu, a domovinu i narod Madžaru“, te si „siromašni i neuki seljak ne može ništa pomoći medju tom gospodom, koja nose švapske hlače i vučje srce“.

Poznata je riječ i priznata istina, da je strah slab svjetovač. A hrvatskoj i srpskoj inteligenciji strah kao da je ušao u krv i u kosti. Isprva je taj strah bio najveći pred kulturnom poplavom njemstva i talijanstva (Pa ipak gospoda ni u tom najvećem strahu ne zaboraviše ni njemački ni talijanski). Sad se i hrvatska i srpska inteligencija najviše boje nenedano ojačane Ugarske („Madžarske“); kao preko noći uskrse Turske. (Da se u tam strahu naši političari dublje kljanjaju i u Pešti i na Bosporu, nije se čuditi). No u narodnoj duši nema ni s jedne strane strahu ni traga.

Sjetimo se kosovskoga poraza. Tu je Turčin pobijedio cara Lazara i njegovu vojsku, ali narodna je duša ostala neslomljena. Tako pred Napoleonom uzmicahu Kozaci, ali ne uzmače rusko narodno junaštvo. Rijetki su narodi, koji bi iza svakoga poraza bili jači, jači moralno, duševno. Taki su bili Rimljani iza Kana. Mi se njima divimo, a svome se narodu smijemo, što je opjevao kosovski poraz. Kao da poraženi ne može biti junak. I tu se vidi, kako je inteligencija po svom shvaćanju daleko od puka.

Pred naglim napretkom i razvitkom „madžarske“ Ugarske i hrvatska i srpska inteligencija kao da je sasvim izgubila glavu. Umjesto da u svem tom, što je Madžare uzdiglo — koliko to nije časovito — vidi narodnu madžarsku snagu; požrtvovnost i um madžarske aristokracije, političku zrelost madžarskoga svećenstva i ostale inteligencije i veliku narodnosnu — protuaustrijsku — dokako madžarsku svijest, ona ide bilo medju mameluke za propalom i izrodjenom aristokracijom bilo medju štreberske činovništvo po primjeru švapske buržoazije. S činovnicima narod strijelja, s mamelucima to strijeljanje opravdava. Ali uza sve to ovjenčava

spomenik Jelačićev — koji je u narodu predstavnik otpora protiv Mađžara — i posjećuje žrtve od g. 1845, koje bi imale biti žrtvama ogorčenoga otpora protiv svemoći birokratske.

Narod Jelačića ne vjenča, nit nad žrtvama ne pjeva, ali se ipak ne boji Mađžara. Ne boji ih se, jer je uvjeren, da Mađžari rade krivo, kad hoće da gospoduju u Hrvatskoj. A inteligencija govori: »Mađžari rade pravo sa svoga stanovišta. I mi bismo tako radili.«

U gospode nije ponestalo samo morala u životu privatnom, nego i u životu javnom. Gospoda dapače javni nemoral, što ga nazvaše „političkom spretnošću“ učiniše dogmom svojoj politici sasvijem po primjeru zapadnoevropskih političara. Na naše oči ta se „politička spretnost“ pretvara u političku podlost. A da podao čovjek ne može pojmiti, da se netko diže proti jačem u, posvema je razumljivo.

Takva narodna vlada, koja bi „za svoj narod marila“, trećim je idealom narodne politike hrvatske i srpske.

Hrvatski ili srpski narod ne zna za kaste, jer je prosvijetljen; ne će centralizacije, jer je pun životne snage i volje za napredak; diže se protiv tudjega gospodstva, jer je svijestan i svoje snage i svoje vrijednosti. Naš narod hoće društvenu jednakost, narodno zakonodavstvo i narodnu upravu, jer je pravedan. Traži narodnu vladu, jer je ponosan. I svega ima u toga naroda, ali nema — narodne inteligencije. Ali to bi bilo još dobro. Gore je tu: u toga naroda ima n e n a r o d n a inteligencija.

Zato jedan dio te „inteligencije“ — mađžaroni — drži, da je narod fanatizovana klatež, što više, ne vjeruje vlastodršcima, koji gaze njegvo čovječje dostojanstvo.

Zato drugi dio inteligencije — složna opozicija — drži narod konzervativnim, jer ga ne ogorčuju povrede pragmatičke sankcije; nepovjerljivim, jer začudjeno gleda gospodu, koju vidi svakih pet godina, bešćutnim, jer ne zna i ne će da na komandu više sad „živio“, sad „pereat“.

Ali zato mi ni Hrvati ni Srbi nemamo još narodne politike. Nemamo je i ne možemo je imati, doklegod nas politici uče — tudjinci, dok nam oni stvaraju naše ideale ili ih mi po njima gradimo, dok ne uvidimo, da se nama politici nije učiti ni u Pešti, ni u Beču, ni u Parizu ... nego u narodu. Tražimo u svijetu misli, znanja; tamo razvijajmo svoje umne sposobnosti. Ali političke ideje, političku direktivu tražimo u narodu. Iz tih narodnih ideja izvijmo svoje narodne ideale. Na tim narodnim idealima razvijmo narodne programe. Za narodnim programima bit će vazda sile i fizičke i moralne.

A politika je socijalna dinamika ...

No da sve to nadjemo: „Nije dosta k narodu pristupiti, valja s narodom i stupati. Nije dosta među narod stati, valja među narodom i ostati, ostati s dušom. Napokon: Nije dosta za narod sabirati, narod žaliti. Narod ne traži novaca, on traži svoju, narodnu pravicu, svoju, hrvatsku slobodu. A pravice je samo u društvenoj jednakosti, u narodnom zakonodavstvu i narodnoj samoupravi, slobode pak samo pod narodnom vladom, u narodnoj samostalnosti.“

Socijalizem kot veda.

Ivan Benkovič.

Sigurno znamenje in nevarljiv simptom, da propada kaka politiška ali socijalistiška teorija, je, ako njeni poklicani zagovorniki in branitelji jamejo odkrivati zgodovino njenega postanka in vse podrobnosti njene geneze. Dokler namreč socialni sistemi ali politiške doktrine kot živa, gonilna moč posezajo v družabno življenje, ne briga se živa duša za njihovo pokolenje, ne vpraša nikdo po njihovem potnem listu. Historiški interes se začneja za-nje vzbujati še-le, kadar začno izgubljati na svoji sugestivni moči, kadar se začno porajati dvomi, začno teorije pešati vsled starosti. Povestnica se polasti kake doktrine stoprav, ko se ona preživi, izumrje, izgine iz zavesti sodobnikov. — Najboljše znamenje, da je kaka teorija omajana, da se jej zibljejo tla pod nogami, je torej, kadar jo njeni zastopniki začno preiskavati z literarno-historiškega stališča. Takó se je godilo še vsaki teoriji in ta usoda čaka tudi — raznih socijalistiških problemov. Marksizem bo kmalu premagano stališče in romal bode, kakor njegovi predniki — ad acta. S tem namreč, da zasledujemo teorije tja do njihovega početka, sestavljamo jih lahko v prvotne elemente, iz katerih so sezidane. Kajti veliko lažje je, odkriti napake in pogrške na posameznih delih, kakor na lepó sestavljeni celoti, kjer ste resnica in pomota skoro nerazdružljivo spojeni.

Grobokopi socialnih teorij, posebno pa Marksizma, so jako delavni, žal, da se poslužujejo pri tem povsem napačne metode. Vedoč, da je logika najslabša stran pri Marksu, kjer se mu najlozje pride do živega, se ne vtaplajo dalje v socialne probleme, ne iščejo nadomestila za pobijane nauke, temveč se zadovoljavajo, če se jim posreči, z logiškiimi zaključki pripeljati nasprotnika ad absurdum, torej po docela nezadostni metafiziški metodi, kar je za napredek v socialnih znanostih popolnoma neirelevantno. Njih zadača bi morala obstajati v tem, kar je v teh teorijah dobrega in rabljivega zrna, pobrati, ne pa zaradi nekaterih pogrškov obsojati teorije en bloc.

Malo je besedij, o katerih bi ljudem rojili po glavi tako zmešani pojmi, kakor je beseda socijalizem, in malo jih je, ki bi se takó zlorabljale, kakor baš ta. Socijalizem je postal nekako torišče, kjer se prekučujejo vsi možni in nemožni „kozli“, politik ga hoče izkoristiti v svoje namere, duhovnik v svoje, čeprav socijalizem nima ne s politiko, ne z veroničesar opraviti — socijalizem namreč kot znanost, ne pa kot politiška smer.

Socijalizem je že skoro toliko star, kolikor človeštvo. Platonova idealna država obstoja na podstavah, ki daleč presežajo najdrznejše zahteve komunizma: vkupnost žen, vkupna vzgoja otrok na državne stroške. Te fantazije so se pozneje sto in stokrat ponavljale in so našle v Fourier-u znanstvenega zastopnika. Po njegovih mislih (Fourierismus) naj bi se 12—1800 oseb združilo v jedno „falango“ in naj bi vkupno živeli v „phalanstère“.¹⁾ Tu moramo omeniti tudi celo povodenj tako imenovanih državnih romanov, v katerih se idealizujejo državne razmere ali pa opisujejo idealne državne naprave. Tako n. pr. Bellamy: „V letu 2000“, roman, ki nam slika z izredno zanimivostjo socialna vprašanja, katera

¹ Traité de l'association domestique-agricole (1822).

so pri nas na dnevnem redu. Kot prvo večje socijalno gibanje nam je zabeležila povestnica ono za časa obeh Grakhov. V srednjem veku nam je zaznamovati revolucionarno gibanje za časa kmetских vojskâ, ki pa je bilo v resnici le nazadnjaško skozi in skozi. Kajti preporod državnih razmer, po katerem so stremili prekucuhi, imel bi obstajati v tem, da bi na mesto knezovkot posredovalcev mej cesarjem in državo stopili prosti in neodvisni posestniki, in sicer ne samo kmetje, tudi vitezi, ki oboji do tedaj niso bili zastopani v državnem zboru. V zadnji instanci je to isto kakor, da naj se le bolj dosledno in pravično uveljavi stari princip: posestniki naj bodo gospodujoči element in posestvo naj bode pogoj, ki upravičuje vsacega, aktivno sodelovati pri upravi države. Da ima vsakdo kot človek, kot razumno bitje — in sicer že radi tega — to pravico, tega tedanji prekucuhi niso mogli umeti. Da to stremljenje k zjednačenju disharmonij, da to zjednačenje leži že v prirodnem pravu, to je bilo voditeljem tega gibanja neznano in še koncem prejšnjega in začetkom sedanjega veka je veda presojala socijalne razmere s tega stališča.

Najbolj značijo socijalno stanje v srednjem veku besede, katere je rekel nadškof v Sens-u kardinalu Richelieu l. 1641. ko je slednji zahteval od duhovščine kot davek 6 milijonov frankov: „Stara navada cerkve za dobe njene moči je bila, da žrtvuje za državo narod svoje imetje, plemstvo svojo kri, duhovščina pa svojo molitev.“

Pravi prevrat v družabnem redu se je vršil v onih dveh stoletjih po reformaciji, ki je prav za prav največ provzročila prvi preobrat na socijalnem polji in pripravila tla za nadaljni razvoj. Leta 1789. se nikakor ni začela nova doba, ampak takrat se je le slovesno proklamovalo načelo o enakosti vseh ljudij. Prišel je do svojih pravic tretji stan — buržoazija, ki pa je svojima tekmečema hitro zrastle nad glavo. Louis XIV. se je že ponižno odkrival Samuelu Bernardu, Rothschildu tedanje dobe. Odkritje Amerike in pomorske poti v Vzhodno Indijo, iznajdba magnetne igle kompas, zmanjšanje zavarovalne premije, vodne ceste, kanali, znižanje prevoznih stroškov, večja varnost imetja, urejena justica, iznajdba smodnika, uničenje fevdalne premoči — vse ti dogodki so vlekli zmagovalni voz buržoazije. Še leta 1788. je pisal abbé Siéyes: „qu'est-ce que c'est que le tiers état? rien! qu'est qu'il doit être? tout!“ (Kaj je tretji stan? Nič! Kaj bi moral biti? Vse!) In par let pozneje so se uredničile prorokovalne besede: „Kdo nam more jamčiti, da ne bode despotizem buržoazije sledil aristokraciji plemstva“, kakor je pisal list „Ami du roi“ že leta 1789. Že leta 1791. se je v prvi ustavi prikazal razloček mej „citoyen actif“ in „citoyen passif“. Le prvi je imel volilno pravico, drugi ne. In sicer so bili „neaktivni“ meščani vsi „serviteurs à gages“ t. j. delavci, dninarji. Kmalu na to se je vpeljal cenzus in — četrti stan je bil tu. Meščanstvo je postalo privilegovan stan, delavec je bil brezpraven. Revolucijo l. 1789. je provzročil tretji stan, l. 1848. je bila predigra prekucije, ki visi v zraku, prekucije, katero bode provzročil četrti stan. Petega stanu ne bode, ker četrti stan nima v sebi kali novih predprav — dosedaj namreč.

V kratkih potezah smo očrtali, kako se je razvilo socijalno vprašanje, prišli pa še nismo do svoje prave naloge: socijalizem kot veda.

Predno hočemo razpravljati o razmerji mej vedo in socijalizmom, moramo najprej razjasniti pojme. Tu si nikakor ne mislimo socijalizma kot politiške smeri, ampak hočemo govoriti samo o socijalizmu kot vedi, čeprav ni od nekdanj pripoznano njegovo mesto v krogu znanostij. Meje

te doktrine še niso povsem določene in kar se tiče njene metode, sploh metode vseh narodno-gospodarskih doktrin, „ad huc sub judice lis est“. Njen predmet pa posega globoko v življenje človeško, in baš radi tega je izpostavljena nevarnosti, da jo strank naklonjenost in sovraštvo vzame pravo lice, lice znanosti, izkoriščajoč jo v svoje namene. Znanost in politika pa načelno nimata nič vkupnega mej seboj, kajti zadnji cilj znanosti je spoznanje, zadnji cilj politike pa gospodstvo. Ona se bojuje z močjo prepričanja, ta pa s fiziško močjo. Veda ne potrebuje v boju orožja, saj je sama najostreje orožje. „Coming events cast their shadow before“, pravi Campbell in ta senca, katera hodi pred velikimi dogodki, je veda, ki nas vedno preje pripravi na velike preobrate. Reformacija je delo duha, ne orožja. Le socialno vprašanje je že veliko preje vznemirjalo duhove, še predno se ga je polotila veda. Ta veda socijologija je še jako mladega datuma, a vendar se je njen predmet obdelal že tako vsestransko, da se težko najde kotiček, ki bi še ne bil preiskan. S tem pa nikakor nočemo reči, da je ta veda dosegla že svoj cilj. Baš obratno. Do sedaj se še ni rodil socijolog, kateri bi nam rešil zagonetko, na kakšni podlagi in kako naj se uredi družabno življenje, da bodo izginili večni boji mej „beati possidentes“ in mej proletarijatom, kakor samega sebe imenuje četrti stan.

Ako hočemo razpravljati o socializmu, mora nam biti pred vsem ta pojem povsem jasen. „Socializem“ pomeni baš nasprotno, kar pomeni „individualizem“, ta dva pojma sta si popolnoma antipodna. Socializem opazamo v vsaki državi, v kolikor družabna celota ali prav za prav njena zastopnica, država, urejuje življenje, individualizem pa obstaja v vsaki državi, v kolikor morejo posamezniki, sklepajoč proste zveze mej sabo, uplivati na družabni red. Sploh pa je meja, kjer se neha individualizem in se pričneta socializem, ni nikakor za las natanko določena, da bi se moglo apodiktiško reči: To je individualistiško, ono socialistiško naziranje. Temu je socializem nekaj hvalevrednega, onemu nekaj zaničljivega. Marsikoga obsodijo nekateri za socialista, drugi za individualista. Drugi so oni, ki zahtevajo še koreniteje preosnove na socialnem polju nego oni, katerega sodijo; prvi pa oni, ki so v socialnem oziru bolj zmerni in bi se zadovoljili že z malimi preosnovami. Mnogi nacionalni ekonomski in politiki so si sami privzeli priimek, kateri so jim nadeli nasprotniki, hoteč obsoditi njihovo socialno naziranje (na pr. takozvani socialisti na katedru). Mnogi socialisti so le v tem oziru individualisti, da stremijo po tem, vsakemu pozamezniku pripomoči k pravicam, katere mu pristojajo po njihovem mnenju.

Čeprav segata individualizem in socializem zelo drug v drugega, vendar se da pojem socializem v današnjem njegovem pomenu prav dobro determinovati. Socializem je nam reč sedajšnjemu baš nasprotni sistem družabnega in narodnogospodarskega reda, po katerem produkcijska sredstva, t. j. zemlja in kapital, niso zasebna, temveč javna, vkupna lastnina človeške družbe. Po socialističkem družabnem redu si ne smejo stati nasproti dobičkaželjna podjetja na jedni strani in masa delavcev na drugi strani, ne sme se vršiti produkcija brez vseh pravil in ne sme biti odvisna od špekulacije, temveč produkcija se mora vršiti po nekem načrtu, uravnati se mora po potrebah konsumentov od zgoraj, donesek pa se mora pravično razdeliti mej producente, delodajalce kakor tudi delojemalce. Državna oblast mora organizovati delo. Posebno se morajo

korenito premeniti nekatere glavne točke sedaj veljavnega privatnega prava. Ta narodnogospodarska smer združena ob jednom s praktičnim, političnim stremljenjem, namesto sedanjega državnega in družabnega reda uvesti družega, po kojem naj bi delavski stan prišel do večje veljave, je socialna demokracija. Socialna demokracija je torej politična stranka, ki stremi za ciljem, na podlagi socializma preustrojiti obstoječe razmere. Nji je znanost samo sredstvo, da doseže svoj namen, nikakor pa ne namen sam. Znanstvena podlaga pa, na kateri obstoji socialna demokracija, je, kakor smo že začetkom rekli, precej omajana, zvezda Marksova, tega slavnega eksperimentatorja, ki je sklenil tok med teorijo in prakso, ki je dal zahtevam četrtega stanu znanstveno sankcijo, je jela temneti. Toda s tem nikakor nočemo reči, da je radi tega tudi usoda socializma kot takega zapečaten, ker so dosedanje socialistiške teorije bolj ali manj napačne. Socializem je ideja, kateri daje sankcijo ne veda in znanost, ne mrtva teorija, ampak naravno pravo; kajti naravno pravo je, da smo vsi ljudje jednaki, da moramo torej imeti jednake pravice, da imamo tudi vsi pravo zahtevati jih, ako se nam jih odteguje. Ne bodemo torej dalje razpravljali, je li socializem upravičen ali ne, temveč v kratkih in markantnih potezah hočemo označiti glavne socialistiške teorije, nekoliko dalje pa se hočemo pomuditi pri Marksovi teoriji o vrednosti, ki je do zadnje dobe veljala temelj socializma.

Pravi utemeljitelj znanstvenega socializma je prav za prav Proudhon, Francoz, rojen v Besançonu, jako dober dijalektik. Odkar so fizijokrati krilate besede Gournay-a: „laissez faire, laissez aller“ izdali za parolo na narodnogospodarskem polji, odkar so si vlade od njih izposodile načelo, da je njih dolžnost samó, državljane varovati pred nasilstvom, napadi na osebo, delo, lastnino in skrbeti za ljudsko omiko, vse drugo pa prepustiti, naj se razvija, kakor hoče, odkar se je v narodnem gospodarstvu uveljavilo pogubonosno načelo proste konkurence in Smith'ov sistem proste trgovine, so se vedno bolj in bolj oglašali možje, ki so kazali na preteči polom, ako se ti principi začno rigorozno izvajati. In mej temi je bil tudi Proudhon.

Kot jako bistrournna glava je svoje nasprotnike znal prijeti na najslabši strani ter jim je prav lahko prišel do živega. — On je ustanovitelj mutualizma, nekakega zmernega socializma. Uvidevši slabe posledice brezobzirnega konkurenčnega boja, trdil je vedno, da ljudje tedaj morejo shajati, ako živé mej sabo v dobrih odnošajih. Poznamo nekatere živali, ki stopajo z drugimi, pa tudi z rastlinami v zveze, ki so koristne za oba dela. Tako naj po Proudhonu delajo tudi ljudje ter si také pomagajo olajševati težki „struggle for life“. — Na vprašanje: „qu'est ce que la propriété?“ odgovarja „la propriété c'est le vol“. Ta čudno naziranje je samó močnejši in presenetljivi izraz za socialistiški nauk, da ves dohodek iz zemlje in kapitala obstaja le v izkoriščevanju delavskega stanu, da si torej kapitalisti pridobivajo in množe kapital le s tem, da se pollaščajo produktov tujega dela. V tem spominja Proudhon na Lassallea, ki pravi „Fremdthum“ namesto „Eigenthum“. Lastnina, katero imenuje Proudhon tatvino, pa nikakor ni ono, kar si delavec pribori v potu svojega obraza. Proudhon pri tem misli samó na ono, kar si človek pridobi brez vsega lastnega truda od zemlje. On ne zahteva odstranjenja lastnine sploh, on zahteva samo prostost za lastnino. Torej proč s privilegiji, z monopoli! Tudi ne zahteva, naj se sploh prepové jemanje obresti, ampak zahteva

samó, naj država snuje svoje banke, ki bi mogle znižati obrestno mero na minimum upravnih stroškov, ker bi pri tem ne iskale nikacega dobička. Proudhon meni, da bi se dale z olajšanjem produkcije cene produktov tako znižati, da bi že na zemlji sčasoma zavladalo pravo rajsko življenje, tega nam pa ne pové, v čem obstoji umetnost, olajšati produkcijo. — On pobija tudi zemljiško rento, katero zagovarjajo Ricardo in drugi. Ta teorija se glasi: Čim bolj narašča prebivalstvo, tem bolj se mora tudi menj rodovitna, več produkcijskih stroškov zahtevajoča (ali tudi, kakor Thünen dostavlja, od konsumpcijskega kraja oddaljenejša, torej več prevoznih stroškov provzročujoča) zemlja obdelovati. Stroški, kateri so potrebni, da v gotovem času pod najneugodnejšimi produkcijskimi pogoji še pridelamo žito, določujejo za tisti čas ceno žitu. Na onih krajih tedaj, kjer lahko žito pridelujemo pod ugodnimi pogoji, nam ostane še čez produkcijske stroške prebitek, ki se imenuje zemljiška renta. Ta prebitek pripade lastniku zemljišča, če tudi sam pri tem ni bil prav nič aktiven ali je celó zemljo najemniku v najem dal. — Proudhon iz teh izvajanj tako-le sklepa. Ako pripade zemljiškemu posestniku renta brez vsakega truda, tedaj ima on posebno predpravico, ker njemu daje narava zastonj. Toda človeška družba ima pravico, zjednačiti privilegije, ker nima nikdo naravnega prava do njih; lastnina na zemljiščih se mora tedaj odstraniti, ker to je — tatvina.

(Dalje pride.)

○ kritici.

Napisao F. V. Krejčići.

(Nastavak.)

Iznajprije nešt o kritici uopće. U čem se ima tražiti njezin doseć, njena zadaća i vrijednost? Površno će mišljenje odgovoriti, da literarna kritika sastoji u ocjeni literarnog djela: bilo da izreče povoljan sud bilo da ga „prokune“. Njenim je poljem i zadaćom prema tome mišljenju prije svega dakle suditi. Što ispravnije pogodi sud o jezgri djela, to je vrijedniji cijeli kritičarev rad. Kritičar, koji bi u rasuđivanju pogriješio, bilo da je udario u bezrazložne hvale, bilo da je opet bez razloga osudio, taki bi kritičar po tom mišljenju pokazao da nije zvan i da je nesposoban. Tu sve visi o dlaci. Da u nekom slučaju skloniš zdjelicu, na kojoj se važe vrijednost knjige, za stupanj niže ili je samo za vlas dignesć više — sve to ima važne posljedice za reputaciju kritičarevu.

Po tom nazoru sastali bi se na koncu konca svi znameniti ili barem vjerodostojni kritičari u jednoj ili barem u više bližih toćaka, kojima bi bilo središte objektivna istina. A sad pogledajmo, kakova je u istinu ta objektivna istina i ta bliskost rezultata. Odabrat ću primjere od najslavnijih, sveopće priznatih francuskih kritičara. Guyau na pr. vidi u Hugou najvećega filozofskog pjesnika u ovom stoljeću — dok mu Hennequin uskraćuje i ime mislioca; Bourget vidi u Stendhalu psihološkog analitika prvoga reda — Brunetière pak govori o „drzovitom“ Stendhalu; Scherer u potpunoj opreci s općenitim današnjim ukusom govori o Zoli i Baudelairu upravo u psovka, Poè, danas opet toliko „otkrivan“ i slavljén, danas je u očima Barbeye d'Aurevilly pukom ništicom sa sasvijem običnim talentom; Lemaître sudi bez ikakih objektivnih principa o istom autoru

-danas ovako, sutra onako. Ovakih bi se primjera dalo navesti još cijeli niz, dakako samo iz onih literatura, gdje ima kritičar potpunu slobodu mišljenja. Nijesu li sva, ovdje navedena imena francuske kritike, kompromitovana ovako razrožnim sudovima, koji se često protive i općenitom mišljenju? Bila bi, kad bi u istinu objektivna cijena ocjene bila za kritiku alfom i omegom njezine vrijednosti. No tomu nije tako. Brunetièru je na pr. sva moderna individualistička umjetnost trn u oku, no to ne smeta a da bude znamenit, Barbeye d'Aurevily bijaše bojovni kokot katolicizma, strastveno zasljepljen u rasudjivanju, no to nikako ne smeta njegovu znamenovanju kao jednoga od najsajnijih stilista i borioca perom. I tako ad infinitum.

Iz toga može biti dakle dosta jasno, da bi gore navedeni nazor o kritici bio preuzak i prejednostran, da o opsegu, zadaći i vrijednosti kritike treba da stvorimo sebi pojam daleko širi. Onaj je nazor puka tradicija, opetovana iz vremena, kad kritika u istinu nije značila drugo, nego iznositi sudove na temelju estetskoga zakonika. Ta kritika — kako ću poslije reći — još egzistira, ali nije jedina, a najmanje je ono, čemu velimo: moderna kritika. Ova hoće da bude cijenjena i s drugih strana, a ne samo po pukom rasudjivanju. U kratko: zgrnemo li sve smjerove i vrste kritike pod jedan pojam kritike uopće, vidjet ćemo, da je ona neimjerno široki krug duševnoga rada, koji daje prema tome neizmerno široko polje najraznijim individualnostima, talentima, ishodištima, metodama i ciljevima, i koji zbog svoje opsežnosti ne dozvoljava ocjenjivanje samo s jedne uske tačke. Hoćemo li prosudjivati kritičku djelatnost, to moramo prije proći njenim glavnim i najudaljenijim smjerovima i ishodištima.

Kritika dakle nije proročište, odakle bismo mogli čekati na vječne i nepobitne sudove. Njezine riječi nijesu i — barem kod kritičara, koji su svoj posao na pravi način shvatili — ne će da budu apsolutnim evanjeljem. „Nestalni smo i nestalna bića prosudjujemo“, ove riječi, što ih je upotrebio Sainte-Beuve za motto svojim kritikama, sadržavaju cijelu istinu o toj stvari i pobijaju sve fanatike nepravde dosljednosti i objektivne istine.

Ali u čem je za boga vrijednost kritičkoga rada — upitat će ovi, — pa najposlije i pravo na opstanak, ako se ovako odriče svojih obveza prema toj objektivnoj istini, ako se ugiba prvoj svojoj zadaći: ustaliti o literarnim i umjetničkim djelima sudove i ocjene, koje su toj objektivnoj istini po mogućnosti najbliže? Na to odgovaram: te se zadaće kritika, ni moderna, ne odriče. A i ondje, gdje se je (barem što se tiče estetske procjene, kao kod Tainea i Hennequina) odriče, ne može joj se ipak ugnuti. Ocjenjivanje umjetničkih djela ne da se od kritike odijeliti, jer joj to daje životni sok i značenje. Kritiku, koja ne bi nikako, ni tajno, govorila, da li je knjiga, kojom se bavi, izvrsna, srednja ili slaba, odložili bismo s uvjerenjem, daju je bilo suviše pisati. To u bitnosti ne može biti sporno, nego zato ovo: do kojega je stupnja opravdano tražiti od kritike, da odredi objektivnu vrijednost umjetničkih djela.

Ko se malo razgledao po povjestima literature i kritike, zna, kako je danas škakljivo govoriti o objektivnoj vrijednosti, o apsolutnoj ljepoti i o drugim poštovanim pojmovima starijih estetika. Ne ću da samo onako prisižem na Kantovu tvrdnju (Kritik der Urtheilskraft), da sud o umjetnosti i ljepoti nema u sebi naprosto ništa stvarno, po čem bi se poznao, nego da je uvjetovan samo subjektivnošću onoga, koji prosudjuje, jer sam uvjeren, da se i pod svim kaosom nazora i gledišta na umijeće ipak krije nekoliko temeljnih, trajnih dakle, i ako hoćemo, apsolutnih i objektivnih odnosa i norama — ali držim, da se sve to apsolutno i objektivno u kritici tiče za pravo najviše samo primitivnih stvari, koje se razumiju same sobom, kod kojih prava moderna kritika za pravo začinja, ali ne prestaje. Da je na pr. umjetnina, koja izazove silni dojam, vrijednija nego umjet-

nost suha, maglovita, da uopće svaka sila ima prednost pred slabošću, da je na pr. stih i srok, složen po stanovitim pravilima, ljepši nego stih i srok, kome velimo da je nevaljao, to su svakako sudovi apsolutno sigurni i objektivni. Ali kad bismo kod njih htjeli prestati (a ima kritičara, koji to čine) to bi bilo, kao kad bi ko hvalio strahovitu kakovu deračinu zato, što je složena iz akorda, koji su sami po sebi krasni (a to je bar abecedom svakoj glazbenoj estetici, da je na pr. obični trozvuk „krasan“ — a to će znati udariti na glasoviru skoro svako dijete). A sjetimo li se poznatoga Schillerovog epigrama o jeziku tako izdjanom, da sam stvara za pjesnika, lako ćemo shvatiti, da ostati kod ovih temeljnih estetskih konvencija i po njima suditi djelo i umjetnika, značilo bi, cijeniti njegov talenat i zaslugu ondje, gdje se talenat još nije ni pokazao, gdje se o zasluzi ne može ni govoriti, gdje je jednostavno upotrebljavao estetski materijal, koji mu se sam nudio. Jer kao što se glazbeni kritičar (da ostanemo pri gornjoj a i ovdje veoma umjesnoj analogiji) ne da zasljepiti samo pukom blagozvučnošću akorda i boje tonova — (jer to su zasluge instrumenata i glazbene harmonije a ne komponiste) — a tek poslije njih, u njihovim najnježnijim odnosima i u načinu, kako se njima služio, traži talenat, originalnost i umjetnički karakter skladatelj, tako se ni literarni kritičar ne smije dati zavesti, da proglaši talentom i umjetnikom svakoga, ko je zadovoljio pukim temeljnim estetskim propisima, koji se sami sobom razumiju: zvonkomu stihu, pravilnom sroku, pjesničkim figurama itd., nego ima da si bude svjestan, da tek po konstatovanju ovih stvari počinje njegova prava zadaća. A ondje i počinje za nj polje časti i slave na kom može steći lovorike — jer kritičar može, za pravo mora da ima višu ambiciju, a da bude samo bezbojnom sjenom, sjenom bez znamenovanja, koju baca za sobom umjetnička tvorevina. Te objektivne, općenite estetske norme, što se s jedne strane čine kao primitivne stvari, koje će pogoditi i upoznati svaki, — te su norme tek temeljnom abecedom, iz koje će pravi originalni kritičar sastaviti svoj govor, izraz svoje duše i svoga talenta — ili inače izraz cijele svoje subjektivnosti.

No tu međutim govorimo neprestano o estetskom ocjenjivanju. No ima — kako će se opširnije dalje vidjeti — i drugih ishodišta i drugih norama, po kojima se ocjenjuju umjetnička djela: može se ocjenjivati s obzirom na korist ili štetu po društvo ili narod, s obzirom na moral, vjeru, s obzirom na svoje vrline socijološke i psihološke itd. A koliko je tih raznih stanovišta, toliko je raznih zahtjeva za objektivnom valjanošću sudova. Hennequin na pr. hoće da ima upravo tako istinu kao i najjednostraniji klerikalni kritičar. Kud će ovdje siromašna objektivna istina, t. j. istina, koja bi mogla računati na suglas svih ljudi u svim vremenima? Svaki i najpovršniji pregled kritičkih sistema i smjerova ne može a da ne završi velikom sumnjom u njihovu „samospasonosnost“. To je kao i u filozofiji. Svaki sustav i smjer obuhvata svoj dio istine. A gdje je cijela? Što će dakle ostati od svih kritika, koje su kada bile i još budu napisane, općenito valjana? Ne ću reći: ništa. Svaka će nam priručna knjiga literature pokazati cijele kupove dokaza. Da su na primjer Shakespeare, Goethe, Byron bili veliki umjetnici, da ima stanovitih temeljnih razlika medju romantizmom i naturalizmom, da je medju jezikom Puchmajerovim i jezikom Vrchlickoga cijeli jaz itd. po volji. No to su barem stvari, koje zna svako djače? reći ćete. Jest, i tu vam je opet jedan razlog, zašto kritičar ne treba da ide samo za zvijezdom apsolutne, objektivne istine svojih sudova. Pa najposlije ta istina i nije nego konvencija, fraza, koju će znati svaki glupan da izbrblja. Od cijele životne djelatnosti kritičareve, od bogatstva i poleta njegova duha ostat će napokon mala šačica objektivne istine, nekoliko suhih izreka konverzacionoga rječnika, i to će se priložiti k prošlim. I tako raste zgrada objektivne istine o umjetnosti kamenčić po kamenčić: ovo je

djelo priznato za besmrtnost, ono osuđeno na zaborav, o literarnim pojavama ustale se stanovite fraze i rečenice, koje se najposlije zbere na školskim klupama i koje znati „dužnost je svakoga naobraženog čovjeka“ — i to ima da bude cijela bilanca, cijeli rezultat životnoga rada kritičareva, to jedino ima da ostane od svih ideja, koje su kada proletjele njegovom glavom, od svih visokih idejala o umijeću, što su u njoj plamtjeli?

Nipošto. Kritičar hoće — a na to ima pravo — da bude cijenjen ne samo kao anonimna jedinica u nizu onih, koji doprinose svoje cigle k zidanju objektivne, vječne istine, nego i kao samostalan, do stanovite mjere tvoreći individuum, kao originalna pojava misaona i umjetnička. To izivre već iz dvojake naravi kritike. Ona je zapravo dvoživac. Koleba medju umjetnošću i znanošću, a da ne nalazi ni u jednoj definitivno svoje mjesto. Rado bi dakako bila znanošću — odatle njezine težnje za stvarnom istinom — odatle i samosvjesni programi nekih njezinih predstavnika (na pr. Hennequinov pokušaj „znanstvene“ kritike), no upravo sam pokazao, kako su neznatni ti u istinu znanstveni rezultati (t. j. oni, koji će se uvrstiti u arhiv literarne historije) s cijelim radom i težnjama kritike. Pa onda materijal je njezin neizmjereno fin, neograničen, neizmjereno dubok, — to je ljudska duša i ljepota. To je materijal, koji se znanstvenoj proradbi baš tako izmiče, kao i materijal filozofije resp. metafizike — zato i jest kod obih jednaka nesigurnost sistema. U jednu riječ: kritika kad i hoće da bude znanošću, ne može zaboraviti, da je znanošću o umjetnosti, pa zato i ima jasno utisnut karakter umjetnosti, ne samo u formi (jer se o umjetničkom djelu ne da pisati samo suho i dosadno), nego i u cijeloj duševnoj konstrukciji, koju traži od svojih radnika. Umjetničko se djelo daje pročititi, shvatiti, razložiti, objasniti i ocijeniti samo u mjetničkom dušom. Ideal kritičara je po mom sudu idealom čitaoca ili gledaoca, — u njem treba da bude spojen maximum zanimanja (napetosti), osjetljivosti, mašte i analize, maximum svega onoga, što zahtjeva savršeni užitak i iza njega sud o djelu. Za to mu je treba gotovo istih umjetničkih vlastitosti, kao što ih ima sam tvorac djela. Pače i više, on treba umjetničkih vlastitosti cijeloga niza raznih umjetnika, on treba da nosi u glavi upravo tako umjetničke ideale umjetnika idealiste, kao i realiste itd. Samo što te sile drijemlju u njem tek u ideji, on ih ne zna izraziti. Kritičar je u neku ruku bezruki Rafael — cijeli svijet raznolikih ljepota gori u njegovoj duši, no sila kritike i analize potiskuje u njem silu da ih realizuje. On zapravo dolazi sa svojim idealima umjetnosti vazda kasno. Svaka ih nova knjiga u njem izazove, no on je u tom iza pjesnika, što je bio prinuđen čekati na taj izaziv. Svako novo umjetničko djelo je za nj tako reći Kolumbovim jajem. On može uvijek reći: ta to nije ništa novo, to sam ja našao i u svojoj duši — zaslugom je umjetnika — tvorca baš to, da je to ostvario prije kritičara.

(Nastavit će se.)

O zadruzi.

Živimo u doba oštre gospodarstvene krize našega naroda. Usljed te krize narod nam pred očima gine i vene, osobito u Slavoniji, gdje je baš živac naše narodne snage. No kraj svega toga, što nam je na narod došlo osudno doba, oni faktori u našoj domovini, kojima je u prvom redu dužnost brinuti se za narodno dobro i odvrćati od naroda

eventualne nesreće, ni ne miču se, kao da ih se nesreća narodna ni ne tiče; pojedinci pak, koji vide narodnu bijedu i koji bi od sveg srca rado htjeli narodu pomoći, nemoćni su i kao da su izgubili glavu: narodu treba brze pomoći — a gdje je naći? — vlada je prema narodu tuđja, a pojedinci slabo šta mogu. I u tom stadiju bezglavlja i nerada nije ni čudo, da nas često put svakojake zlokobne slutnje oblijeću.

No svako je zlo kud i kamo strašnije, dok ga iz daleka motriš, nego kad mu se primakneš i u oči mu zagledaš. Tako i zlo, koje je naš narod zahvatilo; nije tako strašno, da ga ne bismo mogli svladati — samo treba da mu se primaknemo, treba da upoznamo, u čem je to zlo, s kojega nam narod stradava.

Mnogo se kod nas piše i govori, kako narod propada. No malo ko se spomene, da sidje među narod pa da s ljubavlju i sa strahom potraži, s čega propada. Inteligencija naša govori i sudi o narodu upravo bezdušno. Gospoda rado odsudjuju, a ni ne sude. Kadgod dodje u društvu razgovor o propadanju naroda, udri psuj narod, osobito Slavonce, da su „nemoralni“, da su „lijenčine“, i zato propadaju. Tako bivamo sami svom rodjenom narodu najgori dušmani, jer ga bez dokaza odsudjujemo i najgornije ocrnjujemo. A ovo je baš i jedan dobar razlog, što narod mrzi „gospodu“ i što nema nikake vjere u nju. Naš narod za ovo kratko doba, od kako je ušao u novu životnu školu, muči se i previše, radi — al radi bez uspjeha, to on dobro vidi. I zato nema ništa mržega za našega čovjeka, nego kad mu pospoda odvale, da je „neradin“. Ona naime gospoda, za koju je narod s punim pravom osvjedočen, da najmanje rade i da najmanje zaslužuju bijeli hljebac, kojim se služe, i još se uvijek na njega tuže.

Što se pak tiče nemoralna slavonskoga — oh taj nemoral! Taj kao da najviše buni našu moralnu inteligenciju. „Slavonac je nemoralan, trom, mlitav...“ sama baruština. A slabo kome padne na um, kad opazi u narodu kakav znak moralne iskvarenosti, da potraži, odkud ta iskvarenost; jer kao što znamo, narod je svagdje relativno moralan, puno moralniji nego inteligencija. Niko ni da pomisli, da su pojave moralne iskvarenosti u narodu tek posljedica svakakih drugih nedaća, što su stigle narod u posljednje doba.

Ostavit ćemo za koji drugi put, da pretresemo pripovijesti o slavonskim djevojkama, što kolaju po svim našim krajevima. Sada ćemo spomenuti samo to, da su podobro lažne i pretjerane; pretjerane barem u toliko, što iznimke generalizuju. I još ćemo ovo spomenuti: ako se u novije doba i nalazi brezobrazluka među mladim svijetom, koga — kako vele bake — nije bilo prije, kriva je tome najviše sama inteligencija, i zato baš ta inteligencija najmanje ima prava davati narodu moralne lekcije i biti njegovim sućem. —

Sasvim drugi su uzroci, s kojih se naš svijet u Slavoniji pozavljivao u dugove, tako te mu svaki dan ruše krovove vrh glave. A uz sveopću agrarnu krizu, koja i po drugim zemljama davi male posjednike, jedan od glavnih uzroka jesu diobe zadržgâ.

S toga ćemo pokušati u ovoj raspravi da potražimo te razloge, s kojih se zadržuga raspada. To nam je glavna namjera. No kako je svaka spoljašnja promjena samo posljedica promjene nutrašnje — osobito ako zadržuga, kao što i društvo ljudsko uopće, smatramo živim organizmom, organizmom, koji je neprestance podvrgnut mijeni i evoluciji — to je nužno, ako hoćemo da nadjemo razloge, s kojih zadržuge

propadaju, potražiti najprije razloge, s kojih se naš narod kroz stoljeća u zadruge okupljao.

Zadruga je jedinica naše narodne ekonomne organizacije. Zato ako hoćemo da predočimo sebi njezin postanak i razvoj, moramo se spustiti u daleku prošlost i kroz nju letimice proći i preći k sadašnjosti te na tom putu zagledati život, ekonomnu organizaciju tadašnjih ljudi. U našoj književnosti nemamo još takih historičkih djela, koja bi nam osvjetljivala život našega naroda u ona davna i tavana vremena, zato nek nam vodjom bude Laveley.¹⁾ Ne treba nas buniti, što je on Francuz. Moramo znati, da je zadruga d a n a s hrvatska i srpska osebina, al da nije to bila uvijek. Spominje baš zgodno Laveley, kako su ljudi često mislili, taj i taj je običaj osebina toga kojega naroda, pa se poslije čudom začudili, kad su našli isti običaj il uredbu i kod drugih, najrazličitijih i najudaljenijih naroda. Tako je i zadruga institucija socijalna, il reći ćemo bolje ekonomna, koja se nalazila nekoć i kod drugih naroda, osobito slovjenkih. Zna se za stalno, da je opstojala i u Českoj. Dakle Laveley dokazujući u navedenom svom djelu, kako je individualno vlasništvo zemljišta tek najnovijega datuma, a od uvijek i kod svih naroda da je bilo forme kolektivne, ovako riše razvoj društveni:

„Dok primitivni čovjek živi od lova, ribolova i od divljega voća, ni ne misli da prisvaja sebi zemlju. Svojim smatra samo stvari, koje je zauzeo ili svojom rukom predrugojačio.

Istom u vrijeme pastirskoga života počinje se razvijati pojam zemljišne svojine. No uvijek se pojam taj odnosi na onaj prostor, po kojem pasu stada pojednoga plemena, a između plemenâ bivaju često svadje rad granica. Nikom još ne pada na pamet, da bi mogao prisvojiti sebi komad zemlje; uslovi pastirskoga života ne zahtijevaju toga.

Malo po malo počinje se obradivati zemlja; zemljoradnja stupa u život. No plemensko zemljište ostaje i nadalje neizdijeljena svojina plemena. Oraća zemlja, popaša i šume eksploatišu se zajednički. Vremenom tek razdijeli se kockom obradjena zemlja među rodove. Al diobom tom dana je zemlja samo na privremenu upotrebu. Zemljište ostaje još i dalje kolektivna svojina plemena, koja se u potpunom opsegu vraća u svoje vrijeme na pleme, a onda se opet na novo dijeli. To je sistem, koji još danas vlada u ruskoj općini, a koji je — po Tacitu — vladao nekad i u germanskoj općini.

S novim korakom individualizacije pada periodičko dijeljenje u zaborav, a izdijeljeni dijelovi zemljišta ostaju u rukama patrijarkalnih porodica, koje imaju zajedničko ognjište i zajednički rade (zadruga), kako je to bilo u Italiji i Francuskoj u srednjem vijeku, i kako je to još dan danas kod južnih Slovjena.“

„Na poslijetku pojavila se svojina individualna i nasljedna...“

Tim kratkim potezima riše nam Laveley ujedno i ekonomnu organizaciju staroga doba i njene forme.

U najstarije doba, dok ljudi žive od lova, žive previše raštrkani i neovisno, ništa nema, što bi jednog na drugoga upućivalo i sililo ih na udruživanje. — Sa stočarstvom javlja se prvi organizam društveni, pleme, koje obuhvata sve ljude potekle od jednoga pradjeda i svjesne još toga svoga srodstva. Zemljište, po kojem pasu stada i koje treba braniti od dušmanskih navala, veže tu ljude i sili ih da se organizuju.

¹⁾ De propriété et de ses formes primitives.

— Zemljoradnja, najznatniji faktor civilizacije, stvara primitivni plemenski organizam komplikovanijim. Stvara najprije rodove. Napredak u zemljoradnji, intenzivnije obradivanje zemlje, cijepa opet rodove na „patrijarkalne familije“ — na zadruge — a iz zadruga napokon izlaze slobodni pojedinci.

Kakav je bio razvoj ekonomske organizacije specijalno kod našega naroda, pokazuje nam dosta opširno i lijepo — prema Laveleyeu i prema našim starim zakonicima, poglavito po poljičkom statutu od 1400 god. — Mata Radosavljević u svojoj knjizi „Evolucija srpske zadruge“.

„Pleme, vrva i zadruga jesu tri vrste ekonomskih zajedina, tri forme ekonomske organizacije, koje se u toku razvića redom pojavljuju. — Po porijeklu svome pleme je najstarije . . . Tokom ekonomske evolucije pleme se raspada na vrve,¹⁾ a vrva opet na zadruge; zadruga je najmladja. — Kako u plemenu, tako i u vrvi, pa i u zadruzi porodica se krije kao jezgra i život stvarajuća činjenica. Porodica opstoji od vjeka, a svojim organskim nagomilavanjem ona je u razno historijsko doba prema prirodno proizvedene razne agregate stvarala i obrazovala.“

Kad se pojavila zemljoradnja, raspalo se pleme u vrve. „Družina vrvića“ sačinjavajući čitava sela zajednički obradjuje jedan komad plemenskoga zemljišta i što zaradi zajednički troši.

„No vrva po masi svojoj raste, a time u toj masi porodica prosta i složena, njen rad a obratno i njen nerad, sve se više gubi. U koliko je masa veća, u toliko je udjel i učešće proste i složene porodice manji, a u toj zajedini i cjelini kako rad tako i nerad pojedinih elemenata razdjeljuje se na cijelu masu. Niti se rad razmjerno nagradjuje niti se nerad razmjerno kazni. Rad ovdje stenje u zajedinskim okovima. U dobnije doba u ovakvoj zajedini konkuriše se ko će što manje da radi, a što više da troši. Nije dakle čudnovato, što vrvići teže ovog zajedinskog okova da se otresu i da se grupiraju onako, kako im to nalažu njihovi interesi. Raščćenjem mase srodstvo sve više opada, a time vrvići sve manje pobuda imaju jedan za drugog da rade. Difuzija elemenata biva u toliko veća, što zemljoradnja označava sve veće naprezanje u radu. Prirodno je dakle, da vrva u razviću svome ka raspadu i diobi teži. Najposlije ovaj raspad doista u istoriji i nalazimo, kao što je taj slučaj kod Poljičana, kad su dijelili svoje potese.“

„Raspadom svojim vrva prelazi u red viših agregata, t. j. ona postaje savršeniji organ plemenske cjeline, a raspadom njenim u isto doba stvaraju se i razvijaju se dijelovi, u krajnjem redu tkanja ekonomska, jer se vrva ili zajedina seoska raspala na znatan broj samostalnih spskih kuća (zadruga).“ — —

Eto takav je bio razvoj naše narodne ekonomske organizacije.

Prema svemu, što smo naveli o postanku zadruge, bit će valjda svakom jasno, što je zadruga.

Zadruga je seljačka, poljodjelska institucija.

U ona stara, teška vremena, gdje je trebalo uvijek jednom rukom oružje držati, a drugom orati i kopati, seljani se udružuju, a udružuju se sasvim prirodno krvni srodnici. Udruženje to traži već sam teški poljo-

¹⁾ Riječ *vrva*, koja je po prilici isto što i rod, gens — uzeo je iz poljičkoga statuta. Odgovora ta riječ najbolje riječi selo. Stari rodovi tvorili su nekad zasebna sela. Odatle današnja imena sela kao Metković, Hrnčić i t. d.).

djelski posao, gdje treba mnogo ruku, a traži ga i ta okolnost, što obrađeno polje za onih neuredjenih odnošaja treba svaki čas braniti od potrice. Svaki čas može ko natjerati kaku marvu u tvoj usjev — a ako nemaš društva, da isprebijaš ledja drskim pastirima, a i njihovoj rodbini, koja će im svakako u pomoć doletjeti, ako dodje do batina — ostade ti cijelu godinu bez hljeba. Često put opet treba poći i proti spoljašnjem neprijatelju. A ako misliš, da ženu i nejačad svoju žive zastaneš, kad se kući vratiš, i ako misliš, da gladan ne škljocaš zubima, moraš se pobrinuti, da ostane kogod iza tebe, ko će radit i kuću čuvat.

Najbolju sliku života u ta nesigurna vremena podaje nam naša nedavno razvojačena krajina.

A još s jedne strane, osim s ekonomske, zadruga se pokazuje vrlo važnom i potrebitom institucijom: ona je utočište i prirodna zaštita pojedincu. U ona stara vremena, dok još nije bilo države sa svim svojim današnjim atributima, čovjek nije mogao opstojati, ako je bio osamljen. Obitelj, pojačana obitelj, zadruga — pružala je pojedincu nužnu pomoć i obranu. Solidarnost vladala je medju svim članovima zadruga. Kad bi koji član nastradao, najsvetija je dužnost zadrugara da ga osvete. Rečenica „Ko se ne osveti, taj se ne posveti“, po kojoj se rečenici još i dan danas naše zadruga vladaju, bila je za ona vremena u istinu najsvetije životno pravilo.

Eto u kratko postanak zadruga: razlozi s kojih, se zadruga utvorila i s kojih se kroz stotine godina, kad se kod drugih naroda već i izgubila, kod našega naroda održala.

(Nastavit će se.)

Živko Bertić.

O socijalnom pitanju.

Po E. de Laveley-u.

(Svršetak.)

Danas se proizvodi na veliko. Radnici ostavljaju svoj dom i idu u tvornice, gdje se kupe u cijelim armadama oko golemih motora. Tu je radnik puki pomagač, automat, po svom je značenju niže od nekadašnjega šegrta, dok se gospodar uzvisio daleko nad staroga obrtnog majstora. On je kao vojskovođa, bogat je, a i umom mora da nadvisuje radnika, ako želi steći poštovanje i poslušnost tolikih ljudi. Osim toga treba da bude široka pogleda, treba da bude temeljito naobražen, da revno prati događaje što se zbivaju, da zna potrebe tuđjih zemalja, dalekoga svijeta, jer je u današnje vrijeme cijeli svijet jedno veliko tržište. Ako je za oceanom kriza, svud je čute. — Gospodar je dakle daleko nad radnikom, a ako i jest u njem kršćanskoga osjećaja spram bližnjega i volje, da mu povisi plaću — ne može, ne može sam — ubit će ga konkurencija.

Poznati vlasnik tvornice strojeva, James Nasmyth, oštro je označio odnošaje, što ih je zaveo ovaj obrtni sistem medju kapitalistom i radnikom. Veli, da je u interesu obrta, da veliki broj radnika traži posao, jer time pada cijena nadnice, a uslijed toga i kupovna cijena. Veli, da

je često povisio svoje dohodke time, što je otpustio iz službe odrasle ljude, a mjesto njih uzeo šegrte. Na pitanje, što se zbilo s otpuštenim radnicima i s njihovim obiteljima, jednostavno je odgovorio: „Ne znam — no u tom se oslanjam na prirodne zakone, kojima se upravlja ljudsko društvo.“ Tim je riječima formulovao čistu narodogospodarsku nauku — kršćanstvo bi drugojačije govorilo . . .

Veliki obrt dakle, što više usavršuje svoju produkciju i što se više služi strojevima i diobom radnje, poboljšava položaj nižih razreda pučanstva, jer im daje cijeniju robu, ali sve to više širi jaz, što dijeli kapitalistu od radnika. Malog obrtnika tvornica upravo uništava, on apsolutno ne može da konkurira s njome — i tako eto sam razvitak stvari smjera k tome, da se s jedne strane sve to više gomila kapital, dok se na drugoj množi i dršće sirotinja, proletarijat, koji nema ništa, nego živi od dana u dan o svojim rukama i o tome, kako će se razvijati trgovina. I baš to pitanje o nadnici, daje socijalizmu značaj tako oštra zla. Dok je prije određivao visinu nadnice običaj, a često i ured, danas je određuje slobodna konkurencija, t. j. odnošaj medju brojem ruku i množinom kapitala, koji ih traže. Tu se često spominje, a i upotrebljava Rikardov zakon ili, kako ga zovu njemački socijalisti, željezni zakon o nadnici, po kome se nadnica snižuje samo na to, što je radniku neophodno nužno, da može održati život i rasplodjivati se. Kad su radnici počeli shvaćati, što znači taj zakon, formulovan narodnim gospodarima, pomisliše: Kad naša plaća ovisi o ponudi naših ruku, ne nudajmo ih, dok nam se ne plati više. Odatle ona silna udruživanja i štrajkovi u cijelom svijetu, koji svaki čas obustavljaju posao i stvaraju metež sad u ovoj, sad u onoj obrtnoj grani. Medju gospodarima i radnicima je neprekidno ratno stanje, boj, u kom će biti pobjeda na strani onoga, ko će moći dulje izdržati bez zaslužbe — i gore nego boj, kad se sve već proda, a male prištednje iz boljih vremena potroše, a napokon prisili glad i bijeda ženu i djecu da mole milostinju.

Tako se rodila i medjunarodna radnička liga. No ako je danas i nema, ima zato ipak oduševljenih svojih pristalica, koji šire njezine principe. Njihovoj javnoj i tajnoj djelatnosti ima socijalizam da najviše zahvali, što se raširio po svim zemljama i što prelazi preko granica ne znajući za plemensku mržnju i propovijedajući: Zemljaci su dušmani, ako su vlasnici tvornica, tudjinci su braća, žive li od nadnice! Kad je bila u Francuskoj proglašena republika, izjaviše se njemački socijalisti protiv njemačkih armada, a londonski, peštanski, bečki i berlinski radnici ispričavahu zločine pariške komune!

Kao drugi razlog, što se socijalni konflikt tako zaoštrio, možemo uzeti duh vremena, u kome živimo. Sloboda mišljenja, koja o svem sumnja, uzdrmanje vjere, zabacivanje autoriteta silno je zaoštrilo socijalno pitanje ili barem odstranilo, uklonilo sve, što bi ga moglo ublažiti. Radnici smatrahu prije, kao da su stvoreni da služe i uzdržavaju gospodu plodovima svoje radnje. „Mišljahu da je neizbježno, kao dažd i tuča, biti tlačenu od silnijega, bogatijeg, okretnijeg i uglednijega.“ (Montigny.) „Vjera i poslušnost bijahu baštinom“, veli Taine; „čovjek je bio kršćanin i čovjek, jer se je kao kršćanin i čovjek rodio“. A eto, dodje revolucija i veli: Ustanite, jednaki ste svojim gospodarima. I namah se nadalopitanje: Zašto ta nepravdna razdioba: lijenčini svega u izborilju — a radiši bijeda i nevolja?

Kršćanstvo, koje nam je donijelo i dalo misli o jednakosti i bratstvu, učilo je ujedno, da se valja pokoravati pretpostavljenim i trpjeti. Taj je život samo kušnja, slušajte mogućnike, podnosite sve pogrde bez mrmljanja i strpljivo, jer će vam se uračunati gore, gdje je vaša prava domovina; kraljevstvo je nebesko baštinom onih, koji su ovdje na zemlji izbaštinjeni. — I tako je evanđelje s jedne strane u nama budilo težnje za jednakošću, dok je s druge strane zadržavalo provalu gnijeva tlačjenih, otvarajući im novu perspektivu: vječno blaženstvo na drugom svijetu. Ali u koliko se danas širi bezvjerstvo i iščezava vjera, traži puk sreću i blaženstvo već ovdje, na zemlji, jer ne vjeruje više u nebesku nagradu. Nije li već ovdje srećan, taru li ga nevolje, ne može se više smiriti mišlju, da će mu se sve to stostruko naplatiti na drugom svijetu. Dokažete li mu, da je chimerom pravednost, o kojoj sanja, i da sadašnju razdiobu imetka urediše prirodni, neodvratni zakoni, uskliknut će očajno kao hiliaste: „Neka ogranj proždre takovo društvo, gdje vlada nepravda — da se na njegovim ruševinama digne novi svijet“, i vidjet ćemo gdje se širi nihilizam. I za to oni, koji raspiruju strašne revolucije, nastoje da iznajprije iskorjene sav vjerski osjećaj, jer znadu, da je najbolje sredstvo k uzbuni puka, uzeti mu nadu, da će na drugom svijetu naći pravednost, koja mu nije dana ovdje.

Najstrašnije i najsilnije oružje socijalizmu dade razvoj i učenje političke ekonomije, koja mu položi čvrst znanstveni osnov. Namjesto da pobijaju narodogospodarsku nauku, kako su to činili njihovi predšasnici, uzimaju je sasvim za svoju. Narodni gospodari dokazaše, da je sva vrjednota i sve vlasništvo produkt radnje. Odatle jasno slijedi — vele socijaliste — da cijeli produkt, sva vrijednost mora pripasti onome, ko je dao radnju. Ricardo, Mill i svi reprezentanti ortodoxne znanosti dokazuju, kako pod vladom slobodne konkurencije u zemlji gdje napućenost i bogatstvo raste, renta vlasnika neprestano raste, dok radnikova nadnica pada do najmanje mjere. Je li to onda pravo? pitaju socijalisti. Upravo je politička ekonomija stvorila socijalizmu znanstveni osnov i omogućila mu napustiti carstvo komunističkih težnja i utopijskih sanja.

Kao daljni razlog, što se socijalizam tako silno širi i razvija, moramo uzeti tu okolnost, što si pomalo utire put i zahvaća više i naobražene razrede. Malo je već danas ljudi, koji bi mislili, da se „prirodnim zakonima“ najbolje upravlja i vlada. Danas gotovo svaki veli, da treba „nešto učiniti“ za radne razrede. Pri najsvečanijim i najvažnijim zgodama naglašuju vladari, ministri i vodje stranaka, da je od potrebe baviti se tim pitanjem. Gotovo u isto vrijeme proglašiše talijanski kralj i knez Bismark, da je prva zadaća valjane vlade poboljšati sudbinu radnika. — Privilegovani je sredovječni čovjek lako mogao uživati svoje bogatstvo bez grižnje savjesti i nemira, jer je govorio s Aristotelom, da su u ljudstvu upravo tako podređena jedna bića drugima, kao što je podređeno tijelo duši i životinja čovjeku. Ali danas, kad nas je prožela misao jednakosti sviju ljudi, ne da se više potisnuti ta misao bez grubog egoizma ili bez očevidne tuposti . . .

No potpuna je razlika medju današnjim stanjem i svega, što znamo iz historije, što danas pomažu širenju socijalizma tisak i škola. Javne škole, knjige, brošure, jeftini časopisi itd. šire misli o radikalnim reformama. Seljačke bune u srednjem vijeku, a i u 16. stoljeću bijahu ugušene, a težnje za jednakošću iščeznuše, kao da su se utopile u krvi. Danas tome

nije tako. Kad su ugušili lipanjsku revoluciju 1848. i parišku komunu 1871. — ne iščeznuše za to ideje, koje su ih pokretale, — nego se one samo raširiše na daleko i široko i ucijepiše u dušu radnih razreda. Ko bi htio da istrijebi socijalizam, morao bi segnuti k njegovu vrelu i k sredstvima, kojima se širi: ka kršćanstvu, bibliji, morao bi da nauča sa starim filozofima prirodjenu nejednakost ljudi, da odstrani škole i časopise. Ako je današnja nejednakost stališa nužna i trajna, onda širiti evanđelje, otvarati škole i tiskare, širiti izborno pravo znači navaljivati i udarati na društveni poredak, rušiti ovo društvo, koje se danas i onako još jedino o bajunete opire . . . Da i ta tvrdja padne neizbjježivi bi bili grozni prevrati . . .

* * *

Svim je socijalističkim zahtjevima temeljem tvrdnja, da sadašnje društveno uređenje prouzročuje sve veću nejednakost. Položaj je radnika sve gori, dok se bogatstvo kapitalističkih slojeva i vlasnika širi i raste. — To je samo na po istina. Ne da se poreći, da se kapital neprestano gomila u našim obrtnim društvima u razmjeru s njihovim napretkom i da se broj onih, koji žive od njegovih dohodaka takodjer množi, premda pada visina kamata i dobitka. Budući da se način moderne proizvodnje što dalje, sve to više usavršava s pomoću strojeva i drugim i da vlasnici ovih kapitala vade iz njih dohodak, odatle slijedi, da zbroj kamata i dobitka, što ga je stekla viša klasa, brzo raste. Da se o tom uvjerimo, dosta nam je pogledati na silni rasevat blagostanja i luxusa, što ga uživa bogata klasa u svim zemljama.

No nije ispravno, da se položaj radništva pogoršava. Uslijed strojeva jeftiniji su produkti, koji su se prije rukom pravili. Izuzevši velike gradove bolji su im stanovi no prije. Posvuda su bolje odjeveni, imaju više pokretnina razne vrste, a i hrana im je raznija, premda je meso redovno vrlo rijetko. Ali je žalibože istina, na što se tuže socijalisti, da se položaj radnika nije popravio u razmjeru s razvojem produkcije i da je kraj nečuvena razvoja bogatstva u ovome stoljeću premalen dio, što ih je zapao. Dokaz tomu pruža nam Engleska — zemlja, gdje se najbrže nagomilao kapital. 1843. god. rekao je Gladstone u doljnoj kući, da je jedna od najžalosnijih strana društvenog poretka u Engleskoj, što je neprestano množenje bogatstva viših razreda skopčano s velikim mnoštvom nevolja i bijeda nižih slojeva pučanstva. Isto veli i Fawcett: „Produkcija je porasla preko svakog očekivanja a ipak se čini da je ko i prije daleko dan, kad će radnika zapasti veći dio . . . Iz toga se i rodilo oštro neprijateljstvo protiv temeljnih principa, na kojima počiva ljudsko društvo.“

Socijalizam traži, da čovjeku, koji radi, pripame cijeli plod njegove radnje. Na prvi se pogled čini kao da nije ništa pravednije. A ipak, ako se do ploda došlo s pomoću dvaju raznih faktora, zemlje i kapitala, i ako ovi ne pripadaju onome, koji radi, ne može ovaj zadržati cijeli plod za se. Svaki faktor treba da bude nagradjen, inače će uskratiti svoju pomoć. Riješenje je u tome, da se ova tri faktora spoje u istoj osobi.

Socijalizam veli: Sad je radnja podređena kapitalu, a ima da bude obratno: kapital ima biti redovno podređen radnji. To je doduše za željeti, ali da tome bude tako treba da proizvodna sredstva pripadaju onome, koji radi: zemlja rataru, stroj obrtniku. Tako je bilo u velikoj mjeri prije, ali kako ćemo to postići danas? Taj problem valja tek riješiti.

Socijalizam traži, da bogatstvo ne bude privilegijem dokolice, i da onaj, ko ne radi, ni — ne jede. Čovjek ima potrebe i stanovita sredstva, da im zadovolji. Ako je zadovoljio prvima, a da nije upotrebio drugih, onda je to protiv prirodnoga zakona i s pomoću stanovitih umjetnih zakona, koji daju da jedni žive na račun drugih. To kao da je očito; ali ta su fakta posljedicom kviritarnog vlasništva i nasljednoga prava. A ipak su te uredbe neizmjereno potrebite za poticanje na proizvodnju, dok se ne nadje boljih. Nužno je dakle pronaći, kako da se izvede, da bude po želji sv. Pavla i po pravu i prirodnom zakonu blagostanje u upravnom razmjeru s djelatnošću, a u obratnom s dokolicom.

Strojevi imadu radnika oslobadjati i umanjivati mu broj radnih sati, vele socijaliste. Faktično je upravo obratno: obogaćuje one, čiji su a sve više podjarmljuju one, koje zaposluju. Što je veći kapital u službama modernih zavoda, to je preča potreba, da nigda ne miruje, jer inače čim prestaje raditi, „guta“ svoje kamate. Prije je noć donosila svima sanak, a nedjelja počinak. Danas na željeznicama, parnicima, rudnicima, tvornicama itd. ne znaju ni za mir ni za počinak. Stroj ne će ispuniti, što je obećavao i ne će dati čovjeku više prosta vremena, nego kad bude pripadao radnicima, koji njime rade. U tom se mogu socijaliste pozivati na mišljenje Stuarta Milla, koji je rekao kao i oni: „Dosele ne skratite strojevi nikomu ni za sat radnje.“

Socijaliste tvrde, da je već sada savršenost proizvodnih sredstava tako velika, da bi se moglo potrebama sviju zadovoljiti, kad bi se pravednije postupalo pri diobi. I u istinu, uzmemo li u obzir znatno mnoštvo nekorisnih, suvišnih, pače i škodljivih stvari, na koje se potroši toliko radnoga vremena, gotovo bismo uzvjerovali, da bi se u dobranoj mjeri zadovoljilo potrebama sviju, kad bi se i ono vrijeme, što se potroši na proizvodnju suvišnih stvari, upotrijebilo samo za potrebne i korisne stvari. „Da nema luxusa“ — veli Rousseau — „ne bi bilo siromaštva.“ „Kad toliko ljudi zaposluje proizvodnja odijela za jednoga, kako ćemo zapriječiti, da ne bude toliko ljudi bez odijela?“ (Montesquieu. Esp. des Lois.)

Opirući se o teoriju rente, kako ju je izložila nacionalna ekonomija, spotiču socijaliste sadašnjemu uredjenju, da daje vlasnicima sav dobitak i ruši općenito priznavanu zasadu, da je samo radnja izvorom vlasništva. I tu se mogu pozivati na Stuarta Milla, koji traži, da se porast rente, koja nije plodom brige i mara vlasnikova, unearned increment, kako je zove, pridijeli državi.

Medju narodogospodarskim pojavama sadašnjega društvenog potreka najoštrije napadaju socijaliste slobodnu konkurenciju. Vele, da smanjuje radnikovu nadnicu na minimum. Kvari valjanost prodavanih stvari. Stvara neprijateljstvo interesa i ne zajamčuje ni jeftinoću, jer najjači obrtnici unište najslabije i tako steku monopol, koji izrabljuju time, što povise cijene.

Mill dozvoljava, da, — ako i jest slobodna konkurencija najboljim jamstvom jeftinoće, — nije nikako jamstvom valjanosti robe. Ali jasno dokazuje, ma i imala konkurencija kadšto za posljedicu sniženje nadnice, kad je ruku, što se nudjaju, na pretek, — da je opet uzrokom povišenju nadnice, kad kapital brže raste nego napućenost, i da ima u svim slučajevima tu neosporivu prednost, što snižuje cijenu produkata kupovanih za nadnicu, a time faktično povisuje radnikovu plaću.

Najznamenitiji narodni gospodari našega vremena priznaju, da su često pretjerane, ali često i veoma opravdane socijalističke kritike sa-

dašnjega društva prouzročile u političkoj ekonomiji napredak, koji se ne da poreći. Tako su na pr. tvrdili narodni gospodari, da je naša socijalna organizacija rezultat „prirodnih zakona“, ustanoviše pače i „prirodni red“. Iz toga je slijedilo, kako veli Cairns, da je imućna klasa stjecala iz ovakih lekcija narodnih gospodara pogodno uvjerenje, da sadašnji svijet nije daleko od savršenstva, pa je uslijed toga bez pokušaja odbijala svaku misao o boljoj organizaciji. Sad većina ekonomista priznaje, da sve, što se tiče razdiobe bogatstva zavisi na običajima i zakonima, da su se ti zakoni u razno doba mijenjali i da bi se prema tomu mogli i opet poboljšati, kad bi se uzelo više obzira na pravednost.

Do nedavno su se zanimali narodni gospodari glavno pitanjem o porastu proizvodnje; opisivahu razdiobu bogatstva ne gledajući, da li se slaže s pravom i proučavahu radnju samo kao prirodnog faktora produkcije. Danas se što dalje to više vidi, da se kod svakog problema mora paziti poglavito na stranu moralnu i pravnu i da je pravedna naplata radnika najvažnija stvar, radi li se o radnji.

Glavna je pogrješka većine socijalista, što ne daju dosta važnosti istini, da je osobni interes glavnim poticalom radnje i gospodarstva. Dokako da će ljudi, odgojeni uzvišenim principima vjere ili filozofije po slušati osjećaj milosrdja i požrtvornosti, no za redovnu proizvodnju nuždan je osobni interes.

* * *

Ako napredak ljudstva nije samo varka, onda će nastati među ljudima veća jednakost, — ali ne nasiljem, nasiljem se ne mijenjaju društveni odnošaji. Nasilje izazove samo novo nasilje. Da se uvedu bolji odnošaji među ljudima nije dosta da se jednostavno ruše i mijenjaju sadašnje društvene forme, nego treba da se promijene i ljudi.

Mora da znamo, da je socijalni preokret nemoguć bez moralne reforme. Svaki pojedinac mora da nastoji reformovati najprije sebe, ako hoće da nastane općenita reforma.

Staroj se liberalnoj narodogospodarskoj školi s pravom spočitavalo, da je kraj samih pitanja o razmnoženju proizvodnje zaboravila na samoga — čovjeka. I socijalizam je u drugim formama zapao u istu materijalističku jednostranost. Ali čini se, kao da se u redovima privrženika socijalizma priprema sličan kritički preokret u mišljenju, kakvi je u svoje vrijeme zahvatio liberalni pokret. Kao da nastaje reakcija. Veća se važnost posvećuje — osobito na evropskom zapadu — etičkoj strani, etičkim dužnostima, koje moraju socijalističke stranke uejepljivati svojim članovima, ako hoće u istinu osnovati nekakvi ljepši društveni poredak i bolje društvo.

Rane na našem narodnem telesu.

Piše D. L. Selski.

I.

Slovenci smo radi ali preveliki optimisti ali pa pesimisti. Prvi ne vidi vse takó jasnih znamenjih in dejstvih nikake nevarnosti za svoj narod. Razmere sodi jednostransko, ker vidi povsod le solčno stran, za senčno je pa slep. Vse morebitne nevarnosti in zapreke zakriva, olupšuje

ter jih smatra v svoji brezskrbnosti za malenkosti brez zlih posledic. Optimisti menijo, da se bo položaj že sam ob sebi zboljšal, da bo že Bog takó dal — in v tej nadeji ne delajo nič ter pozabljajo prvi del znanega pregovora našega: Pomagaj si sam in pomore ti Bog!

Pesimisti zopet so baš skrajno nasprotni. Ker ne gre vse gladko in po sreči, kakor bi si želeli, obupavajo, češ da je že vse izgubljeno. Vse vidijo le črno, veliko bolj črno, nego je v resnici, a kar je najžalostnejše, držé križem roke, ker nimajo poguma več, kakor optimisti, ki pričakujejo, da jih bo Bog po kakem čudežu menda rešil.

Ni jedno ni drugo ni pravo, ampak držimo se srednje poti, ki ne zakriva in ne pretirava; pred vsem pa delajmo. Sedaj še ni vse izgubljeno, utegne pa biti, ako pojde takó dalje. Naša naloga je, da se resno poprimemo dela vsi skupaj, ker le jedinstveno delo nas more spasiti. Jeden, dva ne opravita nič, ampak z združenimi močmi dosežemo kaj. Naše narodno telo je bolno, ono krvaví ran, katere nam je treba zaceliti in ozdraviti. Najprej spoznavajmo te rane, hkrati pa tudi iščimo sredstev in pripomočkov, s katerimi bi jih mogli odstraniti.

Naš narod je zopet padel v mrtvílo, iz katerega se je bil že oživel za časa taborov. Ogenj, katerega so zaneli slavni naši prvoboritlji, moral je polagoma ugasniti, ker ga ni nihče netil dalje. Naše ljudstvo je še vse premalo — ponekod skoro nič — naobraženo, narodno in politiško probujeno.

Naše ljudske šole so primeroma dobre, obžalovati je le, da imajo še sedaj pri nas nekateri ljudje čudno in naravnost smešno naziranje, ko pravijo, da šole ni potreba, kaj bi se človek učil, ko takó tudi lahko izhaja. Kakor je naš kmet obče zelo konservativen, in neprijatelj vsega novodobnega ali modernega, takó se tudi s šolo ne more prav sprijazniti.

Zató malomarno pošilja svojo deco v šolo, ta se seveda nič ne nauči ali, če se že česa nauči, kakor čitati itd., to zopet pozabi, ko neha obiskovati pouk, ker ne pogleda potem knjige več. Ta konservativnost naših ljudij je tudi vzrok, da imamo še vedno dosti analfabetov. Gledati moramo na to, da s primernim poukom in pregovarjanjem izbijemo ta starokopitni nazor o šoli, kjer ga naletimo.

Na drugi strani moramo zopet vpoštevati nedostatek šol in učiteljev ter žalostno dejstvo, da obmejni naši bratje slovenskih šol sploh niti nimajo. Sicer pa moremo reči o ljudskih šolah, kjer jih imamo, da svojo nalogo izpolnjujejo. Kdor se hoče, nauči se najpotrebnejših stvari, ki jih rabi v življenji: čitati, pisati in računati. Vrh tega se mu podaja tudi malo zemljepisa, zgodovine in prirodoslovja. S slovnico zopet se ga navaja k pravilnemu, čistemu jeziku.

Podlaga je tedaj dobra, a kakó sedaj nadaljevati in popolnjevati to pridobljeno izobrazbo? S čitanjem. V hvalo svojemu narodu moramo reči, da rad čita; kjer pa tega ne opazimo, prizadevajmo si, da obudimo veselje in zanimanje za čitanje. A naš kmet, žalibog! nima veliko pripravnega berila; knjige družbe sv. Mohora so jedino njegovo čtivo, pa še od teh prav za prav le Večernice in Koledar, kjer se nahajajo povesti. Sedaj smo toliko na boljem, da imamo še dr. Lampeta Sveto pismo. Ostale knjige se čitajo le bolj malo, pač pa bodo gotovo zelo ugajali narodopisi, s kakeršnimi je družba začela in kar naj le pridno nadaljuje. V prirodoslovnem oziru je z Erjavčevo smrtjo prenehal način pripovedovanja takih snovij in s tem tudi zanimanje in čitanje ljudij.

Da podamo ljudstvu večjo izber berila, snujmo pridno čitalnice in bralna društva, ki naj stojé nad strankarskimi prepiri, služéč le vzvišenemu svojemu namenu: biti duševna hrana narodu!

Velik nedostatek je dalje to, ker naše ljudstvo ne pozna ali le malo naše klasike, kamo-li druge. Koliko berila zopet tu! Vsekako smo mnenja, da se narodu za sedaj, ko je še v plenícah in se še le razvija, ne more in ne sme podajati vse brez izbere, a ne privoščiti mu biserov, ki se nahajajo i v naši literaturi, ter ga puščati v nevednosti, to ne gre, ker i naš kmet mora napredovati, ako se hoče kedaj osvoboditi svojega revnega stanja in se povzdigniti.

Prirajale naj bi se ljudske izdaje „in usum delphini“, kjer naj bi se kritiško izbralo, kar bi narodu prijalo in koristilo. Pri tem naj bi se ravnalo stopnjujé, čim bolj bi narod v svojem razvoji napredoval, tem težje berilo naj bi se mu podajalo. Polagoma bi mogli priti na vrsto i primerni klasiki drugih narodov (v prvi vrsti slovanskih) v dobrih, umljivih prevodih. Ne smele pa bi biti te izdaje brez komentara, kjer naj bi se v glavnih, značilnih potezah narisalo življenje in delovanje dotičnega pisatelja, dalje pa se tolmačili med narodom manj znane in navadne besede, rêkla (frazе) ter se pojasnjeval zmisel posamnih mislij, kjer bi se zdelo to potrebno. Umeje se samó ob sebi, da bi take izdaje ne smele biti drage; da bi pa dosegle svoj namen, trebalo bi vsestranske agitacije, priporočevanja, razpečevanja, tu pa tam tudi darežljivosti.

Kaj pa narodu prija in ugaja, ve le tisti, ki občuje ž njim. Takó prihajamo do važnega činitelja, s katerim bi povzdignili naobrazbo svojega naroda, menimo namreč ž i v o b e s e d o. V tem oziru bi med počitnicami mnogo lahko storilo naše dijaštvo, kakor je to v navadi pri drugih narodih, ne le v zasebnem prijateljskem razgovoru, ampak tudi javno v različnih predavanjih, kjer bi se popularno obdelavali razni predmetji. Seveda je začetek malo težaven, tem bolj, ker imajo naši ljudje baš do velikošolcev močne predsodke, a uprav tu bi pokazalo dijaštvo svoje resne namene, kar bi potem na sodbo preprostega ljudstva o dijaštvu gotovo blagodejno vplivalo. Uverjeni smo, da bi se našli rodoljubni možje, kakor g. profesorji, učitelji in drugi, ki bi podpirali domoljubno početje ter olajšali dijaštvu prve nastope.

V občevanji z narodom spoznali bi, kakega berila, kake duševne hrane mu je treba, da mu bo teknila — in po tem bi uravnavali tudi one ljudske izdaje, o katerih smo govorili poprej.

Na ta način bi se tedaj povzdignila narodova izobrazba, ljudstvo bi dobilo jasnejše pojme o marsičem, obzorje bi se mu razširilo, začelo bi treznejše in samostojnejše misliti ter delovati, pri tem se pa tudi narodno in politiško probujati. In tega nam je treba!

Naš narod je slovenski, to se pravi, tuja omika ga še ni toliko olizala, da bi bil izgubil pristni svoj slovenski značaj, da bi bil opustil domače šege in navade itd. Njegovo mišljenje in naziranje odgovarja do cela njega individualizmu, v vedenji in govorenji našega kmeta se kaže vsa originalnost slovenskega naroda. Toda ljudstvo naše še ni dosti narodno probujeno, da bi se odločno zavedalo svojega pokolenja napram slovenstvu in slovanstvu. Sicer ni čuda, da je ljudstvu neznana narodna zavest, ko je niti njega učitelji, takó zvano razumništvo nima ali pa je jako mlačno in indiferentno.

Vprašajmo kmeta, pri nas kaj je po narodnosti, in odgovoril nam bo iz večine, da je Kranjec. Znano je, da se kranjski in štajerski Slo-

venec kaj hitro sporečeta ter nagajata radi jezika. Da smo vsi jedno, vsi Slovenci, da govorimo isti slovenski jezik, da je Kranjec, Štajerec itd. le krajevno ime, ta čut jedinstva je pri nas še premalo razvit. Temu je kriva naša nesrečna politika in to, ker smo geografiško takó razcepljeni.

Ali se zaveda dalje naš narod, da smo si s Hrvati in Srbi bratje, da smo si jedno? Ali ve, da smo Slovani in z nami vred Čehi, Poljaki, Rusi . . . ?

Čeh je našemu kmetu le „Pemec ali Pemak“, o Rusu mu je znano le, da je močan in da se po zimi ni ž njim bojevati, ker je navajen mraza! . . .

Za probujo naroda delovali bi poleg drugih zopet lahko naši dijaki, prirejajoč predavanja in pišoč knjižice (brošurice) v tem zmislu. O tem se je že veliko govorilo, sklepale se resolucije, tudi društvo („Sava“) s tem programom imamo — toda pozitivnega nič!

Čas bi že bil, da se resno z združenimi močmi loti naše dijaštvo tega vprašanja. Zató pozivljemo one gospode, ki vodijo priprave za dijaški shod v Ljubljani, da se z vsemi silami potrudijo za uresničenje lepe te misli. Daj Bog, da bi ta sestanek pomenjal novo dobo v življenji našega dijaštva in naroda!

Kakor narodno, takó tudi politiško ni naše ljudstvo dovolj probujeno. Ker ni zadostno izobraženo, ne more nastopati samostalno, marveč se dá voditi ob konopcu, prepuščajoč vso skrb poklicanim in nepoklicanim voditeljem svojim, ki imajo takó dovolj prilike, da zaupanje nedvedne množice izrabljajo v svoje sebične, strankarske namene. Naš kmet ne pozna velike važnosti in pomena volitev; jedinega prava svojega, katerega revež še ima, do cela ne uporablja, da se ali sploh za to nič ne meni, ali pa se malomarno izgovarja, češ bodo že brez mene tudi opravili. Kdor pa voli, voliti mora takó, kakor hočejo drugi, ker takó zahtevajo „višji oziri“! Na ta način se ne more pokazati pravi izraz ljudske volje. Našemu narodu delajo politiko drugi, oni, ki so si pridobili nadvlado nad njim, a ne on sam.

Nujno potrebno je, da se začne naš narod politiško bolj zavedati, zlasti ob sedanjih kritiških časih, ko se bije velepomembni boj med germanstvom i slovanstvom. Naši poslanci morajo imeti zavedno ljudstvo za seboj, ki jih bode v njih naporih podpiralo ter razumevalo duh časa. Da se temu odpomore, kličemo vsem poslancem in politikarjem: med narod! Sklicujejo naj vrlo pridno shode, agitujejo za njih udeležbo ter na njih razlagajo politiška vprašanja, v prvi vrsti sedanji napeti položaj.

Treba nam je trdne politiške organizacije, da bo cel narod s svojimi voditelji tvoril čvrsto falango narodnih bojevnikov, v kateri bode vsak mož na svojem mestu, zavedajoč se svojih dolžnostij.

Z obžalovanjem moramo reči, da se nekateri naših mož nekako sramujejo kmeta, kakor bi se okužili, ako bi prišli kedaj ž njim skupaj. Spomnijo se ga le ob volitvah, ko ga potrebujejo, sicer se pa za „zarobljenca“ ne menijo. A tudi zá-nje pride kedaj dan plačila!

Ako dovedemo svoj narod do večje izobrazbe, do zadostne narodne in politiške probuje, tedaj bo posledica tega — in takó mora priti, — da se bodo narodu v marsičem odprle oči, da bo spoznal svoje prijatelje ter jih znal ločiti od neprijateljev, delal si sam svojo, narodno politiko, petelíne pa, ki ne soglašajo ž njim, postavil na gnoj kamor spadajo.

Preporodjaj u Češkoj.

Napisao Dr. Zdeněk V. Tobolka.

Nedaleko od Praga, na belogorskoj visoravni 8. Novembra 1620 god. zapodela se bitka, koja je odporne Čehe predala u ruke pobjedonosnim katolicima. Čigli taj poraz ne bi bio od sudbonosna značaja za državu češku, da je njezin organizam bio zdrav, ali to bejaše tada za nju smrtni udar. Uzroci poraza ne padaju jedino na pobjedonosni katolicizam no poglavito na same Čehe, na nekatoličko plemstvo češko, koje nije moglo prineti nikake žrtve za stvari mimo lične koristi.

U petnaestom veku Česi su prvi podsticali na boj za ideju slobode svetovne i crkvene, oni su prvi hteli da slome feudalne okove i proglašavali oslobodjenje socijalno, ali nisu bili poslednji koji su se odrekli tih ideja. Već krajem petnaestoga veka izneverili su reformne ideale, koje su isticali velikani Jan Hus i Petar Chelčický, a poneli su se ljubavlju za silom i bogatstvom. Bitka belogorska bila je neizbežnom posledicom toga skretanja sa puta istine. U toj je bitki do duše izgubila pobjedu samo strana plemićska i to protestantska, ali zla sudba njezina stigla je i ceo narod, jer je pobjedio apsolutista i katolik. Dve trećine obdelana zemljišta narodnog bile su skonfiskovane, zemlja je razdavana svetskim pustolovima, život literarni, naučni i kulturni bio je takodje sa svim poništen, knjige su spaljivane, rukotvori umetnički gomilama su izvoženi iz zemlje, a nekatoličko plemstvo bilo je progonjeno u tudjinu, gdje ga je očekavao gorak život. Činilo se, da je sa svim propao nekada slavan, bogat i obrazovan narod, i da je za vlade grabljivih condottiera, koji su se izgovarali zaštićavanjem interesa katoličke crkve i carskoga majestata, završili svoj život i poslednji ostaci Češkoga Naroda, seljaci, koji užasno gledahu na zemlju pokrivenu leševima i razvalama. Često se čuo iz te bede odjek očajničkih uzvika i molbe, ali to nehtedoše čuti oni, koji su trebali čuti, bejaše to kao glas „vapijućeg u pustinji“. Pogibao Češkoga Naroda u popludu religijozno-moralnom, kulturnom, političko-socijalnom pa čak i fizičkom raširila je svoja crna krila nad svojom češkom zemljom. Ne bi bilo nikako čudo, da je posle tolikih muka Češki Narod propao za navek. Nu, organizam narodni ne bejaše tako iskvaren, da mu je bila nemogućna pribranost i uskrnuće. One iste ideje za koje se borio i toliko trpeo ulile su mu snagu za novi život. Tragovi slavne prošlosti petnaestoga veka skrili su se u toj borbi za nekoliko desetina godina i dobili po negde u mnogom izmenjeno obličje, ali ipak glavne crte nisu iščezle. Posle belogorske bitke u duši češkoj preostao je ipak, pored svekolikog delovanja absolutizma i katolicizma, toliki duševni fond iz prošlosti, da se od njega još dugo moglo živeti. Češkim idejama pripadala je budućnost i zbog toga Česi nisu propali već uskrslili za novi život. Nastao je preporodjaj, koji se od slovenskih naroda jedino u Čecha može nazvati preporodjajem u potpunom smislu. jer je u njih pogibao bila svestrana i duboka.

Ideje, koje su u osamnaestom stoleću dolazile u Češku spisima Locke-a, Hobbesa, Rousseau-a, Voltaire-a, Herdera i dr., bile su u mnogom slične mislima raširenim u Češkoj još u petnaestom veku. Treba se samo obazreti na to, da su i Hus i Chelčický želeli, kao i filosofi osamnaestoga veka, da se poštuju i priznaju prirodna čovečja i narodna prava,

da se svima dade sloboda i ravnopravnost, ma da su se od njih razlikovali u mnogim drugim, često i značajnim stvarima.

Misli osamnaestoga veka na dva načina su došle i koristile Češkom Narodu: iz dvora cara Josifa II. i njegovih ljudi, čeških prosvetitelja.

Ime Josifa II. ostaće većito sa zahvalnošću zapisano u srca, svakoga Čeha ako ne i s podjednakom merom. Bio je apsolutista i u toliko stajao kao protivnik čeških težnja, ali mu se pogrešno pripisuju namerni planovi za germanisacijom. Pri svojim ustanovama Josif II. nije se toliko brinuo za narodnost koliko za lak, prost i čvrst način upravnčki, i njegovo silno zavodjenje nemačkoga jezika ne treba tumačiti kao želju za germanisovanjem, koliko kao težnju za olakšanom vladavinom. On je izvršio čitav niz reformama, koje naravno nisu bile preduzete samo radi Češkoga Naroda, ali se ne može poricati njihov blagotvorni uticaj na češki preporodjaj. Porušio je telesnu potčinjenost, ograničio je prava patrimonijalnog gospodstva, izdao je tako zvani tolerantni patent i t. d., kojima je data mogućnost, da se bolesni organisam Češkoga Naroda potkrepi i osnaži. Češki narod, puk, probudjen je u prvom redu uticajem njegovih reformama.

Prvi veliki Čeh, koji se podigao i pogledao na svoj nesrećni narod, bio je Josef Dobrovský. Bio je do duše jezuita, ali tom redu, čiji su naponi bili upravljani protiv celokupne prošlosti češke, pripadao je samo formalno. Duhom svojim priklonio se bio idejama, kojima je bio prožet Josif II., bio je josifinista, pa šta više i slobodni zidar. Dobrovský je stupio u život češki, kad je u njemu bila pustoš, i za to se ne treba čuditi, što on nemadjaše nađe, da će se taj nekada slavan narod moći podići. A kad nije mogao biti Čeh, hteo je da bude Sloven. Slovenstvom je hteo da nadje izlaza malenosti češtva, o kojem nije pouzdano znao, no pre verovao, da od njega ne može više postati granati grm. Dobrovský je bio naučnik i za to misli njegove nalazimo u naučnim spisima. On je u Čeha postavio osnovu naučnom ispitivanju Slovena. „Sloveni su pozvani da donesu svetu novu prosvetu, govoraše on, ma da su Nemci prvi postali nosioci boljih metoda.“

Dobrovský je bio rusofil, čvrst rusofil. Seme slovenstva, koje je on posejao i gajio, palo je na plodnu zemlju.

Neumorno vredni filolog češki Josef Jungmann († 1847) pošao je istim putem, kojim idjaše Dobrovský. Jungmann nije bio tako trezven, kritičan kao Dobrovský, ali njegove ideje ne mogu se izuzeti iz celokupnog misaonog toka češkoga preporodjaja. Njegova je najveća zasluga, što je stvorio Česima novi književni jezik. Što se tiče svojih ideja bio je prosvetilac, josifinista. U mnogom koje čemu poučavao se od Voltaira a u filosofiji mu je Wieland bio autoritet. Kao Dobrovský i on je na prvom mestu Sloven. I njemu je budućnost Češkoga Naroda krila magla ali ne onako gusta kao u Dobrovskoga. Od Slovenstva je Jungmann očekavao mnogo, naročito je prema Rusiji gajio velike simpatije. On je bio gatov da ostavi i svoj rodjeni jezik, ako bi svi Sloveni uzeli jedan zajednički. Naravno, ta stvar očevidno pokazuje njegovu nekritičnost. U Slovenstvu je bio apstraktan, nesredjen, usvajao je čak i apsolutisam ruski. Ali ta nedoraslost nije samo karakteristika za njega već i za celo doba u kojem je živeo.

Upravo zakonom češkoga slovenstva postala je „Slávy Dcera“, koju je napisao J. Kollár. Oštri, zapaljivi slovensko-češki nacionalisam te pesme našao je odziva po celom Slovenstvu. Kollár mrzi Nemce, a

Slovene nekritički hvali. Kao i njegovi prethodnici prorokuje Slovenstvu slavnu budućnost. Kollár se na prvom mestu osećao Slovenom. I on je hteo malenosti češtva da nadje izlaza slovenstvom. Kollár je propovedao slovensku uzajamnost, ali pod tom uzajamnošću nije zamišljao nikaku političku celinu slovensku. U ostalom, u vreme apsolutizma nije bilo ni moguće gajiti take misli. Uzajamnost je za nj bila stvar književna, kao što sam veli, bila mu je „společné přijímání, vzájemná výměna a jednotné požívání.“ Kollár medjutim nije bio odvojen od toka svetskih ideja. Osnovicu njegovoj slovenskoj ideji dala je Herderova filosofija. Herder je bio i njemu učitelj onako isto kao i Dobrovskom, Šafaříku, Jungmannu i Palackom. Herder je uopće bio glavni slovenski učitelj u dobu preporodjaja; njegova humanitna filosofija prožela je i filosofiju čeških prosvetitelja.

Još jedan čovek pribraja se celokupnim svojim delanjem k pomenutim ličnostima. To je Pavle Šafařík (1795—1861). I on kao god i Dobrovský, Jungmann i Kollár pripada prvom dobu češkoga preporodjaja, dobu, da se tako izrazim, literarnom, kojemu je medju postavila godina 1848. Šafařík je takodje na prvom mestu Sloven, nastavlja rad svojih prethodnika. On žudi za slobodom i zahteva da je Sloveni budu zaslužni, zahteva, da delom dokažu da su za slobodu dorasli. „Ili umejmo s opravdanim ponosom reći pred svetom ‚Mi smo Sloveni‘, ili prestanimo biti Slovenima.“

Kollár i Šafařík imadjahu prilike i lično da utiču za svoje ideje slovenske. Kollár je u Pešti dolazio u dodir sa Jugoslovenima, a Šafařík im je u mnogom postao učitelj dok je kao nastavnik radio u Novom Sadu.

(Nastaviće se.)

Malo odgovora.

V. Iljadica Grbešić.

(Nastavak.)

Da rečemo ovdje dvije tri o jeziku i sposobnosti njegovoj.

Sposobnost jezika u izražavanju pomisli i pojmova, što ih je u opće Kadar začeti um ljudski, jeste najtočnije i najsigurnije mjerilo duševnoga razvića i intelektualnoga napretka jednog naroda. Stupanj razvijenosti jezika pokazuje stupanj razvijenosti društvene i kulturne tog istog naroda, ter visinu kano i vrsnoću intelektualnog poimanja, intenzivnost kano i kadrost začimanja misli; jer siromaštvo i mizernost jezika u izražavanju, pokazuje siromaštvo i mizernost duševnog, naseb kulturnog stanja dotičnog naroda, ter nerazvijenu još intelektualnu sposobnost njegovu. Društveno stanje pak podobna je posljedica svega toga. Svega, što nema, recimo, u obzoru il u dosegu misli i u moći intelekta, nema ni u vlasti jezika; tako i obratno. Oskudica začimanja il smišljenja intelektualnog, odgovara oskudici oblika izražavajućih; i dakle, što nema u vlasti jezika, to dotičnome narodu — općenito uzimajući — jeste i izvan obzora misli i nije u moći intelekta.

To dakle, što se tiče specialno sposobnosti jezikovog izražavanja. A s druge strane, uzimajući jezik kao takav, on je, i prema onome gori, dakle u opće, odražaj unutrašnjosti, zrcalom duševnog života i duše same. On, kano barometar duše i njezinog stanja, nju samu i predstavlja, jeste njezinom najjačom

i najočitijom objavom, manifestacijom; jeste organom, pomoću kojega duša iz svog unutrašnjega skrovišta dolazi u doticaj s vanjskim svijetom — ona njime diše. I kano što empirička psihologija nastoji da pomoću fakata unutarnjeg života, pomoću raznih pojava duše, udje u otajstva ljudske psihe, valjda će tako isto, putem jezika, putem te najljepše objave duše, odgalivši i malo velo otajstva psihe narodne, pametni ljudi naći da jednojezični Hrvati i Srbi imaju jednu dušu.

I svijest, koja svoju klicu u duši ima, koja iz duše izvire, sviješću je jednoga subjekta, sabrana je u jednomu istome „ja“, iz kojega i izvire. Naš narod hrv. i srp. govoreći o sebi, kano svjestan sebe i svoje socijalne osebitosti, niti smije niti može da dijeli svoj subjekt, svoju dušu, svoj „ja“, sebe sama na dvoje: na „ja“ i „ti“ ili „ja“ i „on“. ¹⁾ On, pri svijesti svojoj, moći će govoriti o sebi jedino „ja“; usprkos inteligenciji njegovoj, koja se podijelila na dva tabora i febrilno propaguje svaka svoju bolesnu, nenaravitu ideju o dvojstvu jedinstvenosti subjektne i uprkos istoriji, koja podijelivši ga, lišila ga je prvog uvjeta osebnog prirodnog razvitka individua, i uprkos politici, koja to stanje jošte podržava.

Razumijemo našu današnju inteligenciju, naime onaj srednji naraštaj inteligencije sa srpske i hrvatske strane. Shvaćamo njezino duševno stanje ili, recimo, raspoloženje u pitanju spora srpsko-hrvatskog. Ona je medju se opsovana i izgrđena na takav način, da tragovi, da posljedice toga, koje su se zarile u srce i koje čine nekako jedan dio života njezina, ne će tako lako da se sabrišu, ne će bez velikoga sebezrijegora, da se zaborave. Ona je dijete svojega doba, ona je gojenče naše dosadanje novinarske literature (!), koja joj je svakim svojim člankom, svakom jednom riječju tiskala u ruku politiku noža, a ne ljubavi. Taku je shvaćamo, taku je vidimo, gdje jedna proti drugoj stoji spremna na klanje.

Tute govoriti o ljubavi, neharan je poso. Nego, gledajući ipak da koliko bude moguće otupimo te nože, mi mimoilazimo nju, obraćamo svoj rad drugamo, videći svoju zadaću u nastojanju, da mlada oboja generacija, koja tekar nastaje, bude odgojena u duhu ljubavi; koja će drukčije da shvaća interese hrv. i srpske i drukče da pojima zvanje našega naroda. Kad se bude sastajala, nek njezino držanje, njezin razgovor bude neprisiljen, iz duše, naravit, a ne sama ipokrizija, gdje nad stolom sama ljubav se prevrće, a pod stolom pijesti mržnje grčevito stiskaju. Ići ćemo za tim, da mlađja generacija, koja je bogu hvala jošte čista i nevina, bude ne samo megju se pristupna, da-li, da, puna uvjerenja, bude se cijnila jednom, jednog naroda pripadnicom, koji se ne da odijeliti i da, noseći i ponoseći se svaka svojim imenom, bude se čutila narodnopolitički isto onoliko hrvatskom, koliko srpskom i obratno; da njezin rad, upućen k dobru naroda s jednog kraja, niti smije biti faktično, niti smije biti eo ipso cijenjen štetnim s drugog kraja. Mlađjoj generaciji mora da bude narod i pojam narodnosti bistar i zdrav, a kad bude time na čistu, tad svaki njezin rad narodnopolitički sam po sebi bit će zdravim i narodnim, i ne će nikada, realno shvaćen, mimoći se s uspjehom.

II.

Prigovaralo se mladosti onako oblo i nekako autoritativno, da ne shvaća budućnosti hrvatskoga naroda. Moguće. Uzimajući to opet oblo, dade se to isto reći o mnogima u nas. Nego opet priznajemo, da niti možemo, pak i ne daj nam

¹⁾ Nek reče čovjek dva puta o sebi ja i ti, zatvorit će ga u ludnicu. Tu mu je i mjesto.

Bože da razumijemo budućnost našeg hrvatskog naroda onako, kako ju shvaćaju neki ter neki. Ta nam se pričinja takova, kao kad bi se osao ili recimo konj veselio da ne će nositi bremena, jer mu gospodar sprema novi samar; ili nam se to prividja kao stanje ptica u krleci, kojemu na jednom vodu i proso daše u posudici srebrnoj mjesto drvenoj; ili u najboljem slučaju da mu daše krletku dvaput pa i tri put veću.

U kratko da rećemo: mi budućnost našeg naroda vidimo samo i opravdano onamo, na onome mjestu, gdje će biće našeg naroda i njegova imovina biti osigurana i proti svemu obezbijedjena gdje će njegovo biće bez svih suvišnih briga, bujati i razvijati se prema zakonima prirode, njegova imovina cvasti, gdje ne će svaki dan da strepi i o biće i o bitak. Pa neka božica Klio i u bubanj tuče i u trublje puše, ne će nas smesti, nit budućnosti odstrašiti; jer znamo da ona, ima već 800 godina, kupuje bubanj u Pešti a trublju u Beču — a mi te muzike ne razamijemo.

Nek se ne počne na nas vikati ni uz bubanj ni uz trublju, da ignorujemo istoriju. O ne! Sasma protivno. Rekosmo dapače jednom ovo: Čast sva istoriji i svaki sin mora da znade prošlost otaca svojih. Ne ću reći baš da mi gdje god baš i odviše istorišemo, al ja sam drukčije što naučio iz istorije naše. Budemo li mi, naime, samo na istoriji gradili svoju budućnost, strah je mene, e ćemo i mi jednom doći il na Siget il pod palu u Bečko Novo mjesto.

I nam je za cijelo povijest magistra vitae, i baš za to odabrasmo ovaj put, jer naš historija uči, koga se moramo čuvati, koga bojati, od koga bježati. I nas na pr. znade zanijeti, i te kako, onaj vrijedni sin naroda našeg, ona krasna duša, otačbenika ninskog, koji žalibože sljedbenika nema, a kom naš pjesnik guslar veli:

I veće časti ti si dostojan
Jer gojiš jezik, braniš ga od Rima
u crkvi božjoj.

A košto o Rimu, priča naša povijest i o drugim gradovima.

Neka dakle gospodja Klio trubi — ušiju nam zaglušiti ne će. Ići ćemo putem svojim, a da primaknemo korake, još brže osvrnut ćemo se katkad u duhu natrag u povijest, kano na posljedicu neumitnih uzroka i nesvesnoga stanja, a s druge strane kano na tužnu činjenicu osmerih vijekova ropstva, ako ćemo slobodnog robovanja.

Istina, mi maknusmo državno pravo; nu misli li tkogod, da će na tomu što dobro da sagradi — prosto mu neka gradi: al to što sagradi neka bude samo općenito narodno dobro; jer u jednom narodu ne mogu biti dva dobra, koja se isključuju. Neka se gradi zgrada, gdje će biti obezbijedjeni hrv. interesi, al ti hrv. interesi neka budu narodni, bez obzira ni lijevo ni desno neka budu slavenski. Takovi interesi bit će eo ipso ujedno i srpskima i jačati će općenito interese: poziciju ostalih Slavena protiv zapada. Tu zgradu hrv. interesa, nek ne gradi ni Pešta ni Beč, jer to mogu biti sve al ne samo hrv. narodni interesi; pak sve da bi i nosili to ime. Ta naši interesi nisu se nikada slagali, pa ni dan danas, s onima Beča i Pešte.

Neka hrv. drž. pravo ne bude sredstvo, onaj neki bedem zlo zvanih hrv. interesa, koji bi imao služiti na pogubu i umštenje ili barem kao opreka srp. interesa. To nisu hrv. interesi; to su samo umišljeni interesi onoga, koji s jedne strane sebi gradi, s druge strane sebi ruši.

Bio bi politički nesmisao ne računati i na činjenice, koje su tu, i sa stanjem faktičnim. Kamen, koji nam smeta, pritiska nas, treba je odvaliti; al ne odvaliti tako, da ga s jedne noge prevalimo na drugu. Jer na taj način opet ne ćemo moći naprijed.

Neki ljudi u nas misle, da je nama živjeti nekim čudnovatim životom — slavensko-neslavenskim — za inad Srpstvu, u trvenju s njime, a za volju, za ljuvene poglede Magjarije il Austrije, pače kano „stubovi“ njih. Ima li nas k tomu narodnomu zločinstvu dovesti državno pravo, ima li ono, da sagrađi od nas taki nekaki tempal stubova, onda će sve naše male sile biti uprte proti takom zločinstvu, i mi bismo u taj čas žalili, što smo slabi, što nismo Samsoni, pa da sjedne srušimo taj stub tudjinstva i poginemo pod ruševinama tog poganog templa sa svijem tima nar. Filistejima.

Ne, ničiji stubovi ne ćemo da budemo, već sebe samih, stubovi svojih interesa. Ne ćemo da živimo za volju i za lijepe oči drugoga, neg zaradi sebe, pa bilo i uprkos tudjinskoj volji; ne za inad ni za štetu Srpstva, već uporedo, suglasno, za interese hrvatstva i srpstva, t. j. za interese našeg jednog naroda. Tim bo ne trpe interesi hrvatstva, već jačaju, time ne pate interesi srpstva, nego dobivaju (ako se u opće ti interesi mogu da dijele).

Tu, pri tom poslu, pri tom svetom djelu, naći ćete nas složne sve; naći ćete sigurno svijesne i Hrvate i Srbe, gdje su uprli svu svoju snagu, da nam se vrati, što je naše, da nam se vrati naša narodna imovina, da ne bude oranicom našeg znoja a tudjinskog bira; da dignemo i ujedinito svoj skučeni i razkoman-dani narod.

S ognjišta milog bježi mi kugo,
Zajam ti moram vraćati već!

Naš je narod upućen sam na sebe, pak su nam smiješne, (i bit ćemo veseli, kad ih nestane) one nezdrave, da ne rećemo bolesne želje i nenarodni vapaji nekih naših listova, koji uzdišu: „Odatle dužnost, pravo i interes monar-kije, da podupre naše narodne težnje i da, koliko do nje stoji, doprinese njihovu ostvarenju.“ Tako dakle piše, ili bolje jadikuje, list radikalni, list za interese hrvatskog naroda! Žao nam je, al se interesi hrv. naroda ne zastupaju tako; još manje pak, kad se dalje malo govori, da je Hrvatska „uvjet za monar-kiju proti ma kojim bilo pohotama; jamstvo čvrstoće za nas i za nju.“ I na-stavlja bez obzira: „Na žalost, kao da to ne uvidjaju oni, koji bi prvi morali uvidjeti, jer Madjari misle, da bi slobodna i ujedinjena Hrvatska bila za-prijeka njihovoj nepravednoj hegemoniji i njihovim nepravilnim težnjama na Istoku.“ — Dakle, Hrvatska ipak ne bi bila zapreka (onda dakle most) tim Magjarskim težnjama, premda nepravednim!! Ovdje bi trebalo postaviti stotinu uskličnih znakova. Ipak cijenimo, da toliko nije mislio reći organ za interese hrv. naroda, i da mu se je nehote zalećela riječ, koja mu je inače imala u grlu zapeti. Jer drukčije ne bi trebalo neg uniformu na sebe, pušku na rame, pak ajde, kud ga „oni“ pošlju. Žalosno! I ne budi nam žao, kad nam Srbi reku, da smo nečije creature. Ta imaju stotinu pravica. To isto i naš dobri pjesnik-urednik u svom organu parafraziše, i to još u superlativu. Il da budemo pravedni i da nekoga s parafrazovanja i neoriginalnosti ne uvrijedimo, priznajemo, da je „Novi Viek“ napisao to mjesec dana prije. Piše evo to: „Ja sam duboko uvjeren, da jaka i slobodna Hrvatska u okviru monarhije, bila bi njezinim najjačim stupom.“ Dakle superlativ! Žao nam je pjesnika; nagao je, naprasit, vruć da prije jurne, neg promisli, al ipak dobar u duši, prijatelj da krvi daje, odan svojoj ideji iskreno, do tvrdokornosti; neinteresovani idealista, kako to samo može biti pjesnik, pa i kad vam je reko najtežu uvrjedu, onda vas on još nije uvrijedio, jer to nije htio. Mana, ili ako ne mana, a ono karakteristika njegove čudi jeste, da je za-tvoren sam u sebi i ne će da vidi okolo sebe ništa i nikoga; i tako, obraćen svojim duševnim očima k sebi, vidi, kao što je i naravski, samo i samo sebe. Tak nam je žao, da zbilja naš dobri inače pjesnik u superlativu govori te svoju čistu vilu nemilosrdno po trnju vuče i tanko velo na bijelom joj tijelu dere.

I mislimo, da će se tako dogoditi uvijek pjesniku, koji sa mekanog, cvijeća punog poezije, sa onih ružičastih i rudastih vazdušnih oblačica, iz basnovitog carstva maštanja padne od jedne svojom osjetljivom pjesničkom dušom medju trnje politike i što ga trnje više bude, on se još grčevitijom rukom njega hvata. A pri takovoj boli, čovjek misli kao u groznici.

Inače ne bismo mogli nikada dovesti pojam pjesnika (duh kojega leti po neograničenom carstvu poezije i hoće da obuhvati i sami bezdani prostor) sa pojmom okvira. Gdje je ta sila, koja bi kadra bila sapeti duh pjesnički u tjesni omedjeni prostor okvira? Onda radje guslama o ledinu. U okviru zatoknimo mi slike svetaca, andjela i arhandjela, a ne žive ljude. Ta nek ljudi uživaju slobodu, kako bolje znadu. Jel' tako pjesniče?

Kad smo ovdje, osvrnut ćemo se usput još na jednu dvije stvari u „N. Vieku“, a to zato, što nam je donekle i žao — a ne ćemo se, kako rekosmo, obzirati na sve uvrede tamo amo posijane — da list, koji bi se mogao vremenom razviti i u dobar i uvažen list, upada neoprezno u protuslovlja. N. pr. evo:

„Jedna stvar stoji, i ta mora biti svakome Hrvat u i Srbinu **sveta**: t. j. mi moramo raditi na tom, da se što više ukinu izmedju nas razlike,¹⁾ da se što više približavamo,¹⁾ da gledamo **spojiti interese naše budućnosti**.¹⁾ Hoćemo li ikada biti jedan posve jedinstveni narod? Odgovaram ne, i apsolutno ne, jer ja i moj brat ne možemo se pretvoriti u jednoga čovjeka;²⁾ nu ja i moj brat možemo složno u kući živjeti i raditi bratski za zajednički interes (pa to je ono baš. Op.). Hoćemo li imati u buduće jedinstvenu državu ili dvije države saveznice? Odgovorit će budućnost (pa dakako; i tu budućnost ne prijećimo u njezinu razvitku prirodnom i uskorimo ju ako možemo; jer i sam veliš na str. 170. pri dnu: „A ipak ja držim, da je čovjek u istinu pozvan, da svojim radom pospješi razvitak istinskih osnova božjih; dakle na rad! Op.); nu jedno stoji, da se ni hrvatsko ni srpsko ime ne će i ne može izgubiti...“ (To nam je drago čuti, i sve ovo odgovara na vlas našem duhu. Op.). No iza ovoga, što navedosmo dvadeset ili trideset redaka stoji pisano „izdajica je, tko propovijeda slogu izmedju Srba i Hrvata“. Kako sad ovo složiti sa onim gore, što opaskama označismo? Istina; ovo ovako odijeljeno frapira užasno i „pamet staje usupnuta udarena batom tolike (mi ne ćemo reći) bedastoće,“ kako lijepo veli pjesnik, nego tolikog protuslovlja; zato uvjeravamo čitaoce da stvar, da protuslovlje nije tako teško kad stoji u savezu sa onim, što je u ono dvadeset redaka rečeno. Al opet ipak stoji, da su tu izrečene dvije zasade, i to, prva kao zasada svetinje svakome Hrvat u i Srbinu, a druga najtežega prokletstva i to upravo prokletstva na onoga, te onu prvu svetu zasadu ide da provadja. Kad se, ne u tečaju cijelog života, ne u radji jednoj istoj dal na stranici istoj baca prokletstvo na ono, što se proglasilo svetinjom, e, to je onda gore neg s neba pa u rebra, gore neg onaj „bat“ sa svojim epiteto.

„N. Vieku“ piše na drugom mjestu „Veliki Mickiewicz (a ne Miczkiewicz) rodio se u Litvi, a najveći je Poljak. Bretonci, koji su po jeziku Kelti, najbolji su Francuzi. I to je najbolji dokaz, da jezik nije jedino i apsolutno obilježje narodnosti, kao što bi pod svu silu htjeli oni, koji hoće, da su Srbi i Hrvati jedan

¹⁾ Pamтите dobro! Op.

²⁾ Čudnovata komparacija! Prama tomu da dva brata postanu jedna osoba, trebalo bi uzeti da netko misli, da će od x milijuna Srba i y milijuna Hrvata, slučenjen postati x mil. ili y mil. Srba ili Hrvata, a ne x + y mil. obojih. Dva brata, pak i više, ako ih ima, sa sestrama i roditeljima i drugima čine ne jedne osobe već više osoba, na pr. Petrović, Pavlović itd. Tako bi isto Hrvati i Srbi, slučenjem, tvorili onu veliku familiju, koju zovemo narod, a ta familija, taj narod brojio bi se narod od x + y milijuna Hrvata i Srba.

narod. To znamo, da jezik nije jedino obilježje narodnosti, ali apsolutno jeste. Ima naroda, koji su se spojili i postali tek narodima na osnovu sasma drugom neg što je jezik. Poljak Licki na pr. piše: „Nameće se pitanje, nije li nikao koji narod na osnovu zajedničkih interesa i potreba radje uplivom vanjskim nego nutarnjim; na pr. Švicari zajednički se oslobodiše od pritiska tudjeg, jednako Španjolci združiše se zajedničkim interesom na obranu proti vladi maurskoj, Holandjani protiva Španjoloca, Amerikanci protiv gospodstva englezkog, i pri tome treba još uvažiti nisu li upravo tu gospodarski interesi, što jedno žiteljstvo nukaju i gone k boju i združe u jedan narod“. Tu su dakle gospodarski zajednički interesi, kano upliv više „vanjski“ neg „unutarnji“, na kojima se digošé narodi. U ostalom primjeri g. Tresića šepaju, on kaže naime, da se Mickiewicz, rodio u Litvi, nije bio Litvanin, nego Poljak, tu pokazuje učeni g. doktor, da ne zna, da je Litva pojam geografički i da tamo žive milijuni Poljaka, a samo u jednoj česti zemlje Litve i Litvini. I Mickiewicz je bio baš izkorjenito poljske Litve. Al zato jezik uvijek odaje jednu od prvih, glavnih veza, što narode spajaju, i to veza unutarnjih, duševnih. Tako isti Licki: „Obilježja narodnosti jesu: jedna rasa, jedan jezik, zajednička duševna fiziognomija.“ A tako isto i Ferrari, da su najvažnija obilježja: jezik, religija, umijeće i znanost. (Nastavit će se.)

DOPISI.

Zagreb. Ljetošnja godina u nas najbolje se može označiti nazivom krvava godina. U svim krajevima zemlje tekla je krv, prouzročena groznim stanjem, u kojem se nalazimo. Kazneni sudovi, tamnice i zatvori kod nas je nešto svakdanjega. Već davno prije izbora bilo je što po političkim oblastima i redarstvima, što po sudovima pozatvarano na tisuće ljudi, koji su bili krivi samo za to, što su živi i — opozicionarci, a pokolji u Kloštru Ivaniću, Bebrini, Selcima, Bosiljevu, Bošnjacima i dr. polili su krvlju nevinoga naroda ruke krvoloka Khuena i njegovih pomagača. Tim krvavim rukama on je proveo izbore, obavio u saboru verifikaciju i izbacio samovoljno šestoricu opozicionalaca, tim krvavim rukama diktirao je sudcima osudu proti sirmonašim Sjeničarcima.

Dogodjaj u Sjeničaku djelo je zaista grozno. No kad se uzme na um, da je u neki užasni afekat dospjela čitava masa svieta, i u tom afektu to djelo počinila, nastane pitanje — može li se pravom taj sviet smatrati zločinačkim, može li mu se to djelo upisati u grieh kano zločin i koji su povodi, koji su ga do toga doveli. Tek onda, kada se prouči i iznadje narav činu, moguće će biti dostojno ga i valjano prosuditi.

Tragedija što se dana 21. rujna 1897 odigrala u Sjeničaku, sbila se pod dvima povicima, pod dvima da tako kažemo devizama: „ne damo izvjesivati madjarske zastave“ i „ubiti madjarone“. To je bilo umah konstatovano, a ustanovilo se to toli tečajem iztrage, koli i na samoj razpravi. Jedino valja već ovdje primjetiti, da su toli iztraga koli i glavna razprava vodjene absolutno pristrano, tako da se nije išlo za tim, da se iznadje materijalna istina, već da se uglavi ono, što je htio grof Khuen, koji je umah iza samoga čina, izbrbljao madjarskomu novinaru, da je to djelo koalirane opozicije i agitacija panslavistička. Sudac izražitelj, mladi štreber Dr. Košutić, koji je u svakom onom siromašnom okrivljeniku gledao za se jedan stepen na stolicu sveučilišnoga profesora, slično se izjavio drugomu madjarskomu novinaru. To je u obće nečuveno, da jedan sudac iztra-

žitelj izdaje uredovne tajne, ali ovdje su te tajne bile ulagivanje Madjarom i Khuenu, pa će s toga Košutić i skočiti onamo, kamo su već toliki za ovoga sistema skočili, makar su za sveučilišne profesore kvalificirani kano guska za oficira.

Dr. Košutić navlačio je silomice, ne bi li cielu pobunu navalio na ledja gradu Karlovcu, a ponajpače g. Dru Banjavčiću, pa kad nije mogao njega ukebati, sorio se na siromašnoga paroka sjeničarskoga g. Nikoliša, jer kriv mora netko biti tako to hoće grof Khuen.

Predsjednik sudbenoga stola Dr. Aleksandar Radkoczay napinjao se, što je više mogao, da pro forma vodi razpravu mirno i objektivno, a vodio ju je i suviše pristrano. Cielu razpravu kretao je samo u detaljima samoga čina, dočim niti riečju nije dopuštao, da se zadje u potankosti, koje bi bile kadre podati svjetla glede samih povoda i uzroka, koji bi se onda bili našli posve drugdje, nego li ih je našao grof Khuen i njegovi čestiti sateliti.

Za vrijeme razprave, kad je branitelj ureda radi Dr. Franko Potočnjak htio, da nekojima detaljnijima pitanjima zadje u samu narav stvari, prekinuo ga je predsjednik srdito i naprasito izjaviv, da mu ne da o tome govoriti. A istomu tomu branitelju predsjednik je dapače oduzeo rieč i nije mu u obće više dao govoriti, ma da je on samo htio po svojoj braniteljskoj dužnosti, da potraži i izkaže povode dogogjaju. I to bi imala biti sudačka objektivnost. U ostalom nije se tomu što čuditi, kad se uzme na um, da je Dr. Radkoczay pouzdanik madjarski, koji je — rodom Hrvat iz Zagorja, iz obitelji Fuček, staro svoje hrvatsko ime Fuček pomadjario i kano sudac u Madjarskoj služio, pa se je u Hrvatsku povratio istom za grofa Khuena, kad je po madjarskoj volji došao kano državni nadodvjetnik. Kad su za to mjesto našli drugoga pouzdanika u osobi Spitzera-Krajcsovicsa, onda je on postao predsjednikom sudbenoga stola u Zagrebu. Da takov madjarski pouzdanik vodi pristrano ovakovu razpravu, nije nikakovo čudo, ko što za nas nije nikakovo čudo ni to, da tomu madjarskomu pouzdaniku daje svjedočbu objektivnosti i uzornosti čisti — pardon košer Dr. Josef Frank. Khuenu pomagati u sabornici i u štampi, Radkoczayju u sudnici — das bringt etwas, und der Jude Josef findet schon seine Rechnung.

Napomenuh povike i po neki način devize, pod kojima su se sbili sjeničarski dogodjaji. Bez značenja ti izkazi nisu, jer niti bi ih u tom slučaju bili ljudi rabili, niti bi bili kadri proizvesti u narodu komešanje.

Sami sobom ti izkazi nisu bili posebne važnosti ni značenja, već u koliko se u običnom agitacionalnom smislu uzimaju, nu u ovom slučaju mora im se priznati veća važnost i to upravo obzirom na to, što su ti izrazi u ustima one razjarene svjetine stali dobivati značenje simboličko, stali su prikazivati nešto, pod čim i u čem narod naš gleda ono zlo, koje ga tišti, kojemu zlu se on nastoji oprijeti, jer se boji, da ga jošte gore ne zadesi. Strah pred jošte gorim tjera ga na to, gdje je već sada nevoljan i mizeran, gladan i žedan, gol i bos, niti se imade komu pritužiti, niti od koga pomoći tražiti ni očekivati. On znade, da mu — što on pamti — nigda dobro bilo nije, ali znade i to, da mu je danas gore, no mu je igda bilo. On znade za Švabu, pod kojim mu je bilo jao i pomagaj, ali ovakove mizerije, kakovu danas podnaša, on se u obće ne sjeća. Ovo on trpi pod Madjari, pa je posve naravno, da su mu mrzki ljudi, koji Madjarom služe, a on dobro znade da su to Madjaroni. Znade on dobro i to, barem imade u sebi taj osjećaj, da zastava znači gospodstvo onoga čija je, pa kad u nas zavijori zastava madjarska znak je to, da je i gospodstvo madjarsko, gospodstvo onoga naroda, pod kojim nam se i spekla ova žuhka pogača, koju tako teško kusamo.

Ništa po tom naravnijega, van da narod plane sribom na one, koji ga od naravne njegove staze odvrćaju i izdaju plienom tudjinske pohote, kano i da se

svom mogućom snagom uzprotivi tomu, te ga se tjera očitoj njegovoj narodnoj propasti. On je u strahu za svoju egzistenciju, za svoju budućnost, pa kada gleda, kako mu svakim danom gore biva, kako mu se u kuću sve što dalje, sve to više tuđinci kano gospodari zavladaće, a on dnevno biva sve to većim bogaljem, zar je čudo, da uzplamti, da dodje u afekt, u kojem više ne ima niti volje niti sposobnosti da razmišlja, već naprosto animalni nagon samoodržanja, u kojem ne pita, jesi li kriv ili nisi, već u svakom, tko je od njega bilo u čem različit, gleda svoga neprijatelja. Njim obladava jaka neodoljiva sila, pa da mu u tom momentu ne znam tko pod ruke dodje prošao bi posve jednako, kako su prošli Brozović i dr. Dotičnik nijedan ne vlada više svojim „ja“.

Socijalna bieda i nevolja jednim je pravim povodom tomu nemilomu događaju, koji je samo pospješen sličnim, samo ne tako zamašnim događajima u najbližoj im blizini u Dišniku, Slunju, Slušnici i Dubravi. Takovo stanje radja nezadovoljstvom a u nezadovoljstvu najlakše je proizvesti ovakove događaje.

Uz odnošaje, u kojima su se nalazili, nadošlo je jošte i to, da su obć. organi i sami sviet plašili, ne budu li poplačali poreze i ine daće, da će ih sve Madjari poklopiti, a da će se madjarske zastave poizvjesiti. Dapače u svojoj nespretnosti i upravo naivnosti i sam Djaković slično im je govorio a svjetina, na to već i onako razjarena, jošte se više razgoropadila.

Tim svim postavljen je siromašni sviet u neko nenaravno stanje, nije si bio svjestan sam onoga, što radi, jèr se nalazio u stanju afekta, u stanju neubrojivosti.

Svjetina nije znala krivca, jer da ga je znala, bila bi ga potražila, da njega ubije; ovako pali su slučajno žrtvom oni, koji su prvi pod ruke došli.

Sviet nalazio se u afektu, stvorenu u njem samome nagonom samoodržanja, u duševnoj aberaciji, stvorenoj naravnim zahtjevom borbe za obstanak i samoobrane.

U tom, i samo u tom valja tražiti povode izvanrednoj, razpasanoj animalnoj uzbudjenosti i uzrujanosti onih dana.

Te pojave valja gledati čuvtvom samilosti i željom, da se uklone i odstrane prilike, koje takovima pojavama radjaju, a da se stvore takove, koje će u jednu ruku osigurati naravan život i razvoj naroda, a u drugu ruku za buduće zapriečiti takove pojave.

Nije za to kazneni zakon, koji kazni zločince, jer tih ovdje nije bilo, već je za to valjana uprava i poštenu režim, koji radi o obezbjedjenosti narodnoj i o narodnoj budućnosti.

Narod koji živi u normalnim okolnostima, ne će se puntati niti dizati, već će dapače sam odtjerati onoga, koji bi ga na to htio navesti, a onoga, koji strada ne će ni najljepše rieči umiriti.

Senat Khuen-Radkoczayev izrekao je osudu, kojom se osudjuje na smrt na vješalima 11, velim jedanajst ljudi. Iz same naravi stvari sledi, da ta osuda ne odgovara pravici, jer kako protumačih, ne radi se ovdje o zločinu ni o zločincima, nisu to nikakovi moritelji, već jadnima prilikama, nevoljama i odnošajima u afekt dovedeni nesretnici, koji nisu tukli niti se dizali, jer su to htjeli ili se prije na to odlučili, već što su činili, činili su pod uplivom neodoljive sile, pod uplivom koje bili bi to onaj čas učinili svakomu, tko bi se bio tamo našao umjesto Brozovića i njegovih drugova.

U ovom slučaju sud — kad bi to bio slobodan sud, a ne marionetta Khuenova — imao se vinuti nad pusto i mrtvo slovo zakona, pa pogoditi duh i zakona i vječne pravde, te izreći pravoriek nekrivnje. Tek takovim pravoriekom odgovorio bi bio ideji vječne pravde, a i učinio bi bio patriotično djelo, jer bi svojim pravoriekom bio uputio one, kojim je dužnost rukovoditi narod, da odstrane zla, koja ovakovima pojavama radjaju.

Medjutim, drugačiju osudu očekivati od suda, koji u banovini izriče osudu u stvari, u kojoj moralni uspjeh i zadovoljštinu za se traži jedan grof Khuen, koji je u nas splesao savjest i slobodu uvjerenja sudačkoga, onaj isti Khuen, koji je svojim vladanjem Sjeničake sam izazvao, koji bi volio danas nego sutra da nas sve i Hrvate i Srbe pođavi, bilo bi i suviše naivno. A bilo bi naivno i pomišljati da će drugačije, van baš po njegovoj želji i inspiraciji suditi ni stol sedmorice, u kojem sjede najvećim dielom razni štreberi i Khuenovi miljenici, a predsjedja im čovjek, koji nigda u svom životu nije sudcem bio, nigda nijedne sudačke stvari proučio, nigda nijedne osude izrekao, već dvadeset godina na sveučilištu stara skripta čitao a ipak je imao kuraže i bezočnosti iza čestitoga Livija Radivojevića preuzeti u svoje nesposobne ruke kormilo sudovanja u Hrvatskoj. Sada to kormilo on i Khuen skupa okreću prema tome, kako koristi interesima njihovim i njihovih gospodara. Nije po tom nikakovo čudo, da se danas u Hrvatskoj ne sudi, već se po diktandi Khuen et tutta la bella compagna osudjuje.

Sabor sada za vrijeme božićnih praznika miruje, a i onako samo je na štetu, zator i sramotu narodu. Zakon za zakonom, zaključak za zaključkom u njem se stvara, ali ni jedan jedincati ne u svrhu, da se bud koliko promakne narodna probit. Sve što se radi, sve je upravljeno ad maiorem Hungariae gloriam, a kako je većina toga sabora, per nefas nazvana narodna stranka moralno nisko pala, da već niže pasti ne može, pokazalo se najbolje ovoga zasjedanja u postupku njezinu proti narodnomu poslaniku Dru Franku Potočnjaku.

Dva puta je vladina stranka podnesla po svojim članovima velikomu županu Stjepanu Kovačeviću, Dru. Josipu Pliveriću, Dru. Tomašiću i dr. predloge, da se toga zastupnika izključi iz sabora, a predlozi ti bili su osnovani na tobožnjim riečima Dra. Potočnjaka, kojih on nigda ni izustio nije. I na temelju takovih, po njem ne izušćenih ali njemu po većini pripisanih i podmetnutih navoda, izključen je Dr. Potočnjak iz sabornice, izključili ga dakle na temelju laži.

Nije bilo to dosta, već su Madjaroni po svojim članovima naumili i sastaviti osnovu, kako da Dra. Potočnjaka pred svetom tobože obezčaste. Tako su već mjeseca oktobra, dakle skoro puna dva mjeseca prije sabora, dali po kot. predstojniku Kostu Rojčeviću u Novom, Dr. Potočnjakovom rodnom mjestu, sastaviti policijski prezidijalne zapisnike sa občinskim bilježnicima Josipom Leskovarom u Bribiru i Jakovom Papićem u Selcima, da je Dr. Potočnjak godine 1892 u gostioni Dorčić tvorno uvriedjen, a da nije reagirao. A protivno je istina i dokazano izkazima nar. poslanika Dra. Bogoslava Mažuranića i samoga gostioničara Antona Dorčića ne samo, da Dr. Potočnjak nije tvorno povriedjen, nego dapače da je on izlupao Leskovara, kada ga je htio napasti. Što je svjedok Leskovar izkazao krivo nije se jošte ni čuditi, jer je lagao u vlastitoj stvari, ali Jakova Papića nije tuj niti polag bilo, pa je ipak klasičan svjedok za madjarone.

Iz tih lažnih svjedočanstva htjeli su vladinovci napraviti kapital proti Dru. Potočnjaku, te su u aferi koju je proti njemu zapodjeo veliki župan Rubido-Zichy upravo infamno lagali, šaljuć u sve zagrebačke madjaronske i s njima prijateljene, te u peštanske i bečke židovske rovine viesti, koje su se absolutno protivile istini. Pa kada ih je svjedok Dra. Potočnjaka njegov prijatelj Dr. Mažuranić radi toga na red pozvao, dali su mu pismeno očitovanje, da su one priobćene viesti neistinite a u isti čas poslali su daljne viesti opet krivotvorene, a starè u njihovoj neistinitosti kano istinite potvrđujuć.

Konačno falsificirali su i sam zapisnik, što su ga u toj aferi Stjepan Kovačević veliki župan i Dr. Franjo Spevec podpredsjednik sabora kao svjedoci g. Rubida-Zichy sastavili sa svjedocima g. Dra. Potočnjaka gg. Dri. Bogoslavom Mažuranićem i Ivanom Banjavčićem.

Falsificirali zapisnike u saboru, falsificirali ih u privatnoj aferi, sastavili policijske zapisnike sa lažnim svjedocima, samo da utuku jednoga nar. zastupnika, koga su htjeli pošto poto izbaciti iz sabora. A da je komplot proti Dr. Potočnjaku već davno prije postojao najbolje dokazuje činjenica, što su zapisnici sa Leskovarom i Papićem sastavljeni već mjeseca oktobra, a sabor se istom dva mjeseca kasnije sastao. A mađarske novine već su mjeseca kolovoza pisale, da će Dr. Potočnjak biti izbačen iz sabora.

Ovim svojim djelovanjem išli su Mađaroni za tim, da Dra. Potočnjaka zatuku ne samo politički već i osobno, da ga, ako im podje za rukom liše poštena glasa. To je dakle bio i boj na poštenje, a kako je vidjeti, vladinovi nisu se pri tom žalili nikakovih sredstava, čime su samo dokazali, da su zaista pali moralno tako duboko, da se već dublje pasti ne može i da se ne žacaju nikakovih, pa ni najgnusnijih sredstava. Vladinovi dokazali su, da su sve kadri učiniti i spremni sve poduzeti, te sebe ma i najnepoštenijima sredstvima uzdržavati, dokazali su — da su naprosto jedna zločinačka družba koja moć i vlast imade u rukama i njom se služi.

I opet ću da završim onim, čime Vam zadnji puta završih. Ne programske ni dogmatičke borbe, kojom se samo u nebuloznostima natjeravam, već kompaktnoga jedinstvenoga nam rada treba, da se u ovoj nesretnoj zemlji povrati poštenje u gospodu a kruh seljaku.

To je, što kod nas uvidjaju i osjećaju svi valjaniji elementi, ali — inteligenciju, izim malih iznimaka, obuzeo je duh Khuenštine, a puk siromak ne ima koga, da ga vodi. Puk hrvatski i srbski imade doduše gospode, koja su iz njega potekla, ali su mu samo na drugi način baš ono, što su mu bila i sredovječna gospoda; narodne gospode u Hrvatskoj ne ima. A puk jadan još je neprosvjetljen na toliko, da bi znao sa gospodom u kut a sam stupio na svoje noge za se.

Preporučiti ga u tom smieru i gospodarstveno, značilo bi spasiti mu i dušu narodnu i tielo.

Verus.

Innsbruck, u rujnu.

U prvim brojevima lantske Hrv. Misli zametnuli ste malo kreševo s ovdješnjim hrvatskim akad. društvom Velebitom. Dobro se još sjećam, o čem se radilo. Vi ste spočitnuli, ubaviješteni po istini od nekoga bivšega člana „Velebita“, da društvo nema nikakoga temelja, da nema u njemu nikakih viših misli niti načela, po kojima bi živjelo, da ne vrši zadaće, koju bi prema prilikama imalo da vrši — u kratko: da je hrvatsko društvo Velebit pukom podružnicom naoružanih njemačkih društava. Spomenuli ste poimence, kako su u društvu u najljepšem cvijetu „mensure“ i divna institucija „brucoša“ i „krokara“. No Velebit je sve to mirne duše zaniijekao. „Nije istina, da u društvu vladaju menzure, nije istina, da ima „brucoša“ i „krokara“.

Ja sam bio tada, kad ste povelj taj škakljivi razgovor s Velebitom, već drugu godinu u društvu, i spopala me silna želja, da Vam i ja što god pišem, osobito kad je u izgled došlo nekoliko novih duela medju članovima odbora radi replike jednim hrv. novinama, i to radi replike, u kojoj je Velebit ironijom sudbine pobijao glasove, da ljubi duele. No počekao sam još malo. Nisam htio da ikom učinim krivo, nisam htio da generalizujem pojedine slučajeve dok ti slučajevi nisu još redoviti. Al ti se slučajevi stali množiti. Dueli se pojavise najednput kao gljive iza kiše, a karbol i jodoform zasmradiše uske prostorije Velebita, da čovjek zdrava nosa ne može uzdržati. Napokon istjera me ta zagušljiva atmosfera iz društva. Sa mnom istupiše i svi Česi. Ostavimo svi Velebit ad majorem mensurarum gloriam.

Unišao sam u hrvatsko, u slavensko društvo, nadajući se, da ću naći ondje iskrenu kolegijalnost, prijateljski duh i što god barem duševnoga života; bit će u društvu — mislio sam — barem odraza onim idejama, što danas zaokupljaju svu modernu mladu inteligenciju — a evo s kakim srcem moradoh poslije kratkoga boravka istupiti iz društva!

Za sada ne ću Vam pisati mnogo. Navestću tek neka fakta ne navodeć imena, kojih se tiče. Al ipak, kad bi gospoda Velebitaši podufali se i ovaj put sve Vaše stare i nove moje prigovore proglasiti za neosnovane i lažne, ne oklijevajući iznijeti ću na svjetlo i nekoliko zanimljivih fizionomija s potpunom adresom...

Dakle najprije nešto o onim temeljnim mislima, koje vode Velebit.

Kako bih Vam rado pripovjedio što god o mislima u Velebitu — al ne mogu pa ne mogu! Sjedim evo dugo nad papirom i hvatam, tražim barem kakugod idejicu po Velebitu, pa nigdje joj ni u trag ući! Leer und leer das Meer! — Ili ćete se možda zadovoljiti s običajnom frazom: „zadaca je Velebitu gojiti u Insbrucku slovjensku uzajamnost?“ — Ne vjerujem. Od kako je „slovjenska uzajamnost“ postala etiketom, slabo kom imponuje, dokle god se ne vidi, da se iza te fraze krije i što god stvarno. A u Velebitu puka je to fraza, etiketa; sastoji se ta slovjenska uzajamnost, kako ste i Vi spomenuli, u pjevanju slovjenskih pjesama, kad se ljudi ponapiju švapskoga piva. Al s druge strane: kad se radilo jedanput o nekoj neugodnoj stvari kako su se žurno pobrinuli Velebitaši, da javnost oštro razlikuje insbruške Jugoslovene na Srbe i Hrvate, premda ih zato nije nitko ni pitao, i premda baš članovi Velebita imadu kud i kamo ružnijih affaira... Dalje: članovi Velebita baš najupornije priječē, da se isključivo hrvatsko društvo promijeni u društvo sveslovjensko, u koje bi mogli svi insbruški Slovjeni stupiti kao redoviti članovi — gdje bi osnutak novoga društva, ako bi bilo dopušteno, znamenovalo samo oslabiti i onako slabe sile, za stalno urodio konfliktima s Velebitom. Je li to „podupirati slovjensku uzajamnost?“

Tako je eto s tom slovjenskom mišlju, koju je Velebit na svoj barjak zapisao. Drugu koju „misao“ ne mogu Vam ni spomenuti. Bojevi socijalni, žensko pitanje, novi smjerovi u modernoj znanosti, u literaturi, kritici — takvim pripovijetkama nema mjesta u Velebitu. Al za to se o mensurama svaki dan govori. Koneksije s buršima brižno se čuvaju. Kad se dva burša potuku, zna im Velebit posuditi oružje za dvoboj, a članovi Velebita fungiraju kao sekundanti buršima. Sad ćete istom razumjeti, kako mora svaka malo glasovitija mensura u Insbrucku zaokupiti duhove Velebita!

Ad vocem: mensura. Bavi li se Velebit tim poslom? — Bavi. Uz sve tvrdokorno i nemuževno nijekanje — bavi se, i to mnogo. Samo društvo kao korporacija jest „wehrhaft“, i pere krvlju svaku povredu svoje časti te i same svoje članove sili da tjeraju isti krvavi šport; sili ih bud izravno: isključenjem, bud neizravno: ismjeivanjem. A onda sili ih i moralno: dobrim primjerom. Ima u društvu nekoliko ljudi, kojima je duel zanat. To su društveni heroji, oko kojih se sve vrti. Kako li je to veselje, kad dodje glas, da je heroj taj i taj potukao se sa švabom te mu razrezao nos il isjekao komad mesa i izbio mu šest zubi! — Kaka gnjusoba, kaka brutalnost, kaka cinizam kod tako krvavoga plašira!

Hoću li reći još koju o „bručošima“? — I te je „bogce“ zatajao lane Velebit. Znam, da Vam je ta institucija dobro poznata, za to ne ću o njoj na široko govoriti, reći ću samo, da ta institucija u Velebitu postoji.

Svršit ću sada. Al nisam rad da s ovim budemo gotovi. Retke ove napisao sam baš iz želje, da izazovem javnu diskusiju o Velebitu. Osvjedočen sam, da bi Velebit mogao puno značiti za insbruške Slovjene, kad bi se popravio i zato

jedino rad sam da ga metnemo na rešeto. A insbruškim Hrvatima i dužnost je da operu i poprave Velebit, a da uzmogne vršiti svojo zadaču. Ta Velebit uzdržavaju hrvatski patriote i mecene, na koje se Velebit obraća svaki čas s poniznim molbama...!

V A R I A.

Dandanes stojimo v znamenju svetovnosti, univerzalnosti; skoro nam je že zemlja premala, gotovo pa Evropa: le glejmo, kako se velevlasti trgajo za Kino!

Če hočemo Jugoslovani dobro razumeti svoj položaj in se rešiti iz zagate, v koji smo, ozirati se nam je skrbno na velesile, ki gibljejo celi kulturni svet; prva sila je pa še vedno, in uprav v naših časih bolj nego kedaj, gospodarski boj. Do nedavnih dob vladala je Anglija s svojo veleindustrijo čez svetovno sejmišče; v zadnjih desetletjih dvignil se pa je nekdanj radi suhih teorij zasmehovani nemški Mihel do čudovite praktičnosti: v 25 letih (1871—96) je nemški export zrasel za 60%, dočim je angležki (!) padel za 20%. Nemčija je uprav s tem postala velemoč, pred kojo se samozavestni Anglež trese. Nemci se v gospodarskih ozirih sistematično organizujejo, (prim. veliko-ekonomične članke v berlinski „Zukunft“), poleg tega pa nikakor ne zabijo i ozbiljne pravne vsovernosti, katero jim osobito dobro povdarja teoretični vodja nemške velike politike in diplomacije, uplivni Lagarde (n. pr. v „Deutsche Schriften“), v kojega duhu živi baje Viljem II. sam.

Da sa Nemci tako marljivo gibljejo¹⁾ razumno je pri njih razsodnosti in položaju, v kojem so: grozno mali in slabi si zdijo biti poleg velikana Rusa; v vsej resnosti bojijo se, da ne bi prišli v odvisnost od Rusije in se tako še — poslovanili (prim. razprave K. Jentsch-a v „Zeit“ i. dr.). Zato njih krčeviti „Drang nach Osten“, zato zlasti njih napori, ponemčiti avstr. Slované.

Zanimivo je vedeti, kako je o teh pred desetletji sodil genijalni Marx. Po praških izgredih prinesla je dunajska „Neue Revue“ njegove nazore, vsled kojih se Čehi baje morajo ponemčiti, ker so bez kapitala in v malem broju; „N. R.“ priznava, da se je bil veliki Marx jako, jako zmotil: Čehi, v onih časih še tako šibki, so si vstvarili industrijo, znanost in etično svojo moč, vsled česar jim je eksistenca zagotovljena. O Slovencih Marx niti govoril ni, niso mu menda bili tega vredni.

Ko bi M. danes živel, govoril bi menda tudi o Jugoslovanih; vsaj znani pariški essayist M. Nordau, ki hoče biti tudi mož vesoljnih idej, kaže v novoletnem podlistku „N. Fr. Presse“ na Jugoslovane kot slovanska plemena, katera imajo bodočnost v svetovnem gibanju; torej je gotovo o njih obupal, da bi se dali še ponemčiti.

Pazno zasledujejo Rusi tako in jednako mišljenje zapadne Evrope, kar je čitatelj njih novin („Novoje Vreme“ i. dr. lahko videl n. pr. v Momenovi aferi; ovi učenjak je zelo slabo cenil avstr. slov. plamena zanimivo in podučljivo za nas je njegov izrek o teh proti prof. Jagiću: „diese nationalen Splitter und kleinen Nationen sind in der Culturwelt zu der Rolle der stummen Personen verurtheilt und umsomehr, je mehr sie sich kaprizieren, ihr Idiom festzuhalten“;

¹⁾ Nemci delujejo, mi jih pa pri delu pozorno niti ne — gledamo!!

mi smo si to istino dobro zapomnili in upam, tudi drugi Slovani. Mi smo treske (Splitter) kojega drevesa??

„Rivista politica e letteraria“ (Rim) meni, da je v Avstriji odklenkalo nemški hegemoniji, češ, pojedina slovanska plemena že razumejo princip „en gros“, da se namreč morajo proti velikemu sovražniku boriti v združenih velikosti. Pred širnim svetom sploh kaj dosti ne veljajo Čehi, Poljaki, Slovenci, Hrvati i. t. d. kot takočni, temveč kot Slovani.

Da je odpor tlačenege malega plemena proti kruti hegemoniji velikega naroda sveta, človečanska dolžnost, razvijal je dobro v „Arbeiter-Zeitg.“, belgijski socijalist Deswarte; Vlamenci igrajo proti močnim Francozom v Belgiji ulogo politično izkoriščanih; socijalist se mora odločno postaviti ob stran vsled jezika teptanega narodiča.

Kako je mal narodič uprav radi tega, ker je mal in materijelno ter duševno vsled tega odvisen od velikih, malenkosten in hlapčevsk v svojem mišljenju in življenju, dokazuje Heidenstamm celó na državno samostalnih Švedih (gl. „Über den schwedischen Volksgeist“ v „Zeit“, Dunaj).

* * *

„Mercure de France“ (Pariz) in „Wiener Rundschau“ prinesla sta C. Mauclair-ove misli o razmerju med etiko in estetikom: dandanes se vse preveč piše; ljudje pišejo, samo da pišejo, ne živijo pa potem, da bi pisati umeli. Kako bi bil „umotvor“ lep, če avtor ne vé, kaj je lepo in dobro? Zatorej pojdi in se uči najprej po etičnih načelih živeti, potem še le vstvari v popolni obliki ono, kar ti izvira iz dna harmonične duše! Življenje samo bodi umetnost!

„N. Fr. Presse“ je ob novem letu objavila zanimivo črtico o gospodarski organizaciji Madjarov, koje so ti sistematično izvajali od 1848, ko jim je širokozorni List dal bil svoje ekonomične nasvete. Vender akopram so Madjari z bezobzirnim terorizmom¹⁾ veliko dosegli, akopram so se 1896. mogli pred svetom ponašati zlastno industrijo in kapitalom, ipak niso kos sami, bez trgovske zveze z Avstrijo, konkurirati v svetovni trgovini in politiki. Madjari bi radi bli veliki, a so v istini preslabi v svetovnosti. Dandanes je čas svetovnih veselil! Za to pa naša v svojem notranjem bistvu raztrgana monarhija nič ne doseže in tudi nič ne pomeni pred svetom.

BILJESKE.

Mladost. Mladom je literarnom pokretu, što se razmahao cijelom Evropom, jedno zajedničko: da je napustio stare putove i udario novim, da teži, gori, dršće i nervozno traži nove ideale, koje možda više sluti, naslućuje nego pozna... Bio to dekadentizam, simbolizam ili koji mu drago novi i najnoviji smjer, ako se i razilaze, zajedničko im je to, što su proizveli novi preokret u umjetnosti, iznesoše subjektivnost nad objektivnost. Ledena kora naturalističkih fakata prolomila se, a nad nju se izviše topli valovi života subjektivnoga, života srca, duše, fantazije, čežnja i snova, — život naše unutrašnjosti... O tom se pokretu i ne može inače govoriti nego kao o mladom evropskom literarnom pokretu,

¹⁾ Voznina trgovskih produkta iz hrvatskih krajeva n. pr. v Reko pride ceneje čez Pešt nego direktno čez Zagreb!!

jer nije svojina ili osebina pojedinoga naroda . . . Definirati novu umjetnost kao umjetnost, što dolazi po svladanom naturalizmu, ne bi bilo dosta, osobito ako se uzme na um, da su baš oci najmodernije umjetnosti živjeli za pravo pred naturalizmom (na pr. Baudelaire). Ti se nijesu pojavili iz reakcije protiv naturalizma ili realizma, nego direktno iz romantike . . . U Engleskoj je pred Zolom bio cijeli literarni smjer, kome se danas vraća mlada evropska generacija, (Praerafaeliste) a koji je za čudo uhvatio korjena i u onim literaturama, gdje se naturalizam ni u d o m i o nije . . . Fakat je dakle, da se novi smjer raširio gotovo svuda, a kuca evo i na naša vrata. Izato mi mladi literarni pokret, što se u nas javlja („Mladost“), smatramo samo jednim dijelom sveopćega pokreta evropskog, jednim valom u općenitom boju, koji se u posljednim godinama samo ljuto zaoštrio . . . A što se taj smjer ne javlja slučajno 50 godina poslije, kad su ga već posvuda napustili (kako to kod nas obično biva) — dokaz je samo, da mladja generacija, koja se bavi lijepom knjigom, pozorno prati razvoj i smjerove literature i želi jednako koracati s ostalim naobraženim svijetom. Trebalo je ovakog lista to više, što su naši „stariji“ komodni — ali i strahovito z a s u k a n i ljudi! Sve što je novo — zlo je! O novim literarnim pojavama ne prozboriše ni riječi nego ih samosvjesno — ignoruju, ili donesu kaki prijevod satire, koja šiba i ruglu izvrgava novu umjetnost. Ne treba ni spominati, na kake su muke osudjeni „moderniji“ literati. Naši su beletristički listovi redovno zbirke narodopisnih crtica, a kad je već toga i čitaocima dosta, onda se brže bolje izvuče koji „priznati“ i „zaslužni“, pa napiše nešto, „što mora biti dobro“, da čitaoci ne mrljaju i . . . Poslije svega toga nije čudo, da je mladja generacija stvorila sebi svoja ognjišta, oko kojih se skuplja i svoje misli širi. Nije to bio prikos, nego prijeka potreba pred z a s u k a n o š ć u naših „starijih“. Tako eto niče u Beču „Mladost“, smotra za modernu književnost, a u Zagrebu „Nova Nada“, vrlo lijep list najmlađe naše lit. generacije, u kome pozorno prate najnovije literarne pojave u svijetu, o kojima naši „stariji“ svečano šute. I tako si mlada generacija pomaže sama. — Karakteristično je da se s Mladostću javlja već treći list, u koji pišu Hrvati, Srbi i Slovenci. (Druga dva jesu Nova Nada i naše Novo Doba.) O samoj Mladosti, o njenom sadržaju, progovoriti ćemo, kad vidimo više brojeva.

Znanstvene akademije. Jako važna za povzdigo ljudstva je popularizacija ved; znano je, da nemški vseučilišni profesorji precej storé v to svrhu po t. zv. „populäre Hochschulcourse“; slično je i v Angležih. Kako pa je pri nas v tem oziru? Kako se brigajo naši izobraženci za naše ljudstvo in delavce?

Kolikor je nam znano, presneto malo ali nič. Je li kje v Slovencih kaka delavska akademija, v kateri bi izobraženci brezplačno davali ljudstvu tako potrebne duševne hrane?

Pa kaj ljudstvu, saj je i med izobraženci samimi znanstveno življenje leno: vsaj o Ljubljani, središču (!) Slovenije se nam je često tožilo zaradi stagnacije duševnega gibanja.

Naši profesorji so že nekaj storili, ne bi-li i v tem pogledu od njih mogla izhajati inicijativa? Če se nočemo za smrt in sramotni pogin zapisati, treba nam je duševno vender drugače živeti nego doslej. Kako bi imeli nasprotniki, kako bi imela vlada, pred kojo vedno in vedno ponižno poklekamo, da nas potem ložje po hrbtu biča, pred nami kako spoštovanje, ako samo vegetiramo, kakor se v kulturni Evropi vegetirati već ne sme, ako v središču našega naroda ni niti pol onega duševnega pokreta kakor v kakem nemškem provincijalnem mestu? In mi bi hoteli kedaj univerzo imeti?!

Bez dvoma imamo precej duševnih močij, izobraženih znanstvenikov; ne bi-li ti pogledali malo iz tih svoje sobice v svet, da bi videli, kako ljudstvo umira duševne lakote, kako so Slovenci slabo pripravljani za burno bodočnost in radikalne prevrate, ki niso već daleč od nas, če razumemo količkaj prav znak našega časa?

Praktična filozofija, etika, higijena, narodno gospodarstvo, prirodne vede, tehnika . . . evo aktualne predmete, ki se naj bi temeljito razpravljali v znanstvenih akademijah izobražencev in popularno razširjali v delavskih akademijah. Če že ugodno na duševni razvoj uplivajo z dobrimi smotrami in časopisi založene čitalnice in kavarne, bodo take akademije tem bolj dvignile kulturni nivô.

V imenu mnogih duševno lačnih in žejnih se obrnemo na tem mestu do zmožnih naših izobražencev z iskreno prošnjo, da storé kaj za prosveto ljudstva osobito v našem središču, pa tudi po drugih mestih in krajih! Nemška piva in lahki plesi najbrž malo pripomore k našemu spasu.

Izborna statistika novigradskog kotara. Ove izborne godine bilo je u novi-gradskom izbornom kotaru, koji broji do 35 000 stanovnika ravno 390 izbornika, dakle 1:1 po sto. Od tih 390 izbornika bilo je virilista 330, a 60 biranih. Od 330 virilista bilo je t. zv. inteligencije 99, t. j. takovih, koji su izbornici po svom činu ili po akademskom gradu, i to: učitelja 21, svećenika 15, **lugara 11**, umir. časnika 9, umir. činovnika 8, bilježnika 7, blagajnika 6, **pisara 6**, načelnika 4, šumara 2, liječnika 2, poštara 2, željeznička činovnika 2, mjernik 1, **zemljomjer 1** upravitelj ruda 1, **nadzornik svilogojstva 1**. Kako se vidi, vrlo šarena inteligencija! Trgovaca bilo je 40, zanatlija 19, krčmara 12, sitničara 6, posebnika 5, i napokon ratara 206. Židovskih izbornika bilo je 20. Vladin kandidat dobio je 64 činovničkih glasova (računajući ovamo lugara, pisare, nadzornika svilogojstva), 6 polučinovničkih (krčmari), 26 trgovačkih — — — i cigla 44 seljačka glasa. Židovskih glasova dobio 25, opozicionalni kandidat nijednoga. Nad takovom statistikom jednoga od najbogatijih izbornih kotara u Hrvatskoj svako mora da se zamisli. Bit će u interesu same koalirane oporbe, da svima silama uznastoji, kako bi se to promijenilo. Ako ništa, neka barem traže, da se nadopuni izborni red i da se ustanovi točno, ko spada u tu klasu izbornika po činu i da se dadu što veće garancije, kako bi se izborne listine sastavljale zakonito, a napose, kako bi se onemogućilo uvrstavanje izbornika poslije zaključenih listina. Opć. bilježnik u Drnju Andrija Široki u svojoj iskrenosti javno je govorio: „Mi moramo pobijediti, jer koliko nam treba do većine, toliko novih glasova unesemo u listine, — nekoliko protivničkih ispustimo i stvar je gotova“. Ovaj put su se uza sve to zaračunali, no ne varajmo se, drugi put bit će oprezniji!

Kako sa natječu! U „N. Vieku“ od 1. siječnja 1898 čitamo na str. 29. u članku o parlamentarizmu od Dra. Ante Miličevića među ostalim i ovo: „U Austriji, po našem mnijenju, jedna jedina dodirna tačka spaja razne narode, dapače i razne stranke, kojih ima lijep broj, a imaju tako oprečnih težnja i križajućih se interesa; ova tačka jest osoba Vladareva, za kojom svi goje jednaku neograničenu ljubav. Mi držimo, da bi se i najskrajnja stranka u austrijskom parlamentu ogradila najodlučnije proti i najneznatnijem možebitnom predbacivanju antidinastičkih težnja; jedini možda pojav ove naravi u cijeloj Evropi. Vez, koji spaja Dinastiju i narode, tako je čvrst i tvrd, da bi svaka stranka sebi podala smrtni udarac, kad bi ga samo pomislila razvrći, što nije ni slučaj.“ „Pa onda nije ni čudo,“ izvadja dalje, „ako se je čula i koja uvažena rieč o inače tako omraženoj apsolutističnoj vladavini.“ I pisac bi se u svojoj lojalnosti sasvim mirne duše složio s apsolutizmom, kad tu ne bi bilo praktičkih poteškoća! U ostalom pisac je u svojoj prevelikoj revnosti previdio njemačke nacionalce pa nehote tako izjednačujući u „ljubavi“ i „vjernosti“ „svoje“ s njima oslabljuje svoje glagoljanje.

„U Obzoru“ od 8. siječnja čitamo u ocjeni Jagićeva pisma Mommsenu i ovo: „Ljep jedinstva nije i ne može biti Niemstvo: narodi Austrije imaju drugu točku, koja ih sjedinjuje, a to je kruna — a to je vjernost kraljevoj osobi . . .“

Napokon iz „Jedinstva“ od 7. siječnja saznajemo, da se u Dalmaciji ljudi ozbiljno prepiru o tom, da li su „zločinci“ u Komiži (nepoznata zločinačka ruka „iskvarila“ je sliku Nj. V.) bili pravaši ili narodnjaci.

Ako sva ta gospoda iskreno tako misle, onda lako nama. Sredstvo, koje tako idealno drži na skupu tako različite narode Austrije, kud i kamo bi uspješnije moglo izmiriti protivne stranke u jednomu narodu. Za što se koljete pravaši, narodnjaci, Slavosrbi — Sjedinite se radije u tako plemenitom i uzvišenom radu kao što je ljubav i vjernost Vladara. Jer kako Ga inače ljubite, ako Mu baš ništa za volju ne ćete da činite, nego Ga samo žalostite i medju se koljete.

Mi pak velimo, da ima nešto, što nam brani, da se ne pokoljemo i da je to sasvim dobro, da je tako — bar sada. No to je gospodo sasvim nešto drugo — sila i bajunete nas drže zajedno. A toga magarcima i treba!

Dr. Tresić uzadnje doba ima strašnoga posla. Na tri se strane dižu „slavoserbske“ kule, pa da čovjek ne postane nervozan! . . . Nakon što je pjesničkim poletom objavio, da je „Hrvatska Nesmisao“ parnula, — osobito mu je trn u peti napredna „Mladost“. Ta kako i ne, kad se vječna estetika i etika njegova i „alter ega“ Kerubina ne respektira ni od „nezrele mladosti“. Zanimiva je ta historica. Jedan od mladih ljudi odlučio pokrenuti „Mladost“, — pa samo da iskuša „N. Vieku“ poslao mu poslije jednu crticu. Zbilja u 8. se broju „N. Vieka“ obećaje (ni intenzivno ni ekstenzivno) tomu piscu, da će se tiskati njegova crtica; nu samo se čini, da je spor za naše općinstvo u neku predelikat. Ovako tada. Za dva mjeseca poslije stoji u istom tom „N. Vieku“ za istu novelu, da je „mizerna novelica“ od nekoga Jugovića. Kad je na to u „Obzoru“ izišla od autora replika, u kom se poziva na odgovor u 8. br., i veli, da mu je na njegov zahtjev vraćena (e nikako da ne stoji, e je uskočio medju pokretače „Mladosti“ jer mu se stvar nije štampala, kako se takodjer tvrdi u 12 br. „N. V.“), onda je g. Tresić planuo „pravednim“ gnjevom, i opet

u svom pjesničkom poletu ustvrdio u 1. br. „N. Vieka“ od g. 1898: „Bestidna je vaša izmišljotina, da sam Vam ja (aha! valjda u 8. br. obećao Šegvić!?) obećao tiskati nezrele plodove Vaših moždana u „N. Vieku“. — Pa da poletan pjesnik nije kadikad i — zaboravljiv! . . .

— Lanjske godine odmah poslije prvoga broja „Hrvatske Misli“ dobili smo od gospodina Dra. Tresića ovo u istinu lijepo pismo:

„Danas sam primio prvi broj Vašega lista, koji mi bijaste u Zagreb poslali, misleć da sam možda još tamo. Medjutim ja sam već šest mjeseci daleko od onog užasnog meteža, te razblažujem uzrujani duh mirom i ljepotom prirode. Vaš sam list pročitao na dušak. Našao sam, po mojem sudu u njem mnogo zabluda, ali sam se osyjedodio, da Vas vode plemenite namisli. Odlučio sam s toga podvrći Vaš list strogoj, ali po duši pravednj kritici, u ostalom najtoplije ga preporučiti občinstvu. Osobito mnogo zabluda imade u prva dva članka, koja sudeć po svemu oba potiču od g. Radića. I onaj o „hrvatskim književnim prilikama“ odveć je površan, sudeć bar po početku. Ni odgovor na pisma akademčkih društava nije čist od protuslovja i netočnosti. Svi su ostali članci osbiljni, poučni i dostojni zrelih ljudi.

Ono što mi se u Vašem listu najviše svjđa, to je slobodumni i napredni duh, kojim diše. Nama u istinu treba preporoda, treba novoga duha, jer će nas raspe o trice i kućine zadušiti. No o svemu tomu progovorit ću obširnije u kritici, koju ću objelodaniti u „Katoličkoj Dalmaciji“. Vi ste uvodni članak završili liepim mladenačkim riečima: „Kritici se veselimo, borbe se ne plašimo uspjehu se čvrstvo nadamo.“ Ja ću Vas dakle kritizovati a Vama slobodno udarati na me. Bog neka Vas nadari žudjenim uspjehom. Vaš prijatelj Dr. A. Tresić-Pavičić.“

Mi se nismo promijenili, a ipak smo danas i potlačeni, izdajnici, pauci domovine i Bog zna šta sve nismo — valjda sve to od onda, otkad spoičtnusmo g. dru. Tresiću — nedosljednost.

„Vienac“ u 51. br. pr. g. zaigrao u elegične žice. Iza liepih elegičnih nota eno i elegije u prozi na str. 819. pod naslovom „Recimo koju“ (U oči „Vienčeve“ tridesetgodinšnice). Tko ne bi malo bolje znao naše književne odnošaje, pogotovo tko nije zavirio malo i za kulise naših redaktorskih sobica, bio bi u istinu bolno dirnut tim vapajem. Najstariji beletristički list hrvatski, pa mora da ugine za godinu dana! Ali ovako se znamo baš u glavu, te vidimo i tu samo štetne posljedice konzervatizma, nehaja — ali kod onih, koji pokreću list . . . Hvali se, da se opirao svakoj struji, koja bi bila po naš narod štetna, i ističe borbu svoju protiv naturalizma, u kom da je tobože pobijedio. I hranio je često i često svoje čitatelje mlačnim idejalnim limunadama, kojima je nerijetko manjkao svaki tek — al bilo je glavno, da se na čaši sjaji „stara“, „ugledna“, „priznata“, „uvažena“ firma . . . A gle, mi smo toli drski i tvrdimo, da se tim praznim pjesmama i sentimentalnim pripovijestima mnogo, mnogo više nanijelo štete hrv narodu, nego li da mu se dalo zdravo, prirodno, naturalistično štivo. Zgodno se sam okrstio „nuntius vetustatis“ — a što je najliepše, nudja samo prošlost hrv. plemića i plemkinje! . . . Krasno zaista načelo nemilo raščinjati mlade početnike — a štampati nepromijenjeno i plitke proizvode „zaslužnih starih“! . . . Mi držimo, da stari list nema još privilegij, da pozivom na starost traži i daljnji opstanak, ako ne će — a to naglašujemo — da ide s vremenom naprijed, da napreduje. On je vršio nekada liepu zadaću — ne će li da postane moderan, venut će kao ona obitelj, kojoj se rođjaci medjusobno žene. Bit će kao izlizana hrid, koju sruše valovi i dalje hrle u daljinu. — Budu li ljudi oko „Vienca“ na svom mjestu, bit će — uz svu njihovu objektivnu kritičnost — i velik broj radova mladih i starih pravih talenata. Onda će se s pravom moći na koncu godine reći: „Gledao je, da bude što zabavniji i što poučniji,“ — a ne će se te riječi utjerati u laž onakvim „zabavnim“ pjesmama, kao što je ova, koju preštampavamo iz 51. br. na ogled: Na pragu Kranjske gle Dolinka Sava — U veličajnoj u Plancii draži — S goleme hridi ko iz oblaka slazi — Pod strmim Jalovcem, koj, div, Triglava — Svog kralja prvo pred-dvorje tu straži; — Na izhod tekuć, druge straže i treće — Iz dragâ ju prate: iz Pišence veće — Prisojnik div i Razor, a tad se kažu — Skrlatica, Plaz Subi iz Martulika: — Titana red, svom kralju dvoranikâ, — Kim prsi hrid su, vrh tjemena zvezde, — A izpod zvezdâ bure i orli gniezde! . . . — Kad stigne Dovju, pod okna Alijažu, — Gle: Triglav-kralja dvorna „Vrata“ ukažu!

Kako je to na sveučilištu u Pragu! Na crnoj ploči češkog sveučilišta izvješjen je ovaj oglas:

Gospodi slušateljima češke univerze Karlo-Ferdinandove! Za ozbiljnih dana u prosincu, spojeni u jedan red, dokazaste, da kao pripadnici naroda češkog, komu niko ne može poricati naobrazbe, sami težite za pravom naobrazbom, koja sastoji u mudrosti i moralnosti, i da ne polazite bez uspjeha visoke škole, što nam ih podiže Karlo IV. Vaše rodoljublje spojeno s odlučnošću, Vaše mirno, samosvjesno ponašanje, Vaša težnja sačuvati čast ci-

jeloga naroda i našega sveučilišta bila je općenito priznata. I tako ste ispunili nadu, što ju je u Vas stavljao akad. senat i podaste ujedno jemstvo, da ćete nadalje nastojati posvetiti se ne samo strukovnoj naobrazbi, nego gajiti i **vrline građanske i rodoljubne** i tako ispunjavati dužnosti, što Vam ih nalaže ljubav prema narodu i pripadnost našem staredovnom zavodu. **Zato Vam akademički senat izražava svoje toplo priznanje.** Akad. senat c. kr. češke univerze Karlo-Ferdinandove. U Pragu, 6. siječnja 1898.
Tako je to na sveučilištu u Pragu!

Kavalirski narod. Ugarski rabor votirao je zakon o pomadžarivanju nemadžarskih topografskih imena (sela, gradova, rijeka, brda itd.) u Ugarskoj. Svi nemadžarski narodi digoše se da protestuju proti toj nepravdi, da se historijom posvećena imena onoga što je njihovo izbrišu sa lica zemlje. Sazvaše narodne zborove, ali — vlada ih nije dozvolila. I Srbi u Ugarskoj sazvaše lijepim proglasom: veliki srpski narodni zbor u Vršac, nu dogodi se s njim što i s onima Slovaka, Rumunja i Sasâ, Rumunjski mitropolit prosvjedova u gornjoj kući ug. sabora a saski poslanici u donjoj kući i — istupiše iz kluba većine, iz t. zv. liberalnog kluba. Ali ne prosvjedovaše proti tomu niti srpski patrijarh nit ijedan srpski episkop; ne diže se nitko od naše četrdesetorice poslanika iz Hrvatske na ugarskom saboru. Ta četrdesetorica gluhošnjemih međjutim nije niti prosvjedovala proti pomadžarivanju imena sela i gradova — u Hrvatskoj; oni brane institut pomadžarivanja hrvatske djece po mađarskim školama u Hrvatskoj i u Kološvaru, oni dapače smatraju naravnim da hrvatsko-ugarski sabor (ne bilo ga) šalje dopise mađarskim jezikom na „pokrajinski“ sabor u „Zágráb“. Glas sa zborova u slobodoučnoj Ugarskoj (liberalizam al à Spevec) prigušio se, ali sve što čovječanski čuti osudilo je taj divljački čin, čin kojim se vidi, da su Mađžari ljudi, koji bi samo sâmi rad slobodu, a koji je otimaju drugim narodima koji na nju od Boga isto pravo dobiše. Zgrozila se nad tim sva Evropa, koja se je i zgražala nad konfiskacijom novca sakupljenog od Malorusa i Slovaka u svrhu ustrojenja narodnih škola. Mi žalimo da se i „Šokci i Bunjevci“ ter „Medjumurci“ ne pridružuju pokretima nemadžarskih narodnosti u Ugarskoj premda se tomu ne čudimo uzimajuć u obzir da se u toj teškoj borbi, sa strane Hrvata u ostalim predjelima niti moralne pripomoći njima ne pruža.

Daničićevo veće. Istoričko-filološka družina „Daničić“ u Beogradu priredjuje 4. januara (po starom) svoje veće „posvećeno radu ujedinjene hrvatske, slovenačke i srpske omladine“. Program je ovaj: 1. Gjura Daničić — od predsednika; 2. a) Rusan-Lisinski: Poputnica hrvatskog junaka; b) Ipavec: Slovenec sem — peva muški hor „Obilica“. 3. Behr: Nocturno — violina, flauta, glasovir, sviraju P. i Gj. Bajalović i M. Rakić. 4. Preradović — Kuhač: Putnik, deklamuje g. Dušan Protić pr. na glasoviru prati g. A. Vovec. 5. Marinković: Potok žubori (duet) pevaju g. g-cc. Dobrila Popovičeva i Jelena Karaličeva. 6. Terschak: Syrena, flauta solo, svira Bora Popović pr. 7. „Narodna Misao, čita N. Nikolić fil. 8. Šubert: Bayk (Gete) bariton-solo. 9. Iv. Zajc: U boj, peva muški hor „Obilica“. Mi odaslasmo ovaj brzojav: Družina „Daničić“ Beograd — Velika škola. Pozdravljamo oduševljeno prvu javnu manifestaciju naše zajedničke misli sa strane prekosavske srpske braće. Sretno započeto ustrajno i složno se nastavilo: — U ime sjedinjene omladine!
— Uredništvo Novog Doba.

Prostitucija mađžaronske „stranke“.

Bila je unionistička, mađžaronska do izdajstva. Ipak smo to mogli razumjeti. Jezgrom joj je bila odrodjena, propala aristokracija, puna žuči, mržnje i predsuda protiv novoga demokratskoga društva, puna nepovjerenja, straha i fanatizma protiv novoga slavenskoga pravca u literaturi i politici. Ta je aristokracija bila odviše partikularistična, zagorska, turopoljska, slavonska i t. d., a da bi mogla shvatiti i hrv. jedinstvo, a kamo li da pogleda još dalje na istok i na sjever. Bila je odviše njemačka, i to u austrijskom, u tirolskom izdanju, a da bi se znala i mogla oduševiti za ideje slobode političke i jednakosti socijalne. Njoj je „mađžarska konstitucija“ odviše imponovala, konstitucija stališka i sredvoječna, a da bi mogla i pojmiti demokratski duh našega vijeka. Odsudjujući dakle mađžaronstvo unionističko godina šezdesetih — mi ga razumijemo.

Razumijemo i gluhonijemo mađžaronstvo na početku Khuenove ere. Jezgrom „stranci“ postase namješteni i nenamješteni činovnici — stipendiste — bez lične volje, bez ponosa, bez ekonomske samostalnosti. Bili su to, a i sad su — govorimo o jezgri mađžaronske „stranke“ — ljudi policajne apsolutističke duše, s modernom, širokom savješću, ljudi školskoga znanja — dotično neznanja, — s pedantskom zasukanošću i smušenošću, ljudi visoka štreberstva ali niske misli, tugaljivi, blagi i plačni u četiri oka, — ali bestidni, siloviti i odrješiti „na licu mjesta“. Kako da ne budu mameluci? Kako da čuju glas savjesti pod korom praktičnosti? Kako da im se otme prosvjed kroz grlo sapeto strahom? Užasno je to drugo izdanje gluhonijemoga, mamelučkoga mađžaronstva, ali je još razumljivo. Još se naime uvijek radi o politici, o pitanjima velikim, ali za to više ili manje apstraktnim; radi se o idejama doduše svetim i vječnim, ali još se mađžaronska stranka može varati i opsje-njivati, pitajući bestidno: a koliko je mrtvih?

Quanti morti? O! nama se na taj upit sledila krv i stislo srce; nama se zamaglio vid i koljena su nam zadrhtala, — sjetismo se doba, kad je Italija bila na stratištima i u tamnicama, na vješalima i u verigama. I mi smo voljeli da ne budu mađžaroni mameluci, da ne budu izdajice, voljeli smo im priznati, da nijesu još **nešta** zla počinili, samo da se narodu našem prištedi taj strašni, taj preskupi dokaz, da može pokazati — mrtve. — Mi smo voljeli, — ali ne volješe izdajice i mameluci. Njihova im je unija draža od narodnog života; i njihovi stipendiji skupocjeniji od narodne lične

slobode. Sad se nije više radilo o povredama n a g o d b e, o pragmatičnoj sankciji i o Velikoj Hrvatskoj . . .

O rutenskoj je krvi sudila većina poljska; o slovačkoj, srpskoj i rumunjskoj većina mađarska . . Nitko nije sumnjao o osudi . . . Ali ovdje je hrvatska većina imala suditi radi hrvatske krvi, većina unionistička do izdajstva, podla do mameluštva, ali ipak hrvatska većina. I ta je većina ipak odobrila janjičarski pokolj, postala je i krvnička.

Nenadano, neočekivano, nepojmljivo na prvi mah, pa ipak je — prirodno: većina, krvnička većina nije mogla počinuti samoubojstva. Ta krv je tekla i radi njezinih stipendija, ako i jest istom u drugom redu . . .

U krvničkoj haljini lako se obavljao posao izdajica i mameluka. Tko je odobrio krv, lako će neodobriti šest izbora, tko je nad čitavim županijama dao podići vješala, lako će dozvoliti, da se uvedu neki zakoni u jedan „građ s kotarom“ . . .

Ali i izdajice i mameluci i krvnici imaju ponosa, ličnoga ponosa, barem među sebi jednakima, imaju i neku vrst svijesti, barem prema sebi jednakima.

Da je mađaronstvo prema Pešti kukavno do izdajstva, prema Khuenu podlo do mameluštva, prema narodu okrutno do krvništva, — samo je prirodna posljedica moralnoga truleža, ekonomska ropstva i aristokratski-birokratske izrodjenosti.

Ali sad gledamo, gdje se mađaroni prometnuše u aristokratske — lakaje. Sad se ta čeljad daje u službu pojedinim svojim članovima samo za to, jer bi mogli postati — gončine. Lakaji hoće da hrvatski sabor prostituiraju, vršeći tako sramotno ulogu, što je izdajničko mađaronstvo tridesetih i četrdesetih godina namjenjivalo turopoljskomu plemstvu. I gle, „zalupani turopoljski kosturaši“ šalju u hrvatski sabor uzor-parlamentarca, — a mađaronska se stranka pod štreberskim izrodom — — prostituiru . . .

* * *

Još su nam svjema u živoj uspomeni kobna vremena, kad je hrvatska opozicija bila tako strančarska, da su joj već izdajice počeli davati lekcije o rodoljublju, tako nesnosljiva, da su je policajni detektivi htjeli učiti slobodi i tako rastrovana, da joj mameluci propovijedahu o organizaciji.

Te iste izdajice, ti isti inkvizitori i mameluci postavši u najnovije doba i lakajima naumiše hrvatsku opoziciju učiti i — parlamentarnoj pristojnosti. Misleći jadnici, da smo još uvijek u danima, kad su oni mogli o opoziciji pisati svoje „mrvice“ i držeći, da su hrvatski opozicioni zastupnici kvrgasti, neotesani panjevi osušena korijena, započeše — bacanjem iz sabora u ime „pristojnosti“ pod vodstvom krvničkoga „kavalira“. Računati na siguran uspjeh, ta to je danas tako potrebno da budeš pristojan, a da bude sabor pristojan, to je poslije junaštva u raznim parlamentima i nužno i — moderno. A i lakaji hoće da budu moderni . . .

No vremena se promijeniše. Antej se dodirnuo majke zemlje i preporodio se: Opozicija se približila narodu i osjetila je čvrsto, sigurno tlo pod nogama. Gdje god bila, ona je svagdje narodnom predstavnicom, a lakaji nisu ni u saboru drugo nego lakaji — — dapače tu istom i razvijaju svoje lakajske sposobnosti.

Hrvatska opozicija netreba da govori baš u saboru: Hrvatski sabor ide za njom, jer ona je danas sabor. Danas je narod hrvatski u istinu za njom, jer danas hrvatska opozicija govori iz narodne duše.

I sad se spominje historijsko državno pravo, pragmatička sankcija, nagodba, zakonski članci, ugovori, zemljišne granice. Ali to nijesu više samo ideje, to nije više puko pravo, to nijesu više pravni zahtjevi. Danas je hrvatsko državno pravo u prvom redu — za nas isključivo — prirodno pravo narodno na državnu samostalnost, „riječ je postala tijelom“, pravni zahtjevi sad su zahtjevi života. Program teorijâ postaje organizacijom rada. — Čitajte samo govore: Kolika sigurnost i kakova umjerenost! Kolika temeljitost i učenost, pa kako je to ipak sve jasno i razumljivo (uz neke iznimke). Ali što je najvažnije: U toj ozbiljnoj i trijeznoj politici, u toj mirnoj i prokušanoj taktici koliko nepomirljivosti, koliko pravoga radikalizma!

Bez okolišanja se naviješta, da Hrvatsku s Ugarskom vežu zajednički poslovi samo po Déakovu tumačenju pragmatičke sankcije. — A Déak nije za Hrvate nikaki autoritet, osobito otkad se zna za njegovu dvoličnu igru s „bijelim listom“. Muževno se naglašuje, da je koalicija prirodna evolucija prema narodnoj politici, bez lažnoga se stida priznaje, da je rodoljublje pobijedilo nad strančarstvom, da hrvatska opozicija nije više stranka, da je ona narod. Te je evolucije opozicija sebi potpuno svijesna. Ona je do sada prema toj činjenici udesila gotovo sav svoj rad. Mjesto da deklamuje, ona ispituje narodne potrebe i iznosi ih u tolikom broju — a sve jedna važnija od druge — da je vladu „materijalom“ upravo zatrpala. Mjesto da razvija državopravne, dalekosežne teorije, ona traži realizaciju živih, svijesnih narodnih težnja političkih, kulturnih i nada sve gospodarskih. Umjesto, da se gubi u demagoškoj vici ona ozbiljno, temeljito i trijezno iznosi stvarne predloge, da sruši samosilnu birokraciju, da osigura ličnu slobodu, da narod otme gospodarskoj propasti, sabor mamelučkoj samovolji, nastavu policajnomu nadzoru, sudstvo apsolutističkoj diktaturi, narod progonima i gladu, domovinu poniženju i eksploataciji. I sav taj rad nalazi odziva: Poštenje i prijegor izazivlju ljubav, znanje i ozbiljnost radjaju povjerenjem, sloga i ustrajnost vjerom u pobjedu. I predobro je izjavila združena opozicija, da će mamelučkih lakaja nestati i prije nego misle. Samo još fali jedno glavno — osim mnogo manje važnih stvari — hrvatska opozicija postavši pretstavnicom naroda, treba da shvati, da je njoj držati na umu cjelokupne interese svega hrvatskoga ili srpskoga naroda, njoj treba razumjeti i to, da u konkretnom programu rada ne valja zaboraviti, da to nije „pravoslavni“ dio „našega“ naroda, nego da je to srpski dio hrvatskoga ili srpskoga naroda, komu ona takodjer ima biti pretstavnicom. Ali to predstavništvo ne smije nipošto da izvire iz „velikodušja“ i iz političke taktike. Sa svojim se narodom ne manevrira. To predstavništvo treba da bude logična i prirodna posljedica narodne misli, misli o jedinstvu čitavoga naroda, posljedica uvjerenja s nerazdjeljivosti — ne koje kakovih okvira — nego narodnih interesa i narodne sudbine. Kad u Zagorju budemo birali Srbe, a u Srijemu Hrvate, kad se hrvatska trobojnica bude vijala među srpskim zastavama, a ne pokraj mađarskih barjaka, tad ne će više biti posla ni za mameluke, ni za lakaje, a janjičarima će posao njihov presjesti janjičarima, izdajicama...

Jeste li ga čuli: Ne boji se više, ostat će još 14 godina... Ta prisni njegov drug ima milijune a treći im je sukrivac postao zapovjednikom „odanoj“ vojsci.

Ne vidimo li tog čudnog triumvirata pod predsjedništvom šiljate kacige i pod zvučnom formom evropskoga mira i reda u — mongolskom izdanju?

Banovinu, hrvatsku banovinu čeka velika zadaća: U njezinu se parlamentu imade pred cijelim Slavenstvom što prije zasjeđati narodno jedinstvo Hrvata i Srba, njezina politika imade dokazati, da Hrvatima i Srbima ne treba više evropskih žandara, pa bili oni i — plemeniti.

Ali najprije treba se riješiti policajnih lakaja. Preporodjenoj, narodnoj hrvatskoj opoziciji to će biti lako, ako shvati još i to, da je ona i **narodna** opozicija srpska.

Veliko djelo.

(„Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena“ i „Osnova za sabiranje i poučavanje građe o narodnom životu“.)

Piše Ivan Lorković.

Imamo li mi Hrvati, mi Srbi, mi Slovenci sami u sebi, u svome biću uvjeta za svoj život i razvoj? Ako imamo, koliko ih imamo i kako su? Ima li ih dovoljno, da nam život bude bujan, snažan i jak, ili smo osudjeni, da ih uzimamo od drugih, uzajmljujemo?

Čini se, da su za mnoge ljude ta pitanja u nas „riješena“, pače i po narod uvredljiva: na njih se odgovara istom takom banalnošću, kakom nam se s neprijateljske strane u opće poriče svaka sposobnost za čestiti samostalni život narodni. Ta se pitanja čine i suvišna, kad smo sav narodni život stisnuli u jednu političku formulu, koja je „izvadjena iz srca narodnoga“, kad imamo državnih prava i crkvenih autonomija, koje su esencija našega narodnoga bitka. U njima su po mišljenju mnogih sadržani svi uvjeti narodne egzistencije.

Nu bit će da je ispravno samo protivno mišljenje: „srce narodno“ nije registratura državopravnih ugovora ni kovčeg crkvenih privilegija; život narodni ne da se sabiti u političku formulu, izradjenu iz zaprašenih listina; uvjeti narodnoga života stoje dublje, u narodu samom.

Na ta se pitanja odgovara i s krajnjim malodušjem, što no se radja na pogledu narodnih gubitaka, slabe otporne snage i posvemašnjega nedostatka širokih pogleda i snažnih ideja u višim, a solidne svestrane naobrazbe u nižim slojevima; na pogledu užasnoga rasula ili tužne nesvijesti u narodnom mišljenju; gospodarske nezrelosti i siromaštine, moralnoga prevrata i socijalne rastrovanosti.

Nu ni ti opravdani pesimistički nazoni o našem narodnom položaju ne opravdavaju negativnoga odgovara na ona važna pitanja. Temelje se na precjenjivanju inteligencije a omalavažavanja najširih slojeva. Inteligencija nije u nas sinteza narodnih sila, te sinteze nemamo; narodna snaga leži razdijeljena u najširim slojevima. Inteligencija se drži prestavnicom naroda, njezin rad, uspjesi i gubici pripisuju se i odnose na

narod, tako te u njoj gleda ono mišljenje i narod sam. No inteligencija u opće još nije narod, a naša inteligencija nije narodna, jer s narodom niti misli, niti osjeća, niti živi. Zaključak negativan u tome je pitanju pogriješan, jer su pogriješne premise.

Inteligencija nije narod; političke formule nijesu ni malo potpuni izraz narodnoga života i narodnih težnja. Za to inteligencija ne će naroda ni spasti ni uništiti, kao što ni realizacija političkih ideja ne će podati svih uvjeta njegovu opstanku i razvoju. Narod nije princip inteligencije ni princip politički. Pojam naroda širi je i dublji. Narod ima svoju dušu; narod je princip duševni.

Nije tuj od važnosti, da se ispituje, kako i odakle je ta duša nastala; bit će dovoljna činjenica, da ta duša postoji. Ne treba je tražiti u kakim apstraktnim sferama ni konstruirati metafizički; ona je živa, pa se javlja u narodnom životu. Narodni je život ekvivalent narodne duše u spoljašnjem svijetu. Ima neki određeni broj ljudi, koji govori jednim jezikom (a jezik nije puka kombinacija glasova), koji ima zajedničke običaje za tolike životne odnošaje, koji ima jednake pravne nazore, iste poglede na svijet, iste moralne zakone, jednake osjećaje i iste težnje, jednom riječju: jednu kulturu. To jedinstvo u pojavama životnim upućuje na jedno zajedničko porijeklo, iz kojega potječu, na jednu zajedničku duševnu snagu, koja ih stvara, razvija i usavršuje u svome doticaju s vanjskim svijetom; sve su one izraz i potvrda kolektivne narodne duše. Ta duša može da bude bogata i siromašna, velika i mala, snažna i slaba, razvita i mlada, zdrava i bolesna. Kaka je narodna duša, take su narodne tvorevine, narodni život shvaćen, dakako, u cijelosti. Bogata duša naroda francuskoga učinila ga je narodom svjetskoga značenja; ta je narodna duša stvarala historiju i civilizaciju čovječanstva. Mala i siromašna duša naroda mađarskoga nije iznijela nikakih velikih tvorevina, nije shvatila nikakih velikih pokreta, a u tekovinama čovječanstva ne će nijedna biti označena njezinim karakterom. Upravo zato francuski će se narod pomladiti i većih djela iznijeti, jer još nije došao do onoga stepena čvrste i jake organizacije svoje narodne duše, kao na pr. engleski (jedini valjada od evropskih naroda), dok mađarski narod ne pokazuje nikakih uvjeta za veliki snažni narodni rad na tolikim poljima ljudskoga života. Slavenska psiha narodna sigurno još spada medju mlade, nerazvite, premda neki slavenski narodi (primj. češki) pokazuju znatni stepen razvoja i uza sve to, što je slavenski svijet iznio velikih svjetskih duševnih tvorevina. Nu mi smo posljednji u Evropi zašli na poprište historije; nama pripada tijekom snažnija budućnost.

Narodna je duša sigurno djelo vijekova. Ideje i osjećaji, što ih donosio život, uspomene prošlosti i nade budućnosti, što ih osjetio neki skup ljudi, u njihovoj su kolektivnoj duši ostavljale dubokih tragova. Iz te smjese utjecaja, jakih i odlučnih, potekla su bitna obilježja narodne psihe, koja se ne daju ni promijeniti ni uništiti. Ona djeluju u cjelokupnom narodnom životu, ona su temeljni osnovi narodne egzistencije. Nema ih mnogo, nu sva civilizacija narodna stoji na tome malome broju temeljnih ideja i osjećaja, iz njih potječu sve životne institucije, sav duševni rad i život narodni. Ta su obilježja u različitim naroda razna; nu od njih dolazi, što pojedini razviti narodi donose u riznicu ljudske civilizacije savršene oblike raznih pojava ljudskoga duha, kao naj snažniji izražaj svoje narodne duše. Stari narodi egipatski, izraillski, grčki i rimski to sjajno dokazuju. Arhitektura egipatska, vjera izraillska, umjet-

nost i filozofija grčka, pravo i država rimska četiri velike su manifestacije narodnih duša u povjesti ljudske civilizacije. I jedan narod modernij pokazuje nam takvu snažnu tvorevinu svoje izdjelane, organizovane psihe: ustav naroda engleskoga.

Dok u nekim granama ljudskoga duševnoga rada narodna duša osobite tvorevine iznosi, a u drugima tek sporedne vrijednosti, opet ih čuva od utjecaja tuđjih, koji nijesu prema umnoj konstituciji naroda, koji joj je nosilac. Ništa se u tim tvorevinama ne može izmijeniti, a da se time ne dirne i u čitavu duševnu konstituciju narodnu. Uništiti narodu vjeru, jezik, vjerovanja, pravo političke institucije itd. ne mogu pacifikatori ni prvoga ni drugoga reda. To je zadaća koju mogu izvršiti samo stoljeća. Zato su se pokazala vazda neuspješnima sva nastojanja prosvjetljenih „kulturträgera“, koji su htjeli da svoju civilizaciju infiltriraju u krv naroda druge duševne konstitucije. Prvi propagatori rimskoga prava u njemačkom narodu pogibali su od narodne ruke, koja se dizala na obranu narodne pravne duše. Barbarski narodi, koji su uništili grčkorimsku posvjetu, dugim su se nizom stepena podizali do više civilizacije. Kadgod se kušalo, da se taj niz stepena mimoidje, u narodu je nastajala dezorganizacija moralna i intelektualna, a on je sam pao niže od niveau-a, na koji se sam podigao. Takvo nasilno prosvjetljivanje sigurno je bilo razlogom mnogoj revoluciji, koja je imala da otkloni nasilje na narodnu dušu, narodnu egzistenciju.

U malo se slučajeva izveo prijelaz elemenata jedne civilizacije u drugu. Redovno se element, prelazeći iz jednoga naroda u drugi, tako izmijeni, da nema nikake sličnosti s onim, čije ime nosi. On je primio sva obilježja civilizacije, u koju je prešao, da može u njoj živjeti kao njezin bitni dio. Transformacije religijâ, jezika, uredabâ i umjetnosti najbolje nam dokazuju, kako je narodna duša mijenjala njihov sadržaj, ne ostavljajući im ništa do formâ. Budhizam, prenesen u Kinu, tako se promijenio, da su ga učenjaci iznajprije držali samostalnom religijom, dok nije dugotrajnomu izučavanju pošlo za rukom, da upozna u toj religiji sam budhizam, koji se preobrazio utjecajem rase, koja ga je primila. Islam se među dekhanskim Dravidima tako izmijenio, da se malo razlikuje od brahmanizma. U Evropi samo ime kršćansko krije prave pogane, kaki su Bas-Bretonci; fetiše, kaki su Španjolci; politeiste, kaki su Talijani. Pokret Husov, pojava raskolnika, reformacija njemačka itd. nijesu ništa drugo, nego „nužna posljedica tumačenja jedne iste vjerske knjige po raznim narodima“.

Kao u vjeri, tako i u ostalim pojavama civilizacije narodna duša svagdje udara obilježja svoje individualnosti.

Po svemu tome izlazi, da je narodna duša izvor narodnoga života, sve pojave toga života njezin izražaj, sav razvoj narodne civilizacije razvoj kolektivne duše narodne mase. Opstanak te zajedničke psihe nije ničim uvjetovan; narod dakle živi sam po sebi, svi uvjeti njegova života i razvoja stoje u njemu samome, a nikad izvan njegova bića. Kao što nitko ne može stvoriti narodu jezika, tako mu nitko ne može dati slobode; kao što si sam stvara običaje i vjerovanja svoja, tako si sam mora stvoriti prosvjetu.

Rekli smo, da je narodni život ekvivalent narodne duše u spoljašnjem svijetu. Kad pod riječ „narodni život“ sakupimo sve one bujne i raznovrsne pojave narodnoga rada, mišljenja i osjećanja, treba da za taj rad i za njegov razvoj tražimo osnove u duševnom sastavu narodnom.

Sva bujnost u formama životnim, koje služe narodu, stoji do njegove unutrašnjosti; jakost njegovih uredaba, savršenost njegovih djela umnih, snaga narodne ekonomije, čitavi život narodnoga organizma u svoj svojoj zamršenosti i razlikosti stoji do bogatstva elemenata, do elastičnosti i jedrine, do snage i razvoja duševnoga elementa u narodu.

Za sve potrebe narodne, koje treba zadovoljiti, ima narodna duša da da iz sebe uvjeta i moći. Zahtjevi pravni i etički, filozofski i umjetnički, vjerski i moralni, i svi zahtjevi praktičnoga života narodnoga imaju se namiriti iz bogate riznice kolektivne narodne psihe, iz koje i potječu. Sva zgrada narodnoga bitka ima da stoji na osnovima izvadjenim iz dubine zajedničke narodne unutrašnjosti; sve tvorbe da imaju u njoj svoj korijeu, najrazniji smjerovi narodnoga stvaranja svoje počelo. U jedinstvu toga stvaranja, u jedinstvu toga života stoji jedinstvo narodnoga organizma.

Težnja svakoga mladoga, nerazvitoga naroda ima da bude upravljena na očuvanje narodne duše. U svjema granama svoga života mora da pazi na bitnost svoga organizma. Narod, koji se tek stvara, dužan je, da u sve svoje tvorevine unese svoj duh, da sve velike uredbe njegova života budu sinteza elemenata njegove duše, da njegov život spoljašnji bude izraz njegove unutrašnjosti. U tome će stajati njegova jakost, jer će biti nezatrpani izvori njegove životne snage. Nijedan od životnih interesa ne smije da bude zanemaren; svi su jednako važni po njegov život i razvoj.

Ni političke težnje, ni ekonomska radnja ni princip pravni, ni težnje kulturne ne mogu same po sebi da budu izrazom narodnoga života, jednim zadatkom narodnoga rada. Ujedinjen u svjema zadacima životnim narodni nam rad predočuje potpuni, cjelokupni narodni život. Ipak se jedna strana narodnoga života ističe medju ostalima, ili bolje, sve se narodne težnje okupljaju u jednoj, koja je razborito konačna cijelj sviju naroda, a po njima i čovječanstva. To je civilizacija.

U toj višoj zajedničkoj težnji izražen je pojam naroda u višem smislu. Njoj — civilizaciji — ima da služi politika, ekonomija kao čvrsti osnovi njezina razvoja. U njoj ima da se skupe sve zrake narodne duše.

Jedinstven u svojoj narodnoj duši, dakle u mislima, osjećaju, u životu, živeći na jednome teritoriju, a težeći za jednom svrhom prikazuje nam se narod jednim, jedinstvenim društvom. Konačna je zadaća toga društva prosvjeta; narod je u modernom smislu pojam kulturno socijalan.

Iz svega toga izlazi, da političke formule nikako ne dostaju, da obuhvate svu punoću narodnoga života; one mogu da budu izrazom samo jednomu dijelu narodnih potreba. Inteligencija sama dakako takodjer ne može mu biti prestavnicom jer po tome pojmanju naroda članom je narodnim svaki onaj čovjek, koji cijelim svojim bićem sudjeluje u radu narodne duše. Inteligencija bi po tome mogla biti iz pojma naroda katkad i isključena.

Naprotiv jasno je, da sve uređenje političko, sve institucije socijalne, zakoni i pravo, vjerovanja i filozofija, umjetnost i književnost moraju polaziti iz jedinstvene narodne duše; da se jedino u njoj nalaze uvjeti narodnoga opstanka i razvoja, da na njoj stoji svakolika narodna civilizacija. Samo onaj narod, u koga je narodna duša tako u svjema granama očitovala svoju snagu, i na svakom polju narodnoga stvaranja podigla svoje jake tvorbe, može se držati narodom u pravom, višem

smislu. Njemu pripada njegova kultura, njegova država, njegovo gospodarstvo. Da živi u njima svojim samostalnim, individualnim životom, svojom narodnom dušom. Da živi sam po sebi i razvija sam iz sebe.

Jasno je nadalje, da je prema tomu po narod najvažniji unutrašnji rad oko kulturnih socijalnih i ekonomskih problema; da je socijalna i gospodarska organizacija temelj njegova rada jer tuj se radi neposredno o narodu i s narodom za narod.

Iz toga napokon izlazi, da su najširi slojevi radništvo i seljaštvo redovno jedini nosilac prave narodne duše i žive narodne snage.

Što smo doslije učinili mi Hrvati, Srbi i Slovenci, da u svome narodnom životu prepustimo duši svoga naroda da vrši ulogu, koja joj pripada?

Od ovoga stoljeća javlja se u nas na raznim stranama težnja, da budemo narodom, ili — ako bude ikako moguće — i tri naroda. Sav rad svoj u ovome vijeku dali smo tomu nastojanju.

Riječ: narod poplavila je našu pjesmu, pripovijest, nauku, a da ne spominjemo žurnalistike; ta je riječ dizala sve pokrete u raznim dijelovima našega naroda u ovom stoljeću; pojam: narod bivao je pak različit i po sadržaju i po opsegu. Pokret Srba preko Dunava nalazio ga je u oslobođenju od Turaka; pokret ilirski, komu su se pridružili Slovenci u jeziku i posvjeti; pokret Srba u Hrvatskoj i Ugarskoj u ideji vojvodinskoj.

Te prve faze našega t. zv. narodnoga preporoda iznosile su nam u narodnom pogledu samo pojedinu stranu narodnoga života kao njegovu glavnu sadržinu; nijedna nije obuhvatila toga pojma u potpunom njegovom opsegu i u čitavom njegovom značenju. I ako su se uz glavnu „narodnu“ ideju prirodno javljale i druge, koje su s njom u savezu, opet nije nijedan od tih pokreta iznio narodnu misao u njezinoj cjelini kao misao toliko kulturnu i socijalnu, koliko ekonomnu i političku, kao potpuni izraz cjelokupne narodne duše. Otuda i dolazi, da je između njih bilo premalo dodirnih tačaka, pak nijedan nije mogao da poput snažnoga vala zatalasa čitavim narodom. Svaki je posmatrao na narod sa drugoga stanovišta, a nijedan nije zašao u tajne dubine narodne duše. Ona je ostala nepoznata. „Narod“ se oduševljavao idejom slobode, jedinstva i prosvjete, ali nije znao u čemu ima da stoji ta sloboda, nije imao velikih dokaza svoga jedinstva, nije znao kaka mora da bude njegova prosvjeta. To su bile samo velike riječi, koje su njegovim mukama i težnjama podavale oblik, nu u njima nije bilo njegove duše.

S tim djelomičnim pogledima na narod bilo je u skladu i shvatanje: u čemu stoje uvjeti narodnoga opstanka i razvoja. Ako je pojam naroda sadržan u političkim institucijama, onda su one prirodno uvjet samomu narodnomu opstanku; ako bez jezika i prosvjete nema naroda, onda u njima stoji narodno biće.

Već su nam prve faze narodnoga preporoda donijele nekoliko „narodnih“ političkih programa i podale neku „narodnu“ književnost, u kojima bi imali da budu sahranjeni temelji svega ukupnoga narodnoga života.

Ni druga „preporodajna“ prerijoda nije bila mnogo bogatija poimanjem narodnih zadataka; pače tuj su bile kulturne težnje potisnute političkim unatrag. Prije svega treba stvoriti „veliku Srbiju“, „veliku Hrvatsku“, „celokupnu Sloveniju“, da se tako podaju svi uvjeti narodnoj egzistenciji. Tako smo došli do paradoksalnih zaključaka: da će Srpstvu osvanuti sunce sreće, kad se ujedine srpske zemlje; da je Hrvatstvu sa-

čuvana egzistencija samo u hrvatskom državnom pravu; da će Slovenci biti sami svoji gospodari — uz boga i cara, — kad se oživotvori misao ujedinjene Slovenije. Nu kad se prored toga tražilo, da se uredi narodni život u onim političkim tvorbama, koje već postoje: da se narodu da ustav, da mu se stvore zakoni, podignu škole, onda se ustavi prekrajali po tudjim uzorima, zakoni prevodili iz njemačkih originala, a škole se uređivale po tudjim šablonama.

Kad se doslije tjerala „narodna“ politika i stvarala „narodna“ književnost, trebalo je pokazati čvrste, neprelomne temelje, što ih jedna i druga imaju u narodnoj duši. Nu tko ju pozna? Što se učinilo, da bude poznata? Izdane su narodne pjesme, a uza sve to pljuje se u lice onomu, iz čije su duše izišle; ili, ako i uzmemo, da takav čin može izaći samo iz izrodjene ljudske naravi, zar se inače pokazuje štovanje tvorcu tih pjesama? Imamo narodnih pripovijedaka i običaja, poznato je narodno pravo, mogla bit biti poznata narodna estetika, narodna etika, filozofija i pravna psiha narodna. Nu tomu svemu nema gotovo nikakih tragova u „narodnoj“ književnosti. (Pojedina djela ne čine književnosti.) Motivi, osjećaji, koji djeluju u narodnom životu, u našoj su knjizi nepoznati:

Narodna politika! Kako je samo u našoj „narodnoj“ politici još neodređen pojam naroda. Hrvati i Srbi jesu jedan narod i nijesu, Hrvati i Slovenci su jedan narod i opet nijesu; i jedni i drugi i treći su jedan narod a i tri naroda. Kaos, nedostojan zreloga naroda. Kaka je vika na Magjare i Nijemce. Nu gdje su ozbiljne, načelne, duboke studije naših odnošaja prema Ugarskoj, prema monarhiji hapsburškoj, koje bi te odnošaje prosudjivale na osnovu činjenica iz narodnoga života sa gledišta političkoga i kulturnoga, socijalnoga i ekonomnoga? Gdje je raspravljeno pitanje o našem položaju na Balkanu? Slovenska uzajemnost, toliko slavljeno i toliko pogodjivana, gde je ispitana sa stanovišta našega općega narodnoga, sa gledišta naše narodne duše?

Eto nekoliko sasvim neobradjenih pitanja, o kojima se u politici govori svaki dan.

Pita se dalje, u kakome snošaju stoje institucije narodne s narodnim mišljenjem i životom? Uzmimo pitanje školsko. Je li obuka u školi uređena prema poimanju naše djece? Je li materija, koja se uči, u skladu s mišljenjem i potrebama narodnim? Je li sustav školskoga gradiva prema sustavu gradiva, što ga ima narod, te prema tomu sposoban, da narod razvije i podigne? Ako nije, onda škola neće nikako izvršiti svoje zadaće, a na narod će djelovati dezorganizotorno u svakome smjeru.

Jednako su važne političke uredbe. A ipak još nije ispitano, kako se princip općinskoga i županijskoga uređenja podudara s nazorima narodnim; da li je naša općina u istinu vanjska forma onih zahtjeva, što ih narod u svojoj duši za tu instituciju nosi. Ako nije, kakav može biti slobodan i potpun razvoj općinskoga života? Nije li taka općina samo polje, na kome se sukobljuju narodni zahtjevi s vlašću, koja je općinu stvorila. Nijesu li razni „incidenti“ u općinama samo simptomi te borbe?

U kakome snošaju stoji pravo, kojim se danas uređuje naš privatni život, s pravom, koje je stvorila narodna pravna svijest? Ko je to ispitao? „Zakoni i pravice“ naše, tvorevina su tudje narodne duše, a nametnute našem pravnom organizmu, da u njem izvedu revoluciju.

Poklik, koji se nedavno dizao s krvavih ograšja za „starim pravicama“, odjek je i te unutrašnje revolucije.

Evo nekoliko primjera, koji mogu pokazati, kako se u našem narodu „narodno“ politizira i „narodno“ piše. Nu u narodnu politiku spadaju još i mnoga pitanja, o kojima se tek sporedno misli i govori. Narodno gospodarstvo prava je Pepeljuga među kćerima naše politike. Agrarno pitanje stoji tako netaknuto i čisto, kao i mnoge poljane naše, kojih nije taknuo plug. O uzrocima propadanja seljaštva, o postocima tuđinskoga naseljivanja nema jasnih pojmova; a ta su pitanja baš u najužoj svezi sa samom narodnom dušom, opetujem: sa samom narodnom dušom. Zadruga, ta čista tvorba narodna, razorene su u jednom dijelu našega naroda snagom državne vlasti, a nije ispitano, kakim je to posljedicama urodilo u narodnom životu ekonomnom, moralnom i socijalnom, komu je zadruga bila jedan od ugalnih kamena; kako da se isprave zla, koja su time nastala.

O sveukupnom gospodarskom položaju čitavoga našega naroda, o smjeru njegove gospodarske politike, o njezinim principima i zadacima, osnovima i ciljevima ne znamo ništa.

Nu tko bi pobrojio sva ta pitanja, koja u našem narodnom životu postoje, razvijaju se, muče narod, zovu ga na Sjeničke a odavle na vješala.

Mi smo se doslije ponajviše bavili svojom historijom, nu iz same težnje, da restauriramo svoje historičke političke tvorbe, kao da smo zaboravili, da su principi historičke i moderne države sasvim različiti. Pred našim je očima zasjao sjaj naših domaćih vladarskih kruna, a zaboravili smo, da se one sile, koje su te krune posmicale s glava naših vladara i nas dovele do današnjega našega rasula nikako ne zadovoljavaju svojim historičkim uspjesima, nego da na njima jednako dalje grade; da se ne završavaju historijskim reminiscencama, nego da razaravaju jednako svojim historijskim stilom. Postali smo bliži Dušanima i Krijesimirima, nego svomu seljaku; više težimo, da njih uskrisimo, nego da njega emancipujemo; hoćemo da se podignemo više na njihovoj slavi, nego na njegovoj snazi.

Naš narodni rad slab je i jednostran, jer nijesmo zaronili u bogatstvo narodne duše, jer nam nije jasan, ni pojam, ni sadržaj našega narodnoga bića; jer nijesmo kritički istražili sami sebe, svoju prirodu, svoj narodni „ja“. A ipak samo iz te narodne duše može izići prava narodna snaga; samo one institucije, koje su prema tomu „ja“, mogu imati stalna osnova u narodnom životu. Bez toga sav će rad ostajati bezuspješan; ili će propadati od snage narodne duše, ili će našu narodnu dušu razarati. Prije svega treba, da sami znamo, tko smo i što smo. Sastojine našega bića moraju nam biti poznate; u našim dušama mora živjeti duša narodna; sve naše institucije životne moraju biti tvorba njezina, da je čuvaju i razvijaju. Organizacija našega života mora biti vanjskom organizacijom naše jedinstvene narodne duše; u svakome smjeru svoga razvoja moramo biti svoji, narodni.

Nema sumnje, to je veliko djelo; ali jedino, koje odgovara velikomu pojmu narodnom; jedino koje može našem narodnom životu podati velike, široke osnove, otvoriti nove izvore, osvježiti ga novom snagom. U tom su radu temelji naše civilizacije, on nam podaje uvjete našoj narodnoj samostalnosti, unutrašnjoj, duševnoj; on nam izvodi narodnu psihu u život, da u njem stvara, odlučuje, vlada.

Eto, to je veliko djelo započela naša Akademija svojim „Zbornikom“. Rad je Akademijin donio našem narodu mnogo koristi; Akademija nam je dala mnogo djela neprijeporne, trajne vrijednosti; njezin „Rječnik“ može se staviti o bok rječniku svakoga naroda, a među slavenskim ima jedno od prvih mjesta; nu najveće djelo njezino bit će „Zbornik za narodni život i običaje“.

Troje se traži, da taj rad uspije i izvrši onu zadaću, kojoj je namijenjen. Ne znam, što je od toga trojega najvažnije: ili materijalna sigurnost ili svestrano, točno skupljanje gradje ili obradivanje gradje.

Teško financijalno pitanje u našoj Akademiji ne silazi nigda s dnevnoga reda, bilo je vazda kao i sada što je velika zapreka njezinu razvoju. Mnoge su osnove radi njega zakopane, a mnoga djela odgodjena. Smije li se dopustiti, da i ovo djelo zapne o taj greben? Jedan apel, zna se, da je bezuspješan; „hrvatska“ vlada nije nigda marila za Akademiju, osim u službi policajnoj; i ovo narodno djelo prolazit će bez njezine potpore. Ostaju oni Hrvati, Srbi i Slovenci, koji razumiju narodna nastojanja oko prosvjete i samostalnosti, razvoja ekonomnoga i socijalnoga; kojim patriotizam nije fraza, nego neprestani rad oko narodnoga napretka; kojim narodna duša nije himera, nego sadržina, esencija narodnoga života, najbolji, najsnažniji čuvar narodnoga bića i njegove civilizacije.

Ne radi se tu o „milosti“ ili o „žrtvama“, nego o dužnosti, koju osjeća svaka rodoljubna savjest. Akademija je mogla do sada dati za „Zbornik“ nekolicke tisuće, a trebala bi do stotine tisuća; „Zbornik“ ima jednoga redaktora, a za golem posao ne bi dostajala ni dva ni tri; za „Zbornik“ se javilo do 300 saradnika, a trebalo bi da se jave i tisuće, kojima bi se morali naplatiti bar najnužniji troškovi, ako ih ne bi mogli po svome novčanom položaju sami namiriti; a treba nagraditi i saradnike, koji se ne bi mogli nagrade odreći. Ne treba spominjati svih izdataka, koji su s tim pothvatom spojeni. Činjenica je, da Akademija nema dovoljno novaca, da svom snagom to djelo podupre, da ga izvodi dostojno naroda, koji se diči milijunima. Neka ta činjenica bude opomenom svakoj patriočnoj savjesti.

Ovo veliko djelo ne će biti ni onda izvedeno, ako mu ne bude saradnikom svako, ko je na to pozvan, a pozvani su svi, koji umiju da napišu ono, što o narodnom životu i običajima znaju. Urednik „Zbornika“, g. dr. A. Radić u svojoj je „Osnovi“ — remek djelu svoje vrsti — istakao osobitu zadaću, što je u tome radu imaju „veći djaci kojekakih škola“. „Od njih se najviše očekuje“. Ja zaista neznam većega, ozbiljnijega i dostojnijega rada, koji bi mogao biti povjeren školskoj mladeži uz njezin posao oko nauke. U tome je radu najbliža onomu, za koga treba da radi, svomu narodu. Neka djaštvo uz taj posao prione; neka podje na to veliko djelo onom ljubavi, kojom se diči; neka zaroni u dubinu, narodne duše, da se u tim dubinama preporodi, da iz njih iznese velike zahtjeve narodnih osjećaja, misli i potreba; neka se u tome radu uz svoju nauku narodno naobrazi da shvati zadatak narodni i izvede potpun preporod narodnoga života. Ljepše dužnosti nije nam domovina mogla nametnuti; platimo joj dužni tribut svojim radom.

Jednaku dužnost imaju svi oni, koji s narodom žive te ga poznaju. Učitelji i svećenici, suci i upravni činovnici, odvjetnici i njihovi pisari seljaci i seljakinje, svi, koji su tomu poslu dorasli. „Osnova“ je urednikova izvrstan tumač.

O trećem uvjetu mogu malo kazati. Valja da je svakomu jasno, da sama sakupljena gradja ne će odgovoriti zahtjevima, radi kojih je sabrana sve dotle, dok se sistematski, znanstveno ne obradi. I taj posao stoji većim dijelom na mladjima. Tuj ću se osvrnuti na jedan prigovor, koji bi se mogao staviti: znanost je posao nekolicine, ona ne može zahvatiti u narodni život, a kamo li da njime ravna. Tuj je prigovor već lijepo pobio sam urednik g. dr. Radić. Znanost nije zabava učenjačka ni sredstvo njihove slave. Ako je nikla iz životnih potreba, sigurno će u životu imati utjecaja; narodna znanost, riješavajući pitanja narodnoga života, bić će mu — ne svojim pedantizmom, svojom skrupuloznošću — nego živom snagom svojih ideja i pomoćnicom i vodiljom.

Neka samo znanost podvrgne svojoj kritici sakupljenu gradju! Uvjeren sam, da će nam ona pokazati svu bujnost našega prirodnoga, narodnoga života; otkrit će nam naše narodne zadatke; pokazati tolike nepoznate strane narodne duše. Iskrsnut će pred našim očima sva punoća narodnoga bića, postavljajući u svjema svojim smjerovima nove ciljeve; izaći će vidjelo tolike, zanemarene pojave, ali će i obogatjeti naš narodni rad. Pokazat će se sva snaga našega narodnoga bića, veliki uvjeti njegova napretka i sigurni putovi njegova razvoja. Upoznat će se velike potrebe socijalne, kulturne i ekonomske, sigurno jednako važne kao i političke. Pojavit će se narod mlad, snažan, dostojan da svojim životom i radom sudjeluje u problemima, koji muče čovječanstvo.

Pokušao sam, da tako razjasnim zamašnost Akademijina preduzeća. Žalim, što sam to učinio s tako malo spremne nu ćutio sam družinost tako učiniti, jer se u svoj našoj književnosti nije čno nijednu glas, dostojan toga velikoga djela.

Socijalizem kot veda.

Ivan Benkovič.

Kakor Proudhon takó je tudi angleški socijalist Owen zahteval, naj se odpravi imetje, prav za prav lastnina. Kot ravnatelj neke bombažene predilnice v New-Lanark na Škotskem si je pridobil velike zasluge s tem, da je zkušal povzdigniti stanje delavcev materijelno, intelektualno in moralno. Skušal je svoj načrt komunistiške asocijacije v severno-amerikanski državi Indiana uresničiti, pa se mu je vse ponesrečilo. Povrnil se je na to v domovino, kjer je postal s svojimi učenci „oweniti“ duša delavskim društvom. Posebno se je vnel za vzgojo dece, ker od nje je upal vse. Bil je sovražnik vseh religij in je bil vedno mnenja, da se socijalne razmere dajo le upeljati mirnim potom, ne pa s silo in orožjem. On je duševni oče chartizma. Chartisti so se zvali s prva vsi nezadovoljniji na Angleškem. Shajali so se v ponočnih skupščinah in so delovali brez vsacega programa. Veliko bedo nižjih stanov so pripisovali temu, da ste dve tretjini zemlje v rokah plemstva. Zaradi tega so zahtevali odpravo fidejkomisa in majorata. V ta'ozvani „ljudski charti“ iz leta 1836. so zahtevali občno volilno pravico, obnovenje par-

lamentata vsako leto, odškodovanje ljudskih zastopnikov itd. Na meetingih, s peticijami in drugimi agitacijskimi sredstvi so dramili ljudstvo. L. 1857. pa je ponehalo to gibanje, ker so se tedaj vpeljale mnoge socialne reforme.

Pravi ustanovitelj socializma pa je prav za prav Saint-Simon, vnuk slovečega francoskega vojvode in paira. On vpraša, je li bi imela Francija več škode, če bi izgubila kraljevsko družino z dvorom, duhovščino in višje uradnike, vseh vkupe 3000, kakor pa če izgubi 3000 učenjakov in delavcev. On se je odločil za poslednje ter hotel s tem pokazati na veliko važnost delavskega stanu. Za sabo je pustil mnogo učencev,

Oče nemškega socializma je Rodbertus, ki pa je še zagovarjal konservativno smer. Rodbertus trdi, da je vse imetje produkt dela. Ako pa še zmirom vlada pavperizem, tedaj morajo po njegovem mnenji produkti dela biti nepravilno razdeljeni. On pride do rezultata, da se more plača delavskega stanu vedno nižati, ako bi država neuplivala pri razdelitvi produktov dela. Rodbertus posebno skuša izpodbiti princip proste konkurence, ker ta je vzrok vse bede in revščine v nižjih slojevih. On ne zahteva odpravo lastnine, ampak samó pravično vravnanje delavskih plač, odpravo pogodbe o plači in vpeljavo normalnega dneva za delo. Nadalje zahteva on, naj se vpeljejo javne shrambe za blago kakor žito, sladkor in druge vsakdanje potrebščine, da se more vravnavati tudi visokost cen. Na ta način bi sčasoma mirnim potom prišli do novega socialnega reda. Premisa teh izvajanj je, da le delo je izvor bogastva. Ker pa je napačna premisa, napačni so tudi vsi sklepi. Skoro vsi nacionalni ekonomisti so že namreč zavrgli nazor, da kapitalisti, zemljiški posestniki in razni podjetniki niso producenti. „Oni so producenti,“ pravi Neurath, „ker je privatna lastnina na zemlji, kapitalu, podjetjih in privatna oblast nad produktivnimi izvori dandanes priznana kot koristna državi, narodnemu gospodarstvu in družbi. Da so producenti v tem oziru, se njim seveda ne more šteti v osebno zaslugo.“

Prvi, ki je socialistiške ideje, v praksi hotel izvesti je Lassalle, apostol socializma. Da bi namreč te ideje prodrle mej prosto ljudstvo, v to svrhu jih je bilo treba popularizovati in spraviti v kratke, jedrnate formule. Mož, ki je to jako dobro umel, bil je Lassalle, ki se je odlikoval po svoji demostenski zgovornosti in ki je imel od narave veliko dozo predrznosti. Od svojih naslednikov se loči po nacionalnih potezah, ki značijo vse njegovo delovanje. Najbolj ga karakterizuje to, da je trdil čisto resno, da se mora cela Avstrija, ves Balkan in sploh ves vzhod ponemčiti v interesu kulture, in da se je vedno potegoval za jednotno Nemčijo izključivši iz nje Avstrijo. Kakor njegov mojster Rodbertus, trdi tudi on, da se dá dosedanji socialni red preosnovati le mirnim potom. Delavci naj bi polagoma stopili namesto podjetnikov s tem, da se s pomočjo države snujejo produktivne asocijacije, v tem ko je njegov nasprotnik Schulze-Delitzsch vse nade stavil na proste asocijacije. Po Lassalle-ovem mnenju naj bi se delavci iste vrste združevali in naj bi pod vodstvom prostovoljenih delovodij na svoj riziko vkupno vsi za jednega in jeden za vse, torej drug za drugega delali. Ker nimajo delavci kapitala v to svrhu, moglo bi se to zgoditi le s pomočjo države. Ker pa država tega ne bode storila, dokler jo imajo v oblasti posedujoči stanovi, mora se preje vpeljati občna volilna pravica. Lassalle je imel krepko voljo in široko obzorje, bistro glavo in dobro srce, združeni ste bili v njem teorija in praksa. Toda njegov idejal, produktivne asocijacije so se zmirom,

tako tudi v Parizu za časa februarvske revolucije, slabo obnesle. Kljubu državni podpori so hitro izginile.

Lassalle je hotel izvajati socialistiške ideje v praksi, v tem^o ko je bil njegov sodrug Karol Marks skozi in skozi teoretik. Marks je prvi skušal dati socializmu znanstveno obliko in skušal dokazati, da je socializem upravičen tudi s stališča vede. Marks je bistra glava, toda njegova dela kakor: „Zur Kritik der politischen Oekonomie“ in „Das Capital“ mrgolé napačnih zaključkov. Iz krempļjev svoje logike ne izpusti nikogar, kdor je enkrat priznal njegove premise. —

Vsaka znanstvena kritika narodnogospodarskih razmer izhaja v zadnji instanci od te ali one pravno-filozofiške ideje. V tem stoletji ste posebno dve taki ideji v ospredji, katerih prva naglašá pravo vsacega človeka do obstanka, druga pa pravico vsacega človeka do celega doneska svojega dela. Slednja zahteva, da mora delavcu ostati ves donesek dela (pri tem pa ostane še nerešeno vprašanje, kakó naj se izračuna ta donesek), druga pa zahteva, da se mora vsaka potreba zadovoljiti popolnoma, v kolikor to pripuščajo sredstva.

Idejalna je prav za prav samo zadnja zahteva; kajti ako more vsakdo utešiti svoje potrebe, in sicer do cela utešiti jih, potem sigurno delavec ne bode hotel imeti za-se celega doneska svojega dela, ker ga ne bode potreboval. Na drugi strani pa tudi s tem ne bode vsakdo zadovoljen, ako bi celi donesek njegova dela ne bil tolik, da bi mogel pokriti vse svoje potrebščine. — Socialistiški nauk se ni definitivno odločil za ta ali oni princip. Angleški socialisti povdarjajo večinoma pravico do obstanka, francoski socialisti pa zagovarjajo le pravico vsacega do celega doneska svojega dela. Na njih strani stoji tudi Marks, ako ravno ni to nikjer v njegovih delih izraženo *expressis verbis*.

Glavne poteze Marksove doktrine so te-le. — Bogatstvo obstoja iz vrednostij. Vrednost pa ima samo ono, kar je produkt dela, in množina dela, katera je potrebna za kak produkt, določuje vrednost dotičnega produkta.

Producenti v narodno-gospodarskem oziru so tedaj samo oni, kateri s svojimi osebnimi močmi (mišicami in živci) sodelujejo pri produkciji vrednostij, torej oni, ki v resnici delajo.

Zemljiški posestniki in kapitalisti (akcionarji, podjetniki) niso torej producenti, ako živé samo od tega, da posojujejo svoj kapital, dajó v najem svoja posestva itd. Oni ne delajo, ne vstvarjajo vrednostij, pač pa jih vživajo, namreč delo drugih rok. V tem oziru tedaj izkoriščajo delavski stan.

Umetniki, učenjaki, pesniki, zdravniki, sodniki — — sicer niso producenti, vendar koristni članovi človeške družbe, ki torej zaslužijo, da jih vzdržujejo delavci ali producenti.

Če so zemlja in druga produkcijska sredstva (kapital) privatna last in se mezda določuje pod vplivom konkurence, ne pripade delavcu od vkupnega produkta več, kolikor potrebuje, da živi, dela in vzreja svoje otroke za delo. Vsled teh faktorjev morajo se dogajati vedno krize in del delavcev mora biti brez kruha in dela, čeprav ne moremo v takih slučajih govoriti o preobljudenji (kakor krivo uči Malthus).

Zemlja in kapital morata preiti v državno last, v last družbe in delavcev (na pr. s tem, da se privatni posestniki razlasté proti primerni odškodnini). Država ali vkupnost delavcev naj vodi vkupno produkcijo po svojih uradnikih ali voljenih zastopnikih — kakor se na pr. dandenes

upravljajo železnice, pošte, delniške družbe, produktivne zadruga itd. Potem bi ne bilo več dohodka od rente, ampak plačevalo bi se samo delo: vrednost bi imelo le delo.

S tem smo prišli do takozvane teorije o vrednosti, na katero je zidan ves socializem. Ta teorija pa ni momentna inspiracija, ampak samo rezultat zasledovanja jedne misli do skrajnih konsekvenc, misli, katero je že davno pred Marksom izrekel glavar one šole, katero so pozneje socialisti najbolj pobijali. Adam Smith je že namreč trdil: „Delo, katero vsako leto storimo, je fond, iz katerega zajemamo, da utešimo svoje potrebe.“ S tem je potisnil socializem v roke orožje, s katerim so pozneje njega in njegovo šolo sodili.

Marksova teorija o vrednosti se naslanja na staro razdelitev vrednosti v rabno vrednost in menjalno vrednost.

Pod rabno vrednostjo razumeva Marks koristnost kake stvari, njeno sposobnost za neposredno osebno porabo; menjalna vrednost pa je „kvantitativno razmerje, proporcija, po kateri zamenjavamo porabne vrednosti (stvari) jedne vrste proti porabnim vrednostim (stvarem) druge vrste“. Kako naj pa sodimo in po čem naj merimo vrednost stvari? Marks trdi, da po delu, ker so vse vrednosti (stvari) produkti dela in ker jim ostane ta vkupna lastnost tudi tedaj, ako abstrahujemo od porabne vrednosti, ki je pri vsaki stvari druga.

Iz te fundamentalne zmote izvaja Marks najtehtnejše posledice. Ne individualno določeno delo na pr. delo krojača, mizarja, tkalca itd. je merilo vrednosti, temveč abstraktno delo, trud kot tak brez ozira na namen dela. Ta za teorijo v vrednosti tako važni pojem nam Marks nato obširno razlaga.

V najožjem pomenu besede znači delo napenjanje mišic in živcev, s katerim se v službi materijelne produkcije provzročujejo gibanja, premagujejo upori v naravi. V širšem pomenu je delo osebno napenjanje duha ter telesa in sicer v namen produkcije. V najširšem pomenu pa znači delo kot produkcijski faktor osebno sodelovanje pri produkciji in sicer z namenom, da se slednja kolikor mogoče pospeši.

Marks jemlje za merilo srednje delo, t. j. ono delo, katero je potrebno, da pri srednji ročnosti in intenziteti z vsemi znanimi pripomočki stvorimo ta ali oni produkt. Po delu torej merimo vrednost; ker pa delo ni nič konkretnega, moramo poiskati neko merilo za delo, merilo, katero si vsaj lahko predstavljamo v duhu, merilo, ki je dostopno našim čutom. Najbolj pripraven v to svrhu je vsekakor čas, kateri zopet lahko moremo meriti po urah. Tako pridemo po Marksu do zaključka, da vrednost stvari lahko izrazimo in merimo po času, kateri smo porabili v njihovo produkcijo.

Pri tem pa nikakor ne smemo pozabiti, da ni delo vsacega človeka jednako. Kar stori ta v jedni uri, za isto delo potrebuje oni dve, tri ure, četudi je pri vsej tej razliki v času njiju delo morda popolnoma jednako. To uvideva tudi Marks in razločuje mej navadnim in kvalifikovanim delom. Kadar primerjamo vrednosti, moramo se ozirati le na delo druge vrste, pri tem pa moramo v poštevek jemati tudi neki multiplum navadnega dela. Kolik je ta multiplum, tega nam Marks ne pove, in to je prva velika vrzel v njegovem sistemu; kajti nemožno je, uporabljati to teorijo tudi v praksi, ako nam je do cela neznano, v koliki meri moramo v račun vzeti tudi navadno delo.

(Dalje pride.)

O kritici.

Napisao F. V. Krejčić.

(Nastavak.)

Kritika je dakle ne samo znanošću o umjetnosti, nego i umjetnošću razmišljati, rasudjivati i pisati o umjetnosti. U koliko hoće da bude znanost, smjera k stvarnim, općenito valjanim istinama, u jednu riječ: k objektivnosti — a u koliko je umjetnošću, hoće da bude shvatana i cijenjena kao izraz osobnosti, subjektivnosti, koja umjetnički osjeća. Ova posljednja dakako da je uvijek glavna. Temeljna naime misao svakoga znanstvenog sistema kritike dade se uvijek svesti na subjektivne vrline kritičara kao čovjeka. Kod Tainea na pr. na njegov smisao za fakta, kod Hennequina na njegovu psihološku pronicavost, kod kritičara katolika na njihov osjećaj vjerski, kod patriotskih kritičara na njihov osjećaj narodni. Ono, što je rekao Nietzsche o moralkama, vrijedi o svim na brzu ruku skalupljenim sustavima, dakle i kritičkim, da nijesu ništa drugo no govor s nijemim znakovima osobnih osjećaja i strasti.

Kritičareva je to subjektivnost, što u modernim nazorima o kritici traži svoja prava. Sni o objektivnoj istini njihovih sudova i ocjena to više iščezavaju, što se više vide — a kraj današnjega individualističkog smjera je stvar to prirodnija — na svim stranama najraznovrsniji kritički talenti. Svaki od njih ima pravo na svoj osobiti karakter upravo tako, kao što to imaju umjetnici koji stvaraju. A može se reći, da svakomu karakteru medju umjetnicima, koji stvaraju, može odgovarati analogični karakter kritičarev. Ima kritičara idealista, realista, skeptika — oduševljenih, žestokih i hladnih, i onakih, koji sanjare i koji hladno istražuju. Kritika je u kratko neka rezonančna daska umjetničke literature, neizmjereno široko polje, gdje je mjesta za svaki smjer i talenat, u koliko donosi nešto osobito, bogato, zanimivo, ili da kažemo za naš slučaj točnije: koliko pokazuje nove pute i obzorja užitku, shvatanju, pretresivanju i ocjeni umjetničkih radova.

Reći ćete možda, da se time proglašuje potpuna anarhija naziranja na umjetnost i literaturu. Može biti. No za objektivnu istinu ne treba se pri tom bojati, ona se ne će izgubiti u tom metežu i vrevi raznih kritičkih smjerova. Jer najposlije najbolji je onaj kritičar, koji je donio najviše nazora, prihvatljivih i sposobnih da se ukorijene u općenitom mišljenju i u potomstvu. I med kritičarima se javljaju zakoni boja o život. Shvati i pobjedi najposlije najjači i najsposobniji, a to je baš onaj, koji će znati naći i izreći najviše ovakih općenitih istina. Kritičari dolaze i odlaze, ali se u naplavi njihovih diskusija i bojeva sliježu lagano i skoro nevidjeno zlatna zrnca objektivne istine, one istine, koja se, kako sam je već gore karakterizovao, žvače napokon u školskim knjigama i zgrée u suhe izreke konverzacionih rječnika.

Kad je jednom u kritici oborena zasada, da je prvom njenom zadaćom i glavnom zaslugom glasanje objektivno istinitih sudova o literarnim djelima, te na razvalinama njihovim izvješén barjak slobode i snosljivosti za sve smjerove i vjerovanja kritička, pa kad je ona zasada zamijenjena drugom, i to ovom: da kritiku cijenimo ne za to, što

veli, nego kako to veli, t. j. kakovim se fondovima svoga individualnog duševnoga bogatstva služi, prema tome, čime se pokazuje sam kritičar kao osobnost, talenat, kao umni i umjetnički karakter — kad je sve ono, što sam gore pokušao u najstručnijoj formi navesti, shvaćeno i primljeno, onda su time već otvorena prva vrata k shvatanju i cijenjenju onoga, što zaslužuje ime moderne kritike.

Prvim je dakle njenim obilježjem velika liberalnost prema svakomu smjeru i velika skepsa prema svemu, što dolazi sa zahtjevima dogama i vječnih orakula. Ona je čedo skeptičkoga vremena i tako suvisi s analogičkim današnjim stajalištima u znanostima, filozofiji i vjeri. Ali je ujedno i čedom dobe, koja u svim granama života i duševnoga rada stavlja važnost na individuum, na vlastito Ja pojedinca, na subjekt prema objektu. I u kritici — upravo kao u filozofiji, poeziji i politici — hoće to Ja da se emancipuje i raširi. Ne će da bude pukim glasateljem osuda, ne će da bude pozornost slušatelja svraćena samo na ove osude t. j. na stvarnu njihovu stranu. Hoće pozornost za sebe, jer svaka ovakova proglašena osuda ima zanimivost i vrijednost samo koliko nas zanima ono kritičarevo Ja, koje se za njim krije. Svaki kritičarev sud, svaka njegova riječ ima značenje prema tomu, kakvome je Ja znakom, kako se bogat i kako silan individuum za njim krije. To je u ostalom svijet znao prije, nego su te zasade bile izrečene i u praksi ih se držao. Kad je kaki osrednji i dosadni kritičar rekao o kojoj knjizi, što je najljepše znao, nigda se nije dao dojam i vjerodostojnost njegovih sudova mjeriti sa sudovima kritičara, kaki su bili Sainte-Beuve, Bjelinski, Taine i dr., sve kad bi i rekli nekoliko suhih izreka. Kod ovih je — kako se predmnjevalo i vjerovalo — cijenjena na oko moć objektivne istine, što su je iznosili na svjetlo, a u istinu su djelovali prije svega i gotovo isključivo snagom ili čarom svoje osobnosti, svoga izrazitog i bogatoga Ja.

A stavimo li iznova pitanje, gdje dakle ostaje objektivna istina, odgovor može biti najviše — skeptički. Sama faktičnost to nužno potvrđuje, jer svakomu onom, koji tako gori za znanstvenom istinom, kad bi prošao cijelom tom šarobojnom smjesom sistema i metoda, kakovu nam pruža faktična povijest kritike, ne bi preostalo drugo nego da očaja nad nalaskom te istine. Sastajao bi se s velikom množinom zanimivih fiziognomija, no s malim brojem istina, koje ne bi bile namah od savremenika ili poslije od potomstva oborene, uz svaku misao našao bi odmah i protivnu joj — u kratko: uvjerio bi se, da uz filozofiju nema grane sa znanstvenim rezultatima, čiji bi rezultati bili tako relativni, tako neslonjivi, tako usko srasli s osobnim dispozicijama i ukusom.

Uski prostor mjesta nedostaje nam ovdje, da izbrojimo — i najstručnije — sva ishodišta i postupanja, što su se kada u kritici pojavila. No odstranimo li na čas sa svih njih onu subjektivnu boju, koja im zapravo dodaje života i mirisa, pa razdijelimo li ih samo sa stvarnoga gledišta prema zajedničkim elementima u elementarne skupine, dobit ćemo barem stručni stvarni pregled glavnih kritičkih smjerova. Time ćemo dobiti blijeđe i bezbojne, no ipak instruktivne scheme, koje će omogućivati brzi pregled. Nema u kritici pojava, koji se, barem u svojim glavnim elementima, ne bi dao uvrstiti u jedno od njih. A pregled onih glavnih skupina ne samo da će potvrditi ispravnost gore označenoga subjektivizma ili relativizma u pojimanju kritike, nego će ujedno pokazati, koje

su vrste na tom polju odsudjene da izumru, a koje, kao eminentno moderne (stvarajući ono, što je glavnim predmetom ove rasprave: modernu kritiku) stoje tek na vratima svoje bogate budućnosti.

* * *

Raspoznajem četiri takove glavne skupine. To su četiri polja, četiri izbočena ugla četverokuta, u koji se daje zbiti život i rad cijele kritike od njihova početka do danas. Te se četiri glavne vrste kritike razlikuju među sobom raznim ishodištima, s kojih pristupaju k umjetničkom djelu, razlikuju se svojim raznim ciljevima i načinom, kako prema njima smjeraju.

1. Iznajprije neka bude spomenuta kritika, koja sudi o djelu na temelju gotovih, umjetno konstruovanih zakona o ljepoti. To je t. zv. estetska ili literarna¹⁾ kritika. To je upravo ona kritika, protiv koje je smjeralo u prvom redu sve ono, što sam prije izvodio. Dakako da je ta kritika postojala još davno prije nego što je Baumgarten dao esteticu njezino ime i nego što su tu pseudo-znanost Kant, Schiller, Herbart, Hegel, Vischer i Zimmermann učvrstili. Već je Boileau njezinim najčistokrvnijim zastupnikom, samo da je za nj ono, što je za poznije bila estetika kao znanost, bio Aristotel i grčka umjetnost (koju je on dakako po volji i krivo shvatio). Što je za nj bila antika, a za poznije kritičare ove vrste metafizička estetika, to je opet bio za romantičke kritičare (na pr. za braću Schlegle u Njemačkoj) srednji vijek sa svojim umjetničkim idealima, to su bili francuskom romantizmu u prvom vrjenju Shakespeare i Byron, a to je mnogim i modernim kritičarima francuskim (n. pr. Schereru) umjetnost Corneillova i Racinova, njemačkim Schillerova i Goetheova — t. j. u svim slučajevima čvrsto tlo, s koga ide kritičar da sudi i ocjenjuje, kako je daleko djelo, koje prosudjuje, od ovih idejala samo jedne dobe i samo nekoliko ljudi, no koji su njemu apsolutnim idealima ljepote uopće. Bilo bi suvišno poslije svega, što smo naveli, dokazivati siromaštvo i tjesnogrudnost ove vrste kritike, kojoj je od bogatoga blaga poznat jedan jedini kut, a hoće da po njem konstruiše cijeli svijet, — koja zna udarati u jednu jedinu žicu, a zamjera originalnomu umjetniku, ako zna udarati u druge — koja hoće da zbije živi razvoj umjetničkih vrsta i smjerova u uske ograde svojih ukočenih i nepomičnih klasifikacija i schema.

Literarnom se zove ova kritika zato, jer se bez obzira na druge struke, što ovamo spadaju: na psihologiju, socijologiju, politiku, vjeru itd., postavlja na samo stajalište, gdje je n. pr. roman jednostavno knjiga, drama kazališnim komadom, a ne kakim znakom duše svoga autora ili konačno duše cijeloga naroda ili vremena. Ova kritika gleda na umjetničko djelo u njegovoj isključivosti i osamljenosti, ona gleda samo njegove vlastite zakone i prisudjuje mu vlastiti život: zakružen i ograničen. Djelo joj nije sredstvom za studij umjetnikove duše ili čak dobe i društva, nego joj je studij djela samoga: da ga pronikne, osvjetli i ocijeni, — ishodištem i konačnim jedinim ciljem. Razvoj umjetnosti ne predstavlja sebi kao živi tijek umjetničkih fiziognomija, koje jedna drugu oplodjuju, koje rastu ili padaju, — nego kao niz umjetničkih

¹⁾ Riječ „literarna“ nije ovdje baš najboljom oznakom stvari, no taj mi termin rabi po Tissotovoj knjizi: *Les évolutions de la critique française*.

tvorevina, koje su jedna od druge odjeljene, koje žive svojim vlastitim životom, nad kojima strši kao najviša gorska kosa niz klasičkih tvorevina, dok med njima zijevaru praznine cijelih decenija i stoljeća. Ova kritika, jer su joj ishodištem apsolutna estetska mjerila, jer ima malo smisla za relativnost pojedinih djela i za njihovu odvisnost o karakteru umjetnika i vremena, posvećuje jednostranu, isključivu pozornost periodama, koje odgovaraju njihovim mjerilima i te zove klasičkim prema drugima. Te su im periode u najčišćem olimpskom sjaju, dok za druge misle da tonu u magli i tami i ne zaslužuju pozornosti. Ona ne će da pojmi, da svaki karakter i svaka doba ima svoju zanimivost, Ona ne će nikad shvatiti, da n. pr. Taine može s istim interesom proučavati slikarstvo holandsko kao i talijansku renaissansu i grčku umjetnost (premda tu najviše cijeni), Tita Livija upravo kao i Carlyla ili Tennysona. Ona nema smisla za tu eminentno modernu težnju: pronicati ne samo tuđa djela, nego prije svega tuđe duše, ona ne shvata, da je svaka originalna, nova duša sto puta zahvalnijim predmetom studija, sve kad bi joj djela bila neskladna i protiv svih zakonika, nego li duša normalna, poznata, ograničena, pa da ima ne znam koliko neporočnih djela. No krivo bih učinio njenim zastupnicima, kad bih tvrdio, da su svi tako strahovito tjesnogradni i jednostrani, no gdje nijesu takovi — upravo ondje podliježu drugim smjerovima kritike. Ovdje, gdje ne ću da karakterišem pojedine individualnosti, nego stvar, — bio sam prisiljen, da je ocrtam u najizrazitijim crtama. U jednu dakle riječ: estetska ili literarna kritika ocjenjuje t. j. prihvaća ili zabacuje djelo po apsolutnim svojim zakonima o ljepoti, a glavnu i jedinu pozornost svraća na djelo, u osamljenom njegovu unutrašnjem životu bez obzira na postanak mu i tendenciju.

2. No kritika može gledati i drugamo, a ne na samo djelo, ona može gledati na utjecaje djela, na njegovo djelovanje, na njegove posljedice dobre ili zle, korisne ili štetne. Ona te posljedice predviđa iz karaktera samoga djela i prema tomu to djelo bilo pozdravlja bilo „proklinje“. Radi li se tu o koristi ili šteti, to se pod tim razumije korist ili škoda društva, a oboje se to formuluje u smislu moralnih pojmova. Korisno je ono djelo, koje je sposobno raznijetiti i raširiti mnoštvo moralnih ideja i osjećaja t. j. takih, kojima se socijalne kreposti, što društvo drže, jačaju i bûde. Škodljivo je ono djelo, koje ili propaguje ideje naprosto nemoralne ili koje stoje mimo moral, ili koje oslobadjaju individuum (t. j. njegove strasti, nagone i težnje) od socijalnih veza. To je kritika, kojoj pripada ime kritike moralističke. Sprijašnjom kritikom ima to zajedničko, da kao i ona djelo sudi, samo ne više po zakonima ljepote, nego po zakonima morala. Umjetničku stranu djela ne zna kadšto ni shvatiti, kadšto zna, ali joj je ravnodušna i sporedna, kadšto se zna diviti umjetničkoj strani, ali zna već u zgodan čas na svoju rezervu. Najgrandioznija misao, najsjajniji genij ne može je spriječiti, a da ne stavi svoj veto, kad to smatra nužnim u interesu društva.

No samostalne moralke ne mogu uz svoju relativnost izilaziti s velikim zahtjevima i kadgodjer segnu u kritiku umjetnosti (u koliko se silno ne opiru o društvene interese) izlažu se pogibli, da budu ograničene, a često i smiješne. Umjetnost je vazda bila konačno jača (navodim samo Byrona sa Schellejem i neprijateljsku im englesku kritiku). No daleko je čvršća moralistična kritika, kad osnuje svoja moralna kriterija na stanovitoj religiji. I evo nas kod vjerske kritike, koja je, kako se vidi,

samo ogrankom predjašnje. Ima izrazitiji, vrhunaravnom objavom odredjen zakonik, a njezini se sudovi i osude mogu opirati o nagradu u vječnosti. Knjiga, koja širi vjeru, bogoljubnim je činom, a knjiga neprijateljska vjeri je djelo sotone — i baca na autora i kao čovjeka breme grijeha. Samo što je skoro sva kritika ove vrste do veoma rijetkih iznimaka (Barbey d'Aureville) ne samo strastveno jednostrana na temelju svoga jednostranog, danog i gotovoga nazora o svijetu, nego je kao orudje protukulturnih sila već u ideji protiv izmjene i razvoja nazora, u velikom dijelu siromašna, nenaobražena i već u samom principu (osobito kod konfessije asketskoga karaktera) umjetnosti neprijateljska. O kritici umjetnosti, kojoj je umjetnost za pravo trn u oku, ne može se ozbiljno ni govoriti, jer se tim već sama pobija i gubi svoj *raison d'être*.

Interesi društva, u čije ime moralistička kritika djelo važe, ne opiru se o široki, apstraktni pojam „društva“ uopće, nego se utjelovljuju i u interes, koji se proteže samo na stanovite konkretne društvene tvorbe. Takom je tvorbom u prvu ruku narod i kritika, koja odatle izilazi, blagosilje ili proklinje u ime ljubavi spram otadžbine, u ime koristi narodne, prema kojoj ili protiv koje smjera djelo. Ova ili ona knjiga ili pjesma u njihovim je očima patriotski čin, dok je druga izdaja ili barem sažaljenja vrijedan znak hladnoće spram naroda ili kozmopolitizam (koji je tu kao sramotan označen). To je daljna vrsta, što spada u široki okvir moralističke kritike — patriotska kritika. To je upravo glavni tip naše češke kritike, osobito u prvo njeno doba, — no još i u naše doba strše neki ostatci, a to je — kako naše Moderna dobro zna, ne baš na veliku korist slobodnom umjetničkom razvoju. To narodnosno ishodište može biti to opravdanije, što je nužniji zahtjev narodne samoobrane. Kod maloga naroda, osobito u nepovoljnim prilikama, gdje treba koncentrirati sve svoje sile, da se sačuva existencija, opravdana je ta stroga kazan, no sasvijem prirodno nestaje u toliko, koliko postaje narodni organizam snažniji i sigurniji. Ova vrsta kritike ide u susret umjetničkom djelu sa skrupulama i s pitanjima, za koje kritika velikih osiguranih naroda skoro ni ne zna, i kao sva moralistička kritika, ne širi grudi dojmovima svake umjetnosti, samo jer je umjetnost, nego dolazi k njoj sa stanovitim predsudama i s nepovjerenjem. Kad se divi i kad hvali, njena hvala nema velike cijene, jer ne polazi iz čistih umjetničkih razloga. Znamo sami najbolje, koliko je srednjih talenata bilo proglašeno patriotskom kritikom za znamenite narodne spisatelje

Još su nečistiji motivi, što vode kritiku tendencijozno političku ili socijalnu, koja sudi djelo prema tome, kako odgovara programu ove ili one stranke ili društvene kaste, kojoj ova kritika služi. Ovaka je kritika zapravo već tako daleko od jezgre prave umjetničke kritike, da će se vazda stiditi izilaziti otvoreno i bez straha. No ušulja se kadšto nekakim stražnjim vratašcima među kritiku i pomuti čistoću njenih sudova. U ostalom političke i društvene strasti tako su silne, da zavedu gdjegdje i čisto umjetničke kritike, tako n. pr. kritičar iz više buržoazije, misleći kapitalistički, teško će gledati bez predsuda Hauptmannove „Tkalce“, upravo kao što je političkom reakcionarcu čitava moderna umjetnost naturalistička i individualistička, nešto prevratno i pogibeljno.

Kako rekosmo, cijela kritika vjerska, patriotska, politička i socijalna spada pod široki pojam moralističke kritike, jer svim je ovim vrstama jedno zajedničko: sve gledaju na djelo u njegovim posljedicama za svakdašnji život ljudi, a ne u njegovom umjetničkom

djelovanju. Što su izrazitije, to im je mutniji pogled na čistu umjetnost, koja se slobodno razvija. Estetska kritika, — koja ima s ovom moralističkom inače to zajedničko, što kao i ona prije svega sudi, — ima prema njoj tu prednost, što uz svu svoju dogmatičnost i tjesno-grudnost ne ostavlja tlo čisto umjetničkih aspiracija. Moralističkoj je kritici pako umjetnost vazda tek nešto sporedno i zato se ne može na nju zapravo ozbiljno računati ondje, gdje se radi o nazoru i užitku umjetnosti. A ona je i bila uvijek olovni utegom, koji je zaustavljao korake slobodnom razvoju umjetnosti.

(Nastavit će se.)

O zadrugi.

(Nastavak.)

Prikazasmo kratkim potezima razvoj ekonomske organizacije staroga doba i kako je u tom razvoju nikla zadruga kao poglavito ekonomska seljačka udruga. Ogledat ćemo sada sistem te organizacije. Zagledat ćemo u unutrašnjost zadruge, da vidimo najprije, kako ju je narod uredio po svom pravnom shvaćanju, ako hoćemo da kritizujemo poslije ustanove našega zadržnoga zakona, koji je tu primitivnu narodnu instituciju sabio prema kalupu rimskoga prava i tako, ne računajući s narodnom pravnom svijesti, zadao našem narodnom gospodarstvu ubojitu ranu, mjesto da mu je doneo blagi melem.

Zadruga — rekli smo — razvila se iz vrve, vrva iz plemena, a pleme je onaj prvi i najstariji organizam društveni i ekonomni.

Pleme je produkt porodičnoga nagomilavanja. Srodstvo je ona veza, koja ljude spaja i udružuje. A ko zna, kako je čvrsta i sveta rodbinska veza kod našega naroda, taj će odma shvatiti, da u to plemensko doba, gdje su još svi članovi jednoga društva svjesni svoga krvnoga srodstva, ne može biti govora o takoj razdiobi životnih sredstava, gdje bi jedni postali „privilegovani“, a drugi „razbaštinjeni“. Pleme je osnovano na komunističkim načelima. Pleme je kao jedna velika obitelj. Članovi plemena kao braća, potekla od jednoga pretka, medju se su potpuno ravnopravni. Ni koljeno ne daje tu nikakva prvenstva. Sin ima jednako pravo s ocem i bez obzira na oca. U kratkoj svi, koji imaju jednake dužnosti, imaju jednaka i prava. — Stoka i zemlja, po kojoj pase stoka, zajednička je svim članovima plemena. U unutrašnjim odnosima plemena nema ličnoga vlasništva, izuzev dakako „najličnije“ stvari. Pojam vlasništva dolazi tek u spoljašnjim odnosima, t. j. cijelo pleme smatra se vlasnikom stanovitog dijela zemlje prema drugom plemenu.

Kad smo rekli, da unutar plemena nema ličnoga vlasništva i da su svi članovi bez obzira na koljeno jednakopravni, jasno je, da u to komunističko doba ne može biti govora ni o kakom nasljednom pravu, kako ga shvaća današnje moderno pravo. I nasljedstvo je općenito; pleme nasljeduje samo sebe.

Takvo pleme, osnovano na komunističkim načelima, cijepa se već u doba stočarstva, no glavno u doba zemljoradnje, na vrve. No pleme

se tu cijepa tek s ekonomske strane. Vrve čine i dalje društvenu, političku plemensku cjelinu. Plemensko zemljište ostaje i dalje vrhovno vlasništvo cijeloga plemena, tek priroda zemljoradnje zahtjeva, da se oraća zemlja izdijeli i da se daje manjim skupinama na obradivanje. Tim manjim skupinama dakle, vrvama, dana je izdijeljena zemlja tek na uživanje. S oraćom zemljom podijeljena je među vrve i stoka. Popaša ostala je nerazdijeljenom svojom cijeloga plemena, i marva jedne vrve mogla je slobodno pasti po cijelom plemenskom zemljištu.

Inače vlada u vrvama, koje i nisu ništa drugo već plemena u užem smislu, organi plemenskog organizma, i dalje komunistički sistem kao prije u plemenu. Ni unutar vrve nema još ličnoga vlasništva.

A taj komunistički sistem ostaje i dalje, kad se vrve raspadnu na zadruge. I u zadruci je sve zajedničko: zajednička proizvodnja i potrošnja, zajednička imovina. U doba, kad zadruge postaju potpunim vlasnicima zemlje, dodijeljene im u prvašnje vrijeme tek na uživanje, taj pojam vlasništva dolazi samo u spoljašnjim odnosima zadruge prema drugim zadrugama. U unutrašnjim odnosima zadruge vlasništvo ne postoji. Sve je još tako, kao što je bilo za vrijeme plemena i vrvâ. Nijedan zadrugar ne može da polaže pravo na neki određeni dio imovine, jer to bi se kosilo s načelom jednakopravnosti, koja vlada u zadruci bez obzira na dobu i koljeno. Kada bi se zadrugarima priznalo pravo na neki određeni dio imovine, prije svega — naraštaj, koji dorašćuje, za očeva života ostao bi bez dijela; s druge strane nužno bi se maralo pojaviti u zadruci nasljeđivanje, a nasljeđivanjem dijelova moralo bi da pada načelo bratstva i ravnopravnosti, jer svi zadrugari ne mogu da imaju jednak broj djece.

U zadruci — rekosmo — ne postoji vlasništvo. Ne postoje dakle niti dijelovi. Al ne postoje niti idealni dijelovi, — kako to biva kod suvlasništva (*partes pro indiviso*)! Zadruga dobiva donekle karakter suvlasništva istom po ustanovama našega modernoga zadrugnoga zakonika. Primitivna zadruga izgleda — ako hoćemo da je pravnički krstimo — kao neka „*universitas rerum*“ — kao neka zaklada, založena od plemena u korist svojih članova. Zemlja, koja je fundamenat ili kapital zadruge, vlasništvo je plemena, naroda, a uživanje toga kapitala dano je zadrugarima.

— Prama takom pojimanju zadruge lasno je razumljivo, da pojedinac ne može polagati prava ni na kakav dio zadrugnoga imanja. S druge strane izlazi iz ovog pojimanja zadruge i to: ni pojedinac ni cijela zadruga ne može i nema prava prodati zadrugne zemlje. Zadrugna je zemlja neotudjiva.

Na tom svom karakteru ne mijenja zadruga ni onda ništa, kad ona sama postane vlasnikom zemlje, na koje je iz prvina imala jedino pravo uživanja. Zemlja je još uvijek neotudjiva, a pojedinci nemaju nikaka prava na određene dijelove, pa ni na idealne. Javlja se doduše dijelovi, kad se zadruge cijepaju, al ti dijelovi nisu lična svojina, već samo proporcija za diobu, t. j. dio se ne daje pojedincu da s njim raspolaže po miloj volji, već zato da se uzmogne obrazovati nova zadruga. Tu se u istoj proporciji, u kojoj se cijepaju elementi, cijepa i imovina. Obrazuju se nove zadruge, al u unutrašnjosti tih novih zadruga ostaju stari odnosi. Sistem organizacije ostaje uvijek onaj stari.

Takvo je eto uredjenje zadruga, doklegod život narodni teče svojim prirodnim tokom. —

Upoznavši nutrašnje uredjenje zadruga, lasno ćemo sad moći razabrati, što je za pravo zadruga i koji su joj bitni uslovi.

Zadrugi kao nužnoj, potrebitoj uredbi prirodna je težnja da se što dulje održi. Dugotrajnost zadruga najbolje je jamstvo solidnom životu zadružnih članova. A dugotrajna će biti zadruga samo onda, ako su joj čvrsti oni temeljni kamenovi, na kojima se osniva. Ti temeljni kamenovi jesu: zadružno zemljište i ljubav bratska. To su glavni uslovi životu zadruga.

Zadruga kao seljačka zemljoradnička udruga kruto je svezana za stanoviti kvantum zemlje, dostatan da poda zadrugarima što za život trebaju najnužnije. Bez zemlje ne može se ni misliti zadruga. Zato, ako život zadruga ima da bude dugačak, nužno je, da stanoviti, za život zadrugara potrebni kvantum zemljišta, bude osiguran od eventualnoga komadanja. Zemlju, kao prvi životni uslov, treba strogo odlučiti od onih stvari, koje se prepuštaju nestalnoj voljici pojedinaca na slobodno raspolaganje. Stari su po svom prirodnom instinktu dobro shvatili značaj zemljišta, zato vidimo za cijelog razvoja ekonomske organizacije, da se zemlja nikad ne broji u lično vlasništvo pojedinaca; zemlja je skupno, kolektivno vlasništvo stanovitih skupina, a to je vlasništvo neotudjivo. Neotudjivo je zato, jer u skupinu, koja se javlja prama drugim skupinama kao vlasnik zemlje, ne spadaju samo postojeći članovi, već i budući, koji će se istom roditi.

Dakle kolektivno vlasništvo zemlje prvi je i glavni uslov trajanju zadruga.

To je sasvim jasno.

Pojam ličnoga vlasništva zahtjeva stanoviti dio, koji se mora pristupiti vlasniku na slobodno raspolaganje. Kad članovi zadruga osjete jedanput, da su oni potpuni gospodari stanovitoga dijela zadružnog imanja, od onog časa veže ih jedne s drugima tek slobodna njihova volja — a to je vrlo slabačka veza, koja lako popuca. Lično vlasništvo pogoduje čovječjem egoizmu, a ako igdje, to u zadružnom životu ne smije se davati maha egoizmu. Egoizam taj, komu lično vlasništvo otvara pute, ubija sasvim prirodno ljubav i slogu bratsku, a ljubav i sloga bratska drugi je uslov zadružnom životu.

S druge strane dolazi za ličnim vlasništvom kao nužna posljedica nasljedjivanje. A nasljedjivanje — kako smo već spomenuli — vodi još u većoj mjeri k mržnji i neslozi medju članovima zadruga, osobito nasljedjivanje u smislu rimskoga prava, *per locum a*. Svi članovi ne mogu imati jednak broj djece. Nek su u zadrugi dva brata; jedan nek ima jedno dijete, drugi troje. Poslije smrti njihove ostat će dijete prvoga brata na polovini zadružnoga imanja, a djeca drugog brata svako na jednoj šestini. Posljedica dakle takvog nasljednog prava je nejednakost, neravnopravnost — a ravnopravnost opet je jedan od onih temeljnih kamenova, na kojima počiva zadruga. Jer samo ondje, gdje svi članovi imaju jednaka prava, može postojati ljubav i sloga. Nejednakost leglo je mržnje i nesloge.

Dakle lično vlasništvo sa svojim nasljednim pravom dovodi samo do nesloge i omraze medju zadružnim članovima, a to dvoje opet do komadanja zadružnog zemljišta

komadanjem pak zadružnoga zemljišta ruši se i temelj zadruzi.

Lično vlasništvo s nasljednim pravom u smislu rimskopravnom (kako je kod nas) donosi sa sobom zadruzi još jedan zatorni elemenat. To nasljedno pravo naime daje ženskim na zadružno zemljište jednako pravo kao i muškarcima. A to je sasvim protivno narodnom shvaćanju i običaju. U primitivnoj zadruzi, kako smo rekli, nema u opće nijedan član zadruge prava na neki dio zadružnoga zemljišta. No i onda, kad se javljaju ti dijelovi, a to biva kod zadružne diobe, dijeli se zemlja tek po muškim glavama. To sasvim odgovara onoj glavnoj svrsi zadruge, prema kojoj zadruge ima da bude što dužega vijeka. Zadruge živi samo po muškim članovima, koji od rođenja do smrti ostaju na zadružnom temelju. Ženske su nestalne. Udavajuć se mijenjaju svoje ognjište; zato kad bi se dijelila zemlja i na njihove glave, bio bi zadružni temelj izvrnut neprestanom slabljenju i komadanju, a tim bi bila i zadruzi podsjećena žila kucavica.

* * *

Sada, kad smo progledali uređenje primitivne zadruge, t. j. uređenje zadruge za doba narodnoga, običajnoga prava, možemo preći k zadruzi modernoj. Pod modernom zadrugom razumijemo zadruge, uređenu modernim, zakonskim pravom.

No prije nego što uzmemo preda se naš „zakon o zadrugah“, promotrit ćemo malo prilike, u kojima se nalaze zadruge neposredno pred tim svojim zakonskim uređenjem. —

Zadruge, o kojoj smo do sada govorili, spada još u ono staro zlatno doba, kad nema „Bogom odabranih“ i „s milosti Božjom uzvišenih“ s jedne, a poništenih i potlačenih s druge strane; spada u ono zlatno doba, za kojim se danas svem svijetu oči otimaju — u ono doba, kad su društva ljudska sastavljali sami slobodni ljudi i braća ravnopravna. U to doba sva zemlja unutar granica nekog društva imovina je cjelokupnog naroda, koja se u stanovite perijode bratski dijeli među članove društva. U to primitivno doba, gdje još zdravi instinkt vlada društvom, zemlja, koja je za život ljudski upravo tako potrebna kao što zrak i voda, općenito je dobro, na koje svako živo biće ima pravo uživanja.

Nu to zdravo doba je na žalost kratkotrajno. Ljudstvo je previše bolesno, a da bi za dulje vremena moglo uzdržati u zdravijim prilikama.

Imovinu cjelokupnog naroda vidimo doskora gdje prelazi u ruke nekolicine ljudi, zemlju narodnu uzurpira bud jedan čovjek bud više njih, i odjako biva sloboda tek rijetkom gostinjom malog broja „odabranih“, privilegovanih, a hiljade i hiljade u slobodi i za slobodu rođenih postaje roblje toj maloj četi odabranika.

Taj sistem, feudalni sistem, koji je zavladao još u rano doba razvitka zapadno evropskih naroda, udomio se u brzo i kod nas. Kroz mnogo stoljeća drži taj sistem naše seljaštvo pod teškom rukom objesne vlastele, a nestaje ga tek u najnovije doba, godinom naime 1848.

Za cijelo to dugotrajno vrijeme feudalnoga sistema živjelo je naše seljaštvo po vlasteoskim imanima u teškim nevoljničkim odnošajima. Seljak kao podložnik bio je vezan za zemlju, danu mu od vlastelina na obradivanje, i nije ju mogao ostaviti, kad bi htio, i drugamo se prese-

liti, pa makar mu bio vlastelin najveći tlačitelj i mučitelj. Nasuprot — mogao je vlastelin ukloniti podložnika sa zemljišta, kadgod je htio.

Za takvih klimavih odnošaja, razumije se, da je zadruga mnogo izgubila od svog prijašnjeg znamenovanja. Dok je bila prije slobodna, neodvisna ekonomska institucija narodna, imala je velikog znamenovanja političkog i društvenog. U ovo doba feudalnog sistema, gdje nema nikakog temelja, gdje je vlastelin može po miloj volji rastepsti, mnogo gubi od svog prijašnjeg značenja. Zadruga u ovo teško doba tek životari; prikazuje nam se kao skup potlačenih robova, koji se drže na okupu samo zato, jer je u društvu ipak lakše podnositi podaničke patnje.

Bolje prilike za seljaštvo nastale su istom godine 1836., kad je udaren čvrsti pravni temelj podaničkim odnošajima naprama vlasteli. Od te godine ne smije više vlastelin po volji goniti podložnika sa zemljišta, a s druge strane dopušteno je podložniku slobodno se odseliti, kadgod mu je i kudgod volja; još više, priznato je te godine podložnicima vlasničko pravo na investicije i amelioracije, učinjene na selištu podložnikovim trudom, te na ono, što je stekao na zemljištu, koje mu je dao vlastelin na uživanje. Istim zakonom zajamčeno je dalje podložnicima, da sa svom svojom stečevinom mogu raspolagati oporučno.

Od te godine nije mogao vlastelin ni zadruge po volji dijeliti niti je mogao radi jednoga člana, koji ne bi ispunjavao svojih podložničkih dužnosti, cijelu zadrugu stjerati sa zemljišta.

Nedugo poslije tih reformi, godine 1848., raskinute su napokon sasvim podložničke veze, a podložnik učinjen vlasnikom prijašnjeg urbarskog zemljišta.

Tako bijaše u t. zv. provincijalu. No drugačije su bile prilike u negdašnjoj vojnoj krajini.

Krajiška uredba osnivala se na feudalnim ugovorima. Krajišnici su bili kraljevi vazali. Sve krajiško zemljište smatralo se kao leno, udjeljeno krajišnicima od kralja. Krajišniku pripada na to leno t. zv. uživno vlasništvo, koje traje tako dugo, doklegod krajišnik ispunjava svoje obveze prema kralju. Već zakon od 1807. dijelio je krajišku imovinu na temeljnu imovinu, koja je bila u pravilu neotudjiva i smatrala se kao temeljno selište, zatim na suvišpolja, koja je mogao krajišnik i prodati.

Ti odnošaji potrajali su kod krajišnika do godine 1850. Godine 1850. postalo je lensko zemljište vlasništvom krajiških zadruga.

(Nastavit će se.)

Živko Bertić.

Preporodjaj u Češkoj.

Napisao Dr. Zdeněk V. Tobolka.

(Svršetak.)

Godine 1848 pao je apsolutizam u Austriji. Spoljašni udar ubrzao je ono što bi i u nas moralo doznije nastupiti. Austrijski narodi postavili su se na polje praktičke politike, počeli su pribirati svoje misli u političke programe i raditi za njihno ostvarenje.

U Češkoj, kad je objavljena konstitucija, nije trebalo mnogo muke da se dodje do češkoga programa. Samo je bilo potrebno one misli iz literarnoga doba pre godine 1848 udesiti prema novim prilikama i potrebama i izneti ih na videlo. Tu je ulogu izvršio češki historik František Palacký, za zasluge svoje pravdedno nazvani „otac narodni“.

Palacký, koji je 1848 god. bio već u pedesetoj godini života, bejaše predstavnik u to vreme u Evropi jako raširenoga liberalisma. Sloboda i ravnopravnost za sve bilo je geslo toga doba. Palacký je propovedao, da sloboda u Slovena nije nikaka novina, već da je samonikla i nasleđena od predaka. Svi delovi društva treba da imaju podjednaka prava; niko se nije rodio kao gospodin ili kao rob. Naravno, slobodi ništa ne smeta da u društvu jedni budu vodje i da zapovedaju a drugi da za njima podju i da slušaju. Privilegija i natpravo mora prestati, ostaci feudalisma moraju pasti, bez izuzetka mora nastati jednakost pred zakonom i podjednaka mera prava i dužnosti za svakoga. Ali naravno apsolutna sloboda nije mogućna, jer je ograničena zapovešću: „što ne želiš da tebi drugi čini ne čini ni ti drugome“. Samo je pravdednik slobodan i silan.

Palacký je zapazio da je u devetnaestom stoleću ušao u politiku moćni činilac narodnost. Značaj narodnosti neobično je rastao. Narodnost nije nikaka zabluda, već je to činjenica promišljenosti, to je prirodni i prema tome potrebni otpor prema novoj obrazovanosti, koja sve niveluje i uprošćava, da se u celini čovečanstva ne izgubi sa svim njegova raznolikost. Interesi narodni svuda su uznošeni nad političke. Ideju crkve i vere predjašnjih vekova zamenila je ideja narodnosti. Nu, čovek ipak pored svekolike vrelje ljubavi prema svojem narodu mora svagda još više ceniti dobro čovečje i naučno.

Austriji je neophodno potrebno da postane konstitucionalna država, jer je konstitucija u državi samo izvedena poznata i večita osnova svakoga prava, svekolike pravdednosti: „sto ne želiš da tebi drugi čini, ne čini ni ti drugome“. Austrija se ne može pretvoriti u republiku. „Pomyslete si riši Rakouskou rozdělenou na množství republik a republik, — jaký to základ k universální Ruské monarchii!“

Državna ideja Austrije je potpuna jednanost i ravnopravnost svih naroda, koji su za nekoliko vekova spojeni pod upravom carskom. To znači, da se element slovenski i rumunski mora emancipovati od upravnništva germanisma i madjarisma. „Pravo narodâ jeste u istini pravo prirode; nikakav narod na svetu nema prava zahtevati, da radi svoje koristi sused sam sebe žrtvuje, niko nije dužan za boljitak svojega suseda poništiti i žrtvovati sebe. Priroda ne zna nikakih ni gospodarskih ni ropskih naroda.“

Ravnopravnost i centralizacija, razume se, ne slažu se. Austrija s toga mora da poništi centralizaciju i da se promeni u udruženje ravnopravnih narodâ, mora stajati na osnovi federativnoj. To ne sme biti država ni nemačka, ni slovenska, ni madjarska, ni romanska. Nu, Austrija se mora održati kao država. To zahtevaju interesi Češkoga Naroda; Česi su narod mali, a mali narodi su već radi održanja svoga državnog bića upućeni na asocijaciju. Održanje pak Austrije ne znači ograničenje i poništje autonomije pojedinih austrijskih naroda. Toliko slobode političkoga kretanja, toliko vlastitog parlamentarnog života moraju imati austrijski narodi, da bez i kake štete po celinu carstva ravnopravnost

naroda bude stvarnošću. „Dokle god narodi budu imali uzroka bojati se za narodnost svoju, dotle u Austriji neće biti spokojsva i mira.“

Za jedinstvo države austrijske dovoljno je: 1. car i njegova porodica; 2. spoljašnja politika; 3. suhozemna i pomorska vojska; 4. državne finansije; 5. trgovina i 6. komunikaciona sredstva u carstvu uopće. Samo se s tobom razume, da je državna celina obezbedjena, ako so to, što se u jednom delu carstva smatra kao pravedno, u drugom ne uzima kao nepravedno.

Egzistencija austrijske države isključuje pripajanje njeno k državi Nemačkoj. Spajanje Austrije s Nemačkom privelo bi k moralnom padu i labavosti obeju državâ. Jedna bi drugoj podrivala političku osnovicu.

U austrijskom svežnju Češka, Moravska i Šleska treba, kao i u prošlosti, da grade samostalnu celinu. Moravskoj se time naravno ne oduzima sloboda, već takodje ostaje samopravnim delom celine. Za spojenost te tri zemlje govori to, što su tu i priroda i čovek tako jednaki, da ih samo imena dvoje.

Česke zemlje ne mogu pomišljati na nekako spajanje s Rusijom. Rusija preti da će stvoriti i zasnovati universalnu monarhiju, a to je zlo nepregledno i neiskazano. Česi moraju biti protivni ruskoj monarhiji ne zato, što je ruska, već zato, što bi bila universalna.

Kao put, po kojem je Palacký hteo da dodje do ispunjenja svojih zahteva, bio je uzajamni sporozum i slobodno uverenje. Nasilja se klonio, ali ga se nije odricao, gde bi bilo potrebno na nasilje bi nasiljem odgovorio.

Palacký je izrekao češki program, a čovek, koji je radio da se on raširi, koji je utiskavao u narodnu dušu Palackove misli, bejaše „ljubimac češkoga puka“ žurnalista Karel Havlíček.

Havlíček je god. 1848 bio mlad, imadjaše tada dvadeset i sedam godina, pa nije ni čudo, što je u mnogom bio vezan za Palackoga, čoveka iskusna i mnogo cenjena. Havlíček je primao od Palackoga mnogo, ali ne slepo. Što je primao, primao je s ubedjenjem, ali je umeo takodje u mnogom čemu i da se odvoji od svojega učitelja.

Havlíček kao i Palacký bejaše liberalist. To se jasno vidi na njegovim nazorima u stvarima ekonomskim, naročito pak pri rasudjivanju o naporima socijalističkim i komunističkim. Socijaliste i komuniste nije računao ni u što, u radu njihovu video je pogibao za političku slobodu, koja je tek bila izvojevana. Narodnosti je pridavao značajnu ulogu: „Prva i najglavnija naša briga mora biti za narodnost,“ pisaše on, a ravnopravnost narodnu izneo je kao prvi i najuzneseniji zakon u Austriji. Sloboda i narodnost zajamčuju egzistenciju naroda. „Narod je bez slobode ništavan isto tako kao i bez narodnosti.“ Jezikovni moment za Havlíčka pri pogledu na narodnost u pitanjima političkim igrao je najgavniju ulogu.

Havlíčku pripada zasluga, što se prvi otvoreno postavio protiv romantičkog pojimanja gesla uzajamnosti slovenske u Češkoj. Bila je to teška borba, jer je vodjena protiv autoriteta, kao što bejaše Kollár, ali je ipak iz nje Havlíček izišao kao pobjednik. „Uzaludna je ideja Kollárova“, pisaše on god. 1846., a u časopisu svojem „Slovanu“ god. 1850. objasnio je šta je mislio s tim rečima. „Ja dakle, piše on, nisam poricao Slovenstvu realnosti, već sam dokazivao samo, da realnost Slovenstva zavisi od realnosti pojedinih plemena, a reči moje s ponosom izrečene „ja sam Čeh“, a ne „ja sam Sloven“, ne treba razumeti tako, kao da sam se u to vreme (g. 1846.) stideo biti Slovenom, već u tom smislu, da je Slovenstvo tek ideal, kojemu smeramo, te dakle nije moguće u prak-

tičnom životu oslanjati se na taj ideal, onako isto, kao što onaj, koji štedi i želi da postane bogat, ne može da se hvali s budućim bogatstvom . . . Razumem dakle panslavisam, slovensku uzajamnost i sjedinjene slovenskih narodnosti . . . tako, da nije potrebno nikake jednakosti ni u religiji, ni u politici ni u literaturi . . ., već jedino uzajamna pomoć u obrani od zajedničkog neprijatelja, i to dakle pomoć, kaku dopuštaju okolnosti.“ To gledište i Havlička je navelo, da se ne oslanja na moćnost Rusije, da ne očekuje od nje spasenja, ma da je u Rusiji gledao moralni oslonac protiv neprijatelja.

Kao i Palacký držao je i Havlíček, da je za Slovence austrijske potrebno i korisno, da se Austrija sačuva i održi. Austrija treba da se održi, ali to mora biti Austrija slobodna i demokratska. Da bi pak postala slobodna i ravnopravna, mora se preurediti na osnovici federalističkoj, i kao Palacký god. 1848., tako hoće i Havlíček federaciju naroda a ne zemalja. Austrija se mora upravljati prema politici slovenskoj; ne sme se osvrtni na Nemačku ili na jug, na Balkan. Austrija nora postati u istini konstitucionalna monarhija, forma republike za nju nije podesna.

Potpuna jednakost našla je u Havličku doslednijega propovednika no u Palackom. Havlíček je pošao dalje od svojega učitelja i zahtevao sveopće, neposredno i jednako pravo glasačko pri tajnim izborima, ustao je protiv dveju komora skupštinskih, jer je komorom gospodskom bila obeležena privilegia izvesnog staleža, a zakonodavna moć puka ograničena.

Taktika Havličkova slična je taktici Palackoga. Obojica su za miran sporazum, obojica se klone nasilja, ali u trenucima kritičnim i jedan i drugi protiv nasilja stavljaju nasilje.

Havličkov program ne bi bio predstavljen u celini, kad se ne bismo dotakli još jedne stvari, to jest njegovoga gledišta na katoličku crkvu, o čem je takodje izradio određeni program. Havlíček je priznavao potrebu vere i crkve, nije bio protivan crkvenim obredima, ali je zahtevao, da se duh vere ne poništava kojekakvim ceremonijama. Nije se ocepio od crkve katoličke, već je zahtevao njezino preuredjenje. Želeo je da se u crkvu mesto jesika latinskoga unese jesik narodni i da se ograniči moć hijerarhije. „Crkveni apsolutizam je podloga svetovnoga, jedan s drugim se podiže, jedan s drugim opada, i ko uzmogne zatresti samovolju i apsolutiju crkvenu, porušiće zaista i političku.“

Moć hijerarhije ograničila bi se ustanovom sinoda, i pravom da narod bira biskupe. Poništaj celibata bio je za Havlička očevidan zahtev. Najvažnija reforma, koju je Havlíček predlagao, ticala se odnosa škole i crkve. „Mi mislimo, da se crkva i škola moraju spojiti“, pišaše god 1849, a godinu dana dočnije opravdao je te reči time, što je zahtevao, da sveštenstvo te reformovane crkve bude ujedno i učiteljstvom. — —

I Palacký i Havlíček postali su pomenitim mislima osnivaoci češkoga narodnog programa. Obojica su na njemu radili i obojica za nj trpeli, kad je apsolutizam povraćen u Austriji i kad je nastalo gonjenje protivnika apsolutizmu. Havlíček naravno više no Palacký. Havlíček je bio bliži narodu, jasniji i jačega uticaja; Palacký je bio visok, naučni radnik. Zbog svoje otvorenosti, javne borbe za svoje ideje i zbog svojega uticaja Havlíček je god. 1856. 29. Jula dobio mučenički venac.

Nu, ako umiru ljudi, misli ne umiru. Apsolutizam što se tiče ideje bio je u opadanju, i za to nije mogao proslaviti trajno pobeđništvo, već je morao završiti svoj život. God. 1859. bitke kod Magente i Solferina

objavile su ponova pad apsolutisma u Austriji. Bach je bio otpušćen, a 21 Avgusta 1859 postavljen je na mesto njega M. Agenor Goluchowski.

S mislima Palackoga i Havlička, kojima su osnovu položili J. Dobrovský, J. Jungmann, J. Kollár i Pavle Šafařík, ponova su se uputili češki radnici na polje praktičke politike.

O pripravi za rad u narodnoj politici.

Piše Stjepan Radić.

I. Bitne oznake narodne politike.

Nedavno napisasmo, da je politika socijalna dinamika t j. nauka, o djelovanju socijalnih sila, koje su bilo moralne (umne) bilo fizičke (ekonomske). No to nije potpuno. Politika nije samo nauka, znanost, ona je i djelovanje, rad. Za to ćemo je ovako definovati: Politika je sposobnost upotrebljavati na opće dobro poznavanje socijalnih sila. U politici su dakle tri elementa: dva unutrašnja, sposobnost i poznavanje i jedan izvanjski, upotrebljavanje. Ta tri elementa veže jedna veza u cjelinu, ta je veza „opće dobro“.

Da naše razlaganje bude razumljivije, govorit ćemo odmah o narodnoj politici, pošto za drugu politiku ne držimo vrijednim ni da je u opće ima, a kamo li da se za nju još pripravljam. Mislimo naime takovu drugu politiku, koja je narodnoj politici oprečna (t. zv. politika „viših interesa“) ili štetna (politika stranačka i lična). Definujmo sad narodnu politiku:

Narodna je politika nastojanje oživotvoriti narodne ideale radom politički karakternih i politički obrazovanih rodoljuba.

Da prema tome možemo imati narodnu politiku, valja nam biti narodom, koji ima svoje narodne ideale. Mi to hvala Bogu, jesmo. Ali to je samo temelj. Da zgradu narodne politike možemo i nastaviti treba da imamo politički karakternih i politički obrazovanih rodoljuba.

Da mi i Hrvati i Srbi i Slovenci imademo dosta rodoljuba, o tom nema sumnje. Neki su praktičnjaci bili počeli tvrditi, da mi imamo rodoljublja i previše. Ali naše je mnijenje, da dobra nikad nije previše. A rodoljublje, u istinu iskreno rodoljublje, često je jedino dobro, što ga mogu pokazati naši političari. Ali to nije dosta. I tim dodjismo do „živoga“, da naime ustvrdimo, da u nas nije bilo, a nije ni sada političkoga karaktera, i političke naobrazbe ni izdaleka toliko, koliko je rodoljublja. To je tako poznata istina, da je na žalost ne trebamo ni dokazivati...

Politički karakter!*) To zvuči nekako čudno. U nas se uobičajilo, da se govori o političkoj prevrtljivosti, o političkoj spretnosti itd., u nas je dapače već sam naziv „politikaš“ postao u narodu uvre-

*) Upotrebljavamo tu riječ, jer je našoj inteligenciji posvema razumljiva. Čuo sam jednom: čovjek može biti bez značaja, ali mora imati — karakter!

dom, tako smo odijelili ta dva pojma. Došlo je to i ostalo iz dobe, kad nije bilo narodne politike, kad je politika u istinu značila ponajprije nasilje i laž, za tim laž i nasilje i tako redom... To je t. zv. politika „viših interesa“, politika kamarile, birokracije i policije.

Ali toj je politici danas narodna politika i u Turskoj tako narasla preko glave, da je već i ona počela slagati žice — dakako na svoj način — političke iskrenosti. Jer to je politički karakter, da političar ono, što govori u istinu i misli, da za onim, što radi, u istinu i teži. Ne mora političar i ne treba da sve kaže, što misli i da sve za čim teži, započne najednom i provoditi.

Ali se političar ima suzdržavati u svom govoru za to, jer nisu ideje u isti čas zrele za druge, kad su jasne za nas, ima se obzirati u svom radu, jer se radi o interesima narodnim, koji se lako mogu kompromitovati, na teško podići. Rezerva dakle i opreznost nemaju biti udicom i mrežom protivniku, nego štitom i oklopom narodu.

Politička je iskrenost takvo svojstvo političkoga karaktera, koje se najprije opaža, koje jedino radja povjerenjem ili barem približenjem. Ipak to nije bitnost političkoga karaktera. To je istom politička stalnost.

Ali političke stalnosti ne valja zamijeniti s nepolitičkom ukočenošću, s dogmatskom zasukanošću; s pedantskom došljednošću. Gdje je razlika i u čem je razlika, može raspoznati samo politički obrazovan um ili zdrav, nepokvaren, narodni razum ili kako bi zvučnije rekli instinkt. Pošto u ovo trideset godina — izuzevši najnovije doba — u nas politikom nijesu ravnali ni politički obrazovani slojevi — jer tih ni nemamo — ni narod sam, nego šaka novinara i četa djačadi — o mamelučkoj „politici“ ne govorimo* — to se u ime političke stalnosti počinilo takih i tolikih pogrešaka, s kojih još i danas stradamo. Počinilo se i političkih sablazni. Spomenimo samo dvije. „Nestalnoga“ je Račkoga „stalna“ mladež na Jelačićevom trgu popljuvala, a Smičiklasu „štreberu“ zapjevaše „neštrebrenski“ mladenci na oči „svemu“ narodu: Proklet bio izdajica...

Politički je stalan, tko ostaje vjeran svojim političkim idealima i sredstvima za političku borbu. Biti vjeran programima **nije moguće**, ako pod programom razumijevamo, a to mi razumijevamo — nacrt rada, da se zadovolji najprečim narodnim potrebama. Prešnost se potreba, da je tako nazovemo, s vremenom mijenja, a mijenja se i narodna snaga, te je danas moguće, što jučer nije bilo i obratno. U tom baš i jest — kako ćemo kašnje vidjeti — politička sposobnost, načiniti taj nacrt za rad, taj „plan“, t. j. izabrati u istinu najpreče potreze i to takve najpreče, kojima narod može u istinu sam svojom snagom zadovoljiti.

U ostalom politička stalnost nije vazda krepost. Ona je krepost, kad je to vjernost idealima narodnim i sredstvima moralnim. Za to ne ćemo nazvati politički stalnim čovjeka, komu je ideal biti uvijek u opoziciji. Jer narodu to nije ideal, narod — imamo na umu prilike, gdje sav narod stupa u opoziciju, a ne stupaju samo pojedine stranke — ostaje u opoziciji, da dodje na vladu, dotično da se riješi vlade, koja ga upropašćuje, dakle od nevolje i od preke potrebe, a ni pošto „jer mu to laska“. Još bismo manje mogli političkom stalnošću okrstiti vjernost ideji o vodstvu kake stranke ili došljednost u nekim „političkim“ izrazima, kao što su korito, jasje, tor itd.

U nas je doduše bilo — a ima i sad — za oboje primjera, ali to je samo novim žalosnim dokazom, da u nas nije bilo, a da ni sad nema dosta političke naobrazbe.

Politička naobrazba! Ni to nijesmo vikli slušati. Često naprotiv čujemo govoriti o političkom uplivu, o političkim svezama, a kadikad i o političkom talentu. Ali naobrazba se politička u nas ne traži. Za to i gledamo, gdje mnogi na temelju svojih romana i pjesama ili na osnovu svoje filologije i fiškalije traže i političku „karijeru“. Mi ne ćemo da pojмимо, da su taki ljudi doduše sposobni — ako su poštteni — za političko deklamovanje i „oduševljavanje“, dotično za polemiku — advokati — i za prekrštavanje imena — filozofi, — ali da se u političkom radu, t. j. u pitanjima narodnoga života ne znaju ni maknuti. Taki nepripravni ljudi, taki politički neobrazovani političari — govorimo o poštenima — sami redovno mnogo ni ne škode, ni ne koriste. Ali u službi, dotično „u redovima“ politički beznačajna čovjeka, komu su cimerom, nanose redovno mnogo zla i mnogo zbrke u politički život. To je pogotovo tad opasno, ako je njihov autoritet tudjinac, koji je bio prije političar, nego li patriota, koji se za narod prije počeo brinuti nego li ga je i htio i mogao ljubiti.

Tu ponovno dolazimo do rodoljublja, do patriotizma. Doći ćemo i opet. Na ovom ga mjestu osobito ističemo, da bude jasno, kako je nama politička naobrazba prirodna posljedica iskrenoga patriotizma, a nije rezultat ni špekulacije, ni štreberstva.

Politički je karakter moralna snaga političareva, politička je naobrazba njegva snaga intelektualna, umna. To još nije dosta. Političar treba da ima još dvije snage: socijalnu i ekonomsku, ili da to kažemo razumljivije, nije dosta, da političar bude pošten i obrazovan, nego treba da bude uplivan i neodvisan.

Ali taj upliv ne smije se temeljiti ni na „svezama“, ni na „položaju“, ni na radu, ni na kesi, jer se u narodnoj politici ne radi u uplivu koji daje vlast, nego o uplivu, koji daje ugled. U narodnoj se politici ne pita: kolikima taj i taj imponuje, nego koliki toga i toga razumiju, poštuju i slijede. Radi se dakle o političkim prijateljima, pristašama, a nipošto političkim — „stupovima“, podanicima, slugama.

O toj ćemo stvari još kasnije govoriti, ovdje spominjemo samo još to, da je glavna i temeljna razlika između političkih pristaša i političkih sluga u tom, što pristaše slobodno traže svoga vodju, a slugama se gospodar nameće. Narodne se naime stranke ne stvaraju u 24 sata, one dugo i dugo postoje prije nego ih narod znade manifestovati. Oni, što ih prvi počinju manifestovati, imadu u naroda najviše upliva. Mi taj upliv nazvasmo socijalnim, jer su sve narodne stranke socijalne, t. j. one manifestju, izražuju socijalne — vjerske, prosvjetne i gospodarske — potrebe i težnje narodne.

Sav politički karakter, sva politička naobrazba i sav politički upliv ne vrijede za politički rad ništa, ako političar nije i ekonomski samostalan, ako nije neodvisan. Ovo pitanje držimo tako važnim, da ćemo i o njem daljnjim tečajem svoga razlaganja opširnije progovoriti, a za sada ćemo istaknuti samo neka općenita načela o političkoj neodvisnosti.

O tom da činovnik upravni nije nimalo politički neodvisan, ne trebamo istom raspravljati. Nije to samo kod nas, to je svagdje,

ovdje više, ondje manje. Nema sumnje, da su u normalnim prilikama medju upravnim činovnicima politički neodvisni barem činovnici izborni, dakle općinski i gradski. Ali administrativna centralizacija podsijeca sve više korijen i toj neodvisnosti. Kod nas su ti činovnici u svojoj ovisnosti jednaki državnim činovnicima, a ima slučajeva, gdje je njima i gore, jer osim „velikoga“ gospodara, imadu još po kojega manjega tirančića, koji je redovno nesnosniji — jer je vazda na blizu — od onoga „glavnoga“. Osim toga naši su općinski i gradski činovnici i za to u gorem položaju, što bi „imali biti neodvisni“, te je za to nad njima paska podvostručena...

Suci i profesori zapravo ne spadaju u činovništvo. To su dvije posebne grane narodnoga života, posebne i nepovredive. Sudstvo dijeleći pravdu, a školstvo šireći prosvjetu treba da vazda stoji iznad stranaka. U nas, gdje su u sudstvu i u školstvu domaći sinovi, narodna djeca, imala bi ta dva stališa biti nepredobitne tvrdjave prave narodne suverenosti, prave narodne individualnosti.

Prava je naime i realna narodna suverenost u tom, da na narodnom teritoriju — državi — nijednomu članu naroda — državljaninu — ne sudi tudjinac. A narodna je individualnost u tom, da tudjinac ne dresira naroda, namećući mu bilo svoj jezik, bilo svoju misao.

U individualnosti je i sloboda. Za to naši suci i naši učitelji počinjaju trostruko izdajstvo, stavljajući se u red ili još gore, stavljajući se pod upravne činovnike, izdajstvo narodne suverenosti, narodne osebnosti i narodne slobode.

Da je moglo doći do toga trostrukoga izdajstva, razlozi su posvema moralni, a nipošto ekonomski. Još svi pantimo, kad su suci i učitelji visoko gledali na policiju i na žandarmeriju... Vidimo i u svom susjedstvu preko Litave, da je sudstvo i školstvo u istinu paladijem narodnoj suverenosti i slobodi.

Od ostalih stališa svećenstvo svi drže najneodvisnijim. Ali i tu neodvisnost ovisi o tom, smatra li se svećenik organom svoga „pretpostavljenoga“ ili slugom Kristovim, organom crkve. I tu je težište pitanja u moralnoj snazi svećenikovo, kao što je i kod sudaca i učitelja. Ta svi se sjećamo, kako je još pred malo godina ta neodvisnost stališa ovisila samo o neodvisnosti ličnoj, o ličnoj samosvjesti.

Danas je bolje. Ali neopisivi zanos, vruće molitve i djetinsko povjerenje hrvatskoga naroda, kojim je tražio i dočekao svoga natpastira zaslužuje, da bude sasvim dobro. No i tu smo opet ondje, gdje smo bili za bana „pučanina“: našem natpastiru više je do dobrih odnošaja sa „mjerodavnim“ krugovima, nego mu je do ljubavi njegova stada. A on bi imao pojmiti, da za njega nije dosta — dužno počitanje...

Odvjetnike smo smatrali po njihovu zvanju pozvanima za politiku, a držali smo ih i najneodvisnijim stališem iza svećeničkoga. I tu danas iskustvo dokazuje, da dobar advokat nije i dobar političar, narodni političar. Činjenica o tom ne ćemo nabrajati, bolje je, da ih ni ne spominjemo, to manje, što neki odvjetnici u posljednji čas umješe zaboraviti na fiškalska svoja cjepidlačenja, a drugi svoju advokatsku mudrost tako usavršise, da spadaju prije u arhiv, nego u politiku, i to u arhiv — peštanski, s kojim osobito simpatišu...

Neodvisnost je odvjjetnička mnogo postradala i strada radi načina, kojim se dijeli „stalum agendi“. Ipak se i tu pitanje svodi na poštenje, na moralnu snagu, nipošto na ekonomsku borbu.

Sasvim je drugo polje, gdje valja tražiti čisto ekonomske elemente neodvisnosti. To je područje produktivnih stališa: ratarstva, obrta i trgovine.

Poljodjelac, bio on mali, srednji ili veliki posjednik, živi u naše doba u tako nepovoljnim, u tako kritičkim gospodarskim prilikama, da ne može ostati neodvisan, ako nije izvanredno radin i štedljiv. Isto vrijedi i za obrtnika i za trgovca, samo što trgovac treba da bude još izvanredno — pošten, a obrtnik osobito — točan, oba pak okretni i solidni.

To se, reći će netko, samo po sebi razumije. Jest, to se svuda razumije, samo se ne razumije u našoj politici. U nas, tko se počne „baviti politikom“ najprije postane „silno zaokupljen“ svačim, osim svojim zvanjem, za tim postane i „požrtvovan“ — daje za brzojave, dolazi na skupštine, da ih „bude što više“ itd. — a napokon prestane biti i — „skrupulozan“. Treba da se pozna, da se „bavi politikom“.

Kao što djaci, što se „bave politikom“, dobivaju druge redove, tako seljaci „politikaši“ posljednji oru, obrtnici se posljednji dižu, a trgovci posljednji — plaćaju. Naša je politika do sada samo rastvarala gospodarske sposobnosti produktivnih stališa. Umjesto da ih uči, da svaki vrijedi samo na svom pravom mjestu, ta je politika priredjivala poklonstva, hodočašća i „skupštine“. Mješte da od pristaša traži rad za ideju, ona je tražila novac — koga redovno, u ostalom, nije dobila. Mjesto da neprestance ponavlja, da uspjeh ovisi o pristašama, ta je politika bajala o čudotvornoj moći prvaka, koji će čarobnom palicom **vodstva** ili neodoljivom silom **govora** domovinu **spasiti**.

Za što sve to? Jer je na neki način postalo općim mišljenjem, da se politikom ima samo onaj baviti, tko nema drugoga posla i obratno, da ne treba imati drugoga posla, tko „politizira“. To je mišljenje tako prevladalo, da se ozbiljan, poslovan čovjek stidi reći, da se bavi politikom — mi ne ćemo govoriti ob onima, koji se to boje priznati — a u drugu ruku, da se „političar“ na neki način ponosi, što se ni u što ne razumije, nego u politiku, pod kojom on razumijeva dakako različite „tajne“ i „otkrića“.

To je mišljenje tim pogubnije, što o ekonomskoj neodvisnosti, dotično o gospodarskoj produktivnosti redovno najviše ovisi politički upliv, socijalna snaga političareva. Narod naime posvema zdravo i logično umuje ovako: ako taj i taj nije znao sebe urediti, sebi pomoći, ne će znati ni nama. Pak onda: kad je taj upropastio ili zanemario sebe, kako da se brine za nas? ... Za to narod ne vjeruje cigankama, što drugima sve mogu „učiniti“, a za sebe prose: malo slanine, gospo ...

U nas se, kako vidjesmo, od političara ne traži ni politički karakter, ni politička naobrazba, ni moralni (socijalni) upliv, ni ekonomska neodvisnost. Nije to dosta: U nas se traži sve protivno od toga; politička spretnost, t. j. prevrtljivost i podlost (prigni se, gdje su „vrata“ niska), politički talenat, t. j. bestidnost i rječitost, politička vlast i — kavalirstvo (nekavalirski dugovi ne smetaju). Za politiku nenarodnu, dapače izdajničku, to je razumljivo. Ali narodnoj politici treba bezuvjetno

sve, što navedosmo, ako hoće da bude „nastojanjem za oživotvorenje narodnih ideala“.

Pošto je u tom oživotvorenju naših narodnih ideala sav smisao našega rada i života, nastojat ćemo podati što bolju uputu, uputu iz svoga iskustva i razmišljanja, kako se mladić može i mora pripremati za rad u narodnoj politici, da u tu politiku unese njezine bitne oznake: političku značajnost, političku naobrazbu, društveni ugled i gospodarsku neodvisnost.

Pravo puka na obrazovanje.

Izvadak iz predavanja Gabriela Séaillesa, držanog u društvu „L'Association philotechnique“ u Parizu.

Kad kažemo, da je obrazovanje pravo svih, da oni, koji znaju, imadu svojih pozitivnih dužnosti prema onima, koji ne znaju, mislimo, da nismo rekli ništa nova. Hiljadu konkretnih čina, koji oživljuju ovu općenitu misao, dolazi nam pred oči: priručne knjige, koje su izdavali francuski učenjaci za našu djecu; satovi, koje daju u našim školama Fontenayu, Saint-Cloudu, d'Auteilu — ljudi iz naših visokih znanstvenih institucija, kao što su Collège de France, Sorbonne, Muséum; tečajevi više pučke obuke, što ih otvoriše u Hôtel de Villeu prvi ljudi našega velikoga društva pariškoga, osvjedočeni, da treba množati i jačati izvore svjetlu, ako hoćemo da mu se zrake što dalje rašire. Misao, da učeni ljudi ne rade za same sebe, tek da udovolje nekom svom višem egoizmu, il u korist tek nekolicine ljudi, za ne znam kakav abstraktni ideal — već da imaju dužnosti prema svima, da nešto barem od njihovih misli mora se nalaziti i u najnižim dušama; misao, da sveučilišta moraju potpomogati narod, da upozna sebe, svoj zadatak, koji mu je namijenjen — čini nam se danas tako obična, da je skoro ne vrijedi ni spomenuti.

Ipak je dobro zaustaviti se kod takih misli, koje nam se čine tako prirodne i općenite, da ih jedva opažamo, i za koje mislimo, da nije vrijedno o njima ni govoriti. Dobro je promisliti o takim ideama, potražiti im pravo značenje i korijen, jer često tako nadjemo baš ono, čega smo mislili da nema u njima; nadjemo često tim putom baš take principe, koji su dika i snaga cijeloj jednoj epoki, a da nitko toga ni opazio nije. —

Idea o pravu svih ljudi na istinu, o dužnostima, što ih donosi sa sobom privilegij znanosti, o moralnim snošajima, koji vežu takodjer i učenjake s pukom u neku intelektualnu zajednicu — ta idea je nova, originalna upravo tako kao što je velika. U prošlosti ne ćete naći šta slična. Među elitom i svjetinom nema duševne veze; prva zapovijeda, druga se pokorava. Sva je politička moć u rukama kralja i njegovih savjetnika; država resumuje se u jednom čovjeku, koji nije dužan praviti računa nikom osim Bogu. Pod ovima, koji misle i koji hoće — proteže se kao neka materija ljudska, obskurna, ogromna masa, koja radi, muči se, i kojoj se mišljenje samo onda probudi, kad je duge i prekomjerne patnje prisile da potraži uzroke svojim mukama.

U tom prošlom svijetu učenjaci, pod budnim okom crkve svedjer u napasti da otkrivaju istine onako opasne, kao što je kretanje zemlje, često progonjeni, tvore malo, sasvim idealno društvo, koje je bez ikake upravne oblasti, bez pisanih zakona, već koje je postalo samo od sebe.

To društvo, u kom se ističe jedinstvo ljudskoga razuma, međunarodno je; njegovi članovi, jedan iz jedne, drugi iz druge zemlje, al težeći za jednim i istim, zajedno radeći oko jednoga sveopćega djela dopisuju se, stavljaju jedan drugome probleme i onda ih rješavaju; kad putuju, posjećuju jedan drugoga, upoznaju se, u razgovoru izmijene svoje misli, a onda poslije u pismima sve to nastave. Korespondencija među Descartesom i Leibnitzem najljepše nam svjedoči o takom zajedničkom radu ljudi, koji istražuju istinu. Jedan jedinstveni jezik, različit od svih običnih jezika, latinski jezik, kojim govore i pišu svi ljudi od nauke, olakšava take odnošaje. Prema tomu, kako metoda u istraživanju istine postaje točnija, pozitivnija: umjesto govorit iz glave o prirodnim pojavama — počinju prirodu motriti, podvrgavati je pokusima; prama tomu, kako mjesto sveopće naobrazbe prevladava načelo o diobi rada — sve više upoznavaju učenjaci, da jedan drugoga trebaju, da njihov rad mora biti složan, jer su sjedinjeni u jednoj sveopćoj misli i u jednom poslu kao građani jedne idealne države. Pierre Bayle, preteča Voltaireov, zatočnik u Holandiji, od koje je despota Louis XIV. učinio zemlju slobodna mišljenja, izdaje kao neku revue pod značajnim naslovom: *Novosti iz književne republike*. Ta republika bez granica, koju ne osnovaše materielni interesi, ambicija i natjecanje knezova, počinje dobu humaniteta i svakako ima svoju veličinu; no ako se učenjaci poznaju, ako se grupiraju — oni čine ipak izabrano, odijeljeno društvo, a ne znaju za puk, koga u toj njihovoj državi ni nema. —

U XVIII. stoljeću filozofija se miješa sa životom, govori jezikom, kojim i sav svijet, javlja se u najrazličitijim formama, u komediji, romanu, pripovijesti, dialogima; ona u svoje svrhe uzima ironiju Voltairovu, žestinu i smionost Diderotovu, govorničku snagu Jean-Jaquesovu; udara na zloporabe, ruši predsude; otvara oči pred onim ludostima, kojih danas više ne vidjamo, samo zato jer smo progledali; ona budi duhove iza sna, u koji ih je uljuljao običaj; ruglu izvrgava intoleranciju, a omraženosti proganjanje — ovo dvoje još nije prestalo — ona nam pokazuje skok, koji je ljudstvo usprkos natražnjačkim navikama učinilo od onoga barbarstva do današnjega svoga čovječanskoga spoznanja.

Pojavila se nova moć: javno mišljenje. No to javno mišljenje danas je još samo mišljenje salona, odličnih ljudi, velikih dostojanstvenika, bogatih posjednika, filozofa, te duhovitih žena, koje medju tolikim drugim privilegijima imaju i privilegij mišljenja.

II.

Revolucija razmakla je znatno okvire čovječanstvu i pripustila k njemu sve ljude. Ona proširuje, generalizuje, nastoji na sve ljude da protegne definiciju, koja se provlači još od Aristotela kroz filozofske spise: *čovjek je razumno biće*. Ako je čovjek razumno biće, onda ne može više da bude odlučan od razuma, kao što ne može da bude odlučan niti od čovječanstva; obrazovanje je danas tako pravo, koje ne smiješ drugom prepustiti, osim ako hoćeš da sam sebe prodaš.

Malo prije baš prolazeći ispred Dantonova spomenika, čitao sam na podnožju ove zgodne riječi: „Poslije hljeba — prva je potreba puku naobrazba.“ Došlo je doba demokracije; bit će reakcije, udarat će ljudi unatrag, opirat će se — al uz sve to ne će demokracija prestati da napreduje i da raste; zato se priključimo i mi k njoj i začnimo raditi prema njenim zahtjevima.

Demokracija ne može da bude bez elite, jer ne može uništiti vrijednost geniju, znanosti i vrlinama. Istina je samo to, da demokracija ruši dosadašnje odnošaje elite prema puku.

Ponajprije elita se danas rekrutuje izmedju svih gradjana, izlazi neprestance iz same svjetine, pomladjuje se i osiljuje u ovom velikom rezervoaru snage i energije. S druge strane ako se ona izoluje, ako se podaje ne znam kakoj oholosti, ona sama sebe odsudjuje na nemoć. Puk nije više prosta svjetina već narod, vladalac: no ideja je tek apstrakcija, teoretički nazor, doklegod se nije nekako realizovala u pameti i volji svih. Elita, koja je po svom podrijetlu u tijesnoj vezi s velikom obitelji neukih i niskih ljudi, mora ostati u zajednici s pukom, dužna je da ga poučava, svjetuje, da steče njegovu vjeru, da se sjedini s njim u višoj istini, kojoj pokoriti se svakom stoji od volje. Gdje demokracija vlada, svi moraju sudjelovati u intelektualnom životu, jer su svi sudionici narodnoga života.

Naši najviši interesi, domovinski i civilizacioni, zahtjevaju, da ovo pravo puka na naobrazbu ne ostane samo mrtvo slovo.

Mi smo veledušno pretpostavili, da je svaki individuum osoba, da je svako biće, koje ima čovječju spodobu, takodjer čovjek, i razdijelili smo medju sve vladu, koja je nekoć bila koncentrovana u rukama jednoga čovjeka, i zato se ne možemo više natrag povući, moramo postići, za čim smo pošli. Ako hoćemo da običaji odgovaraju uredbama, da zbilja ne stoji u opreci s velikim načelima narodnoga života, treba svakoga učiniti sposobnim da vrši dužnosti, koje izviru iz danih mu prava. Nužno je, da čovjek postane razumno biće, kad smo ga već kao takoga uzeli i kad smo već radili, kao da jest takav. Ne možemo tu tek birati, pučka obuka je nužda i logičan posljedak sveopćega prava glasa. Posred konflikata i opreka, koje ne možemo nikako da uklonemo, treba da narod sam iz sebe dobije razuma, da sa sobom vlada i upravlja, a razum naroda nije ništa drugo nego naobrazba, pronicavost i razboritost gradjana, koji sačinjavaju narod. Demokracija ne smije zanemariti naobrazbe puka osim ako hoće da se izruči barbarima. Zato je upravo i povećala republika broj škola pučkih i stručnih; zato se učenjaci i filozofi, svjesni svojih dužnosti prama svima, otkrivajući istinu brimu takodjer, da ta istina prode i kroz sav narod.

No ako hoćemo da vjerujemo nekim misliteljima, bludnja, upravo zločin velike naše revolucije jest baš to, što je proglasila čovjeka razumnim, što mu je priznala najvažnija prava, što je učinila nužnim ovo moralno podizanje puka, ovu naobrazbu svih. Objedjuju nas, da smo srušili logični i prirodni snošaj elite prema puku, da smo razum podvrgli broju. Govore, da bi trebalo najprije prosvjetiti puk pa onda ga osloboditi — a mi smo nasuprot počeli s kraja, što je sasvim neobičan proces rada. — Vele ti ljudi, da smo podižući naše uredbe na tobožnjem razumnom čovjeku predali društvo i civilizaciju pravom čovjeku, kakav u prirodi opstoji, čovjeku koji trči po ulici, bijesnoj, divljoj i neobuzdanoj zvijeri, kako ga svi znamo.

Al usprkos ovim mudrijašima ja ću se osmjeliti te reći, da ima i takih stvari, koje treba početi s kraja, i da se baš tako i počinju sve velike stvari. Pjesnik ne slaže pjesmu od stihova sasvim izradjenih i izgledjenih, niti ide strogo redom; slikar ne slika odma spravnim potezima; svaki umjetnik vidi svoje djelo najprije u cjelini. A tako upravo ima i moralna inspiracija kao što je pjesnička. Posao ljudskoga duha nije samo konstatovati ono, što opstoji, i tomu se prilagoditi; duh je umjetničke naravi, pronalazi nove forme dobra, da ih realizuje, projektuje ideal u budućnost kao svjetiljku, koja ga onda u jedan mah i vodi i privlači.

Veliki tvoritelji ideala, osnivači religije, ne bi bili nigda počeli, da su čekali, da postane čovjek onakav, kako su oni mislili, nego su oni sami bili taj čovjek, sliku toga svoga čovjeka pokazivali su u slici svoga života, i samo tim, što su vjerovali u dobro i što su bili smioni, uspjeli su. Tako je i s Francuskom: mjesto da žalimo ovu svoju veledušnost, — treba da je opravdamo. Nije zlo za narode, kao što je za pojedince, uzimati na sebe dužnosti, kojih ne možeš propustiti. Da se čekalo, dok ljudi budu pametni, budite osvjedočeni, da se ne bi nikada počelo. Danas je naobrazba puka jedan od naših najvećih interesa, u uskoj je svezi sa javnim dobrom. Al ne varajmo se, ništa ne biva samo od sebe. Ministarski cirkulari, raspravljanja i deklamacije ne će nam odstraniti potrebe, kojoj možemo jedino mi sami udovoljiti. Ne smijemo čekati, da nešto samo dodje, jer doći će i bit će samo ono, što smo mi znali htjeti. Mi odvisimo od samih sebe. Treba da svako od nas ima živu volju da najprije on sam postane ono, što mu je pravo i dužnost da postane: čovjek slobodan. Treba svako od nas da se naobrazuje, da sam čuva švoje dostojanstvo, komu je on najbolji čuvar. Svako, osvjedočen da nema niskih potreba i da su veliki učinci samo rezultanta malih sila pomnoženih, treba da u prvom redu radi na samom sebi, treba da svako uči najprije sebe — a onda druge. I druge učeći — radi opet samo za sebe. Jer znanje je bogatstvo, kapital, nagomilan zajedničkim radom cijeloga čovječanstva. No duševna dobra, kad ih dijeliš, mjesto da se umanjuju, rastu. Čovjek tu posjeduje samo toliko, koliko može dati: bogatstvo je tu sama darežljivost.

Iz „Revue Bleu“.

Slovenska univerza v Ljubljani.

Piše Ivan Sotlán.

Nedavno je v Sloveniji nekdo tožil, da nam Slovencem nedostaje velike ideje, ki bi nas združila; res, za lapalije se lasamo, v kalnem mizerne ribe lovimo, dočim zmagajo nad našimi ozkomislečimi glavami svetovne ideje ekonomične in duševne. Slovenske zemlje so po polovici v nemških rokah — mi pa nimamo velike ideje; veleobrt in veletrgovina je v tujih krempljih — mi nimamo skupne ideje; cela Slovenija nima niti jedne svoje gimnazije, niti jedne svoje realke, niti jednega višjega izobraževališča — mi pa nimamo, zdi se mi, sploh nobene ideje več ...

Tako razmišljajoč čitam brzojave iz Ljubljane: v občinskem svetu in v deželnem zboru na dnevnem redu — slovenska univerza v Ljubljani.

Kar so si naši najboljši duhovi vroče želeli, to se je začelo vendar jedenkrat resno razpravljati. Da, seveda, k temu so nas morali Nemci z brutalnostjo prisiliti. Ko so pometali naše dijake iz dunajskih in graških visokih šol, počelo se nam je stoprv svitati: kaj pa, ko bi mi doma študirali? Sami iz sebe menda itak ne bi prišli do tega vprašanja, in Nemci so prav za prav politično nerodni, da nas tako sirovo od sebe odbijajo; malo več finese, in tako lahko in gladko bi se naša inteligenca germanizovali, če se že ni . . .

Toda tukaj ni mesta ironiji!

Vsak človek, ki zna več ko do pet šteti, vé, da narod bez lastne hiše, bez lastne ekonomije in bez lastnih izobraževališč ni noben narod v pravem pomenu besede. Razumno je torej, da se v teh okolnostih, ko nam Nemci odrekajo zakonsko postelj svoje znanosti, čujejo glasovi po slovenski znanosti; podobno, pa ne jednako, kakor so za Husovih časov pobegnili Nemci iz praške univerze in si potem vstanovili v Lipskem svojo, tako hočejo i Slovenci, iztirani iz Dunaja in Gradca, sezidati si v Ljubljani prvo slovensko univerzo.

Toplo nam postaja pri srcu; v duhu vidimo mogočni polet slovenske slobodne duše, nečuvjen povzdig duševnega in gmotnega blagostana našega naroda; o čemer smo tako sladko sanjali, vidimo — v bližnji bodočnosti!

Ali vidimo dobro? Niso-li to prazne, romantične fantazije?

Pač res; življenje drugače dejstuje, nego je naša bujna domišljija slika. V stran torej čustvo in srce, in govorijo nam naj suhi razum ter trda fakta!

Da se dobro orientiramo, ni-li slov. univerza le utopija, s kojo bi se osmešili pred seboj in pred svetom, premislimo si vse težkoče, ki vtegnejo tako vabljivo utopijo razkrinkati. — —

Dejstvo je — in to so težkoče — da nimamo nobene cele slov. gimnazije, temveč samo nekaj nižjih pol-slovenskih.

Dejstvo je, da je narod mal; akademikov bilo bi za vse tri fakultete (četrto, medicinsko, izvzemši, s katero se sedaj ne računa) menda samo 350.

Dalje je očividen nedostatek učnih močij, korenito izobraženih strokovnjakov, nedostatek višje slovenske znanosti in literature sploh.

Glavni steber vsakega vseučilišča je v vsakem oziru z dobrimi avtorji založena knjižnica, na katero se je posebno ozirati.

Dalje se zdi, da Ljubljana niso ugodna tla za vzgojo svetovno izobraženih, širokozornih akademikov; Ljubljana je še zmirom, kakor se tako rado toži, le — dolga v a s.

Konečno: vlada ima pri vstanovitvi novih učilišč samo praktične ozire; slovenske dežele so pa erarju pasivne in torej vladi ne vredne ozira.

To so težke težkoče, in pogum bi človeku upadel na prvi pogled. Kdor jih premisli in bi nas htel vendar iz zagate rešiti, ozrl bi se na univerzo v Zagrebu; ova univerza ni sicer dosti prida; pa vendar bi bilo lažje obstoječo dvigniti do vsovršenosti, nego s celó novo začeti. Reciprociteta s cisleitanskimi vseučilišči in kreiranje slovenskih predavanj na zagrebški univerzi bila bi jedna rešitev tega problema: ob enem bi to jako dobro uplivalo na zблиževanje in spoznavanje tako razkosanih bratskih rodov, slovenskega pod nemškim, in hrvatskega pod

madjarskim uplivom stoječega. Zagreb bil bi prirodno kulturno središče vseh Jugoslovanov.

Ali žalibože, da faktično ni vedno možno, kar bi bilo prirodno; politične opreke (dualizem) so takošne, da za sedaj ni računati na tako rešitev problema. Državni zakoni morali bi se spremeniti — saj vemo, kako dolgo že težijo Dalmatinci po tem — in tu nima govoriti samo Dunaj, ampak i Pešt... Izpolnitev podobnih želj nam je prepustiti krilu bodočnosti...

Mi pa potrebujemo univerzo koj sedaj! Ostane torej jedina eventualiteta: slov. univerza v Ljubljani.

Je-li univerza v Ljubljani pri navedenih težkočah možna?

Odločno odgovorimo: da!

Predno razmotrujemo pojedine težkoče, pozovimo si v spomin to-le istino, da so vse avstr. univerze prav za prav še le od 1848 sèm v tej organizaciji, kakor jih imamo sedaj. Prej so eksistirale razne akademije, praktični, zlasti zdravniški kurzi itd., 1848 pa je vlada začela s tem, da je okoli 500 mladih mož in dijakov obdelila s štipendijami v svrhu njih znanstvene popolne izobrazbe v inozemstvu, zlasti v Nemcih. Sicer je malo teh izvoljenih potem zasedlo avstr. stolice, temveč so se pozvali profesorji iz nemških vseučilišč v Avstrijo; naj pa vlada naši učeči se mladeži seže tako pod pazduho, kakor je oni 1848, in sijajen bode vspeh. Vsakojako morajo dotičniki, ki so se navzeli in se še navzamejo velikanskega in novo epoho za nas počenjajočega črteža, nakloniti vlado za jednake državne podpore v svrhu vsovršene izobrazbe bodočih učnih sil slov. univerze. Glejmo le, kako požrtvovalna je v tem oziru srbska, bolgarska, ruska vlada, ki pošilja mlade nadepolne može na prve, svetovne univerze; ni-li treba, da bi i naša kaj storila za nas in nam tako poplačala dolg, ki ga nam dolguje? Tako izdan kapital bi se bogato rentiral za revni slov. narod in tudi za domovino, v koji živimo; zakaj i materijelni blagostan bi zrasel z novo kulturo.

Torej k prvi težkoči! Res, imamo samo nižje gimn. slov. razrede. Ali prvič, to ni nobena nemožnost, dasi je za naš razvoj značilno, da Slovenec z nemško maturo sluša na slov. univerzi; saj vender sluša in dela izpite Italijan na nemški, Rus in Nемеc na francoski univerzi; bode torej po sili nemško vzgojeni Slovenec pač mogel slušati na univerzi maternega jezika. Drugič se pa bode univerza korakoma dopolnjevala (o tem spodaj) in med tem moramo ob jednem dobiti slovenske višje gimnazije.

Druga težkoča: narod je majhen. Toda i Danci štejejo samo nekaj več duš od nas, in imajo dobroglasno vseučilišče in vse polno inih višjih izobraževališč Primeri dalje Holandce, Švede in Norvege. 6 milijonov Madjarov ima 2 univerze, 5 pravnških fakultet, tehniko i. t. d.; nekatere nemške dobre univerze nimajo več slušateljev nego bi mogla imeti slovenska (n. pr. Münster, Črnovice), da o italijanskih malobrojnih univerzah niti ne govorimo.

Sploh pa nam je jasno vedeti, da bi univerza v Ljubljani bila namenjena i za isterske in dalmatinske Hrvate-Srbe ter za **Bosno in Hercegovino**; izpiti morajo vsakojako možni biti v vseh jugoslovanskih narečjih. Če bo univerza količkaj veljala, računati bo na posjet učeče se mladeže iz raznih jugo-

slovanskih provincij; prav za prav bode torej univerza v Ljubljani jugoslovanska, dasi bi uprav to vlado mrzelo, katera bi po svojem starem receptu: „divide et impera“ poleg 13 narodičev še najrajši stvarila 14ti.¹⁾

Tretja težkoča: nedostatek učnih sil in višje literature. Razberimo pojedine fakultete: naši bogoslovski veščaki se lahko merijo z vrstniki vseh narodov; to mora vsakdo priznati, kdor kaj o tem razume. Če eksistira v Olumucu bogoslovska fakulteta, zakaj ne bi v Ljubljani jedna za vse Slovence bila možna? Čudim se le, da slov. klerus ni že davno počel kake akcije v tem oziru (Slomška bi bilo treba); mislim, da bi katoliška visoka hierarhija morala na vsak način uplivati na vlado za vstrojenje bogosl. fakultete; kat. cerkev ima izvrstne bojevnike med Slovenci, in čas bi že bil, da bi ona tudi kaj storila za te svoje ljudi, čeprav so člani le malega, do sedaj malo uplivenega narodiča. Z vstrojenjem bogoslovske fakultete začelo bi se lahko koj danes, tu nas ni strah nedostatka oseb in literature.

Pravniška akademija je že bila v Ljubljani; če je bila možna pred desetletji, je a fortiori dandanes možna fakulteta. Učnih močij ne bi manjkalo; nedavno se je proti piscu teh vrst (ki ni pravnik) po širnem svetu radi svojih originalnih znanstvenih del znani profesor neke nemške pravniške fakultete pohvalno izrazil o mladem slov. pravniškem naraščaju in izrekel nado, da Slovenci za 10 let dobijo v Gradcu vsaj na pol slov. fakulteto, kakor se je že deloma slov. predavalo (Kranjc). Mi pa mislimo — morebiti zdaj tudi dotični g. profesor, — da za Slovence ni obstanka na nemških univerzah. Mi smo že siti prokletih paralelnih razredov in se bojimo tudi utrakvističnih fakultet nemške „alma mater“.

Kar se tiče filozofične fakultete, smo razven prirodnih ved tudi optimisti, in mislimo z opravičenjem. Prirodovedne stolice bi pa lahko zasedli znanstveniki i drugih slovanskih plemen (v Zagrebu je dosti Čehov), samo če bodo mogli prirodoslovni instituti dobro prosperirati bez medicinske fakultete.

Opetujemo pa, da je v praktičnem interesu vlade (ona bo stvar le iz tega stališča smatrala, dočim je za nas i znanstvena stran velevažna) skrbeti za svoje uradnike, torej je tudi njena dolžnost, skrbeti za vsovršen naraščaj znanstvenih močij.

¹⁾ K drugi težkoči evo nekaj statistike: 1. 1895/6 imela je na Nemškem univerza

Giessen	558	slušateljev,	72	učiteljev,	4	fakultete	
Kiel	538	„	98	„	4	„	
Münster	434	„	50	„	2	„	(theol. phil.)
Rostock	426	„	44	„	4	„	

L. 1894/5 imela je v Italiji univerza

Čagliari	221	slušateljev,	33	profesorjev,	
Macerata	291	„	18	„	

slično Sassari (160 sl.), Siena (220), Camerino (156), Perugia (306).
Kot kuriozum služi nam

Ferrara	85	slušateljev,	22	učiteljev,	
Urbino	88	„	14	„	

V celem ima Italija 21 univerz in 21.470 slušateljev.
Belgija broji 64 milijonov duš in ima 4 univerze.
Univerza Gent 427 slušateljev, 4 fakultete.
Danska broji 2 milijona duš.
Univerza Kopenhagen: 1300 slušateljev, 40 učiteljev.
Holandska: 48 milj. duš, 4 univerze, etc.
Če tako na dalje zasledujemo statistiko, vidimo, da je primeroma **jako malo** slovenskih vseučilišnikov. Univerza v Ljubljani bi gotovo i ta nedostatek odpravila. (Broji posneti po: The Statesman's Year-book, by Keltie, London 1897.)

Literatura naša tudi ni več tako malenkostna, da bi jo kak Grün odnesel v zvezanem robcu; razume se pa, da bi dobra knjižnica morala nam ponujati priliko, crpati iz literatur inih Slovanov, Nemcev, Italijanov, Francozov i. t. d. Naprava biblioteke na podlagi obstoječe licejske ne bi niti tako draga bila; muzejska knjižnica, kako spojena z ono Slov. Matice, bi jako dobro dopolnjevala vseučiliščno.¹⁾

Prihodnja težkoča je tehtna zlasti onim, ki težijo po kozmopolitični izobrazbi: Ljubljana nič ne ponuja; ni parlamenta, dvornih gledišč, pratra, aristokracije, velikih koncertov, familijarnega življenja, sploh družbe etc. etc. Na to bi odgovorili: prvič bi mnogo drugače bilo, če bi akademiki prinesli novega življenja v res zaspano Ljubljano. Denar tudi mnogo dela; sedaj se staka vsako leto okolo 100.000 slov. fl. na Dunaj in Gradec; ta denar ostal bi v Ljubljani, in še mnogo več; Ljubljana bi v svojem ekonomičnem interesu gotovo dosti storila, da vzdovolji opravičene zahteve (čitalnica) slov. dijaštva. Drugič pa ne smemo stvari jemati preveč površno — materijalistično. Na Dunaju se tudi ne profitira bogve kaj; to je lahkoživo mesto Fejakov in „hece“; sicer pa mnogi, in večina akademikov, prav malo pogledajo v notranje socialno življenje velikega mesta. Znano je tudi, da imajo velika mesta zle posledice in zle uplive; po glavah političnih ekonomov, (tudi Marx je med temi), rojí problem decentralizacije velikih mest; slov. univerza bi nekaj pripomogla k njegovi rešitvi. Tudi je jako mladeniško, misliti si, da se le po velikih mestih geniji redijo; poglejmo vendar na mala mesta kakor Weimar, Jena, Göttingen etc. in razvidno je, da se gre za ljudi in ne za broj palač in kasaren, zlasti v naših dneh železnice in brzjava, ko bodo, upamo kmalu, od dandanas popolnejši slov. časopisi s svežimi novicami iz celega sveta zalagali čitatelje, in bodo gotovo tudi lahko v Ljubljano prihajali žurnali iz Peterburga in Pariza, iz Londona, Berlina in Rima. Mi smo gotovo zadnji, ki ne bi upoštevali važnosti socialnega milieuja, ampak mislimo, da bi se je dalo napraviti, to je spopolniti i v Ljubljani. Tudi ne zanikujemo pomena, poznati širni svet in pospejevati slavne univerze, k čemur vedno ostaja bogatejšim prilika. Tukaj bi se še lahko pripomnilo, da mnogi dijaki, ki se le iz inštrukcij živijo na Dunaju in v Gradcu, ne bi našli v primeroma siromašni Ljubljani svojega kruha. Tak ugovor je važen in resničen; vendar pa konštatiramo, da so dandanes vsaj v Gradcu slov. inštruktorji bojkotirani i od srednješolskih nemških profesorjev i od obitelj.

Slednja težkoča: Res je, ne dajemo dosti suhega denarja vladi, ker, žalibože nekaj po lastni krivdi, nimamo industrije, sploh racionalnega proizvodstva; pa ona nas je do sedaj še nepremerno slabše obdeljevala. Mislimo pa, da so Slovenci v minulosti veliko veliko darovali avstr. domovini, i lastno krv ter življenje! In če smo danes ubožni, nismo-li zaradi tega, ker smo bili janičarje v bran Avstrije? In ako v naših dneh vsak siromak, vsak delavec vstaje ter zahteva pravice, ne bode-li se vlada ozirala na celi narod, kateri je za to domovino toliko trpel in še trpi? Da, to **mora** uvideti vlada, če ima kaj pravicoljubnosti do narodov, t o

¹⁾ Licejska knjižnica brojila je 1./I. 1896 53.448 zvezkov, 6147 snopičev, 1975 listov. Muzejska ca 16.000 zvezkov, v arhivu 1865 fasc.

Če se pomisli, da je vlada za biblioteko nemške univerze v Črnovicah, (utemeljena 1. 1875, s 370 slušateljji, 40 učitelji, 3 fakult.) izdala 160.000 fl. tako, da je zdaj 72.920 zvezkov, so gori navedeni broji za nas jako ugodni.

bodo uvideli i vsi zastopniki slovanskih narodov, pravični zastopniki i drugih narodov, ako je še sploh kaj takih med njimi. V ostalem bila bi pa univerza uvet materijelnega blagostana, koji povzdigniti mora biti v skrbeh vsake razumne vlade.

* * *

Stavili smo nekaj težkoč, skušali jih po razgovoru z znanim češkim učenjakom in politikom razvozljavati; gotovo nismo še razkrili vseh, nimamo za to niti časa, niti aktuvalne sposobnosti. Drugi so v to pozvani, da idejo, ki ogreva naša srca, dobro premišljujejo in študirajo. Ves ta problem biti mora rešen, rekel bi, matematičnim potom; statistika naj nam služi kot glavno sredstvo v reševanju po zgledu ruskega matematičnega sociologa Novikova. Če bomo delovali z broji, statistiko, z matematičnimi črteži in računi, če bomo v prospeh in realizovanje te skupne velike ideje, kojo smo po dolgem tavanju prisiljeni vender jedenkrat našli, stavili svojo železno energijo in goreče navdušenje, ako se bode vseh Slovencev in Slovanov od Spielfelda in Gospo-svetskega Polja do adrijanske obali in Črne Gore, in kar jih živi v širnem svetu, prijala ta ideja, rekli bi, fiksna ideja, ako si bodo vzeli k srcu geslo ljubljanskega župana, ki je rekel: smoter mojega življenja je slov. univerza v Ljubljani — potem bomo brž ko brž v Ljubljani zrlj na slovensko, na jugoslovansko našo majko — alma mater slov. — potem pa tudi stoprv stopimo v krog kulturnih, v znanosti in boju za slobodo duha tekmujočih narodov! Slovenska univerza, v idealni konkurenci s sestrami v Zagrebu, Belgradu, Sofiji, v duševni živi zvezi s slovanskimi in inorodnimi vseučilišči, bode zora naše narodne sreče!

Ti, drago slovensko dijaštvo, se pa zlasti sedaj zavedaj, da je k Tebi pristopila prevažna zadača; na Tebi je — in to ni fraza — bodočnost našega naroda, dasi te istine naši voditelji in dijaki sami dovolj ne upoštevajo; na Tebi je, da dramiš povsod naše nezavedno ljudstvo in je podučuješ, kake socialne dolžnosti se ga morajo polastiti, kako je njegovo ekonomično in duševno stališče v konstelaciji narodov in kruti svetovni konkurenci. Ti navdušuj, kakor to stori češko dijaštvo gledé na utemeljitev brnske univerze, i našega revnega kmetiča in delavca, da bo zaupno z inteligenco vred zrlj proti beli Ljubljani, kjer naj bi kmalu izvoljeni sinovi Slovenije srkali iz krepilnega vrelca slovenske spasujoče znanosti v svoj in celega naroda blagor, ne izključivši niti najubožnejših in najbolj zanemarenih vrst naroda.

Če nočemo sramotno poginiti, — in vzroka je bilo doslej dovolj, biti zaradi naše bodočnosti bojzljivim, — začeti nam je sovsem novo življenje idealov, in evo naš veliki ideal, v kojega znamenju **moramo** zmagati, če je še kaj sile v nas: Slovenska univerza v Ljubljani!

Malo odgovora.

V. Iljadica Grbešić.

(Svršetak.)

III.

„Certamente la lingua é la manifestazione piú evidente della nazionalità di un popolo;“ — — — „Tutti ormai sanno che per mezzo della lingua si acquista una chiara coscienza della nazionalità, e quindi dei diritti all' indipendenza del popolo che la parla.“ U tim — nadamo se g. Tresiću poznatim — riječima je cijela debela knjiga.

Koje je dakle narodnosti naš narod na jugu? Jezik kaže: hrvatske i srpske. Dakle po tom imamo dvije narodnosti? Hrvatsku i srpsku? Ne! Jedinstvo jezika tome ne da; jer jednim te istim jezikom može da govori samo jedan te isti narod. A valjda — bez obzira na gore rečeno — jedan narod ima i jednu dušu, a ta jedna duša opet se emanuje pomoću jezika u obliku pjesme, pripovijetke, basne, zagonetke itd., pri čem se opet objavljuje narodna osebnost prema drugim narodima. Jedan smo narod dakle ne samo prema vani, da l' i prema sebi.

Jedni prema sebi! Uzmimo da sretne Hrvat Srbina u tudjini i dadu se obojica na razgovor. Oba radosna što mogu da prozbore svojim jezikom materinim, prvi će misliti da govori s Hrvatom, a drugi opet da govori sa Srbinom. Dok jedan drugome ne kaže koje ime nosi, oni toga inače opaziti ne mogu (osta vljajuć po strani ekavštinu i ikavštinu kao oznaku, da je prva više srpska a druga više hrvatska nu ne isključivo). Toliko smo dakle jedni — ima li smisla u opće i dokazivati to? I ne samo to; nego budu li oba pisala kući, u pismu će jedan drugog pohrvatiti respective posrbiti. Eto gle, dva Vuka! Srbi svi i svuda! Hrvati svi i svuda.

I valja po svoj prilici, pače sigurno, da će doći vrijeme, kad se budemo u općoj organizaciji naroda brojili po jeziku¹⁾ a ne po imenu. A, pošto se narodne prilike konačno uredi i ustale i državno uredjenje našeg naroda ne bude nenaravno i njegov opseg državni bude se kriti i slagati s opsegom naravnim — pitanje, koje će od današnjih imena, s jezikom i cijelom narodnom biću jedinstvenim biti, jeste pitanje budućnosti i naravnog narodnog razvijanja. Kad bi bilo u knjigama sudbine napisano da jedno ime mora drugome ustupiti, tad bi bila uzaludna svaka sila, koja bi to htjela da prepriječi. Nu naprotiv, čvrsto uvjerenje utvrđuje nas u misli, da ni srpsko ni hrvatsko ime propadnuti ne će. Jer uz to, da za jednim i za drugim stoji dio naroda, da jedno i druga ima za sobom — na žalost — odijeljenu historiju, da ima do sada odijeljenu literaturu i gdje — hoćes ne ćeš — za srpstvom stoji pravoslavlje a za hrvatstvom katoličanstvo, gdje je jednome doznačen istok a drugome zapad uzeti je treba još i to ubijedjenje, da u doba današnje može se samo uspavano probuditi a jednom probudjeno nikad više uništiti i zbrisati.

Pa i kad bi nas sve dijelilo, što nas inače veže, kad bi nas k tomu dijelio i prostor i očite granice, kad ne bismo bili ni živjeli ovako jedni tik uz druge neprekinuti, gdje se jedni u druge prelijevamo kao boje na duzi, da je nemoć guće raspoznati, gdje jedna dospijeva a druga počinje, ipak bi još uvijek jezik bio

¹⁾ Po njemu si sve što jesi, Jedan narod u do svijeta (Preradović) — — a ne dva uda.

onaj tvrdi vez, koji bi nas preko svega toga vezao. Još i tada bi nama i svako me jezik dokazivao, da smo jedan narod; jer narod se ne traži ni pomoću jedinstvenog historičkog života, ni pomoću sankcioniranih dokumenata nit ugovora. Sve to može da bude samo posljedica ondašnjih jačih, silovitih (svojim uplivom), nesvjesnih prilika, koje su naš narod razdvojile, pače rastrojile, al nikako pošljeta naravitog razvijanja narodnog. Nikakove prilike, pa kako bile jake i historijom dugih vijekova sankcionirane, nisu kadre, da od jednoga naroda načine dva. „Per mezzo della lingua si acquista una chiara coscienza della nazionalità“. Granice jezika granicama su naroda, gdje prestaju prve, prestaju i druge.

Daleka il nedaleka budućnost kad bude davala svakom svoje, morat će, da zapaše i zapasat će za nas u naokolo sve donle, dokle seže gospodstvo našeg jezika, naš narodni pravedni posjed bez obzira na imena i njihovu oblast.

Neke stvari, pak i ako su danas tu gotova fakta, ne treba za to uzimati kano sretni il sretno uspjeti i dovršeni posljedak gotove svijesti. Razložnije će biti budemo li ih uzimali, što se tiče narodne stvari kano posljedak i tmine prošlijeh doba i nerazvijenosti poimanja danas već ustaljenih i neporecivih istina i narodnih zahtjeva (naprednih), kojima izbjeći nit se može, nit se ne će, a zatvorit oči pred njima ludost je.

Il zar da se zaustavimo pred postojanjem dvoga imena? Naš narodni proces još nije priveden kraju i nadati se je, da u njegovu kroku ne će biti kadra da ga zaustavi činjenica postojanja dvojega imena, koja su imena svegjer pak i danas radje označila osebusni opseg političko-državnog posjeda, koji je nastao neumitnim istoričkim razvitkom, i to kao što rekosmo, zbog svih mogućih razloga prije nego iz razloga svog osebitog čistog narodnog zaokruženja i odijeljenja spram inim tuđjinskim narodima. Jerbo i ako je država i hrvatska i srpska zbilja živjela narodnim životom, t. j. na njemu samom osnovana, ipak ne ćemo niti možemo doći do potvrdnog zaključka, da su ta dva državna tijela bila naravitim plodom zrele narodne svijesti — barem kako danas svaćamo.

Stara vremena bila su i nevješta i nedostatno prosvijetljena za to, a da bi s jedinstvenošću narodnoga bića spojila i misao zajednice života političkog. Kod nas Hrvata i Srba bilo je ono isto, što u ono doba bijaše i kod drugih. Jači vladarčići pokupili oko sebe zemlje slabijih, proglasili se vladarima, iz Rima ili Bizanta primiše krunu i žezlo itd. i eto gotove države. Je li bila jaka, da se održi, dobro, u protivnom slučaju zaokupiše je drugi. Vrijedilo je dakako pravo jačega, koje je dobivalo sankciju od podobnih susjednih vladara — koji međusobno braniše svoje privatne interese a eo ipso i državne, jer oboji bijahu usko spojeni — i blagoslov Rima. Pa tako je jedan narod mogao imati i državu kraljeva i careva; mogao je imati i ima dvije i tri države. Jedno narodno tijelo živjelo je i žive dvostruko i trostruko politički raskidano, mjesto da taj jedan narodni život i žive i razvija se jedinstveno i nerazdvojeno u formi, koja tomu odgovara.

Stare ostavštine a dobre, čuvat ćemo; a preuredjenje nekih stvari (pa bilo iz temelja) po novoj mjeri, po novom svaćanju, prosvijetljenija i svjesnija budućnost ne će držati za povrijedu ili svetogrđe posjeda historijom označena, za to, jer će se stare svete, tobože nepovrijedive granice premaknuti onamo, kamo današnji duh vremena zove, da zaokruže, omedjaše i zaokupe općeniti posjed narodni, a ne državni. Ništa na vrat na nos, dal svaka s vremenom; a to će da bude il uz sudjelovanje naše il takodjer i preko glava naših, il bar mnogih ovih od nas, te ne budu htjeli da priznaju ono što jeste, već se pijetetnim oduševljenjem pozivali na ono što je bivalo — pa kakovo bilo.

IV.

Naše novinstvo većim dijelom na žalost, il da sve zajedno strpamo u jednu torbu, i dan danas sveudilj još nosi stari pečat prvašnji. Ako li gdje ne stoji na-proti sebi kano dušmansko protivu dušmanskoga, a ono bar stoji kano tudje k tudjemu, kano da i ne znadu za se. Uzmemo li za primjer malu Dalmaciju i njeno radikalno novinstvo sa obih strana, hrvatske i srpske, kano glas one rečene srednje generacije, koja vas naš politički život u toj jadnoj zemlji bez oca, zemlji sirotici, uzrujava i u fibrilnoj nesvjestici drži, koja svojim programalnim kikiriki-jadamo „rad načela“, svojom politikom fraze i plakata, drljajući beščutno narodnu čast, izvrgava ozbiljni narodni rad, narodno tečenje smijehu il ih dovodi k ap-surdu. Osim toga, da sebi nadju boljega posla, krađu vrijeme i drugima, što ih kano omamljeni slušaju.

Može se za njih reći: „Demoralizuju pojedince, demoralizuju mase, krađu narodu vrijeme, krađu novac, krađu mu svaki osjećaj i čustvo, ter svojim vašarskim čaratanstvom ubijaju u narodu, gdje mu što ostalo još te čista i sveta.“

Pri nezdravom shvaćanju uvjetnih narodnih potreba, pri zlo izmišljenoj odjelitosti interesa hrvatskih i srpskih, pri nestašici poznavanja naroda samog u opće i pri otudjenju svoje duše od duše narodne (što je uzrokom površnom osobnom uvjerenju sveza), došlo se je onamo, kamo se moralo doći, gdje je fraza zami-jenila ideju, vika osvjedočenje, a politiku bubanj. Bubanj, vika, fraza to je sva naša politika, to je ta svakdanja narodu hrana. Sve se radi, ne bez osvjedočenja, da li proti svom vlastitom osvjedočenju.

Novinstvo s hrv. strane što se tiče Srba uzelo je bezrazložno stanovište negacije, pak na njemu jaše sipajući oko sebe punom pregršti formulovane fraze, u kojih sadržaj samo ne vjeruje, al ipak druge k vjeronjanju goni. Svojom nesmislenom frazom „tako zvanih“ Srba, pri kojoj ljude već tuga hvata, fraza, koja ne vodi k nijednom cilju, koja ništa ne gradi, ništa ne ruši; koja samo otudjuje, draži pa i na osvetu goni; kojom se samo protivno postizava, o kojoj je i samo uvjerenost, da je neistinita, da je pogubna a ipak usprkos toga, razbacuje se njome „rad načela“. „Načelo to hoće, proti njemu se ne smije grijehiti“; a grijehi li se time proti stvari, trpi li nar. stvar time, to je deveta; ta spašena je čistoća načela i — Zadar.

Srpsko novinstvo sa svoje strane isto tako; nit mu šta pridaj nit odigni. Rodjeni pod istom zvijezdom, odgojeni u jednakoj školi mutatis mutandis, opetuje ono isto što veli drugo. Za one nema Srba, ili su „tako zvan“ i, a srpsko novinstvo odgovara „nema Hrvata“ il ih je „stvorila Austrija“, premda je uvjerenost i vidi, da ih ima, premda je uvjerenost i zna da je Hrvata bilo prije neg je bilo Austrije. Piše se proti svome osvjedočenju, piše se neistina hotice — za ljubav...? — biće Zadra. I nijedno se ne stidi svoga čina, svako sebe piše zatočnikom nar. stvari, mješte svoga prividjenja i inada.

Ako se ne varamo „Dubrovnik“ je lani prenio cijelosti jedan članak iz „Hrv. Misli“ i radovao se pokretu oko „H. M.“ i „Nar. M.“, kano zdravoj pojavi u narodu našem. Nego, moguće da je „Dubrovnik“ u taj isti čas, dok se radovao toj zdravoj pojavi i dok je — u tisak davao rečeni članak, pisao svojom rukom ili da nema Hrvata ili da ih je Austrija stvorila. Je li je to zdrava pojava? Nas veseli, što je on veseo da smo mi ovaki, al nas ne veseli ni malo, što je on onaki. Je li neko radosno primio zasadu kano zdravu, onda neka se prema njoj i drži, nek ju u život privodi. Inače nek šuti; mi njegovoj radosti ne vjerujemo. Drago će nam biti, ako naša ideja nadje zagovornika i pristaša, al ti moraju biti cjeloviti a ne polovičiti. I s toga razloga, dok se nije obzirom na to na čisto,

ne možemo odobriti, da iko od mladosti piše u koji bilo od tih listova. Jer mi ne možemo nit smijemo da sudimo list po tome, što u privatnom društvu govori njegov urednik, nego po tome što i kako govori sam list. Ovoliko i „Srp. Glasu“, poričući mu da je on pravim glasom srpskim.

Zaustavivši se sad malo pri ovome, gdje je, kako vidimo, vika zaglušila osvjedočenje, fraza pridušila ideju, gdje se pod bubanj prodava narodu rog laži za svijeću istine, gdje se hotimice neistina siplje pak i dokazuje zavijanjem i previjanjem riječi — protiv svog vlastitog osvjedočenja, i draži se narod među se na mržnju, na krv, a sve to pod okriljem, pod svetotajnim onim titulom „rad načela“, pitamo mi: da li se ovako moral narodni podiže, da l' se ovako njegova svijest ukrepljuje, pripravlja li se ovako naraštaji na ozbiljni narodni rad; brani li se ovako narodna tekovina? Ili vas je narod zar tu postavio, da mu tijekom kikirikijadama bez kapi milosrdja drljate čast njegovu, da ga smijehu izvrgavate, da njegova najmilija svetinja, njegovo sveto ime hrvatsko i srpsko svedete na značenje, kojim se kopilad označuje?! Sramota, stoput sramota!

Spomenusmo Zadar. Mi, i Srbi i Hrvati, radikalni i neradikalni, upiremo prstom na Zadar, na tu našu sramotu, na taj naš narodni grijeh, zbog kojeg ste vi narodu odgovorni. Jer da vam — Srbima i Hrvatima — nije suhoća fraze ispila sok ideji, da vam se rodoljublje nije pobrkalo s rodoljubakanjem, da vam na srcu leži pravi narodni interes, da vam partajičnost nije zanjela pamet i otrovala dušu, da ste Hrvati, da ste Srbi po srcu a ne po imenu, ne bi ta sramota danas Dalmaciju sramotila, ne bi taj historički apsurd danas naš narod gledao. Ne osvrćite se na nas, ne gubite truda ni vremena s nama ni s našim don Kihotskim idejama: za vas ih i ne pišemo: Eto Zadra! Eto krasnog i ugodnog truda, eto slatkog preganja rodoljubnog, eto šarnog cvijeća za vijence; berite ga Hrvati, berite ga Srbiji — a kad budete gotovi, gle naše će ruke da svijuju od njega vijence, naše će ruke da vam tijekom vijencima slave ovjenčaju vaša junačka čela, vaše junačke glave. Ne stojte! Ruku u ruku, poljubite se, pak hajte! Narod čeka, u vas je upro oči; on će za vama; on, narod, od radosti, u suzama ljubiti će vam čelo i desnicu.

Salus patriae suprema lex!

Nemiri u Hrvatskoj.

U prošlom broju donijelo je Novo Doba dopis iz Zagreba, u kome se raspravlja o osudi sjeničačkih buntovnika. Mene se ta strana ovoga pitanja ne tiče, nego hoću da se dotaknem druge stvari.

Sjeničački događaji pozlijedili su staru ranu našu, za koju se je u zadnje vrijeme počelo misliti, da je već iscijeljena i da će naskoro sa svijem zarasti. Pod utjecajem nove struje, koja nastoji ukloniti nepravilne ograde između Srba i Hrvata, bila je prestala za neko vrijeme raspra u listovima hrvatskim i srpskim, a ko je pozorno pratio život u provinciji, mogao je već opaziti blagotvorne plodove toga preokreta u našem javnom minjenju.

U to nastadoše nemiri u mjesecu septembru i tada se pokaza, da u srcima one gospode, koja su i prije uspirivala razdor, nije ustrnula

stara mržnja, nego se je samo pritajala, da poslije zgodnom prilikom bukne još jačim plamenom.

Nastalo je onda pitanje, ko je kriv tim nemirima. Niko nije razabirao, što je krivo, nego ko je kriv, jer kod nas se misli, da je narod stado ovaca, koje samo na svoju ruku ne može ništa učiniti, nego uvijek treba da ga neko goni ili vodi.

„Narodne Novine“ i židovska štampa baciše najprije svu krivicu na srpske radikalce, a poslije je prenesoše na koaliranu opoziciju hrvatsku. Da li je taj manevar bio smišljen, ili je slučajno ispalo tako, ne može se znati, ali je dobro uspio.

Srpski listovi bili su onom osvodom još više razdraženi, pa počеше svom žestinom tragati za „bezdušnim agitatorima“ i urezaše sve u raboš „podzemnoj, užasnoj politici sa Srbima“. Hrvatska štampa nije prećutala, nego je uzvratila vatru. I sada stadoše okrivljivati jedni druge i svadjati se ne pazeći, kako stanovita gospoda uživaju u tome, a „Pester Lloyd“, s najvećim zadovoljstvom izvješćuje svoju publiku o njihovoj prepirci. Okrivljivali su, i ako bez dovoljnih dokaza, već i pojedine ljude, a jedan hrvatski list čak obijedi mrtva čovjeka, što počiva ispod Strmca (protu Begovića). Gospoda s Markova trga nijesu sebi mogla ništa bolje poželjeti.

Pita se, šta je te ljude toliko preplašilo, da su svu pažnju svrnuli na to pitanje i nastojali, da sa sebe svale krivnju za sve one događaje? Odgovor na to nije toliko težak, koliko je nemio za nas. Poznato je, da nemiri nijesu izbili samo u Sjeničaku, nego gotovo u čitavoj bivšoj kraljini, u čitavom kraju od Jasenovca do Zrmanje, pa ipak se je o tome fakti vodilo vrlo malo računa u našoj štampi, nego su svi pogledi bili uprti na nesretni Sjeničak. Tome je uzrok onaj krvavi epilog uzrujanosti u tom mjestu, gdje su pala žrtvom tri nevina čovjeka. To djelo je bez sumnje vrlo žalosno, ali opet nije tako zamašno za naš javni život, da skrene svu pažnju od događaja, koji su od golemog značaja za proučavanje našega narodnoga života.

Na prvi pogled morao bi se čovjek radovati, kad vidi, kako je razvijen osjećaj humanosti u našem društvu, jer svagdje u ljudskom društvu, gdje se poštuje pravda, pravo je da se pokaže odvratnost od svakog onakog čina, gdje nepravedno, ma i najmanje, nastrada makar samo jedan čovjek, a kamo li kad nevin izgubi i život svoj. Ali kad se sjetimo, da je lanjske godine tekla krv nevinih ljudi u Bošnjacima, Bosiljevu, Kloštru Ivaniću, i da je tom prilikom naš svijet, osobito gospodski, ostao prilično ravnodušan, šta više, da ni sama štampa naše nije pokazala dubljega osjećaja za tu sirotinju; kad pomislimo, da je naše javno minjenje hladnokrvno saslušalo, gdje se jedanaest ljudi, za koje bez sumnje niko, pa ni sam onaj senat koji ih je osudio, ne bi imao obraza reći, da su zločinci od zanata, osudjuje na smrt, onda vidimo da nije osjećaj humanosti diktovao onu strašnu osudu javnoga minjenja nad sjeničačkim činom.

Nije to osjećaj humanosti, nego nešto sa svim drugo. Nije naše društvo ožalilo smrt tri nevina čovjeka, nego tri činovnika. Po shvaćanju našega društva, gospodin, veliki ili mali, sa svim je nešto drugo, više od običnog čovjeka iz naroda. Odnosaj izmedju njih od prilike je isti, kakav je na pr. u staroj feudalnoj državi srpskoj bio odnosaj izmedju vlastele i vlasteličića s jedne a sebara i otroka s druge strane. Strašno je za našu gospodu i pomisliti, da se prosti ratar usudi ispore-

diti se s njima, a kamo li dići ruku na gospodina, dok je gospodi dopušteno mučiti pače ubijati narod i ne odgovarati za to. Kod nas je birokratska svijest razvijena do najvećeg stepena, i već je gotovo i samom narodu sugerirano mišljenje, da je svaki gospodin nešto više, te da mu je prema tome dopušteno činiti mnogo toga, na što običan čovjek ni pomisliti ne smije. S toga gledišta prosudjivano je i ono krvavo djelo sjeničačko.

Sve bi se to još dalo nekako podnijeti. Ali je žalosno, da i slobodna štampa naša ima iste birokratske i filistarske poglede na narod, kao i službeni svijet. Listovi naši pobojali su se, da će se njima u grijeh upisati svi oni nemiri, pa su se za to požurili da se odreku naroda i da po mogućnosti svale krivnju sa sebe na drugoga. U tome strahu i žurbi zaboravili su da ispitaju uzroke i smisao tih događaja. Osim nekoliko bojazljivih pokušaja, da se bar iz daleka natuknu uzroci narodnoga nezadovoljstva, ne nalazimo ništa, što bi nas moglo uvjeriti da ti listovi tako duboko osjećaju narodnu nevolju. U zamjenu za to pobrinula se ta narodna glasila, da nam po uzoru kojekakvih listova, koji hrane svoju publiku senzacionalnim novostima, do najmanjih sitnica ispričaju sam grozni rezultat sjeničačke uzbune, pa su time izazvali još jaču osudu i prezir protiv onih nesretnika.

Ni od koga se ne može tražiti, da preuzme na se odgovornost za krvavo djelo sjeničačko, što više, kad je govor o nemirima, njega treba izolirati i sa svim zasebno promatrati. Ali se od narodnih prijatelja može tražiti, da ne ostave naroda u onako kobnom času, nego da djelom pokažu da stoje uza nj. Narod može i pogriješiti, ali ga sinovi njegovi, koji rade za nj, ni u takom slučaju nesmiju prepustiti sudbini.

Nema sumnje da je nekim listovima, uz malo ustrajnosti i dobru porciju fantazije, mnogo lakše i jednostavnije bilo u ovom slučaju istraživati samo neposredne povode nemira i dati se u potragu za „bezdušnim agitatorima“, jer u prvom redu s tim se nije mogla pobuditi sumnja državne vlasti, da oni imaju kakvih simpatija prema narodu, a drugo opet iskupljen je dobar glas u narodu, jer im se ne može prigovoriti da su ćutali. U takom slučaju obično zgodno dodje spor srpsko-hrvatski, da ljudima, ako im ponestane misli, dade gradiva, koje oni obrade prema zahtjevima našega konvencionalnoga patriotizma i onda drže, da su ispunili svoju dužnost prema narodu.

Tako je bilo i u ovoj prilici. Medju Srbima u gornjoj Krajini pronijela se ljetos „glupa priča“, da će se na crkvama izvjesiti mađarske zastave i ako budu 24 sata visile da će svi Srbi postati Mađžari i katolici, a uz to će plaćati silne nove poreze. Na prvi pogled i za normalne prilike izgleda ta priča doista glupa i čovjek, ako ne misli dublje, ne može nego doći na pomisao, da je to neko zlonamjerno posijao u narod. I doista srpski listovi, nemajući kada trijezno razmisliti o tome, prihvaćaju tu misao i odmah stvoriše zaključak, da su ti „bezdušni agitatori“ morali biti „kukavni stekliški junaci“, koji kao neprijatelji srpstva idu za tim, da upropaste Srbe. Dok je postavljena ta hipoteza, odmah su iz nekih krajeva, gdje su se pojavili nemiri, počeli stizati dopisi, u kojima se sve to sa svim pozitivno tvrdi, i već je svak znao pričati ne samo o pojedinim agitatorima nego što više o čitavoj zavjeri. Kako se u onoj zbuđenosti malo pazilo na logiku, vidi se iz jednoga dopisa, u kom se kaže, da su ti „starčevićenci“ govorili narodu najprije da nema Srba i ko je Srbin, nek ide u Srbiju a iza toga opet ga plašili, da će mu se nje-

gova „sveta srpska vjera“ oduzeti, te će se morati pokatoliciti, a u znak toga izvjesiće se madžarske zastave na crkve.

Trebalo bi imati dosta bujnu maštu, da čovjek vjeruje u priču o tim „bezdušnim agitatorima“, o tim čudnovatim ljudima, koji su magičkom silom uzrujali narod po čitavoj krajini, a poslije toga ih je nestalo bez traga, baš kao da su izišli iz one kakve čarobne boce u pričama hiljadu i jedne noći. Biće, da danas nema ozbiljna čovjeka, koji bi vjerovao, da je bilo ljudi, koji su išli u narod specijalno s tom namjerom, da ga pobune.

Ko je pratio sjeničačku raspravu, morao je doći do uvjerenja, da je ona „glupa priča“ nastala u samom narodu. Gradiva za nju imao je narod dosta. Lanjske godine imali smo dvoje izbore, za hrvatski sabor i za srpski kongres. Ovi izbori morali su u narodu ostaviti neku uspomenu. Poslije toga raspušten je srpski kongres, što se nije htio pokoriti zahtjevima madžarske vlade. I taj je događaj morao doprijeti narodu do ušiju, pa ga je bez sumnje pokrenuo na razmišljanje. Pa i manji događaji mogu doprijeti do naroda, jer tek će i gospoda dopustiti, da i narod može voditi računa ob onom, što se događa u svijeta, osobito ako se njegove kože tiče. A kad tako seljak dozna mnogo stvari, onda već spaja s njima svoje refleksije i izvodi kojekakve kombinacije, isto onako, kako i gospoda novinari umiju često od poznatih fakata doći do svakakvih glupih ideja i hipoteza. Kad je narod osim toga promatrao bijedu i nevolju, koja ga oda svuda okružuje i svake godine biva sve veća, u mjesto da se umanjuje, morao je i nehotice dovesti to u svezu s onim pojavama. To su elementi, iz kojih je mogla nastati ona „glupa priča“ ili, kako je dr. Derenčin nazvao, legenda, ali samo legenda sa realnim sadržajem iz savremenoga života.

Velika je dakle pogreška naše štampe bila, što je tako površno shvatila ove događaje. Ali ona kao da nije ni mogla drukčije činiti, jer da je dublje zagledala u stvar, vidjela bi mnogo i svoje krivice na tome, a vlastite mane teško se priznaju. Nemiri u krajini daju nam bilansu čitavog našeg novijeg političkog života, a osobito ustavnog života, bivše vojne granice. Za današnji sistem znače oni potpuno bankrotstvo, a ni bilansa opozicije naše, ni srpske ni hrvatske, nije jako povoljna.

Kad se pita, što je krivo ovim nemirima, mora se stvar uzeti jedino s najšireg gledišta, pa reći: kriva je današnja naša politička podređenost, koja dopušta bojazan, da se kod nas može i smije izvjesiti tuđinska zastava, a u prvom je redu kriva današnja vlada, za koje je ta naša podređenost postala i suviše jasna i koja je svojim radom dovela narod do uvjerenja, da je kod nas sve moguće, pa je s toga svijet i mogao povjerovati u onako fantastične poreze. Sve drugo, loša i bezobzirna uprava, ekonomski i kulturni nerad i t. d. samo su sredstva u rukama ovoga sistema, koji hoće da nas za uvijek uzdrži u političkoj zavisnosti.

Ovakav sistem nema u narodu nikakva oslonca. To su dokazali i ovi nemiri. Protivnost madžarskoj zastavi i supremaciji nije efemerna, nije se pojavila slučajno kao plod rada „bezdušnih agitatora“, nego živi već dugo u duši narodnoj, a zdrav razum prostoga svijeta, koji gleda posvuda bijedu i nevolju, uvidja, da velik dio te nevolje donosi sa sobom supremacija madžarska. Za to se je narod na samu pomisao, da bi se mogla izvjesiti madžarska zastava, uzrujao i bio spreman na sve. Stoji dakle čvrsto činjenica, da narod s madžarskom zastavom

dovodi u svezu sve svoje goleme terete, da je njemu ta zastava znamenje njegove najveće nesreće. To je suština i smisao onih nemira, a to je ujedno osnova i pravac prave narodne politike. Iz toga se vidi, da je i po narodnom shvaćanju naša socijalna i ekonomska borba istovjetna s narodnom.

Istina je, da se kod nas mađarska zastava ne će i ne može izvijesiti danas ili sutra. Ali ko može poreći, da za tim ne teže Mađari, koji eno pregoše da silom pomadžare imena sela i gradova u Ugarskoj, koji se onako grčevito drže našega mora, dokazujući, da je njihovo, koji sistematski kolonizuju Slavoniju. Zar nije njihova posljednja težnja da pomadžare sve ono, što spada pod domašaj mađarske državne ideje? A protiv toga digao se naš siromašni ratar i pokazao, da se ne će dati uništiti bez velike nevolje.

Neki tvrde, da nevolja u narodu, a napose u onom kraju, gdje je zavladała uzrujanost, nije tako velika, te bi mogla dovesti svijet do tako očajna pothvata. Za to je upravo klasično svjedočanstvo jednoga optuženika u sjeničačkoj raspravi, koji reče: „svijet je govorio, da ćemo od svega plaćati. Štibra je i onako velika, nevolja i potreba velika, ne možemo više živjeti. Svijet se uzbunio, vikalo se, da će se izvjesiti mađarska zastava, i ako bude visjela 24 sata, da ćemo izgubiti svoje zakone. Svi smo se razjadili i išli u vatru“. Ta prostodušna, iskrena izjava i žalba vrijedi više nego svi statistički podaci vel. župana Kovačevića o blagostanju onoga kraja.

Interesantno je pogledati, koga narod drži za nosioca te tuđinske misli, ko su mu mađaroni. U jednom selu u Lici bila je lozinka seljaka: mi ne vjerujemo gospodi. Tim riječima odgovarali su oni na sve savjete i opomene kaputaša. Tako mišljenje vlada svuda u narodu o gospodi. To znači, da se je inteligencija otudjila narodu i izgubila njegovo povjerenje. I za to svaki gospodin ima na sebi nešto, što odvraća narod od njega, nešto, ako bih smio reći, mađaronskoga. U tome se vrlo malo razlikuju narodna gospoda od službene, ma i oni sebi uobražavali, da nije tako. Svi su oni u prvom redu gospoda i hoće da ostanu to, hoće da im se to prizna, pa tako i rade.

Srpski listovi govorili su, da su agitatori pobunili narod protiv crkve i svećenika. Ono prvo naprosto ne stoji. Drugo je istina, jer na najviše mjesta svijet nije vjerovao ni svećenicima, što više na nekim mjestima se bunio protiv onih, koji bi u prvom redu imali biti narodna gospoda. Ne ću da istražujem, za što i kako je to moglo biti. Ne ću da pitam, kako je narod mogao više vjerovati „bezdušnim agitatorima“, kojih i ne poznaje, nego svećenicima, koji provode život s njim, jer treba znati, da ne stoji ono, što su gospoda novinari tvrdili, da je narod glup i lakomislen. Samo ću da stavim jedno pitanje na naše listove: da li bi se narod pobunio protiv onakog svećenika, kakva nam je ocrtao Potapenko u „Instinskoj službi“?

Poslije svećenika stoje najbliže narodu općinski činovnici. Oni su u očima naroda još daleko grdji. Njih svijet i ne poznaje drukčije nego kao ljude, koji postoje za to, da ga globe i zatvaraju, jer oni po drugom poslu nikad i ne zalaze u narod. Za to je narod i protiv njih ustao. U Plaškom je po riječima same optužnice gotovo sve bilo napereno protiv općinskih činovnika. U Gračacu je htio svijet upotrebiti tu priliku, da se otrese načelnika i bilježnika, koji su im već dozlogrdili. Tamo su

Ljudi otvoreno govorili: mi se ne bunimo i ne ćemo da ubijamo nikoga, samo tražimo drugoga načelnika i bilježnika. Prirodno i pošteno bi bilo, da se zadovolji narodu. U mjesto toga dobiše kao odgovor vojnički brachium, a tridesetak Gračana poslato je da gnjije u gospičkoj tamnici i sve samo za to, da se uzdrži na svom mjestu dvojica nedostojnih činovnika protiv narodne volje.

Neoboriva je dakle činjenica, da su u našoj političkoj podređenosti, u tudjenju inteligencije od naroda, u bezobzirnom i obijesnom postupanju sa strane onih ljudi, kojima je povjereno da vode javne poslove, uz rdjavo materijalno stanje, sadržani trajni uvjeti narodnoga nezadovoljstva. Gdje takih uvjeta nema, tamo je narod miran. Badava bi kakav „bezdušni agitator“ pričao narodu, da će mu se izvjesiti engleska ili kineska zastava, badava bi ga bunio protiv onakih ljudi, za koje bi on iz njihova rada i susretljivosti bio uvjeren, da su mu prijatelji i da mu žele dobra. A ovako to ide i bez agitatora. Ukloniti te uvjete, značilo bi preporučiti narod. Sve se to naravno ne da odmah na laku ruku odstraniti. Ali na tome treba raditi. Spasavati narod ekonomski, podizati ga socijalno i približiti inteligenciju narodu tako, da steče njegovo povjerenje, to je otvoreno polje za ozbiljan rad, a takav rad bio bi početak narodnoga preporoda.

Drugo je veliko pitanje, na koji način daje narod izraza svome nezadovoljstvu. To je ono pitanje, gdje i naša slobodna štampa i oni ljudi, kojima se ne može poreći patriotizam, nose velik dio odgovornosti. Ne govorim ovdje samo o zadnjim nemirima, nego općenito.

Dok je gornja krajina bila pod vojničkom upravom, glavna težnja našega patriotizma svodila se na to, da se ona pripoji „materij zemlji“. Kad je to izvršeno, mislili su patriote, da su svoju dužnost obavili, i s Krajinom se je dalje računalo kao da već Bog zna od kada živi ustavnim životom.

U Krajini je još i danas u punoj snazi generacija, koja se vrlo dobro sjeća staroga krajiškog života, kojoj je živo u pameti sablja i batina. Kad je Granica razvojačena, preuzeli su upravu ponajviše graničarski oficiri s Verwaltungs-kursom, i tako je u glavnom ostalo sve pri starom.

Sad pomislite, da su ti ljudi na jedared ispod sablje i batine došli na biralište, da šalju u sabor svoga zastupnika. Kakva je morala biti njihova uloga u ustavnom životu? Bez sumnje kukavna. Kad uz tu nesvijest i neobaviještenost pomislimo, da se naši izbori obavljaju pod zaštitom bajoneta, koje Graničar dobro poznaje iz vremena vojničke stege, onda je jasno, da tamo kod izbora ne može doći do izražaja slobodna volja izbornika. Za to vidimo, da je Krajina još i danas glavni oslonac mađžaronske vlade. Značajno je još i to, da se velik dio krajiških zastupnika rekrutovao iz umirovljenih graničarskih oficira, a ima ih još i danas.

Pita se, ko je odgovoran za to, što krajina još ni danas nema nikakvih pojmova o ustavnom životu, nikakve svijesti o pravima slobodnoga građanina. Zar ćemo čekati, da vlada razvije političku svijest u graničara? Ta njoj ide u prilog njegova neobaviještenost, jer ovako on bira, koga mu nalože, a kad bi progledao, birao bi, koga bi sam htio.

Taj rad pada u dužnost slobodnoj štampi i iskrenim patriotama. Ali oni su slabo marili za to. Oni kao da nijesu znali, da graničar ne

zna, šta je to porez, općina, županijska skupština, izbori, sabor, da ne zna ni to, što znači biti slobodan građanin, nego da se drži za carskog podanika, upravo za roba.

Neki rekoše prigodom onih događaja, da bi trebalo dizati što više škola, da se digne narodna naobrazba. Tu se je svakako mislilo na osnovne, pučke škole. Istina je, da bi tih škola trebalo što više, ali s tim nije učinjeno sve, jer u tim školama ne će narod steći pojmova o svojim pravima i dužnostima. Kad pomislimo, kakvim duhom diše naša osnovna nastava, a siromašni pučki učitelj da ne smije u nju unijeti nikakve slobodne misli, moramo uvidjeti, da je još jedina pozitivna korist od nje, što čovjek u školi nauči čitati i pisati. A kad to zna onda mu tek treba dati, što će čitati. I to je dužnost narodnih prijatelja.

Do sad se za to gotovo niko nije brinuo. Nikome nije bilo do toga, da uputi Graničara u sve, što mu je potrebno, kako bi svjesno vršio svoje dužnosti, kako bi zadovoljio svemu, što se od njega traži, kao od građanina ustavne države. Niko nije pazio na to, kako je nagao prijelaz Krajine iz vojničke stege u ustavan život, niti je vodio računa o tome, od kakvih bi posljedica to moglo biti. Listovi naši nijesu nikad išli za tim, da upućuju i poučavaju narod, nego da ga oduševavaju za kakvu misao. Pojedinci nijesu nikad zalazili u narod s namjerom da ga neposredno uče i usavršavaju, a ako su kadgod i zašli, kad su već morali, to je bilo tako rijetko, da onda nijesu imali vremena učiti ga, nego se pribjeći običnom sredstvu oduševljavanja. Što više, kod nas nema ni jevtinih knjižica, u kojima bi na lak način bila raspravljena glavna pitanja narodnoga života, da narod ima odakle učiti.

To je velika pogreška u političkom radu naših opozicionih stranaka i glasila. Za to oni ne mogu ni računati na stalnu potporu u narodu, kad se drže kabinetske politike, te ih narod ne pozna i ne zna, šta hoće. Svako je oduševljenje prolazno, pa tako može proći i narodno oduševljenje za neku misao, ako narod ne uvidi, u kakvoj je svezi ta misao sa njegovim životnim interesima, ako ne vidi realna rada.

U ovome pogledu rade podjednako listovi hrvatski i srpski, ali bih opet rekao, da srpski listovi više forsiraju to. Oni članci, koji su namijenjeni širem krugu čitalaca, liče više na kakvu epsku pjesmu u prozi. Možda je to kod Srba za to jače razvijeno, što je kod njih i tradicija narodna bolje sačuvana, pa tako listovi imaju jedno sredstvo više, da oduševavaju svoju publiku. Ne događa se rijetko, da koji srpski list, hoteći zadobiti narod za svoju misao, počne odmah pričati o slavnim danima srpske prošlosti, pa sjeća Srbe, da su oni potomci Miloša i Marka, sjeća ih kosovske nesreće, izdaje Brankovićeve, narodnoga prokletstva i t. d. Na taj način ne stvara se stalno uvjerenje. Mi nijesmo protiv narodne tradicije, nego je što više visoko cijenimo, gdje joj je mjesto, ali smo protiv toga, da se kod nas još i danas vodi epska politika, pored ovako razgranata narodnog života. Politički romantičari ne mogu naučiti naroda, kako će odolijevati svim zahtjevima realnoga života.

Imajući sve ovo na umu mi moramo reći, da i opozicija naša nosi na sebi jedan dio odgovornosti za one nemire, za to što je propustila učiniti jednu veliku dužnost prema narodu. Ona nije nastojala da razvije u onom potištenom Graničaru svijest slobodna građanina i čovjeka, nego ga je pustila da i dalje ostane ono, što je prije bio. A tu baš i leži sva težina ovih događaja. Čovjek, u koga je razvijena svijest slobodna građanina, zna za svaki slučaj naći način i mjesto, kako će se čemu.

ođuprijeti, ali rob i podanik to ne zna, nego ili ropski čuti ili se revol-
tira. Da je naš graničar znao, što su izbori i što je sabor, on bi poslao
svoje ljude tamo i time sebi olakšao teret. Ali on to ne shvaća, nego u
neznanju bira mađžarone, a poslije se buni protiv mađžarske zastave
i time se još više upropašćuje. Da je naša slobodna štampa prije ispu-
nila onu dužnost, ne bi morala doći do prilike, da se odreče naroda kao
Petar Hrista. Graničar nije kriv, što je onaki, kakav je. Narod, koji je
do nedavna neprestano stajao pod puškom i po svojoj podaničkoj duž-
nosti ubijao ljude, ne može biti drukčiji ni danas, kad se u ovo vrijeme
nije niko brinuo da ga pouči i odgoji. S toga ona gospoda, koja su onih
dana pisala, da je narod glup, lakomislen, divlji, a sama su kriva
da je taki, ne bi smjela nikad više govoriti, da ljube taj prezreni narod
i da rade za nj.

Žovan P. Banjanin.

Iz života češkoga djaštva.

I. Češka djačka društva.

Ostaviti ćemo za drugi put da prikažemo bujni duševni život češkoga
djaštva, osobito za posljednjih deset godina — njegove smjerove,
stranke i borbe. U ovom članku hoćemo samo da upozorimo na jednu
stranu toga života, na život u društvima.

Čini nam se nužno ponovno upozoriti na to, da ne bismo bili radi,
da ljudi predju preko ovoga članka (kao što i preko drugih naših čla-
naka o odnošajima u tudjini), kao kad čovjek prodje staklenikom, u ko-
jem se njeguju različite biline iz tudjih krajeva, pa i ne pomisli na to,
da bi nekoja od tih bilina mogla sasvim dobro zahvatiti korijena i na
domaćem tlu. Želimo nasuprot, da ljudi o tom razmišljaju, a poslije
kritičkog razmišljanja da nadodju i čini.

O razgranjenosti i važnosti života češkoga djaštva može čovjek
dobiti već neku predstavu, kad pogleda na suhe statističke podatke
o društvima.

Čeških društava čisto djačkih i takvih, u kojima djaštvo sačinjava
većinu i daje im karakter, ima sada okolo 60; od toga oko 40 društava
ima sjedište u Pragu. (Zabavna društva nisu ovamo ubrojena.)

Postanak čeških djačkih društava spada u godinu 1848. U to doba
bilo ih je oko deset (god. 1849). Poslije revolucijonog oduševljenja, po-
slije boja na barikadama, udružavalo se djaštvo u svrhu: da gradi
barikade duševne snage narodne. Naobrazba dakle bila je glavnom
svrhom.

Društva ta bila su raznolične boje; s padom slobode, s nastupom
apsolutizma padoše ipak sva. Održalo se samo jedno jedino društvo:
Akademický čtenářský spolek (akademičko čitalačko društvo), koje je
zadobilo prvo mjesto među svim ostalim društvima i postalo središtem
djaštva, i to s početka češkom i njemačkom, budući da je bilo
nosiocem za onda zajedničkih literarnih misli među djaštvom obadva
naroda. Djelovanje njegovo u doba apsolutizma — kako se drugačije ne
može ni misliti — bilo je skromno. Kad je pao Bach, proglasi se A. Č. S.

za društvo čisto češko, no pravo njegovo djelovanje i važnost počinje god. 1868. Porasao je broj članova, raslo je i njegovo djelovanje, društvo je postalo središtem ne samo svemu djaštvu (osobito u doba kad se borilo za češke visoke škole), nego je postalo veoma važnim članom narodne organizacije u opće. Ta za tijesnih odnošaja sedamdesetih godina u Češkoj, to društvo inteligencije duhom, koje broji u nekim godinama do preko 1400 članova, s godišnjim proračunom od 18.000 for. (uzet je ovamo i fond za podupiranje) s knjižnicom od 23.000 svezaka, u istinu je moralo biti veoma važno!

Uz ovo središte postojalo je i neprestance se osnivalo još i mnogo drugih društava. Od tih su najznamenitija t. zv. pokrajinska društva (krajinské spolky) sa zadaćom: djelovati među pukom (djak je u to doba bio u opće par excellence „apoštolom slobode i prosvjete“). Osnivala se dalje strukovnjačka društva (odborné spolky), koja su imala svoje osobito znamenovanje u tom, što su ona bila mjestom, gdje je djaštvo njegovalo znanost materinskim jezikom, dokle god nije bilo češke univerze. — Prvo mjesto među svim društvima zauzimao je ipak spomenuti Akademický čtenářský spolek, u kom su se usredotočile i snage zadobile takodjer i težnje za češkom univerzom.

To je napokon i dočekalo djaštvo god. 1882. Ispunjen je bio tim glavni zahtjev djačkoga pokreta, koji mjesto da se tim još više razmahao, počeo je nasuprot padati: izgubio je glavnu konkretnu tačku svojih težnja i najveći impuls: boj s njemačkim jezikom na svojim školama. Obadva ta momenta ipak su više samo spoljašnji — duševnoga, nutrnjega fonda za vlastiti život ondašnje djaštvo nije dosta imalo.

S ove strane — s nutrašnje strane — imala je započeti reformu istom češka univerza i njezini češki profesori. Od tih čeških profesora imao je osobito prof. Masaryk neobičnog upliva neposrednog (predavanjima i osobnim općenjem s djacima) i posrednog (tim što je izveo znatan pokret znanstveni i literarni).

Listovi, koje je izdavao prof. Masaryk (Athenaeum), il u koje je pisao (Čas), bili su najmilije čitanje boljem dijelu mlađe generacije.

Ova je već izlazila proti staroj koteriji u A. Č. S. (kojom je iznapolja vladala politička stranka staročeška), a iste te godine, kad je društvo bilo raspušteno (radi brzjava poslanog francuskom djaštvu za otvorenja nove zgrade Sorbonne) osnovala je Časopis českého studentstva“, koji je postao ubrzo organom pokrokovog (naprednjačkog) pokreta (vidi o tom „Hrvatska Misao“, br. 1—4).

Na mjesto raspuštenog A. Č. S. stupila je „Slavia“, do onda malo društvo, kojem je bila glavna zadaća njegovati slovjensku uzajamnost.

Novo središte ne okuplja već tako čvrsto sve češko djaštvo kao prijašnje: nema više borbe proti njemstvu, koja je spajala prijašnje djaštvo, a onda ni tradicije nisu već tako snažne, da bi spajale sve djaštvo. Javljuju se razne stranke i smjerovi: ubrzo odlučili se od Slavije staročeši i osnovali svoje društvo (opet Akademický čtenářský spolek), a u opće nisu stupili u Slaviju klerikalci, koji su se sastajali u društvu „Arnošt z Pardubic“. Imamo tu već zapravo tri središta.

Slavija je međjutim rasla pokazujuć se kao utočište omladini, koja je — premda već razdijeljena na različite frakcije — bila sasvim spojena il je bar znatno simpatizovala s tadašnjom strankom mladočeškom.

Godine 1891, godine to velike izborne pobjede mladočeške stranke nad staročeškom, kojoj pobjedi je mnogo doprinijelo djaštvo, stajala je

Slavija na vrhuncu svom i što se tiče broja članova (preko 1300) i što se tiče simpatija općinstva, te reprezentacija, kojima je pripomogla i jubilara izložba, a glavno poznati sastanak slovjenškoga naprednoga djaštva 1891 godine.

Sastanak ovaj bio je već djelo djačke stranke, koja je bila na čelu duševnom pokretu omladine, izdavala Časopis češkého studentstva i širila nove ideje u češkom svijetu, glavno upoznavajuć svoj narod s tudjom modernom literaturom i budeći u njem interes za socijalna pitanja.

U to doba upravo pobijedila je ta stranka u Slaviji i počela njom ravnati, boreć se dakako s protivnim djačkim smjerovima, iz kojih se poslije organizovala t. zv. djačka neodvisna stranka (strana neodvislá). Borba ta neprestance se sve više oštrila, što je više raslo medju djaštvom nezadovoljstvo s mladočesima i što je više napredovala pokrova stranka u specijalizovanju svoga programa, poglavito u socijalnim pitanjima. Uz listove, sastanke, predavanja, bile su osobito izborne skupštine Slavije neobično zanimivim borilištem. Na tim izbornim skupštinama nije se samo govorilo o formalnim stvarima društva, nego se tu opširno debatovalo o pitanju socijalnom, narodnosnom, ženskom, židovskom itd. što je osobito poučno bilo za „brucoše“.

Iz nutrašnjeg života navesti ćemo ustrajanje literarnih odsjeka, ustrajanje odbora za proučavanje slovjenških jezika, brojna predavanja, često davana od sveučilištnih profesora te spisatelja na t. zv. „čajovim večerima“ (čajový večerek), koje su imale odvratiti djaštvo od života po gostionicama. Slovjenškoj uzajamnosti posvetilo se takodjer pažnje. Živo će nam ostati u pameti priredjeni „Chrvatský večer“. Spomena je vrijedna čitaonica, koja je imala do 420 časopisa. To je broj u istinu znamenit, kad čovjek pomisli na teške finacijske prilike, s kojima se Slavija morala neprestance boriti (sama stanarina proždírala je godimice oko 300 for.), gdje s druge strane već nije bila podupirana cijelim narodom, kako je to bilo negda s A. Č. S.

Kad je za iznimnog stanja bio sav javni život stisnut, pojavio se medju djaštvom nov interes za Slaviju; medjutim bude u brzo i ona raspuštena, a djaštvo počelo se od jako okupljati u više drugih manjih društava. Kad se pak poslije iznimnoga stanja Slavija na novo ustrojila, nije već broj njezin prešao brojku 800.

Stranački se bojevi opet žestoko razmahaše, novi čisto socijalno-demokratski smjer medju djaštvom pokrenu bezobzirnom kritikom pitanje narodnosno. O stajalištu prema tome pitanju razbjesnio se kod izbora u odbor žestok boj, kakovoga ne pamti češko djaštvo do toga vremena. S jedne strane narodni ekskluzivizam, pa i šovinizam, reprezentovan onim dijelom bivše naprednjačke stranke, koji je pridržao njeno ime, ali napustio program. S druge se strane skupiše razni smjerovi, koji u shvaćanju narodnosnog pitanja nisu bili doduše sasvim jednakih nazora, no svi su bili protiv narodnoga šovinizma.

Strogo djačka pitanja igrala su doduše u tom boju takodjer znatnu ulogu, no ipak tek u drugom redu.

Ovaj je boj silno uzbunio cijelu češku javnost, svu žurnalistiku, društva itd., više no mnogi važni događaj javnoga života; — a kako tek djaštvo! Prostorije „Slavije“ izgledahu za vrijeme izbora kao američke ulice: gomile plakata, proglosa, pamfleta — a uz to agitacije, skupštine — a sve to s takovom razdraženošću, kaké djački život češki dosele još ne vidje. Borba se nije svršila trajnom pobjedom ni ove ni one stranke.

Poslije su „naprednjaci“ istupili iz Slavije, čime je gotovo 50-godišnja tradicijonalna rola središta u češkom djaštvu — doigrana.

To je jedan od simptoma sadašnje duboke i teške krize, što je zahvatila cijeli češki javni život, pa povukla u taj vir i djaštvo, i kojoj je podlegla tradicijonalna zadaća središta, kao člana narodne organizacije, a poslije i kao reprezentanta interesa djačke kaste. Momenat narodnosni izgubio je od svoje snage sa spoznanjem, da je opstanak češkoga naroda u cjelini zajamčen i uslijed prirodjenog socijalnog položaja prema susjedima i znatnim stupnjem kulturnog razvitka, što ga je dosegao češki narod. Momenat se dakle nacionalni uklanja s puta, a raznolikost interesa i nazora socijalnih, političkih, filozofskih itd. stupa na poprište.

Na ovim faktima ne mijenja ništa sadašnje aktuelno sjedinjenje u tom narodnosnom razmahu, što ga je izazvao surovi njemački šovinizam. Ova prekomjerna diferencijacija djaštva s mnoge je strane škodljiva, ali je nužnom posljedicom mnogih nezdravih strana češkoga javnog života, koje i prouzročiše sadašnju krizu.

Središta dakle nema, samo su društva pojedinih stranaka, od kojih „Slavija“, gde je ipak još nekoliko smjerova, broji 400 članova, a može se ponositi bogatom čitaonicom (oko 330 časopisa), — dok imadu ostala oko 200 članova.

Premda su do nekoga vremena djačka središta uspjevala, pitanje je, kako to da nisu u sebi usredotočila ne samo cijelo, nego ni polovicu češkoga djaštva na praškim visokim školama, gde ih je do 4000?

Osim spomenutih uzroka najglavniji su (predjemo-li preko nemarnosti dobrog dijela djaštva prema cijelom djačkom životu): liberalna praksa, što se tiče poštećivanja predavanja na sveučilištu (uslijed čega mnogo djaka ne živi u Pragu, nego uči svoje nauke kod kuće, na ladanju), pa onda, i to je glavno, veliki broj drugih djačkih društava, kojih je u Pragu do **40**. Tako zvanih pokrajinskih i mjesnih društava je u Pragu oko **20**, a osim toga je oko **10** sličnih društava, zvanih takodjer mjesnima ili ferijalnima, kojim je ista svrha, ali im je sijelo trajno u kom pokrajinskom gradu ili su djelatna samo u praznicima.

O djelatnosti ove kategorije društava bijaše sporova i raznih nazora, koji su već sami sačinjavali važne točke u programima djačkih stranaka. Pokazalo se nezadovoljstvo s njihovom djelatnosti, tražio se intenzivniji rad ili čak da se posvema promjene itd.

Njihov rad — s obzirom na veliki broj — nije bio dovoljan, no uza sve to uradili su dosta, a trebalo bi, da ih i mi nasljedujemo. Glavni im je cilj: naobražavati puk u svom kraju, a kao glavno sredstvo: priredjivanje predavanja na ladanju, otvaranje knjižnica i šiljanje časopisa, uz mnoga nuzgredna sredstva. Ta su društva svojim radom sabrala i po češkim krajevima razaslala do **700** knjižnica u više od **30.000** svezaka popularnog češkoga štiva, poglavito u krajeve narodnosno izmiješane, gdje su budila narodnu svijest u češkom življu. Tisuće i tisuće brojeva novina, kad ih pročitaše u Pragu i drugim gradovima, skupiše i poslaše na ladanje, pa onda svake godine preko 100 pučkih predavanja, sve to pokazuje, da su ova društva uz sve pogriješke i nedostatke obavila i dobar dio korisnoga rada.

Valja da spomenemo ferijalne sastanke, što ih sazivlju ova društva. Na njima je djaštvo pokazivalo puku i inteligenciji svoga kraja na rezultate svoga rada, na svoje težnje i potrebe (n. pr. potpora siro-

mašnog djaštva), tamo su izlazili razni djački smjerovi sa svojim nazorima — i takovi su sastanci bili često pionirima novih misli na češkom ladanju. Budili su zanimanje za djačke potrebe, no ujedno i pobudjivali djaštvo (poglavito u pokrajinskim društvima) na rad među pukom (n. pr. sabiranje knjiga za knjižnice, itd.). Na takove sastanke dolaze često i **profesori, zastupnici** i dr., — i tako je sastanak često važnim (i političkim) događajem za mjesto, gdje zasijeda, i za njegovu okolinu, a mnogu je misao, što ju je djaštvo na ovakim sastancima propagovalo realizovao narod:

Uz pokrajinska društva, najbrojnija su strukovna (preko 10), kojima je u glavnom svrha pomagati djaštvu, da se usavrši u struci, koju uči na sveučilištu ili na tehnici. Specijalnije zadaće i sredstva veoma su različna: osnivanje knjižnica i čitaonica sa strukovnim knjigama i časopisima, izdavanje strukovnih djela, priredjivanje predavanja (tu se često raspiše natječaj za najbolja predavanja), ekskurzija (osobito važnih i mnogobrojnih u društvima tehničara: u tvornice, rudnike, u važne gradjevine), dalje materijalna potpora siromašnih članova s obzirom na njihovu struku itd. Opetovano spominjemo, da u ovim društvima znatno pomažu djaštvu i profesori, tako n. pr. priredjuju predavanja, vode društvene ekskurzije, pomažu savjetom i djelom kod izdavanja djela, u nekim su pače društvima zajedno s djacima u odboru. (Četiri su — ako se ne varamo — takova društva, gdje su uz djaštvo članovima i profesori visokih i srednjih škola a društva ipak i nadalje imadu karakter djačkih društava.) Od ovih strukovnih društava navodimo Všeherd, društvo pravnika, — o kom ćemo prvom zgodom opširnije progovoriti, društvo medicinara, filologa (izdaje n. pr. veliko djelo „Povijest češke literature“ od prof. J. Vlčka), matematičara, društvo prirodoznanstveno, historijsko, filozofsko, društvo slušatelja inžinirstva, kemije, farmaceuta itd.

Za sadašnju je krizu u češkom duševnom životu karakteristična neobična rasčepkanost smjerova i nazora, koja ne dozvoljava koncentraciju većih cjelina u neke jače forme (izuzmemo li vladajuću političku stranku, koja se danas samo uslijed osobitih spoljašnjih prilika i konzervativnosti izbornika drži tako čvrstvo na okupu); uza sve to vidi se na svim stranama: u literaturi, umjetnosti, u znanosti, obrtu — ustrajan rad.

Nešto se slično vidi i kod djaštva: Velika se društva i formacije raspadaju, al se zato u manjim, specijalnijim krugovima vidi dosta intenzivan rad. Djaštvo mnogo radi n. pr. u strukovnim časopisima — a uspjevaju strukovna društva.

Od drugih društava spominjemo još Akademické odbore raznih velikih društava, kao što je „Ústřední Matice školská“, češke i moravske „Národní jednoty“ — društva (s posebnim pravilima), koja među djaštvom pospješuju svrhu spomenutih velikih društava, a osim toga još napose djeluju kao pokrajinska.

Konačno ostaju još potporna društva (oko 5 — uz mnogo potpornih odbora drugih društava), od kojih centralni, Husův fond, izdaje godišnje do 8000 for. i uzdržava menzu akademiku, onda Radhošť — društvo za potporu djaštva moravskoga, šleskog i slovačkoga, koje izdaje godišnje preko 6000 for.

Društava vjerskih, t. j. takvih, koja primaju samo djaštvo stanovite vjeroispovjesti, ali svrha im je slična kao i kod pokrajinskih, pot-

pornih društava itd. — imamo 4. (Medju njima i društvo „čeških akademičara Židova).¹⁾

Sva su ta društva u češkim zemljama. Osim ovih je još nekoliko čeških djačkih društava u Beču.

DOPISI.

Iz Aleksandrije v Egiptu:²⁾ ... Glede Slovencev zastopa smotra zjedinega jugoslovanskega dijaštva v Pragi pot, ki teži v milieu narodne mase; ki se identifikuje z dejanskimi težnjami ljudske slovenske misli, ki napoveduje boj in analizuje vsakovrstne „Schlagwörter“, ki jih je zanesla naša germanizovana in sprijena inteligencija v ljudsko maso v sebični namen, da jej vlada in da tvori politične stranke, ki naj povzdignejo posamezne egoistične in slavohlepne egzistence do veljave.

Zjedinjena Slovenija je zedinjena slovenska trgovina in obrt, zedinjena in gospodarsko samostojna ljudska masa poljedelcev. Najeminentnejše slovensko vprašanje je naše agrarno gospodarstvo, to bodi prva točka naših teženj. Povzdigniti našo produkcijo pa ni možno, če se jej ne pokažejo pota. kje in kako naj prodaja, kako naj se asimiluje obstoječim mednarodnim faktorjem, kako naj si jih skuša izboljšati in v svojo korist približati.

Oprostite, da omenim še neko posameznost, ki se tiče podlage, na kateri stoji ljudska masa, ki ima tedaj par conséquent imperativno moč, da služi vsakemu nastojanju v centralizacijo naroda kot temeljni kamen. Gospodarska vprašanja se dajo ugodno reševati bodisi na podlagi absolutnega krščanstva, absolutnega mohamedanstva, liberalizma in klerikalizma, prostozidarstva in materijalizma itd., to so bojni klici strank, ki s stvarjo samo nemajo nič opraviti. Podrimo vendar enkrat kitajski zid naših predsodk, otriesimo se zmešanih pojmov zapadne evropske in posebno še nemške didaktike! — V Egiptu se skuša pomagati „felahom“, to je kmetom, zemljedelcem v Nilovi dolini. Bil se je hud boj o vprašanju, na katero podlago naj se postavijo agrarna nastojanja v prid poljedelske masi Egipčanov. Žid je slavil blagodatni „du progrès et de la civilisation moderne“, kristjan krščansko pravičnost in moslim mohamedansko pravičnost in globoki moslimski čut v egiptskeji ljudske masi. Vsakemu je jasno, da se mora v Egiptu vsako gospodarsko vprašanje postaviti na podlago „el-korâna“, — enfin globokega moslimskega čuta, če se hoče, da prodrejo nove ideje v ljudsko maso.

„Oh, l'anticléricalisme, ce n'est pas une chose d'exportation, vzkliknil je svoj čas Gambetta.

„Antiklerikalizem ni za eksportacijo med slovensko maso.“ Slovenska masa ima globoki krščanski čut, isto kakor n. pr. Egipčani moslimski. Kdor misli, da se da pri Slovencih v naših mirnih časih gledé gospodarskih vprašanj kaj opraviti, ne opiraje se na to fundamentalno dejstvo, ta je „omikanec žalostne postave“, ignorant srca slovenskega, krivi prerok najslabše vrste. Še pred tremi leti sem bil član „Danice“ na Dunaju, ne da bi bil pristaš kranjske „kapelanokracije“ ali celo Mahničevih pretiranosti. Au contraire —, oboje sem pošteno sovražil, a vendar odkrito priznaval fundamentalno, ob-

¹⁾ Na svakoj je bogosloviji i literarno društvo bogoslovaca (u svem do 6).

²⁾ Ovo je tek izvadak iz ovecega pisma, što smo ga dobili od potpisanog gospodina.

stoječe dejstvo globokega krščanskega čuta v našej masi. Dokler naša inteligenca ne vpoštevata teh dejstev, ne pozna in ne bo poznala slovenske mase, ostala bo, kar je, opična posnemovalka zapadnih predsodkov, germanisovana klika in rana ljudskega telesa. **Bodimo slobodni!** Otresimo se zapadnih predsodkov in nemške didaktike, odpovejmo pokorščino gospodujočim strankam na Slovenskem, bodimo stranka „iz“ naroda in ne „v“ narod! To naj bojo tla, na kojih premotivirati našo **gospodarsko samostojnost**, ki je prvi pogoj „zjedinjene politične Slovenije“.

Kar se tiče narodnega, à propos strogo narodnega vprašanja, je vsekakor na to težiti, da se priklenemo hrvato-srbstvu kot jeden in isti narod...

Dr. Karol Pečnik, m. zdr.

Književnost i umjetnost.

„Mladost“.

Sastali se prijatelji. Duboko u duši osjećaju, da na polju lijepe knjige u nas Hrvata treba preporoda, da je treba trgnuti iz okova konvencionalizma, kojima je sputana. Izdaše poziv.

Hvala Bogu, mislio je gdje koji od nas čitajući taj poziv, dobit ćemo list mladeži, list oduševljenih, mladih boraca, koji će neumoljivom silom svoga mladenačkog zanosa trgnuti iz letargije lijepu našu knjigu i vratiti ju zalutalu na pravu stazu.

Izidje „Mladost“. — — —

San, opojnost, delirij, to su karakteristikoni originalnih beletrističkih sastavaka, ubrojavši ovamo i autorizovani prijevod „Marijana“. — Dekadencija.

Ne kanim se ovdje baviti detaljnom kritikom dekadence, nego hoću da kao čovjek, koji pojmim važnost današnjeg doba prozborim prijateljima oko „Mladosti“ nekoliko riječi.

Lijepa knjiga mora da bude plod narodne duše. U njoj se mora zrcaliti karakter naroda t. j. lijepa knjiga, mora da bude ogledalo narodnjeg života. Samo tako može da vrši svoj poziv. Dok znanost smije da bude internacionalna, umjetnost vrši samo onda svoju zadaću, kad ima za sobom živo i bujno vrelo narodnog razvoja. Gdje toga nema, književnost je mlitava, letargična, ona vegetira. Po umjetnosti zauzima pojedini narod mjesto svoje u krugu prosvjetljenih naroda i umjetnost je ona sila, po kojoj se pojedini narod u krugu ostalih ističe svojim individualnim karakterom, koja daje proevalome narodnom bivstvu izražaj i koja ga osigurava proti propasti. Taj svoj zadatak može ali umjetnost da vrši samo onda, kad je u tijesnom savezu s narodnim životom.

Presadite li pako u jedan narod čuvstva i težnje drugog naroda, za koji nema i ne može imati razumijevanja ma s kojega razloga, učinili ste, te se je presadila biljka, kojoj u novoj domovini manjkaju uslovi porasta i napretka. Njegujući tu novu biljku, nedostaje vam vremena, da se brinete, te oplemenite divlje cvijeće domaćih gajeva. Pa kad vas jednom zapita kulturni svijet: „Ele Hrvati, Srbi, Slovenci, a u čem ste vi napredovali, čime vi svojatate pravo, da vas smatramo kulturnim faktorom?“, — onda ćete im pokazati tu od njih presadjenu, u novoj domovini pobiljedjelu biljku, koja ne bude ni sjenka onoga, što je prije bila, jer joj manjka hrana, manjkaju uvjeti razvoja, manjka istovjetnost sa narodnom dušom.

Za što je nastala stagnacija u našoj lijepoj literaturi? — Za što težimo, da se naša knjiga preporodi? — Jer od godina natrag vidjamo, da se mjesto bližamo, izuzevši rijetke hvalevrijedne iznimke, sve više udaljujemo od naroda. Naša literatura mjesto da bude odraz našega individualnog narodnog života, pruža nam kopiju života umišljenog ili života tudjega, koji mi obični smrtnici, koji smo u narodu, iz njega potekli i za nj si svojatamo pravo živjeti, ne razumijemo, jer nije u skladu sa narodnim individualitetom i karakterom. Odatle i slaba prodaja knjiga, odatle i kukavno vegetiranje naših beletrističkih listova.

Naravna stvar, da je to pisce ozlojedilo. Opazili su, da ostaju nerazumljeni, nesvatani. Uzme li se još k tome uslijed političkih prilika loše materijalno stanje, nije čudo, te se je u naših pisaca pojavio neki „Weltschmerz“, neka tugaljiva rezignacija. Kao da u njih nema pravoga oduševljenja. Dikcija im je teška i kao prisiljena, a polet umjetan.

Tu treba lijeka, brza, radikalna lijeka.

Prijatelji oko „Mladosti“, premda su djelomice (iznesavši Vereščagina) udarili pravim, zdravim putom, pretežnim dijelom misle, da je taj radikalni lijek dekadencija. Posnimači te zablude evropske kulture misle unijeti u našu literaturu svježine, koja da ju pomladi time, što intelekt zapostavljaju materiji, što daju, da instinkti i životinjski dio čovjeka gospoduju nad karakterom i duševnom snagom, što čvrstu volju, koja jedina djela stvara, podređuju sanjarenju i mističkim tlapnjama! — —

Narodni naš život još drijema, život inteligencije je rastrovan. Dok smo se mi prema receptu nekih rodoljuba ugrijavali za umišljenu neku „Veliku Hrvatsku“ na papiru, umjeli su drugi lijepo na tihom razdvojiti narod i njegovu inteligenciju. Narod te svoje inteligencije, koja je odgojena u njemu tudjem, nerazumljivom duhu, u opće ne razumije, a inteligencija, umjetno udaljena od naroda, njegovih potreba, zahtjeva i nada ne svata. Ne imajući uporišta u narodu hvata se inteligencija naša, pošto joj je podsiječen korijen samostalnog razvoja, za oslonom duševnim u stranom svijetu, mjesto da potraži uzroka te svoje osamljenosti i poruši umjetno postavljene ograde, koje ju dijele od naroda, iz kojega je nikla.

Nu sva ta strana kultura nije podobna zadovoljiti bar veliki dio naše inteligencije. Ostalo je i u nama neko osjećanje, da smo Slovjeni, da pripadamo velikom stablu Slovjensva. Ni sva strana kultura nije iz duša naših mogla izbrisati onih na oko neznatnih, a u bitnosti zamašnih razlika, koje luče slovjensko pleme od germanskoga i romanskoga. Pa jer ta strana kultura nije mogla računati s tima našim slovjenskim osebinama, to nas ona i ne može zadovoljiti. Svojega nemamo, tudje nam ne zadovoljava, koje dakle čudo, te je mal ne sav naš inteligentni naraštaj ili zadojen pesimizmom ili letargičan ili da se, što je još najgore, baca u krilo dekadence, tražeći u njoj spas pomoću simbolizma i misticizma.

Dekadencija! Tim prisiljenim, nezdravim, protunaravnim pokretom, naša se lijepa knjiga udaljuje još više od temelja svake umjetnosti — naroda i narodnjeg života. Njime se samo pooštrava opreka izmedju naroda i inteligencije, proširuje jaz, koji ih dijeli. Dekadente ubijaju sami u sebi svaku snagu i svaki polet, jer ako daju, da im tijelo gospoduje nad duhom, strast nad intelektom, onda moraju u sebi ubiti svaku volju, svaku sposobnost za rad, pa konačno sami sebe dovesti tako daleko, da ne će ni za što imati smisla, što ne zadovoljava životinjskoj pohoti. Djelo bo mora da bude odraz duše piščeve.

Ako su pako ti mladi dekadente taj smjer samo primili, a ne i usvojili, ako ga turaju u našu knjigu samo prividno, pod svojim imenom, a ne otkrivaju u njem i duše svoje, onda uvlače još gori otrov, jer varaju i druge i sebe, jer narivavaju drugima i sebi konvencionalnu laž, e se ne bi moglo reći, da i u Hrvata, Srba i Slovenaca nema „modernih“.

Svi ogranci naroda našeg i Hrvati i Srbi i Slovenci žive eto u doba, kad u svome nijesu svoji, kad im se malo po malo oduzimlje terrain ispod nogu i jedan za drugim ubijaju uslovi narodnog života. Seljaštvo, prava, zdrava jezgra naroda propada materijalno i moralno, škole se odnarodjuju, u sve struke znanja i umijenja, koje su porasle na našem narodnom tlu, ulijeva se tajinstvenim načinom nastojanje, da se otčijepe od narodnog tla.

U to doba, kad bi trebalo, da si duševno jaka, znanjem snabdjevena, početnih misli i čvrsta značaja mladež poda ruke, da priskoči u pomoć domovini, pa da kao jaka falanga ustane na obranu narodnoga obilježja i narodnog individualiteta, u to doba vidimo, da nema prečega posla, nego da plod, bolje zabludu evropske superkulture sadi u svoje srce i u grudi narodnje.

Stožeri austrijske politike pucaju, dozrijevaju velike promjene. Nije daleko čas, pa će se raditi o tome, da se podijeli sloboda i jednakopravnost austrijskim narodima. Nu gledat će se kod toga u prvome redu na to, ima li narod prava na slobodu, ne prava pisanoga na pergamenu, već prava stečenog razvijenim, bujnim, jakim narodnim životom. Toga razvijenog, bujnog narodnog života u nas nema, a skrajnje je vrijeme, da ga otvorimo, ako želimo, da nas budućnost ne nadje nepripravne.

Dok su ostali kulturno samostalni i jaki narodi svoj današnji razvoj započeli proučavanjem i posnimanjem narodne duše, tako te su svjetske velebne ideje u ruhu narodnom, u njemu pristupačnoj formi spajali sa vlastitim narodnim genijem i time stvorili narodnu literaturu, koja je nikla iz naroda i radi za narod (Česi, Poljaci, Rusi) — mi — upravo obratno radimo. Mi si još nijesmo ni truda dali, da proučimo narav toga našeg naroda, njegove osebine i njegovu snagu. Mi ne poznamo te silne narodne duše, koja bi morala biti pokretačem svega našeg rada na kulturnom, znanstvenom i političkom polju. Dok god budemo svjetski naobraženi ljudi, a ne ćemo poznavati svoje vlastite koljevke, dotle ćemo služiti svemu i svima, samo na sebi, a skrajnje je vrijeme, da počnemo već jedared i za se raditi.

Sve, sve, i vanjska konstelacija i žalosne unutarne prilike, sve nas potiče na rad i to energični, intenzivni rad. A kad tamo, mi se igramo simbolizma i mistike, mi snatreći čekamo „nove idejale“!!!

Jest, sav naš život, ne samo literarni, treba promjene i to radikalne promjene, ako hoćemo da si za budućnost osiguramo naše narodno živovanje. Ali ta promjena mora biti u diametralnoj opreci s današnjim našim javnim živovanjem, ona sa mora u svim granama, na svim linijama zbiti u formi posvemašnjeg obrata k narodu.

Crpajući iz bujnoga vrela narodnjeg života, ne ćemo biti „ozlojedjeni, izmučeni“ i ne ćemo „uzrujano tražiti“. — „Nagomilano znanje“ i „visoki polet ljudskoga duha“ dajmo da upotrebimo na obranu i spas svoga narodnog individualiteta, pa nema sumnje da će nam „srce“ biti „zadovoljno“. Pa ako ima među nama Bogom odabраниh duhova, kojima je dano, da zavire u tajne ljudskoga srca, neka im bude čvrstom zadaćom, da nam stvore narodnu knjigu, jer za narodnu knjigu nije dovoljno, da bude pisana u narodnom jeziku, već treba da ju provejava narodni duh. Eto, taj leži otvorena živa knjiga, leži sav bujni, osebujni čisti i nepokvareni narodni život Hrvata, Srba i Slovenaca. Nije to knjiga sa sedam pečata, treba tek poći i čitati. To živo vrelo narodnog života ima dovoljno jakosti u sebi, da ozlojedjene blaži, izmučene krjepi i izgubljene vrati životu i radu povrativši im zalutalu samosvijest. Ne će biti od potrebe „prisluskavati vizijonarnim mističkim legendama“ i u njima tražiti hrane poremećenom živčanom sustavu, jer treba samo htjeti, pa prisluskavati živome bilu narodnjeg srca, od njega crpiti snagu za životnu borbu i usvojivši taj živi kucaj milijuna

srдца vezanih krvlju, jezikom i karakterom bit ćemo podobni podiči velebnu zgradu narodne prosvjete, koja će odoljeti svim pokušajima raznarodjenja i našim narodnim skupinama osigurati dolično mjesto u koncertu kulturnih naroda.

Cilj naš neka bude kulturno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca, a sredstvo do toga cilja ostvarenje narodne lijepe knjige, pa se ne će više medju nama naći „djece sa staračkim licem“ i niko ne će biti prisiljen, da se „gubi u čežnji za novim idealima“, jer ćemo ih imati velebnih i silnih, koji će novom snagom ispunjati sav naš život. Ne će trebati da budemo „senzitivni, sjetni, gotovo mistični“, jer će u nama ključati zdravi, jedri narodni život, koji je jedini podoban, da dade snage za velebna djela.

Sperans.

*

Umetnostna poročila.

Josip Grm.

Kakor je nujna potreba, poznati socijalne, narodogospodarske in znanstvene razmere drugih narodov, zdi se mi nič manj potrebno slediti vsaj najzanimivejšim sodobnim pojavom v obrazovalnih umetnostih ter buditi zanimanje za lastno umetnost, poleg tega pa zlasti za umetnost slovanskih narodov. Te potrebe ne bodem obširneje utemeljeval z razlogi na tem mestu, ker ne odgovarja značaju poročila; večina čitateljev mi bode to gotovo rada odpustila; hočem rajši takoj pričeti s stvarjo in sicer s tem, kar mi je najbližje: s sodobnim umetnostnim gibanjem v Pragi.

Kakor v malokterem velikem mestu, pozorovati je ravno v Pragi zadnja leta neobičajno veliko zanimanje za razvoj umetnosti; razširila se je akademija umetnosti s pridobitvijo umetnikov svetovne slave, prof. V. pl. Brožika in V. Hynaisa; mnogoštevilni naraščaj mladih nadarjenih umetnikov si je vstanovil strogo umetniški list ter z vspehom tekmuje s priznanimi starejšimi umetniki. Širje občinstvo seznanjata z domačimi in tujimi umetniki potom reprodukcije znana ilustrovana tednika „Zlata Praha“ in „Světovzor“, ki se moreta meriti s katerikoli svetovnim listom te vrste; pred letom pa je začel izhajati strogo umetniški mesečnik „Volné směři“ (Svobodne smeri) kot glasilo češke mlade umetniške generacije; vrh tega izide vsaki čas kaka krasno ilustrovana knjiga ali zbirka umetniških del.

S prirejanjem razstav pa posredujejo med umetniki in občinstvom: „Krasoumna jednota pro Čechy“, „Umělecka beseda“ (društvo umetnikov, pisateljev, glasbenikov, slikarjev, kiparjev in tem naklonjenih) in knjigotržec Topič.

Krasoumna jednota prireja vedno spomladi umetniško razstavo, dá vsakemu svojih členov proti letnemu prispevku 5 gl. 25 kr. umetniško izdelano premijo ter priredi srečkanje za slike, radirunge in umetniško izvedene reprodukcije, ki jih v to svrhu komisija nakupi. Vrh tega pa še priredi vsako leto kako izvanredno razstavo, letos že dve: Uhlovo in Vereščaginovo.

„Umělecka beseda“ daje svojim členom priliko vsako leto pred božičnimi prazniki razstaviti v društvenih prostorih svoja dela, nakupi izmed teh v ceni 1000—1500 gl. za srečkanje ter razdeli med svoje člene podobno kakor društvo prijateljtev umetnosti umetniško izdelano premijo.

Poleg tega je pri Topiču permanentna razstava slik in kiparskih del čeških umetnikov, v salonu pa začasna razstava kakega znanega domačega ali tujega umetnika; pred božičem ste bile tam za seboj dve razstavi, nam na jugu znanih bratov Liebscherov in Alfonza Muche.

K tem razstavam se je sedaj še pridružila razstava slike prof. V. pl. Brožika, predstavljajoče izvolitev Jurija Podjebradskega kraljem češkim; sliko razstavlja nje lastnik: društvo za ustanovitev narodne galerije slik.

Da se držim reda, v katerem sledé razstave druga za drugo, ter ne pridem s svojim poročilom prepozno, hočem za sedaj kratko oceniti razstavi v Topičevem salonu.

Razstava bratov Liebscherov je obsegala mislim vse to, kar sta imela umetnika ravno v svojih atelijerih: Adolf, figuralist, Slovencem zlasti znan po zagrnjalu v dež. gledišču v Ljubljani, je razstavil Madono z detetom, Sv. Vavclava, skice k freskam za mestni muzej, skico k Valaški madoni, originale ilustracij za ilustrovano zgodovinsko delo „Čechy“, več studij iz Slovaškega; Karel, krajinar, pa v veliki večini slike in studije, ktere je slikal po naročilu bosenske vlade za milenijsko razstavo v Pešti.

Ta razstava ni imela moralnega niti gmotnega vspeha; kritika v listih je bila hladna, izpolnila je le svojo poročevalno dolžnost; „Volné sméri“ so celo izjavili, da za taka dela nimajo kritike.

Tej razstavi je takoj sledila v vsakem oziru zanimivejša, svoje vrste prva v Pragi: razstava plakatov in ilustracij

ALFONZA MUCHE,

rodom Slovaka iz Ivančic na Moravskem (rojen 1860 l.), živečega v Parizu, kjer je danes najpopularnejši umetnik, znan najširšim slojem pariškega prebivalstva. Ravno to dejstvo pa je zapeljivo, da njegov pomen za umetnost višje cenimo, kakor morda zasluži. Pariz je še vedno s svojim okusom in priznanjem v Evropi vodilen; kar on z zanimanjem ali celo navdušenjem sprejme, temu je pot po Evropi odprta; ali zgodi se prerado, da je to navdušenje le začasno in modno, se ohladi, kakor hitro se zopet pojavi kak drug predmet navdušenja, ter s tem tudi zgubi svoj pomen za razvoj umetnosti.

To velja zlasti o najboljši strani Muchove umetnosti, o plakatu.

Plakat ima sicer že daljši čas — rekel bi — prvo in glavno besedo v umetnostnem in javnem življenju, časopisi prinašajo vsaki čas kako konkurenco na plakat, revues dolge članke in kritike o modernem plakatu; vsaka razstava mora imeti svoj umetniško izdelan plakat: na ulicah kar mrgoli najrazličnejših plakatov. Angleži, Američani, Francozi, Nemci imajo celo vrsto umetnikov, katerim je plakat izdaten vir blagostanja in — slave; med Angleži se posebno odlikujejo: Dudley Hardy, L. Raven-Hil, Aubrey Beardsley, M. Greifenhagen in William Bradley, med Američani: Edward Penfield, William Carqueville, med Francozi: Jules Chéret, Besnard, Grasset in de Feure, med Nemci: v. Amberg, N. Gysis, Fr. Stuck, Jos. Sattler. Th. Heine, Otto Fischer in Hans Unger. Med Čehi so znani: prof. V. Hynais (plakata za dež. razstavo l. 1891 in narodopisno l. 1895), K. Spilar (plakat za lekarniško razstavo), Mašek (odlikovan s prvo ceno za plakat k razstavi arhiteklov in inženirjev, in Hofbauer (odlikovan s prvo ceno za plakat umetniške razstave društva Manes).

Med te morem tudi šteti v prvi vrsti Alf. Mucho; s svojimi delikatno risanimi in ukusno komponiranimi plakati je vzbudil v Parizu občno zanimanje; v kratkem času je dosegel tak uspeh, da sta prva francoska ilustrovana lista „Figaro illustrée“ in „Illustration“ prinesla celo vrsto njegovih ilustracij ter je izšla bogato ilustrovana knjiga o njegovih delih „La plume“.

Kakor sem že zgoraj omenil, ne moremo sodeč po dosedanjih uspehih Muchovih njegovega pomena za umetnost previsoko ceniti, zlasti ker služijo modi in po novotarijah hrepenčemu občinstvu; da poznamo pravo njegovo vrednost, hočem na podlagi razstave kratko oceniti njegovo umetniško delovanje.

Razstava je obsezala ilustracije k legendarni pesni „Ilsée“, originale in posnetke plakatov — med temi se odlikujejo La dame aux camélias, Salon des Cents, Les saisons, Salome — studije po narodi k nekterim slikam in skice k zgod-

vinskim slikam. Po številu, umetniški ceni in raznovrstnosti nadkriljujejo visoko ostala dela ilustracije k Ilsée in plakati; v njih nam podava Mucha vse, kar ga dela zanimivega, originalnega in duhapolnega umetnika; igraje se, dejal bi, upotrebljuje najrazličnejše predmete iz narave kot ornament; lasje, oči in roke, zvezde in oblaki, listje in cvetje, hrošči, ribe in ptice, vse mu služi kot motiv k ornamentu; da te predmete vedno štilizira, t. j. riše samo v njih karakterističnih potezah, ter stem podrobnosti prezira — to velja tudi o linijah človeškega telesa — ne more se mu očitati; kajti ravno s tem doseže v oblikah in črtah ono lahkost, in gibčnost, ki je pri dekorativnih slikah tolikrat pogrešamo.

Vitke ženske postave v lahkih, karakterističnih pozah se sanjavimi očmi in navadno razpuščenimi kot ornament upotrebljenimi, često z živobarvnimi cvetu maka okrašenimi lasmi, odete v telesu lepo prillegajoče draperije, ki v spodnjem delu navadno končujejo z vkusno skupino, krog, ki obdaja glavo, napolnjen z originalnimi prirodnimi motivi, lahka samo naznačena barva, to so glavni znaki Muchove umetnosti.

Te prednosti dekorativnega umetnika prve vrste kakor je Mucha so pa h krati slaba stran tam, kjer hoče podati dogodek iz življenja, iz zgodovine. Kjer bi pričakovali resničnost, intimnost oblik, pazno pozorovanje prirode, jasno in naravno podavanje dogodka, kateri nam hoče umetnik predstaviti, vidimo teatralne poze, površnost in nejasnost; nedostatke, katerih zgodovinskemu slikarju nihče ne more odpustiti.

Boljša stran Muchove umetnosti je torej dekorativnega značaja, vsekakor pa opravičuje ravno ta dovršenost nado, da se boče umetnik, ki je danes v najlepših moških letih, uglobil v tajnosti višje umetnosti, koja se ne zadovoljnje samo z lepo zunanjo obliko temveč zahteva, da umetnik vdahne mrtvi slici življenje, resničnost in harmonijo barv.

(Dalje pride.)

*

„Preporod“ i „Nova Nada“.

Kao da nas je zarazila kakva pošast. Prava književna pošast. Na sve strane niču listovi; i politički i zabavno-poučni i stručni i humoristični i svakaki — sve to dolazi do naše publike, pruža pokorno štampane listiće i čeka otvorenom rukom... A naša dobra, bezbrižna, rodoljubna i požrtvovna inteligencija gleda, ne pojmi, ne zna čemu, otkuda taj pokret?! Do nedavna je bilo sve ljepše, urednije i mirnije. Čovjek je držao „Neue Freie Presse“, „Narodne Novine“, „Wiener Mode“ i „Gartenlaube“; kupovao kadikada koji svezak Marlittinih romana, bio dakako član „Matice“ (i stavljao lijepo uvezane i nikad nečitane knjige na stol u svom „sitzzimmeru“), išao češće put u godini u „Narodnu Kavanu“ ili „Narodnu čitaonicu“, — i svi su ga zvali „žarkim rodoljubom, koji se žrtvuje za narodnu stvar“. I on je sam bio čvrsto uvjeren o tome. A tek ako je držao „Vienac“! Onda je bio bar „hrvatski mecena“, „zaštitnik lijepe literature“ i t. d. Ako je još uhvatio kadgod vremena i razrezao koju stranicu pa pročitao koju pjesmicu i oduševio se njezinim praznim frazama ili plakao nad otrcanim limunadnim elegijama, — no onda je bio na vrhuncu inteligentnosti u očima svojih sugradjana, onda je bio „kunstkenner“, „naš uvaženi literarni historičar i priznati temeljiti kritičar“... I gle, sred tog idiličnog, lijepog mira, — najednom se dižu nekaki dečkiri, zamusana nosa i ustiju, koja još mirišu po mlijeku, dižu se samosvijesno, gledju oštro i odlučno zakreću novim putom. I oni se usudjuju — što je najnezahvalnije — da misle svojom glavom i da u mnogom oštro osudjuju „rad“ svojih starijih. Kolika drskost, kolika nezahvalnost! Doduše — šapće mnogom starom savjest — oni bi mogli da imadu u nečem pravo, dapače da,

imadu u koječem pravo, — ali ne mora li se to suzbijati, odlučno uništiti još u začetku? Ta kud bi došli, kad bi nam djeca postala pametna, samostalna u mišljenju, bez obzira u prosudjivanju naših djela? No, to bi još trebali, da nam djeca zanovetaju i prigovaraju (jer, no đā, znate, onako rečeno medju nama, dosta mi imamo te nevolje i od šefa i od zavidnih prijatelja i od žene . . .). Djeca naša neka se uče zbrajati, neka znadu njemački šlabekovat i „laudare“ sprežati, protući će se nekako kroz gimnaziju, a na univerzi već će ih opet zaokupiti inštitucije i pandekte, pa bubaj dok ne budeš stekao prvi idejal, onaj divni tituluš: „besplatni perovodni vježbenik . . .“ Ovako stari govore. brane se bjesomučno, — al mladi idu odlučno naprijed. Odlučnost Hanibalova dovela ga je iz žarke Afrike preko ledenih Alpa pred vrata Rima . . .

Al đā, g. Harambašić hoće da stvori mladeži „literarno središte“. On, koji danas — nakon lijepih stečevina — pokazuje žalosnu prikazu iscrpljenog pjesnika, majstora u formi i — praznoći, on ne će da mladež bude napredna, slobodoumna, pa pod plaštem „literarnog središta“ hoće da ju dalje podržava u dobi praznih fraza, šupljeg zanosa i jednostranog mišljenja. On se nametnuo tobože vodićem mladeži, nakon što je politički mrtvac i u zadnjem trzaju literarni hektik, — i hoće svojim vodstvom da umnoži s mladim dušama jadne redove starih „boraca“. Pokrenuo je „Preporod“ — ilustrovani zabavno-poučni list. Vidi se, da je iskusan: slike privlače, a razumije se i njegovo ime . . . O Bože, kako je mizeran taj prvi broj! Ne znamo, s kim da počnemo. Ta javiše se u njem dva pjesnika, sadašnja pjesnika, a oba ponosna: Dr. August Harambašić i Slavoljub Magdić. Imadu jednake misli, jednaku laku formu. Ipak spomenut ćemo prije g. A. Harambašića, jer je bar u prošlosti vrijedio, dok g. Slavoljub Magdić imade žalosno iskustvo („O naše neinteligentno općinstvo!“), da i „Majski cvijetovi“ ne mirišu svakome i brzo iščeznu sa lica zemlje . . . Dakle g. A. Harambašić kano urednik otvara seriju pjesnika. Dakako, da njegova pjesma imade po četiri jednakih rima, da je savršena formom, — da se ponavljaju stare otrcane fraze o prošloj našoj slavi, koja se mora opet vratiti (valjda ona, kad je puk bio rob, kmet šake privilegirane vlastele?!), i da se pjesma svršava sa „Bog i Hrvati“! U današnjoj krizi, kad imade toliko akutnih važnih pitanja, — onda se deklamira o prošloj i budućoj slavi, samo ne o radu u sadašnjosti. Konkretno, g. Harambašiću! Zar ćemo takvim deklamiranjem narod naobraziti i stvoriti članom kulturnih naroda?! Još zgodniji je g. Slavoljub Magdić („naš mladi nadebudni pjesnik!“), koji hoće da reprezentira naš literarni pomladak. I on dakako moli, da mu otačbina bude sretna, rodna gruda (a ne narod!) da je svakomu mila; tješi hrvatsku divnu zemlju da bude u nadi, da će biti, bolje, dok bude „hrvatskog nam kršnog roda“, jer će i njoj sinut sunce (kakvo?) „i žudjena s njim sloboda“. Dakle rod je kršan, a zemlja treba utjehe!!! Rod je kršan (dakako: naobražen, sit, složan, napredan i t. d.), po njemu bit će bolje hrvatskoj zemlji! On ne treba da za se radi, on je kršan, on samo treba da zemlji izvojšti slobodu. Dakako, u toj slobodnoj zemlji, koju bi izvojštio današnji kršni hrvatski rod, mogao bi g. Slavoljub Magdić da bude i — hofpoeta . . .

I takvih nesmisla, kojih jedva da ima u naivnim (al iskrenim) ilirskim pjesmama, producira mlad naobražen čovjek na koncu devetnaestog vijeka! Dostojno mu prednjači Hrvoj Hrvatić svojom suhom verzifikacijom (tu se dakako opet spominje, da će sinut sunce i na vrata Hrvata!) — Ferdo Stražimir Kulundžić razgovara sa svojom vilom, koja nije drugo po njegovom dugom opisu no slaba kopija zdrave šokačke mōme, ona veli, da ga ne će ljubiti, dok ne svane sloboda otačbini, za dom će se boriti „dok mu sunce ne zasija“ (i opet to sunce!), — a na to se rastuži i uz nju i mladi nadebudni pjesnik. Vidi se jasno iz pjesme, da ga vila pjesnikinja zbilja još ne ljubi . . . Miroslav Hirc opet drži, da nije čovjek

onaj, koji nešto krije — pred golubom, pa se — junačina! — smjelo usudjuje, reknuti mu u lice: da će pjesme dati rodu, otačbini, mučenici, — da joj se bar oduži za — život. To je zbilja arhaisko shvaćanje, da otačbina daje — život. Sa pjesma bi bili gotovi. Pripovijest „Vještica“ od V. Deželića prilično miriše po „šaueromanima“. Sav zaplet je nekako nategnut, čudan. I odviše se vidi ona ruka, koja sasma svojevotjno smještava kocke, da stvore nekakvu cjelinu. Tendencija slabo istaknuta, psihologije nikakve, — jedino je jezik na narodnu, i tim koloritom donekle pokrita labava strana sujeta. „Šarov“ od R. Katalinića i „Žabice“ od Stj. Sisačkoga jedine su originalne radnje, koje se mogu podnositi. Prva ima lijepu al iscrpljenu misao; druga se odlikuje duhovitošću, ako i nije drugo, no površno ćeretanje. „Zimska idila“ — i previše idilična svojom nestašicom misli i sadržaja, a „Tiha suza“ to je onakvi tugaljivi idejalistični izljev, koji doduše dolazi iz iskrena srca, ali ne vodi dobrim posljedicama. Dosta smo već nježni i čuvstveni. Treba da postanemo brutalni — tvrdi Masaryk. — Jedan „kritičar“, koji je napisao fulminantan panegirik „Preporodu“ (u „Banovcu“) nije pohvalio drugo, no Harambašićev prijevod „Napoleon I. o Bogu i vjeri“. I to je karakteristično... Mi držimo, da ima u tom članku lijepih misli, — ali te misli nalazi već svako djače u apologetici, pa ima tamo prilike, da ih nauči. O prevodima ne ćemo da duljimo: mislimo, da bi se i u tom imale odabrati onakve stvari, koje djak nigdje ne može da čuje. „Listak“ je naprosto ispod svake kritike. Taj dio, koji u svim listovima zauzimalje vanredno važno mjesto, — u „Preporodu“ je upravo onaj zadnji talog. Ne manje nego 4 objave, koje su obredale sve naše listove, nalaze se u njem. One zapremaju $\frac{1}{2}$ „Listka“. O kritici i izveštaju o stranim literaturama nema ni govora, to je dakako suvišna stvar... Čemu da se naša mladež nauči kritično misliti? Ta onda bi i g. urednik zlo prošao... Još imade par suhih opisa k slikama (koje nijesu ni malo umjetničke vrijednosti), pabirci po političkim listovima o nekim umrlim piscima (sve dakako bez mrve kritičnosti, samo suha data), i onda slavna „Bibliografija“, t. j. citiranje naslova nekih izašlih hrv. knjiga. U ostalom i sam g. urednik je osjećao, da mu „Listak“ nije savršen, pa obećaje da će mu posvetiti veću pažnju. Urednik javlja, da rabi etimologiju, jer tako rade „svi prosvjetljeni narodi“. A Česi nam n. pr. zavidjaju na sreći, što već imamo tako zgodan pravopis, kao što je — fonetski. Bit će glavno za to, jer se g. Harambašić drži one jadne teorije, da je fonetika — „slavoserbska“... Uzmite sve to zajedno, stavite na početak prilično besmisleno naslovnu sliku, i imat ćete I. broj ilustrovanog zabavno-poučnog lista, koji se ponosno imenuje „Preporod“. Svaki mladi čovjek, koji se hoće „preporoditi“ bar za 40 godina — na trag, neka si ga nabavi, za cijelu jednu godinu bude se „preporadjao“ za cigla 2 forinta. A neka pamti, da će se „preporadjati“ i — slikama!!...

* * *

Dã, jedan se dio mladje generacije buni. Kao gusjenica, kojoj je već pretijesna koža, pa želi da se svuče i osvane u novom, širem, pristalijem ruhu, — tako se i ta mlada generacija trza, ogledava i smjelo kroči novim stazama. Nit ona bezbrižno ljenjari po adetu starih, nit nervozno tapa po mraku za novim idejalima: ona ide bistre glave, otvorena oka i čvrsta koraka. Ona ide najboljim putom: ona gleda i radi kritički. Ne osudjuje naprosto naše dosadašnje pisce, već priznava i njima zasluga, ne osudjuje ni moderne tudje, a da ih nije ni čitala, kao što je u nas običaj, — ona gleda, ispituje, izbire što je dobro. Znade, da je bilo i u prošlosti lijepih i dobrih stvari, — al vidi takodjer, da i u modernim stvarima ima zlatnih zrnaca. Istinito, lijepo i dobro hoće da nama prikaže a korisno da ucijepi u našu svježju, nepokvarenu krv. Ona već ima nekih zasada, načela; ima ljubav i razumijevanje za sve lijepo i dobro, a iz dna duše mrzi

frazerstvo, nesamostalnost, duševno i tjelesno ropstvo, nekritičnost, stagnaciju, nerad i zasukanost. Ta mlada generacija ima u sebi sve uslove (možda jedino ona), da se doskora razvije u jaku generaciju, doraslu velikim preokretima, što se spremaju u dvadesetom vijeku. A pomislite, da je ta generacija većinom dosta već izkusila, dosta otvrdnula, — bez straha. U gnijezdu filistarstva i plazanja, u našem bijelom Zagrebu, skupila se u malen krug i ondje kopa lagume pod našim zasukanim predsudama . . . Tiho, bez bučne reklame radi. Okupila se oko zbornika „Nova Nada“, izdala eto 5 svezaka i tim dovršila prvu knjigu. Na svakoj stranici se jasno očituje tendencija njihova rada, svagdje vidiš kritičnost, ono oštro oko, koje se ne zadovoljuje blištavom vanjštinom, već nemilosrdno prodire u samu bit te ju raščinja. Dašto, savršenosti još nema. Često se čuti onaj mladenački duh. Ima tu i površnog diletantizma i suvišnog zanosa. Al što je vrlo važno, to vrijedi ponajviše za zabavne stvari; baš kritika odaje veliku oštroumnost, gotovo mušku objektivnost i spremnost. Važno je takodjer, da se za sada ne primaju nikakvi prevodi, sve su same izvorne stvari. Mladja generacija hoće da pokaže, što ona može. U tom radu idu zajedno kao prava braća Slovenci i Hrvati, — uz sve ostale simptome, to je jedan od najradosnijih. Kao da se instinktivno naslućuje potreba budućnosti . . . Uz obilje pjesama (vrlo malo ljubavnih!) ističemo jednu realističnu dramu i nekoliko pripovijedaka, koje odavaju sasvim samonikle talente. Nu kako već rekosmo, osobito je pomno uređivan kritični dio. Tu ima studija (paralela) o Zoli i Tolstoj, o Franu Govékaru; ima „književnih bilježaka“, „literarne kronike“, „kazališne kronike“, vijesti „iz djačkih krugova“, „pabiraka po tudjim literaturama“, „biografija“ (Michelangiolo, Emerson, Swift), „mlade Hrvatske“ i „mlade Slovenske“. Pomislite, da sve te radnje provejava zdrav, kritičan duh; da se ocjenjuju i takva važnija djela, koja su samo izašla u kojem našem časopisu (što je za nas gotovo nešto nova); da se osobito članci „Mlada Hrvatska“ i „Mlada Slovenska“ odlikuju upravo krasnim i praktičnim mislima za naše zanemareno djaštvo, — pa onda da se s nekom nadom ne gleda u tu mladu poduzetnu generaciju? Mi se čvrsto nadamo, da će i ona s vremenom upoznati svoje pogriješke, bolje nesavršenosti, pa nastojati, da ih istrijebi, da se usavrši. Dosta smo imali četvrtkaraktera i poluljudi. Premda nas razlučuju neka načela, — mi simpatično pozdravljamo taj pokret. — Sredinom veljače započinje II. knjiga, (5 svezaka, pretplata 1'20 for.); novci i sva pisma šalju se na adresu: Andrija Milčinović, Zagreb, Vlaška ul. br. 40. II. kat.

*

„Narodna Misao“ v Zagrebu.

Veleindustrija, veleobrt, veletrgovina, industrijelno razumno poljedelstvo, evo talismani današnjega svetovnega gibanja: v blesku ovih talismanov združila ¹⁾ se je 1871. Nemčija, prilašča si Anglija po vseh delih sveta kolonije kot odjemališča za svoje proizvode, in si odtvarja pot čez Sibirijo do Kitajskega in Velikoga Morja v modri previdnosti za bodočnost i Rusija. Le kar je veliko, more obstati v splošni konkurenci; to velja i o narodu. Od starega Mommsen-a se še lahko mimogredé kaj naučimo; tako sem si zopet zapomnil njegov nedavni izrek: „voditi in kulturo sejati more samo kompaktni narod“; ²⁾ Mommsen ima respekt pred Slovani, nikakor pa ne pred razkosanimi plemeni, kakor so Čehi, Poljaki, Slovenci itd.,

¹⁾ In se še vedno združuje z Avstrijo; zakaj pretežna večina vse avstr. trgovine je z Nemčijo; to, kakor i pošta, živo kulturno občevanje etc., pomenja faktično jedinstvo vseh Nemcev.

²⁾ In v občje Nemci; „Kölnische Zeitg.“ je nedavno opozorila i na naš list, kojega zaradi širjega slovanskega in socijalnega stališča Nemci baje na smejo prezirati.

koje zaničljivo imenuje „Splitter (iveri) der grossen slavischen Nation“. (Prim. izrek univ. rektorja Thanerja v deželnem zboru štajerskem, da z Nemci slovanski narodi v Avstriji ne morejo biti jednake cene.)

Žalostno, da nas morajo k razumnosti voditi vedno le tuji! Kdor ima količkaj odprte oči in gleda bez predsodkov v svet, mogel je zapaziti mogočnost principa „en gros“. Smešno in glupo je, če kdo misli, da se moremo v svetovni gospodarski in kulturni konkurenci vzdržati Slovenci sami; uprav tako naivno je, slično soditi o Hrvatih samih, o Srbih samih i t. d. Če je kdó študiral le prve principe narodnega gospodarstva, mednarodne moderne komunikacije ter svetovne politike, in če je količkaj pazno zrl na življenje eksponiranih malih narodov, kakor so n. pr. Slovenci, in še vedno kaj podobnega trdi, — potem tak dela onim, ki se izvrstno drže svojega pravca: *Divide et impera*“, premo v roke, tak po naših nazorih dosledno, akopram po ovinkih teži, kar se Slovencev tiče, k germanizaciji.

Nam „narodnost“ ni nobena romantična vinska fraza; v naših očeh spada i ubogi, na pol prodani slov. kmet, revni, tujemu tovarnarju služeči delavec, pred ponemčujočo vlado tresoč i slov. uradnik tudi k narodu — pri nas je narodno vprašanje eminentno socijalno in britko važno.

V hudih svojih domačih težavah smo se često ozirali prek Sotle na brate, da bi tam našli pomoč, ali vsaj vspodbuden vzgled — a z mračnim čelom smo se obračali in stopali po trnjevi poti v partikularnem smeru naprej, še več pa menda — nazaj...

Pred seboj pa sedaj imamo list: „*Narodna Misao*“; „nama je stvarati uvjete, pripravljati etapu i teren za buduće veliko doba...“ je listu zadača; in kako bode deloval? Oh, dela še preveč, ker nam nedostaje vsem mnogo, mnogo... Pozdravljamo iskreno bratski list!

Program listu je obširen in lep; seveda, glavna stvar bo delo, razumno, ne-umorno, potrpežljivo, in konkretno delo!

Nekaj se nam dovóli še pripomniti. Po naših nazorih je dandanes kakor vselej gospodarska neodvisnost prvi uvjet vsaki drugi, torej i kulturni in narodno-politični samostalnosti; tega ne trdi samo Marx, Lassalle, A. Wagner itd., ampak pred Tomažen Aqu. že Aristoteles (Polit. VII. 5). Da se ne bi preveč raztapljali v „narodnosti“, postavimo se koj na realna tla in poprimimo se prve zadače: sistematično otvrditi si lastno hišo, lastno ekonomijo.

Japonci so hitro spoznali „knif“ moderne Evrope, vsled koje bi oni morali biti le odjemalji in sužnji njene industrije, in so se gospodarsko, s svojo mlado industrijo, oslobodili. V naš tilnik so se sicer naši „prijatelji“ globlje zažrli nego na Japonskem, bode se torej pijavek težje otresti, — zato smo pa tudi Evropejci! Vsakojako se nam je zbuditi iz lene letargije, v koji smo doslej životarili; nam je treba širokega obzorja in globokih socijalno-političnih študij.

Kulturno in politično neodvisno Jugoslovanstvo je ekonomično neodvisno Jugoslovanstvo. Dal Bog, da izborni možje okoli „*Narodne Misli*“ delujuje v tem velikem smislu, v kojem so že tudi začeli!

Ivan Sotlán.

*

Hrvatski trgovac.

Novom godinom počeo je izlaziti u Zagrebu prvi trgovački časopis u nas. Vadimo iz uvodnog članka „*Naš program*“:

„*Moderni obrti, usavršena proizvodnja dobara i unapredjena prometna obćila pretvorili su danas čitavu zemlju u jedno prometno polje, koje spaja gospodar-*

stvene probitke najrazličitijih država i naroda međusobnim uskim vezom. Naše doba razlikuje se od prijašnjega najviše u tomu, što se gospodarstvene promjene sada mnogo brže radjaju i razvijaju, što njihov dojam djeluje jačom silom te obziče obćenitiji krug interesa, koji su po načelima narodnoga gospodarstva i državne politike uzajamno spojeni. U tom povodu pomnožili su se dosljedno i uvjeti, što ih danas mora da posjeduju oni, koji sudjeluju u tom međunarodnom prometnom gibanju. Glavni pokretač istoga je trgovački stališ. Trgovačko zvanje stavlja zato u današnje vrieme na svoje pripadnike toliko zahtjeva, kao malo koje drugo zanimanje. Premda se pojedine grane trgovine među sobom znatno razlikuju, ipak imaju sve zajedničkih interesa, te tu, bud izravno bud neizravno, jedna od druge zavisne. Uman trgovac valja stoga da nastoji, da upozna ne samo pojedine dielove, već celo bivstvo te uzajamnosti. Temelj te spoznaje daje mu školska naobrazba, koju praktičnim radom djelotvorno usavršuje i koristonosno upotrebljava. Nu pošto priroda ne spava, a ljudski um ne miruje te se odnošaji, što naravnim putem, što čovječjom rukom mienjaju, treba da razboriti trgovac budnim okom prati sve pojave i događaje, koje ta poticala radjaju na obsežnom području njegova znanja, to jest, na trgovačkom, industrijskom i prometnom ili jednom rieči narodnogospodarskom polju. Najsgodnije vrelo, sa kojega trgovac može crpiti točne ubavjesti o svim tim dogodovštinama je strukovni časopis.“

Tako je evo došlo do ovoga prvog hrvatskog trgovačkog glasila, kome je već prvi broj veoma zanimiv i biran. Uz uvod. članka „Načela uspješne trgovine“, nalazi se u 1. broju vrlo zanimivo predavanje prof. Bošnjaka „o burzama i burzovnim poslovima“, o kom ćemo izvjestiti, kad se članak svrši. Zatijem se govori o margarinu i njegovoj produkciji. U Hrvatskoj je jedna tvornica margarina i to na Sušaku od tvrdke J. Heindlhofer. Po podacima iz god. 1892. iznosila je godišnja produkcija ove tvornice preko 700 metr. centi margarina, što se izvozilo u Austriju, odnosno u Tirol.

Mi radosno pozdravljamo ovaj časopis i želimo, da se što prije ispune ideali, koje je postavio sebi za cilj, jer su to ideali i naši i cijeloga naroda, koji će u svojoj kući tek onda postati svojim gospodarom, kad mu ne budu trgovinom i uopće gospodarstvom upravljali tuđinci, nego njegovi sinovi. Gospodarska emancipacija u svim smjerovima, to je najzdravija i najspasonosnija težnja, za kojom nam mora smjerati sav naš rad.

List izlazi dva puta mjesečno (1. i 15.), a stoji 4 for. na god. Uredništvo i uprava se nalazi u Samostanskoj ulici br. 16. Zagreb.

*

Bezenšek Anton. **Bolgarija in Srbija**, s. 1—237. V Celovcu, 1897.

Sada, kad južni Sloveni (njihove omladine, a za omladinom poći će i ceo narod) počinju sve življe težiti, pa i raditi na međusobnom zbližavanju i upoznavanju, ova se knjiga javlja baš u zgodan čas. Pisac njen želi, da što bolje upozna Slovence sa narodom u državama njihove balkanske braće — želja, koja je doista vredna svake hvale. Ovo u toliko pre, što se knjiga s ovakim smerom najpre javlja u Slovenaca, dok se u nas, Srba i Hrvata, i ako smo veći narod, još niko ne nadje, da nam dade sličnu knjigu o Slovencima. U predgovoru pisac sam veli, da nije imao nameru pisati „znanstvene razprave“ nego je pisao „v zabavno-poučnem smislu“, što je naravno i opravdano samim zadatkom knjige, koji napred pomenusmo.

Knjiga je podeljena na dva dela: u prvom, većoj polovini govori se o Bugarskoj, u drugom, manjoj, o Srbiji. O svakom se zemlji govori u 4 odeljka:

„zemljepisni, zgodovinsko-politični, narodopisni i gospodarski del“; uza svaku ide po jedna kartica i priličan broj slika (fotografija). Odmah nam valja reći, kako se jasno vidi, da pisac mnogo bolje poznaje Bugarsku nego Srbiju. A to je i lako razumeti, kad imamo u vidu, da on već dugo godina žive u Bugarskoj, po kojoj je, kako se iz pojedinih napomena vidi, mnogo putovao i mnogo od onoga, što opisuje, sam lično video ili slušao — dok je za Srbiju poglavito bio upućen na druge pisce (Karića i Niketića pored zvaničnih podataka). Naročito dobro poznaje bugarski narod i njegov život, za koji se, kako se vidi, i sam osobito interesovao. Iznoseći vrline marljivog i štedljivog bugarskog naroda i njegova prosta i prirodna života, on u isto vreme ističe te vrline kao primer čitaocima iz svoga naroda. I ako bi se možda našlo, premda vrlo malo, i takih mesta, gde pisac greši ili po malo preteruje u hvali, ipak je ovaj deo knjige, o Bugarima, takav, da ne bi bio na odmet ni našim čitaocima. Odatle bi ne samo mnogo naučili, nego bi dobili i pravilnije mišljenje o bratskoj Bugarskoj i uvideli bi, kako u nas ima mnogo ukorenjenih pogrešnih pojmova o bugarskom narodu, od koga bismo i mi imali dosta čemu da se naučimo. — Moglo bi se piscu zameriti, što preko jednog dela bugarskog naroda, onog muhamedanske vere (Pomaci), prelazi ćutke, ma da je i o tome trebalo što god više reći. Cara Samuila smatra za Bugarina. Srbi i Crnogorci kao da su mu dva naroda, jer veli (str. 112): „Kakor pri Srbih in Črnogorcih . . .“

Kao što smo pomenuli, deo o Srbiji dosta je slabiji, i tu ima više grešaka. Tako su za dužinu granične linije i za povišinu uzeti dosta netačni stariji podaci mesto novijih i tačnijih: prva blizu 1700 km., druga 48.300 km.² Mnogo nas iznenadjuje netačan oblik Srbije na kartici, koja ide uz ovaj deo knjige: Kao da je crtana proizvoljno, bez ogledanja na bar koju od današnjih karata. I ovde Crnogorce ubraja u druge narode (str. 193). Južnu ili Binačku Moravu zove Bugarskom M. a zapadnu Srpskom Moravom; prvi je naziv pogrešan i davno iz geografije izbačen, a drugi i ne postoji. Čudno nam je, na osnovu čega kaže on na str. 185: „... a bolj trezni (to Srbi) priznavajo za bolgarske tudi Pirot, Leskovac, Vranjo itd.“ (!), jer nama nije poznato, koji su to „bolj trezni“ i gde oni to „priznavajo“. U Srbiji nije tamburica tako poznata ni „priljubljena“, pa s toga i nema smisla slika „Prva vaja na tamburici“. Tako isto ne znamo, rašta je uneta slika „Rodopska vil“. Mesto ovih slika mogle su ući druge, naročito za nošnju u Srbiji, koja i inače nije predstavljena, kako bi trebalo. — Ima i drugih omanjih grešaka, kao: „glavna ulica Terazija“ (u Beogradu); „v šabačkom okrugu“ (šabački je bio u staroj admin. podeli); „V mestu Užicah“ („Užice“ nije množina); Svilanjac mesto Svilajnac; „srbske gimnazije imejo po sedem razredov (već 7 godina imaju po 8 razr.); „makedonski zidarji (cincarji)“ . . . (cincari u Srbiji nisu nikad zidari, nego opet Srbi) i t. d.

Knjiga se inače odlikuje tačnošću i novijim podacima. Što pak osobito valja pohvaliti u ovoj knjizi, to je stil i vešto raspolaganje gradivom. Stil je prost, jasan, način pričanja vrlo prijatan i zanimljiv. Materijal pak, i ako je u glavnom rasporedjen u pojedine odeljke, ipak je na više mesta isprepletan, i često su na zgodnom mestu umetnuti i raznoliki drugi (najčešće istoriski) elementi, koji su čitaocu dobro došli, jer mu ne daju da se zamori, održavajući mu interes i privlačeći pažnju. — S toga i mi, sa svoje strane, preporučujemo ovu knjigu, iz koje će se na prijatan način moći dovoljno upoznati sa narodom i državama srpskom i bugarskom.

Beograd.

J. E.

V A R I A.

Slovenci vedno bolj spoznavajo svoj glavni nedostatek, gospodarsko odvisnost. Dr. Pečnik¹⁾ iz Aleksandrije je v „Soči“ dobrih mislij izprožil o Slovencih v razmerju z mednarodnim prometom; tak načrt treba bi pa bilo raztegniti na vse Jugoslovane, ki so že po narodi, po rekah (Sava) zvezani med seboj; v savinjski dolini vstanovili so zadrugo za prodaj lesa; na Goriškem je marljivega gibanja (dr. Tuma). I naši listi precej razširjajo in vsovršujejo važni gospodarski oddelek.

Veliko je še dela; ne samo produkcijo dvigniti je naša skrb, ampak celi svetovni gospodarski aparat študirati je glavna naloga naših sedanjih in bodočih voditeljev; kako slabo se pri nas še poznajo zmotane mreže cele finance, zlasti „haute finance“, borze, banke...; in vender se tam staka naše ubogo premoženje! Bogate so jugoslovanske dežele, za industrijo vsled vodnih sil itd. vstvarjene — a tega se ne zavedemo; nedavno je zopet nemška firma morala priti, da bo izrabljala velike sile Donave od Železnih Vrat nizdoli. Materijelno uboštvo je naš največji sovražnik, ki bi nas vtgnil i moralno ugonobiti; naj bi si vender moralisti zapomnili načelo sv. Tomaža Akvinskega: *Ad virtutem requiruntur divitiae*, K čednosti je treba premoženja. In če tako izborni učenjaki in ekonomii, kakor Adolf Wagner, mogočnim in bogatim Nemcem zabičujejo, češ: es ist für uns eine Lebensfrage, einen grossen Theil unserer Kraft in Macht zu verwandeln („Zukunft“ 22/1.), kaj naj bi potem mi siromaki sami sebi naročali? Nemci se sami izpovedavajo, da so še premalo praktični, naši ljudje pa vedno govorijo o principih, kateri nas ločijo, pa nočejo razumeti, da je prvi vsem lastni princip: vsak dan jesti, in da bo ta princip pri nas kmalu iluzoričen. Nekaterim že lasje padajo iz glave iz strahu, da se morala gubi, ne vidijo pa, kako strašen servilizem gnije po vseh kotih Slovenije, kako našinci na trebuh padajo pred vlado, če jim ta vrže kako drobtinico v lačni golt, kako ližejo po vladnih organih, ki bi nas najrajši utopili v žlici vode, jih še imenujejo častnimi občani... kako se gotovi ljudje zamaknejo v ekstazo, če je kaka pošta po pokroviteljstvu in intervenciji pri Nj. Exc. ministru za itd. srečno dosegla milost dvojezične poštne stampilije... Tukaj je izvor naše bezmoralnosti, v bedi, siromaštvu! Osigurajmo si materijelni blagostan, in potem bomo bez krika in vika obešali na svoje urade celo slovenske napise! Naš delavec, kmet, dijak pa že danes strada! Zdi se mi ali neumnost ali lenoba, vedno križem rok moralizirati in jadicovati, dočim je pol Slovenije že prodane, dočim nas Nemci sistematično spodkopujejo („Südmark“), dočim je Slovenec le še ponižen sužnjik tujcev; ozrimo se n. pr. v okolico mariborsko, in zona nas obide pri pogledu revnih viničarjev, ki si ne upajo vpričo gospoda Nemca niti z otroki slovenski govoriti! Moje mnenje je: aut — aut; ali se naj naši vodje res poprimejo prvega našega, to je gospodarskega principa, kojega važnost mora vsak priznati, ali pa naj ljudstva dalje ne vodijo v revščino in glad. Dokler ni tega trdnega principa, tega prvega temelja, ne more o drugih principih dosti govora biti.

Nemčija dosledno izvaja svoj program, po kojem ima Avstrija le ozadje (Hinterland) in odjemališče biti za njeno industrijo; Nemci delujejo pozitivno; naravno, da je i nam treba pozitivnega dela in ne samo politike dvojezičnih napisov ter puhlih interpelacij. Res, tudi pri Nemcih je dosti fraz, ali ti frazerji so vsaj v službi izbornih, globokih mislecev; Rich. Wagner, Lagarde, da o Bis-

¹⁾ Dobra je formulacija: politično združena Slovenija zahteva za uvet gospodarsko združeno Slovenijo. Analogično bi mi rekli i o Jugoslovanstvu.

marku ne govorimo, i dr. so možje, ki so na daleč in široko zrli. Poprimimo se i mi pozitivnega dela, in sicer minucioznega, vestnega; vspehi nam bodo v tolažbo in plačilo; ne odlagajmo, da ne bo prepozno! Jugoslovanom in Balkanu bi v naših resnih časih treba bilo ozbiljnih mož, kakor je bil pred 100 leti Srb Obradović, kojega je ljubav do naroda gnala po celi Evropi, da jo je spoznal in, kar je do brega, presaditi skušal med bedno svoje ljudstvo.

* * *

Ruski listi predbacivajo avstrijski diplomaciji, da se preveč meša v balkanske zadeve; za Milanom tiče baje razni elementi. Na drugi strani se pa ima v Aziji Rusija braniti pred zavistjo Angležev: tam seza njena moč do Velikega Morja in države „sredine“, tu si pa je za mornarico otvorila pot v Sredozemsko Morje.

Tolstoj piše v „Voprosy (vprašanja) filosofii i psihologii“ (Moskva) razpravo o lepem; kar se je v 2000 letih že pisalo o tem, bilo je, pravi, jednostransko, presubjektivno; vsi estetiki več ali manj povdarjajo le vžitek, ugajanje; bistvo lepote pa je v družabni stiki posameznih individuvov, v komunikaciji taistih. Dosedaj smo čitali le uvod.

A škerčeve nektere umotovore prinaša „Arbeiter Ztg.“ v gladkem prevodu. „Slovanski Svet“ dobro opozarja na separatistično politiko Mladočehov, ki toli škoduje i drugim Slovanom. Če smemo še mi kaj reči, povedali bi svoje mnenje, da je v življenskem interesu vseh tlačjenih avstr. Slovanov — poljskih plemenitašev k tem ne štejem — občno tajno volilno pravo; potem bo možno narodno samodoločevanje, nar. avtonomija, dočim Mladočehi s svojo ozkogledno politiko kujejo slovanski ekspanzivni zdravi in mladi element v železne verige sedajnega krivičnega „Besitzstanda“.

BILJEŠKE.

Cijeli naš narod, Hrvati, Srbi, Slovenci, pa i druga naša braća spremaju se da proslave dan 16. veljače, dijamantni jubilej starca biskupa

Josipa Jurja Štrosmajera.

Već k 84. rodjendanu sa svih strana su došle čestitke biskupu, i slavi se u njima velikan, mecena, kulturno svjetlo našega naroda — svih Slavena! Bilo je vrijeme, kad se širom Jugoslavije uvažavao glas Štrosmajera političara. No uporno nastoianje i bijesno napadanje protivnika srušilo je političku veličinu; htjelo je da sruši i kulturnu, no ta je ipak ostala. Danas, uz male iznimke, sav naš inteligentni svijet slavi mecenu, duh i tijelo naše kulture, a oprašta, — zatvara oči pred pogreškama Štrosmajera političara. Dijamantni jubilej crkvena je slava. No Štrosmajer, svećenik crkve i vjere kršćanske, baš je za to i svećenik narodni, svećenik sreće i ljubavi narodne. I za to će nam se oprostiti, ako progovorimo o jednoj političkoj ideji, koja je — da tako kažemo — uništila politički prestiž biskupa.

Kad se 60tih godina pitalo, da li ćemo s Austrijom ili s Magjarima, Štrosmajer i njegovi prijatelji bili su za Austriju. Nisu uspjeli. Smatralo

se to za izdajstvo na našoj narodnoj prošlosti i historičkom državnom pravu. I danas niko više ne misli na savez s Austrijom, ni mi više na to ne mislimo, i to za to, jer se uža Austrija sama u sebi već lagano raspada, a u drugu ruku tako smo daleko već zagrezli, da natrag više ni ne možemo. Ali nek bude barem pravedan sud našoj nedavnoj prošlosti, — ideji biskupa Štrosmajera. Daleko je gledalo njegovo oko, kad je htio, da ne prekinemo izravne sveze s Austrijom. Ideja federalizma bila bi možda već riješena, Hrvatska bila bi prevagnula slavensku većinu u Cislitavi, a već u početku mogla je imati veću avtonomiju, nego što je ima sada: imala bi danas evropejsku vladu, moglo bi se govoriti o javnom moralu, ne bi se gospodarski uništavala, a moralno ubijala; pitanja riječkog ne bi bilo; bila bi sjedinjena s Dalmacijom, a možda i s Bosnom i Hercegovinom; slobodna i jaka mogla bi pomagati potlačenoj braći svojoj u Ugarskoj, — ta sve bi bilo drukčije nego što je danas!

Slaveći slavu svih Hrvata, slavimo i svjetlu ideju velikoga biskupa, koji je svojim bistrim pogledom vidio, da naš narod treba da ostavi razrovanu cestu državnog prava i krunu Stjepanovu, pa da podje putem svojih životnih interesa Štrosmajer je birao između Azije i Evrope. Birao je Evropu, drukčije nije ni mogao. Doći će vrijeme, kad će svi to uvidjeti, a mi činimo svoje i čestitamo

Štrosmajeru,

velikom Hrvatu, biskupu i političaru.

*

Govor dra. M. Derenčina u proračunskoj raspravi. Ovdje moramo istaknuti, što je dr. Derenčin govorio o seljačkom pitanju. Nema sumnje, u hrvatskom je saboru njegovo shvatanje toga pitanja nova pojava, kao prvi glasak nekoga novoga pravca. Doslije se seljačko pitanje javljalo samo u pojedinim pitanjima gospodarskim, koja su se ticala ponajviše seljaštva t. j. to i nije bilo nikakvo seljačko pitanje, nego sad pitanje o zadrugama, sad pitanje o lihvi itd. Dr. Derenčinu seljaštvo je jedna velika cjelina, u gospodarskom pogledu jedan znameniti organizam; seljačko pitanje shvata kao pitanje toga organizma, koje u sebi sadržaje čitav niz i pitanja i pojava, što se moraju sistematski poučiti, urediti i sistematski rješavati. Dr. Derenčin iznio je to pitanje načelno, kao pitanje velike samostalne važnosti, a ne kao pitanje sporedno, kakim se dosad držalo. Dr. Derenčin pokazao je na broj seljaštva u Hrvatskoj i opravdano izveo, kako iz razmjera: 2,000,000 seljaka prema 300.000 „gospode“, slijedi, da bi se zakonodavstvo imalo osobito brinuti za stalež seljački. Dr. Derenčin pokazao je na seljački elemenat kao na najvažniji gospodarski faktor u Hrvatskoj i upozorio s jedne strane na ekonomno stanje seljačko, koje se pod Khuenovom vladom ravna po principima: ograničeni kredit a neograničena ovraha, a s druge strane na znamenite institucije, koje bi imale potpomoći valjanu organizaciju seljačkoga gospodarstva. Zasluga je Derenčinova baš u tome, što je iznio nekoliko „gospodarskih“ principa, pod kojima seljačko gospodarstvo propada, i nekoliko principa, na kojima bi se imalo seljačko gospodarstvo osnovati.

Tako se u hrvatskom saboru još nije govorilo, premda bi trebalo, da se take misli u njem čuju, od kako on stoji na osnovi demokratskoj, i šta više, da one budu i u većem opsegu osnovom hrvatskoga zakonodavnoga rada. Nu s veseljem bilježimo, da se bar toliko reklo. Velimo „bar“, jer ni dr. Derenčin nije toga pitanje iznio u cjelokupnom njegovu značenju. Kad dr. Derenčin vidi broj seljaštva, koje je gospodarski osnov Hrvatske, valja da ne će posumnjati, da u toga broja ima i duša, koje ne ispunjavaju samo gospodarski

interesi. A kad bi se iz toga povukle i konzekvence, gospodarski zahtjevi dra. Derenčina sastali bi se s tolikim zahtjevima kulturnim i socijalnim, koji bi im podali mnogo tvrdje osnove i mnogo više moralne snage.

Moralnu snagu crpu zahtjevi dra. Derenčina u motivima, koji da su ih izazvali. Za razbor hladnokrvna državnika bila bi već dovoljna predočena činjenica, da se 2 milijuna seljaka bavi agrikulturom u agrikulturnoj zemlji, koja broji nešto preko 2 milijuna stanovništva. Nu taj razmjer 2 milijuna potištenoga seljaštva prema 300.000 privilegovane gospode, čovjeku i rodoljubu dira i osjećaje ljubavi i pravednosti. Ti osjećaji ne podnose stanja, u kojem pravna (u Hrvatskoj: despotska) država ima pravo, da čovjeku uzme 20 f., kad ne plati 75 n. globe. Ti osjećaji ne podnose, da se napuštaju bez državne pomoći milijuni, koji rade od zore do mraka, da u prvome redu namire državne zahtjeve, a ostatke da upotrebe za svoje ljudske potrebe. Ti osjećaji ne podnose, da nekolike tisuće apsorbiraju muku dvaju milijuna.

„Mensa academica“ na hrvatskom sveučilištu. Darom, što ga je za osnutak mensae academicae darovao g. Mijo pl. Novaković u svoti od 10.000 f., mogla se napokon ostvariti ova djačka institucija, koja je spadala među najveće potrebe zagrebačkih sveučilištara. Po želji gosp. darovatelja, kamate darovane glavnice do osnutka „mensae academicae“ imale su pripadati hrv. potp. društvu, da ono pribavi opskrbu nekolicini svojih članova. Potporno je društvo raširilo taj namisao u dva smjera, predloživši, da će onim svojim članovima, koji to ushtiju mjesto novčane potpore dati mjesečne biljete za objed, a pozvalo je i ostale siromašne sveučilišne gradjane, da mu uplate mjesečni prinos za „mensu“, da dobiju za tu svotu jeftiniju i bolju hranu. Cijena je objedu za članove „mensae“ 6 f. 80, a za objed i večeru 10 f. Doslje se prijavilo 40 sveučilištara. Mogla se dakle „mensa“ 1. veljače o. g. otvoriti.

Prvom je zajedničkom objedu prisustvovao odbor hrv. potp. društva, rektor dr. J. Dočkal i nekoliko sveučil. gradjana, koji nijesu članovi „mensae“. Predsjednik je potp. društva u svom pozdravnom govoru izrazio svoje osjećaje, koji ga obuzimaju, kad vidi ostvarenu jednu od velikih potreba svojih drugova. Izrekao je hvalu g. pl. Novakoviću i upravo začudnom poniznošću i oduševljenjem spominjao zasluge g. rektora za „mensu“. Upravo je divna stvar, kako slušač 4. filozofije ne zna govoriti bez neograničenih hvala i fraza svomu rektoru; kako misli, da će ga uvrijediti, ako ne spomene nekih velikih zasluga, kojih u opće i nema, jer kraj gotovih 10.000 f., kraj jednostavne promjene oblika potpore (mjesto novca objed) nije ni rektor ni odbor potp. društva mogao steći kakih velikih zasluga. Gosp. bi predsjedniku više dolikovalo, da se manje rastapao od nekoga milja pa spomenuo, **kako je „mensa“ jedina uredba sveučilišnih djaka, u kojoj se njih 40 može sastati, a da im to od sveuč. oblasti ne bude zabranjeno.** Rektor je međjutim sam sveo veličinu svojih zasluga na određeni minimum u svom zahvalnom govoru. I zaista, to je bio samo zahvalni govor, iz kojega smo doznali, da je osjećaj prijateljstva, što ga g. rektor prema djacima osjeća, samo posljedica njegova neprestanoga živovanja u zavodima od dobe, kad je „tako reći — veli g. Dočkal — počeo misliti svojom glavom“, pak sve do sada. I više ništa nije imao g. rektor da kaže svojim učenicima, svojim „mladjim prijateljima“. Nije spomenuo ni kršćanske ideje ljubavi bližnjega, koju je izbacio g. predsjednik. No više nije bilo g. rektoru ni potrebno da kaže; iz svoga govora bio je predmetom srdačnih ovacija, koje su po svom tonu podsjećale na tonove bivših „Zastavinih“ skupština i budućih „klicanja“ „obljubljenim“ šefovima.

Nijesmo to spomenuli nezavisno od ustrojenja „mensae“; savez će nam prikazati rečenica: „ne živi čovjek o samom hljebu“. „Mensa“ je osnovana,

ali za to, da hrani ljude; je li dakle „mensom“ učinjeno sve? Ne, još nije gotov posao ni oko same „mensae“. Što je učinjeno, palo je kao zrela kruška u krilo potpor. društva. Ono ima da povede još veliku i sustavnu akciju, koja bi siromašnim hrv. sveučil. građanima namakla mnogo više uvjeta za čestitu egzistenciju. Toga doslije nijesmo vidjeli, ali to očekujemo. Ta učinjen je početak, za koji se veli, da je najteži. Neka se društvo makne iz uskoga opsega svojih sjednica, zahvala i priredjivanja koncerata, i neka ne zaboravi uz to, da čovjek ne živi o samom hljebu.

„Nadopunjak saborskoga govora“ Jurja baruna Rukavine glasi doslovce upravo ovako: U sjednici sabora progovorio sam u glavnoj debati o proračunu dne 14. siečnja 1898. govor, koj je obilježio moje stanovište, nu izmaklo mi se je napomenuti, što se iza govora ima dodati uz ono što je „Hrvatska Domovina“ priobćila 15. t. m. o. g. te dne 20. o. mj. priobćujući moj govor u cjelosti.

1. I glede jezika imadem sliedeće navesti: Pravi horvatski jezik je onaj, koji se temelji na originalnih riečih narečja kajkavskog, štokavskog i čakavskog u nas Horvatah, onda na originalnih riečih ugarskih Slovakah i Rusah i na tom temelju stvorenih riečih za izraze, koji se imadu tekar pronaći ili skovati. Fonetika i rieči nove to jest srbske izmišljotine, iz horvatskog jezika stvaraju novi jezik, da svoju tvrdnju podkriepje, kao da smo mi od njih jezik preuzeli a naši mnogi sliede njihove stope, što ja kao horvatska korenika najstrožje odsudjujem.

2. Ja znamem za tri vrsti Srbah: Jedni služe tudjince te cjepkaju hotice narod u tu svrhu, drugi su zasliepljeni i fanatizirani a treći indiferentni. Kod takovog stanja tih Srbah nema nade, da će sada što polučiti od nas Horvatah i to samo kod inteligencije. Sam pravi puk za narodne svetinje i jedinstvo naroda jošte nije posve pokvaren i ne služi hotimice tudjince.

Nedirajmo u njihov osjećaj, smatrajmo svakoga, koj se nije prodao, samo za zabludjelog brata te ih upozorivajmo uvijek od vremena do vremena na zajednički rad, koji u našoj monarkiji može samo jedan biti s uspjehom po sam ukupni narod: a to je rad na temelju načela stranke prava.

Narod u skupnosti može jednako uživati i što postići a razciepan služi i nehotice tudjincu i mora većinom trpiti sve nezgode dok uživa samo nekolicina, koja služi onome, što ukupni narod tare.

Narod kao cjelina može samo jedno ime imati i pod jednim imenom skupnost predstavljati a to ime od pradavnine jest Horvati. Srba je bilo tamo dalje od Bosne prama jugo-izhodu u staroj Srbiji a od stare Srbije sve prama sjevero-zapadu je horvatska djedovina do Severnika (Semering) i do Budima.

Ne vjerujte pobijanju te tvrdnje, već razmišljajte koliko smo izgubili služeći tudjinstvu, nesloge radi i hlepnji českog kralja Otokara i knezovah našeg naroda, da budu uvršteni medju njemačke Reichsfürste.

U Zagrebu dne 22. siečnja 1898.

Juraj barun Rukavina.

Dakle o nom u govoru od 14. I. 1898. još i ovaj „nadopunjak“! I time je valjda završeno. Kad je g. barun upotrebio doslije nečuveni način u parlamentarnom svijetu, da naknadno, napiše nekoja svoja „stanovišta“, koja su mu u govoru saborskom „izmakla“, mislimo, da im on pripisuje osobitu važnost, važnost političkoga „credo“, koji je izrečen jedanput za vazda. Ili valja da nije g. barunu još što godj iz ovoga „nadopunjaka“ „izmaklo“? Ta u njem stoje nepomično njegova „stanovišta“ još iz g. 1842. Hvala Bogu, da je tako; spasen nam je bar jedan živi egzemplar osamgodišnjega djaka iz g. 1842., koji nam još na svoja usta može prikazati stanje hrv. filologije, politike i historije, kakvo se onda moglo roditi u glavi jednoga dječeta, koje je htjelo da o svemu govori. Čisto nam je pred očima zaneseni dječarac, koji uživa s bogatstva „horvatskoga“ jezika,

sastavljena „iz originalnih riečih narečja kajkavskog, štokavskog i čakavskog“, „onda na originalnih riečih ug. Slovakah i Rusah“, koga već zadivljuju i „na tom temelju stvorene rieči za izraze, koji se imadu tekar pronaći ili skovati“. On se zgraža od „fonetike i riečih novih, t. j. srbskih izmišljotinah“, koje „iz horvatskoga jezika stvaraju novi jezik, da svoju tvrdnju podkrijepe (i to baš one: fonetika i rieči nove), kao da smo mi od njih (isti subjekti) jezik preuzeli“. Pa onaj entuzijazam maloga „Horvata“, koji je valja da nešto čuo o Švearinu „Ogledalu Ilirie“, pa zamijenivši „Ilir“ sa „Horvat“ gleda „horvatsku djedovinu od stare Srbije sve prama sjevero-zapadu do Severnika (Semering) i do Budima“. A ta iznenadna ozbiljnost maloga dječaka, kojom izgovara mirno — očito budući prorok — svoje reminiscencije: „Ne vjerujte pobijanju te tvrdnje, već razmišljajte koliko smo izgubili služeći tudjinstvu nesloge radi i hlepnji českok kralja Otokara i knezovah našeg naroda, da budu uvršteni medju njemačke Reichsfürste.“ Tako je negdje bivalo u glavi dječakovoju u ono davno doba prije 56 godina. Samo ne znamo, je su li i „stanovišta“ o Srbima iz te dobe: „Jedni služe tudjinca, drugi su zasliepljeni i fanatizirani, treći indiferentni.“ Ako je tako bilo, onda je dječčić mislio, da „kod takovog stanja tih Srbah nema nikakve nade, da će sada što polučiti od nas Horvatah i to samo kod inteligencije“. Valja da zato, što su naselili velik dio „horvatske djedovine“, pak ne će da slušaju njegova „upozorivanja od vremena do vremena“ i slijede njegov rad, „koji u našoj monarkiji može samo jedan biti: rad na temelju načela stranke prava“ iz g. 1860.

Kako rekosmo, ta su se načela radjala u malim glavicama negdje prije 60 godina. Od onda su ljudi napredovali tako, da ni mi mladji već ne shvaćamo Rukavinih „stanovišta“. Takova su „stanovišta“ danas nebulozne fantazmagorije, koje osramoćuju onoga, koji ih ozbiljno govori, i onoga, u čije ih ime govori. Kako će se dugo još dopuštati, da taki nazori izlijeću iz ustiju onoga, koji je zastupnik naroda i borilac narodne slobode? Kako će još dugo biti dopušteno ovakim „stanovištima“ profanirati narodne ideale i podavati neprijateljima gradje, da im se još više izrugavaju. Takvi „nadopunjci“ onakih saborskih „govora“ objelodanjeni pred stranim svijetom mogu za vazda kompromitovati rad hrvatske koalicije, kojoj je Rukavina predsjednikom.

Pobijanju te tvrdnje možete vjerovati, ali svakako razmišljajte koliko smo izgubili služeći tudjinstvu i kako se strašno može kompromitovati jedna demokratska stranka, kad hoće da ima pod svaku cijenu baruna za predsjednika.

Katoličkom Listu. Naš najnoviji napadač Katolički List u br. 3. od ove godine u uvodnom članku pod naslovom „Mladost“, koji je u glavnom naperen proti bečkoj smotri „Mladost“, oborio se medju ostalima i na nas. Rasudjujući literarno djelovanje novih smjerova, utiskuje im zajedničko obilježje „novoga“ i „mladoga“ i osudjujući jedan izmedju njih, osudjuje sve: „Mlada Hrvatska“, „Novi Viek“, „Hrvatska Misao“, „Narodna Misao“, „Mladost“, — na sve se tu udara s jedinoga razloga, jer jest ili se zove „novo“ ili „mlado“. Bože dragi, kud ćeš većih protivština, no što su na pr. Novi Viek, i Hrv. i Narodna Misao, Mladost i Novi Viek, pa Hrv. i Narodna Misao i Mladost! Sirota Tresić, izdavač katoličke, pravaške revue-je, i list per eminentiam katolički trpa ga u isti koš sa tom slavosrpskom, — da, ća i ateističkom mladjarijom! Da, g. pišče članka „Mladost“, to je doista još uvijek onaj „stari“, ali „griešni“ (ne pogrješni!) način naše „kritike“.

Mi sasvim pojmimo brigu „Katoličkog Lista“ i strah njegov, da ne bi omladina udarila krivim putem i cijeli narod možda za sobom povukla u propast. To je patriotski i kršćanski. Svaka stranka i svaka konfesija dužna je upravo, da se brine za podmladak, koji će preuzeti njezinu baštinu. No jao omladini, ako se svi budu za nju tako brinuli kao „Katolički List“ i redom svi naši na-

padači. Gledajte, kakova je ta naša generacija od sedamdesetih godina ovamo? — Kuda se je za to vrijeme djeo vaš strah i vaša briga? No kad se nas nekolicina digosmo i vidismo, da tako dalje ne ide pa stadosmo izdavati svoj list, onda udri po nama, — a zašto? Jer smo „mladi“. Proti „Mladosti“ smogoste čitavu pregršt prigovora, a kod nas vam se ne sviđa tek to, što smo istom prhli iz gimnazija, a već hoćemo da učimo svijet. Takova kritika nije ni kršćanska, ni patriotska, — ni razumna. Evo za što nije: Naš mali narod ne može se razmetati brojnom inteligencijom, — a prava, neovisna inteligencija broji se baš i na prste. I sasvim je prirodno, da će tu malobrojnu inteligenciju zamijeniti i opet malobrojna nova, koja se sada stvara. Pa kad se tako brojimo, onda je, najblaže rečeno, pravo čudo, što mali broj „starih“ ne će ni da čuje o „mladima“, i već im je i to krivo, što „mladi“ pokazuju, da su živi. Svima silama opiru se tomu, da u našem oskudnom kulturnom životu bude nekakav organski razvitak, — hoće jednostavno, da od naroda (a ta inteligencija misli, da je ona narod) stvori mumijsku, na kojoj će se poznati samo zavoji, koje su oni utisnuli.

Često nam se već prigovorilo, da smo tek prhli iz gimnazije, a već hoćemo, da se nametnemo vodjom i ravnateljem našem narodu. Jedan put za uvijek odgovaramo „Katoličkom Listu“ i svim prigovaračima:

Naš list namijenjen je mladosti i ako kritizujemo stare, činimo to samo za to, da kod mlađih, koji u domovini imaju tako žalosnu školu, razvijemo neku kritičnost u rasudjivanju naših javnih prilika. Svojim sudom nemamo ni iz daleka namjere, da te mlađe prisilimo, da i oni tako sude, već jedino tu, da mladež izazovemo, da i ona počne suditi, a prosto joj bilo s nama, mimo nas ili proti nama. Mi ne ćemo dakle ni mladima da budemo vodje, a kamo li starijima. No ti nam moraju dopustiti, da svoju kritičnost ne možemo razviti, nego da kritizujemo ono, što je oko nas, u čem živimo, i što je, hoćeš ne ćeš djelo naših starih. Mi bi voljeli, da nije s nama tako žalosno, mi bi voljeli, da naši istinski rodoljubi bud direktno bud indirektno, nisu doprinijeli tom žalosnom stanju, ali kad je već tomu tako, ne tražite od nas, da zavezanih očiju srtamo u svoju propast, nego dajte barem, da si sami smijemo osloboditi oči, pa da se onda sami popravljamo.

No nama se sve čini, da Katolički List udara na nas za to, što drži, kao i mnogi drugi u domovini, da je „Mladost“ tek literarni pravac „Novoga Doba“. Mi smo tu stvar htjeli da razbistrimo i poslali smo nekih 8 pisanih redaka uredništva „Obzora“ i „H. Domovine“ i uljudno ih molili, da ih uvrste u svoje listove, no oni isti, koji su lane pisali uvodne članke o „Hrv. Misli“, danas ni tu malu ljubav ne će da nam učine. A platiti oglasa nismo htjeli, da ne činimo na posljednoj strani konkurencije židovskim, švapskim, pa i mađarskim firmama.

Ko je makar površno čitao brojeve „Hrv. Misli“ i „Novog Doba“, i sam je lako našao razlike, pače opreke u našim programima. Ne jedan put pače izričito naglasismo, da je naš smjer i etičan i kršćanski. I „Katolički List“ ima sasvim pravo, što je proti pornografiji, što traži, da hrv. književnost ima da bude odraz našega narodnoga života, da bude kršćanska, kao što je naš narod u jezgri kršćanski, a u cijelosti religiozan, što ne će, da naša beletrija bude tek neki „Sprachrohr“, preko kojega će se narodu govoriti o svemu i svačemu, samo ako je moderno i ako se drugdje rado čita... No krivo čini, što se plaši već samih imena Zole, Mendès-a, Vereschagina i kako se već zovu. Treba poznati i protivnika svoga, treba čitati, dakako kritično, i nama oprečne pisce, pa će se svakako naći u djelima, u kojima je naslagano toliko ljudskoga duha, i koje dobro zrnice i pri tom mora da budemo opreznii, da ne bi s „Katoličkim Listom“, čupajući kukolj, s njim zajedno iščupali i pšenicu. Evo, u istom članku toliko se hvali i preporuča „Vienac“, a ipak je puno Vienčevih stranica ispunio prijevod

Zolinog romana „San“. Tek ružno je od „Katoličkog Lista“, što iza ledja „Mladosti“ traži sakrivenu „neku drugu tajnu silu, kojoj je zadaća u život hrv. podmlatka, a po tom i našeg naroda provadjati rad jednoga Zole, Menděsa i Vereščagina“. Ako smo i sasvim oprečni „Mladosti“, rado vjerujemo, da izdavači njezini imaju iskreno uvjerenje o potrebi onoga za čim hoće da idu — da su poštjeni. Uza sve opreke imamo istu sudbinu, da za nama uvijek traže nekoga, koji nas je kupio i platio. Značajno je to za naš javni moral, a mi tek velimo: Hvala Bogu, da tomu nije tako!

Eto što vrijedi prigovor, da se mi tudjimo od starih. Baš naprotiv, stari se tudje od nas i kako vidismo, često i ne na najljepši način. I tu se pokazuje, kako smo zaostali za ostalim svijetom. U velikim narodima, franceskom, talijanskom, njemačkom, najveći umnici direktno utječu na mladež, dobro pojimajući, što vrijedi, kad mladež prigrlj njihove ideje. Ta gotovo svi veći pokreti misli, potekli su od mladih ljudi, a i sasvim je prirodno, jer je već to doba takovo, te se čovjek većom živošću, većom energijom, a do čega najviše stoji — većom vjerom posvećuje nekoj ideji, a vjera je samo učinila u svijetu nemoguće mogućim. Puna su im usta klasicizma, a ipak ni od starih Grka nisu tu ništa naučili.

Neka nikoga ne smeta, što mladi ljudi glasaju nove misli. Misli te svojina su već čitavog obrazovanog svijeta i mi ih tek kušamo primjenjivati na naše prilike. Pa da su naši stari prije nas uzradili u tom smjeru, i za nas bi bolje bilo, no ko sam ne će da radi, nema prava, da prigovara drugomu, koji hoće da radi. Tu ne odlučuje ni starost ni mladost, nego spremnost i volja. Značajno je tek, da patriotska štampa poziva u boj proti onomu dijelu mladeži, koji pokazuje bar znakove života i volju za rad, a šuti i kao odobrova „rad“ one velike mase mladeži, koju je jedan poslanik zgodno označio kao tijesto za vladine kolače. Otadžbenici birajte!

Naše novine. Dosele su izašla potpuna 2 broja „Novog Doba“ a naši hrvatski patriotski listovi ni da bi samo javili gotovu činjenicu, da je izašao, — premda smo im poslali svoj časopis. Jedan dio mladeži izdaje svoj časopis, u kom širi svoje nazore i izražava svoje želje — a naši patriotski, najpatriotičniji listovi ne nalaze za vrijedno ni da se osvrnu na taj pojav! Dreyfussova affaira, putovanja Visokih Ličnosti, ubojstvo na Kamčatki, revni izveštaji s bojišta na Kubi ili Filipinima, svaka čuška medju oficirima, o tome kako se na Tibetu nosovima cjeluju, svaka „ljubavna“ ludorija nalazi mjesta u našim poštovanim listovima, dok se o časopisu mladeži ne nalazi za vrijedno otisnuti koji redak. I tako se ignoruje... Da mađžaronski organ o nama šuti, to nam je sasvim razumljivo i — pravo. On zna, u kakvom smo odnošaju prema njemu, pa dobro čini, što nam i ne kuša davati savjete, jer zna da on kao mađžaronski organ nema nikakova prava svjetovati one, koji se zovu bilo Hrvati, bilo Srbi, bilo Slovenci. A kad bi o nama progovorio, vjerujemo, da mu ne bismo mogli biti simpatični — (što nam u ostalom nije ni na kraj pameti). — Morao bi dakle da nas osudi, event. grdi i psuje. Ali jer zna, da bi uslijed njegova „prokletstva“ nama samo akcije porasle, zato šuti, premda se lane prigodom prvoga broja „Hrv. Misli“ očito ezabunio obećavši, da će o tom časopisu „opširnije progovoriti“. Zato nam je njegovo držanje sasvim razumljivo, „korektno“ i — političko!

No da organi koalirane oporbe šute, to je doduše malo zagonetno, ali je fakat, — fakat, kojim se u tom pogledu ni u čem ne razlikuju od mađžarona. Iskreno priznajemo, da nas ta činjenica boli, to više, što vidimo da u ljudi, u čije iskreno rodoljublje vjerujemo, nema toliko svijesti o dužnostima rodoljuba, da samo i zavire u ono, što radi ta toliko spominjama „uzdanica naroda“. No ako nam je i žao, što se naši stariji od nas tako tudje, nas ta taktika ne će smesti, a ne ćemo si mnogo ni razbijati glave, koji bi to mogao biti „razlog“, da su oba glavna organa hrvatske

oporbe onako simpatično pozdravila „Hrv. Misao“, dok grobnim mukom šute o „Novom Dobu“, koje je samo nastavak „Hrv. Misli“! Tu nedosljednost neka izvole sami riješiti, a možda su je već i riješili — po „Hrv. Pravu“. Taj se naime časopis — (a to je organ dr. Franka, pravoga i jedinoga testamentarnog političkog baštinika „blagopokojnog učitelja“ dr. A. Starčevića) — kako čujemo — „osvrnuo“ na „Novo Doba“ i pronašao, što normalan čovjek apsolutno ne bi mogao da pronadje, da je naime „Novo Doba“, organ jugoslavenske socijalno-demokratske stranke! To svoje znanje crpa „Hrv. Pravo“ iz peštanskoga soc.-dem. časopisa „Volksstimme“, i crpa savjesno: Volksstimme govori o organu socijalno-demokratske stranke slovačke, koji se slučajno takodjer zove „Nova doba“ — a „Hrvatske Pravo“ kaže da je to naš list! — po svojoj prilici, da nam u Hrvatskoj — „koristi“! Trebamo li naše čitatelje upozoriti na uvodni članak u 1. broju svoga lista i na članak — „O socijalnom pitanju“, gdje se jasno vidi da stojimo na kršćanskom stanovištu, ali da se ne bojimo o socijalnoj demokraciji govoriti, da ne zatvaramo oči pred sadašnjošću i da ne pozivamo mađžaronšku policiju i krvavog kavalira, da u ime „patriotizma“ daje vješati — narod, kako su to lane činili naši ljudi, patriote?! Čudno je samo, da slovenski socijalistički listovi vele, kako hoćemo da utiremo put kršćanskomu socijalizmu, što da je sve prije, nego — napredno!

No mi dobro poznamo gg. oko „Hrv. Prava“, oko toga vladinog, mađžaronskog lista u oporbnoj haljini i tu „čistu“ stranku, kojoj je svrha da u saboru pomaže krvničkoj vladi grofa Khuena klevetanjem oporbe. Oni su smatrali dakako svojom dužnosti, da „unište ono slavoserbsko leglo“ u Pragu, koje bi moglo s vremenom da otvori oči i onome dijelu „svjesne“ hrv. mladeži, koja se još nalazi „u matici“ stranke prava pod vodstvom jedinoga pravog testamentarnog baštinika politike blagopokojnog dra. A. Starčevića. I dok su „cijeli hrv. narod“ uvjerovali o „bezvjerskoj, izdajničkoj itd. (slijede epiteti „Hrv. Prava“) mladeži — uvjeriše razumne ljude o svojoj duševnoj — impotenciji i zakržljalosti. Jer ako „H. P.“ samo ne može da raspozna, koji je časopis socij.-dem., a koji nije, onda je zbljla — „ograničeno“; ako pak navlaš, hotice svojim čitateljima laži priča i za nos ih vuče, onda dok od srca žalimo one čitatelje, kojim je „H. P.“ sveto pismo, (molimo, neka niko ne misli, da se rugamo vjeri!), srdačno čestitamo redakciji, što tako izvrsno odgovara svojoj zadaći. Kakvo čitateljstvo, takve novine! O „Hrv. Pravo“, ti jedino utočište i branilište neoskrvnutih ideja blagopok. učitelja dr. A. Starčevića i njegova jedinoga baštinika Jozefa — ovo je naš prvi i posljedni razgovor z Tobom! Oprosti!

Što se tiče „Crv. Hrvatske“ koja veli da smo socijaliste, ma da i velimo da nismo, odgovaramo s pjesnikom: „Gegen Dummheit kämpfen...“

Hrvatski sabor i štrajk njemačkih djaka u Cislajfaniji. Čitamo, da su hrvatski djaci u Beču brzojavno zatražili zaštitu i od sabora u Zagrebu. Dalmatinski sabor smjesta je uzeo stvar u raspravu, Ljubljansko gradsko vijeće brzojavno je zaiskalo od središnje vlade u Beču, neka posreduje, tek zagrebački sabor ni mukajet. Kadgod bude zgoda, naša mađžarončad šepiri se nagodbom, svojom stečevinom, a onamo provincijalni zborovi, da gradska vijeća uglednija su od suverenoga hrvatskoga sabora. Dato sed non concessio, nagoda je remek djelo političke mudrosti, štit i obrana individualnosti kraljevine Hrvatske, kao što vi, mađžaroni, govorite, i evo gospodo „mađžaroni“, vječno ovo metanisanje svomu vlastitomu političkomu geniju, (jer govorite, da je nagoda vaše čedo, resp. gojenče) najveća je vaša osuda. Jer ako je naš ustav tako izvanredno djelo, gdje leži onda uzrok čudnoj pojavi, da je, uzmimo jedno gradsko vijeće na većoj moralnoj visini, no sabor suverene kraljevine. Na jednoj strani gotovo nikakova prava, a tolika

moralna snaga i samosvjest, na drugoj strani državna suverenost i tolika kukavština. Ne manjkaju nam prava, već ljudi. Da mađžaroni nisu ljudi, to već davno znamo, no čudimo, se, što od koalicije nije niko se zauzeo za pravednu, našu stvar. No može biti, da nisu ni saznali za to. Za većinu znamo da nije, jer ona nije tek nijema, ona je i — gluha!

Dr. Vrbanić na „banskom“ objedu. Gosp. zastupnik ispričavajući se protiv prigovora „čistih“, što je bio na objedu kod Khuena, kaže među ostalim: „U svim kulturnim državama i najžešći opozicionarci odazivlju se na ovake pozive.“ No i „čisti“ imaju katkad pravo. Gospodine profesore i narodni zastupniče, iza svih govora i interpelacija vaših i vaših drugova — to ste bar sami slušali — vi si još pravite iluzije o „kulturnim državama“. U saboru ste dokazali, da nigdje u svijetu tako ne biva, nazvali ste s pravom upravu „zulukafer-skom“. A otac i duša takove uprave da je uljudjeni Englez francuskog patriotizma! Još nešto. Vladina „stranka“ vodi bojkott protiv oporbenjaka, u poslu narudžaba i depozicije „svoga“ kapitala već se sasvijem emancipovala od oporbe a u Vašem kotaru zabraniše i privatno općenje n. pr. učitelja sa župnicima sve uz kazan premeštenja u Liku, a vi ipak idete Hedervary-u. Držite se valjda onoga, ako te ko udari po dešnom obrazu, a ti mu pruži lijevi!

Slovenca v Parizu. Vlada določila je v komisijo za pariško razstavo 1900 na Štajerskem 58 Nemcev in 2, reci dva, Slovenca; na Kranjskem 29 Nemcev in 12 (dvanajst) Slovencev. Dokaz, kakó smo ekonomično silni in kako spoštovanje ima vlada do nas! In potem se še nekateri zvedavo povprašujejo, če nas ima vlada res za norce ali ne! Opozarjamo izvestne „vrle“ kranjske občine, da hitro zopet pripravijo častne diplome za gotove nam tako naklonjene organe . . .

„Rane otadžbine“. Čitamo najprije u Obzoru, da se g. Tresić ispričava, što je dao za Legu nazionale jednu forintu, pa da to opere, šalje za društvo Ćirila i Metoda 5 forinti. U prvi mah shvatili smo stvar tako, kao da se g. Tresić nakitio u veselu društvu sa svojim talijanskim prijateljima, pa onda obdario Legu u „neubrojivom stanju“. No u Narodnom Listu čitamo, da je to gore bilo. G. Tresić učinio je to trijezan — jer su ga lijepe gospo-jice molile — (cherchez la femme). Dakle g. Tresić, Hrvat, pomogao je, ako i vrlo malenim dijelom svoje forinte, da se odnarođi tisuće hrvatske djece. Mi se zgražamo nad okrutno-stima negdašnjih Turaka, što su sa majčinih grudi otimali kršćansku djecu i činili ih janji-čarima, koje su onda vodili u boj proti ocima i materama njihovima. Što su nekad Turci silom radili, danas to novcima čine Lege nazionale i Sulferajni. A Hrvat, g. Tresić, pomaže tim janjičarskim društvima! I da bude ironija još veća, sa + 4 forinte hoće da opere svoje nedjelo! Dakle društvo Ćirila i Metoda ne vrijedi g. Tresiću ni više ni manje nego pet put toliko, koliko Lega nazionale, jer ako se g. Tresić kaje matematikom u ruci, smjeti ćemo i mi brojevima mjeriti njegove simpatije. No g. Tresić nije tek Hrvat, on se je i više popeo, — mlad je, al sjedi već na visokom areopagu i sudi o patriotizmu „malih“, baca strjele, grmi, „pogadja“, ruši satire . . . Dakle stoput veći zločin, g. Tresiću!

Ovo su evo rane otadžbine: vodimo životnu borbu s bezobzirnim dušmanima, koji ne biraju ni najmanje sredstva, idući za svojim prljavim ciljevima — a naši ljudi su ipak tako mekani, da i najžešći „radikalci“ znaju na lijep pogled Talijanke trknući u janjičare il voditi najintimnije prijateljstvo s kakim gadnim odrodom hrvatskim, kakav je Trigari; il kako ono opet drugi Hrvati znaju s najvećim osvjedočenjem proglasiti neku vladu zulukafer-skom, pa onda odma iza toga ići na objed glavi te zulukafer-ske vlade! — To su rane, kojim bi trebalo lijeka!

Ispravak. Na str. 139 red. 3. odozdo ima biti liberalnih (ne literarnih); na str. 151. red. 28. odozgo ima biti **3000** (ne 300).

*U moje knjižnice
H. Rouss.*

Mi i naši „stari“.

Prebiruć onomadne jedan francuski list naidjismo na članak, u kojem „stari“ Francuz kritizuje „mladoga“. Taj „mladi“ napisao knjigu, u kojoj je oštroj kritici podvrgao sve same renomirane francuske parlamentarce. Gambetta, Leon Say, de Mun, Jaurès, Jules Ferry — sve su mu to bud pusta naklapala bud ljudi bez stalnog osvjedočenja — sad ovaki, sad onaki. Oštra kritika bez sumnje, i jedva će ko vjerovati, da je pravedna. No gledajte, kako tu stari Francuz kritizuje mladoga: „Gospodin Ernest Charles mlad je čovjek — a takvi su svi mladi ljudi, kakav je on. Nemojte nipošto reći: takvi su današnji mladi ljudi. Oni su bili takvi uvijek, u sva vremena. Mlad čovjek nije čedo svoga vremena, on je čedo svoje dobi (Il n'est pas de son temps. Il est de son âge). Kad sam išao u školu, imao sam jednoga druga, koji bi nam običavao reći, kad bismo stali prezirno — al dakako sasvim bezpristrano — govoriti o svojim profesorima: „Ala ste vi smiješni ljudi! Vi prezirete u osobi svojih profesora ono, što ćete Vi biti za 30 godina poslije svih muka i napora! A to će biti vrhunac poniženja.“ — Pravo je imao taj čovjek. Tako i biva s velikom većinom mladih ljudi. Al mi ih ne smijemo zato zlo suditi. Tako biva, tako mora biti i ne može biti drugo-jačije. I treba, da budu osvjedočeni mladi ljudi o našoj gluposti. Možda još ni nisu osvjedočeni onako, kako bi trebalo da budu i kako se čine da su. Ja kažem, i uvijek ću reći: najbolje je sredstvo obuke: učinit smiješnima učitelje u očima njihovih učenika. To je na žalost jedini put, kojim napredujemo. Raison d'être Aristotelu jest pobijati Platona. Ishodište Aristotelu jest uvijek želja da učini smiješnim Platona. I da nije Aristotel osjetio potrebe da smiješnim učini Platona — proživio bi cio svoj život bezbrižno jeduć smokve! — Ovako je Platon umirući zadovoljno rekao: „Ostavljam iza sebe nasljednika. Aristotel me je našao absurdnim — ja ne umirem sav.“ — A kako je bilo nekad, tako je upravo i danas. Falilo bi nešto dobrom poretku na svijetu, kad bi mladi ljudi bili respektuozni“ — Poslije toga uvoda pokazuje stari i štovanja vrijedni gospodin mladom kritičaru bez ikake žuči, u čem je pogriješio, što je pretjerao, i što je opet dobro rekao — a na svršetku kaže sasvim prijateljski „Knjiga g. Charlesa zanimljiva je, ima u njoj baš valjanih mjesta. Treba je dakle čitati.“

Odma će svako pogoditi, kud šibamo.

Kakav je odnošaj izmedju našega starijeg i mladjeg svijeta?

Za ilustraciju tog žalosnog odnošaja navesti ćemo nešto, što doživjesmo u najnovije doba.

Pred malo dana poslao nam je natrag naš list g. dr. Juraj Vrbanić, premda nam je pred tim bio poslao pretplatu. Zašto? Odgovor i slijepcu jasan: jer smo u posljednjem broju Novog Doba prigovorili njegovom bratu, dru Franu Vrbaniću, što ide u goste grofu Hedervariju. — G. dr. J. Vrbanić nije sam. Takih živih primjera imamo više. To isto, samo još gore, učinio nam je lanjske godine dr. Gjuro Arnold. Kad se u Hrv. Misli prigovorilo jednoj njegovoj pjesmi u Viencu, on nam je veledušno poslao pretplatu, no na couponu javio nam, da mu ne šaljemo lista, jer ga on ne će čitati. — Historija između nas i milog nam prijana dra Tresića svakom je i predobro poznata. S početka pružio nam bratsku ruku, a kad se drznusmo prigovoriti mu, da je kao pjesnik „nedosljedan“ (nipošto kao političar!) — digao na nas sve patriotske strijele i gromove!

Tako eto naši ponajbolji ljudi ne podnašaju prigovora. Il ih hvali — il bježi u Tursku! — Strančarsko metanisanje tako ih je otrovalo, da ne mogu podnijeti, ni da im se s prijateljske strane, uz najbolje namjere i po svim pravilima „bon tona“ štogod prigovori.

Kad ne bi bilo žalosno, mi bismo se zaista slatko nasmijali tim našim prijateljima — koje mi iskreno poštivamo, osobito g. Vrbanića kao jednoga od najstvarnijih i nama najsimpatičnijih zastupnika i profesora — no koji su nam ipak u ovom momentu smiješni, jer nam s takih malenkosti ljubav otkazuju.

No stvar je zamašna, i mogla bi imati nedoglednih posljedica — zato nam se mračí čelo, kad pomislimo na taj žalosni pojav.

Nisu to ova tri gospodina, koji bi nam toliko brige zadali — već nas zabrinuo fakat: da cijela naša starija generacija stoji prama nama ovako, kao što ova tri gospodina; samo s tom razlikom, da nas drugi odbijaju i odsudjuju, dok nas nisu još ni čitali — a ova nas gospoda odbiše, tek kad ih se dotakosmo. — Gledajte, kako se vladaju prama nama naše patriotske novine! Jedne nas bez velika suda i ne obziruć se na našu obranu sasvim odlučno odsudiše, da smo sve i sva, samo ne poštenu ljudi — a druge opet (među tima i neke, koje nas lane sasvim prijateljski pozdraviše) ni riječi ne spomenuše o nama, ne javiše, ni da je izišao naš list — ama baš tako, kao da nas ni nema na svijetu!

Žalosna je to, upravo prežalosna činjenica, kojoj se domaši znamenovanja. Jer što znamenuje takvo vladanje naših starijih prama nama mladijima? Znamenuje to: da nam prijeti pogibelj, da se naš narod — uz sve to, što je već razdijeljen na Srbe, Slovence, Hrvate, Bugare; na obzoraše, čiste i nečiste pravaše, itd. — razdijeli još i na mlade i stare — a to je najstrašnije. Strašno je to i drugdje, al kod nas bi bilo najstrašnije; jer svi znamo, što znači to kod nas: dvije stranke. Znači to: dva sasvim dušmanska tabora, koji ne vrše svaki svoju funkciju u životu naroda — već koji rade samo o tom, kako da jedan drugog zatare. Zadojene sektarskim duhom, smatrajuć svaka svoje dogme za jedino spasonosne i jedino patriotske, radeći jedna drugoj o glavi — bile su do sada naše političke stranke i nehotice oni zareznici na tijelu narodnjem, koji su mu ispijali sav životni sok; bile su oni nespretni baštovani, koji oštrim svojim makazama kljaštre neprestance zdrave grane narodnoga stabla mjesto bolesne. — Zar da se

te krvopije našeg već izmoždenog naroda još umnožaju, zar da se ti nespretni baštovani oboružaju još oštrijim makazama? Zar da se rascjepkani i razdijeljeni još više razdijelimo?

Mi se otimamo, mi se ne damo, mi ne bismo bili radi — al se bojimo jako. Ta mi smo sinovi svojih otaca, u nama teče njihova krv — a što je u krvi, teško se da iščistiti! — Mi se bojimo jako, jer vidimo ovdje u Češkoj, kakva je to žalost, kakvo je to prokletstvo, kad se stvori onaka duboka propast medju mladjim i starijim svijetom.

Al ako bude, čega se bojimo, ako nas ne uzmogne minuti ta gorka čaša — ko će biti kriv?

Hoće li se moći spotaći nama, da smo bili preoštri, predrski, da nismo imali nimalo poštovanja prama starijima i njihovoj mucij?

Mi nismo nigda željeli borbe, samo zato što bismo bili željni umanjiti tudje zasluge il okaljati tudje poštenje. Htjeli smo borbu — jer smo htjeli život. Prihvatili smo borbu — jer smo bili prisiljeni. U našem dojakošnjem javnom životu sasvim su gospodovali proglašeni autoriteti, kojima se sve vjerovalo. Hvalilo se i kudilo ne po stvari već po osobama. Kritike, koja je tako potrebna za svaki napredak, nije bilo — i to je eto razlog, s kojega smo postrance stali i uzeli kritičkim okom promatrati naše političke stranke. Ako smo kadgod možda i preoštri bili, ako smo kadgod komu i krivo učinili — uvijek je to bila ljubav prama narodnoj stvari, koja nam je u pero kazivala, a ne mržnja na osobe. Nezadovoljstvo s današnjim našim dezolatnim stanjem, želja, da što prije bude bolje — to su motivi, koji nas vode kad prigovaramo.

Nigda nismo tvrdili, a ni ne ćemo nigda, da mi uvijek pravo vidimo. Priznajemo, da se možemo lako i prevariti, da možemo i nepravedni biti, no uvijek i uvijek kazujemo samo ono, što vidimo i što nas boli. A može li nam to kogod uzeti za zlo? — Nipošto... Krivnja je samo na strani naših starijih, koji neprestance mrmrljaju, da smo na krivom putu, da tumaramo po mraku — a nijedan ni da bi se maknuo da nas pokuša privesti na pravi put, da nam lučom posvijeti! Već drugu godinu evo izdajemo list, u kom iznosimo svoje misli i prigovore — a za cijelo to doba je li se našao iko od starijih, koji bi nam ozbiljno i prijateljski pokušao predočiti naše „bludnje“?

Itako eto ne neljubav naša prama starijima — već neljubav starijih prama nama uzrokom je, da se otvara medju nama propuklina, koja se možda nigda ne će moći zatrpiti. Što je nesporazumak medju nama, nismo mi, već stari, krivi.

Jedan uvažen kritičar rekao je: „Svaki stariji čovjek pripada dvjema civilizacijama: toj, koja prolazi, i toj, koja dolazi; i vikao na prvu nalazi se u položaju, gdje mu je teško suditi i ocijeniti drugu. To mora imati na umu svaki stariji čovjek, kad sudi mlade, i obratno.“ — Mi uvidjamo dobro taj položaj naših starijih i ne puštamo ga nigda s vida, kad o njima govorimo. Zato i ne tražimo, da pljeskaju našem radu — baš protivno, nek nas kore, nek nas oštro kritizuju, mi se ne ćemo srditi. Zahtijevamo samo od njih, da nastoje da i oni shvate naš položaj, da razumiju i oni nas — a da nas ne odbijaju a limine, dok se još pravo s nama ni porazgovorili nisu.

Socijalizem kot veda.

Ivan Benkovič.

(Dalje.)

Zvedeli smo, kako naj se določa vrednost stvarjem pri menjavanju in sploh v prometu. Ne moremo pa uporabiti teh principov, ako hočemo določiti vrednost dela samega, prav za prav delavske moči; kajti Marks pravi: „Delo je substanca in imanentno merilo vrednostij; delo samo pa nima nikake vrednosti.“ Delavska moč je vrednost posebne vrste, razločujoč se od drugih posebno v tem, da ni produkt dela, ampak produkt fiziološki procesa, ki se vrši v človeškem telesu. Povžita hrana se spremeni v živčno in mišično substanco.

Vrednost delavske moči je odvisna tedaj od vrednosti živeža potrebnega za njeno vsakdanjo reprodukcijo. Ker pa je živež produkt dela in se delo meri po času, tedaj moremo tudi vrednost delavske moči izraziti v delavskih urah. Na primer: za produkcijo živeža, kolikor ga potrebuje na dan delavec, je treba šest ur dela. Vrednost delavske moči tega delavca tedaj lahko izrazimo s šestimi urami dela. Kapitalist pa je kupil vso delavsko moč, ker ta lahko funkcijonira tudi 12 ur, tedaj daje kapitalist delavcu 12 ur tudi delati. V delavskem dnevu razločuje Marks dve polovici. V prvi polovici si zasluži delavec svoj vsakdanji živež, kar pa naredi v drugi polovici je surplus-delo, delo odveč, za katero ni plačan in katerega donesek gre v žep kapitalista. Razmerje mej dobama potrebnega dela in surplus-dela imenuje Marks stopinjo eksploatacije ali izkoriščevanja.

Svoje trditve skuša Marks podpreti s sledečimi izvajanji. Njegov *raisonnement* je ta-le:

Najnavadnejše kroženje blaga je: blago — denar — blago $B — K — B$. B in B' sta sicer različna, pa vender iste vrednosti. Posesnik blaga proda je namreč za denar, tega pa zopet zamenja za blago druge vrste, toda iste vrednosti. Ako pa kroženje kapitala izrazimo v istej obliki $K — B — K'$, vidimo, da na K in K' nikakor nimata iste vrednosti. Kapitalist kupi blago (B) za svoto K , proda je pa za svoto K' , tako da je $K' = K + m$. V tej formuli znači m prebitek, kateri ostane kapitalistu. Odkod torej ta prebitek (m)? Marks ga razlaga tako-le: Ako znači šesturno delo vrednost vsakdanjega živeža delavca in če more delavec vsak dan napresti 10 funtov bombaža, potem je vrednost tega izdelka jednaka delavski plači, izraženi v šesturnem delu + vrednosti bombaža, izraženi v ca. dvajseturnem delu + izgubi na vrednosti stroja, izraženi v ca. štiriurnem delu; skupaj tedaj jednake vrednosti trideseturnega dela ($6 + 20 + 4 = 30$). Tako slabo pa ni računal kapitalist; kajti ako daje delati delavcu šest ur, da le zasluži svojo plačo, vrednost bombaža (kateri kapitalist seveda ni dobil zastoj) in izgubo na vrednosti stroja, tedaj bi bil njegov dobiček = 0. Drugače se vse zasuč, ako daje delati delavcu 12 ur. Vrednost produkta je tedaj, izražena v urah:

$$\begin{array}{l} \text{— } \{ 12 + 40 + 8 = 60, \text{ porabilo pa se je kapitala samo:} \\ \text{— } \{ 6 + 40 + 8 = 54 \text{ tedaj ostane kapitalistu v urah izraženo:} \end{array}$$

Delavec dela tedaj 12 ur, plačan pa je samó za 6 ur, mej tem ko drugih šest ur mora delati za kapitalista. Ta prebitek, ki ostane kapitalistu, imenuje Marks prevrednost (Mehrwert).

Kakor svoje nazore o delavski plači, tako je tudi svojo teorijo o kapitalu zavil Marks v matematiško odejo. Kapital je dvojen: konstanten ali pa variabilen. Konstanten je oni kapital, ki sodeluje pri produkciji, ki je investovan pri kakem podjetji takó, da postane še le po več produkcijskih perijodah tekoč, kakor pravi tehniški izraz, na pr. konstanten kapital postane delo in tekoči kapital, ki se porabi pri zgradbi železnic, mostov, cest, vodovodov, pri izsuševanju močvirnih krajev, pri zasajevanju opustošenih gozdov. Cesta, izsušeno barje, zasajen gozd . . . je konstanten ali stoječi kapital. Variabilen je oni kapital, ki izhaja iz produkcijskega procesa povečan že po eni sami produkcijski perijodi (na pr. od setve do žetve). Tak kapital (imenovan tudi krožeči kapital) je na pr. zrno, katero sejemo spomladi ali jeseni, tak kapital je tudi delavska plača. Odločilen za produkcijo prevrednosti je tedaj samo krožeči kapital. Čim večje je število delavcev, tem večji je tudi dobiček izkoriščevanja. Kolik je konstantni kapital, je pri tem brez pomena in povsem irrelevantno. To doktrino nam predočuje Marks tako-le v matematiški obliki.

Predstavlja naj nam m prevrednost, katero proizvede jeden delavec, v del variabilnega kapitala t. j. plače, ki odpade na njega. Marks imenuje $\frac{m}{v}$ t. j. razmerje mej prevrednostjo, ki je proizvaja jeden delavec, in mej njegovo plačo r *prevrednosti* (Mehrwert). Ako nam znači nadalje M vkupno svoto prevrednostij posameznih delavcev, V vkupno svoto variabilnega kapitala t. j. izplačanih mezd, dobimo razmerje $M : V = m : v$, iz katerega sledi $M = V \times \frac{m}{v}$, to se pravi: vkupna svota prevrednostij je jednaka produktu iz vkupne svote variabilnega kapitala in rate prevrednosti. Na prvi pogled je to jako globoka matematiška formula, v resnici pa pridemo do istega rezultata po drugi, bolj jednostavni poti tudi. Prejšnjo formulo zapišemo lahko tudi tako-le: $M = \frac{V}{v} \cdot m$, v kateri ne znači $\frac{V}{v}$ (skupna plača proti plači posameznega delavca) nič drugega kakor — število delavcev. Potem takem je vkupna prevrednost jednake prevrednosti, katero proizvaja jeden delavec množeni s številom delavcev.

Ne dá se tajiti, da je socialni demokratizem popolnoma upravičen, ako izvaja pravico do svojega obstanka le iz Marksove teorije, kakor povdarjajo vedno socialno-demokratiški vodje. Pri tem pa nastane drugo vprašanje, je-li namreč upravičena Marksova doktrina, kar pa moramo z ozirom na današnje stanje moderne vede popolnoma zanikati. Marksova teorija roma po isti poti, po katerej je romalo že na stotine teorij — med staro šaro. S tem pa nikakor nečemo trditi, da spada tudi ves socializem ravno tja, kajti njemu ni treba zajemati iz takó oskudnih virov; socializmu podlaga je morala in iz tega etiškega vrelca lahko črpa svojo nevsahljivo moč.

Res je, da bi bil Marks za socializem pravi prorok, ako bi ne bila teorija njegova povsem napačna. Ako priznamo namreč njegove premise in iz teh izvajamo zaključke, kakor to dela Marks z železno doslednostjo do skrajnosti, potem se ne moremo čuditi, ako nerazsodna masa, ki ne

loči zrna od plev, prisega na Marksove doktrine kakor na evangelij. — Iz svojega sistema sklepa namreč Marks tako-le: Vsled kapitalistiške produkcije s progresivno akumulacijo kapitala se mora kapital redno bolj združevati v nekaterih bogatinov rokah. Vsled proste konkurence bode močnejši kapitalist slabšega uničil in ga storil za svojega podložnega. Velika podjetja bodo zmirom bolj rastla, na posameznih majnih točkah bodo osredotočene velikanske delavske armade. Na jedni strani bode stalo par kapitalistov, na drugi pa milijoni delavcev. Prišlo bo do boja „mož proti možu“, proletarijat se bo otrešel svojih pijavk, in namah bodemo v socijalistiški državi.

Prav nasprotno uči o tej točki Lassalle, ki trdi, da bodemo in moramo priti v bodočo državno obliko polagoma, mirnim potom. Sploh pa imajo socijalisti že dandanes o tej stvari zelo navskrižna mnenja. V nemškem državnem zboru smo slišali besede, da more socijalno-demokratiška stranka že sedaj z matematiško natančnostjo reči, kedaj bo prišla na krmilo. Drugi so zopet mnenja, da se bo to vršilo ne potom revolucije, ampak potom evolucije. Bebel je rekel v nemškem državnem zboru: „Jaz sem trdno prepričan, da, če se današnja družba mirno razvija dalje in doseže svoj najvišji razvoj, da je mogoče, da se bode sedanji družabni red preminil v socijalistiškega baš tako mirno in primeroma hitro, kakor so na pr. Francozi leta 1870ega prišli do republike in odstavili Napoleona, ko so bili vjeti in potolčeni pri Sedan.“

Marks sam se je izrazil leta 1850ega, da bode na Francoskem prišlo do socijalne prekucije takoj, na Nemškem pa še-le po daljšem revolucionarnem razvoju, in sicer je dal nemškim delavcem obrok 20—50 let. Gledé Francije se je očitvidno zmotil, gledé Nemčije se je izrazil bolj previdno, toda tudi tu „the wish was father to that thought“.

Preidimo zopet k njegovemu sistemu! Oglejmo si ga najprej od meritoriške strani! Najbolj značilno za Marksov sistem je to, da so ga skušali izpodbijati celó socijalisti sami (na pr. nacionalni ekonom Lange), in da je Marks k vsemu temu molčal. Vsa Marksova teorija sloni na principu, da je delo jedino, ki tvori vrednosti. On to izraža tako-le: Če se ne oziramo na porabno vrednost stvari, ostane jim samó jedna vkupna lastnost: vse so produkti dela.“ Ta misel je rudeča nit, ki se vleče skozi vsa njegova dela, iz katere izvaja skrajne posledice, posledice, ki so podlaga socijalistiškemu programu. Če na pr. pripoznamo, da je delo jedini izvor vrednostij, potem je samo ob sebi umevno, da naj ves donesek dela tudi pripade samó delavcu, da je torej dobiček podjetnikov docela neupravičen — kar je baš kardinalna točka, okolo katere se suče ves boj mej delom in kapitalom. — Kakor smo že jedenkrat omenili, ne moremo Marksovim izvajanjem s stališča logike prav nič oporekati, njegova glavna napaka je samó, da so sicer njegovi zaključki logiško povsem utemeljeni, da so pa premise, na podlagi katerih sloni njegova doktrina, več ali manj napačni. In to hočemo dokazati.

V tem ko Marks postavi tezo: delo je jedini izvor kapitala, sprejema popolnoma, da je mnogo stvari, ki niso produkti človeškega dela, pa imajo vendar menjalno vrednost, da pa so tudi produkti človeškega dela časi brez vsake vrednosti. Nadalje mrgoli v Marksovi teoriji manjših pomot, katere lahko ovržemo že z navadnimi skušnjami iz vsakdanjega življenja. Pri površnem opazovanju lahko progledamo, da so njegove ideje v praksi neizvršljive. Prvič nam je popolnoma nemogoče določiti množino dela, ki je „strjeno“ (geronnen) v kakem produktu, tedaj tudi ni

mogoče, določiti mu ceno, ki se ravna samó po množini dela. V svrhu produkcije skoro vseh stvari potrebujemo namreč zopet sredstev, ki so sama zopet produkti dela. Če zasledujemo to dolgo vrsto, ki se tisočkrat razcepi, daleč nazaj proti početku, pridemo do praprodukcije. Toda tudi za to rabimo produkcijskih sredstev vsake vrste na pr. sekire, žage, pluge, brane itd. Ako bi hoteli na pr. določiti ceno žitu, morali bi najpreje vedeti, koliko dela je „strjenega“ v njem, v sredstvih, s katerimi smo je pridelali, orodjih, katera smo potrebovali pri sejanji, žetvi, mlatvi itd. Da nam je to nemožno, uvidi vsakdo, kajti ta vrsta je neskončna. — Nadalje izhaja iz jednega dela časi več tako zvanih koneksnih stvari na pr. iz praprodukcije les, smola, skorja, stelja itd. Po kakem merilu naj tu razdelimo delo na posamezne stvari? Kako naj razdelimo delo tam, kjer z jednim samim produkcijskim sredstvom na pr. s strojem proizvajamo neštevilno jednakovrstnih stvari. Pojem koneksnih stvari je delal že klasikom mnogo preglavice, posebno, če so hoteli razvijati teorijo o proizvajalnih stroških, ker se niso mogli odločiti, kako naj jih razdelé na posamezne produkte, ki so istodobno nastali s pomočjo istega produkcijskega sredstva.

Baš tako nemogoče je določiti, kolik je oni multiplum, katerega moramo v pošte v jemati, ako hočemo premeniti kvalifikovano delo v navadno delo. Kolik je multiplum, s katerim moramo v račun vzeti delo navadnega delavca, ako hočemo ceniti iznajdbe Edisonove, Galilejeve, Gaussove ali pa umetniška dela Rafaelova, Rubensova, o tem Marks popolnoma molči. Kako oskodna je Marksova teorija, uvidimo najbolj, ako hočemo ceniti človeško delo kot takó.

Težava tiči namreč tu v tem, da človeško delo ni produkt dela in je torej ne moremo ceniti, ker se vrednost določa po množini dela. Toda Marksu to ne dela nikake težave, temveč on brez pomisleka preskoči od teorije o vrednosti dela k teoriji o produkcijskih stroških, po kateri se določuje vrednost produktov, kakor pove že ime, po stroških produkcije.

(Konec prihodnjič.)

O kritici.

Napisao F. V. Krejčić.

(Konac.)

3. Dolazimo do kritičnog smjera, koji je iznajprije udario svoj karakter modernoj kritici, koji ju je zapravo učinio onim što je danas i koji se može ponositi sve dosele najbogatijim plodovima. To je kritički smjer kome je bio Sainte-Beuve predšasnik, Taine i Hennequin dva najsajjnija imena uz cijeli niz onih, koji su ih nasljedili. (Brandes, Rod, Bourget, Sarrazin i dr.). Uz svu različnost svojih metoda i nuanca jedno mu je zajedničko: ne studuje samo djelo, nego samo kao sredstvo za studij svih sila, koje su ga rodile: umjetnikove duše, njezine okoline, odgoje, momenta kulturnog i društvenoga. Djelo mu je znakom svih ovih sila, prije svega dakako znakom svoga autora, a on je opet predstavnik i čedo svoga vremena, svoje rase ili svoje kulturne vrste. Tu kritiku dakle ne zanima toliko djelo samo, koliko faktori, čijim je izrazom. To je u kratko kritika, koju

zovu raznim imenima: znanstvena, prirodopisna, analitička, psihološka ili socijološka kritika. Zove se „znanstvenom“, jer zahtjeva znanstvenu objektivnost i upotrebljuje znanstvene metode, „prirodopisnom“, jer od znanstvenih metoda bira onu, koja je pomogla prirodnim znanostima do bogatih njihovih pozitivnih rezultata („kritika je“ — po Taine-u — „stanovitom vrstom botanike, kojoj su predmet mjesto bilina ljudska djela“), „analitičkom“ zato, jer joj je ishodištem estetska, psihološka i socijološka analiza umjetničkog djela (Hennequin) „psihološkom“, jer joj je posljednji cilj otkrivati zakone duše i stvarati studijem djela umjetnički i ljudski značaj njegova tvorca, „socijološkom“, jer (kod Hennequina) nastoji ustanoviti zakone, po kojima je umjetničko djelo plod širokih kulturno-društvenih struja i obratno kao pokretna sila i izazivatelj daljnjih struja.

Osobitosti njezina ishodišta i metode pokazat će se najbolje, kad je stavimo uz dvije predjašnje kritičke skupine: uz estetsku i moralističku. Estetska kritika gleda samo na samo djelo, moralistička gleda za njim, na njegove posljedice i utjecaje, ova moderna znanstvena (mjesto svih termina upotrebljavat ću radi kratkoće samo ovaj) kritika gleda pako preda nj, za pravo kroza nj, na uzroke, koji su ga izazvali. Estetskoj je kritici svako djelo u svakom času nešto sadašnje, moralistička predviđa njegovu budućnost, znanstvena uskrisuje njegovu prošlost. Djelo joj je tek skupom znakova i simbola, za kojima se krije duša umjetnikova i njegove okoline. Estetska kritika ne pita ni za posljedice ni za uzroke djela, moralističkoj je djelo uzrokom stanovitim posljedica, ali znanstvenoj kritici je djelo posljedicom stanovitih uzroka. Sve se niti ovih uzroka sastaju u djelu kao u jednoj točki — znanstvena kritika nastoji zato, da te niti rasplete i da idući natraške dodje do posljednjih uzroka. Iz estetske kritike zbori ukus naobražen (dakako jednostrano) na klasičkim djelima, iz moralističke se oziva strastvenost moralnih karatelja i strančara, dok iz znanstvene izbija čista objektivna znatiželjnost učenjaka pozitiviste, koji ne pozna predsuda i dogama, komu je svaki fakat i svaka tvorevina zanimiva, samo kad mu pruža prilike, da ustanovi zakone i njihovu aplikaciju. Samo što u hvalu svih velikih znanstvenih kritičara (nada sve Taine-a i Hennequina) treba dodati, da ne smijemo gledati u njima puke prirodopisce, koji su se raskrstili od svoga puta i od životinja i bilina zalutali k umjetničkim djelima. Nipošto, oni su u prvom redu — i kad to niječu — veliki sudci ljepote, neodoljivi pronicatelji srdaca i tuđjih bubrega, oni su najosjetljivije i tankočutne duše, što se tiče umjetnosti. No čitav znanstveni značaj njihovih metoda goni ih prije svega za znanstvenom objektivnom istinom. Misle, da su ono, što daju, pravi rezultati, koji će preživjeti budućnost, da su formule, u koje su zbili toliko djela i umjetničkih duhova, jedanput za uvijek i jedino valjane.

Ali međjutim ne samo da si međusobno protuslove njihovi rezultati, nego i pojedine zgrade njihovih sistema pokazuju mnoga nepremostiva protuslovlja. Ona znanstvena objektivnost, za kojom su išli, bijaše velika iluzija, a što je ostalo, kad se raspršila, jest neodoljiva sila silne njihove subjektivnosti, njihove nenatkriljive umjetnosti tuđja djela poimati, pronicavati i studirati nebrojene njihove veze s njihovim autorom, okolinom i dobom. Bili su protiv kritike, koja samo ocjenjuje, ali se ocjenjivanju ni sami ne ugnuše. Ono im je odredjivalo izbor njihova materijala i pokazivalo doduše subjektivni, ali čisto umjetnički ukus i bez predsuda.

I s te je strane utjecao njihov kritički rad možda najviše, jer je pomagao lomiti dogme jednostranoga klasicizma i graditi pojam o širokoj, neograničenoj modernoj umjetnosti. A znanstvena istina, koje su žedjali, nije ipak ostala pukom chimérom, njihova teza o tuđim silama, koje determinuju umjetnika i njegovo djelo, otvorila je kritici beskonačna nova obzorja radu, pa ako i način, kojim su rasvijetlili duševno ustrojstvo ovoga ili onoga umjetnika, ovoga ili onoga doba nije jedino mogući apsolutno valjani, — podaje ipak njihovu subjektivnu istinu, istinu njihovih vlastitih dojmova, a time već — a to osobito uz njihov smisao za odredenost pojmova i znanstveno postupanje — i množinu onih zlatnih zrnašca objektivne istine, o kojima sam na početku govorio. U ostalom, ima li uopće kakih objektivno znanstvenih rezultata u kritici, a to su onda samo oni, koji su dobiveni ovim smjerom. Vazda ćemo radije prihvatiti za istinu, što nam reče ovaki Taine ili ini moderni znanstveni kritičar, oboružan aparatom moderne analize i pozitivističke metode, opskrbljen bogatstvom fakata, radeći sa širokim pogledom i bistra oka za svaki detalj — nego kritičar, čijom je pripravom studij tek nekoliko metafizičkih estetika i jednostrano biranih klasičkih perioda.

Znanstvena će prirodopisna kritika ostati vazda zanimivim spomenikom doticajima medju umjetnošću i pozitivnom znanosti, darvinizmom i socijologijom našega vijeka. Oña je uvela u studij umjetnosti druga gledišta nego sama gledišta ljepote t. j. gledišta na dušu, na njezin porast, — razvoj i zadatak društva. Njena gesla: „determinizam, okolina, razvoj“ itd. preuzeta su iz moderne znanosti i oplodiše kritiku neslućenim načinom. Zato i pripada ovoj skupini kritičkih smjerova ime moderne kritike par excellence — no samo s jedne strane, kako će se namah dalje pokazati.

4. Kad bi ko ovu ocrtanu znanstvenu kritiku smatrao za jedinu opravdanu modernu kritiku uopće, zaboravio bi na dvoje, što se krije u samoj jezgri kritike, na unutrašnju protimbu dvaju njezinih glavnih elemenata: objekta i subjekta, znanosti i umjetnosti. Moderna znanstvena kritika hoće da bude znanošću, a njeni pristaše nastoje potisnuti svoju vlastitu subjektivnost (premda uzalud). Ova skupina naginje dakle samo k jednome polu, k polu objektivnosti. Upravo sam pokazao s kakim uspjehom. No vazda ima i bude duhova, koji će, postavljeni prema umjetničkom djelu, svratiti svu pozornost, ne da otkriju znanstvene istine u njem, nego će se, jer su sasvijem skeptični i uvjereni o relativnoj valjanosti svake takove istine, zadovoljiti s izražajem jedne sigurne istine, koju im je djelo pružilo, t. j. istine subjektivne, istine dojmova, što ih je proizvelo u vlastitoj njihovoj duši. Ne bude im do toga, da kažu: ovo je djelo ovako, postalo je ovako i ovako — ne, svaki ovaki sud im je presmion i predogmatički. Reći će samo: to i to osjećam pri čitanju djela, — to je djelo izazvalo u meni ovaj ili onaj dojam. Tu smo evo kod četvrtne skupine kritičkih smjerova: kod kritike dojmovne, impresionističke, subjektivne, čiji su glavni predstavnici Lemaître i Anatole France. Kako se vidi, s manjim se zahtjevima i s manjom skromnosti ne da više izlaziti pred objektivnu istinu. Dojmovna kritika ne vjeruje nikakom sistemu, nikakvoj argumentaciji. Po njenom mišljenju nema na svijetu istine, koja bi se dala sigurno dokazati, ni za što nema razloga, koji bi se mogli samo onako primiti. Što je više spekulacije, to je obično dalje istina. Estetika je od svih znanosti najnesigurnija „zgrada od karata“ — kako je zove u svojoj najnovijoj

knjizi Anatole France.¹⁾ Ljudska djela ne određuje razum i logika, nego strast, nagon, osjećaj i temperament — i na te se da konačno svesti svaki sistem, jer temeljna njegova ideja nije no puki osobni domišljaj pojedinca. Kritičar impresionista ne smatra se zato ni za sudca, na koga bi se mogao osloniti, ni za stručnjaka u stvarima umijeća, — nego samo za nekakvu Eolovu harfu, gdje se uslijed udara umjetničkih dojmova čuju slatki akordi, koji onda opet zamiru . . . Isti će udar izmamiti možda sutra drugi akord. Tu je svemu dano da teče, da se mijenja, da gine, sve je relativno i subjektivno.

No što je ova kritika skromnija prema istini objektivnoj, prema istini logike i spoljašnjosti, to su veći njeni zahtjevi u stvarima istine unutrašnje, subjektivne, istine svojih dojmova, svoje nutrine. Ništa nije istinom, što izvodimo spekulacijom o spoljašnjosti, ali sve je istina, što sami u sebi osjećamo — u tu se formulu dade zgrnuti cijeli njezin karakter. Svaki dojam, svaka ideja, svaki karakter ima pravo da bude izražen direkto i bez uvijanja. To vrijedi kao za umjetnika, tako i za kritičara. Kritičar dakle na ovom stanovištu djelo ne sudi ni po zakonima o ljepoti, ni prema njegovoj koristi, ne studuje ga ni kao tvorevinu zakona socijoloških i duševnih, on iznosi samo reflexnu sliku njegovu, kako se odražava u ogledalnoj razini njegove subjektivnosti. Podaje dakle u prvom redu sama sebe i to, i kad se djelu divi i kad mu se protivi. U prvom slučaju pokazuje svoje umijeće reprodukovati ugodne dojmove i rastapati se u njima od milja — umijeće, koje može da se digne do znatne rafinovanosti; u drugom slučaju može da izjavi onaj svoj kritički Ja to samostalnije, što ga se djelo manje dojmilo.

Usljed toga razvija se dojmovna kritika dvojim načinom. Ona je prije svega prikladnim mjestom za neizmjereno osjetljive, fine duhove, koji znadu u sebi izazvati svaki dojam u najfinijim nuančama, pa se u njem od milja rastapati.

To je duševno epikurejstvo modernih diletanata, kojima je otac Renan, a koje je najbolje karakterizovao Lemaître riječima: „Kritika smjera k tomu, da postane pukim umijećem rastapati se od milja u knjigama, njima bogatiti svoje oćute i stvarati ih finim.“ Ako je estetska kritika sudbeni tribunal s estetskim zakonikom, ako je moralistička kritika propovjedaona ili inkvizicija, ako je znanstvena kritika laboratorij, gdje se analizuje, razudjuje i experimentuje, onda je naproti tomu ova

¹⁾ „Le jardin d'Épiqueure“. Navest ću iz ove zanimive i bogate knjige, koja je naj-savršeniji credo svoga autora i kao kritičara i kao ćovjeka, nekoliko izreka, koje potvrđuju gornju karakteristiku impresionizma:

„Estetika se ne temelji ni na ćem ćvrsom. To je vjetrena kula. Podupiru je etikom. Ali nema nikake etike. Nema ni socijologije. A nema ni biologije. Savršene znanosti nijesu existovale nikada osim u glavi Augusta Comtea, ćije je djelo proroćanstvom. — — Da se stvore temelji za kritiku, govori se o tradiciji i sveopćem suglasu. No ovih nema. Mišljenje gotovo općenito daje stanovitim djelima prednost. To je doduše zaslugom predsuda, ali nikako ne zaslugom izbora i ućinkom spontanoga cijenjenja. Djela, koja svi hvale, jesu ona, kojih niko ne istraćuje. Samo su prvi sudovi bili slobodni, ostali su djelo imitacije. Svojim brojem stvaraju slavu. Tu sve stoji do maloga poćetka. Moće se vidjeti, kako djela, zabacivana od svoga poćetka, malo imadu nade, da će se kada svidjeti, a obratno: djela, od poćetka slavna, dugo zadrćavaju svoje ime i slave se i onda, kad su postala — neprobavljivim. — — Veliko ime jamći djeću nadom, da bude slijepo hvaljeno. Ossian se ćinio da je ravan Homeru, dok su drćali da je starodavan. Omalovaćuje se od onoga vremena, otkako se zna, da je to Macpherson.“

vrsta dojmovne kritike odabrana duševna gozba, gdje se tankočutni stručnjaci opijaju tekom najfinijih poslatica, proučavaju, klasifikuju.

U toj formi pristaje dojmovna kritika veoma dobro onim individualnostima kritičara, kod kojih prevladava pasivni živalj, živalj osjetljivosti i prilagodjenja nad samostalnom aktivnom tvornom silom. No gdje ova sila izbija osobito izrazito u oštrim, izrazitim crtama samostalnoga značaja, tamo se kritičar ne zadovoljava sa zadaćom, da bude pukom rezonančnom daskom umjetnika, nego podliježe, podavajući svoje dojmove o djelu, svojoj čežnji, da iznese, koliko se da, sama sebe i samo sebe. Ustroj vlastitoga njegova karaktera je tako odredjen, osjetljivost spram dojmova simpatičkih i antipatičkih tolika, da svaki dodir tuđega duha, koji udara na mramorno tvrdu površinu njegove subjektivnosti, izazove stanoviti jasni odjek. Malo kada daje svojoj individualnosti, da se stopi s tuđom, dojam znači u njega većinom razliku od nje, izjavu samostalnosti. S te strane dolazi ovo stanovište sve do tvrdnje, da je za subjektivnoga kritičara najzahvalnija situacija, kad stoji prema djelu gotovo neprijateljski. No mislim, da bi tjerati stvar sve dotle, značilo rušiti prirodjeni odnošaj djela prema njegovu čitatelju ili gledaocu. Ta umjetnost i jest i bila je ipak samo zato, da pobudjuje simpatije i udivljenje, makar i samo za onaj časak, kad je uživamo. Osjećati se namah u časku primanja umjetniku-tvorcu jednakim i izazivati ga pri svakom dodiru na dvoboj, to bi doduše moglo da bude dragocjenim privilegijem iznimno silnih kritičkih individualnosti, no ne može vrijediti kao općenito pravilo.

Dojmovna je kritika dakle upravo tako subjektivna vrsta moderne kritike, kao što je znanstvena, analitička njezinom objektivnom vrstom. Ova hoće da bude znanost, ona umjetnost. Znanstvena kritika vjeruje u istinu fakata i zakona, — dojmovna samo u istinu unutrašnjosti. Prva je strogo moderna, jer odgovara pozitivnom značaju moderne znanosti, druga je upravo tako moderna, jer odgovara protivnomu polu moderne duše, njenome skepticizmu, njenoj nervoznosti i nemiru, bogatstvu i rafinovanosti njezinih dojmova.

Može se pače smatrati još modernijom nego prva, jer odgovara za pravo duševnomu stanju godina šezdesetih i sedamdesetih, dok je impresionizam struja savremena današnjoj umjetnosti dekadentnoj, simbolizmu, novomisticizmu itd. — u kratko svim smjerovima, koji znače odvratiti se od spoljašnjoga svijeta i njegovih sumnjivih istina k jedinoj istini, koja će konačno ostati, k istini vlastite duše i njezinih tajnovitih dubina.

* * *

Ove četiri skupine, u koje se kao u četiri ugla četverokuta dade zbiti sav život i razvoj kritike, jesu dakle: kritika estetska, moralistička, znanstvena i dojmovna. Svako kritičko djelo dade se svesti u posljednjim svojim elementima na jednu od njih. Poredak, kojim navedosmo one skupine odgovara u glavnom već i kronološkom poretku, kojim je razvoj kritike u istinu i udario. Najstarija je kritika bila estetska (resp. aristotelska) i moralistička (resp. vjerska), no razvojem kulture padala je sve više njena tjesnogrudnost, obzorje njenih gledišta se širilo, a dolazili su i elementi kritike psihološke, socijološke i subjektivne. Kritika na pr. Lessingova u mnogim točkama naginje kritici dojmovnoj, kritika gospodje Staëlove modernoj socijološkoj. U Sainte-Beuve-u zasjala je iznajprije moderna kritika u svojoj širini i pruživosti

svoga naziranja i osjećanja. Samo što su oba protivna njena pola ondje bili potajni boj, te joj podavali dojam kolebanja. No kod nasljednika Sainte-Beuveovih oštro su se već dijelili i išli za određenom formulacijom. Kod Taine-a i njegovih nasljednika pol objektivni, znanstveni — kod Renana i njegove škole pol subjektivni. Oba zajedno ograničuju i tvore široki pojam onoga, što zovemo modernom kritikom. Među ovim dvjema obalama biju valovi njezina života.

Teško je rasuditi, koji je od njih opravdaniji i koji ima veću budućnost. Rasuditi to, značilo bi odgovoriti na staro, vječno, Pilatovsko pitanje: Gdje je istina? za pravo, ima li je uopće? — pitanje, koje se kao glavno životno pitanje kritike vuklo od početka svim prijašnjim našim razlaganjem. Uvijek bude duhova znanstvenih, sistematičkih, koji će poduzimati ekspedicije, da otkriju objektivnu istinu, u čiju mogućnost vjeruju, — to budu kritičari znanstveni, a smjer, kojim će udariti, ostat će možda dugo onaj, koji pokazuju Taine i Hennequin. No uvijek bude (a možda ih bude i više) i skeptika, koji ne će vjerovati u apsolutnost „istina“, izrazitih individualnosti, koje će vjerovati samo sebi. umjetničkih gourmanda — a ti zajamčuju daljnji razvoj subjektivne kritike.

Samo ove dvije vrste kritike, znanstvena i dojmovna, imaju pravo na ime moderne kritike, jer samo one odgovaraju širokome opsegu moderne umjetnosti. Obje jednako shvaćaju — ako i svaka s drugoga kraja — i obje su dostojne, da joj daju daljnu direktivu. Naprosto pako treba uskratiti to pravo kritici estetskoj i moralističkoj (barem u koliko stojimo na stanovištu čiste umjetnosti). Obje su ove vrste pretjesnogrudne, a da pripuste najvažnije moderne umjetničke smjerove (ne mogu na pr. doseći shvatiti ni naturalizma ni dekadence), pretrome i prenežgrapne, bez nuança, bez širine i snosljivosti.

Razumije se dakako, da se ova oštrina prema starijoj kritici ograničuje samo na polje najčišće, umjetničke kritike, gdje se radi o velikim, dostojnim djelima kritičkim, gdje je kritika znanošću i umjetnošću uskoga kruga stručnjaka. No široko općinstvo ima pravo i na svoju kritiku, koja bi radila u njegovu korist i imala na umu njegov duševni obzor i potrebe. U žurnalima se i u obiteljskim listovima ipak ne mogu izvoditi Hennequinovske analize — tomu nema ondje ni mjesta ni općinstva. Ni presamosvjesna dojmovna kritika ne bi bila ondje na mjestu. Briga općinstvo, kaka je dojam proizvelo djelo na kritičara! — ono hoće nešto, što vrijedi uvijek i za sve. U kratko hoće objektivnu istinu, pa kad to i ne bi bila istina, neka barem izilazi s pretenzijama istine. Ono hoće da ima cijeli sud o knjizi zbit u kratku, razumljivu formulu, koja bi mu rekla, kako ima da gleda na knjigu, ima li je uopće čitati (ne zaboravimo, da takovo općinstvo dobija obično u ruke prije kritiku nego samo djelo). Ono hoće kritiku, koja bi rukovala i uzgajala njegov ukus i izbor štiva — a za ove je svrhe dabome još uvijek najzgodniji stari ocjenjujući oblik literarne kritike.

A što moralistička kritika sa svim svojim nuançama? Imamo li nad njom tek slegnuti ramenima? Mislim, da ima i ona svoje pravo na život. Ne doduše u okviru strogo umjetničkih interesa — no ovi valjda nijesu jedini, koji odredjuju život?

Pače nasuprot, moralistička kritika ima svoj dio istine, kad veli, da su njezini interesi najvažniji, jer ona govori za društvo, za narod, za

sreću svagdašnjega života. Umjetnost je na koncu konca krasni luxus, ali društvo hoće da bude živo, a zato treba reda i moralke. A kako da nemaju prava govoriti čuvari ovih interesa u njihovo ime o umjetnosti, kao što govore o drugim pojavama u društvu i važu njihovu korist ili štetu? A ko može poreći narodnome organizmu pravo, da utječe u ime svojih existenčnih interesa na smjerove svoje umjetnosti? Koji će narod dozvoliti, da od njegove umjetnosti postane elemenat, koji slabi i ruši narodni organizam? Mislim, da baš subjektivni kritičar ima tu da pokaže najviše snosljivosti, jer ako traži za se potpunu slobodu izraziti svoj dojam, ne smije je uskratiti ni moralistu, ni ortodoxnomu vjerniku, ni političaru i socijologu, jer i ovi izražavaju samo svoj „dojam“.

Glas iz Slovačke.

U Ugarskoj je preko dva milijuna Slovaka, $\frac{2}{3}$ katolika, a $\frac{1}{3}$ evangelika. Evangelici upravljaju svojom crkvom sami i do posljednjega vremena bijaše službeni crkveni jezik slovački. Sad, otkako nasilno rastrgaše gotovo sasvim slovački preddunavski distrikt te jedan njegov dio pripojiše distriktima madjarskim, uvodi se madžarština kao uredovni jezik. Protiv ovakova protuzakonitog i samovoljnog rušenja evangeličke autonomije brani se naše evang. svećenstvo mlitavo, pa i ravnodušno. Prije, još nedavno, smatrali su se evangelici među Slovacima za najsvjesniji dio naroda, — sad postaju od tih negda revnih bojovnika-protestanata za svoja prava krotki jaganjci, pokorni sili, koja im gazi njihove vjerske slobode. U kratko: slovački evangelici, a poglavito njihova inteligencija, svojom ravnodušnošću, mlitavošću i strahom za svagdašnji hljeb pada u neizbježivu propast, kako u svojoj crkvi, tako i na polju morala.

Naprotiv se opaža kod katolika preokret na bolje. Kamo sad jure evangelici, ondje su bili prije naši katolici: mlitavi u obrani svojih građanskih i crkvenih sloboda, narodno neosvješteni. To su bila ona vremena, kad većina slovačkoga naroda nije ni pisnula protiv nasilja Tiszine vlade i kad se sa Slovacima postupalo kao s glupom masom, kad je Slovačka bila toplo gnijezdo liberalno-vladinih zastupničkih mandata i kad je gotovo čitavo katoličko svećenstvo bilo uz bok madžaronskih tirana, koji su se titrali sa sloboštinama puka bez kazni, dà, i bez najmanjega protesta.

Ali dodje na vladu nasilnik Bánffy, koji htjede da kretom ruke izbriše s površja „Magyarország“ „strane“ narodnosti i da stvori od njih Madžare. Kad to nije mogao postići ni s pomoću administracije, ni s pomoću zakonodavnih zborova, ni školstvom, — segnuo je za najosjetljivim sredstvom: za crkvom. Sabor je odglasovao njegove crkveno-političke predloge. No katolička je crkva tvrd orah! Videći katoličko svećenstvo, da se segnulo za njegovim životnim korijenom, stupi najednom u pučke redove i podiže oštru opoziciju po svim slovačkim krajevima. Tako se nadjoše slovački katolici u žestokoj opoziciji protiv vlade, koja madžarizuje. Utemeljiše nove časopise, koji nemilosrdno udaraju na sve činov-

nike i vladine pristaše. Puk se najednom trgnuo iz dugoga sna i sad nema izbornog kotara, gdje bi se mogao vladin kandidat bez novaca, bez nasilja, bez žandara i vojske — kako je to prije bilo, — jednostavno dati imenovati za zastupnika u peštanski sabor. Slovački puk, koji se prije sav tresao pred činovnikom, gubi sad sve poštovanje prema njemu, i tako se u Slovačkoj diže boj, iz koga zaista ne će izaći pobjednicom vlada. Posljedni izbori za sabor dokazuju to dovoljno.

Ove zadjevice, s početka više vjersko-političkoga značaja, prenose se pomalo i na polje gospodarsko. Začinje dosljedni boykott protiv pučkih pijavica i vladinih gončina — Židova. Trgovina i krčmarenje bijahu njihovim isključivim zanimanjem. Uz vladinu protekciju obogatise se i tako postajahu svemogućim. Židov bijaše savjetnikom i blagajnikom slovačkome seljaku. Sad sve to prestaje i puk se utiče drugamo: svojim svećenicima i svojoj kršćanskoj braći. U Slovačkoj je u posljednje tri, četiri godine osnovano mnogo gospodarskih, konsumnih društava i pučkih novčanih zavoda po načinu Raiffeisenovom. Posljedica je, da Židovi ugroženi materijalno, gube svoj utjecaj na puk, zna se pače za primjere, da su prisiljeni napuštati svoje gotovo nasljedne krčmarske kurije!

No sve je to tek početak boljih vremena, to je za pravo tek nada na preokret k boljemu, jer je nevolja u nas toliko, da bi dostajale k propasti više naroda i snažnijih, nego što su baš Slovaci: brojem, inteligencijom i kulturom.

Općenitu agrarnu krizu ne moram ni da spomenem, ta ona je u Slovačkoj upravo tako akutna, kao i u doljnim krajevima među Mađarima, a i u Hrvatskoj. Veliki porezi, nečovječno postupanje sa Slovacima od strane oblasti i svakogodišnje sve to veće nerodice gone Slovaka u daleku Ameriku nemanje nego Mađara. Agrarnoga proletarijata biva svake godine više, a dosele ne misli u Ugarskoj niko ni na pokušaj, kako da se sveopći pauperizam barem ponešto ograniči. Ogromna latifundija državna, crkvena i pojedinaca-bogataša sa zakupnikom Židovom množe se svake godine, mjesto da se dade puku po koji komad zemljišta. Agrarnu bijedu misle kod nas reformovati vojskom i žandarskim bajunetom!

Najveći je pad u Slovačkoj na polju školstva. Narod, koji ima dobre škole, ne može da proživljuje trajne krize moralne, društvene i političko-gospodarske, jer su dobre škole a poglavito stručna nabrazba mladeži bogato vrelo poboljšanja. Kod nas, za dva i pol milijuna ljudi nema ni jedne srednje škole, ni jedne jedine stručne škole, — sve je pomadžareno: duševno i jezično (materijalno). Na svim se pučkim školama posvećuje gotovo cijelo učevno vrijeme učenju — mađarskih riječi. U tom smislu govorimo, da mađarizacija znači oglupljivanje nemađarskih naroda. Djeca izlaze iz seoskih škola gluplja, no što su bila, kad su u njih stupila, jer je pretjeranim narivavanjem mađarskoga jezika zaustavljen njihov razvoj duševni. No to je i jedina svrha vlade: ta nad nesvjesnim se narodom najlakše vlada. Da ta revnost oglupljivanja kod učitelja ne prestane, raspisuje mađarska vlada i sva društva za mađarizaciju stipendije za one učitelje, koji će se na tom polju najbolje iskazati. A slovačka je inteligencija kao u drugim stvarima, tako i tu sasvim ravnodušna: grad za gradom pada sa svojim školama u pandže mađarizacije i tako se taj proces širi svake godine i u sela. Videći država tu našu slabost, diže sjajne zgrade po gradovima i selima, da tako pravi konkurenciju s konfesionalnim školama, koje su dosele

kako tako odolijevale mađžarizacijom navalama vlade. Država naime nudja konfesionalnoj školi 60—100 for. godišnje potpore i time stječe u takovoj školi nadzor nad obukom. Jadno plaćeni učitelji konfesionalnih škola nukaju građane gotovo svuda k takovoj prodaji školske konfesionalne samouprave. Najveća je nevolja u tome, što svećenici, koji uzdržavaju svoje „konfesionalne“ škole, ni dosele ne shvatiše važnost svojih škola, ne shvatiše, da će Slovaci, čim padne posljedna konfesionalna škola u Slovačkoj, morati da upregnu svu svoju najveću snagu protiv mađžarizacije i gluposti, natražnjaštvo navalit će na nas neodoljivom silom! Tu moramo opet okriviti s nerada slovačko svećenstvo i građansku inteligenciju, koja se vrlo slabo brine za pouku puka.

Rekao sam malo prije, da Slovaci nemaju ni jedne jedine srednje škole. Te škole, koje su podigli sebi Slovaci svojim novcima, bile su bud naprosto ukinute, a imetak po mađžarski konfiskovan, bud premetnute u čisto mađžarske „mučione“ slovačke mladeži. Nove škole graditi nije dopušteno. Treba još spomenuti, da ima u slovačkoj zemlji do 20 srednjih škola to realnih to gimnazijalnih, ali ni na jednoj od tih škola ne uči se slovački jezik ni kao neobligatni predmet. Tim se da rastumačiti, zašto broj slovačke inteligencije tako slabo raste i zašto je med Slovacima tako mnogo odroda, koliko nema možda ni kod jednoga naroda na svijetu. Iz toga će dalje biti jasno i to, da Slovaci, odgajani od malih nogu pa sve dok ne postignu doktorsku diplomu mađžarskom „kulturom“, u svem onda kopiraju Mađžare: i u običajima, u moralnim i političkim nazorima, i kad stupaju u javnost — uvijek i u svačem Mađžari su im uzorom.

A sad eto dodjosmo do te prave nevolje slovačke: do posve mašnjeg nerada na političkom polju. Učitelji naši tjeraju političku praksu — nasiljem, imajuć pri ruci svu moć državnu: upravu, zakonodavstvo i sudstvo. A mi Slovaci nemajuć ničega toga, ne možemo stupati po mađžarskom uzoru — i zato narodna slovačka stranka pred svakim izborom u parlamenat proglašuje, da će se držati pasivno. Mi joj toga ipak ne možemo spočitavati, jer proti bajunetama, novcima i proti okrutnom terorizovanju sa činovničke strane nama je u istinu teško prodrijeti s narodnim kandidatom — al spočitavamo nar. slovačkoj strani, što ostaje pasivna u svem, što se ne brine za narod, ne agituje med njim, što ga ne uči o njegovim slobodinama, već ga sasvim pušta na milost i nemilost u ruke židovima i činovnicima. To je teški grijeh prama narodu, koji se ne može okajati, jer što smo danas tako duboko pali, i sami smo tomu podosta pripomogli — mi slovački „narodnjaci“. Neprestano glasanje one komotne i sebičnjačke pasivnosti proizvelo je užasni fatalizam u slovačkom čovjeku: naši stari i mladi pronose gesla, da nama Slovacima, narodu od 2½ milijuna duša, ništa ne će pomoći osim „kakav izvanjski zaplet“, kod kojega bi Mađžari dobili ljudskih batina. Tako su vjerovali naši ljudi, da će taj „zaplet“ izazvati Rusija, al kad je to dugo potrajalo, a bačuška car ne poslao svojih kozaka na Mađžare, da osvete krivice učinjene Slovacima, prihvatili su novu vjeru: vjeru u spas iz Beča. Ta naivna vjera ima biti ujedno i strašilo za Mađžare — no kao što nam je škodilo prije ono rusofilstvo, tako će nas ubrzo i opet početi Mađžari sumnjičiti radi nepatriotizma i izdajništva, čega nam baš ne bi bilo nužno. Drugog svršetka ne čekamo od one „spasonosne“ vjere slovačkih političara u Beč...

Osim narodne strane slovačke ima dosta pristaša medju Slovacima t. zv. pučka stranka. Kao što svaka nova stranka, puna je i ona životne snage i energije, a ide ju zasluga, da je svojim listovima („Krestan“ i od nekog vremena „Herko Páter“, humorističko-satirički list) te živom agitacijom, skupštinama — oživjela donekle mrtvu masu slovačkoga naroda. Kod posljednjih izbora postavila je gotovo po cijeloj Slovačkoj svoje kandidate proti vladinim kandidatima, a na mjestima je i pobijedila. U kratko može se reći o njoj to: vodje njene jesu visoko plemstvo i katolički kler i sve njezino nastojanje ide ne za poboljšanjem u duhu demokratskom, pučkom — već za tim, da se osigura moć i probit klera i plemstva. S narodnostima koketuje ne iz načela i osvjedočenja ili iz ljubavi k političkoj pravednosti, nego iz nužde i potrebe — jer je mislila, da će u slovačkim narodnjacima naći prirodne saveznike i suborioce protiv liberalne vlade mađarske. Drugačije služi i ona molohu — mađjarizaciji kao i sve druge političke stranke, koje se nalaze u ugarskom parlamentu.

O liberalnoj ili vladinoj stranci ne ću ni govoriti, jer dosta je reći, da su mađarski i hrvatski liberal čedo jedne majke i da polaze tako iz jednoga gnijezda.

Svršit ću svoje općenite opaske o Slovačkoj još ovom obaviješću: u kolovozu 1897. g. držao se sastanak slovačkoga djaštva u Turč. Sv. Martinu, i na tom sastanku zaključeno je da se izdaje mjesečnik „Hlas“, kao organ neodvisne mladje slovačke generacije, s programom reformnim i s opozicionim pravcem. Naši „stari“ stali su dušmanski naprama tom pothvatu i članove odbora nazvali socijalistima, anarkistama, dekadentima i izdajicama slovačkoga naroda. Ko jasno shvata ono staro šlendrijanstvo slovačko, kojemu kažu slovačko „narodnjaštvo“, taj će shvatiti takodjer, u koliko se mogu nazivati izdajicama naroda oni ljudi, koji hoće da se emancipuju od tih starih nazora na život i težnje narodne...

Kad ugleda svjetlo božje nadobudni onaj „Hlas“, progovorit ću o njegovom smjeru i programu potanje i opširnije. —u—

Rane na našem narodnem telesu.

Piše D. L. Selski.

II.

Po vsi pravici lahko poudarjamo, da je temelj, na katerega zidamo svojo prihodnjost slovensko naše ljudstvo. Narod še hrani kalí v sebi, iz katerih more pognati cvet in sad; treba je le, da te kalí najdemo in potem primerno negujemo. Doslej smo preveč zanemarjali svoje ljudi, zato je vse v njih nekako zamrznilo in otrpnilo.

Naš narod je v svojem jedru v veliki večini zdrav, in to je še veselo upanje pri pogledu na žalostne njega razmere. Otresimo in osvobodimo ljudstvo nesrečnega položaja, spon, v katere je vkovan in katere ga tlačijo k tlom, potem bomo videli, kako vstajajo v njem lastnosti, ki

so bile poprej skrite in za katere nismo vedeli. Da kaže sedaj tu pa tam narod nekako dvomljive znake, ki ne pomenjajo nič dobrega, temu so največ krive slabe razmere, v katerih živi, razmere, ki ga delajo sužnjega, pobitega, obupanega. Dajmo narodu prostost, in razjasnil se mu bo obraz, začel bo živeti novo, drugačno življenje.

Naše ljudstvo treba poleg dušnega pred vsem i telesnega kruha; omogočimo mu, da se najé, potem bo pa delalo! Narodne slovenske inteligencije doslej še nimamo, ustvarimo si najpoprej slovensko gospodarsko inteligencijo!

Naši kmetje gospodarski bolj in bolj propadajo. To je vsem znana istina in ni kar nič nova. Dolgovi, dražbe, preseljevanja v Ameriko so dan na dan ponavljajoče se posledice slabega gospodarskega stanja. Če se že pridni delavec ne more več obdržati, kaj preostaje potem za lahko-mišljenca, zapravljivca, lenuha, si lahko mislimo. Mi se seveda tu bavimo le z ljudmi, ki hočejo delati in v resnici tudi delajo. Kaj je torej vzrok, da se naš kmet kljub vsem morebitnim naporom ne more nikamor povzpeti? Odgovor je: splošni sedanji družabni in narodnogospodarski red.

Omejimo se samó na jedno važno točko, ki ovira razvoj našega gospodarstva. Naš kmet se ne udeležuje svetovnega napredka v narodnem gospodarstvu, zato nikakor ne more tekrovati, ampak zaostaja in propada. Dandanes vse napreduje in na vseh poljih; kdor neče zaostajati, mora teči.

Ako smo Slovenci gmotno slabi, moramo pa z duševno silo premagovati težave, ki nas ovirajo v razvoji. Naš smoter naj bo: slovenska gospodarska inteligencija!

Marsikdo spoznava, da takó v sedanjih časih ne more več gospodariti, kakor sta še lahko gospodarila njegov oče in ded. Marsikdo bi si rad pomagal, pa nima pripomočkov za to, kdo drugi zopet pa ne ve, kakó bi začel. Tu bi trebalo sistematiške organizacije, pred vsem sistematiško organizovanih narodno-gospodarskih šol in tečajev.

Skuša se na razne načine, da bi se izboljšalo gospodarsko stanje ljudstva, s posojilnicami in hranilnicami, ustanavljajo se razna društva, kakor konsumna, kmetijske družbe, mlekarske zadruga itd., tudi nekaj dobrih gospodarskih listov in knjig imamo, ki prinašajo mnogo koristnih naukov in navodil. Malih šol te vrste je na Slovenskem pet, namreč: na Grmu pri Novem Mestu (kmetijska, vinarska in sadjarska), v Celovci dve (kmetijska in rudarska), v Gorici (kmetijska) in v Mariboru (vinarska in sadjarska), vse deželne, za vzprejem se zahteva zvršena ljudska šola; srednje take šole nimamo nobene.

Ali pa pošiljajo naši ljudje svoje sinove v kmetijske šole?

Tu naletimo zopet na oni nesrečni konservatizem našega kmeta, ki meni, da je najboljšé, ako trdovratno ostane pri starem. Dokazuj mu in dokazuj, ne uveriš ga poprej, dokler ga resnica naravnost v oči ne dregne, no še potem dvomi. In vendar bi marsikdo svojemu sinu lahko preskrbel toli potrebne znanosti, pa rajši vidi, da mu v pohajkovanji minjevajo mlada leta!

Kdo drugi zopet misli, da mora postati sin nekaj več, nego kmet; on hoče imeti „gospoda“, dasi sin morebiti nima ni veselja niti potrebne zmožnosti za tako učenje. Poudarjalo se je že po pravici, da silijo pri nas ljudje sploh preveč v gimnazijo.

Čisto umevno je potem, da v razredu, v katerem sedi na pr. kakih 70 učencev, ne more biti pouk že več pravi pouk, ampak navadno „dresiranje“. Vse se mora vršiti bolj površno in strožje. Dandanes se vedno pritožujemo, da je svet prenapolnjen; toda precèj bi se izpremenilo, ako bi si naravno razdelili svoje moči in sile ter ne hoteli biti vsi vse. Lepo je in dobro je, ako si more človek opomoči, tega nihče ne odreka; toda naravnost neumno je, ako bi koga silili k nečemu, za kar ni. In v tem oziru se pri nas velikokrat greši. Deček, prišedši „invita Minerva“ v gimnazijo, ne uspeva, dostikrat naravnost neče ter obesi šolo na kol. Kaj sedaj?

Za učenje ni več, za delo pa tudi ne, najrajši bi pohajkoval in lahko mišljeno živel, kakor je že navajen. In tak človek dobi pozneje morebiti posestvo v roke, neizogibna posledica skoro je, da gre vse rakovo pot. Koliko dobrih, lepih kmetij pride na ta način na boben! Slovenski gospodarji naj nekoliko bolj uvažujejo važnost in pomen kmetijskih šol za narodno gospodarstvo ter naj pridno pošiljajo svoje sinove v take šole, da dobimo polagoma umnih, inteligentnih gospodarjev, ki bodo znali množiti narodni kapital. Država in dežela pa naj bi skrbeli, da se snujejo te šole, kjer bi se zdelo potrebno, ter razpisavali ustanove za revnejše a pridne in ukaželjne mladeniče, katere bi na ta način naravnost silili, da obiskujejo ta važna učilišča.

Zadnja leta potujejo med nami tudi takó zvani potovalni učitelji, ki prirejajo v raznih krajih predavanja o raznovrstnih predmetih narodnega gospodarstva. To je jako koristno, vendar to še ne zadošča, ampak ustanovljati bi se morali v pojedinih občinah posebni narodno-gospodarski tečajji ali kurzi¹⁾, ki bi sistematiško obdelavali posamne stroke obširnega tega polja, pri čemer bi se mogla poučevati in razpravljati tudi druga vprašanja, ki se ne dostajajo toliko gospodarstva samega in kar je ž njim v zvezi, marveč so bolj splošnega, a za življenje pomembnega značaja. Tudi knjižnice, v to svrhu ustanovljene, bi ne bile nič napačne. Takó bi se polagoma izobraževalo naše ljudstvo ter začelo gospodariti racionalno. Dobri vzgled vabil in mikal bi druge, vstajalo bi novo življenje, kmetiški stan bi se vzdigal in ž njim drugi, saj „hat der Bauer Geld, so hat es alle Welt“.

Naši gospodje učitelji in župniki — v hvalo moramo reči, da se to ponekod godi — storili bi lahko marsikaj v tem oziru, poučujoč teoretiški narod in navajajoč ga z lastnim vzgledom k praktiški uporabi pridobljenih teorij.

Zemlja hrani še veliko zakladov, treba jih je le najti in izkopati. Možje, ki imajo potrebno znanje za to, naj ne drže križem rok, naj ne zabijo in ne zamujajo jemati od stvarice, ki „vse jim ponuja“.

Ne čakajmo vselej ptujca, da nam pokaže, kje in kakó se more denar kovati!

Dandanes je doba modernih, praktiških ved. Bolj, nego kedaj poprej prihajajo do veljave realni predmeti, dočim ostajajo humanistiške studije v ozadji. Tudi Slovenci moramo umevati to izpremembo ter izvajati iz nje potrebne posledice. Dočim drví vse v gimnazijo, opuščamo realko. Na Češkem je baš nasprotno: vsako leto se opaža, da število realcev

¹⁾ Nekako na ta način, kakor je bil ob svojem času po občinah kamniškega ok. glavarstva pouk o slavnarstvu.

raste, gimnazijcev pa pada.¹⁾ Posledice tega so očitne! Ne le, da so češki tehnik priznani in povsod v službah, ampak Čehi so dandanes narodno-gospodarski močen narod, ker imajo pač mnogo moderno-tehniški izobraženih mož, ki znajo svoje znanosti izkoriščati v prid gmotnemu blagostanju svojega ljudstva. V našem interesu je tedaj, ako se seznanjamo s koristnimi, za narodno gospodarstvo, obrt, trgovino itd. važnimi znanostmi in prirodnimi vedami.

Želeli bi, da se v prihodnje ne le posamezniki nekoliko bolj zanimajo za to polje, marveč i dežela naj bj krepkeje skrbela, da dobimo polagoma nekaj več slovenskega tehniškega naraščaja.

O zadrugi.

(Nastavak.)

Po onom, što smo do sada rekli, bit će svakom jasno, da je godinom 1848., kad se sasvim raskinule podložničke veze i seljak postao slobodnim vlasnikom zemljišta, podrovan ujedno temelj zadrugama. Ličnim vlasništvom, koje se javlja te godine na seljačkim posjedima, uzet je glavni uslov daljnem mirnom opstanku zadruga, jer zadruga je, kako smo razložili, komunistička institucija, podignuta na osnovici kolektivnoga vlasništva zemlje

Odma iza 48. god. počinje rasap zadruga na sve strane. Seljaštvo, osjetivši se nevezanim navalilo svom silom da se dijeli i da skine sa sebe još i one veze, koje mu je zadruga namitala. Živjelo je stotine godina u teškim i ropskim odnošajima. Za tih tijesnih prilika spoljašnjih, nije moglo biti udobno ni u nutrašnjem, zadržnom životu. Sada, kad se otvorila perspektiva novom životu, navalio svijet poput bujice, kad provali nasipe u taj novi život, koji se prikazivao pun sreće i slobode. No ta revolucija u nutrašnjem narodnom životu rušila je nemilosrdno, što su vijekovi sagradili, a novoga, kao što i uvijek u takvim danima bure i oluje, nije se moglo ništa podići. I tako je taj nagli preokret u narodnom životu doveo narod u pustoš, mjesto u zelenu oazu. Diobom zadruga komadali se samo seljački posjedi, slabile se gospodarske sile, a tim raslo sve više i više siromaštvo. Kobne posljedice dijeljenja osjećale se to više, što zadruga u to doba nisu još bile zakonom upravljene. Diobene listine sastavljale se površno il nikako, a strankama nametavali se svakaki troškovi.

Toj sveopćoj diobi zadruga nije stala na put ni naredba bana Jelčića od 1850. god., kojom se zabranjuje zadrugama dijeliti se, dok se zadržni poslovi ne urede zakonom. Diobe se i dalje provodile tajno, što je sveopće zlo još i povećalo.

Do zakonskog uređenja došlo je napokon, poslije mnogih nezgoda, 1868. god. No zakon taj, prodahnut sasvim liberalističkim idejama, nije

¹⁾ Po „Kroku“ posnemamo, da se je na Češkem začetkom šolskega leta 1897-98 število učencev na gimnazijah v češkem učnim jeziku od lanskega leta znižalo za 228, dočim se je na realkah zvišalo za 447. Razmerje na gimnazijah in realkah z nemškimi učnimi jeziki pa je — 364 : — 26.

sprječio dijeljenje, već pospiješio. „Odbor banske konferencije, koji se je sastao mjeseca siječnja 1869., da izradi zakonsku osnovu o zadrugah, bio je suglasan u tom, da se postojeća uredba zadrugâ ne slaže ni s pravom ni sa zahtjevi narodnoga gospodarstva, jer da priječi ne samo izvršavanje osobnih i vlasničkih prava, nego je za razvitak obiteljskoga života poguban, nagonu za gospodarenje i radinost štetan, te za razvoj materialnih sila na putu. Odbor izjavio se u osnovi za djeljivost postojećih zadruga, ali nije predložio imperativne diobe, jer bi prelaz sa dosadanjega patrijarkalnoga života bio prenegao.“ — Diobu zadruga poslije ovoga zakona podupirala je osobito ona zakonska ustanova, po kojoj je svaka žena, koja se je makar kada udala iz zadruge, mogla zahtijevati diobu, ako joj ne žive više roditelji, od kojih proizlazi imetak. I tom ustanovom išao se potkopati jedan običaj narodni, koji je nemalo važan uslov zadružnom životu. „Za malo ustadoše gotovo sve žene, koje se za posljednjih pedeset godina udadoše iz zadrugâ, te stadoše tražiti svoj dio. Bilo je zadrugâ, koje su najedanput morale dati iz svoje imovine i po više dijelova ovakvim ženama, koje su već odavna istupile iz zadruge, dobivši svoju običajnu opremu.“

Ubrzo se pokazala potreba, da se zadružni poslovi uredi novim zakonom. Do tog novog zakona došlo je 1874. god. No i taj zakon od 1874. god. smatra zadrugu takvom institucijom, koja se preživjela, i išao je ravno za tim, da se pospješi raspad zadrugâ. „Načelo zadružno stoji u priekoj opreci s pojmom prava, koje se praktično prikazuje u osobnoj samosvojnosti. Zadruga po svojoj ideji lišava pojedinca člana u mnogom obziru svojstva pravne osobnosti, prenašajući ovo svojstvo na cjelinu. Zadrugar pojedinac nema potpuna vlasništva na nekretnine zadružne, jer mu manjka glavni atribut toga prava, da može naime po svojoj volji raspolagati s predmetom vlasništva, kako to može činiti suvlasnik u smislu modernoga prava... Zadruga ne odgovara dalje niti zahtjevima političke slobode, jer velik dio naroda izključuje od uživanja ovlasti pripadajućih državljanom; ubitačna je s gledišta moralnoga, jer ubija u narodu svijest obiteljsku; a napokon ima se zabaciti i sa gledišta gospodarskoga, jer zaprečuje svježje kretanje i napregnuće sila, budući da pojedinac nema samostalnog interesa.“ — Eto takvih sve razloga proti zadrugama našli su revnosni branitelji prava i slobode državlanske sedamdesetih godina!

Kad se poslije 1850. god. pokazala potreba zakonskog uredjenja zadružnih poslova i u Krajini, stvorilo se i tamo redom nekoliko zakona. Tako je god. 1881., kad se Krajina utjelovila materijalno zemlji, vrijedilo kod nas 6 zakona o zadružnim poslovima.

Godine 1888. napokon izradjen je jedinstven zakon, koji je sankcioniran kao „zakon od 9. svibnja 1889. o zadrugah“. Taj zakon je i danas u vrijednosti. Za izradjivanje toga zakona — kaže se u uvodu zadružnom zakonu — preotelo je mah posve drugo mišljenje o zadrugama: pokazala se potreba urediti zadružne prilike u tom smjeru, da se postojeće zadruge sačuvaju koliko je to iole moguće. — Koliko se „u tom smjeru“ učinilo, kazuje najbolje današnje stanje seljaštva.

* * *

Red je na nama sada da pokažemo, kakva je razlika izmedju zadruge, kako ju je uredio naš „zakon o zadrugah“, te izmedju zadruge primitivne, onake, kako je nalazimo u doba običajnoga prava narodnoga.

§ 1. „zakona o zadrugah glasi: „Svaka je mužka i ženska osoba član zadruge:

a) koju je u bivšem provincijalu 1. travnja 1848., a u području bivše hrv.-slov. Krajine 7. svibnja 1850. zatekao kao suposjednicu na zadružnom zemljištu;¹⁾

b) koja se kasnije u zadrugi rodila od zadrugara u zakonitom braku;

c) koja se u zadrugu priženila ili udala; ili je

d) u zadrugu primljena osobitim ugovorom.

§ 29. — „Svaki punoljetni mužki i ženski član zadruge, kojemu predstavnik ne živi ili je inače prestao biti članom zadruge, vlastan je iskati diobu zadružne imovine.

§ 30. — „Svakoлика zadružna nepokretna imovina dijeli se, ako se zadrugari ne slože o načinu diobe, medju sve članove zadruge po lozah, kojih su predstavnici bili u životu 1. siječnja 1837.“²⁾

Za krajinu ustanovljena je ova dioba zadružne imovine pravednije i narodnom duhu bliže.

§ 32. (Dioba zadružnoga posjeda u nekadanjem krajiškom području) glasi: „Svakoлика nepokretna imovina zadruga dijeli se po broju mužkih i ženskih članova, koji su ovlašteni u zadrugi onoga dana, koga se zatraži dioba.“

U ovim paragrafima pokazuje se sva sadržina i sav duh našega zadružnoga zakona.

Po § 1. svi članovi zadruge, koje je zatekao u provincijalu 1. travnja 1848. god., u Krajini 7. svibnje 1850. kao suposjednike na zadružnom zemljištu, imaju pravo vlasništva na određeni dio zadružnog imanja. Taj dio mogu oni po § 29. kadgod ushtiju odijeliti i po miloj volji s njim raspolagati. Poslije smrti ovih sretnih osoba, koje je god. 1848. učinila ravnopravnim vlasnicima, nasljeduju se dijelovi po lozama,

U tim paragrafima javlja se ujedno i sva razlika izmedju moderne i primitivne zadruge. Dok se zemlja primitivne zadruge pokazuje kao neka zaklada, koja je vlasništvo cjelokupnog naroda, a pojedini članovi naroda imaju samo pravo uživanja te zaklade (na stvari se ne mijenja ništa ni onda, kad zadruge postaju vlasnicima zadružne zemlje; iznutra ostaju zadružne prilike iste kao i prije) — moderna zadruga javlja se kao suvlasništvo, u kojem stanoviti članovi imaju pravo na neki idealni dio, koji mogu u svako doba odlučiti od ostalih dijelova. Razlikuje se moderna zadruga od suvlasništva u tom, što (po § 5.) „nijedan član zadruge ne može dotle, dok postoji zadružna zajednica, raspolagati niti medju živima niti za slučaj smrti dijelom, koji bi ga mogao zapasti iz zadruge, kad se provede dioba zadružne pokretne i nepokretne imovine.“ Razlika je dalje i u tom, što su kod suvlasništva pojedini suvla-

¹⁾ Tih godina naime — kako smo već spomenuli — postao je provincijalni kmet slobodnim vlasnikom svoje urbarske zemlje (urbarska zemlja zvao se onaj dio zemlje, koji je bio od vlastelinstva dan podložniku na uživanje i na koji je podložnik bio dužan vlastelinstvu robotati) — a graničarski vazal vlasnikom svoga lenskoga zemljišta. Gdje je bila zadruga na ubarskom ili na lenskom zemljištu, pa je to postalo vlasništvom svih članova zadruge, koji su te godine bili u životu.

²⁾ Te godine priznato je podložniku nasljedno pravo na neprikraćeni užitek urbarskog zemljišta.

snici dionici dobitka i gubitka po kvotama, po kojima su vlasnici, dok unutar zadruge vlada još i danas potpuni komunizam: sve je zajedničko bez ikogjeg obzira, ima li ko više ili manje prava.

Po prirodi ličnoga vlasništva izišla je još jedna razlika između moderne i primitivne zadruge: u modernoj zadrugi strogo je provedeno nasljedno pravo, dok primitivna zadruga toga prava ne pozna.

* * *

Svako će odma na prvi mah opaziti, da su te ustanove modernoga prava sasvim oprečne onom duhu narodnoga običajnoga prava, na kojem se zadržni život bio razvio. Temelj zadrugama bilo je kolektivno vlasništvo zemlje te jednakopravnost svih članova u zadrugi. Pojavom individualnoga vlasništva s onim opsegom, koji mu daje tvrdi genij rimski, uzdrman je iz dna taj temelj i porušena jednakopravnost. Uzeta su dva glavna uslova zadržnom životu.

Da je tako, najjasnije dokazuju nasljedci iza god. 1848. sve do dana današnjega. „Kad se seljak osjetio slobodnim vlasnikom svojih zemalja, navalio je svuda da se dijeli.“ — I svijet je naš navalio takom silom da kida sa sebe veze zadruge, koje su ga do sada kroz tolika stoljeća vezale, da su se već zbnili malo i oni liberalni zakonodavci, koji su i išli za tim rasapom zadržuga. No utaman sva potlašnja sredstva, da se ta bolest dijeljenja barem štogod zaustavi. Naglom dijeljenju zadržuga nije se moglo stati na put. I danas još taj proces neprestano traje, al mi stojimo naprama njemu kao naprama kakoj elementarnoj provali — ne nastojimo ni da joj se toliko odupremo, koliko je u našoj ljudskoj moći. Mnogi ni ne vide toga žalosnog procesa, a ipak su njegove posljedice tako vidljive: posvudašnje siromaštvo naroda, koje svakim danom sve više raste, i previše nas za oči hvata.

Naš narod, konzervativan još i više nego drugdje, našao se najedanput u sasvim novom, tudjem životu, u kojem se ne zna pravo ni maknuti. Sve mu je tuđe, nepoznato. Prelaz iz dosadašnjega patrijarkalnoga života bio je previše brz. Zadržni čovjek, koji se bavio do sada samo jednim poslom, i što je glavno, koji nije nikada ni znao niti mario puno, kako se kućom ravna, što je općina, što porcijašica, što sud — najedanput sve to dobije u ruke, pa naravno da se ne zna ni okrenuti. Čovjek, koji je radio do sada samo ono, što mu se reklo il što je većina ukučana odredilo — postane najedanput svoj čovjek, kućni gazda, i treba da upravlja sam cijelim gospodarstvom. Ne bi još ni to bilo tako strašno, kad bi imao čim gospodariti. Al evo izišao iz zadruge gotovo praznih ruku. Bila zadržuga ne znam kako velika i imućna, kad se razdijeli na više strana, dobije svako jedva trećinu onoga, što mu treba za samostalno gospodarenje. Dakle treba mnogo toga novoga kupiti. — No nisu to jedine potrebe. Dioba ne prolazi obično mirno. Redovno treba je sudom provesti. A sud u Hrvatskoj traje redovno i po više godina. Kad gospoda advokati, vrlo dobri prijatelji sa sucima, upletu svoje prste u takve diobene raspre, onda siroma seljak dobro zna, da se to ne će brzo razmrsiti. Treba dakle troška kroz dvije tri godine na sudove i na advokate, treba troška za kućne i gospodarstvene potrebe — a odakle sve to namiriti? Odakle novaca kad nema; iz zadruge ih nije iznio, jer zadruge nemaju obično gotovih novaca. — Treba dakle uzajmiti — al odakle opet? nastaje novo, teško pitanje.

Gdje naći novaca? — To je danas najteži problem našem seljaštvu, o koji razbija glavu. Gdje naći novaca, kad nemamo razvijena kredita, tako da bi seljak mogao lako i uz male kamate naći novaca. — Nema druge pomoći, nego se mora baciti u ruke lihvarima, koji će mu za malo zakrenuti vratom. Ne mislimo tu pod lihvarima samo pojedine osobe, niti advokate, koji se tim unosnim zanatom osobito bave, već mislimo tu prosječno i naše banke, što ih imamo, a osobito štedionice po manjim mjestima, kod nas prosta dionička društva, koja idu jedinu za što većim dobitkom. — Uzajmi seljak u štedionici novaca (jedva je to postigao poslije dva tri mjeseca lijetanja), a kad dodje rok, da se plate kamati i otplatni dio, naš čovjek, nevičan na točnost, a i ne brine se puno za kalendar, zaboravi na štedionicu. Sutra dan već evo mu čovjeka iz štedionice, da ga opomene — a za njegovu opomenu treba mu dati forintu! —

Tako je eto s našim narodom u ova vremena teške nutrašnje krize.

Sav nam je svijet u Slavoniji zapao u dug do vrata. Jedva ćeš naći u selu po dvije kuće čiste od duga. A u taj dug pouvaljivao se svijet samo kroz diobe. — Svijet nam je dužan, a ko je dužan, taj je i tužan, kaže najljepše sam narod. On jadan najbolje osjeća svoju tugu, al osjećamo je i mi, inteligencija, koji živimo na ledjima toga tužnoga naroda. Ako je on danas osiromašio, robom — zar mi nismo? Na žalost još više osjećamo za vratom dušmansku mamuzu nego taj mukotrpní narod. No u svakom slučaju sudbina nam je jednaka, jer jedni od drugih ovisimo — a ipak smo jedni od drugih tako daleko! Mi se gospoda tako slabo staramo za taj narod, koji ipak nije ništa drugo nego osnova našoj sreći i našoj slobodi.

Svi se tužimo danas, kako nam je narod slabo osviješten, dapače kako je slabo i pristupačan narodnom osvješćenju i prosvjeti — a tomu je eto krivo samo to, što nam je sav narod u dugu. Dug pritiska narod kao mora, i ne da mu odahnuti, ne da mu se nigda ni za što oduševiti, kad mu je uvijek crno pred očima. Seljaku je sve na svijetu njegova kućica i zemljica — a ako je ta u pogibelji da mu skoro vrh glave izgori, onda on već ni za što na svijetu ne mari. Narod, koji ne živi u pristojnim gospodarstvenim prilikama, ne može vršiti nikakih svojih narodnih funkcija i ne može biti narodom u pravom smislu. To je utopljenik, koji se za slamku hvata.

To što govorimo, nije sentimentalna deklamacija, već žalosna zbilja. Naša inteligencija rado govori o narodnoj bijedi, al je ne pozna. Kad bi inteligentni ljudi više poznavali narod i njegove životne prilike, ne bi mogli biti onako daleko narodu, kao što jesu. S toga nek je prva dužnost gospodskim sinovima, koji iskreno osjećaju za narod, začí medju taj narod upoznati mu rane. Onda će nam jedino moći biti politika uspješna. —

— Prama prilikama mijenja nam se i narod. Sve više nestaje one Veselosti, koja je bila prije glavnom oznakom našega čovjeka. Glavna karakteristika našega doba opaža se sasvim dobro i na našim selima: iznapolja je sve sjajnije, al iznutra sve žalosnije. Ko progje danas slavonskim selom, vidjet će same lijepe kuće; mislio bi čovjek: eda bogata svijeta. Kodog se izdijeli, napravi sebi lijepu kuću od cigle i ćerpića, išara je na čelu; svaka kuća ima lijepe velike prozore sa šalukatrama, pa i „firangle“ imaju već ljudi na prozorima. Nije bilo prije tako. Kuće bile od pletera, trskom pokrivene, s malim pendžerićima, kroz koje možeš jedva glavu promoljiti — al u tim kućama svijet drugačiji bio: živ, veseo

— „mlado mladovalo, staro starovalo“. A danas sve zaduženo — sve ubijeno! Prije nisu išle djevojke u zadruzi na teške kućne poslove. „Naradit će se dosta, kad se uda!“ — Ostale kod kuće: prele, šile, vezle, vragovale. Pa bile lijepe naše djevojke kao frajle. Mlado moglo mladovati — uvijek odmorne mogle su svako veče u kolu igrati; mogle lijepo vezeno ruho oblačiti. — Danas mora se kidati po poslu mlado i zeleno, a ni staro nema mira. Sve se ubi za komadić kruha! Za takog života nestaje polako pjesme narodne, one pjesme djevojačke, koje nigdje na svijetu nema, pa nestaje igranke — sve su to rjedji i rjedji gosti mukotrpnom narodu! — Nošnja narodna, lijepa nošnja našega svijeta po Slavoniji, gine svakim danom u netrag, a na njeno mjesto dolaze polušvapski običaji: u mnogo sela već, osobito u Srijemu, nose pantalone i šarenu bezanu košulju, a u djevojaka nalaziš već midere i suknje na kalnere.

Eto, što je krila za nas u krilu godina 1848, koju ćemo skorih dana morati slaviti! Sa slobodom političkom — donijela je u drugom ruhu ropstvo materijalno, pa je opet isto ko i pred 100 godina, samo malo drugačije. Danas, poslije čitavog stoljeća teške borbe za slobodu, jednakost i bratstvo; danas, kad slavimo pedesetgodišnjicu proglašenja ustava i slobode — možemo opet s istih razloga uskliknuti zajedno s Rousseauom: „Čovjek se rodio slobodan — a svud ga vidimo u okovima!“ —

Te okove donijeli su nam zakoni rimskoga prava sa svojim ličnim vlasništvom.

„Gle, pa ti su protiv vlasništva!“ nevoljko će reći kogod.

Ne, mi nismo ni pro ni contra! Mi znamo dobro, da kod nas ni za što ne vrijedi izjavljivati se u ovoj stvari za ili proti. Niti smo mi uveli lično vlasništvo, niti ćemo ukinuti. Kod nas se uvijek radi u „duhu vremena“, nikad u duhu i prama potrebama naroda. Zato ćemo bolje učiniti, ako upozorimo na današnji „duh vremena“, i što misle o ličnom vlasništvu drugi, priznati ljudi. Ne ćemo uzeti socijaliste . . . Prihvatit ćemo se Laveleya. Ime toga učenjaka, koji je prema našem narodu gojio osobite simpatije i s osobitom ljubavlju proučavao baš našu zadrugu, pribavit će barem nešto vjere našim ljudma.

Razmatrajuć današnje zamršeno socijalno stanje, koje se stvorilo usljed nejednake razdiobe zemaljskih dobara, izjavljuje se Laveley složnim s Aristotelom, da „bez jednakih životnih uvjeta ne može biti slobode ni demokratičke vlade“. Za to nalazi jedini izlazak iz sadašnjega dezolatnoga društvenoga stanja: promijeniti zakone tako, da se vlasništvo zemlje razdijeli medju više ruku. I to je po njegovom jedini izlazak. Aut — aut! „Il će se provesti jednakost — il će propasti sloboda!“ —

Današnji pravni red, osnovan na individualnom vlasništvu, ni najmanje ne odgovara ličnoj slobodi i bratskoj jednakosti, koju smo svi na svoj barjak napisali. Vlasništvo po današnjem redu — nosi u sebi samo jedan element: individualni — koji zatvara u sebi samo ličnu korist pojedinca. Socijalni element sasvim se gubi. A čovjek je ipak i član društva, ne samo izolovana osoba, koja se smije brinuti tek za svoju korist.

U srednjem vijeku — kaže Laveley — bilo je vlasništvo zemlje nagrada za neku službu. Danas je privilegij bez ikakih obveza i veza. Čini se, kao da nema druge svrhe osim dobrobiti pojedinca. Tim, što je uklonjena zapreka otudjivanju, postala je zemlja pokretnim predmetom,

koji prelazi iz ruke u ruku, svejedno kao i oni plodovi, kojima rodi, il one životinje, koje hrani. Idući ljudi previše daleko u tom pravcu, uzdr-mali su temeljem društvenim, i čini se, da se u buduće mora dati veća važnost kolektivnom elementu, što se tiče zemljišnog vlasništva.

Fichte kaže: „Idemo u susret socijalnoj organizaciji vlasništva. Vlasništvo će izgubiti svoj isključivo privatni karakter, a postat će javnom, državnom institucijom. Do sada nije imala država druge dužnosti nego jamčiti svakom mirno uživanje svoga posjeda. Od sada će biti dužnost države, da svakoga učini vlasnikom onoga, čega treba i na što ima prava po svojim sposobnostima.“ To će se dogoditi kršćan- stvom, misli Fichte. „Kršćanstvom smo jedanput preporodjeni — no još ono krije u sebi moć preporodjenja. Do sada je kršćanstvo djelovalo samo na pojedince. Jednakost — glasana Evangjeljem — treba da prodre još i u naše uredbe i zakone.“ —

Često put čujemo od naših ljudi „Socijalizam je ludost za Hrvatsku. Naš seljak ne će nigda biti socijalistom“. — I u tom plitkom osvjedo- čenju, da se socijalizam ne može kod nas raširiti, koracamo dalje starom onom, ugaženom cestom, prepiremo se oko trica i kučina — a za soci- jalne reforme niko se ni ne brine. „Drugdje može biti socijalizam i po- treban, kod nas ne.“ „Socijalizam u Hrvatskoj tudja je biljka, nikla na tuđoj njivi, produkt tuđih okolnosti i tuđega duha“. — To je kod nas obična definicija socijalizma. — A zar su naše prilike, zar je naše društveno uredjenje plod našega narodnoga duha, manifestacija našega narodnoga života? — Sve je to tudje, a kao prosta kopija još je i gorje nego tudje — i zato upravo tre- bamo možda još i više socijalizma t. j. društvenih re- formi — nego iko drugi!

Danas je tako doba, da moramo svi biti socijaliste i raditi oko re- formi **u narodnom duhu**, ako ne mislimo, da danas sutra primimo tudj socijalizam, tudje reforme, skrojene po tuđem kalupu.

Uvijek smo do sada primali, što je drugdje bilo izišlo iz mode, i uvijek smo tako kaskali za drugim svijetom sto koraka od ostrag. Iz historije svoje i tudje treba već da nauke vadimo.

(Nastavit će se.)

Živko Bertić.

Iz života češkoga djaštva.

II. „Všehrd“, društvo čeških pravnikâ.

Osnovano god. 1868. Traje s malom stankom od listopada 1868. do veljače 1869, (kad mu je djelovanje bilo obustavljeno radi tadašnjih djačkih pobuna), već tridesetu godinu. Pravilima istaknuta mu je zadaća u tom smjeru, da ima „podupirati težnju članova za naobrazbom u na- ukama pravnim i državnim i gojiti uzajamnost medju članovima.“ Za- daću svoju vrši:

1. Užim djelovanjem društva. To se djelovanje sastoji u tom, da se priredjuju za članove skupštine, na kojima se drže predavanja

i podaju razni referati; prave se dalje strukovni izleti i uzdržaje se knjižnica. Lanjske godine predavao je sveučilišni profesor dr. Zucker o statistici kaznene uprave od 1893. g., prof. Dr. Heyrovský ¹⁾ o Inneriju, a neki članovi društva djaci držali su predavanja o nezakonitoj djeci, o modernim teorijama o postanku obitelji, društva i države; referovalo se o Sigheleovu spisu „Psychologija strke i zločina svjetine“, o Vachez de Lapongeovim „Sélections sociales“, o Ammonovom spisu „Društveni red i njegovi prirodni temelji“, o Sombartovom i Vetterovom „Modernom nazoru na svijet i na čovjeka“, o „Socijalizmu i socijalnom pokretu u 19. stoljeću“, o božjim sudovima, o osiguranju radnika u starosti i nemoći u Njemačkoj, o uzrocima depopulacije u Francuskoj. Da se ta predavanja umnožaju, raspisuje se svake godine nagrada od 20 kruna. Nekakav sistem u programu predavanja ne da se provesti; nužno je baš različitošću predavanja pobuditi interes kod članova društva. Izleta bila su 2: u zemaljsku gruntovnicu (vodili prof. Stupecký i Čelakovský) i u libenjsko „popravilište“. Glavni momenat pri toj užoj djelatnosti društva čini knjižnica. Broji danas u odjelima, za rimsko pravo, crkveno, germansko, slovensko i pravnu povjest 241 knjigu u 354 sveska; u odjelu za moderno pravo austrijsko, za tuđe moderno pravo te za sudstvenu medicinu 318 knjiga u 369 svezaka, u odjelu za zakone i naredbe 167 knjiga u 368 svezaka; u odjelu za znanosti državne i socijalne, za kulturnu i političku povjest, za filozofiju, psihologiju i etiku 423 knjige u 515 svezaka; u odjelu za časopise i periodičke listove 40 knjiga u 448 svezaka; — u svem ima 1189 knjiga u 2054 sveska. Dikom „Všehrd“ jest odio za znanosti političke i socijalne, koji će doskora bit upravo uzoran. Ovogodišnji izdatak za knjige bio je 579 for, 28 nč.

2. „Všehrd“ ispunjava dalje svoj zadatak potpomaganjem. Za to je odredjen jedan dio društvenog imetka, „Randin fond“. Iz njega se nabavljaju siromašnim djacima litografovana predavanja, učevne knjige i zakonici. Lanjske godine udovoljeno je 102 molbenicama od 112, a izdan je 301 for. 27 nč. Molbenice Hrvata sve su povoljno riješene kao što lane, tako i ljetos.

3. Napokon uz naobrazbeno i potporno djelovanje vrši Všehrd svoj zadatak izdavajući pravničke spise. Prijašnjih godina izdano je djelo znamenitoga češkoga pravnika u 16. stoljeću, Viktorina Kornela od Všehrda „O právích a deskách země České knihy devatery“, zatim Koldinovo djelo „Práva městská“ i Jirečkovu „Zřízení zemská království Českého“ (XV. i XVI. stoljeće).

Pred dva ljeta osnovana je „Biblioteka socijalnih i političkih znanosti“, koju izdaje „Všehrd“ zajedno s redakcijom revue „Rozhledy“. — Do sada izdano je u toj knjižnici: „Povjest znanosti narodno-gospodarstvene“ od Dra Johna Kellse Ingrama; „Principi narodnoga gospodarstva“ od prof. Charlesa Gidea; „O studiju sociologije“ od Herberta Spencera. Sad je na redu Herknerovo „Radničko pitanje“.

Za to izdavanje knjiga služi „Všehrdov fond“, koji je u svom početku imao 2219 for. 5 nč.

To je eto kratak pregled rada u društvu čeških pravnika. Mnogo posla u istinu čeka društvo u budućnosti. Mora se takodjer neprestance

¹⁾ Neki dan držao je Prof. Heyrovsky vrlo zanimivo predavanje „o opstrukcija u rimskom parlamentarnom životu“.

buditi interes kod drugova za rad. Ljudi, što stoje društvu na čelu, imaju mnogo dobre volje, a ne može se reći, ni da im je trud bezuspješan. Društvo, koje je pred nekoliko godina tako malo radilo znanstveno, danas ima već iza sebe dobar komad uradjena posla.

JUC. *Jaroslav Salaba,*
predsjednik „Všehrda“.

*

III. Drugo češko sveučilište u Moravskoj.

Češki narod, od kako je podignuto češko sveučilište u Pragu 1881., uradio je velik dio posla na kulturnom polju. U Češkoj je nastao bujniji duševni život. Svi napredni smjerovi porodili su se na češkom sveučilištu. Novi život, koji je donijelo češko sveučilište, pobudio je težnje, da se podigne drugo češko sveučilište u Moravskoj. Već godine 1885 pokazuje prof. dr. Masaryk u svom listu „Athenaeum“, kako bi nužno trebalo drugo češko sveučilište u Moravskoj. Od tog doba neprestance se pretresalo pitanje o drugom češkom sveučilištu, dok nije napokon god. 1896. obećano, da će se podići. No nije se odredilo vrijeme, kad će se podići. God. 1897. dano je iz državnoga proračuna 4000 for. na stipendija za pripravu učiteljskih sila.

Što Slovenci traže sada slovensko sveučilište u Ljubljani, možda je to samo posljedica pokreta za češkim sveučilištem u Moravskoj. Zato ću pokazati ovdje, kako se razvijao taj pokret, koji će doskora morati i uroditi željenim plodom. Dalje se već ne da odgadjati.

U Moravskoj bilo je već od g. 1573. sveučilište u Olomucu, i postojalo je ondje sve do g. 1855. Te je godine bilo ukinuto. Ostalo je samo teološki fakultet, koji postoji još danas, i chirurgičko medicinski ustav, koji je srušen 1873. god. Ta univerza je imala tridesetih godina do 1000, a u doba svog ukinuća oko 312 slušatelja. Razlog, zašto je tako propala, jest s jedne strane to, što su je vlade zapuštale, s druge strane, što sveučilište kao njemačko nije odgovaralo potrebama žiteljstva, koje je na $\frac{3}{4}$ slovensko.

Već g. 1870 molilo je općinsko vijeće Olomučko, da se na novo podigne njemačko sveučilište u Olomucu, no tome se opre češko djaštvo iz Praga i Beča, koje je bilo zamoljeno, da podupre tu molbu. God. 1871. iznese predlog na zemaljskom saboru moravskom dr. Mezník, da se podigne utrakvističko sveučilište u Moravskoj. Predlog je bio primljen. Isto se dogodilo i g. 1876.

No malo godina poslije podignuća češkog sveučilišta u Pragu ustala je moravska omladina na češkom sveučilištu praškom, da se podigne češko sveučilište u Moravskoj. Stalo se na svim djačkim sastancima raspravljati o moravskom sveučilištu, a brinulo se djaštvo i oko toga, da se u češkom općinstvu pobudi interes za tu stvar. Godine 1890. raspravljalo se o tom pitanju na sveučilišnom sastanku u Pragu. Pri tom je bilo i 25 sveučilišnih profesora. Profesor Masaryk opširno je govorio o tom pitanju. Govorio je osobito o tom, kako će češko sveučilište dati Moravskoj kulturno i narodno središte, a glavni grad Moravske postat će uz pomoć sveučilišta češkim gradom. Spominjao je i o tom, kako bi se trebalo pripravljati za profesorske sile i kako bi

trebalo ustrajati potporne fondove, no u tom nije na žalost još ništa učinjeno. — Poslije toga sastanka podana je peticija na carevinsko vijeće (bečki Reichsrath), koju je potpisalo 300 moravskih akademika iz Praga, 100 moravskih akademika iz Beča i predsjednici svih djačkih društava.

Nastojanjem djaštva pridružilo se toj peticiji oko 500 peticija od čeških gradova, općina i društava iz Moravske.

Osim toga raspravljalo se neprestance o tom drugom češkom sveučilištu na ponuku djaštva — na javnim političkim skupštinama, agitovalo se u raznim društvima, a nepreglednim nizom članaka po časopisima upoznao se i narod s tom stvari, a na zemaljskim saborima i u državnom vijeću neumorno su radili za moravsko sveučilište češki poslanici (glavno profesori Masaryk i Kaizl). Troškom „Časopisa českého studentstva“ izdana je i opsežna, temeljita brošura o toj stvari. (Fr. Derka i Fr. Vahalík: Česká universita na Moravě, Praha 1891.)

Težnje za češkim sveučilištem u Moravskoj pobudile su kod Slovenaca težnje za slovenskim sveučilištem. Prof. Šuklje tražio je u isto doba, da se osnuje za Slovence pravnička akademija ili barem da se zavedu slovenska predavanja na gradačkom sveučilištu.

Druga velika akcija moravskoga djaštva pokrenuta je u studenom g. 1895. Iznova je podana opširna i podrobna peticija djaštva, a živim nastojanjem djaštva podano je i opet oko 1200 peticija od čeških gradova, općina i društava. Ministar Gautsch izjavio se, da bi vlada bila spremna podići sveučilište u Moravskoj, ali utrakvističko; — na tako susretanje austrijskih vlada mi smo Češi već sasvim privikli. Na posljednjoj sveučilišnoj skupštini dne 13. veljače 1898. zatražilo je češko djaštvo uz suglas i živo učestvovanje profesora, da se podigne češko sveučilište u Brnu u roku od tri godine. — Sveopće je mišljenje, da za to doba sveučilište u Moravskoj mora biti podignuto. Tomu je pripomogao samo dugotrajni, ustrajni drobní rad najprije djaštva, a onda i šireg općinstva, novinstva i t. d. Svaka peticija, svaki novinski članak, svaka sveučilišna skupština i izjava profesora, svaki govor u parlamentu o tom predmetu bio je malen utezić, a svi ti utezići zajedno prevagnuli su napokon u korist češkoj zemlji moravskoj, kojoj je sveučilište tako potrebno.

Razlozi za češko sveučilište u Moravskoj tako su jasni, da se moglo jedino u Austriji tako dugo prelaziti preko njih, kao da ih nema. Pet i po milijuna Čeha u Češkoj, Moravskoj i Šleskoj ima do sada jedno jedino sveučilište, koje ne može da zadovolji pravom kulturnom razvoju, a 8,461.580 Nijemaca u Austriji ima pet sveučilišta! (U Moravskoj ima 1,590.513 Čeha a 664.168 Nijemaca.)

Moravska je u posljednje doba znatno napredovala u školstvu. Do sada smo imali u Moravskoj čeških gimnazija 7 viših i 1 nižu. U posljednje doba podigao je češki narod u Moravskoj sa m sebi 4 gimnazije, država samo 1. Sada se uređuju još 3 nove gimnazije.

Čeških slušatelja iz Moravske ima danas u Pragu oko 350, u Beču i drugdje oko 150; dakle ima ih preko 500 ne brojeć amo olomučkih teologa. —

Važnost češkog sveučilišta u Moravskoj jest u tom, što bi dalo Moravskoj kulturno i narodno središte; podigao bi se dalje kulturni

niveau cijele zemlje i cijelog češkog naroda; potaklo bi kulturnu konkurenciju praškom sveučilištu i tim doprinelo većem napretku njegovom.

Ako Bog da, mi ćemo doskora dočekati ispunjenje naše tražbine, na koju nam je najmoćniji razlog: pravo svakoga čovjeka a još više pravo svakoga naroda, da se naobrazi u svom materinskom jeziku. — Isto tako želimo, a i radit ćemo zato, da i bratski slovenski narod dobije svoje sveučilište, na koje ima pravo kao i češki i svaki drugi narod.

JUC. Fr. Koželuha.

DOPISI.

Sa zagrebačkog sveučilišta.

Općenito je mišljenje, da sveučilište, kao »hram znanosti«, ima da koraca usporedo sa znanostu. Ono mora da odgovara duhu i potrebama novoga vremena, ako nema postati suvišnim. Sveučilišta daju direktivu razvoju znanosti i valjanoj odgoji budućih radnika medju narodom, izlažu nam rezultate ljudskoga istraživanja — ona imadu da navode i uče samostalnom znanstvenom mišljenju. Nijesmo pristalice gesla ni »umjetnost za umjetnost« ni »znanost za znanost«, nego gledamo na umjetnost i znanost s njenoga stajališta prema ljudstvu. Hoćemo dakle, da se znanosti goje za društvo, bilo uže — narod, bilo šire — čovječanstvo, hoćemo u jednu riječ, da se znanost ne mehanizuje — nego socijalizuje. Jedinstveno naziranje na značenje i zadaću znanosti i njezinih studija vodi k zajedničkoj potrebi: poznati čovječanstvo u njegovu razvoju historičkom i u njegovu sadašnjem sastavu društvenom, — ili drugim riječima: valja se baviti studijama socijološkim. Pravnički studij napose mora da se temelji na poznavanju modernoga društva i života. Kao baza toga studija ne može biti ništa drugo no sistem znanosti socijalne ili znanosti o društvu. Pravniku mora ta soc. znanost da izloži, kako se razvija društvo, kakvi su zakoni toga razvoja, kako djeluje priroda na društvo, kaka je odnošaj medju pojedincem i društvom, što je obitelj, narod, crkva, država. Socijologija ima da bude temelj studiju pravničkom i filozofičkom, jer će tek ona podati svakome svijest o značenju njegova položaja u društvu i zapriječiti duševni materijalizam, koji dovodi često do frivolnosti u stvarima nauke, u njezinim sredstvima i u praktičnoj uporabi.

Studija s takovog stajališta ne će postati tek zanati, znanost ne bude tek puko sredstvo, da nadječ egzistenciju, duševni rad ljudi bude sredstvo za dalji pravi i koristan rad za narod i čovječanstvo.

A kako je na našoj univerzi?

Kadgodjer pomislimo na tu našu univerzu, krv nam udara u lice, stid nas je iz dna duše, da se prvi naš i najviši prosvjetni zavod mogao ovako izroditi i postati baš protivno onim idejama, koje su vodile velikoga biskupa pri osnutku njegovu. Kad se vidi, što su sveučilišta u narodnom životu drugih naroda, kad se vidi, kako daju direktivu i impuls razvoju znanosti, da odgajaju ili bar nastoje odgojiti pravu narodnu inteligenciju — pa kad se s time prispodobi naša »alma mater«, onda se dolazi do uvjerenja, da bi bolje bilo, da je uopće nemamo, nego da ostane ovaka, kaka jest, jer bi u prvom slučaju bilo djaštvo prisiljeno da ide na druge univerze, gdje bi raširilo svoje duševno

obzorje i vidjelo, što se kod drugih naroda radi, dok je ovaka univerza samo mjesto, gdje se ljudi po srednjim školama duševno zakržljali još i moralno ubijaju.

Na godinu će biti 25 godina, što je osnovano sveučilište. Što nam je ono bilo u ovo 25 godina? Gdje su i kakovi su rezultati njegova opstanka? Gdje su uspjesi i njegovo djelovanje s obzirom na njegov važan položaj, kao jedinog sveučilišta na slavonskom jugu? Po čemu se ona uopće prikazuje kao univerza hrvatska i slavonska?

Prispodobimo li ono, što nam je dala s onim što bi nam imala dati, to je onda — tužna bilanca. U znanstvenom je pogledu — osim rijetkih iznimaka — to tek bilježnički kurs pod vignetom »univerze« — ona je uopće poput ruševina gradova starih feudalnih knezova i baruna, oko kojih buji novi život, a oni stoje sred toga života netaknuti, sami, mrtvi i — još se i dalje ruše. Sveučilište ima da ide usporedo s napretkom znanosti, a naša je univerza u tom znanstvenom pogledu kao vagon, koji se otkinuo od vlaka i čeka na pruzi, da ga kakova vis maior dalje potjera. Ona nije hrvatski zavod, ona je puka filijalka madžaronske vlade, kojoj je zadaća da oglušuje i još više odnari inteligenciju, ona nije ni znanstveni zavod, jer se snizila dotle, da izrabljuje znanost u najniže i najgnusnije stranačke svrhe, jer se u njoj u ime »znanosti« i to još »moderne znanosti« (Tomassich) — laže. Univerza, kojoj su na čelu ljudi à la Tomassich, Spevec, Egerodorfer, ne može da odgoji prave čelične, karaktere, nego buduće Brezinščake, Schmidtove — policajne duše, štrebere i denuncijante.

A to je u glavnom i rezultat — velimo u glavnom, jer znamo, da ne uništuje sve, nego dobre samo prigušuje — što ga je postigla ta naša »alma mater« u četvrt stoljeća svoga opstanka.

Dok se kod drugih naroda opaža duboko nastojanje o reformi pravničkih studija, dok se vidi, da ovaj zastarjeli red i način predavanja ne odgovara više potrebama sadašnjosti, da treba pravne studije postaviti na šire osnove — u nas toga dakako još ne osjećaju. Vidi se, da je osobito pravniku, koji se najviše bavi javnim poslovima političkim i nepolitičkim, od potrebe što šira i svestranija naobrazba. Spomenuto je na početku o potrebi studija socijalnih znanosti, a u nama je jedina socijalna znanost na našem sveučilištu — nacionalna ekonomija — u rukama čovjeka, koji je osposobljen za profesora privatnoga prava, a odatle je jednostavno skočio na drugu katedru, da predaje narodno gospodarstvo, čime se očito omalovažila tako važna znanost, dok se povjerila čovjeku, koji nije ničim dokazao, da ju je duboko proučio, da se dugo njome bavio, da ju je pratio i da je prati uopće a napose s obzirom na naš gospodarski život. Značajno je, da je taj isti čovjek — a to je bojovni Tomassich — i zastupnik, i da nije nigdje nikada prigodom rasprava segnuo u tu »svoju« struku. Ali da u jednom se državopravnom pitanju poslušno jabukom, i tako se bar time htio da istakne kao narodni ekonom!!

Jedino se predavanja prof. Vrbanića o statistici pored općega neshvaćanja važnosti soc. znanosti krasno ističu.

No u glavnom ću se za sada osvrnuti na prve dvije godine prava. Tu je u glavnom rimsko pravo, kanonsko, opća pravna povijest i hrv.-ugarsko prijavno pravo.

Rimskom se i kanonskom pravu posvećuju potpune dvije godine. Iz rimskoga prava imaš da naučiš temeljne pravne ideje na kojima se temelji i sve naše pozitivno pravo. Čuju se već glasovi, koji prigovaraju ovakom učenju rimskoga prava. Prigovara se, što se uči do najsitnijih sitnica, kao cjelina sama za se, a ne kao element našeg pozitivnog prava tako, da se pravnik nauči savijem misliti na rimski i tako uzima za svoje nazore, koji su vrijedili pred

2000 godina uz sasvijem druge odnošaje vjerske, gospodarske i društvene. No naši su se profesori već pobrinuli, te se ne trebamo bojati, da će se naši djaci uz onaka predavanja previše »zadubiti« u rimsko pravo. U nas se zadovoljavaju i s mizernim škriptima, pa »nabubaju« eventualno još i njihov ekscerpt! Prof. Egersdorfer predavao je cijelog ljetnog semestra lanske godine pet puta. U opće naši profesori, koji se dignu na katedru a da ničim ne dokažu, da su sposobni za taj teški rad, već ih namješta voljica Khuena i nada njegova u njihovu sposobnost za provadjanje njegovih »misija«, nisu baš skrupulozni u pogledu svojih profesorskih dužnosti. »Državnički« poslovi, banke, zalagaone i drugi »humani« zavodi posve apsorbiraju njihovu »djelatnost«. Profesorstvo je nuzgredno, ali »stalno«, pa i titula radi nužno za gore spomenute funkcije. Kad su uvidjeli da prof. Egersdorfer ne može tolikim »dužnostima« udovoljiti, nadjoše mu zamjenika, a to ide vrlo lako. Profesor opće pravne povjesti lako sjedne za katedru, te »predaje« rimsko pravo. Uzme prevod Baronovih institucija (na sreću preveo je tu knjigu jedan profesor filozofskog fakulteta) i čita ga, a svaki ga djak mora pratiti u svom egzemplaru. Čudimo se, da se nije služio vrlo korisnom pedagoškom metodom: iznenada u čitanju prestati i pitati kojeg djaka, gdje je prestao, da vidi kako se pazi! No možda će i to. To »tumačenje« upotpunjavao je diktovanjem nekih izrečica, koje su djaci na stanovito mjesto morali pribilježiti. To se onda zove predavanje na sveučilištu! Ali u neizbrisivoj mi je uspomeni tumačenje rimske pravne povjesti. Kao da ga vidim gdje sjedi za katedrom, pred njim je njemački original Esmarhove povjesti rimskog prava, a on siroma sad se zguri, sad rastegne, sad mrči, sad širi čelo, sad stiće obrve, sad nervozno rukom kroz kosu ide, sad mucne — — — vidi mu se mrijet mu se ne će, a jest nešto što mu glavom šeće — — — prokleti njemački izraz ne može da ga prevede. Uz ovako glatko predavanje čuje se najednom milozvučno zvono »ovna prevodnika« — Fageta, a sa klupa oduševljenih »mnogobrojnih« slušatelja ozvanjaju tonovi, kaki se obično čuju, kada se čovjek probudi. Da je sve tako vjerovat će, tko znade što to znači naprtiti profesoru germanske pravne povjesti iznebuha rimsko pravo.

S općom pravnom povješću takodjer je mizerno. Germansko je pravo utjecalo na naše pozitivno pravo i nije s gorega proučiti ga, premda u nuždu tog učenja ne vjerujemo, jer znamo da n. pr. čovjek može naučiti francuski a da prije toga ne uči latinski. Nu kod nas se uči historija tog prava, a samo se pravo ne uči! Pri »reformi« našeg sveučilišta bili su se povelj za Austrijom, nu u Austriji je germansko priv. pravo uvedeno opet, a kod nas je ostalo pri starom. Upoznavanje vrela t. j. kad je koji izvor nastao, od koliko se kaputa sastoji, iz kojih je drugih izvora dakle nastao, suho nabranje imena i godina — to je onda pravna historija! Još je gore sa slavenskom pravnom povješću, gdje je hrv. i srpska pravna povjest puki apendiks. Hrvatsko i srpsko pravo i povijest istoga morala bi biti poseban predmet. Na važnost upoznavanja razvoja našega prava s obzirom na naše zakonodavstvo mislimo da ne moramo upozoravati. Ne bi nas tako lako poplavile tuđe pravne ustanove, da čitavi zakoni, niti bi bilo toliko sukoba. Nu naravski s tim je teško, jer još nikaki Brunner ili Siegel nije to obradio, a naši ne mogu od »državnih« i »drugih poslova«.

Čemu je akademija onda izdala naše stare zakonike?

Kakav je užas za pravnike zastarjelo, monotono i mehaničko predavanje kanonskog prava, poznata je stvar svakomu, ko je bio tako nesretan i morao slušati to pravo na našem sveučilištu.

Opća oskudica skripata, tog jedinoga naučnog sredstva, otešćuje još i taj strahoviti položaj djaka. Ono malo skripata što ima, upravo je u mizernom

stanju. Skripta pandektarnog prava potpunih još nema. Prof. Egersdorfer za toliko godina profesorovanja nije dospio, da ih izradi, već je tek lani diktovao opći dio. Ako već knjiga nemamo, sigurno je strašno da ni skripata nemamo, a univerza već skoro 25 (slovom dvadeset i pet) debelih godina traje. Prof. Spevec¹⁾ jasno i glasno kaže, da skripta djacima dati ne će, jer se boji, da mu djaci ne bi dolazili na predavanja. Zato valjda i knjige gospoda ne izdaju!! Prof. Tomassich »tumači«, kako kaže, iz »notata«! Pliverić pojmi nevolju, što nema skripata, ali samo — pojmi. Djaci mogu biti s time zadovoljni. Šilović je sretan, on je baštiniio gotova škripta prof. Čakanića, a tako isto i prof. Maurović, koji doslovno čita skripta hrv.-ug. privatnog prava sastavljena od prof. Breščenskoga. Pa onda se još tko nadje i kaže, da naši profesori ne rade »znanstveno«! Prof. Breščenskoga, koji je upravo krasno obradio svoj predmet (a on je prvi, koji je na tom polju u nas radio) umiroviše, a na njegovo mjesto dodje prof. Maurović valjda zato što škripta čitati znade.

Prof. Rudorff i drugi znameniti profesori sami uvidjaju, kako »Vorlesungen« pored današnje tako razvijene literature, namijenjene baš djacima, ne odgovaraju danas više svojoj svrsi.²⁾ No »predavanja« na hrv. univerzi u opće su posve suvišna formalnost, koja je profesorima teret, a djacima kazna. Naši bi profesori bolje učinili, da si odaberu zgodnije mjesto za vježbanje u čitanju. (Razumije se da ne brojimo ovamo sve profesore, napose ne prof. Vrbanica, čiji je komentar trgovačkom zakonu djelo, kojim se može svaka pravna literatura ponositi.)

Pitali smo se, što nam je dala univerza za tih dvadesetpet godina. Uvaživši, da djak ne znajući stranih jezika (a ovakih je mnogo!) nema svojih knjiga, pače ni skripata, onda mislimo, da je vrlo malo dala. Pravnik prvih dviju godina nema niti jedne jedine knjige osim prevoda Baronovih institucija, koje je preveo profesor filozofskog fakulteta, a kao ruglo stoji na knjizi »uz sudjelovanje« nekih profesora pravničkog fakulteta. Mislimo — a tim završujemo za ovaj puta — da bi najbolje bilo prigodom 25-godišnjice univerzu zatvoriti a otvoriti magazin, gdje bi se prodavala skripta, što bi bolje odgovaralo svrsi no ovako, kako je danas.

F.-H.

Književnost i umjetnost.

Filip Davidović-Marušić: *Trnje i cvijeće* (1892—1898). U Zlatnom Pragu. Tiskom E. Stivina. — Vlast. nakladom. 1898. Cijena 60 nč. Književna prava pridržana.

... Mnogo bi pjesma htjela...

Al' malen joj je dar.

(F. D. Marušić: „Trnje i cvijeće“.)

Kada bih i ja bio mišljenja, kao po neki, da slabi književni proizvodi ne zaslužuju veće kritičarske pažnje, onda bi svakako i moja ocjena pjesama gosp. Marušićevih bila u tri riječi. Ali pošto ja nijesam književni aristokrata, i pošto

¹⁾ Djacima se taj »profesor«, koji takodjer stoji »na stanovištu moderne znanosti« grozi ovako: »Vas, koji dolazite na predavanja pitat ću samo ono što stoji u starim skriptima, a one koji ne dolaze pitat ću čega u skriptima nema!!! Moderno stanovište!

²⁾ Seminara na pravničkom fakultetu u opće nema.

i mene, kako veli Masaryk, izraz svake duše, i kad nije napisala dobre knjige, niti stvorila velikoga djela, isto tako zanima kao i duše Götheove i Nietzscheove, to ćete mi onda vjerovati, da sam s velikom voljom prišao, i to bez rukavica, analizi tog »trnovitog cv'jeća«, koje je g. Marušić ubrao u »carstvu poesi je gdje samo sreća žije, gdje duši sviće raj« (Posveta).

Utisak svih pjesama g. Marušićevih skupa i zasebno proučavanje svake posebice dalo mi je tvrda uvjerenja, da »Tr. i cv.« nije plod prave pjesničke duše, već duše, koja hoće da se pokaže pjesničkom, ili još tačnije, duše koja hoće na silu da bude pjesničkom. Zamislite to dobro: duša koja hoće na silu da bude pjesničkom! Tu je dakle prazna volja bez snage: hoću a ne mogu, »mnogo bi pjesma htjela al' malen joj je dar«. Za kritičara je naravno veoma važno i interesno pitanje: kaka je i ta volja, kaki su motivi tom hotenju? . . . Nu, prije no što na to odgovorim, rasvijetliću bolje svoje tvrdjenje, da pisac »Tr. i cv.« nije pjesnik.

Sve ono, što je obilježje dobrih pjesama, toga nećete naći u zbirci gosp. Marušićevoj. Zahitjevalo bi se, da s pjesnikom osjećamo, da njegove pjesme iskrenošću osjećaja, silinom i ubjedljivošću obladaju nama, da mu vjerujemo, da mislimo s njim. Po tome se cijeni uspjeh i vrijednost pjesama. Sa svim protivno tomu, pisac »Tr. i cv.« nije iskren, ne govori istinu, ne spjevava pjesmu kad mu je vlastiti osjećaj ili misao krenu, već kopà i čeprka, izmišlja — da se malo neobično izrazim — misli i osjećaje, kako bi samo imao gradivo za stihove. Ne piše zato što misli i osjeća, već misli i osjeća, što hoće da piše. Njemu je najprije pero u ruci, pa onda misao u glavi!

Šta bi se moglo reći pjesniku, kojega je uspjeh upravo obrnut pravome zahtjevu, čije pjesme izazivlju mjesto simpatije antipatiju, mjesto vjere nevjericu, mjesto odobrenja i pohvale podsmijeh očitoy neiskrenosti i laži, koja iz njih ne samo da proviruje no u oči bije? Ako je piscu bila svrha, da u slabe stihove, u otrcane pjesničke rite obuče svoju nelogičnost, nestalnost mišljenja, neiskrenost osjećaja, obmanu, koketeriju — onda mogu reći, da je s »Tr. i cv.« došao do veoma lijepa uspjeha.

Primjeri će to najbolje potvrditi.

U pjesmi »Narod i pjesnik« uz puno najobičnijih praznih fraza pjesnik obećava Narodu:

»Žarkom krvlju srca moga (!) ja ti pišem pjesme ove;

Na braniku (!) stat ću spravan tvoja trublja kad pozove.«

i dalje:

»Moja pjesma letiti (!) će svojim žarom do nebesa«, i tamo će, veli, laćati se »gromovnoga silnog tr'jesa«, dići će se na Velebit, da joj sve bude »na vidiku« i otuda »str'jelati će u svakoga tko ne bude na braniku . . . l'jepe naše domovine . . . neće li joj tako sunce sretnog spasa jednom sjati«.

Veoma je zanimljivo uz tu ružnu koketeriju s Narodom pročitati što piše u pjesmi »Mojoj pjesmi«. Lutao je, veli pjesnik, po cijelom svijetu i prosio »ljubav da mi ko god dade«, a ljudi, pakosni ljudi »mjesto srca, veli, otrova mi daše«, te tako »prekinuše« njegove »zadnje nade«, »al' u zdvajanju (?) prekinutih nada« našla se nekaka bitost, naravno ženskoga roda, po imenu Slobodna, koja hoće da ga spase, i on upućuje njoj svoju pjesmu:

»Po kaži njojzi, sirotice moja,

Da ništa nemam, ništa nego jada,

Da ništa nemam, ah da ona ima . . .«

A ako ste radoznali, šta to »ona ima«, i to će vam pjesnik reći i to ukrasno u anafori:

»Da ima oko puno tajne snage,
Da ima lice nadzemaljskog čara,
Da ima usne bujne kose crne...
A na tom sv'jetu gdje je l'jepšeg dara?«

Ja bih na to pitanje rado odgovorio pjesniku, ali ću se uzdržati, jer mislim da je za to pozvaniji Narod, kojem pjesnik veli:

»Al' ja želim tvojeg glasa, tvoje r'ječi, tvojeg svjeta,
Pa mi reci što ti želiš, jer sam pjesnik mladih ljeta.«

Reci mu dakle, paćeni Narode, pouči pjesnika »mladih ljeta«, »na tom sv'jetu, gdje je l'jepšeg dara«! Podsjeti ga na obećanje, podsjeti ga na branik »ljepe naše domovine, koja sada toli pati« i reci mu, o Narode, neka se ne klanja u isto vrijeme i Bogu i mamonu! Reci mu, da ti odavna pamtiš i da si, na veliku svoju žalost, i od mnogih drugih »pjesnika« slušao ista udvaranja i obmane, pa ne možeš vjerovati ni g. Marušiću, kad ti kaže: »Žarkom krvlju srca moga ja ti pišem pjesme ove«, a ne možeš mu vjerovati tim više, jer ti, eto, na drugom mjestu veli, gdje je njegov spas, i što je za nj najljepši dar, ti vidiš, Narode, kako mladi pjesnik na jednoj strani škrguće zubima i steže pesnice, prijeteci tvojim neprijateljima, a na drugoj opet strani upada sa svojom draganom u najordinarniji sentimentalizam!

U pjesmi »Bjednici« pozivaju se »iz lasti, slasti miljenici sreće«, da pogledaju dole, gdje siromašna i uboga braća »skromno za malu pomoć se mole«, pa se veli dalje u toj pjesmi:

»Bjednika tak'vih (!) medj' nami (!) je mnogo
Jer na našem se stanju tudjin bani
A tužni narod radom, nesanicom,
I teškim znojem svoju djecu hrani.
Pa isto nebo kô da je prot' njemu.«

Ali veli dalje pjesnik, tu jade niko rado ne sluša, samo ih, veli, on čuje i »dobro svaća« — »jer s majkom mojom ja sam već ih kuša«.

»S bjednicim stoga i ja suze lijem
Tješeć ih da će svanut bolji danci.«

Eto, tako se tu sve lijepo opisuje, kaka je bijeda i nevolja tamo na jugu u pjesnikovoj domovini. Ali ne zna čovjek što bi pomislio, kad za tim stihovima pročita odmah na drugoj strani pjesmu: »Iz sjevernog Velegrada«, koja sa svim pobija ono što je rečeno u »Bjednicima«. Čujte samo opis velikoga grada:

»Sve se nešto čudno mota, ulicam se magla vije
Dokle sunce, modro nebo pogledu se ne sakrije.
Kuće tamne, tamni ljudi, na očim' im pogled bl'jedi.

— — — — —
Pa kad vidim vako nebo, pa kad vidim vake ljude,
Tad mi oči tamo k jugu domovini mojoj blude,
Gdje no modro sjaje nebo, gdje veseli živu ljude.

— — — — —
Pa bi (!) rado odletio s tog sjevera tamo k jugu,
Gdje no modro sjaje nebo, gdje nevidiš (!) vaku tugu.«

Ne može se čovjek dosta čudu načuditi, kako se pisac nije stidio, da ovako u potpunoj nagoti pusti svoju laž! Eto, tako je to, kad je »pjesnička duša« prepuna sažaljenja i simpatije prema bjednicima ovoga svijeta! Tako je to, kad se mora oglasiti, da je pjesnik bio i u Berlinu! Šta, zar vam to ne imponuje?...

U pjesmi »Amor Novus« veli se:

»Pustite Sunce neka nam sjaje
Neka nam novu oživi Ljubav.
Stara nam Ljubav nevolja, ljudi!
— — — — —
S' Ljubavi stare krvi je mnogo...
— — — — —
Nova kad Ljubav zavlada sv'jetom
Mačevi, topovi, puške će rdjat...

A koliko je u tom pjesnik došljedan, i koliko je ubijedjen, da ljudima zaista treba »Amor Novus«, vidite u pjesmi »Dosta je više«, gdje on kliče:

»Oružje eto već nam se s'vjetli,
Krv u nami vrije,
Iz očiju b'jes već nam sije.
Nije već čas da reknemo »dosta«.
To od v'jeka r'ječ samo osta;
Dal' srnimo hrabro u junački boj!
Ratni gromovni zapjevajmo poj.
Hajdemo ginut — — —
Iz krvi naše Slobod će sinut.

Kad bi ovdje bilo više mjesta, naveo bih i mnoge druge stihove iz kojih biste vidjeli, kako pisac »Tr. i cv.«, na primjer, na jednomu mjestu kaže, da mu je ljubav »ugasla« («Evo tebi»), a u docnijim pjesmama veli, da opet ljubi, te, što je veoma smiješno, izlazi, da je on Lidu 1896 g. ljubio (»Sječaš li se«), 1897 nije je ljubio, »ugasla« mu je ljubav, a 1898 g. ugasla ljubav nekako »voskresla« — on opet ljubi Lidu (»Suze«, »Rastanak«). Mimo toga, vidjeli biste iz tih primjera, kako najprije veli, da je »nada varka« ili govori, kako mu se »prekinuše« i »zadnje nade«, a docnije opet se nada, opet na više mjesta pjeva o nadi!

Kako će dakle čovjek u takom haosu od protivrječnosti pronaći stalne misli, stalne poglede, iskrene osjećaje pjesnikove? To ne možete pored najbolje volje. Kušao sam, da u njemu otkrijem makar i slaboga impresionistu — ali to apsolutno ne ide. U njemu prelaz iz jedne protivnosti u drugu ne možete nikako objasniti kakom duševnom borbom, prelazom iz jednog duševnog stanja u drugo, iz afekta u afekt, ne, toga svega nema u g. Marušića, on uopće ne piše pjesme pod utiscima, on se ne mijenja osjećajem, jer ga nigdje i nema, on je svuda stalan u — praznini. Za sve to najbolji su dokaz oni primjeri, gdje on u jednoj istoj pjesmi protivrječi. Na primjer, u pjesmi »Nad grobom sudruga« stoji:

»A s tobom sada prijatelju mili,
Pod hladnom pločom pokopaše ljudi
Sva čustva žarka, nade, um tvoj bistri,
I sve što tvoje skrivale su grudi.«

i odmah za tim sa svim obrnuto:

»Al' duh tvoj lebdi gore u visinam
I on će gdjekad pogledat iz raja.«

To je pjesniku svejedno: duh (čustva, um, nade) čas je pokopan u zemlju (što je u ostalom velika besmislica), čas viri iz raja!

Još je bolji primjer u pjesmi »Molitva«. Tu se priča, kako je u nekakom tužnom selu živjela brižna majka i »gledala djecu svoju, kô što prava majka gleda. Imala je dobra vojna, na bojište on je išo, ali od tad u svoj domak više nikad nije prišo«.

»Usred ciće crne zime sjedala je majka bôna
Svoju plačnu d'jecu tužnu tješila je tada ona;

—————
Kiša silna pljuštala je, vjetar krovom drmao je,
—————

Orila se grmljavina, bljesnuo bi bl'jesak groma,
A tad strah bi zavladao usred onog tužnog doma.«

Ciča, crna zima, silna kiša, grmjavina, bl'jesak groma — sve na jednoj gomili, kao u ciganskoj vreći. Budi Bog s nama: da čuje čovjek od g. Marušića, što nikad nije čuo ni od babe Miljane! Ali šalu na stranu, ovo je najbolji dokaz, da g. Marušić apsolutno ne misli šta piše. Gdje je tu osjećaj? Gdje je ona potrebna pjesnička autosugescija, kojom bi se uživio u momenat koji opjevava? Njegova duša uopće nije ničim prožeta. On nije ni toliko moćan, da stvori sebi jasnu sliku onoga što opjevava. Svak može lako uvidjeti, da je piscu glavno nekoliko stihova naredjati jedno za drugim, a što su u njima besmislice, to ne mari ništa. Tešući drugi stih, on je već zaboravio što je bilo u prvom; a to nije ni čudo, jer svak zna, da je nepjesnikovu mozgu gradjenje stihova veoma umoran posao, a umornu mozgu nije lako pamtititi.

Primjera više neću navoditi; kad bi se htjelo nabrojati sve što ne valja, onda bi trebalo cijelu knjigu prepisati. A ovo što je do sada navedeno, nadam se, uspjelo je, da okarakteriše poeziju, ili bolje reći nepoeziju »Trnja i cvijeća«.

I ako se dar pjesnički nikako ne mjeri po kvantitetu već po kvalitetu pjesama, ipak tvrdim, da je u loša pjesnika neplodnost, malobrojnost stihova jedan više pouzdani dokaz, da on nije pjesnik. Tako je to i u g. Marušića. On pjeva već čitavih sedam godina (1892—1898), i za tih sedam godina napisao je veoma malo stihova i naravno svi su podjednako rdjavi: prvi kao i posljednji. Prva pjesma iz god. 1892 »Majci« veoma malo nadmašava posljednju iz god. 1898 »Posveta«, i to samo u toliko u koliko je ova posljednja gora i najgora među svima ostalim. Kod pisca »Tr. i cv.« ne vidite nikaka napretka, već naprotiv vidite nazadak — ako uopće ima mjesta kod njega o tom zboriti. — Nu, ipak moram spomenuti, da najnovije pjesme nečim odudaraju od starijih, i to time, što su ispjevane u modernom smjeru. A da se i u tome g. Marušić lijepo razumije, dokazao je time, što je napisao nekoliko pjesama bez ritma i slika (ma da je i u ostalim a ritam i slik skroz rdjav), i što piše velikim slovima riječi: Ljubav, Cilj, Meta, Svjetlo, Zemlja itd. Da nije dekadent? Može biti i to! Do duše u pjesmi »Maloj Zinaidi« čitamo i ovo:

»Kad bijah čedo, kô što ti si Zino,
Bila mi ljubav ne vina i blaga,
Ali kad dalje živijah medj' svjetom
Tad klonula mi sva duševna snaga.«

Dakle sva duševna snaga! Tu je i moralna propast? Onda bi se već po malo moglo vjerovati u opravdanost onih velikih slova, u opravdanost »modernosti« g. Marušićeve . . .

Još ću se u nekoliko riječi dotaći pitanja, koje sam naprijed istakao, a koje mi se čini veoma interesantno: Zašto uopće hoće na silu da budu pjesnicima oni ljudi, koji apsolutno nemaju pjesnička dara? Kaki su motivi te volje? O stvari sam podosta razmišljao i ovako bih odgovor formulovao: Kad rdjavo pjeva dječak, gimnazijalac — dok još malo znade — a misli da dobro pjeva i da će od njega jednom postati glasovit pjesnik, to mi se čini nekako razumljivo i prirodno. Ko nije pjevao u petom razredu gimnazije ili još prije, kad se o poeziji počinje učiti?! Nu, da li jedan od pedesetorice ostaje vjeran svojoj gimnazijskoj muzi? Pisanje pjesama tu mi se javlja kao neka vrsta igre, koja ima svoje određeno doba kao i svaka druga igra (kao što ima doba, kad djeca igraju vojnika, a nijesu vojnici). To bude, pa prodje. Ali to igranje poezije, koje se u dječaka javlja kao stvar prirodna i prolazna, u zrelih i školovanih ljudi ne može se mislim drukčije objasniti, no nekom vrstom duševne anomalije. Zar vam ne izgleda svaka taka osoba — a na žalost podosta ih je, ima ih medju inteligencijom u svakom krugu, gdje se obično s njima zbivaju šale — zar vam, velim, ne izgleda svaka taka osoba nešto nalik na pacijenta? Na njima ćete opaziti stalne simptome: Uobraženost, neosnovanu ponositost, pustu težnju za slavom, želju pjesnikom biti, ili što je glavnije pjesnikom se zvati, biti ljubimac bogova na nebesima i »boginja« na zemlji, jednom riječi, prazna želja, prazna volja bez i kaka duševna oslonca, bez i kake duševne snage — eto, to su sve oznake takih osoba. A po mojem mnijenju to je bolesno stanje. Odkuda ta bolest i kako je treba liječiti, pitanje je sa svim dublje i zamašnije; ja sam se ovdje te stvari samo dotakao, jer me je na to navelo g. Marušićevo »Trnje i cvijeće«.

Ivan Šajković.

*

Bosnische Streiflichter. Eine patriotische Warnung. Zürich 1898. Verlags-Magazin (J. Schabelitz). 60 Pf. = 36 novč.

Početkom godine izišla je u Zürichu od nepoznatog pisca ova brošura, koja oštro kritizuje današnju vladu Kallayevu u Bosni. Brošura stoji na austrijskom stajalištu, te upravo radi ugleda i koristi Austrije na Balkanu, šiba na temelju fakata današnje vladanje Kallayevo. — Brošura se raspada u ove dijelove: Vorwort, Die politische Verwaltung, Oekonomische Verwaltung, Verkehrsanlagen, Fremdenverkehr, Unterstützungsgelder, Allgemeines, Schlusswort. — »Ne vode nas ni mržnja ni predsuda protiv današnjih vlastodržaca, već u istinu pravedna nužda s jedne strane, prosvijetliti svjetlom, gdje se širi duboka tmina, a s druge strane nagon, da spasimo prestiž Austrije u Orijentu, dok je još vremena . . .« Medju glavna gravamina nabraja pisac ove činjenice: »Sudovi su podređeni kotarskoj upravi — dakle nijesu neovisni od političke uprave kao u Austriji; kako se dakle tu navlastice zbiva, kad sudac slučajno nije bog zna kako čvrst karakter, a pogotovo kad se radi o političkim deliktima, ne treba da se razlaže . . .« »Politička tendencija teži za tim, da muhamedanski elemenat svakim dozvoljenim i nedozvoljenim načinom odlikuje . . . Turčin se ne mijenja. Ekonomski napredak, naime pravi, ne samo na papiru, ne može se od toga naroda očekivati . . .« »Toj krivoj stranačkoj politici krasno je uspjelo, otudjiti nam narodni srpski elemenat, iz koga se danas za nedaleku budućnost sav seljački i trgovački stalež rekrutira! Duboko, vrlo ozbiljno nezadovoljstvo ovladalo je ovim potonjim, koje je već usprkos najočitijeg i najnepravednijeg

potlačivanja nekoliko puta izbilo na javu. Kojim se sredstvima radi, da bi se to nezadovoljstvo ušutkalo, vidi se odatle, što se amo tamo ljudi samo za to na tjedne zatvaraju, jer su skupljali potpise za peticiju, koja moli da se odstrane neke daće desetine i drugi neki teški tereti...» »To je taj toliko slavljani i razglašani prosvjetljeni apsolutizam gospodina Kallaya...» »Ako je već koncepcija kriva, to je izvršivanje još gore, ili bolje rečeno, prva je posvema kriva, drugo je naprosto ispod svake kritike. Ponašanje većine okružnih i kotarskih predstojnika prema pučanstvu mora da kod svakog misaonog čovjeka pobudi ogorčenje...» U ekonomiji se svuda vidi nerazumijevanje i neracijonalnost. »Na pr. da su se u nizinu umjesto blaga za puste dale alpine krave i takve mudrosti više, spominjemo samo nuzgredice...» »Nabrojani gospodarski zavodi rade ogromnim deficitom, koji iznaša za zavod poprječno 20.000 for, dakle državi godišnje malenu svoticu od 180—200.000 for. Za 10 godina dakle okruglo 2,000.000 for. troškova za uzdržavanje, a kuda su oni milijuni, koje je proždrla osnivanje?...» Tako zvano 'dizanje' bosanskog konjogojstva stoji godišnje, uračunavši ponosno i ludo trkalište u Ilidži i izdatci na nj, najmanje 500.000 for. To pak »promicanje domaće gojitbe« samo je naslov za sportske željice gospodina Kallaya i njegove visoke gospodje, potkraljice...» »Za seljaka, za veliku većinu pučanstva, nema to oplemenjivanje konja (pomoću arapskih pasmina) baš nikakve vrijednosti...» »U kratko, aristokratsko strijeljanje golubova stoji zemlju, skromno računano, 50.000 for...» »Za uzgajanje povrća nije se baš ništa učinilo, a ipak bi se to najlaglje naučilo seljaka...» Najljepše pak hrastove šume (taj jedini kapital Bosne) već su žrtvom dobivanja tanina... Gotovo su već sve šume predujmima zakapane, — a tako se tumače oni višci, što su se zamamno slikali delegacijama...» »Šume bosanske budu nakon ponovnih 20 god. ako to ide tako dalje, samo puka uspomena...» »Sve su ceste, izim one od Jajca do Travnika, bez podzida, a potom bez trajnosti...» »Željeznica, što se ponosno nazivlje »bosansko-hercegovačka državna željeznica,« ta igračka za veću djecu, samo je uskotračna, a time pada na niveau zakutnog prometila, pristaje samo za mali lokalni promet, koja u velikom prometu ne igra nikakvu rolu...» »Vladu je stajalo savsko brodarsko društvo lijepu svoticu od 800.000 for. Nu nije bilo nikakva prometa i bilo je nužno brže bolje prodati to veliko poduzeće da se ne bi odviše blamiralo. To se učini sa gubitkom od ravnih 400.000 for. koji su i opet pali žrtvom...» »Ilidže (tobožnje kupatilo) stoji zemaljski erar najmanje jedan milijun...» »Nu radi svoga smještaja u grozničavoj okolici, radi ekstremnih mijena temperature, o podne afrikanška vrućina, u veče i u jutro osjetljiva hladnoća, posvema je nezgodno za prave bolesnike...» »Ali tko poznaje 'sistem', već mu je razumljivije, sistem, koji se dađe najbolje okrstiti riječju 'reklama'...» »Potpore se seljaku davaju u novcu; a što ponajviše čini siromašni, bijedom i jadom moralno i fizički propali Bošnjak s novcem, što ga je dobio da kupi žita? On ide u najbližu krčmu i propije novce ili namiruje druge njemu još nužnije izdatke. Čini se, kao da se bar u tom jednom smjeru pomalo opaža, da to nije valjani put za podupiranje...» — »Bosanski činovnik, rekao je nedavno jedan kotarski predstojnik, jedan od onih rijetkih, koji su sačuvali slobodno mnijenje, — nije drugo nego li bijeli rob! — Doista tomu je tako. Jao onomu činovniku, koji se dovine do nekakva slobodna suda. Bezobraznik se odmah kazni i to na tako drakonski način, da mu prisjednu takve voljice za sva vremena. Gotovo svi okružni i kotarski predstojnici smatraju i onako svojom glavnom zadaćom, svoje vlastite činovnike policajno nadzirati... Samo najpodlije plaženje i ulizavanje stiče bosanskom činovniku čast i dostojanstvo...» (U istinu, sad tek vidimo, kako smo blizu Bosni! Op.

ur.). »U prvo vrijeme austro-ugarske uprave uzelo se sve u Bosnu, što je samo htjelo. Tako se događa, da su nekadašnje felbabe danas kotarski predstojnici i još i više, dok je mlađji inteligentniji naraštaj podređen tim polunaobraženim stvorovima...« »Gospodja Kallay igra rolu kakve potkraljice u tako očitoj i — recimo iskreno — tako neznodnoj formi, kako je samo moguće. Uz to prima ona od svijuz zemaljskih erarnih gospodarskih zavoda svega, što treba za kuhinju i pivnicu, a za te potrebe nužni su tim upravama veliki konti i t. d. Dapače, kad je visoka gospodja u Beču, a pogotovo za vrijeme karnevala, dužnost je spomenutih zavoda, da skrbe, e ne bi gostima potkraljice ništa uzmanjkalo...«

To bi bili prigovori piščevi u kratkom ekscerptu. Od pozitivnih predloga ističemo: «Mi dakle tražimo uveđenje prave jednakopravnosti u Bosni i Hercegovini — jednakopravnost, koja ne bude samo lijepa rečenica i k tomu na papiru, nego u istinu u život provedena....« Stvoriti neovisno seljaštvo, bez koga se država i provincija nikada do ekonomskoga cvata razbujati ne mogu...« »Stvoriti slobodno seljaštvo bila bi zadaća, kojom bi — jednom riješena — gospodin Kallay stekao nezbrisivu zahvalnost i neprolaznu slavu ne samo okupiranih pokrajina, već i cijele monarkije; u tom slučaju bio bi onaj veliki, dalekovidni državnik, kako ga krštava dan na dan do odvratnosti njegova štampa...« »One mnoge milijune, koje se žrtvovalo za kojekakve izdatke, a koji su samo poslužili neobuzdanoj reklami i hvastanju, moglo se je bolje uložiti na kamate i pomnožiti, i tim provesti rasterećenje posjeda, koje jedino do cilja voditi može...« »U istinu pak potrebna prometna sveza, koja je Bosni upravo nužna, da bi ju pomalo tekom desetljeća pripojila prometu monarkije — direktna sveza od srca Bosne sve do mora se ne gradi, o toj se uvijek samo govori; možda se boje, a ta bojazan ne bi bila bez temelja, da bi se onda varavi sjaj veličajnog bosanskog prometa pokazao u pravom svjetlu!...« »Siromašna Bosna dozvoljava si luksuz zemaljske bolnice, kakovu jedva velike, bogate države u svojim metropolama imadu. Bilo bi mnogo veću svrhu imalo, da se je ostalo u skromnim i zemlji primjerenim granicama, a one užasne svote, koje ne stoje ni u kojem razmjeru sa siromaštvom zemlje, što se potrošise na osnivanje i uzdržavanje, da su se — ako su već bile za zdravstvene svrhe opredijeljene — upotrijebile za saniranje tih odnošaja po cijeloj zemlji, koji nijesu ni malo evropejski. Ta i isti zatvori kod kotarskih sudova, koji se najviše upotrebljuju, prenapunjeni su gamadi i truleži, a u sanitarnom pogledu upravo užasni...« »Umjesto dakle, da se erarske potpore, koje uz ostalu nevaljalu upravu lanjske godine donesoše i bosanski zemaljski zajam i druge više manje sakrivene dugove za posljedicu imadu — neka se ljudima kupi žita i neka se pazi pomoću posebnih oblasnih organa, nad kojima bi opet bdjeli kotarski i okružni uredi na to, da se upotrijebi za određenu svrhu; troškovi ovog nadziranja lako bi se pokrili štednjom kod reklamnih institucija, a izdane potpore imale bi u istinu pravu svrhu...«

Pisac u zaključnom slovu veli: »Možda, da i ovaj spis, koji je prodahnut najboljim patriotskim osjećajem, padne u našoj monarkiji žrtvom drž. odvjetnika (dosele se to nije zbililo. Op. ur.), — ta istina si tako teško krči put i uz to se tako nerado čuje, a — na žalost — najteže u našoj ljubljenoj domovini...«

Podali smo evo kratak ekscerpt iz ove važne brošure. Istaknute misli neka ponukaju na ozbiljno razmišljanje sve nas, koji sa strepnjom gledamo današnju sudbinu našega naroda, i srpskoga i hrvatskoga imena, u Bosni. A onda ne ostajmo samo kod pasiviteta. Onomu tamo narodu treba neobične i snažne potpore. On neka nam bude osobito na pameti!

V A R I A.

V prvi vrsti stoji in mora zdaj stati pri Slovencih vprašanje o slov. univerzi v Ljubljani; dež. zbor kranjski je v pohvalni slogi dovolil v to svrhu za deželo veliko žrtvo $\frac{1}{4}$ milijona fl. in 2 ustanovi za pripravo učnih močij. Slov. univerza je lahko začetek novemu, za nas rešilnemu gibanju; če bi imeli naši voditelji jasne politične in socialne programe in bi energično zahtevali vse ono, bez česar nam ni obstanka, bi izvestno tudi kaj dosegli. »Slov. Svet« primerno naglaša, da nam treba vglobiti narodne težnje.

Nedavno je vpričo pisca teh vrst češki dež. poslanec tožil, da je glavni nedostatek pri čeških poslancih, ka nikogar ni, ki bi vse svoje sile iz poklica posvetil politiki. Jednaka tožba, menda še pikrejša, velja o Slovencih. Poslanstvo je običejno našim poslancem prokleta, sitna častna dolžnost; to vemo iz avtentičnih ust; dokler to ne bode drugače, dokler ne bomo imeli moža ali možev, kateri smatra politiko za znanstveno socialno etiko in ki se ves posveti politiki, podobno (gledé na taktiko, ne na principe) kakor Lueger na Dunaju — tako dolgo tudi ne izgazimo iz blatnega močvirja dosedanje naše letargije in ozkomiselne konfuzije.

Razmerje k inim, zlasti južnim Slovanom dobro premislimo! V poslednjih časih se pri nas, zlasti od strani mlajše generacije, jako simpatizuje s socializmom pod raznimi oblikami; nimamo nič proti temu; samo bodimo kritični! Tudi Marx je daleč daleč od nezmotnosti; zlasti nam je paziti v idejah tega političnega ekonoma na dvoje, na njegove nazore o religiji, posebno krščanstvu, in o slovanstvu. V članku o orijentnem vprašanju, ki ga je Marx spisal 1851 (gl. »Deutsche Worte«, Dunaj, januar), najdemo mnogo zanimivega in za nas podučljivega; strašno se M. boji Rusije, in zoperno mu je krščanstvo. Sicer vemo, da si je M. v teku svojega življenja zboljšal nazore o slovanstvu, v starih svojih letih se je tudi ruski učil, a njegovo neopravičeno črno sovraštvo do »reakcionarnega« slovanstva kali vendar i dandanes mnogim mnogim socialnim demokratom oči. (Prim. Masarykove članke v »Zeit«, br. 177—179.) O tem bi se dalo veliko govoriti; omenimo le toliko: slovanski socialisti so se v poslednjem času ločili od nemških central; na Slov. Štajerskem so pa pustili Maribor graškemu vodstvu, akopram je večina mariborskih delavcev slovenska!

Vender se v poslednjem času tudi socialni demokratje boljše in resnejše pečajo z narodnostjo; pozornosti vreden je članek, ki ga je v »Neue Zeit« (Stuttgart, 22./1.) spisal Kautsky, jeden najboljših teoretičnih marxistov, »o boju narodnostij in drž. prava na Avstrijskem«, kjer dobro zagovarja odstranjenje fevdalnih provincijalnih granic in napravo narodnih provincij. To pa je uprav, po čemur so naši najboljši možjé težili in je i nam težiti, in kar tudi že nekateri blaženi politiki iz sredine »višjih 10.000« uvidevajo (prim. Badeni-eve interviewe v Parizu).

Če kdo, smo Slovenci dolžni goreti za narodno samodoločevanje in avtonomijo v zvezi z inimi Jugoslovani; v ta namen se nam je boljše spoznavati; doslej smo za to še malo storili; celó Slovenci se slabo poznamo med seboj. Govorili smo nekoč z izobraženim merodajnim doktorjem iz Kranjskega; preresetavali smo štajerske razmere — ali gospod ni imel niti pojma o njih; kar zasijale so mu oči, ko se mu je povedalo, kako je Maribor, stolica slovenske biskupije, z okolico vred silno germanizovan, česar ni mogel razumeti.

»Sumus divisi et imperati« — to vskliknemo pri pogledu razcepljene domovine.

Emancipirati se po možnosti od nemške industrije, trgovine, prisvojiti si slovansko kulturo, to ima biti naše geslo.

Nemci so faktično že združeni; vsled skupne velike industrije, trgovine in kulture prav za prav že obstaja Velika Nemčija — avstrijski vseučilišni profesorji v predavanjih naravnoč govori o »naši Nemčiji« — za nami pa žandarja že pošljejo, samo če prek Sotle pogledamo. Zunaj v Nemčiji marljivo proučujejo rusko kulturo, znanost in umetnost, mi v Avstrijo pa še ruskih knjig ne dobimo, razven z velikansko poštnino in zgubo časa...

Poslednji čas je, da naši narodni zastopniki tam gori energično naglasijo, da je slovanstvo prej avstrijsko nego veliko nemštvo (prim. l. 1848. in. 1866.)

* * *

S veseljem konstatiramo, da je »Novi Vieč« u 4. br. od 16. veljače donio zbilja važan i lijep članak. U nekoliko već brojeva izilaze članci pod naslovom »Mladji naraštaj u književnosti.« Pisac im je kritičar dr. Jakša Čedomil. Dosele je govorio o mladjim naraštajima u drugih zemalja, — a to su bile većinom samo kompilacije i pabirci po tuđim listovima i kritikama. U 4. broju govori o hrvatskom mladjem naraštaju. Tu je rekao svoj sud. Cijela radnja nije nikakva iscrpiva studija o našem književnom pokretu, — to su tek bilješke, glose, kratke i bez dokaza, nabacane onako, da u par crta prikažu našu noviju literarnu generaciju. Al ono, što je g. Jakša Čedomil zabilježio, vrijedno je hvale. On je rekao iskreno i pravedno svoje mnijenje o novijoj našoj literaturi. Takvu muževnu i iskrenu riječ još ne čusmo dosele ni od kojega našega kritičara. Mi mladi doduše već smo prilično dugo sve ono mislili i govorili, što je i g. J. Č. napisao, — ali od svih naših iole starijih književnika nitko se nije usudio suditi objektivno. — Dašto, i g. J. Č. nije se mogao otresti još svih obzira. Koješta je rekao u rukavicama. Tako n. pr. je rekao isto o Harambašiću što i mi, — samo što se oprezno sakrio za ledja »mladeži, koja ga možda i ne broji medju prave pjesnike« i t. d. Lijepo je, što je prvi izrekao kratku karakteristiku naših najnovijih pjesnika, samo je nekako malo odviše pokadio uredniku Tresiću a zaboravio sasma da karakteriše mnogo važnijeg i talentiranijeg Kranjčevića. Čudimo se, da nije zadovoljan s formom Nazora. Za one uzvišene, silne ideje i sujete sasma pristaje onaj bezredni široki metar, koga u ostalom rabe u velike moderni pjesnici. — Da li su naši stari baš tako dolazili u susret mladim piscima, sumnjamo u velike. Da je tome u istinu tako, bio bi razvitak hrv. književnosti išao mirno. A mi naprotiv vidimo, da je u najnovije doba nastao upravo silan razvoj, silan boj, — a stara i mlada generacija ne gledju se baš prijateljski. Da je najviše tome kriva konzervativna zasukanost i neprijazno postupanje starih prema mladima, — bit će možda poznato i g. J. Č. — Nadalje g. pisac nije gotovo ništa rekao o Kovačiću, — a to ipak bijaše vanredan talenat i silan um. Pravi tragičan junak naših jadnih književnih prilika.

Da g. piscu nije mio dojam Stecchetia i Ade Negri na naše pjesnike, — to je njegovo individualno mnijenje. Mi mislimo, da taj dojam nije bio bez dobrih posljedica. — Na koncu svoje radnje govori g. pisac u kratko o novim pokretima u nas. I ovdje je bio dosta objektivnan. Da mladež u svoje kolo zove i stare književnike, nije ništa neobična; eno i sam g. pisac je spomenuo, da je talijanska omladina isto tako radila. U ostalom, mi ga upozorujemo na »Novu Nadu«, koja ne donša ni ikakvih prijevoda ni ikakve radnje starih književnika. Tamo radi najmladja generacija sasma samostalno, — neka si ju ogleda!

Svi ovi naši prigovori nijesu tako silni, a da bi umanjili vrijednost tog članka. Oni su samo sporedni; u glavnom mi taj članak srdačno pozdravljamo. Pisac završuje svoj članak ovim lijepim riječima: »Ali neću da budem surov sudija sa mladošću. Mladež ima to dobra što je mlada i što može iz nje mnogo lijepa biti s vremenom. Neću ju dakle suditi po obećanjima, po težnjama, po programima (à la Šegvić i Tresić! Op. ur.). Neka žive, neka radi, ne gušimo joj poleta, ne strižimo joj krila, ne sputajmo ju okovima. Neka samo počne raditi. Kad bude rada, ostaviti ćemo na stranu rieči mladenačke, a obazriet ćemo se na mladenački rad.« —

U istom broju »Novoga Vieka« napisalo je uredništvo u »Listku« pod rubrikom »Hrvatska« jednu upravo mizernu bilješku o gornjem članku. Prije svega spominje, da nije »obzirom na priznati auktoritet veleučenog pisca ni riječi promijenilo«. Vrlo lijepo. Dakle tu se ne gleda na istinu, ne rešpektira se sloboda suda, ako bi ga izrekao koji »nepriznati«, tu se po miloj voljici uredništva mijenjaju članci od »nepriznatih«! Nadalje se veli, da to mnijenje »ne će biti ni svim hrvatskim piscem poćudno«. Zar je zadaća kritike, da bude poćudna« pojedinim piscima, t. j. da ih hvali, da im laska? Na žalost, dosele je bilo u nas tako . . . Što se dalje veli, neka si dobro zapamte sama gg. urednici! — Ona zlobna primjetba o »Hrvatskoj Misli« naprosto je lažna. Gdje je lane rekla »Hrv. Misao«, da mi nemamo »ni jednog dobrog književnika?!« Valjda onda, kad je »najboljega«, g. urednika Tresića prekorila s nedosljednosti?! A što je n. pr. rekla o Kozarcu i Kranjčeviću?

Ondje se ponajviše prigovaralo, što naši noviji književnici nijesu narodni, već kozmopolite. U ostalom neka pamti g. Tresić, da je onaj članak u »Hrv. Misli« bio samo sud dotičnog pisca, a uredništvo se nije u svem slagalo s istaknutim mislima, — nu nije ih mijenjala, premda nijesu bila od »priznatog auktoriteta«. Al u sudu o g. Tresiću bili su svi složni . . .

Nu najljepši je konac. Glasi doslovno: »Molimo naše književne kolege, da imaju na pameti slobodu suda, i da nikomu ne bude žao, ako nije pohvaljen, koliko mu se čini da zaslužuje, ili da je tko više nego zaslužuje.« Ovo je naprosto bljutavo. Ovakvo ispričavanje od čovjeka naobražena i načitana kao što je Tresić, baca sramotno svjetlo na naše literarne odnošaje. Jer isprika ta nije bez temelja, poznaje Tresić svoje kolege . . . Al on sam da se ne zna poput Jakše Čedomila uzvinuti nad filistarske obzire i bar mučke priznati, da kritičar u drugima dužnost, a ne samo svoje kolege hvaliti, — to je žalosno, vrlo žalosno . . . Takvi se nazori goje u uredništvu kakvog provincijalnog listića, koji ima tisuću obzira, — ali ne u neovisnoj ponosnoj novovječnoj revue-ji! —

BILJEŠKE.

Zvijeri! Natjerali su narod u zdvojnost i zgražaju se nad njim, što je ubio trojicu nekrivih! A oni će, uništivši izbor Vrbanićev, počiniti po treći put mnogostruko umorstvo na stotinama, koji su tek krivi, što su živi. Po treći put perit će puške i bajunete u mirne buntovnike i puniti mračne špilje po kotarima i općinama stotinama ljudi, žena, staraca i djece — ubijati će život! Po treći put gonit će radenike sa polja u zatvore i globiti globama jadnu raj — ubijati će egzistence! Po treći put varat će krivim listinama i umjetnim izborima — da ubiju vjeru u pravdu! Po treći put sipat će novce i lijevati špirit, da kupe duše — a ubiju poštenje!

Po treći put — — —

Po treći put prezreše narod, uništiše njegovu slobodnu volju!

Brezoviću, vaj što te objesiše, nadjoše se veći od tebe. Morao si ih neizmjereno više umoriti, da zaslužiš vješala, kad oni slobodni idu!

Hranjenje u Božjakovini. Čim se je saznalo za kup imanja Božjakovina, sve što je neovisnijeg u zemlji zagrmilo je snažnim protestom proti bestidnomu postupanju vlade grofa Khuena. I nije bilo saborske sjedidbe, da ne bi došla na red i Božjakovina. Da, i u magjarske, njemačke i inozemske novine pisalo se o toj famoznoj manipulaciji sa narodnim novcem. Žestokom kritikom oborilo se i na novu gospodarsku osnovu, po kojoj se ima urediti u Božjakovini uzorno gospodarstvo i kraći gospodarski tečaj, tako da bi Božjakovina postala rasadnicom najnovijih i najboljih načina gospodarenja za cijelu zemlju. Reklo se, da su se velika državna uzorna gospodarstva već preživjela, da sve više jača smjer decentralizacijski. Tako u najnaprednijim zemljama, a po gotovo imalo bi to da vrijedi za Hrvatsku, gdje tako reći ni ne dolaze u račun oveća gospodarstva, nego su u ogromnoj većini mali i razdrobljeni seljački posjedi, i gdje je terrain tako raznolik. Puno se o tom vikalo i pisalo, a vlada je za to vrijeme obilno trošila i Božjakovinu uređivala. Kad se već nešto uredilo, a vika nije htjela da se stiša, pozvaše opoziciju u Božjakovinu, neka se na vlastite oči osvjedoči, kako se uzorno ondje radi. I nadjoše se 19og veljače na zagrebačkom kolodvoru mnogobrojna gospoda od vlade i sabora, od opozicije gg. David Starčević, Zorić i Banjavčić. Počeše odmah na kolodvoru dejeunerom i posijedavši u željeznicu, nastaviše da se krijepe »raznim okriepama, kojima su posluživali podvornici«. Preko dana bila je silna mećava i ne mogoše daleko od gospoštinskog dvora, tek razgledaše staje, i u njima kupljene konje i stoku, sirarnu, mljekarnu, povrtelište, mlin, tvornicu, sečkarnu — — i vratiše se i sjedoše za stol i gostiše se i puno tamjana nakadiše: »Našli smo dodirnu točku!« — »gospodarski preporod naroda«. — »Uredite cilu Hrvatsku kao Božjakovinu i nećete imati opozicije!« Banjavčić — Starčević!

Čekali smo, da će se koalicijona štampa bar u nečem ograditi, makar da je i nju ovaj put »visoka vlada počastila svojim pozivom«, no ona šutaše i još uvijek šuti. Narodne Novine od 21. veljače udaraju u pobjedne talambase. Poštovana opozicija, koja je toliko vikala i »skroz neosnovane, strančarski ishitrene i istini oprečne nazore na javu iznosila — — — sumnjičila« morala se pokloniti istini i reći: pater peccavi!

Eto tako je to s našom opozicijom. Najprije grdi, a da nije ni zagledala u ono, što grdi, kasnije diže u nebesa, pregledavši tako ogromno gospodarstvo za pola zimskog dana, kraj silne sniježne mećave. »Gospoda od opozicije, što za praktično gospodarstvo imadu više smisla« (tako Narodne Novine) pokazala su, čini nam se, baš naprotiv, da nemaju puno smisla za gospodarstvo. Da neko gospodarstvo bude valjano, treba da više nosi, nego što se u nj ulaže. Nije dosta, da su ondje lijepe zgrade i lijepi strojevi, nego je glavno, da se imanje isplaćuje. »Praktičan gospodar« nikako se ne će moći za zimskog dana i u nekoliko sati uvjeriti o vrsnoći nekoga gospodarstva, niti će bez točnih i preglednih računa vjerovati u rentabilitet toga gospodarstva. Neka bi bilo, kad bi bili u posjetima kod gospodara-amateura, da polaskamo njegovu samoljublju — ali ne smiju tako da rade zastupnici naroda, o čiju kožu ide. Više je no sumnjivo, da će se dosad uvijek pasivna Božjakovina rentirati — ili makar samo kamate nositi na onaj ogromni kapital, koji se je ondje uložio i još uvijek ulaže. No posito, da Božjakovina ne kvaruje, to još uvijek nije dosta. Glavna je svrha Božjakovine, da unaprijedi gospodarstvo u cijeloj zemlji. Ima mnogo

načina, kojima su to kušale vlade u pojedinim zemljama, spomenusmo dva najoprečnija: centralizačni i decentralizačni. Opozicija je branila potonji, a vlada onaj prvi. I drugdje je bilo takove borbe, no stišala se tek, iza kako su se kroz dulje vremena sakupljali točni podaci i tako se konačno moglo pokazati na uspjeh ili neuspjeh dotičnoga sistema. Naša opozicija, govoreći proti osnovi, oslanjala se je — onoliko, koliko je znala — na iskustvo u drugim zemljama. A 19. veljače ugledna njezina tri člana, prošavši u najkraćem vremenu potpunu metamorfozu, uznose vladin centralizačni sistem bez ikakve ograde, sve da se o možebitnim uspjesima bude moglo govoriti tek poslije mnogo, mnogo godina.

Naša opozicija bori se proti vladi u ime poštenja i morala. I nas je sve i čitavi narod preko pučkih novina uvjerala i uvjerala, da je Božjakovina jedan od najvećih udaraca, što ih je vlada grofa Khuena spremila našem narodu, a sada tri njezina člana zanosnim frazama veličaju tu vladinu operaciju, pošto su baš onako telegrafički proučila uspjehe vladina gospodarstva. Gdje je tu moral, gdje odgovornost narodu? G. Breščenski, odbijajući napadaje dra. Franka, rekao je, da su to bile tek šaljive primjedbe sa strane te gospode. Da, i mi velimo, da se je tu igrala prava pravcata komedija! Većina im se pošteno odužila — glasovanjem o verifikaciji!

Zborovanje slovanskih visokošolcev v Beču 1./II. radi znanega štrajka n.-nacionalnih dijakov pokazalo je prav jasno mizerijo slovanskih plemen bez jednotne i velike ideje in bez jednotnega jezika, kot koji mora še do danes le nemščina biti!! Če ova plemena ne spoznajo tega nedostatka, če jih bode le tuje nasilstvo zjednjevalo, če oni sami ne najdejo v sebi principa vzajemnosti, potem jih pač čakajo še hudi boji z mogočnimi in velikimi nasprotniki. Vele-Nemec ne bode nikoli htel jednak biti Čehu, Vele-Italijan nikoli ne malemu Slovencu, pač bodeta pa oba molčala v sosodstvu velikega Slovana. Če brž tega ne razumemo, bode tako spoznanje pač prepozno!

Predlog grofa Kulmera. Silni razvitak industrije i napredak gospodarstva jedva se je taknuo našeg naroda. Dok cijeli svijet dotjerava način gospodarenja, kod nas ostaje sve pri starom, što više, ide na gore. Naš seljak ne može konkurirati s naprednim doseljenikom (koji još uz to i znade trgovati sa svojim produktima, dočim je naš seljak u tom pogledu igračka židova), a kamo li s ostalim svijetom s kojim je spojen tolikim prometnim općilima. Koliko leži kod nas zemljišta na ugaru, kolika su rijetkost u nas gospodarski strojevi, nepregledne poljane leže stalno pod vodom, proljetne poplave gotovo redovno uništavaju zimske usjeve. Treba svatit da se tu radi o našem životu, jer uz političku i gospodarsku ovisnost, uz zanemareni i zaostali domaći mali obrt — koji ne može konkurirati s razvijenim tuđim veleobrtom — i ovakovo gospodarsko stanje, nuždom prirode domaže se premoći nad nama napredniji tuđinac. Svaki je novi izum, sav napredak parostroja, industrije, gospodarstva životno pitanje našeg naroda, jer tim drugi napreduju a mi zaostajemo.

U takovim prilikama, gdje bi imali upravo grčevito raditi, u nas su ceste i putevi, rijeke i grabe, polja i livade, marvogojstvo i kućno gospodarstvo u najlošijem stanju, vinogradi uništeni a šume na našoj rodjenog grudi su »Kr. ugarske«! U takovim prilikama ima još predjela gdje jedan sin tjera kravicu, drugi konja, treći svinjče, a kćerka patke na pašu! Uz toliki gubitak radnih sila, ti pašnjaci su odgojilišta nemorala i ljenčarenja. Sveopće uvođenje općinskih pastira je dakle životna potreba našeg naroda. Pomanjkanje jeftinog kredita, zaštita proti posvemašnjem uništenju globama i ekzekucijama, koje uz oblasti i banke, štedione, lihvari te advokati revno provadjaju ne daje našem

seljaku ni pomislit na kaki odlučniji korak, već ga tjera u sve dublju nevolju u kojoj misli u špiri utjehe naći.

Kućni gazde dan na dan pri oblastima posla imaju, buduć ove lagano i zlo ureduju. Sve što dobije i posudjuje ode na porez i globe a pogledamo li hranu, loše stanove i oskudicu drva za ogrijev, pojmit ćemo da smo u stadiju, u kom samo kap treba da padne u punu čašu narodnih bijeda i da prekipi.

U tom stanju očekujemo od vlade i to još ovake vlade, nekakvih gospodarskih naredaba, koje bi djelovale kao kakove čudotvorne pilule ili životni eliksiri!

No tu nemamo očekivati spasa. Mi trebamo stalne, intenzivne gospodarske politike (naš narodni ekonom Dr. Tomašić si tim problemima ne razbija glavu, on je za sebe to pitanje riješio) i čvrstu organizaciju rada gospodarskih udruženja. Naša gospodarska društva i podružnice pokazale su se skroz nedostatnima, izvrgla su se u puku formalnost. A nije ni čudo. Skalupljena po uzoru gospodarskih udruženja njemačkih, nije se nastojalo učiniti ih narodnim udruženjima, utisnuti im narodni karakter i zato sudjelovanja na izložbama, dijeljenje lucerne i voćaka, pa baratanja s bikovima i skupštine, ta ukočena formalnost, sav je rad tih društava, uz izdanje zajedničkog stručnog lista, koji je malne sav posvećen izvještajima o skupštinama pojedinih podružnicâ, koji izvještaji sličie jedan drugome, kao jaje jajetu. Dok ta društva nisu narodna organizacija, dok su ona puka formalnost, dok u njoj seljak nema udjela, dok ju on smatra skupom gospode, koja mu dijeli nešto sjemenja i voćaka, ostat će bez rada, dakle i bez uspjeha.

Ako se dakle isto njima postići hoće, mora se s intenzivnim gospodarskim radom spojiti još i kulturni, moralni; seljak mora osjećati, da je to njegova udruga, u njoj on mora naći za nedjelnog odmora duševnu zabavu. Stoga je ustrojenje knjižnica i čitaona, u kojoj bi bilo »razgovora« a ne ukočenih, učeniâ čitanja pod imenom »pučko predavanje«; te »razgovore« bi uz inteligente gospodare, župnike i učitelje morali voditi i inteligentniji seljaci, te bi tako tu nastao kulturni centar, u kom bi seljaku bilo voljko a odvrtilo bi ga od krčme. Da se to dade polučiti jasan je primjer Galicija. (Vidi u lansirskoj »Hrvatskoj Misli« članke Fr. Hlavačka: O seljačkom pokretu u Galiciji.) Toliko s obzirom na lijepi predlog grofa Kulmera u glavnoj skupštini gospod. društva o organizaciji gospodarskog rada u našim gospodarskim društvima, jer se inače bojimo, da bi se to — ako se u opće ostvari — i opet izvrglo u formalnost. Samo uz rad gospodarski i kulturni među narodom, izić ćemo bar kako tako na kraj, jer će se naš narod bar znati orijentirati u tom metežu i natjecanju, ako već ne može dostignuti druge. Treba nam otvoriti vid, da progledamo širom svoje zemlje i upoznamo sebe, ter si tu barem osiguramo poziciju, jer baš u vrijeme tog silnog svjetskog kroka, koji ne pozna zemaljskih medja, gazduje nad nama kruti, barbarski dušman a mi stojimo zbunjeni i ne svatajuć sve to.

Politika i prijateljstvo. Kod nas se često put govori, kako mogu biti ljudi različita osvjedočenja, a ipak prijatelji. I to naši ljudi vrlo rado naglašuju, jer »tako je i kod drugih civilizovanih naroda«, — a i mi dakako spadamo u te civilizovane narode — No kako se to načelo krivo provodi, bit će valjda, da se krivo i razumije. Il možda mi krivo razumijemo? Može i to biti, al molimo, ko se s nama ne slaže, da se porazgovori s nama o toj stvari.

Mi mislimo naime ovako.

Mogu dva čovjeka imati različito osvjedočenje pa opet biti prijatelji. No mogu biti prijatelji samo onda, ako su poštteni ljudi i imaju

pošteno osvjedočenje. Poštenje je tu ona veza, koja veže ljude različita mišljenja; ako nema poštenja, ne može biti ni prijateljstva. — Tako n. pr. pošten obzoraš i pravaš mogu i treba da budu prijatelji. No drugo je, kad se radi u Hrvatskoj o opozicionalcu i o madžaronu. Mi svi, i u privatnom društvu i u javnom životu, pokazujemo osvjedočenje, da hrvatski madžaroni nisu nikaka stranka već »kèrdo«, koje onako misli i onako radi, kako gončina zapovijeda. Još manje poštena osvjedočenja priznajemo u društvu onom gončini, koji se hrvatskom narodu nametnuo protiv narodne volje i koji na stolici hrvatskih banova provodi u našoj domovini tudjinsku misao. Kad se o takim ljudima radi, onda mislimo, da o prijateljstvu između hrv. opozicionalca i madžaronu, Khuenovca, ne može biti u poštenom društvu niti govora.

Dapače mi mislimo, da bi se u našem društvenom životu imao povesti boycott proti stupovima Khuenovske vlade. I to bi onda bila prava, i uspješna opozicija.

Tako mi mislimo da bi se imalo kod nas raditi — a vidimo, da se sasvim drugojačije radi. — U Hrvatskoj pravaši proglašuju, da ne će s obzorašima ni u crkvu, bolje i s madžaronima nego s obzorašima. S druge strane obzoraši mirne duše idu Khuenu na ručak. Pa još se nismo ni čudili, kad smo to vidjeli kod ljudi, koji su sveopće poznati kao »diplomate«. Al evo to isto učiniše i ljudi, sveopće poštivani i s pravom poštivani kao ljudi čvrsta karaktera koji nemaju u sebi ništa mačjeg niti lisičjeg! Što ti imaju posla za stolom, gdje se kupe Gjurkovići, Spevci, Gavranići, i slični ljudi? To ne može biti nego krivo mišljenje. I zato smo prigovorili u posljednjem broju g. dr. Vrbanicu. Nismo htjeli da ga ujedemo niti smo posumnjali u njegovo opozicijonalstvo — mi vjerujemo, kad on proglasi u saboru Khuenu vladu gorom od zulufarske, da je on i duboko osvjedočen, da je ta vlada takva, i da je kao takvu mrzi — no mi smo mu prigovorili, da naše drugove odvratimo od zla primjera.

— Upozorujemo naše drugove, da se zamisle malo, što mora pomisliti seljak, pred kojim se najcrnje riše današnja vlada i njezin načelnik, kad čuje, da ista gospoda, koja grde tu vladu i prikazuju se narodnim prijateljima, idu toj protunarodnoj vladi u goste! Ta naš čovjek ide u goste samo svom prijatelju!

Drukčije su radili Mladočeši, kad su vodili žestoku oporbu protiv protunarodne vlade Thunove. Nijedan mladočeški zastupnik nije se nikad odazvao Thunovu pozivu. A »Čas« nekih dana piše: »Sistem nije ličnost pa se ne može ni oglasiti, ako udaraš samo na sistem. Sistem su osobe!«

— Još nešto. Čuli smo, da talijanski konzul u Splitu, Giacchi, priredjuje počesto sjajne soirée, na koje rado pozivlje i Hrvate, i to baš opozicionalce. S kojom namjerom? Diplomata nije čovjek, koji se svom srcu podaje i prosto-dušno se zabavlja s »prijateljima različita osvjedočenja«. To je mačja igra s mišem — a naši ljudi, naši »intransigenti«, naši Tresići pokazuju samo svoju sljepoću, kad onako lako idu ne ljepak »mudrome Latinu, u kog vjere nema«. Interesantno je, da neki naši ljudi upravo moljakaju, za pozivnice na te zabave! — Gosp. Tresić bio je takodjer na takoj jednoj sjajnoj, diplomatskoj zabavi — a sutradan kupio je od Talijanke srećku za Legu Nazionale. Eto, kaku sprdnju prave Talijani od naših ljudi! —

Naše je mišljenje: niti s madžaronom niti s Talijanom niti s Madžarom nikaka prijateljstva nit bratske zabave — dok ne postane Talijan i Madžar čovjek, a madžaron: čovjek i Hrvat!

Dosljednost. Čujemo s nekih strana, da nas neki napadaju i proglašuju »bezvjercima«, jer je u dopisu našega dopisnika iz Zagreba bilo spomenuto, kako u ovo ozbiljno doba treba da se okanimo nesretnih »Filioque« i drugih razmirica, ako hoćemo napredovati. A budući da je i Kat. Listu Preradović uzor, »pjesnički Olimp«, za kojim mora da teži i mlada lit. generacija, to smo tako slobodni citirati iz njegova soneta »Biskupu J. Šrotu« nekoliko stihova :

»Pa zašto te, ko zločinca koga
U progonstvu smrt sastavi s rakom?
Za to, što si svieta duhovnoga
Povriedio nazor jednom mrakom.

Oj u njega jošte i dandanas
»Filioque« ono griehom ti je
Ti bo reče, da nevolja sva nas

S te nesretne različice bije.
Al nekaj se, biskupe, tog rieka:
S njega u nas spomen ti do vieka!«

U pjesmi »Dubrovniku« veli na jednome mjestu, koje čini se da je ispušteno iz nekih školskih knjiga :

»Ono crno sjeme Lojolovo
I po tvojoj zemljici se razsu
I rodi ti jadom i čemerom
Stoput većom nego potres mjerom.«

Pravo je čudo, što udaraju na nas, — a hvale Preradovića, a u našem dopisu ima izraz »Filioque« kud i kamo nedužnije značenje!

Tribunima! U br. 3. Novog Vieka od 1. veljače 1898. ima krasna pjesma Tugomira Alaupovića »Tribunima«. Tek ne znamo, kako je on, gosp. Dr. Tresić, urednik i vlasnik lista, mogao dopustiti, da se u njegovu listu, pa još na prvom mjestu štampaju tako revolucionarni-socijalistični stihovi, kojima se pjesnik željeznom logikom i plamenim riječima ruši na sve ono, od čega živi Tresić političar!

Na pr: Zagraktali ste jato gavranova,
Od vašeg grla ne čuje se niko;
A žigosan je žigom izdajice,
Ko slušati vas nije sliepo vikô.

ili: Na salomljenim ledjim siromakâ
Vi čelom vedrog tičete se neba,
A ne čujete, il vas nije volja
Čut očajničke uzdisaje: hljeba! —

ili: Zar nije dosta varavoga sjaja?
Od sladkih rieči već nas boli glava!
A naokolo okosnice puste,
I to se zovu: pradjedovska prava.

Dragocjen je to za nas primjer i još nas više utvrđuje na našem putu, da udaramo na osobe, jer ako baš ne spomeneš ime, recimo Dra Tresića ili

drugoga koga, pusto ti svako glagoljanje! I uzalud pružaš takvu čovjeku ogledalo, ako mu odmah ne kažeš: To si ti u nutri, pogledaj se, kaki si!

Sa zagrebačkog sveučilišta. Ima na zagrebačkom sveučilištu od nedavna jedna glava po imenu Dr. Hugo Štefanić. Visok je i tanak kao vita jela, blijed u licu, a crne, raskuštrane kose. Na nosu mu se trese cviker. Stupa sitnim koracima i gleda bezazleno u svijet. Bio je — možda je i sada — upravni činovnik, a to je uz štreberstvo dovoljan uvjet, da postane izvanrednim profesorom upravne nauke. I on se svojim sitnim koracima popeo na katedru i sio na stolicu upravne znanosti, i podupro ju nekakom svojom raspravicom o autonomnim pokrajinama, u koju je salio svu svoju štrebersku »zduhu«. »Sastavio« čovjek škripta i dolazi redovno na predavanje. U jedan sat zabavlja se jednom izrekom t. j. izvrće je na sto načina i navrće na sto muka. Slušaš ga i gledaš. Čas širi oči i nervozno se tare o čelo. Čas prestaje govoriti, da nadje izgublenu nit, sad se opet sav nekud protegne od zanosa predavačkoga, nasloni se gornjim tijelom na katedru te rukom vuče stalak za škripta do na kraj stola. Uza to jednako izlaze iz njegovih ustiju glasovi sipkoga, neugodnoga zvuka, koji se nikad ne mijenja. Najposlije gledajući ga, već ga i ne čuješ, nego samo vidiš, kako mu se otvaraju usta; ništa više ne razabireš, ne svataš — hipnoza. Kad se na glas zvona probuđiš, odlučit ćeš, da se što manje podvrgavaš tim hipnotičkim pokušajima. Nu tu ćeš nastradati, jer gosp. profesor-hipnotizer traži od svakoga bez razlike, dakle od svih, da svaki sat dodju na njegova predavanja, inače će uskratiti potpis. Misliš: i mnogi su stari, prokušani profesori tako govorili, pak nije tako bilo. E da, ali taj je mlad, energičan i prijavljuje sav tečaj osim nekolicine, dekanatu radi nepolaska predavanja. Ali g. profesor zaboravlja, da je njegovo čitanje daleko od predavanja i da njegova zbrka rečenica ne spada na sveučilišnu katedru. Na predavanja treba ići; ali treba i predavati, a silom puniti klupe slušačima, slab je znak po govornika i njegov ponos.

U Slavoniji post — u Zagrebu poklade.

Prošlog ljeta slabo urodila hrana. Na mnogim mjestima bilo je i miševa i hrčaka, pa su i ti napravili mnogo štete. — Kad se pod jesen hrana ovršila, poskočila žitu cijena za dvostruku mjeru. Gdje obično stoji meter žita po 7 for., ove godine narasla cijena na 12 i više forinti. — Ta visoka cijena zavarala je mnogoga, da proda i više nego što bi smio; mnogi nije ni dobio dovoljne količine za prehranu; mnoga opet sirotinja rad visoke cijene nije mogla nimalo da spravi sebi za ziminu — i tako nastalo doskora tijesno na sve strane. Sad u proljeće, kad je obično najgore za kruh, pojavio se glad u svoj svojoj ljutini: novine javljaju, da je bilo već nekoliko slučajeva smrti od gladi . . .

Imamo l' u istinu posla s kakom neobičnom pojavom?

Nipošto!

Novine su oglasile glad ovaj put samo zato, jer je bilo već i smrti od gladi. Novine, koje ne motre budnim okom životne prilike svoga naroda, koje ne prate pozornost svaki pokretaj narodnoga života, već koje zabavljaju svoje čitatelje zanimljivim i romantičnim vijestima — iznijele su glad ove godine tek kao zanimljivu novinu — jer i mrtvih je već bilo — a kao zanimljivu novinu »glava« ju je domovine i primila . . .

No glada — ili da se blaže izrazimo: kubure, al kubure u velikoj mjeri — ima, kao što u opće medju našim narodom, tako i u Slavoniji svake godine! — To je malo teško vjerovati, jer je svijet navikao slušati uvijek o »rodnoj i bogatoj Slavoniji«. A dakako da i jest malo neprirodno, da u istinu rodna i prostrana Slavonija ne može čestito da opskrbi ni ono malo svog žiteljstva, što ga ima; no istina je, što rekosmo, žalosna za nas sve.

Svake jeseni naime, kad ovrše ljudi, navale na njih vjerovnici sa svih strana, i razgrabe im, što god su zaradili. — U ovo doba, teško za sve zemljodjelce, za našeg neukog i neuputnog čovjeka još je najteže. Osim općenitih nepogoda ima kod našeg naroda još i osobitih. Koje tuđjinska vlada, koje nerazvijene kreditne prilike — vrlo osjetljive baš u ovo doba, gdje se u neobičnoj mjeri osnivaju nova gospodarstva usljed zadružnih dioba — još više otešćavaju položaj. Narod se tako na sve strane zadužio . . .

Kad dodje jesen i ljudi skupe ljetinu, evo vjerovnika i odavde i odande, da traže svoje. Tu je advokat, tu židov, tu javne oblasti — najstrašnije, jer ako im ne daš njihovo, oteše, što god uhvate — bude

još i drugih manjih, pa tako seljak, ako hoće da ih sve makar samo odbije od sebe, mora prodavat i prodavat, davat i davat — pa makar mu na svršetku ništa ne ostalo.

Na taj način mnoga sirotinja već o Božiću nema hljeba, a kad dodje Uskrs, kubura je općenita. Sad treba i za usjev, ne samo za hljeb, i od tud trka na sve strane: traži, uzajmljij bud žita bud navaca; ko ne može na pošten način da nabavi: udri laži, izlaguj gdje možeš!

U takim prilikama narod nam propada — mora da propada, to je svakom jasno.

* * *

U to vrijeme, kad nam je sav narod u tjesnacu — šta radi i kako se vlada naša »narodna« inteligencija?

Činovništvo, koje ne zna, ni što je miš, ni što je tuča, koje ne tare sebi glave, hoće li biti godina rodna il ne će, već dobiva svoju plaću uredno, uvijek u odredjeno vrijeme i uvijek jednaku — to činovništvo traži svaki čas povišenje plaće! A u ime čega? U ime čega traži veću plaću od naroda ono činovništvo, koje je prama tom narodu redovno najveći tiranin, dok je prama tlačitelju toga naroda puzavije od najnižega gmizavca?

Dalje — dok nam siromašni narod ne smaže ni toliko životnih sredstava, da udovolji svojim prirodnim potrebama — gospoda toga naroda brinu se, da dostignu u raskošju druge civilizovane narode, i da tako »naš narod ne zaostane u kulturi za drugima«.

Dok se po selima ruše stare temeljne kuće, a nove se jedva skrpa-vaju — u Zagrebu se podižu palače, javne i privatne: Zagreb — sve u rodoljubnom žaru — utiče se s »drugim evropskim velegradovima«. U Zagrebu se gradi sjajno kazalište, na koje troši zemlja godišnje 40.000 forinti. U Zagrebu rodoljubno općinstvo — koje nije kadro proturat u sabor ni jednog narodnog čovjeka — svaki čas slavi kako »narodno slavlje«!

Dok u provinciji umiru od gladi — glavni grad se sav rastapa od milja: pjeva mu slavljena pjevačica — Hrvatica! A da joj se pokaže, kako su Hrvati zahvalni, što se ona priznala Hrvaticom — sav se Zagreb utrže plješćuć joj, sav Zagreb promuče od klicanja — oh ta ne znaju ljudi, kako da joj dostojno izraze svoju zahvalnost i svoju ljubav!

No Zagreb nije kadar da sam dostojno proslavi narodnu diku — treba da kod te slave bude cio »narod«. I zato se pozivlju poklonstvene deputacije iz svih pokrajinskih gradova, da uveličaju narodnu slavu. I dodje ih — i iz Požege i iz Osijeka — sve s teškim vijencima i od srebra i od zlata i od cvijeća svakojaka . . .¹⁾

A naši drugovi?

Razumije se, gdje god je puste vike i praznog oduševljenja, tu su oni prvi na megdanu: odma isprežu konje i vuku kola — ne mare puno, ko je baš u kolima!²⁾

Evala!

Danas Milkini konji — sutra Kuenovi magarci!

¹⁾ 30 lovor vijenaca, 8 srebrnih 1 zlatni; ²⁾ počasne diplome, 3 slike, 1 slap plitvički, 4000 for. — ²⁾ sedam puta su je vukli!

Pa mala je promjena — ta »nije ni on loš čovjek, i on je Hrvat, samo ne će baš usprkos da se prizna javno, jer to opozicija traži«.

U imenu sva dika i slava, u imenu sav spas naroda — nek živi ime!

* * *

Često put ćemo čuti i čitati, kako naš narod uz sve zapreke, što mu se stavlja s dušmanske strane, napreduje u svakom pravcu; dapače čut ćemo gdjekad, da i orijaški napredujemo.

A da l' prave naši ljudi jasnog računa o tom napretku, i da l' im je u opće jasno, što je to »napredak« naroda?

Ne vjerujemo.

Mislimo naime, da narod jedan napreduje samo onda, ako napreduju svi slojevi naroda zajedno i u nekom barem razmjeru.

A je li tako kod nas?

Dok svi priznajemo, da nam je jezgra narodu seljaštvo, i da nam baš to seljaštvo na svim linijama propada, možemo li konstatovati napredak bar u drugom, malom djeliću naroda, u inteligenciji?

Odgovor na to pitanje ostavljamo svakom na volju. Mi možemo samo jedno konstatovati: naš narod u cijelosti svojoj propada, svakim danom sve više propada.

Konstatujući taj žalosni fakat možemo još samo doviknuti našim drugovima: Ko je junak, nek se raskorači!

Socijalizem kot veda.

Ivan Benkovič.

(Konec.)

Videli smo, kako ožigosa Marks kapitaliste kot same izkoriščevalce delavskega ljudstva, kot pijavke, ki srkajo delavcu kri iz telesa. Čeprav izjavlja, da popolnoma abstrahuje od osebe kapitalista in da mu nakopičevanje kapitala ni nič družega kakor prirodni proces, ki se vrši po gotovih zakonih, vendar je njegova doktrina zelo tendenciozna kljubu vsej znanstveni temeljitosti in abstrakciji. Podjetnik in »Plusmacher« sta onadva, na katera padajo Marksovi udarci. V vseh njegovih delih se zrcali smrtno sovraštvo do obstoječega družabnega reda, ki ne zasluži družega, »kakor da ga postavimo ob zid in vstrelimo liki hudodelca«. On je največji nasprotnik vsake avtoritete, bodisi posvetne, bodisi cerkvene. Nikakor se ne smemo čuditi, da Marks ni objektivni niti v svojih delih, oni Marks, katerega sodrugí so bili ljudje vrste Bakuninove in Mazzinijeve, ki je bil radi revolucijonarne propagande izgnan iz vsake države, kjer je nekaj časa bival, ki je bil glavni skrivni zveze komunistov, ki je liki Ahasver blodil po svetu, skrivajoč se pred svojimi zasledovalci,

ki se je od Heineja učil satiriškega svetovnega naziranja. Hekuba mu je bil cel svet. — In vseh teh krivic, ki so se godile njemu, ki se godé milijonom, kriv je po njegovem mnenji kapital in samó kapital. Kapitalist je lenuh, vsi dohodki njegovi so le plen, žulji tujih rok. Podjetnikom ne pripisuje Marks prav nikakega socialnega pomena, on povsem prezrè, da baš podjetnik je oni, ki preskrbljuje človeško družbo na svoj riziko na podlagi preračunanja z onimi kvantitetami in kvalitetami, onimi porabnimi vrednostmi, katerih ravno potrebuje, in da baš on skrbi za to, da smo s potrebnimi stvarmi preskrbljeni takrat in tam, kadar in kjer jih resnično potrebujemo. Brez dela ne živi samo oni, ki uživa sadove tujega dela, temveč tudi oni, ki živi brez lastnega dela. Predpogoj brezdelnega življenja ni nikakor izkoriščevanje tujega dela. Špekulant, ki zna uporabiti ugodne tržne konjunktore, farmer, ki se polasti prosto ležeče zemlje, postane lahko namah kapitalist, pa vender ni nikomur drugemu ničesar žalega zakrivil. Pa tudi če živimo res od tujih žuljev, vender to še ni vselej izkoriščevanje v Marksovem smislu. Kdor koli živi od tujega dela, ne dá se mu s stališča morale nič predbacivati, ako temu ne oporeka oni, ki se trudi in dela za-nj. Velik del brezdelnih dohodkov podedujemo tudi lahko po svojih prednikih in nam pripada vsled dednega prava, toda radi tega se nam ne more očitati, da izkoriščamo svojega bližnjega. — Sicer pa se da podjetnikov dohodek upravičiti še drugače. Podjetnikov dobiček je oni prebitek, ki mu ostane od prodajalne cene produkta, potem ko je stroške za produkcijo pokrtil. Razločevati imamo pravi dobiček, ki pripade podjetniku kot lastniku podjetja, pravo plačilo (odškodovanje), ki pripade podjetniku kot ustanovitelju, organizatorju, vodji, nositelju kredita, katerega ima v njem podjetje, premijo za riziko, ker mora trpeti sam vse nezgode, ki morebiti zadenejo podjetje, glavnični profit, kot neko vrsto glavničnih obrestij, ako založi v podjetje svoj denar, in naposled delavsko plačo, če se udeležuje podjetnik sam del v svojem podjetji. Podjetnikov dobiček je tedaj deloma dohodek iz lastnine, torej nikakor ni samo sad tujega dela, kakor trdi Marks. Neurath pravi: Dokler je privatna posest na zemlji, kapitalu in podjetjih človeški družbi v rešitev njenih nravnih in kulturnih zadač bolj koristna, kakor kaka druga uredba te vrste (na pr. socialistiška organizacija brez privatne lastnine na zemlji, kapitalu, podjetjih) toliko časa je tudi čisti dobiček podjetnikov v obče tudi moralno, ne samo legalno (vsled pozitivnih postav) upravičen. Ako pri obstanku te same na sebi koristne naprave vsi ali večina podjetnikov od svoje strani moralne dolžnosti, katere jih vežejo vsled njihove gospodovalne moči, tudi primerno izpolnjuje, to je drugo vprašanje. Institucija ostane toliko časa upravičena, dokler se to v obče godi. Stoprav potem če bi se podjetniki kot poseben stan izkazali bistveno nezmožne, svoj gospodovalne dolžnosti tako izpolnjevati, kakor bi jih izpolnjevali nastavljeni uradniki ali voljeni zastopniki, stoprav tedaj bi bilo upravičeno, izpodbijati nadaljni obstoj te institucije.

Jako lepo se bere tudi Marksova teorija o prevrednosti, ki pa izgubi vso svojo utemeljenost namah, ako jo hočemo uporabiti na dejanskem vzgledu. Gori navedena formula za prevrednost se glasi $M = \frac{V}{v} \cdot m$, kjer znači $\frac{V}{v}$ število delavcev. Tedaj čim več ima podjetnik delavcev, tem več dobička ima, kar je tudi popolnoma resnično. Toda Marks je prezrl pri tem neki drugi važen faktor, ki nič menj ne vpliva

na visokost dobička, kakor število delavcev, namreč — konstanten kapital. Po Marksovi formuli bi podjetnik, ki nič konstantnega kapitala ni investoval v svoje podjetje, imel pri istem številu in isti plači delavcev baš toliko čistega dobička, kakor podjetnik, ki je v svoje podjetje morebiti založil milijone konstantnega kapitala, kar očitvidno ni res. Ako bi bila prevrednost v resnici samó rezultat onega surplus-dela (onega dela, čegar donesek gre le v žep delodajalca), potem bi včasih ne mogli razlagati, odkod je toliko dobička, ker dan s svojimi 24timi urami bi bil prekratek.

Kakor vidimo, je Marks jako slab praktikus. Kdor namreč le nekoliko pozná narodno gospodarstvo, mora uvideti, da je popolnoma napačna njegova trditev: »Stvar more biti porabna vrednost, ob jednem pa ne more biti vrednost (namreč menjalna). Ta slučaj imamo pri onih stvareh, ki niso produkti dela. Na pr. zrak, deviška zemlja, naravni travniki, divje zaraščeni gozdi itd.«

Preje še par besedij o vrednosti sploh ter o menjalni, odnosno porabni vrednosti posebej. Kadar si hočemo nabaviti kako stvar, cenimo preje, kako bo uplivala dotična stvar na našo blaginjo, v koliki meri je za nas koristna, kakšno vrednost ima za nas. Veličino te koristnosti imenujemo vrednost v širšem pomenu ali porabno vrednost. Ako porablamo stvari, ki jih imamo samó v omejeni množini ali katere si moremo pridobiti le z žrtvami (stroški, delom), cenimo preje, kakó moramo štediti z jednoto množine. Čim večja je težava, pridobiti si znova teh stvari, tem večja je njih štedilna vrednost. Pomen, katerega ima gotova množina kake stvari primenjavanji, se imenuje menjalna vrednost, nje menjalna moč (kupna moč). Imamo stvari, ki imajo za nas porabno vrednost, pa nikake menjalne vrednosti in naopak večina stvari pa ima obojo vrednost. Ker smo si razjasnili pojme, preidimo zopet ad rem!

Kakor že znano, trdi Marks, da imajo le one stvari vrednost, ki so produkt dela, pri tem pa popolnoma prezrè, da je tudi dosti stvari, ki niso produkti človeškega dela, pa imajo vendar menjalno vrednost. On to naravnost taji s tem, da pripisuje takim stvarem pač porabno, ne pa menjalno vrednost. On to naravnost taji stem, da pripisuje takim stvarem pač porabno, ne pa menjalno vrednost, kakor smo razvideli iz gori navedenega iz »Capital« I. pag. 7. vzetega stavka. Da ovržemo to trditev, zadošča, če opozorimo na nekatere dejanske slučaje. Cvetlice, katere rastejo visoko v gorah, katerim nikdar ni človeška roka prilivala ali jih kako drugače gojila (n. pr. planinke), ki torej izvestno niso produkt dela, imajo gotovo ravno takó ne samó porabno, ampak tudi menjalno vrednost (kupno moč) kakor najdražji tulipani, kateri so produkt najskrbnejšega gojenja. — Toplice v Karlovih Varih tudi menda niso produkt človeškega dela, temveč zdravilni vrelec sam od sebe vre iz zemlje; in vendar ne bo nikdo trdil, da ima samo porabno vrednost, ker reprezentuje sam na sebi vrednost mnogih milijonov. — Les, ki je zrastel v pragozdu brez vseh pripomočkov, je izvestno najmanj toliko vreden, kakor les, kateremu se že na deblu pozna umeten izvor, pa je vendar pritlikovec proti orjaškim drugom v goščavi.

Da so stvari, ki so sicer produkt dela, pa vendar nimajo nobene vrednosti, sicer Marks pripozna, konsekvencam tega dejstva, ki preté uničiti ves njegov sistem, pa se skuša odtegniti s sledečim, nikakor subtilnim sklepanjem: »Naposled ne more biti nobena reč vrednost, ako ni poraben predmet. Ako je nepotrebna, je tudi v njej tičeče delo nepo-

trebno, ne velja kot delo in torej ni vrednost.« To je jeden izmed sklepov, katerih ne nedostaje v Marksovih delih in s katerimi sam obsoja svojo teorijo. Iz tega sklepa sledi, da vsako delo ne vstvarja vrednosti, ampak samó koristno delo. Kakò pa spoznamo, je-li delo koristno, ali ne? Izvestno stoprav na produktu tega dela. Gotovo nesmiselno pa je, soditi in meriti delo po produktu tega dela, delo, katero še le označi produkt, narediti za merilo vrednosti tega produkta. Merilo mora biti, ako ne absolutna, pa vsaj primarna veličina. Ako delo kot tako ne odločuje vrednosti produkta, potem je sploh nesmiselna njegova funkcija kot merilo produktov.

Upravičeni smó vprašati se, kako je mogoče, da je zidan ves socializem na takó slabi podstavi kakor je Marksovi teorija. Razlagamo si to prav lahko. Marksova dijalektika je izvrstna, njegova izvajanja so na prvi pogled povsem znanstveno utemeljena. Ako površno prebiramo njegova dela, osredotoči se vse naše zanimanje na njih znanstveno eksaktnost, izvirno argumentacijo. Pri tem pa popolnoma prezremo, da Marks pri svojih najvažnejših zaključkih pogosto prezrè dejanske razmere. In baš radi tega je njegova teorija popolnoma ne izvršljiva, ako jo opazujemo pod drobnogledom prakse. »Capital« je pisan v obliki, ki zahteva od čitatelja veliko vsestranskega znanja. Jezik je težak, izrazi so z veliko skrbnostjo izbrani, često se zavije Marks v neko mističko temo, posebno, kjer čuti svoje slabe strani. Marks ni pisal za proletarijat, a nerazodna masa ga je vendar oboževala baš radi tega, ker jej je bil neumljiv. Epigoni Marksovi so se zadovoljili s tem, da so z večjo trdovratnostjo kakor premišljenostjo izvajali iz Marksovega sistema skrajne politiške posledice, katere so potem vcepljali svojim vernikom kot čisto, nepoplačeno in nepokvarjeno blago.

Da podamo popolno sliko Marksa, moramo še označiti glavne poteze njegovega žitja in bitja. Rodil se je leta 1818. v Treviru in je bil kakor Lassalle semitskega pokolenja. Ko je bil izgnan z Nemškega, šel je v Pariz, kjer je bil sourednik lista »Vorwärts«, pisanega v revolucionarnem duhu. Toda tu je bil samo 2 leti, kajti leta 1845. je moral ubežati v Bruselj, da se izogne zasledovanju ministerstva Guizot. Tu je postal vodja internacijonalne komunistiške stranke, za katero je izdelal znani manifest. Iztiran od tod je ubežal v domovino, kjer se je ravno pričela prekucija. Marks je svetoval delavcem, ne udeležiti se je, ker se je bolj bal zmage kakor poraza tega gibanja. Tedaj se je namreč bil boj mej fevdalnimi stanovi in mej meščanstvom, katero je Marks črtil iz dna svoje duše. On je priznal, da se bodo obstoječe družabne razmere ustanovile za dolgo časa, ako zmaga buržoazija, nato naj bi se delavci popolnoma odtegnili vsakemu vmešavanju v ta boj. Kmalu nató je zapustil Nemčijo in šel v London, kjer je 1864. ustanovil mejnarodno delavsko združenje (Internationale). Tedaj je bil na višku svojega upliva. Statuti in program te asocijacije so bili potrjeni leta 1866ega na mejnarodnem kongresu v Genevi. Glavni cilji te »Association internationale des travailleurs« so bili: boj proti kapitalistiški produkciji, poraz buržoazije in ustanovitev delavske države na komunistiški podlagi. Leta 1872ega pa se je razcepila ta asocijacija v dva tabora, v stranko avtoriternih socialistov in v stranko anarhistov. Prvi z Marksom na čelu so se imenovali tudi centralisti (večinoma nemški in angleški delavci) in so predstavili svoj osredni odbor v Novi Jork. Drugi pa na čelu z anarhistom Bakuninom, takozvani federalisti, (večinoma francoski, laški, španjolski in belgiški

delavci) so ustanovili svoje združenje »Federation Jurassienne«. Prav za prav pa je razpadlo mejnarodno delavsko združenje šele leta 1870ega, ko so odposlanci obeh strank na konferenci v Filadelfiji izjavili, da je smatrati delavsko asocijacio kot razdruženo. Leta 1863. je že Lassalle v Lipskem osnoval splošno nemško delavsko društvo, v katerem sta se Bebel in Liebknecht z radikalnejšimi elementi vedno bolj nagibala k internacionalni. Leta 1869ega so na kongresu v Eisenach radikalni življi ustanovili za-se »socijalno-demokratsko delavsko stranko«, ki se je postavila povsem na stališče Marksovo. Stoprav leta 1875. ste se zmernejša smer in socijalno-demokratska delavska stranka zopet združili v »socijalistiško delavsko stranko«, v katerej pa so imeli radikalci prvo besedo. Da bi se ustavilo naglo širjenje socijalizma, izdal je Bismarck leta 1878. glasoviti zakon zoper socijaliste. Prepovedane so bile vse skupščine, razpuščena vsa društva, uničeni vsi časniki. Toda ves pritisk od zgoraj, »malo« obsedno stanje, je samó uničilo vnanjo organizacijo, tem bolj pa so delovali skrivni agitatorji na tihem. To najbolj dokazuje ta-le statistički izkaz o volitvah v nemški državni zbor:

Leto	Število oddanih socijalistiških	Število izvoljenih
	glasovnic:	socijalno-demokratskih poslancev:
1871.	124.655	—
1874.	351.952	—
1877.	493.288	12
1878.	437.158	9
1881.	311.061	12
1884.	549.990	—
1887.	703.128	—
1890.	1,427.298	40
1893.	1,786.738	60

Stoprav leta 1890ega se je razveljavil ta zakon, ob enem pa je moral iti tudi Bismarck, ker ni mogel udušiti socijalno-demokratskega gibanja. Še isto leto se je v Halle a/S. ustanovila »socijalno-demokratska stranka na Nemškem«, prihodnje 1890. leto pa je strankarski shod v Erfurtu sestavil njen program, takozvani erfurtski program, ki stoji na podlagi marksizma.

Takó se je deloma uresničil idejal, za katerim je stremil Lassalle vse svoje življenje. Ko je državni pravdnik obtožil Lassalle-a da javno hujska delavski stan k sovraštvu in zaničevanju posedujočih, zagovarjal se je obtoženec sam pred berlinskim kazenskim sodiščem s svojim slavitim govorom: Veda in delavci. Tedaj je rekel Lassalle: Alijanca vede in delavcev, teh dveh nasprotnih polov človeške družbe, ki bodeta v objetti razdrobila vse kulturne ovire v svojih železnih rokah — to je cilj, kateremu sem sklenil žrtvovati svoje življenje, dokler bom dihal.« On je upal, da bi ta združitev prinesla novo življenje v evropske trohnele razmere.

Ta njegova nada se sicer ni uresničila. Vender pa ne moremo odrekati socijalnemu gibanju velikih zaslug. Socijalizem se je prvi izrekel za jedino pravično načelo, da mora država skrbeti pred vsem za največjo korist največjega dela svojih podložnikov, on je prvi spoznal, da je iluzija, govoriti o duševni omiki delavskega stanu, dokler se ne povzdigne njegovo materijelno stanje. Odkar se je pa socijalizem zvezal s socijalnim demokratizmom, je prvi izgubil veliko svojega kredita. Povsem

zdrave nauke socijalizma so brezvestni demagogi jeli tendencijozno razlagati in jih takó popačene jeli vcepljati nerazsodni masi, ki seveda slepo veruje onemu, ki jej već obljublja, ne meneč se za to, so li dotične obljube, v resnici tudi izpeljive. To nevarno igranje z ljudskim zaupanjem privede navadno do osodepolnih posledic. Niso vsi nauki socijalizma čisto zlato, imajo pa v sebi mnogo zdravega jedra, katero je treba ohraniti.

O zadrugi.

(Svršetak.)

Poslije svega, što rekosmo o zadrugi, nameću nam se tri pitanja. Je li zadruga u današnje vrijeme korisna uredba za kulturni i gospodarstveni razvoj našega naroda? Ako je korisna — dolazi za nas najpraktičnije pitanje — možemo li je i kako je možemo održati i na današnjem pravnom redu, koji joj je nepovoljan? S tim u svezi je treće pitanje: koji su obično bliži razlozi, da se zadruge neprestance dijele?

Na prvo pitanje, za današnjih prilika, ne će nam biti teško odgovoriti. Prošlo je podosta vremena od onda, od kako su hrvatski zakonodavci uredili zadrugu vodjeni mišlju: da se zadruga ne slaže ni s pravom ni sa zahtjevima narodnoga gospodarstva, već je pogubna i za obiteljski život i za gospodarenje, i da je treba uništiti, ako hoćemo postići bolji razvoj na polju narodnoga gospodarstva. Vidimo danas, da smo postigli sasvim protivno: narod, mjesto da se za ovo pedeset godina ekonomski podigao, propao je i svedjer propada; ako se više radi nego u zadržanom životu, to je samo od prijeko nužde.

Pitanje o zadrugama možemo poistovjetiti s pitanjem o udrugama u opće; jer zadruga nije ništa drugo već jedna forma udruživanja radnih sila. Ako to pitanje tako formulujemo, onda će nam odgovor biti sasvim siguran: jest, zadruga je korisna i potrebna uredba. Današnje doba može se nazvati dobom udruga. Kudgod pogledamo, svuda se udružuju pojedine sile, slabe same za sebe da odole natjecanju jačih; u svakoj grani obrta, trgovine, dapače i u umjetnosti, svud vidimo sama udruživanja. Isti razlozi vode k udruživanju sila i kod zemljoradnje. I tu, kao i svagdje drugdje, vladaju velike razlike u silama. S množinom velikih posjednika ne može mali da se ravna; mora podleći, ako ostane osamljen.

Ako bi htio kogod prevrnuti ovo pitanje pa reći: da, treba udruga, al modernih, ne patrijarkalnih, koje već odavna pripadaju drugdje historiji, jedino se kod nas, kraj naše zaostalosti, mogle uzdržati. Odgovaramo: Dakako da treba i modernih udruga seljačkih — no te služe obično tomu, bud da učine od posjednika takodjer neke faktore pri stvaranju cijene zemljodjelskim produktima, bud da pribavljaju seljacima kredit, bud potrebno orudje il jeftinija životna sredstva — a zadruga je udruga, osnovana na tijesnoj krvnoj vezi, koja ima svrhu da pripomogne lakšem i intenzivnijem obradivanju zemlje; a takva se potreba osjeća danas svuda kod seljaštva,

kod našega najviše. Češka agrarna stranka na pr. spominje medju sredstvima za odstranjenje agrarne krize i osnivanje zadruga, kakve su naše zadruge.

No ne samo s gospodarstvene, već i s jedne moralne, il kako bi bolje rekli socijalne strane, pokazuje se zadruga vrlo blagodatnom. Danas tužba po svem svijetu, kako su životna sredstva nejednako razdijeljena, tako te jedan ima i previše, dok hiljade drugih nemaju što ni da jedu. Kod naše zadruge — kad već mora biti nejednakosti po pravu — nije barem nejednakosti te u životu: u zadruzi svi članovi žive i uživaju jednako bez ikakog obzira, ima li ko više ili manje prava. Dakle tu nalazi utočišta veliko mnoštvo ljudi, koji bi drugačije morali ginuti od nužde.

Laveley nabraja sasvim dobro po nekom Gešovu dobre i zle strane zadruge. Dobre strane: 1. Zadruga sprečava komadanje zemlje; 2. dopušta razdiobu rada; 3. obradivanje zemlje, uvijek ekstenzivno, pogodno je za upotrebljivanje strojeva; 4. kuća se vodi uz manje troškove, budući da više obitelji živi pod jednim krovom, hrani se s jednog ognjišta; 5. moguće je, da se izabere najsposobniji za upravljanje kuće; 6. manje siromaštva, budući da se cijela zadruga brine za djecu, starce i nemoćne; 7. sprečava formaciju latifundijâ i nejednakost medju pučanstvom; 8. podržava tradicije i dobre običaje; 9. suzdržava žitelje, da žive na selu; 10. svojom trajnošću i snagom napunjava pojedince sigurnošću.

Zle su strane kao i kod svake udruge: oslabljuje aktivnost ljudi, budući da se svima, i lijenima i radinima, kroji jednakom mjerom; umanjuje duh inicijative. Obični razlozi diobe jesu: sebičnost domaćine; nevjera u domaćinu, vječna sumnja, da on sebi prisvaja muku zadruge; utakmica i vlada žena, kad se oslabi autoritet domaćine; nove potrebe; individualizam napokon, koji za današnje svoje sveopće vlade mora uticati i na zadruge. — Što spominje Gešov nemoral, koji se širi u zadruzi usljed zajedničkog života više obitelji — to je pretjerano mišljenje, više iskombinovano, nego što bi bilo osnovano na pozornom razmatranju zadružnog života. Dogodi se tu i tamo, da se udovica u zadruzi prijatelji s kojim ukućanom, il možda i žena, koja ima svog čovjeka, no to ipak nisu tako česti slučajevi, da bi sastavljali čitavu jednu zlu stranu zadružnog života. Onda takvo mišljenje danas je gotovo anakronizam. To je još moglo bivati češće u prijašnja vremena, kad su zadruge bile velike, tako te su mnogi članovi bili već u dalekom rodu. U današnje vrijeme zadruge nisu već tako opsežne, i zadružni članovi obično su u bližem rodu. A naš narod osobito poštuje rodstvo i s rodom svojim »grišiti« najveći je grijeh.

Što je navedeno gore pod 4., 6. i 7. točkom, pokazuje nam osobite pogodnosti zadruge, koje jedva znamo procijeniti.

Primetnut ćemo nešto 8. točki.

O tom je bilo već spomena u posljednjem broju: ginu običaji i tradicija narodna — a poznato je, kako smo mi veliki štovatelji tih narodnih običaja i tradicijâ.

Dok je narod živio u zadruzi, kod manjeg posla imao je narod više dokolice, mogao se više brinuti za svoje lične potrebe, i mogao se svako baviti s onim, što je njemu po srcu. Tim putom mogle su i žene presti, tkati, veziti, bijelo rublje počešće prati — danas više tako već ne mogu. Često put ćemo čuti naše žene kako se tuže: »Skoro ćemo po-

stati svi Švabe, pa će nam ljudi nositi šarene košulje i plundre misto gaća! Ko bi napro paora, kad se uprlja pri poslu ko krme — a kô samica nemam kada da ga svaki čas perem, kad imam puno drugog posla, od posla ne znam, kuda bih!« — Nemaju ni djevojke više vremena, da sebe rede, kad moraju već raditi kao i udane. — Onda, gdje je više društva, tu je i više pripovijesti, i više znanja: zna neko šta — pa se mudrosti nakupi puna vreća, gdje je puno svijeta! — Gdje su nikle mudre narodne rečenice i zagonetke, kako se širila ta narodna mudrost i narodna pjesma, kojom sa danas dičimo? — Zadruga, i samo zadruga mogla je biti kolijevkom i rasadnicom narodnoga blaga! — Kad dodje jesen il zima, pokupile bi se žene oko peći — il ako je blaga jesen, gdje u dvorištu il ispred kuće — da predu, il šta koja već da radi. Tu ih je od svake dobi: tu stara baka pomedljane riječi, tu žena, tu mlada, tu djevojka — svaka svojih misli, neka nešto zna, neka nešto znati hoće — a kao ženama Bog im dao lagačak jezik — pa evô pripovijesti puna torba! Ako ćeš mudro i pametno, ako ćeš štogod od šale — ma štogod hoćeš, čut ćeš, samo ako ti srce ište! A mladarija sluša naokolo i bilježi u pamet, da danas sutra dalje predade. — Ako su na poslu — opet ih je društvo, i opet se nadje uvijek zgrade, da starije mladjem, vještije nevještijem — uputu dade. — I tako nam se eto razvio duševni život naroda, za koji kažemo, da je bujan, i kojim se dičimo pred drugim svijetom. — —

Za zadržnog života živio je naš narod i u boljim gospodarstvenim prilikama. Kad je više ljudi u kući, nadje ih se za svaki posao i za svaku gospodarstvenu granu sposobnih ljudi; a gdje ih je više, može se opet svako i dati na onaj posao, koji mu je po volji. A naši su ljudi naučni ekstenzivno gospodariti: svačega imati — imati i voćaka za djecu i pčela; imati marve svakojake, goveda, svinja, ovaca, konja — svega toga ako imaš, onda si pravi gazda. Nije naš čovjek suh kao Švaba, koji uzme samo jedan posao pred sebe: ako je seljak — ore samo i sije, ni za što drugo ne mari. Pa to je lijepa strana našega narodnoga karaktera, ako nam i nije probitačna za današnje konkurencije tudjega življa, koji ne misli tako kao naš svijet. Naš čovjek ne ide za dobitkom, za čistim novcem. Za svoju osobu s malim će se zadovoljiti. Teći će samo zato, da se uzmogne pred svijetom podičiti, kad protjera selom na pr. lijepe konje ili lijep broj goveda. — »Alaj volem orati, šest volova terati!« — Šta šest — osam volova tjerati u jednom plugu, to je dika, i to je gazda, ko to može!

Tu crtu narodnoga karaktera htjeli su da unište zakonodavci osamdesetih godina; diobom zadruga htjeli su da ojačaju »aktivitet naroda«, htjeli su da doskoče »lijenosti«, koju zadržni život podupire, htjeli su da potaknu našega čovjeka, odijelivši ga iz zadruge, da radi što više radeći samo za svoju ličnu korist. No krivo je mišljenje, kad ko misli, da zadržni čovjek nema volje za rad i sticanje, što ne računa tobože s »ličnim svojim interesom«. Svaki član zadruge smatra svaku i najmanju stvarcu u kući svojom rođjenom. Ako ima zadruga na pr. lijepe konje, svaki član zadruge diči se s njima, puno mu je srce, kad ih sokakom protjera, kao da su samo njegovi i ničiji više. Kad s kimgod govori, on će reći: to su moji konji, to je moja kuća; ako i kaže kadgod »mi«, »naše« — on vidi u tom uvijek glavno sebe; a nikom u selu opet ni ne pada na pamet, da bi spotako takom hvališi: odkud su to »tvôji« konji, to su »vaši« konji. Istom u najnovije doba

čut ćeš kadgod od kakog mudrijaša, kad hvališ koju bogatu zadrugu: »A odkud bi bili bogati! Bogat je Švaba Švendrman, koji sam ima pet frtalji zemlje — a Živanovići su sirotinja uz svih svojih dvadeset frtalji zemlje; jer kad se podijele, imat će svaki manje od mene.« No to je računanje po najnovijoj modi i nimalo iskreno. — Zadrudni život dakle, kraj takvog shvatanja narodnog, nije ubijao volje za rad. Zadrudni čovjek radeći za zadrugu radi i za sebe, i on ne osjeća, da bi za kog drugog radio. Prama tomu: ko je radin od prirode, taj će raditi kao pčelica i u zadrugi; ko je neradin, ni u društvu ni na samu ne će biti bolji. Takav neradin čovjek, kad ga izguraš iz zadruge, il će raditi još manje nego u zadrugi, budući da ga niko ne tjera, pa će što prije morati propasti, il ako i uzradi više nego prije, ne će nimalo više sticati nego prije a trošit će više. Tako se diobama povećao samo posao — al' s poslom nije se nimalo povećalo bogatstvo naroda. Najobičnije je, da se ovakvi razdionici kao samci odadu piću, jer »niko im sad ne može suditi«; eto opet razloga, zašto se u tolikoj mjeri pijanstvo raširilo među narodom. A u zadrugi bi mogao mnogi od ovih ljudi sasvim mirno živjeti, pa bi bilo bolje i njemu i zadrugi, a zaradit će svaki barem toliko, koliko pojede. — Još ćemo upozoriti na ovo: htjelo se potaći naš narod na sticanje imetka, na skupljanje »kapitala«. A odavna se već zadruge dijele, odavna već ima samaca — pa koliko ih ima barem koju forinticu u štedionici? — U Bačkoj i Banatu ima vazdan bogatih Švaba, seljaka, koji drže hiljade gotova novca, no u Slavoniji, med našim svijetom, ne znam, koliko bi ih takvih našao! A nije to, što narod nije još »upućen«, i koješta — već baš nije duhe take. Dok je različitih naroda, bit će i različita mišljenja.

Što se tiče zlih strana zadrudnog života, osobito što se tiče razloga, s kojih se dijele zadruge, dobro je opazio Gešov.

Radosavljević, kojega knjigu »Evolucija srpske zadruge« već spomenusmo, kaže u uvodu toj svojoj knjizi, kako ljudi svakako nagadjaju o uzrocima djeljenju zadruge, a niko ne će da misli na narodnu ekonomiju (t. j. na način, kako narod podmiruje svoje potrebe), koja da je pravi uzrok.

»Jedni misle, da zadruge zbog žena propadaju; drugi opet pripisuju uzrok propasti nekoj težnji ka individualizaciji, kojoj takodje ne znaju uzroke; treći dokazuju, da je srpskom proizvodnjom ovladao neki neobjašnjavi duh, koji sa strane dolazi, i kojem bi trebalo zatvoriti vrata; najobičnije je, da se za uzrok propasti smatra upliv stranih pojmova i stranih zakona (osobito rimskih), jer se tim putom najlakše dolazi do željenog rezultata — o razviću srpske proizvodnje ne vodi se nikakva računa.«

Dakle pisac misli, da su razlozi dijeljenju zadruge ekonomne prirode.

Pa nema krivo. Neko s neke strane stvar promatra, i svako vidi po komadić istine, a g. Radosavljević vidi i dobar komad istine.

Istina je na pr. da se morao promijeniti život u zadrugi, od kako je vremenom nastala nužda gotovo sve potrebe podmirivati novcima. Za prijašnjih prilika ljudi su sami svojim rukama pripravljali, štogod im je trebalo bilo za život bilo za nosivo. I u to vrijeme, kad neko iz zadruge nije imao svega, što mu treba, bio je sam kriv. Za to doba može još vrijediti rečenica: ko radi, taj ima. — Drugačije je danas. Veće potrebe, veći i posao; a od mnoga posla ne mogu se na pr. žene

i djevojke toliko brinuti za ruho kao prije; a danas je i moda veća. Za to treba puno toga kupovati, treba novaca. »A odkud novaca, kad, štogod zaradim, moram jeftino prodati, a što ja trebam, moram skupo platiti.«

Treba dakle uvijek novaca, a nema — i sad dolazimo do onoga, što je Gešov opazio: do nepravde, na koju se tuže u zadrugi, do sebičnosti domaćine, do anarkije ženske . . .

Zapitat ćemo kogagod, zašto se izdijelio iz zadruge? — pa ćemo dobiti obično odgovor: »Nepravda, gospodine, ne možeš živiti od nepravde! Starešina ne će dobro, pa ne može biti dobro!« — Česta je ta tužba na starješine. Značajno je, da se za starješinstvo u zadrugi baš ne otimaju mnogo. Mirniji i tiši ljudi klone se obično starješinstva, i kad dodje na njih red, prepustaju ga mladima. Do starješinstva dodju tako počesto baš najgori članovi, koji već odavna imaju u glavi svoje osnove i svoje željice. Takav starješina, kad se domogne vlade, gazduje — ako ikako može — sasvim neovisno i svojevotjno. Rado se propije, pa dok druga braća rade, on zna sjediti u gostionici i piti. Takav čovjek rado će potajno dati novaca svom bližem rodu, da kupi sebi i što nije nužda, dok djeca druge braće nemaju ni što je najnužnije. — Kad se to opazi — a žene dobro paze — onda eto odma zla u kući. Zanimljivo je, da muškarcu, ljudi, znaju često put biti vrlo ustrpljivi, i premda vide nevaljala djela domaćine, ošute, samo da ne bude zla i da ne bude diobe. I to je znak, kako narod smatra diobu za veliko zlo. Voli i nepravdu trpjeti, samo da ne bude diobe! Za diobu obična je riječ: rasuo se.

Nerijetko se dogodi i to, da takav bezdušan starješina, kad zadružnim novcem kupi zemlje, zapiše u gruntovnici tu tečevinu samo na svoje ime il na ime svoje djece. Eto opet zla, kad se zato u kući sazna, a saznati se mora.

Jasno je iz svega toga, da za takvog starješinstva ne može biti u kući nigda mira i reda. Kad opaze članovi, da starješina vuče na svoju stranu — vuci onda i oni na svoju, pa ko više ugrabi.

Za te anarkije glavnu riječ vode žene. Moramo sad udariti i na njih, makar se kome učinilo nemoderno. Mora se naime priznati, da i one mnogo put daju povoda diobi. Od prirode svadljive lako se medju sobom posvade makar zašto, a u svadju zavuku onda i svoje ljude. Ako su ljudi pametni pa ne slušaju žena, onda dobro. (Znam jednu zadrugu od četiri brata, gdje su se braća upravo uzorno slagala — no med ženama bio je vječiti rat. No mudra braća nisu htjela nigda slušati ženskih pripovijesti, već kojigod se našao kod kuće, kad se žene posvade, a on udri s reda ne gledajuć, koje je njegova, koje bratova.)

Taj boj medj ženama zapodjene se osobito lako, ako se opazi, da je starješina kojoj od žena skloniji. Mnogo put opet nije starješina ni kriv, a žena ga nadje krivim; a što ženski jezik počne jedanput crnit, ne opralako.

No sva ta ženska moć dala se još svladati, dok ne dodje ženama u pomoć zakon. Od kako su naime žene dobile po našem gradjanskom zakonu isto tako pravo na nekretnine, kao što muškarcu, od tog doba su u istinu postale pravim zloduhom zadrugi. Kad ima žena nade, da će dobiti dijela od svoje braće, onda je odma u zadrugi kuražnija; onda ne zna da zašuti, kad joj se učini što nepravdo; a u društvu mora se na što šta i zažmuriti. Tako ženski dio vodi k zlu na dvije strane: slabi zadružni temelj, na kojem je nikla, i onaj, na koji je došla; vodi k omrazi

na dvije strane: medju braćom rođenom i nerodjenom. — Ako taj ženski dio ne vodi baš ravno k diobi, vodi krivudastim putem; al samo uvijek vodi prije k zlu nego k dobru. Ako ostane u zadrugi takva žena, koja je izvojevala »tala« od svoje braće, uvijek je smutnja u kući. Taj svoj dio ne će dati nijedna kući, već sama s njim gospodari i sama s njeg uživa. Ako je dobila svoj »tal« u novcu, daje taj novac u selu il i samoj svojoj kući »pod intereš«. Ako je dobila zemlje, daje zemlju raditi na pole, a hranu opet il unovči il što je običnije — uzamljuje tu hranu na proljeće, kad ustreba kom za sijanje, a nema novaca, da sebi kupi. A na kakve kamate uzajmljuje! Nema gorih lihvara, nego što su žene. Kila žita uzajmljuje se na pol kile interesa — to je već sveopći usus. Kod novaca ne znaju baš tako računati — obično 10—15% — no zato radije trguju hranom.

A u što troši svoje novce ovakva žena, koja ima »tala«? — Ako ima kćer, nakupuje joj dukata i »cuferina« (Napoléon d'or), navješa na nju svilenih sukanja i marama, odjene je u svilu i zlato — i to je onda sva dika i slava, to je onda bogatinja! A često put je kuća siromašna, ni kruha pravo nema, a ipak se nadje u njoj ovaka kakva „bogata divojka«, koja drži u svojoj škrinji po pet šest svilenih sukanja!

Što se može izleći iz te ženske bogatinje, ili bolje: šta izlazi iz toga?

Kao i uvijek iz novaca u ludim šakama.

Nemoral, koji je poskočio u Slavoniji u ovo posljednje vrijeme (ne ću reći: strašno se raširio, kako je razvikano), ima svoju pojaku žilicu u tim ženskim »talovima«.

Majka, koja ima tala oblači svoju kćerku u svilu i zlato. Djevojke su djevojke, bile one na selu il u gradu: jedna od druge ne će da bude u odjeći gora. Ako ima u toj istoj kući, gdje je ta »bogata«, još koja djevojka, kojoj majka ne može tako — što će biti, šta može biti, ako silom hoće, da ne zaostane za onom prvom? Ako ne može već biti nikako drugačije, morat će joj mati krasti iz zadruge i prodavati čivutu po što po to, samo da dobije koju krajcaru. Il što je izišao ružan običaj, da djevojke iz najboljih zadrugnih kuća, gdje uvijek ima posla, idu na pustaru na nadnicu, a starješina ih mora pustiti. — Ako je sirotnija djevojka bliža starješini, ako mu je kćer na priliku — to će morat i starješina po krivom putu — i to baš morati, natjerat će ga kćer, kao što je natjerala i mater da krade; jer nema veće napasti od ovakog ženskog, koje se osjeća poniženo pa hoće da se podigne. — »Od kako izidjoše ti nesretni talovi, nesretne su sve majke.« Jedu je kćeri, a jede se i sama rad kćeri.

Ovakve »bogatare« djeluju zlo i na sve selo. Po njima se moda vodi. Hoće svaka i najgora i najsirotnija da bude barem prilika onoj, koja je »na modi divojka«.

A ako nema odkale bi — šta joj preostaje drugo već da se dade na rdjav posao. Lijepa je, mlada je, »gospodar je od svog tila« — i ako nema još oca il matere, kog bi se bojala — kontrakt je odma gotov!

I otale eto nemoral slavonski. Ne izlazi taj nemoral iz »lijene i pokvarene čudi slavonske«; narod je u jezgri pošten, i ne samo da propovijeda poštenje kao što radi moralna inteligencija, već se i drži poštenja. Što ima u gdjekom kraju nepoštenja možda i preko mjere, nije to još sveopće zlo. U Slavonca je samo lagačak jezik, koji je uvijek gotov na ružnu kao i na lijepu riječ, a slavonske djevojke nisu tako plahe i bojazljive pred stranim čovjekom, kao što su drugdje pučke

djevojke, i otale krivo mišljenje o njima. Ima u njihovom vladanju i nešto raskalašenosti, istina — no koliko ih je najslobodnijih i najlajavijih, a ipak su poštene! — Ko hoće da sudi narod, nije dosta doći u jedno slavonsko selo pa pitati, kakve su djevojke — ili se možda i sam »osvjedočiti« o nepoštenju. Nepoštenih ima u svakom selu; druga je stvar, da li su sve take, il barem većina. Osvjedočio sam se, da ni župnik, koji po deset godina živi u selu, ne zna pravo suditi svog svijeta, a gdje će znati tuđ čovjek. Za što to? Zato, jer se ljudi ravnaju obično po »onom, što se po selu govori« a seoski razgovori, bablji razgovori. — Treba narod dublje poznavati i treba samu motriti, a ne vjerovati, što se po selu pripovijeda. —

Kad tako pogledamo, čim je urodila ona »pravičnost« građanskog zakonika, koji je uzeo da mjeri jednakom mjerom i muškom i ženskom — onda ne vjerujemo, da bi se iko našao, ko želi dobro narodu, da bi bio protiv toga, da se ukinu ta pravičnost, pa da bude, kako je narod naučio, i kako bi narod bez sumnje htio da i opet bude; narod sam napokon te »pravičnosti« nije nikad ni tražio. Današnje nasljedno pravo, koje daje i ženskoj pravo na kućne nepokretnine, sasvim je protiv običaja i protiv volje narodne. »Tog tala nije nikad bilo« — kaže narod. — A kad bi se ukinuo taj red, zar bi se tim uvrijedio možda krasni spol, koji vojuje upravo za »ravnopravnost«? Mislimo, da ne bi. — Mi u ostalom ne govorimo o građanskim gospojama, već o seoskim — a te se jamačno ne bi protivile ukinuću današnjeg reda. Mnogo ima žena, koje se jedva nanutkaju da traže tal od svoje braće, i mnogo se naplaću, jer se to protivi i cijeloj njenoj duši i sestriškom srcu; no prilike — kako smo ih gore objasnili — sile ih da traže.

Kad bi se ukinulo to »žensko pravo«, bile bi žene mirnije u zadruzi, ne bi bilo toliko dioba, a tim putom bilo bi i više blagostanja; jer diobe uvijek rode samo siromaštvom. Dalje — ne bi se komadali toliko seljački posjedi, koje komadanje ako i jest u prilog ženama s jedne strane, s druge strane je opet na štetu samim njima; jer od njene djece isto će tako odvlačiti kao što ona odvlači od svoje braće. — Dakle materijalno ne bi žene nimalo izgubile.

A kolik bi to bio moralni dobitak!

1. Ne bi bilo među narodom tolikog raskošja u odjeći, koje vodi k nemoralu i raastrošnosti.

2. Poskočila bi moralna cijena ženama. Dobra kuća tražila bi čestitu i zdravu djevojku, kako je prije bivalo, a ne bi tražila »bogatu«, pa makar pod koju cijenu — makar i ne bila najpoštenija.

3. Oččuvala bi se ona ljubav rodbinska, osobito brat-ska, koja je u našem narodu tako duboko zakorjenjena, i koja je svakako vrijedna da se sačuva. Danas, kojagod žena traži dio od braće, mora se s njima na smrt posvaditi.

Ti »talovi« ženski bacaju napokon narod u silne parnice, iz kojih vade korist advokati, a narod se zadužuje. Jer kolikogod vidjeli naši ljudi, da sestre već redovno traže od braće »svoje«, to još nikako ne mogu i ne će da se sprijatelje s mišlju, da bi trebalo za života urediti između djece, pa da poslije bude manje zla; to se protivi svoj njihovoj duši; kao da ne će nijedan otac da prizna sebi, da bi se i njegova djeca mogla parbit danas sutra, već se svaki još nada: »ne će moja kćer biti takva«. A malo koja sestra napokon misli, dok je još u roditelja, da će

tražiti tala od braće. No čovjek računa, a drugi mu kvare račune! — Dakle tu je baš zakon kriv. —

Tako bismo sad došli i na treće pitanje: »Što raditi, da se stane na put dijeljenju zadruga?«

To je pitanje najteže, i kolikod nam je teško, toliko nam je nemilo odgovarati na nj. Gdje se traži reforme — tu treba mnogo rada i svestranog poznavanja stvari. Zato ne bismo htjeli da iznosimo ovdje koje-kakve jeftine predloge. Naš članak ima biti tek informativan; ima informovati drugove o važnoj narodnoj uredbi, koju malo ko poznaje. — No nismo se ipak mogli ugnuti i nekim reformnim mislima.

Malo gore istakli smo već jednu, pa reći ćemo još koju.

Zar se ne bi na pr. moglo promijeniti s nasljednim pravom ženskih i ono nasljedstvo po lozama, koje vrijedi za zadruga po provincijalu? I to se pravo potpuno kosi s narodnim duhom i starodrevnim običajima. (Govorili smo o tom razmatrajuć sistem organizacije zadruga.)

Praktični ljekovi, koje bi mogli pružati narodu i pojedinci, bili bi ovi: raditi, da se izgubi onaj sjaj u nošnji među ženskinjem, koji je u mnogim krajevima prekoračio svaku mjeru. Ima djevojaka, koje drže po šest svilenih sukanja! Sve, što imaju, navješaju na sebe obično, kad idu u crkvu, tako te izgleda, kad idu u crkvu, da idu na vašar. Od hrama Gospodnjeg čine špilju trgovačku. Tu bi mogli raditi najviše svećenici, ne samo iz patriotske, nego već iz svoje svećeničke dužnosti: da se ne profanuje crkva božja.

Drugo — prosvjeta narodna. To nam je postalo već frazom, no moramo je spomenuti, jer ovdje je baš na mjestu. I prosvjeta je jedan put, kojim ćemo pomoći životu zadruga. — Kad se pravo smislimo, zadruga je mogla opstojati od prirode samo u ona primitivna vremena, gdje su članovi bili prisiljeni držati se na okupu. U današnje moderno doba, gdje nema baš one turske sile, može uzdržati zadrugu još samo navika narodna i širi obzor narodnog pogleda, koji će moći svoje niske i male lične interese žrtvovati interesima cijele zadruga, u čijim interesima vidjet će i svoje najveće interese.

Olakšat će nam posao i sam narod, koji se gorko tuži na diobe. »Diobe upropastiše narod!«

* * *

Dakle možemo bez čekanja raditi za uzdržanje zadruga svi, koji »ljubimo narod« — i koji smo dakako osvjedočeni, da zadruga nije loša uredba.

Što se tiče naših zakonodavaca, moramo biti malo ustrpljivi. No nadajmo se, da će i na to mjesto doći jedanput narodni ljudi, koji će se starati za narodne interese. A do tog doba valjda će valovi uzburkanog »liberalističkog reda« po svoj Evropi — oglasiti i našim ocima domovine, još uvijek dogmatičko-liberalistički raspoloženima, da kao što sve na svijetu, treba tako i liberalni red malo reformovati.

Treba još nešto važno spomenuti, što mal' da ne zaboravimo. Da ne bi kogod mislio, da je zadruga i onako malo — (kad se jednako govori o rasapu zadruga) — pa čemu o njih trti sebi glavu. Zadruga, stare, bogate zadruga i mladje neprestance se dijele — ali nove se neprestance stvaraju! Švaba, kako mu ponarastu sinovi, on ih odma izdijeli iz kuće, i žive svako o sebi, često put ne će stari Švaba ostaviti kod sebe ni jednog sina, osobito ako je siromašniji.

Takav svijet dakako da ne će doći u koliziju s današnjim građanskim pravom nit će mu djeca poslije smrti morat voditi parnice. — No kod naših ljudi nigda se ne dijeli otac sa sinovima, a nit sinovi poslije očeve smrti, doklegod se ne posvade. Ne znam za slučaj, gdje bi se otac sa sinovima, il i sama braća medju sobom milim razišli. A to je vrlo važna činjenica, koju ne smijemo ni za čas smetnuti s uma. Kod naroda se neprestance osnivaju nove zadruge i narod još sav živi u zadrugama — to treba da dobro upamti svako, ko se zauzima za narod.

* * *

Svršavajuć ovo kratko razmatranje nek nam bude dopušteno još jedanput upozoriti sve vrijedne drugove na ovo životno pitanje narodno. Vrijedno bi bilo, da nas se što više ozbiljno zabavi oko ovog pitanja, ne samo rad materijalnog dobra narodnjeg, koje je u svezi s tim pitanjem, već i iz neke — kako bismo rekli — patriotske ljubavi prama samoj zadrugi, koja je kolijevka svem našem narodnom životu: našoj pjesmi, našoj pripovijetki i našim običajima — ta svemu, čim se god danas ponosimo!

Živko Bertić.

O zadacima djaštva.¹⁾

U našim teškim odnosima i općima i djačkima jedno od najvažnijih pitanja je pitanje o zadacima djaštva.

Glavni je zadatak djaštva naobrazba i priprava za život. Taj zadatak našeg djaštva nije kakova posebnost, posebni su samo odnosi, za kojih ima naš djak tom zadatku zadovoljiti.

Pod naobrazbom razumijevamo ovdje prije svega strukovni, odabrani studij. Savjestan, inteligentan mladić lako će pojmiti, da mu valja struku, koju si je odabrao, što marljivije proučavati. Nu pored svoje specijalne struke radit će svaki svjesni djak i na tom, da steče opću naobrazbu. To znači da se na pr. pravnik, medicinar, tehničar ima baviti takodjer historijom literature svoje i tuđe, literaturom u opće. Prije svega pako treba svaki naobražen čovjeka da si stekne filozofsku naobrazbu, kako bi uzmogao samostalno prosudjivati ideje, koje današnjim društvom kreću i kako bi si stekao obrazloženo životno osvjedočenje.

Da se to dostigne, nužno je znanje tuđjih jezika. Upravo u nas, ne samo s nedostatka znanstvene, već i u opće obrazovne literature je poznavanje tuđjih jezika, napose svjetskih veoma potrebno. Mi nemamo ni svih potrebnih učevnih knjiga, nemamo priručnih knjiga! Predavanja na našoj univerzi su posvema nedostatna, a nemamo ni skripata za sve predmete! Kraj ovakih prilika uz neznanje tuđjih jezika jedva se skrpa priprava za ispit, a o kakvoj široj naobrazbi ni govora

¹⁾ Ovaj sastavak priredjen je po raspravi Prof. Masaryka „O úkolech českého studentstva“ i njekim mjestima iz „Česká otázka“ i „Naše nynější krise“.

biti ne može. Pa sve da su i predavanja bolja, bez knjiga djak ne može na kraj izići ako hoće bar donekle proniknuti svoju struku i upoznati njenu literaturu. Nedostatak obrazovne literature osjeća već srednjoškolar a po gotovo visokoškolar, stoga nam nema druge no učiti se tuđim jezicima. Djak, koji ne može čitati Dostojevskoga, Tolstoga i druge svjetske pisce mora da ima uski horizont.

U nas jedini jezik, koji je dosta raširen je njemački (i po Dalmaciji i Primorju talijanski). Nu ima velik broj djaštva, koji i njemački vrlo slabo znade. Velika većina naših pisaca i znanstvene i lijepe literature crpala je jedino iz njemačkih izvora, a otud velika jednostranost, jer svagdje prevladava njemački kulturni utjecaj. Ne zabacujemo doduše znanje njemštine. Danas svaki inteligentan čovjek mora znati njemački, već s praktičkih razloga, ali za budućnost moramo si to formulovati tako, da svaki naobražen Hrvat ne mora znati njemački t. j. naša literatura, škola i društvo mora do toga doći, da može svoje članove samo odgojiti i naobraziti tako, da mogu bez srama stajati pored svakog inorodnog inteligentnog čovjeka. Nu to ne ćemo postići bučenjem proti njemštini, već tim, da si priskrbimo nužne sredstva za naobrazbu. Treba da upoznamo naše siromaštvo, treba da ga živo osjetimo i da svom snagom pregnemo raditi, da dostignemo ono, čega nam sada u tolikoj mjeri nedostaje. Tko ali danas nezna njemački snizuje niveau svoje naobrazbe.

To je naprosto fakt, iz koga proizlaze dva zadatka. Prvo treba nam uzraditi na prevodnoj literaturi (uz samostalnu), koje bi nam zadovoljila i općenitoj i posebnoj naobrazbi. Drugo treba da učimo strane jezike, ponajpače ruski, engleski i francuski. Uz njemački treba svaki djak da znade još jedam strani jezik. Prof. Masaryk daje prednost od neslavenskih engleskome. Izim bogate i zdrave poezije i savršene i bogate znanstvene literature, drži on, da na Slavene u opće praktički i empirički duh Engleza najbolje djeluje. Lako nam je naučiti i druge slavenske jezike, stoga nam valja mjesto u Beč, Gradac i Insbruk u Prag, Lwów i Kraków. Bogata i za nas važna češka i poljska literatura, ter poznavanje ondošnjaja mnogo bi koristi donijelo.

Znanje mađarskog jezika trebali bi si prisvojiti oni, koji se kane baviti javnim životom, da uzmognemo Mađžare kontrolovati i poznati.

Ističemo, da znanje mađarskog jezika nije opća potreba, nego tek potreba pojedinaca, stoga i ne tražimo i ne damo, da nam tu Khuen pomogne. A naši odnošaji sa Mađžarima su za sad naše životno pitanje. Mađžari ne imaju doduše nad nama kulturnu supremaciju, nemaju nikakova prava na tu prepotenciju, oni ju vrše samo uslijed grube sile. Kulturni niveau mađarskog puka je niži od našeg a i literatura im nije od kake posebne znamenitosti. Naša potlačenost ima čisto fizički značaj, stoga nam valja prije svega kulturnom i moralnom silom (bez koje ne bi ni gospodarski napredak koristio) uspeti se mnogo više nad naše susjede jer inače ne samo da si ne ćemo sačuvati častno mjesto u redu naroda već ne ćemo sačuvati ni svoj prirodni opstanak.

Ne nasiljem, već mirno, ne mačem, već plugom ne krvlju, već znojem, radom, ne smrću već životom k životu valja nam ići. Treba da naučimo iz historije, da kad smo pobjedili, da se je to zbililo više uslijed prevage duha nego li fizičke sile, a kad smo podlegli, da je to većim dijelom bila krivnja duševnog nedostatka, moralnog junaštva i odvažnosti.

Da smo tako duboko pali krivo je što smo dugo živjeli samo tijelom a ne i duhom; duh naš bio je zatopljen i ako je gdje izbio na javu, bilo je to pod tuđim ruhom. Svijet je na nas zaboravio, a kad se sad oglašujemo, čudi nam se i čini mu se kao, da se tim ogrešujemo proti pravdi i pristojnosti. A da smo danas narod, imamo najviše zahvaliti duševnom i moralnom junaštvu onih, koji su prije nas imali svijestan narodni osjećaj i samosvijest i što su pravu prosvjetu širili.

Uz studij jezika osobito je nužan u nas studij historije. Poznavanje prošlosti pomoglo nas je preporučiti, a što nas je preporučilo to će nas i nadalje uzdržati. Istavljanje te potrebe nije u protuslovlju s našim češćim spoticanjem o historisanje, koje se u glavnom odnosi na to, što se u prošlosti traže ideali budućnosti. Znamo da se ispravno naziranje na svijet daje polučiti jedino poznavanjem prošlosti, jer je sadašnjost samo nastavak i posljedak cijele prošlosti, nu ta je eo ipso neuskrisiva.¹⁾

Dobro je da se ogledamo na našu slavnu prošlost, ali ju moramo razumjeti, treba nam iz nje crpati ne toliko oduševljenja, koliko pouke. Medjutim poznavanje historije u nas je još negotovo, mnogošta nam nadomješta fantazija; gledajući ovakovim očima historiju, vadimo iz nje, što nam se najbolje sviđa, slažemo mozaike, a ne gledamo historiju kao cjelinu, ne vidimo u njoj posljedke sveukupnog razvitka. Nama treba shvatiti sadašnjost, život sam, treba nam upoznati svoj položaj u sadašnjem svijetu a budućnost osnovati na toj spoznaji. To ne znači ne poznavati prošlost, to znači pojmati prošlost pored punoće sadanjeg života, znači to pojmati smisao života i poziva svog. Tako postaje historija učiteljicom života, nu ne smijemo pored toga zanemariti drugog učitelja — sadašnjost, život sam, jer je imače jednostranost — nepojmanje našeg poziva neukloniva. Stoga smatramo uz studij historije isto tako važnim i studij socijalnih znanosti.²⁾ Studij sadanjosti valja nam nadopunjavati studijem historije, tek onda ćemo smjela i bistra pogleda, vedra ali ozbiljna čela gledati u budućnost.

Proti pretjeranom historizmu imamo postaviti realizam. Treba nam politički program socijalizovati, treba nam raditi i za one, koje smo do sada odlučivali i od kulturnog rada. Dati im neka prava malo je — misliti, raditi moramo s njima i za njih. Treba nam svatit, da se nemamo oslanjati na kakvu stranu pomoć, niti na silu, prodrijeti mora osvjedočenje, da nas samo rad i to prije svega rad u malome spasiti može.

Govorimo toliko o samostalnosti. Politička samostalnost sama nas ne će spasti. Imali smo samostalnost pa smo je izgubili. Ima naroda samostalnih pa ipak nisu svoji. Jedini spas naš jeste prosvjetni rad: život politički i državni samo je dio života duševnoga u opće. Svaki nesamostalni narod, ako je svijestan, domoći će se samostalnosti, pitanje je samo kakovim sretstvima. Jeli dosta poricati nagodu da postanemo svoji? Mi moramo i uz tu nesretnu nagodu gledat da što više uzradimo,

¹⁾ Zgodno kaže Dr. Kaizl, da je obnova starih poredaka izišlih iz porabe isto tako teška ako ne teža od poredaka iz korijena novih, nepoduprtih historičkim legitimitetom. Ta stara legitimitnost svakako je moralnom moći, navalnika ojačava no protivnika čini opreznijim i tvrdokornijim.

²⁾ Iz analize sadašnjosti razabrat ćemo, što se je historički razvilo, nama nije razvoj već stvar sama najvažnije. Nesretnom školskom naobrazbom mi smo posvema odvraćeni od života (intresantnije nam je što je prošlo no što postoji) a to i na karakter zlo djeluje jer otud nestalnost.

da narod na svoje noge stane, da u njem širimo svijest i prosvjetu a tad ćemo se lako domoći i većih političkih prava. Treba nam politiku osnovati na dubljem i svestranom kulturnom programu. Ne ide o to sastaviti program zvučnih gesla o političkoj samostalnosti, već o posretcima, koji vode k tom posljednjem cilju. Pasivna opozicija je samo maskirana nesposobnost, ona osim toga organizuje politički i u velikom dijelu duhovni nerad i priučava slijepo na autoritete.

Studij historije spojen sa studijem sadašnjosti je ujedno i pripravom za politički rad. Smatrajuć političkim radom ne samo poslanikovanje, držimo da se djaštvo ima pripravljat za politički rad. Braniti to djaštvu ludost je. Djaštvo se bavi i bavit će se politikom. Djak, koji studuje ekonomičke i državne znanosti ne može a da se ne zanima i za politička pitanja. Pravnik četvrte godine, koji će se za godinu dana posvetiti političkoj službi, te će morat poznat političke odnošaje ne može ignorovati politiku.

Djaštvo se ima baviti politikom i to tako, kako inteligenciji dolikuje — stvarno. Djaštvo treba da proučava političke i historičke probleme, treba, da razmišlja i ne vjeruje svemu što joj se za zlato podava. I stoga uz savjestan strukovni rad, dužnost je djaštva politički se naobraziti. Politika danas nije spletkarstvo, čudstvo, govorenje, privilegij velike gospode, danas je politika rad pa za to i treba za nju proučavanja i naobrazbe. Djaštvo treba i mora, ako hoće raditi danas sutra, da proučava državne znanosti, narodno gospodarstvo, filozofiju historije i statistiku; treba da čita Aristotelovu politiku, Milla, Spencera, Mainea, Tocquevilla, ruske slavjanofile, poljske mesianiste, česke humaniste i spise domaćih buditelja, prosvjetitelja i političara; uz domaće novine ono treba da čita i strane novine; da bi što samostalnije moglo prosudjivati, što se oko nas i u nas zbiva.

To još ne znači, da se djaštvo ima baviti samo politikom. Politika ne odlučuje o sudbini naroda, već ideje i osjećaji, koja ne niču u parlamentu nego u srcu i glavi značajnika ne samo svijetom slavjenih već i onih, koji u neuglednim potleušicama mukotrpnim radom život provode; ideje osjećaji raširuju se radjajući nove ideje, nove osjećaje; novi, svježiji osjećaji, nove ideje odgajaju novi naraštaj a tad daju praktični pojedinci tim idejama i osjećajima politički izražaj, dočim političari sami rijetko udahnuju narodu takova osvjeđenja. Svagdje u svakom stališu daće se izdašno za svoj narod raditi.

Tko ne vjeruje u svemoć politike predstavlja si narodni rad djaštva drugačije no što se ga obično traži. Savjestan narodni rad u nas je dosta pobrkan pojam. U nas je kod mnogih narod čisto apstraktan pojam, dobar Hrvat, dobar patriota u nas je entita, ne misli se, da je, »samo Hrvat« fikcija, jer je svaki Hrvat eo ipso takodjer otac, dijete, prijatelj, činovnik, odvjetnik, svećenik, učitelj — u kratko patriota je tko moralno i razumno radi. »Ne će doći svaki u kraljestvo nebesko, tko više Gospode, Gospode, već samo onaj, koji izvršuje volju oca moga, koji je na nebesima.«

Velika gesla postaju svagdanjom stvarju, zato i biva tako često, da je najbolji patriota, koji najviše halabuči. I gesla su potrebna, ali to nam ne smije biti sve. Stoga nije druge nego se lijepo držati starih prokušanih istina čudorednih i po njima udešavati svaki svoj korak. Jednostavno staro pravilo »ne laži« poučava nas više od svih bombastičkih fraza o domovini i narodu. Tko ne laže, tko ne pridušuje svog osvjeđe-

čenja rad svoje koristi, tko se ne ulagiva ni pojedincima ni masi — to su ljudi zlatni, ti koriste narodu. Vršimo samo tu jedinu zapovijest i »domoljubno« će farizejstvo iščeznut pa ne ćemo izuščavati ime naroda uzalud.

Narod nije apstraktum, koji si svaki s prirodjenog egoizma stvara sub specie sui; ti, on, ja, mi svi smo narod, a ljubiti taj narod znači ljubiti tebe, tebe, koga ja poznam, o kom znam što te tišti — — — ne uzmognem li ljubiti tebe, ne ljubim narod, ponajpače najnezatniju čest naroda — sebe. Gledam li u svom narodu svog bližnjega, znati ću uvijek posve jasno, kako i što imam raditi, moja će ljubav k narodu biti živa; gdje takove ljubavi nema, tamo je ta riječ fikcija, egoizam. Čim naše djaštvo prestane društveni život prosudjivati s toga mrtvoga stanovišta počet će se baviti i socijalnim pitanjima i to ne samo ekonomičkima nego i moralnima i u opće svima. Reforma našega života ne će nam doći »iz vana« »odozgor«, reformovati se mora naš unuttarnji život, a to znači da se reformovati moramo ja, ti, mi svi.

Napose djaštvo ima u svakom pogledu usavršavati sebe, da uzmogne dobrim primjerom stupiv u život započeti reformu ukupnog društvenog života, koja treba da počne u obitelji.

Djak treba da živi čisto. Pred nekoliko godina napisao je Strindberg nekakvu novelicu, po kojoj dječak od 15 godina ima spolno općiti se ženom, da si uzdrži — zdravlje; a socijalističke novine pretiskuju tu i njoj slične stvari kao opreku proti kršćanskoj askezi i buržoaskom bigotstvu! Tu ne smije biti dvojbe, to ne smije biti nejasno onima, kojima nije razvoj budućeg pokoljenja najravnodušnija stvar na svijetu. Nečistoća — to je nakaza našeg društva, to nakaza moderne literature. Pariški roman, pariška drama, pariška umjetnost tog genra to je izljev nečistog života. Nekoji to uvidjaju, nu to nije dosta, mnogi uz griznju savjesti učestvuju pri modernim orgijama. Svojom neiskrenošću, neodlučnošću proklinjati će s Rousseauom modernu kulturu, odricati će se »intelektualizma« proigravši svoju snagu i muževnost — postat će askete, nu ne priznaju, da je pravi uzrok njihove bijede nečistoća, a te se nečistoće izbaviti neće. Čistoća to mora postati geslo naše mladeži. Odreći se treba tih gnjusnih ideala poligamije, koja se u raznim formama u našem društvu podržava i čijoj glorifikaciji se posvećuje izivjela literatura, a tad ćemo i o braku i rastavi suditi ispravno. Čistoću treba uščuvati za brak i biti će sretnih ljudi i sretnih brakova a ne će biti ovako razrovana života kao danas i općeg vapaja za rastavom braka. Mnogi brakovi su nesretni, jer je malo koji muškarac prije braka živio čisto — rastava ne smije postati sredstvom opće, legalizovane prostitucije. Razočaranost, razrovanost, nespokojenost, nemir velikog dijela mladeži posljedak je nečistog života (sa ženom ili bez žene), spolne pokvarenosti — nečista fantazija nakažuje život. Nečistoća to je smrt pravih ideala — to izvor nerada i pesimizma, nečistoća — to je vrutak one laži, na kojoj počiva moderno društvo.

Sve naše nastojanje ne će nas dovesti cilju, ako se ne postavi sva mladja generacija u red onih, koji rade, vojuju za **čistoću duha i tijela**. Nikaka radikalna politika, nikakvo državno pravo, ni znanost, ni filozofija ni umjetnost ne pomože nam,

ako se naš naraštaj ne izbavi okova nečistoće, nečistoće života i literature.

Mladež ima biti mlada, nu ta mladost ima se sadržavati u mladom, svježem životu; ona ima prije svega pravo na idealno prijateljstvo. Uz rad opravdana je njena težnja za lijepom, plemenitom zabavom. Pjevanje, tamburanje, sokolstvo itd. uzdržavalo bi svježost, mladost i prijateljstvo, krepčalo medj mladeži plemenitu druževnost — — Блаженъ кто съ молоду былъ молодъ. (Puškin.)

U tu svrhu nužna su društva. Nu samo društvo ne poboljšava život djački. Samo ono društvo može uspjevati, gdje članovi imaju neke težnje i ideje; tu niče društvo samo od sebe, gdje toga nema društvo je puka formalnost.

Kod kuće, u provinciji, na ladanju bi djaštvo takodjer imalo voditi neku druževnost i spojiti s tim kaki rad, nu dok su u nas opći djački odnošaji ovaki, teško je o tom govoriti. Hrvatsko djaštvo boluje, nu ne boluje ono samo, bolest ta je u nas opća. Čim dodje djaštvo do spoznaje, do jasne spoznaje a ne tek do naslućivanja našeg teškog stanja, mora sve na bolje krenuti. Sebespoznaja vodi dobre karaktere k radu i napretku.

Namiće nam se još pitanje ima li djak kojoj već postojećoj političkoj stranci aktivno pripadati. Praksa dokazuje, da to obično zlo djeluje. Agitacije, novinarenje itd. okupe čovjeka cijeloga, tako da pri najboljoj volji ne može i studovati. Fakt je, da gdje djaštvo i radi, da zbilja rade samo nekolicina, dočim drugi samo brbljare, odlučuju ovo ili ono uraditi, dočim zbilja ništa ne rade. Djak treba da se bavi studijem politike, ali nema se baviti aktivno politikom. Politički studij nije pako čitanje nekolicine listova već znanstveni studij. Ne radi se o tom, da djak u opće ne piše u novine i da se ne interesuje za politička pitanja, već o tom da prestane smatrati političkim radom političko igrarenje. Djaštvo treba da stekne bolju političku naobrazbu i da dobije zdraviju i bolju političku hranu. Što su u tu svrhu radile naše političke stranke, koje su »s pouzdanjem gledale na uzdanicu naroda«?

Danas se politika socijalizuje. Svaki pravnik na pr. osjeća, da mu nije dosta sholastika i formalistika, kojom ga hrane, osjeća, da bi sve to moralo imati neki širi filozofski i socijološki temelj. Studij narodnog gospodarstva nije dovoljan, treba ga poduprijeti studijem socijologije i filozofije (vidi A. Smitha, Milla, Jevousa, Lidgwika i druge Engleze, koji sa to proveli). Sve nauke, koje se bave bilo ovom bilo onom društvenom institucijom traže temelj filozofski i socijološki. Tu nam je raditi i biti će mnogo toga što će nas moći oduševiti, ali to oduševljenje mora imati svoj izvor u osvjedočenju, u razložnom osvjedočenju. Ne će ni onda biti bez strančarstva, jer znanstvena priprava za život a po tom i za politički rad ne isključuje strančarstva — djak ne može svoje godine na univerzi sprovesti u olimpskom miru za svijet izgubljenog učenjaka — prava znanost je život, učimo za život a ne za školu, prava znanost ne guši oduševjenja već ga ispravnim čini. Nu ovaki pripadnik koje stranke ne će utonuti u mrtvilu svoje stranke, već će raditi, da se ona usavrši, jer će raditi za svojim usavršenjem. Naobražen, pošten član koje stranke ne će upasti u mehaničko strančarstvo prema ostalim strankama — razložno osvjedočenje puno je oduševljenja, pa može biti i strastveno ali nije slijepo za razloge tudjeg osvjedočenja. Ovakim po-

rastom političke naobrazbe program narodni bi se obnovio, dobio bi puniji opseg. Ljubav k rodjenoj grudi, k rodjenom jeziku postala bi svjesnija. Nama nema u tu svrhu druge no crpsti iz svjetske literature i zato i opet učimo se jezike!

Danas nije već zasluga da je tko Hrvat, treba raditi, treba znati ispunjavati svoje dužnosti prema svom narodu. Kad dozivaš Hrvata, treba da ti se odazove č o v j e k. Treba biti moralan i pošten.

Duboko istinsko čuvstvo za narod svoj ima samo onaj, koji radi a ne već i taj koji mnogo o čuvstvu i domovini govori!

Priredio N. F.

Bunjevci i Šokci u Ugarskoj.

Nema većega rugla od onog cirkusa, što se zove mađžarski parlamenat. Sramota je za cijeli svijet, da se onako šta može da drži sred civilizovane Evrope. Samo u okorjela zločinca moći ćeš naći onaki cinizam, kakim se odlikuju »liberalni« zastupnici »viteškoga« naroda, kad se radi o nemadžžarskim narodima u Ugarskoj. I ti »zastupnici«, koje je novac preko lješina i krvi doveo u »sabor«, — zaključiše ljetos proslavu g. 1848., proslavu slobode i jednakosti. Može li biti još veće gnjusobe? Oni slave uspomenu stečene slobode, a cijeli su narodi u ropstvu, oni slave jednakost, a nemadžžarski narodi ne smiju svojim jezikom ni govoriti, slave bratinstvo — a žandarmerija provaljuje u crkvu i peri bajunete u narod, da ga prisili na mađžarsku molitvu i mađžarsku crkvenu pjesmu! Proslavu g. 1848. zaključuje parlamenat, koji je tek nedavno stvorio zakon o pomadžžarivanju imena mjesta, voda — parlamenat, u kome je najodurniji šovinizam obladao svim strankama počevši od pučke pa do »liberalne« tako, da danas medju svim strankama mađžarskim nema nijedne, koja bi stajala na isto pravednijem stajalištu spram nemadžžarskih naroda, — parlamenat, u kome većina pučanstva nema svoga zastupnika!

Ali kao da se više ne daju ni sakriti ni prikriti rezultati zločinačke politike mađž. vlade, i kao da ne donose blagoslova i sreće novci, što ih je pokrala mađž. vlada drugim narodima, kad su sabirali novac, da si dignu kulturne zavode, koje im je vlada bila dužna da digne, a nije htjela. Ona diže palače, baca novac na razna »kulturna« društva za odnarodjivanje drugih naroda, bahata se mađž. aristokracija širi, proteplje tisuće i tisuće, — dok vlastiti mađžarski narod skapava i gine od gladi i seli u Ameriku, alföldski se seljak buni i traži hljeba — a sva je zemlja tako demoralizirana, da nema skoro dana, a da ne izbije na javu kaki škandal: kradja, pronevjerjenje počevši od bilježničkih krugova pa sve do blizu — ministara!

U takovu položaju dočekuju nemadžžarski narodi pedesetgodišnjicu onoga časa, kad su mislili, da je osvanulo novo doba slobode i jednakosti. A kad se uzme u obzir, da ni nemadžžarski narodi od više milijuna nemaju ne samo građanskih, nego ni na primitivnijih ljudskih prava, onda moramo upravo strepiti za onaj lijepi dio našega naroda, koji se nastanio po južnoj i zapadnoj Ugarskoj, a kome već ne daju

gotovo ni da diše. »Nar. Novine« vide tlačenje Poljaka u Njemačkoj, ali još nijesu mogle da zapaze nečovječni postupak s našom prekodravskom braćom, koja se doduše opiru mađžarsko-židovskom šovinizmu, no uz naš nehaj i slabu ili nikakovu potporu gube nadu i padaju u očaj. A za nas je to pitanje od eminentne važnosti, jer se tu ne radi samo o krvi naše krvi, — nego i o tome, da smo mi u savezu s državom, gdje su cijeli narodi državni robovi, — koja podržava ropstvo. I dok znadu Mađžari reći Austriji, da će s njome raspravljati samo za uređenih ustavnih odnošaja, trebali bismo i mi da se zamislimo, što nam je raditi kod uglavljanja raznih naših poslova s državom, koja pod kraj XIX. vijeka podržava ropstvo, gdje je sve: ustavnost, sloboda, jednakost, pravo — samo velika, mađžarska laž!

U takvom su položaju i naša braća, o kojoj mislimo sada progovoriti: Bunjevci i Šokci. Nastaniše se u većem broju u Bačkoj, Baranji i Banatu, a ima ih i u peštanskoj, biogradskoj i gjurskoj županiji svega skupa preko 300.000 (u samoj Subotici 50.000). Njihov dolazak u Ugarsku spajaju neki s 13. vijekom, kad je poslije tatarske provale ostala Ugarska opustošena, pa je kralj Bela ondje naseljivao druge narode, a po svoj prilici i Hrvate, iz zahvalnosti, što su mu spasli život. No glavna seoba pada u 16. stoljeće. Kako su Turci silno napredovali i osvajali zemlju za zemljom, bježao je narod iz Hercegovine u Dalmaciju, a iz Bosne u Hrvatsku. Al kad u 16. st. osvajaju Turci i Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju, stane naš narod bježati u Ugarsku, Austriju i Moravsku, samo da ne padne pod vlast tursku. Tako se nastanilo mnogo naroda po južnoj Ugarskoj, gdje su novi došljaci našli starije, i tu ostadoše Bunjevci poslije i pod turskom vlašću i pod krajiškom upravom, mnogo toga pretrpiše, ali se ipak održaše. Kad se 1742. god. ukinula krajina med Dunavom i Tisom, osvanu Bunjevcima bolje vrijeme. Kupe se već u mjesta i osnivaju gradove Sombor i Suboticu. A kad ovako sve lijepo prirediše, dolaze sa sjevera Mađžari i Nijemci — na gotovo. Zna se, da se na pr. u Subotici prvi Mađžari nastaniše tek 1754., u Kaniži 1751., u Bečeju 1760., u Zenti 1765. godine. Ime Bunjevci misle neki da polazi od rijeke Bune u Hercegovini, koja utječe kod sela Bune u Neretvu. Kad ih je turska sila potisla iz Hercegovine u Dalmaciju, — osta im uz ime bunjevačko i — dalmatinsko. A kad im ni tamo nije bilo mira, krenuše u Ugarsku jedni preko Velebita i Hrvatske pod poglavicama Markovićem i Gjurom Vidakovićem, dok je druge preko Bosne vodio u novu postojbinu fra. Angjelija Šarčević.

Kad je nestalo zuluma turskog, stiže ih zulum mađžarski. Novi doseljenici Mađžari i Nijemci bijahu namah s početka u velikoj milosti vlastodržaca i uživahu u svakom pogledu prednost pred Bunjevcima. Al što dalje to i gore. Mađžari se više ne zadovoljavaju s pukom prednošću, već traže sve za sebe, a za drugoga ništa.¹⁾ Od god. 1879. pako začese bunjevački jezik upravo zatirati, tjerati iz crkve i škole. A Bunjevci, čini se samo zato, da pokažu na što očitiji način privrženost mađž. državnoj ideji, i da otklone od sebe i najmanju sumnju o svojoj nevjeri, da teže van Ugarske, ne naglašivahu ni ime hrvatsko ni srpsko. Ali sve to ne pomaže. Nezasitnost i šovinizam mađžarski ne zna mjere, već guši našu riječ gdje može, tjera je iz škole i crkve, a počeo već

¹⁾ Već u prošlom stoljeću započe biskup Patačić, rodjeni Hrvat, mađžarizaciju. Pod prijetnjom globe od 12 for. i 12 batina bijaše zabranjeno govoriti bunjevački!

sezati i u obitelj. Zanimivo je, kako krasno shvaća narodno naše jedinstvo bunjevački mjesečnik »Neven«. Kad se naime od strane nekih srpskih novina prigovorilo, da on (»Neven«) radije veli, da su Bunjevci Hrvati, odgovorio im je »Neven«: »Žao nam je, što se medju rodjenu braću Hrvate i Srbe na toliko uvrižila mržnja, da zaboravljaju zajedničke interese, zajednički jezik i sve narodno blago na kulturnom polju i o malenom pitanju imena biju glave svoje onda, kad ih i na jednom i na drugom kraju roda svoga čekaju pune šake posla. ...»Neven« svoj obljubljeni narod, u kojem je pozvan dilovati »bunjevačkim-šokačkim naziva. A ako nam koji brat Hrvat ili Srbin piše štogod, on kod nas ima pravo pisati onako, kako hoće. Jer narod je jedan, pa okrstio ga kojim god imenom! To ne minja stvar. Bunjevci i Šokci znadu, da su oni jedan ogranak »srpsko-hrvackog« naroda. A tko je od nas poteko od srpske tko li od hrvatske krvi, to se dokazati ne može ...«

U brzo osjetiše bunjevački rodoljubi potrebu, da svome narodu, koji rado čita i pjeva, podadu zgodno štivo. Tako vidimo eto, gdje se 1870. god. pojavljuju prve bunjevačke novine: »Bunjevačke i šokačke novine« pod uredništvom Ivana Antunovića. Taj — »otac bunj. naroda«, kako ga zovu — prvi je uvidio potrebu, da dade svome narodu knjigu, da ga pouči i prosvijeti, da ga nauči cijeniti materinski svoj jezik, da ga podigne, da bude svoj na svome. Osim ovih novina, napisao je on svu silu knjiga, i tako stvorio sam gotovo cijelu literaturu. Njegove su knjige: »Bog s čovikom na Zemlji«, »Čovik s Bogom«, »Slavjan u svom domu«, Talijanski put, »Odmetnik« i dr. još i danas obljubljenim štivom Bunjevaca. Osim toga je on lijetao od arkiva do arkiva i skupljao historijske podatke o dolasku i povjesti svoga naroda, te svoja istraživanja otisnuo u knjizi: »Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih«. Antunović je osim knjiga, na koje je izdao gotovo sav svoj imetak, nagovarao svoj narod, da čita hrvatsku i srpsku knjigu, preporučao mu Preradovića, Zmaja, Šenou, Markovića i dr. Da je bio naobražen čovjek, dokazom je, što se uspeo do visokih časti. Od župnika posta začasnim biskupom, a da se nije iznevjerio svome narodu kao mnogi drugi, koji koji su se prije borili za svoj narod i jezik, a poslije se odmetnuli (kao na pr. današnji subotički načelnik Laza Mamužić, koji je g. 1874. izdao mađarski pisanu brošuru na obranu bunj. naroda i jezika). God. 1872. poče izlaziti i drugi časopis »Bunjevačka i šokačka Vila«, pod uredništvom »bunjevačkog pisnika« i pobratima pok. Antunovića — Blaža Modrošića. Jedanaest godina poslije toga poče izlaziti vrlo lijepi zabavno-poučni časopis »Neven«, koji hvala bogu do danas srećno živi i bitiše. Osim toga izlaze »Subotičke Novine« koje su nedavno postale političkim tjednikom, »Pučki list«, svake godine kalendar »Danica«, koja se u više tisuća primjeraka širi u narod, i dr. Omiljelo je narodno štivo Kačićev razgovor, Relkovićev satir, mnogobrojni molitvenici, a nijesu nepoznate ni knjige društva sv. Jeronima i »Matice Hrvatske«. Od priznatih »bunjevačkih« književnika spominjemo: dobro nam poznatog pjesnika Mirosljuba, Stanišu Jabukovića i Stipana Mukića. Pučki je pjesnik Šime Ivić, koji sa svojim prostim sastavcima ugadja narodu i narod ga rado čita, a pripoznat je pisac i Kostalić, brat pjesnika Mirosljuba.

Kako se iz svega vidi narod voli knjigu, pa ga se zato nemilo kosnulo nasilno narivanje mađarskoga jezika, kojim hoće da istisnu bunjevački najprije iz škole, iz crkve i ureda, a onda i dalje. Zato se Bunjevci tome opriješe i učiniše sve, što se dalo učiniti, da steku svoje

pravo i zakon u zadovoljštinu pribave, ali uzalud. Ma da je slovo zakona jasno, ma da im zakon daje pravo na narodne škole, — sve to ne smeta madžarske šoviniste počevši od gradskog kapetana pa do ministra, da najbezdušnije pogaze zakon, koji su im najumniji madž. državnici: Deak, Eötvös i dr. stvorili. Dakako Deak i Eötvös nijesu bili takovi Madžari, kaki su danas razni Kohni, Rosenzweigi i Jeitelesi!

Po zakonima od g. 1868. XXXVIII. i 1879. XVIII. imadu svi narodi u Ugarskoj pravo, da se uz učenje madžarskoga jezika vrši obučavanje u materinskom jeziku. God. 1868. bude uzakonjeno: »da državnim jezikom madžarski bude, ali da zato svaka narodnost ima pravo svojim materinskim jezikom služiti se u zvaniji, pred sudom itd i da su zvaninici dužni jezik onoga puka razumjeti i govoriti, gdje zvaniju obnašaju; da se svaka važnija naredba materinskim jezikom dotičnoga puka izdade, da se dijete u školama svojim jezikom podučavati ima.« § 58. z. XXXVIII. odg. 1868 veli dakle: **»da se svako dijete materinskim jezikom ima poučavati, u koliko bi se taj jezik u općini medju ostalima govorio«**. No da je taj zakon samo na papiru, kao i svi iole pravedniji zakoni u Ugarskoj, dokazom je barbarski postupak Madžara u pogledu škole i bunjevačkog jezika u Subotici, koji se god. 1896. ljuto zaoštrio. Ministarskom naredbom od god. 1879. br. 17.284. odredjeno je, da se u pučkim školama ima uložiti osobiti trud u poučavanje materinskog i madžarskoga jezika... Zakon odredjuje osnovnu nauku u materinskom jeziku u svih 6 razreda. — Ovako je po zakonu, ali drugojačije u praksi. U Subotici, gdje je od 73.000 žitelja 50.000 Bunjevaca, ima 12 škola, a po salaših, gdje gotovo ni cigloga madžarčeta nema, 10 škola, — ali ni u kojoj od ovih škola ne čuješ ni riječi bunjevačke, ne vidiš ni listka bunj. školske knjige, jer je i crkva i država ukinula izdavanje bunjevačkih školskih knjiga. Umjesto da se djeca u školama čemu nauče, izlaze iz njih gluplja, no što su u nje stupila. Ne samo da ne nauče madžarski, nego uopće ništa, otupe i često su nesposobna za dalju naobrazbu. Nauče doduše ovu ili onu pjesmu na izust, ali većim dijelom ni ne razumiju ono, što hoće pjesma.

Da se tome doskoči, prituže se Bunjevci najprije školskoj oblasti, gdje predložiše njihovi predaci, da se bunjevačka »abeceda« uvede barem u donje razrede, jer da navlastito ona djeca, koja ne polaze gornjih razreda, ne znadu nikako: ni bunjevački ni madžarski čitati ni pisati. Bunjevački nijesu učili, a madžarski brzo iščezne u bunjevačkoj obitelji. Trebalo je dosta vremena, dok su taj predmet stavili na dnevni red i napokon odbiše tu pravednu molbu sa 19 protiv 8 glasova. Madžari rekoše, da je to Madžarska, pa da se zato mora samo isključivo madžarski učiti. Ta barbarština ne samo da se protivi zdravoj pameti i pedagogiji, nego je i lopovluk, da mu treba para. Ako Madžari odatle, što je to »Madžarska«, zaključuju, da se samo madžarski ima učiti, onda neka i samo madžarski džepovi — plaćaju!

Kad im je tu najpravedniju želju odbila školska oblast na upravni odbor, koji je opet tu stvar otputio državnom školskom nadzorniku Grafu, a taj je morao to pitanje tek — proučavati! Nadzornik subotičkih škola mora tek da proučava pitanje, na koje je imao biti spreman svaki čas na odgovor! Kad ni to ne pomože, podaše vodje Bunjevaca: Pajo Kujundžić, gim. vjeroučitelj i odvjetnici Dr. Dušan Petrović i Dr. Veco Mamuzić priziv na ministarstvo bogoštovlja i nastave, koji potpisa samo u Subotici 1200 građana Bunjevaca. Trebala je puna godina dana, da

im ministarstvo odgovori — negativno. Naredbom br. 60211/897. zabrani i slavno ministarstvo bunjevački jezik u školama i tako je iz sviju subotičkih škola, koje velikim dijelom plaćaju bunjevački džepovi, usprkos zakona i pravde, isključen bunjevački jezik, zabranjena ista bunjevačka početnica!

Do kakovih rezultata vodi ovakova obuka dokazuje primjer, što se zbilo u jednoj ovakovoj »madžarskoj« školi. Bio ispit, pa došao — prvi puta za 11 godina — i nadzornik. Pita učiteljica neko dijete. Upita ga jednom, upita ponovno, a dijete samo sjedi i ne miče se. Upita drugo dijete, i ono sjedi kao da ga se to ni ne tiče. Umiješa se i nadzornik — ništa te ništa. Al tek što prozbiori i upita bunjevački, već mu dijete ustane i odgovara. Učiteljica dobi — ukor!! — Ima škola, gdje učitelji djecu tuku, kad ih ne razumiju, a kad roditelji vade djecu iz škole, onda viču Madžari: Ele, — ne dajete djecu u škole, a onamo vičete za svojim školama! Ali da — dajte im njihove škole!

Kako s pučkim, tako je i sa svim drugim školama. God. 1896. odlučije dignuti u Subotici zemljoradničku školu, koja bi imala da podučiti i uputi onaj najzanemareniji stalež ratara, koji, može se reći, jedini i nosi gotovo sve terete. Ali i pri tom nije gospodi Madžarima do općenitoga napretka, nije im na srcu briga o valjanosti odgoji i naobrazbi ratarevoj, nego samo i nada sve — madžarizacija. Zato madžarski šovinište formulovaše pitanje, koga će u te škole primati, ovako: U prvom će se redu u tu školu primati onaki mladići, koji dovoljno govore madžarski jezik. To znači drugim riječima, da se bunjevački mladići, koji zbog zlo uredjenih škola nijesu mogli naučiti madžarski, ne će primati. Da im je i ovdje samo madžarizacija na umu, dokazuje činjenica, da su bijesno napali općinara Bunjevca, koji je predložio, neka s obzirom na to, što je ovdje toliko Bunjevaca, ne čini razlike znanje ili neznanje madž. jezika, da se tako i bunjevački puk uzmogne okoristiti tom školom, namijenjenom prosvjeti prostog ratara. — Ako im spomenete, da morate imati i jednaka prava, kad imate jednake terete — a i više — onda vas objedjuju, da bunite i sijete razdor med pukom bunjevačkim i madžarskim. Braniti sebe i tražiti svoje pravu znači njima buniti, biti veleizdajnik, panslavist. . . Neka niko ne misli, da je tako samo u Subotici. Navest ću samo nekoliko primjera iz drugih mjesta. U mjestu Dušnoku je 2836 žitelja, sve sami naši ljudi. I tu istisnuše naš jezik iz škole, premda se sav narod tome protivio. U Bačinu, gdje je gotovo sam naš puk, istisnuše iz škole i seoske uprave bunjevački jezik. U Vancagi, gdje je od 3368 žitelja $\frac{3}{4}$ našega naroda, a $\frac{1}{4}$ Madžara pokušao isključiti bunjevački jezik iz škole, a kad se protiv toga dignuo sav narod i školski odbor zaključio, da se u školama bunjevački uči, drekne župnik Györffy, da to u »Madžarskoj« nije dozvoljeno, jer da u »Madžarskoj« samo Madžari pravice imadu. Itd. itd. Vidi se uopće, da se tako radi po nekom sistemu. Ako se nadje bunjevački učitelj ili učiteljica, ne budu namješteni na bunjevačke škole oni, nego drugi, koji ne znaju ni riječi bunjevačke. U Subotici su namješteni učitelji, koji tek od djece uče bunjevački, premda je bilo domaćih sinova, koji su tražili ona mjesta. Na bunjevačke škole imadu prednost oni, koji ne znadu ni riječi jezika one djece, koju imadu da poučavaju! U jednu riječ, svud se nastoji bilo ugušiti bilo zabašuriti, da Bunjevci u opće egzistiraju. U izvještajima srednjih škola falzifikuju, smanjuju broj djaka Bunjevaca, profesori silom hoće da pomadžare ne-

madžarske djake. (Sombor.) — Biti madžarski patriota znači odnarodjivati druge, a u tom se poslu upravo natječu i svi, pa i tako humani zavodi, kao što su sirotišta. U Somborskom je sirotištu bilo od 16 djece 12 Bunjevaca, pa im je zabranjeno i međ sobom bunjevački govoriti, tako te kad ih je ko od roda posjetio za godinu dana, nijesu ga više razumjeli! U istim samostanskim školama zabranjuju djeci, da pišu svojim roditeljima listove materinskim jezikom. Tako je dao neki somborski gradjanin svoju kćerku u takovu školu u Kaloči. S početka su pisali bunjevački, a poslije mu piše kći, da joj brane materinskim jezikom kući pisati i da je želja poglavarstva, da joj i on (otac) madžarski piše. Otac se zažalio nad tim, ali dakako da nije htio ispuniti tu divljačku željicu slavnoga poglavarstva u jednoj samostanskoj školi! Evo, ne samo da pomadžaruju djecu, nego hoće da i roditelje pomadžare! — Kad se madžarski šovinizam ne žaca više ni ovakoga najgnjusnijeg i najnemoralnijeg sredstva, onda nije više daleko vrijeme, kad će ti moderni barbari raspisivati nagrade onima, koji će Nemadžare — ubijati!

Školi je dakle prva i jedina svrha: madžarizirati. Ali ni ista crkva nije toga prosta, i ona ima da bude mjesto, gdje će svoju snagu pokazati madžarski šovinizam. Ne gleda se ni ne pita, da se time vrijedja najdublji i najfiniji osjećaj u puku, ne pita se za žalosne posljedice, koje su se već na mnogim mjestima pokazale, gdje je puk, videći, da mu se jezik i u crkvi progoni, ostavio svoju crkvu i prešao u nazarene. Sramota je, da idu u tom poslu državi u pomoć i sami crkveni dostojanstvenici od župnika do biskupa, a i sama je pučka stranka, o kojoj su mnogi mislili, da će biti pravednija prema drugim narodima, upravo tako šovinistička, kao i druge madž. stranke, što je najbolje dokazala svojim glasovanjem u peštanskom »saboru«, kad se radilo o porotama i porotnicima. Puku se ne da, da svojim jezikom pjeva crkvene pjesme, u čisto bunjevačkim krajevima propovijedi su madžarske ili u najboljem slučaju 8 puta madžarske, u 1 bunjevačke. Puk zato ni ne će da polazi crkvu, na mnogim se mjestima grozio, da će iz crkve istupiti, ako mu se ne da, što ga po bogu i pravdi ide. Tako se santovački Šokci zagroziše, da će istupiti iz crkve, ako im opet ne uvedu njihov jezik. — Kakim se načinom uvlači madžarština, neka služi primjerom slučaj, što se desio u Subotici, gdje je neki starešina dao služiti requiem za svoju snahu. Pod misom je bilo madž. pjevanje. Sva se rodbina uzbunila, a pokojničina mati gorko plakala i tužila se, što joj je za pokojnu kćer bila madž. misa. Poslije mise otputiše se gvardijanu, (— to je bilo u crkvi samostanskoj —) da im rastumači, kako je došlo do madžarske mise. On je svu krivnju bacao na kantora Stipu, a on se opet izgovarao, da mu je bilo **naloženo** madžarski pjevati. Ovako eto smućuju i kršćansku pobožnost, obeščasćuju i samu crkvu! No što se dogodilo u Erčinu, nadvisuje sve, što smo dosele naveli, pokazuje, da već nema svetinje, koju bi se bojala pogaziti madžarska vlada. Tu je gotovo isključivo elemenat bunjevački, tek od nedavna doselilo se ovamo nekoliko madžarskih obitelji, koje su u brzo podale molbenicu najprije na ministarstvo, a onda na crkvenu oblast, da se u erčinsku crkvu uvede madžarski jezik. No crkvena oblast, videći da na molbenici nema ni jednoga potpisa ogromne većine pučanstva, odvratila, da to ne može učiniti. No Madžari i poturice ne mirovahu, nego kupiše od 3 odmetnika potpise za 600 for. Dakako da je u ovakim prilikama riješenje veoma brzo. Al kad

ie župnik Glavak pročitao naredbu u crkvi, sav narod brzne u plač i pobježe iz crkve. Narod vani kune i plače, a župnik čita u crkvi naredbu. Kad se imala služiti prva velika madž. misa, stade kantor madžarski pjevati, a narod ko u jedan glas zapjeva — bunjevački. Da bude smetnja još i veća, Nijemci propjevaše — njemački. Žamor i buka stade velika. Misnik se zastraši, prekine misu i sadje med narod, da ga umiri, ali ne pomože ništa. Dodjoše i žandari i zatvoriše 16 osoba što djevojaka što momaka na 12 dana. — Kad je imala biti druga madž. misa, narod se još više uzbunio, **no tada je bila oružana žandarmerija porazmješšana po crkvi** i tako narod podleže sili. Je li, moderna država? Vi-teški narod? Tako se divljački postupa s Bunjevcima i u crkvi. Al tražiš li, što te ide, eto namah denuncijanata, gdje ti viču: Pan slavista, (to je najgori zločin), neprijatelj madž. ustava (!) i države — i zovu u pomoć policiju, da ona pogazi zakon — u ime zakona. Ustreba li novaca za crkve i oltare, onda se dakako i Bunjevcima daje pravo — plaćati; a tim su se pravom oni i poslužili veoma često, jer je bunjevački narod bogoljuban, pa rado daje u te svrhe

Nedavno je rekao u ugarskom taboru ministar-predsjednik Bánffy da su neopravdane tužbe nemadž. naroda, jer da su im njihova prava uređjena i zajamčena zakonom, koji im niko ne će oduzeti. Šteta je samo, što se nije »zabunio« pa rekao istinu, da su ti zakoni šamo — »za opsjeniti prostotu« — na papiru. U Ugarskoj za nemadž. narode nema zakona, tu vlada prosta samovolja vladinih sluga, koji smiju raditi što ih je volja — oni su pod imunitetom. Neka krađu, pronevjeruju, otimlju — samo neka su madžarski »patriote«! Oni smiju sve, a Bunjevcima se ne dozvoljava ni najneviniji ples, igranka da ne bude »bune«.

Bilo je to 1897. god., kad se kao i svake godine spremala bunj. omladine da priredi poslije uskrza proljetnu zabavu »Veliko kolo«. Prvi je dio programa imao biti tamburanje i pjevanje, deklamacije i pozdrav predsjednika, a drugi dio ples. No gradska kapetanija izda naredbu, kojom se zabranjuje to narodno, subotičko veselje, jer da ruši mir med Bunjevcima i Madžarima, a osim toga da dobrovoljna družina tamburaša nema prava javno djelovati, kad nema od ministarstva potvrđenih pravila. Što se dozvoljava i posljednjem Ciganinu, ne dozvoljava se Bunjevcima, jer da bune! Na jakim se temeljima mora da temelji »madžarska« država, kad se boji da je ne bi oborila bunjevačka — tambura! Najljepše je to, da je kolo mladeži odaslalo pravila iste godine ministarstvu na potvrdu, a ministarstvo im je odgovorilo, da mladež i bez pravila može pjevati i igrati, koliko je volja. To isto ministarstvo odobrilo je zabranu gradske kapetanije!

Kad vidje mladež, da joj gradski kapetan zabranio igranku, pošalje na ministra unutrašnjih poslova pritužbu s molbom, da što prije pozove na red grad. kapetana, koji je zabranio kolo zato, što nema na programu madžarskih govora i pjesama. Ne samo u modernim državama, nego ni u Ugarskoj nema slučaja, da je oblast kome odredjivala, kako će se morati zabavljati — o svom trošku. Zvanično i nezvanično se govorilo, da »priredjivanjem kola bune protiv madž. države, da ruše mir i slogu med Madžarima i Bunjevcima, da se protivne oblasti i zakonu, da su gori od novosadskih Srba i zagrebačkih Hrvata i da će kao bundžije pozatvarani biti, jer, vele, ko madžarski kruh jede, nek se ne laća tambure i kola.«

Nakon godine dana stiže odgovor od ministarstva, u kom pod brojem 111092/5—c **veli, da nema razloga, čemu bi zamjerilo subotičkoj kapetaniji!!** Eto i opet dokaza, da u Ugarskoj ne vlada sloboda ni ustavnost, nego najsurovije nasilje i da tu svi jednaki od pandura do ministra-predsjednika. Još ljepše karakteriše Mađžare njihov postupak u god. 1896., kad su Bunjevci priredili svoje »Veliko kolo« i pozvali na nj svoje sugrađjane Mađžare, Njima za volju dadoše štampati programe i mađžarskim jezikom. Mjesto susretljivosti naidjoše u mađž. štampi na najgadnije i najnedostojnije napadaje, što su se usudili (!) bez njihove dozvole i milosti (!) prirediti svoju zabavu. Nešto se slična dogodilo na banketu, što ga je priredio poduzetnik munjevke Lindheim i pozvao na nj među ostalim i urednika »Subotičkih novina« g. Gjurju Karanovića. Kad su se izredale mnoge zdravice mađžarske i njemačke, drže se i urednik, da prozbori koju bunjevačku. Al kad to čuše Mađžari, stade ih vika, buka, zvonjava čaša sve dotle, dok govornik ne sjede. Takovo je to »vitēštvo« naših susjeda Mađžara, kad se ogleda iz bliže! A kako je tek kod sudova! Među ostalim: Bunjevca ne primaju za svjedoka ili mu ne dādu dnevnicu zato, što ne zna mađžarski!!

Navedosmo tek nekoliko primjera, iznijeti sve, značilo bi ne svršiti, Pa ipak, uza svu nevolju svoju, ipak nekako životare, skupljaju se i drže. Osim svojih novina imadu u Subotici i gazdačku banku, zajednički imaju t. zv. »Katolički krug«, gdje se drže predavanja u mađžarskom jeziku, premda je od 100 slušalaca 10 Mađžara! Tek poslije mađžarskog predavanja iznese pred Bunjevce bunjevački — ekscerpt! — U Subotici — a to je njihov centum — imadu i pokopno društvo sv. Ivana, a pred nekoliko mjeseci pokrenuše ideju o osnutku dobrotvornog društva, kome bi bila s jedne strane svrha, da podupire »bunjevačku dicu u škularenju« i nastoji odgojiti narodnu neodvisnu inteligenciju, koja bi se mogla i htjela s narodom baviti te ga poučavati, (jer premda su Bunjevci dosta imućni, u Subotici a i po selima ima ljudi, čiji imetak vrijedi preko 100.000 for., to je ipak inteligencija većinom odnarodjena: boji se i stidi svoga imena) a s druge bi strane bila tome društvu svrha, stvoriti književni zbor za izdavanje najpotrebitijih bunjevačkih knjiga i za proturivanje hrvatsko-srpskih izdanja. U spomen slavnoga svog — možeme reći — prepovoditelja Ivana Antunovića, okrstiše to društvo njegovim imenom.¹⁾ Isti je predlog iznio god. 1897. »Neven«, nadajući se, kad bi kalendar »Danicu« poslužila sreća i pretekla koja krajcara, onda bi taj novac postao početkom »narodne fundacije za izdavanje bunjevačke knjige«. — Osim toga imadu u Subotici »Pučki Kasino«, u koji se u novije doba upisuje sve više Mađžara, da onda uzmognu lakše sijati razdor među rodjenom braćom i da to narodno društvo — narodu otudje.

No sam »Neven« zgodno opaža potrebu organizacije i u stvarima politike: kod izbora n. pr. Za to »Neven« misli, da treba 1. govoriti o tome, kako je od potrebe udruženje Bunjevaca, 2. istaknuti cijelj udruženja (»braniti svoj materinski jezik u crkvi, u škuli, u sudu i upravi«) i 3. osnovati stranku. — kod posljednjih saborskih izbora dakako da nijesu postavili svojih kandidata — ali je karakteristično, da n. pr. u Subotici preko polovice izbornika nije glasovalo! Postavili su doduše svoga kan-

¹⁾ Prinosi se šalju na Uredništvo »Nevena« u Subotici (Szabádka) V. kr. 67. br.

didata — ali u posljednji čas! Zanimivo je ovo iskreno pismo »staroga bunjev. rodoljuba«, otisnuto u »Nevenu«: »Dopustite mi da odolijem gorkoj tugi srca moga, što nas 50.000 subatičkih bunjevaca na saboru zemaljskom zastupaju poslanici, koji se protive životu ljubljenoga roda i naroda našega. To je prid svitom velika sramota; a prid Bogom velika grihota! Tužan i žalostan...

Ali jedno mislimo da je od potrebe: Bunjevci imadu da stupe u užu svezu s drugim nemadž. narodima. Pouzdavati se u pučku stranku, značilo bi hotice se varati. Ta je stranka dala u više prilika prilike nemadž. narodima uvjeriti se, da je jednaka drugim mađž. strankama, što se tiče narodnosnog pitanja u Ugarskoj. — Ali i na nama je velika dužnost. **Činjenica je, da ne vodimo o sebi računa,¹⁾ da se ne brinemo za svoju prekodravsku braću onako, kako bismo morali. O Madjurju, gdje je sam naš živalj, nemamo dosele još niti brošure, a nitko se pravo ni ne miče, da se već jednom počne i tamo raditi. Ta valjda ne mislimo skrštenih ruku gledati, kako nam ubijaju i odnaroduju naš narod? Pitanje naše prekodravske braće ima da bude u našim novinama neprestano na dnevnom redu. Naš nehaj i nemožalna mađžarska politika otudžila nam ih je, naše zanimanje i opet mađž. politika ima da nam ih približi!**

Milan Heimrl.

Ekonomska pitanja u hrvatskoj politici.

Prošlogodišnji saborski izbori u Hrvatskoj nosili su jedno obilježje u tako punoj mjeri kao valjada nikada prije. Jer, dok se je narod za prijašnjih izbornih borba oduševljavao i za političke ideale, koje je na svoju zastavu zapisivala državopravna opozicija, ovaj put nije oporbenjaštvu njegovu trebalo poticanja gospode, ono je bilo dovoljno podjarivano očajnošću, koja se sama dizala iz naroda našega. Ta je očajnost bila bitno obilježje posljednje izborne borbe.

U trideset godina ustavnoga života nagodbenoga nije bilo takve borbe. Nu u tih trideset godina oporbena snaga narodna je pala, umjesto da se je njegova ustavna i narodna svijest podigla. Narod je na svim pozicijama oslabio, mjesto da ih je utvrdio. Gospoda, koja vode, postala su kakavnija i nemoralnija, a narod, koji su vodila, postao je potišteniji i siromašniji. Njegova potištenost dovela ga do toga, da sav rad gospode drži »jednom prevarom«, a njegovo siromaštvo uz tu potištenost napunilo ga očajem, koji je zazivao spas samo od neke više sile. Ta je viša sila po njegovu mišljenju stajala u slozi poštenih prvaka oporbenih.

Kad su se obje poštene oporbene stranke odazvale makar i kasno jednodušnom zahtjevu naroda i pod njegovim pritiskom morale napustiti svoje sitne strančarske zadjevice, onda su one u očima naroda postale onaj viši faktor, onaj znak spasa, to više što se je u izbornu borbu umiješao i religiozni momenat. Tko da se tomu čudi kraj onoga očaja

¹⁾ Kako n. pr. Češi pomnivo vode statistiku o svome narodu u Dolnoj Austriji!

u narodu, koji je politički sasvim nenaobražen i ne poima ustavnoga načina borbe.

Kolikogod smo razumjeli težnju narodnu za slogom i odobrivali, što joj je koalirana oporba zadovoljila, nijesmo na žalost imali razloga da vjerujemo u njezino mesijansko poslanstvo. Nijesmo dakako ni pomišljali na to, da bi ona »preokrenula« sve odnošaje iz temelja, ali nijesmo ni očekivali, da će ona zadovoljiti makar i malom dijelu onih tegoba, radi kojih ju je narod izabrao. Ta koalirana oporba nije ništa drugo nego ujedinjenje onih dvaju starih političkih smjerova, koji sa svoga državo-pravnoga gledišta nijesu držali nužnim da u političkom radu osnuju svoj program na narodnom životu, da ga prošire na pitanja kulturna, socijalna i ekonomna. Prateći rad koalirane oporbe u saboru — a drugoga rada njezina ne poznamo — uvjerali smo se, da ju je prevelika ekonomna i socijalna bijeda donekle odvratila od pustih državopravnih ekskurzija i skrenula na ozbiljnije proučavanje realnih potreba narodnih. Pa dok to s radošću konstatujemo kao znak novijega smjera u hrv. politici (i samo na tu činjenicu ima se po našem mišljenju ograničiti i pohvala »Novoga Doba« u 3. i 4. broju.) opet moramo s druge strane ustvrditi, da mnogogodišnji državopravni dogmatizam, u kome su te stranke ostarile i svoju snagu iscrple, ne dopušta koaliranoj oporbi da punom snagom zahvati u valove narodnog kretanja. Zato mi od koalirane oporbe ne očekujemo spasa narodnjega, ali se nadamo, da će biti kadra, da otme narodnu vladu iz ruku krvoloka i mameluka, koji je učiniše narodnim stratištem, pa da bude barem čuvarica poštenja i morala — dakle barem vjesnicom narodnoga spasa. To je najviše, što od nje očekujemo. Time se ne odrekosmo zadaće, da njezin rad kritizujemo. To držimo svojom dužnošću s jedne strane zato, da pazimo na razvoj naših političkih prilika, a s druge strane za to, da nama mladima bude jasniji pravac, kojim treba da idemo. Nas nije prema tome prvo zasjedanje saborsko ni razočaralo ni oduševilo. Nijesu nas razočarali stari nedostaci niti su nas oduševile nove ali nesavršene misli. U ovom članku uzeli smo za svoju zadaću, da pokažemo i nedostatak starih i nedotjeranost novih pogleda koal. oporbe na jednu granu narodnoga života, koja je kod posljednjih izbora igrala najveću ulogu — granu ekonomnu.

Ne će to biti rasprava, nego tek razmatranja o nekim pojavama našega gospodarskoga života.

Nu i ta će razmatranja biti dovoljna, da pokažu opravdanost našega mišljenja o koal. oporbi.

* * *

Ne obazirući se na ribarski, lovački i nomadsko-stočarski način života, kojim živu najniži, gotovo sasvim nekulturni narodi, govorit ćemo ovdje samo o narodima, u kojima ima bar neki minimum kulture. Taj nalazimo ondje, gdje su se narodi već latili obradivanja zemlje, agrikulture. U prvom stadiju, dok se još nije razvio saobraćaj sa susjednim naprednijim narodima, agrikultura je još vrlo primitivna. Prvi poriv za procvat poljodjelstva dolazi od prijateljskog saobraćaja i življe trgovine sa susjedima; a ako su ti narodi bliže moru ili na moru samom, i sa udaljenijim trgovačkim narodima. Ta je trgovina u prvo doba ograničena na izvoz agrikulturne proizvodnje i na uvoz rukotvorina i drugih produkata, kojih dotični narodi još ne znaju sami proizvoditi.

Dakako da je ova trgovina po gotovo u prvom početku isključivo u tuđim rukama. U domaćih ljudi nema još dovoljno inteligencije ni poznavanja tuđih teritorija, nema trgovačkih konjunktura, a nema u njih ni sredstava za trgovinu naime kapitala (prem se u prvom početku trgovina sastoji samo u izmjenjivanju agrikulturnih i industrijalnih proizvoda) nema ni valjanih prometnih putova, naročito nema trgovačke mornarice, a napokon nema u urodjenika u takim prilikama ni dovoljno srčanosti ni poduzetnosti za posao, koji je za nezalicu sa tolikim poteškoćama i zaprekama skopčan.

Nu pored svega toga, što tako mladu trgovinu rukovode tuđinci a po tome i sav trgovački dobitak, koji u trgovini sa ovakim nerazvijenim narodima nije baš neznatan, odlazi u inozemstvo, ipak narod te trgovce, svoje učitelje, ne gleda prijekim okom. Naprotiv, u njega se radja i osjećaj zahvalnosti zato, što tek njihovim posredovanjem može više proizvoditi, nego što troši, te tako suviškom namirivati potrebe industrijalnih tvorevina. Nesumnjivo je dakle, da trgovina, bila i u tuđim rukama, povoljno djeluje na blagostanje naroda, koji se nalaze u prvom stadiju ekonomnog razvoja, jer diže agrikulturu i produkciju sirovina a potiče narod na veću radinost. Tako vidimo, da su Englezi, danas prvi trgovački narod na svjetu, a nekad jedino agrikulturan narod, rado gledali, kako je »Hanza« (savez njemačkih trgovačkih gradova) počela s njima trgovati. Kralj Henrik III. dao joj je pače opsežne trgovačke privilegije, oslobodio ju od svakog ograničenja, kojemu su bili podvrgnuti trgovci drugih naroda i ukinuo je svaku uvoznu carinu. Engleska je bila u ono vrijeme za Hanzu, što je bila kasnije Poljska za Holandiju ili Njemačka za Englesku t. j. ona joj je davala vunu, cinak, kože, maslac i agrikulturne produkte, dok je nasuprot sama preuzimala manufakturnu robu. U ono je vrijeme bila čitava spoljašnja Engleska trgovina u rukama Hanze. Nu za to se i poljodjelstvo i ovčarstvo i stočarstvo u opće, posredovanjem ove trgovine brzo podiglo. Prije dolaska Hanze nije bilo u Engleskoj dovoljno krme, da se blago preko zime prehrani, za to je trebalo veći dio blaga poklati. Odatle je nastalo pomanjkanje gnojiva i razmjerno slabo razvito stočarstvo. Sa razvitkom trgovine napredovala je znatno i agrikultura i ovčarstvo i stočarstvo.

To je karakteristika prvoga perioda u razvitku kulturnih naroda t. j. period eminentno agrikulturan.

Podigavši ovako svoju agrikulturu i produkciju sirovina, preuzima narod, pomoću valjane uprave, pomalo trgovinu u svoje ruke. Tu mu već ne treba tuđinske ruke u pomoć, a on postaje i te kako ljubomoran na tuđe trgovce. Tako je i Hanza izgubila tečajem vremena sva svoja privilegija u Engleskoj, čim se ova osjetila dosta jakom i vještom, da sama preuzme svoju trgovinu. Naučiv se narod od tuđinaca trgovini, a ovi se, našavši pomalo povoljne uvjete opstansku, i trgovini stalno nastanjuju u dotičnoj državi.

U isto vrijeme pada i prvi početak industrije. Prvi začetnici industrije redovno su takodjer tuđinci. Našavši u zemlji dovoljno već sirovina preraduju ovi te sirovine. Mudra državna uprava znala je uvijek take tuđe industrijalce raznim pogodovanjem i podupiranjem njihovih poduzeća, dizanjem narodne prosvjete, podizanjem komunikacija a nada sve slobodnim institucijama, pribaviti u zemlju, te im tu osigurati opstanak. Ovako mlada industrija, kojom so po malo i domaći elemenat počinje zanimati, održati će se dakako samo onda, bude li ju mudra i obzirna

uprava valjanom trgovačkom politikom zaštitila protiv konkurencije daleko naprednijih tuđjih industrijalnih produkcija. Zagovora li Adam Smith i Say et consortes ne znam koliko slobodnu trgovinu, fakat je, da se domaća industrija samo onda i ondje stala razvijati, gdje ju je država štitila.

U ovom u dakle drugom perijodu, kad je narod došao do nekog odredenoga stupnja inteligencije, pa može osjetiti i prosuditi prednost industrijalne privrede pred agrikulturnom, država isprva jedino agrikulturna, pomalo pretvara se u industrijalnu.

Kako razvitija agrikultura u jednu ruku obiljem sirovina upravo izazivlje industriju, da te sirovine preradi, to u drugu ruku razvita industrija porastom pučanstva, te sve većom faktičnom tražnjom sirovina diže cijenu agrikulturnim proizvodima, te time najuspješnije diže agrikulturu samu. Spominjem samo nuzgredice da na pr. razni industrijalni otpatci dižu i podupiru napredno stočarstvo.

Vidimo dakle da se industrija i agrikultura ne samo ne isključuju, nego da se uzajamno podupiru.

U tom se perijodu mijenja i karakter trgovine. Umanjuje se uvoz industrijalnih proizvoda, a ove zamjenjuju sirovine, u koliko domaće ne dostaju za preradjivanje. S druge se strane umanjuje izvoz sirovina, a na njihovo mjesto stupaju rukotvorni proizvodi. Spoljašnja je dakle trgovina posrednica izmedju industrije i agrikulture.

* * *

Spominjem konačno da su industrija i sloboda dvije nerazdružive sestre. Gdje se jedna pojavila, budimo sigurni da ne ćemo dugo na drugu čekati. Da je upravo samostalnost jednoga naroda i sjedinjenje svih narodnih sila osobito kod manjih naroda nuždan postulat za razvoj i procvat industrije to nam pokazuje povjest. Tvrdim dapače, da je za industrijski razvitak mnogo važnija narodna sloboda od samog bogatstva i kapitala. Do slobodnog naroda samog stoji, da si otvori nova produktivna vrela, a da stečeno već sačuva, dok neslobodan narod nema tih uvjeta, te i ono što ima, gubi. Da potkrijepim svoje tvrdnje, evo nekoliko primjera iz povjesti industrije.

Da su redovno tuđinci bili začetnici industrije dokazuje povjesna činjenica, da su grofovi flandrijski iz tuđjih krajeva pozivali prve vunare i upravo svojom vunenom manufakturnom robom postala je za neko vrijeme Flandrija središtem sjevernog svjetskog prometa. Nu pošto flandrijski grofovi nijesu znali da manufakturnim producentima podaju potrebne koncesije, predjoše ovi u susjedni Brabant.

Engleska zahvaljuje neobični razvoj svojih tvornica vunene, staklene i svilarske robe, a i mnogih drugih industrijalnih grana protestanskim bjeguncima, tvorničarima koji su za Filipa II. i Ljudevita IV. protjerani iz Belgije i Franceske.

Poznato je, da je Colbert pozvao iz svih zemalja najvještije tvorničare i da je za njegove sedamnaestgodišnje vlade industrija u Francuskoj krasno procvala.

Što čini mudra i valjana trgovačka politika, vidimo u Engleskoj, koja je svoju industrijalnu robu tako dugo štitila carinom, dok nije posve skršila supremaciju Holandeza. Pokazuje to i Francuska, gdje je industrija, kako već spomenuh, krasno procvala za Colberta i kasnije opet

usprkos vječnog rata za Napoleona I., jer su jedan i drugi zaštitili domaću industriju. Odmah iza njihove smrti promijenjena je trgovačka politika, pa je nazadovala i industrija.

Colbert je uz to svojim aktivnim utjecajem u industrijalni život svojim, rekao bih, neliberalnim utjecajem u 17 godina svoje vlade pomnožio dohotke Francuske za 28 milijuna franaka, prem je snizio javne terete. On je, mogli bismo reći, stvorio francusku industriju i osigurao joj domaće tržište, popravio komunikacije, a u svim granama uprave uveo je uzoran red i štedljivost. Evo dokaza, koliko može da učini uzorna uprava! Colbert je pokazao nesmisao tvrdnje, da sve blagostanje narodno stoji samo do produkcije individua, te ujedno dokazao, kako produktivna snaga narodna stoji do socijalnih i političkih odnošaja narodnih a po tom u prvom redu do valjane uprave.

Najsajniji primjer protiv t. zv. apsolutno slobodne trgovine pruža nam sjeverna Amerika. U njoj se kraj pogubne engleske konkurencije nije mogla da razvije industrija. Krasno se je pak počela razvijati za vrijeme samoga rata za oslobodjenje, kad je engleska konkurencija bila isključena. Odmah iza rata uništila je engleska opet domaću industriju. Znademo iz povjesti sjeverne Amerike, da je njezina industrija svagda nazadovala, kad su Amerikanci snizili ili ukinuli zaštitnu carinu.

Napokon ustvrdih, da se industrija i trgovina samo u slobodnih i samostalnih naroda razvija. I zaista posvuda i u svako vrijeme bijaše inteligencija, moral i radinost građanska u upravnom razmjeru sa narodnim blagostanjem; nu nikada nije radinost, štedljivost i poduzetnost pojedinaca ništa trajno stvorila, ako je nijesu potpomagale građanska sloboda, javne institucije i zakoni, državna uprava, spoljašnja politika, a nada sve organizovano jedinstvo narodno.

Iza seobe naroda najprije je procoala industrija u Italiji. U 12. i 13. vijeku vidimo gdje Italija ima sve uvjete za narodno-gospodarsko blagostanje. Njezina agrikultura i industrija služi ostalim narodima kao uzor, a komunikacije su joj za ono doba najsavrsenije. Italija nam je u ono vrijeme dala napredniju brodogradnju, banke, mjenice, trgovačke zakone i druge korisne izume i institucije. Ona je imala u svojim rukama svjetski promet. Jedno joj je ipak trebalo, da postane ono što je danas Engleska, a to je narodno jedinstvo i snaga, koja iz tog jedinstva izvire. U Italiji su pak mjesto jedinstva postojali izmedju pojedinih srodnih gradova neprestani ratovi i vječne borbe o hegemoniju. Piza uništi Amalfi, ovaj opet Genua, a na pošljedku preuzima hegemoniju Venecija. Dok je ovom vladala patriotska i junačka aristokracija, koja je izišla iz energične i slobodoumne demokracije, cvala je Venecija; ali kad se ova aristokracija prometnula u despotsku oligarhiju, te uslijed toga narod učinila apatičnim, stala je ponosna nekoč Venecija propadati. Ovaki grad nije se više mogao u trgovini i industriji natjecati sa čitavim narodima. To bi bila uspješno mogla učiniti samo sjedinjena Italija. Ista sudbina stigla je na sjeveru Hanzu. Ona je bila dođuše savez ali samo savez gradova, a ne savez čitavoga naroda, te je stoga morala uzmaći, kad stupiše na poprište čitavi narodi.

Poznato je kako je u razdrobljenog njemačkog naroda industrija upravo kuburila, dok se nijesu razne njemačke državnice složile u jedan carinski savez (Zollverband), a upravo je epohalno djelovalo na tu njemačku trgovinu i industriju političko sjedinjene Njemačke, te se ona danas već i sa Engleskom takmi.

Nu ne htjedosmo timi primjeri reći da u samo velikih naroda može evasti industrija, ta primjeri današnje Švedske, Norveške, Holandije, Belgije i Švicarske dovoljno obaraju takovo mišljenje. Htjedosmo tek da pokažemo, kako koncentracija čitave narodne snage jednoga naroda, u jednom organizmu, neovisnom ni o kom, djeluje blagoslovno i na trgovinu i na industriju a tim i na agrikulturu t. j. jednom riječju na ekonomsku snagu toga naroda.

U kakom su uskom međusobnom kontaktu industrija i državna, gradjanska sloboda pokazao nam je već primjer Venecije. Isto nam to pokazuje Nizozemska. U sedam sjevernih pokrajina, kad se oslobodiše od španjolskog jarma, cvala je industrija kao nikad prije, dok je u južnim krajevima, koji si nisu izvojevali slobodu protiv Filipa II., umirala i trgovina i industrija. I Španjolska je imala sve elemente za veličinu i blagostanje i bila bi uspjela, da joj nije fanatizam i okrutna despocija zakrčila put k napretku. Bila je već razvijena trgovina i industrija a naročito fabrikacija vunene, svilene i pamučne robe, uspjevala je i fabrikacija oružja i papira. A kad je Filip umro ostavi državu osiromašenu, pučanstvo ratovi umaljeno i zaduženo, jer je najsposobnije, najbogatije i najobrtnije pučanstvo prognao, a svojim despotizmom odvratio tuđi kapital od svoje države. Najsjajni primjer kako djeluje ropstvo a kako sloboda na industriju pokazuju nam sjedinjene sjeverne američke države, gdje se, kraj izrabljujuće politike britanske, nije mogla da razvije industrija, dok se upravo veličanstveno razvila u jednom jedinom stoljeću slobode i neovisnosti.

Treći je napokon perijod u narodnom ekonomskom razvitku taj, kad država postaje pretežno industrijalnom. U tom se perijodu nalazi danas Velika Britanija. Još u pedesetim godinama iznosila je manufakturna produkcija Engleske preko 250 milijuna funti šterlina, dok je produktivna snaga njezine agrrikulture iznosila više nego dvaput toliko, dakle kud i kamo više nego dok je bila eminentno agrrikulturna. Tu imamo krasan primjer izmjeničnog utjecaja industrije i agrrikulture i njihove posrednice trgovine.

* * *

Da predjemo sada na naše odnošaje i naš gospodarski, industrijalni i trgovački razvitak. Spominjem, da ću se ovdje ograničiti samo na one krajeve naše otadžbine, koje nose ime kraljevina Hrvatske i Slavonije, što za to jer su mi ovi krajevi ponabolje poznati, a što za to jer oni imaju neku autonomiju, koja im po riječima današnje autonomne vlade zajamčuje slobodu, kakve već 800 godina nijesu uživali. Istinitost te tvrdnje ne ću ispitivati, naglašujem tek, da bi među uzrocima našeg ekonomnog zastoja ta autonomna sloboda igrala vrlo veliku ulogu.

Kušajmo najprije konstatovati današnje faktično stanje u našem ekonomskom razvoju.

Agrikultura je naša u prelaznom stadiju. Velik se dio naroda služi još prastarim sistemom, ostavlja na ime zemljište na ugaru, da mu se ne iscrpi. Samo je u nekim krajevima narod ovaj sistem napustio, te poprimio moderni sistem mijenjanja vrsti kulture na istom zemljištu i sistematičnog gnjojenja. U drugim je opet krajevima narod stari sistem napustio, a novi još nije proveo, barem ne prema svrsi.

Kod stočarstva spominjem samo kao karakteristiku, da još nigdje nije uvedeno timarenje blaga u staji, prem bi to bilo od prijeke potrebe,

otkako je diobom pašnjaka nestalo uvjeta, da se blago timari ponajpače na paši. Zadržan je dakle stari sistem pašnjaka, ali su mu znatno pogoršani uvjeti. Spomenem li da u nas nema sira za izvoz, da nema u trgovini mnogo traženih tovljenih volova, (iznimke su tako rijetke, da se ne mogu ubrojiti) a da se i u najplodnijim krajevima na blagu samom još uvijek može razabrati, koje je godišnje doba, osobito je li proljeće ili jesen. Mislim, da će po tom svakomu biti jasno, na kojem se stupnju nalazi ova glavna privredna grana našega naroda.

Ovčarstvo u gornjoj Krajini, na koje ju sama priroda upućuje, ograničeno je na produkciju — mesa! Vuna se može upotrebiti samo za seljačku kućnu industriju. U srijemskih je veleposjednika nešto bolje.

Predjimo na industriju. U tvorničarskoj industriji moramo istaknuti: produkciju tanina, parne pilane, mlinarsku industriju, tvornice opeka, dvije veće tvornice koža, jednu tvornicu prediva i tkanja, tvornice stakla, jednu tvornicu žigica. Jedna je strojarnica u Zagrebu, druga manja u Osijeku. Zatim ima jedna tvornica prepeka i čamotnih predmeta, po jedna tvornica parketa, štapova, kefa, metla, darovca i gunjeva, žeste i pjenice, špirita. Nadalje pivovara i tvornica slada u Zagrebu i njeke manje pivovare. Dvije tvornice papira, jedna tvornica cikoriije, jedna tvornica sapuna. Tvornica kundaka u Zemunu, tvornica salame u Varaždinu i Petrinji i tvornica stolaca u Varažd. Toplicama.

Koliko industrijalnih grana nije u opće zastupano a kolike su zastupane samo po jednom većem tvorničkom poduzeću! Koliko bi drugih industrijalnih poduzeća bez svake sumnje krasno uspijevalo!

Rudarska je produkcija u nas na najnižim granama. Koliko ima u nas ugljena a eksploatiše ga samo Vrdnički ugljenik, jer si je poduzetnik sam sagradio željeznicu. Svi ostali ugljenici leže ne-crpljeni, jer nema dovoljno komunikacija. S istoga razloga životari tek ono nekoliko talionica što ih imamo. Rudarstvo se vazda razvija uporedo s industrijom. Ne treba ni da spomenem, kako bi bilo od velike potrebe, da se kod nas producira umjetno gnjojivo i kako bi to djelovalo na agrikulturu. U moslavačkim rudnicima ima nafte, koja se još dosad ne iscrpljuje i ne rafinuje. Poznato je nadalje da sladovna repa kod nas ima više postotaka sladora nego u Češkoj; otkuda dakle to, da se nitko nije odvažio da osnuje tvornicu sladora koji se kod nas jako mnogo troši? —

Prema tome stanju gospodarskom, sasvim je prirodno, da su u ovogodišnjoj generalnoj debati proračunskoj i vlada i opozicija konstatovale, da u nas ima tek pokušaja industrijalnih. Jedan se pače zastupnik, Dr. Ratković, potrudio da pokaže razloge s kojih u nas industrija ne uspijeva.

Priznajem, da me je upravo ova površna i naivna saborska rasprava i ignorovanje ovakog životnog pitanja ponukalo da napišem ove retke.

* * *

U kojoj smo dakle fazi ekonomskog razvitka narodnoga?

Pošto smo već konstatovali, da u nas ima uspjelih pokušaja industrijalnih, koje istina izvode tudjinci, mislim, da mogu s pouzdanošću reći, da smo u prvom početku drugoga perijoda narodnog ekonomskog razvoja, koji sam označio u gornjim retcima.

I u trgovini javlja se već ljubomor protiv tudjinaca i ako se ni s koje strane ništa ne čini, da narod sam preuzme spoljašnju trgovinu.

Ogledajmo si dakle još i stanje trgovine. Kod izvanjske trgovine treba da spomenemo u prvom redu trgovinu drvi i to dužicama i bačvarskom robom, rezanom hrastovom gradjom drva u okruglom panju, tanihom i svinjsku trgovinu, koja je na žalost prošlih godina radi pošasti znatno pala. Konji se izvoze još jednako, ponajviše za mesarski nož. Eksportne trgovine sa žitaricama ima u Srijemu i Slavoniji, dok je u Hrvatskoj više importna. Vinska trgovina uslijed peronospore i filoksere gotovo je samo lokalna u koliko nije pače importna. Naglašujem, da nema sumnje, da će se produkcija vina za malo godina znatno opet umnožiti, da će napredovati vinogradarstvo, no ne bih se usudio ustvrditi isto i za pivničarstvo. Što znači napredak u vinogradarstvu bez napretka u pivničarstvu, znat će prosuditi svaki ekonom i trgovac. Šljivu našu kupuju tudjinci i suše, pa ona onda kroz tri, četiri posredovne trgovačke tvrtke tek dodje do svoga tržišta, gdje se uz visoku cijenu prodaje. Dakako da naš ratar ima od te visoke cijene tek presitni dio. Svjetski glas uživa samo slavonska suha šljiva; no, hvala nastojanju bosanske vlade a nemaru naše, već je i Bosna pretekla Slavoniju. Jabuka i kruška prodaje se svježa, jer naš svijet ne zna još iz nje praviti za trgovinu sposobno piće. Ne smijemo konačno da zaboravimo na peradarstvo i produkciju jaja.

Neke veće tvornice, istina, izvažaju takodjer svoju robu, ali kad se uvaži, da se ta ista roba u kud i kamo većoj mjeri uvaži, to se ne može o kakvom izvozu industrijalnih produkata gotovo ni govoriti. Izvažaju se dakle u ogromnoj većini sami agrikulturni i s njima svezani produkti.

Domaći industrijalni produkti ne podmiruju dakako ni iz daleka domaću, potrebu a o kakom njihovom izvozu ne može biti gotovo ni govora. Import sastaji naprotiv u samim industrijalnim produktima. U slabim se godinama uvoze i žitarice, osim toga vrsni inozemni sir, fina vina, i ini finiji agrikulturni produkti. To je sve dokaz, da bi u tom još mnogo mogli i morali učiniti.

Sve osobe, koje se u Hrvatskoj bave trgovinom čine 1.32% cijeloga žiteljstva. Ali ne valja zaboraviti, da se ogromna većina toga postotka bavi samo lokalnom trgovinom, a preko 51% od prije spomenutog postotka trgovinom sitničarske i mješovite robe. Najbolji dokaz kako je trgovina kod nas još slabo specijalizovana.

* * *

Predočih makar i u krupnim crtama stanje agrikulture, industrije i trgovine. Spomenuh kako je agrikultura daleko još od savršenstva, a naročito da se u njoj još ne opaža utjecaj industrije. Spomenuh i to kako je industrija još u povojima, te kako nije mogla da promijeni karakter trgovine, koja se još uvijek nalazi ponajviše u tudjim rukama, i napokon kako još jednako sva trgovina u glavnom stoji u izvozu agrikulturnih a uvozu industrijalnih produkata.

* * *

Isporedimo li naše ukupno ekonomsko stanje sa stanjem drugih evropskih naroda, morat ćemo priznati, da su malo ne svi u ekonomskom razvitku daleko napredniji. Treba dakle da nadjemo razloge, za što nije narod, sa starom kulturom, kraj izvrsnog geografskog položaja i poprečno

plodnog tla snažnije napredovao u svom ekonomskom razvitku. Mogao bih tu da kod svake gospodarsko i industrijalne grane spomenem posebne razloge njezinog slabog razvoja. Toga ne činim u jednu ruku za to, što bih time prekoračio opseg ovoga članka a u drugu ruku, što su ovaki posebni razlozi obično same posljedice općih i dubljih uzroka. Tako bih mogao spomenuti, da je među inim razlozima slabomu razvoju stočarstva krivo i negnojenje i nedrenažiranje livada. Nu ne treba tek dokazivati, da ovo propuštanje ima svojih dubljih razloga. Ako kojiput budem i spominjao ovakva propuštanja, ograničit ću se samo na najmarkatnija, za to da karakterišem sposobnost ili bolje nesposobnost onih, koji su to skrivili.

Isпитivat ću ovdje u prvom redu, zašto smo naročito u industriji tako zaostali. Ali kako se ekonomski razvoj, odnosno zastoje, ne može da otcijepi od općeg kulturnog i socijalnog razvoja, još se manje daje agrikulturni razvoj odijeliti od industrijalnog. Pokazao sam već naprijed uski kontakt njihov, te svezu koja napredak jedne veže s napretkom druge.

Prvi razlog našem ekonomnomu zastoju treba tražiti u prošlosti. Naš narod već otprije rascijepan, zaustavljen bi turskim invazijom sasvim u svom napretku. On je bio kroz stoljeća vojnikom. Da se u takvim prilikama industrija u opće nije mogla razviti, pojmit će svatko, kao i to, da ratarstvo nije moglo napredovati. Pojmljivo je zato, da ni trgovini nijesu cvale ruže. Kako je dakle u opće u kulturnom razvoju nastao opći zastoje, tako nije napose ni u gospodarskom bilo bolje.

Jedva što se onaj dio naroda našega, Hrvata i Srba, što stanuje u Hrvatskoj i Slavoniji, oteo Turcima, pobrinuše se njegovi evropski susjedi, da se taj narod ni u buduće ne razvije svom svojom mladenačkom snagom. A kad je i do nas dospio narodnosni pokret, zahvati on samo našu onda sasvim odnarodjenu inteligenciju te ona prihvati narodne forme. Zanos onih dana učini, te preporoditelji preko noći stvorise ilirsku literaturu. Da su Ilirci mislili i na ekonomski razvoj, dokazom je, što su utemeljili gospodarsko društvo i prvu hrvatsku štedionicu, a lako je pojmljivo, da na industriju nisu mislili. Godina 52. stiša na brzo ilirski zanos. Generacija Štrosmajera i Račkoga braneći narod diplomatskim putem (prema vani), kao što su ga Ilirci branili oružjem i pjesmom, držala je da treba (iz nutra) s temelja početi a osobito na prosvjetnom polju. Tako je nastalo geslo: prosvjetom k slobodi. Ona je generacija mislila: bude li narod prosvijeteljen, to će se i osloboditi, te će i ekonomski napredovati. Napokon dodje vrijeme, gdje je najmoćnije uplivala na javno mišljenje, a osobito na niže slojeve i na mladež Starčevićeva škola. Ne trebam tek spominjati, da je to ekskluzivno pojava politička i to u najužem smislu ove riječi. Prije svega politička sloboda a sve drugo, pa i ekonomski napredak, doći će već samo po sebi. No kako je istina, da i prosvjeta i sloboda i te kako utječu na ekonomski razvoj naroda, tako je istina i to, da ne samo ni jedna od ovih za sebe, već ni obje zajedno nisu dovoljne da narod unaprede. Potreban je tu još i direktni ekonomski utjecaj, ne obazirući se na to, kako obratno ekonomski razvoj unapredjuje i prosvjetu i slobodu.

Dok ja prva od spomenutih struja zaista krepko provodila svoje načelo: prosvjetom k slobodi, to Starčevićeva struja nije narod ni za korak bliže k slobodi primaknula. Jedino je i onako malobrojnu inteligenciju politički rascjepkala, u čem su ju dakako srpski agitatori revno pomagali. U seljačkom pak najbrojnijem i najzdravijem življu hrvatskog

i srpskog naroda nije upravo radi te svoje političke jednostranosti mogla da uhvati duboki korijen, kao što niti ikoja druga stranke prije nje. Uz to jo ta stranka tjerala samo politiku odozgo, te je medju narod zalazila samo pred izbore.

Kako je negdašnja narodna stranka i njezina baštinica obzoraška stranka, posvema ignorovala mladež, tako je Starčevićeva stranka naprotiv svojim lih političkim a k tomu često i dogmatičkim i izrabljujućim smjerom mladež upravo odvrćala od slobodnoga mišljenja i svakoga ozbiljnoga rada i naobrazbe. Iz pravaške i obzoraške opozicije posta, sjedinjenjem patriota, koalirana opozicija.

Spomenuo sam naročito samo oporbene stranke jer one bez sumnje jače i snažnije djeluju na javno mnjenje i na odgoj naroda nego ista vlada. Opozicija treba da bude narodna vlada te treba da u duhu svoga ne samo političkog nego i kulturnog i socijalnog i ekonomskog programa odgaja narod. Ona treba da bude svestrana, a taki treba da bude i njezin utjecaj na narod.

* * *

Sa opozicijone se strane predbacilo vladi u ovoj generalnoj saborskoj proračunskoj raspravi, da je ona kriva, što je u nas industrija tako slabo razvijena. Da obrani vladu stao je zastupnik Dr. Ratković ispitivati uzroke s kojih da u nas industrija ne cvate. Našao je, da nam ne dostaju dva uvjeta i to prvo: veća gustoća žiteljstva i drugo: veća inteligencija toga žiteljstva. Do prvog je zaključka došao spomenuti zastupnik tim, što je našao, da samo u gusto napučenim krajevima ima veće industrije. Umjesto da zaključi, da su ti krajevi za to tako gusto napučeni, jer im industrija daje uvjeta za život, koje agrikultura sama tolikim ljudem ne bi mogla dati, izveo je g. zast. obratno, da kod nas ne cvate industrija zato što nema u nas tako gustoga pučanstva. Misli li možda g. Ratković, da se industrija samo za to razvija u krajevima sa gustim pučanstvom, što su tamo radi prenapučenosti jevtinije radne sile? Zar mogu radne sile biti još jevtinije nego u nas, gdje u nekim krajevima ljudi za 20 ili 30 novčića cijeli dan rade (bez hrane op. ur.). I druga tvrdnja g. Ratkovića, da naš narod nije dosta inteligentan, ne stoji. Poznato je, da naši seljaci rade ča u američkim tvornicama. Zašto dakle da te ruke samo za domaće tvornice ne bi bile dosta inteligentne? Pa zar napokon u sadašnjim domaćim tvornicama ne rade većim dijelom domaći ljudi? Priznat ću rado, da za nake industrijalne grane treba vještih radnika, no zar je samo strah pred tudjincima naše ljude odvrćao od industrijalnih poduzeća. Osim toga postaju tvornice uslijed sve većeg usavršivanja strojeva, to manje ovisne o radničkoj plaći. Složit ću se sa g. zastupnikom u tom, da je potreban stanovit stupanj inteligencije u onom razredu iz kojega se rekrutira kapital i poduzetnici, a to je stalež inteligencije.

* * *

Naša inteligencija ne stoji još na onom nivou, a da bi potrebu industrije u opće potpuno shvaćala. Nema u nje smjelosti ni poduzetnosti,¹⁾ nema ono bistro oko, koje će odmah naći prilike za takovo

¹⁾ A kad bi je i bilo u pojedinaca ne bi mogla rad javnih prilika navlastito komunikacija i radničkih zakona uspijevati. Imamo primjera, gdje se je tudji kapital angažirao, pa je ipak uza svu spremnost i odličnu upravu propao rad javnih prilika op. ur.

poduzeće te koje će znati prosuditi rentabilitet takovog poduzeća. Kriv je tomu u prvom redu naš zastoj u prošlosti. Razvijajući se ta inteligencija u novije vrijeme brzo, nije imala kada da prokuha ideje, koje su redovito do nje doprle, kad su već u drugim narodima izgubile aktuelnost. Nije onda ni čudo da nisu ostavile dubljih tragova. Utjecaj je njihov redovito bio samo spoljašnji. Samoniklih ideja u nas je malo, jer je inteligencija, videći golemi napredak drugih naroda, obim rukama posezala za tuđim naprednijim. Primala je sve što je tuđe bez izbora. Prirodno je stoga, da se od ostaloga konzervativnoga naroda otcijepila. Stala je taj narod pače i prezirati, te se je i u tom pridružila shvaćanju tuđinaca, kojih je kulturu primila. Pomislite si ovakovu nedoraslu inteligenciju bez oslona u narodu, pomislite još k tomu, da je dobra polovica te inteligencije službena, a i službena i neslužbena u svakom poletu i napretku sprečena svojom nesposobnošću i tuđinskom premoći. Jeli čudo, da je takova inteligencija postala već apatična prema svemu?

* * *

Kraj despotizma i nepatriotizma vlade nastaje to veća dužnost za opoziciju. Spomenuo sam već, kako bi ona trebala da bude narodna vlada a kao takova i svestrana radnica u narodnom životu. Spomenuo sam i to, da je njezin utjecaj na mladež i na puk na ekonomskom polju bio jednak ništici u koliko ga još nije svojim političkim izrabljivanjem odvrćala od njega. I opozicija je dakle kriva, što se potreba industrije u nas ne shvata onako, kako treba. Opozicija nije ekonomskim pitanjima, a naročito industriji posvećivala dosta pažnje. Ona nije narod ekonomski odgajala. Ako i je istina, da je radeći ponajpače za političku slobodu narodnu htjela da unapredi posredno i gospodarstvo i industriju i trgovinu, istina je i to, da mi još uvijek nijesmo politički slobodni, a valjda to još ne ćemo tako skoro biti.

A što dotle? Zar da narod dotle ekonomski propada, kao što je dosele propadao? Zar napokon ne treba narod i ekonomski pripravljati za slobodu? Ili zar se to može, što je opozicija u tom obziru uzradila, nazvati sistematičkim i ozbiljnim gospodarskim radom? Zašto opozicija nije odgovorila Dru Ratkoviću? Zašto nije dokazala u jednu ruku neosnovanost tvrdnja njegovih, a u drugu ruku sukrivnju vlade u tom, što nije inteligencija dorasla svojoj zadaći? Zašto je opozicija ignorovala onu jedinu pametnu Gavranicevu, da je u nas unosnije lihvarstvo nego industrija, a bit će i udobnije, pa da je to jedan od uzroka s kojih industrija ne napreduje. Zašto je opozicija ignorovala navode Švarcove o uzrocima opće agrarne krize? Zašto je ona umjesto da te razloge svede na pravu mjeru te da pita vladu, što je ona učinila, da posljedice tih uzroka ublaži, zašto je ona to naprosto ignorovala te pače na usta jednog člana izjavila da to ne spada pred sabor. I ovi uzroci opće agrarne krize i oni uzroci naše posebne gospodarske krize poradi uskog međusobnog kontakta i utjecaja između agrikulture i industrije, slabeći agrarnu produkciju našu, slabi posredno i industriju, a isto tako i trgovinu. O agrarnom se zakonodavstvu u nas naprosto nije ni govorilo. Gdje je i kada je opozicija razvila svoju gospodarsku politiku? Zar možda u Božjakovini? Što su učinila naša gospoda u agrarnom zakonodavstvu?

* * *

No gle! Malo da ne zaboravih na najnoviji zakon Dra Derenčina i drugova o ograničenju ovršnog prava. Razgledajmo ga malo! Taj zakon bi imao i natrag djelovati t. j. imao bi se odnositi na sve tražbine i dugove, što su nastali prije kreposti novoga zakona. Ne osvrćući se na etični i moralni momenat njegov, ispitat ću, da li bi taj zakon koristio izbornicima, na koje su gospoda očito mislila... Ja tvrdim, da bi taj predlog, kad bi se onako prihvatio, kako je predložen, prouzročio opći financijski krah. Dr. je Derenčin dobro znao, da naša većina ne smije da prihvati predlog, kojim bi oštetila erar, te je s te strane bio siguran, pa je htio da pokaže narodu, kako bi opozicija radila, da je na vladi. Tu je g. Derenčin zajedno sa onim članovima opozicije, koji su predlog potpisali, zaboravio, da su privatne tražbine veće od javnih, te kako među ovima tražbine pokrajinskih redovno lihvarskih štediona zauzimaju prvo mjesto. Zaboravio je, da su te tražbine većim dijelom mjenične. Tu su dakle obvezani ne samo prihvatnici već i trasanti i indosanti ili t. zv. žiranti. Tekar u najnovije vrijeme, kad su obvezanici stali prenositi svoje zemljište na ženu, da se ovako prevarom oslobode duga, davaju ove štedione zajmove većinom samo uz uknjižbu založnog prava na nekretnine seljaka glavnog dužnika, dok su se prije oslanjale lih na solidarno jamstvo t. zv. žiranata. Bez obzira na to, što su glavnim dužnicima koli posredni izbornici (koji plaćaju 5 f. poreza) toli i neposredni (koji plaćaju 30 odnosno 15 fr. poreza) zaboravila su gospoda da t. zv. žirante sačinjavaju bez iznimke upravo imućni ljudi, koji su redovno i direktni izbornici.

Ističem ovdje, da u blizini provincijalnih štediona gotovo nema čovjeka, koji ne bi bio obvezan bilo kao prihvatnik, bilo kao trasant, bilo kao indosant. To dakako vrijedi samo za one krajeve, gdje se već duže vremena etablirala koja pokrajinska štedionica, a poznato je, da ove gotovo samo seljačtvu uzajmljuju.

Vjerovnici videći, da im prijete pogibao od zakona, kojim se ograničuje ovršno pravo na neki minimum, pošto mnogi dužnici nemaju ni taj minimum a drugi opet ne mnogo više, zatražili bi u dospjelosti bezuvjetnu isplatu od ovakih dužnika.¹⁾ Ovi redovno na više strana obvezani u današnjim žalosnim agrarnim prilikama, ne bi mogli da isplate duga. Došlo bi do tužbe. Dug bi morali platiti žiranti. Nu kako da dodju ti žiranti, koji su također na više strana obvezani, do novaca? Čim da plate dug, za koji su jamčili? Provincijalna štedionica, a i privatni vjerovnici ne će i ne mogu da čekaju, jer im prijete pogibao od novog zakona. Došlo bi do ovršne prodaje žirantovih zemljišta. Ovi opet da se kako tako namire proveli bi ovršnu prodaju akceptantova zemljišta.

Sve bi se to dogodilo još prije nego što bi novi zakon stupio u krepost. Uslijed ogromne ponude zemljišta, a neznatne ili nikakve tražnje, izgubila bi ova za te krize svaku vrijednost. Sve bi dakle ove ovrhe ostale bilo djelomice bilo sasvim bezuspješne. Pošto bi se i štedovni uloženi u ovim štedionama urgirali, nastao bi u svim provinc. štedionama sveopći krah, a radi poslovnih sveza, što ih ove imaju sa većim domaćim novčanim zavodima, povukle bi i ove za sobom.

To bi dakle bile posljedice natražnog djelovanja zakona, što ga je predložio Dr. Derenčin sa drugovima.

¹⁾ Specijalno ovom slučaju dalo bi se ma i naredbenim putem predusresti, nu tad bi ipak nastao krah kod t. zv. žiranta i kod novčanih zavoda. Op. ur.

Uništio bi posredne i neposredne izbornike, kojima se imalo pokazati, kako bi opozicija štitila male porezovnike. Taj postupak najzgodnije bi nazvao neuspjelim korteškim knifom. Karakteristično za zanimanje i razumijevanje, kojim se u nas prati parlamentarni rad a ne manje i za poznavanje vjeresijskih prilika u narodu jest upravo činjenica, da se osim »Narodne Misli« nijedan list, o tom velevažnom zakonskom predlogu nije kritički izjavio. Madjaronski listovi prepavši se očito novog načina agitacije svojih protivnika uvukoše dušu u se. Vidi se dakle, da ni oni ne shvatiše dosegom tom predlogu.

Nu vratimo se Dru Ratkoviću. On je jedini nastojao da pitanje industrije svestrano ispita, dok su drugi samo svoje primjedbe dodali. Dr. Ratković nije direktne pobijao stanovište opozicije, da je na ime sloboda preduvjet ekonomskom napretku, no htio je da prikaže, kako mi ni slobodni ne bismo mogli razviti znatnije industrije. Istu je svrhu imala primjedba Gavranićeva o unosnosti lihvarstva. A i Dr. Švarc je, svojim razlaganjem o općim uzrocima agrarne krize htio, odbijajući tim od vlade svaku krivnju radi propadanju našeg seljaštva, da pokaže, kako se ni promjenom sistema ni najvećom slobodom ne bi moglo našem seljaštvu pomoći.

Činjenica, što je opozicija izazvana od protivnika u ovakovom momentu, gdje joj je upravo moralna dužnost nalagala, da progovori opširno i temeljito o ekonomskim pitanjima te tako i protivnike pobije i svoje državno-pravno stanovište utvrdi, ipak sve te protivničke razloge ignorovala a sa prvim zakonskim predlogom u zaštitu seljačkog stališa potpuni »fiasco« doživjela, dokazuje nam na žalost, da se ni ona u ekonomskim pitanjima nije znala dići nad općeniti nivo naše inteligencije. Ili se možda stidila da prizna i svoju sukrivnju, što se u našoj inteligenciji ne posvećuje dovoljno pažnje ekonomskom razvoju? Zar ne bi tim priznanjem samim pokazala, kako će u buduće da svoju pogrešku ispravi. Ili se možda opozicija bojala da dirne u lihvarsko pitanje, jer bi tim mogla da izgubi one svoje pristaše, koji se lihvarstvom bave. Trebalo je pristaše drukčije odgojiti, trebalo je njihovi želju za stjecanjem u drugu kolotečinu navrnuti. Trebalo ih je uputiti na ekonomsku, gospodarsku, industrijalnu i trgovačku privredu. Trebalo je u njih razviti smisao i razumijevanje za tu ekonomsku privredu. Kod patriota bilo bi joj to laganim ali sistematičnim radom, a osobito i živim primjerom lako i brzo pošlo za rukom, a za one, koji samo zato uz nju pristaju, da budu pošteđeni od njenog žigosanja, da mogu svoj gadni ali unosni posao tjerati bez prigovora; zar da radi takih ljudi čitava stranka postane sukrivcem takih zločina? Što je opozicija dosada učinila, da stane na put lihvarstvu? Zašto ga nije žigosala u saboru i u svojim dnevnicima. Zašto nije radila o tom da se promjeni naš zakon o lihvi po kojem je lihva dopuštena. Zašto nije radila o tom da se mjenica, koja je stvorena za trgovački promet izluči iz prometa seljačkoga. Seljaku sasvim prirodno nemogu pomoći kratki vjeresijski rokovi. Seljačke se investicije ne isplaćuju tako brzo kao trgovačke; seljak treba dugu hipotekarnu vjeresiju. Mjenica svojom samo formalnom valjanošću, svojim kratkim rokovima, apstrakcijom od titula, i tim što se kamati unapred odbijaju odglavnice te napokon neumoljivim ovršnim postupkom, upravo je najviše doprinijela, da je lihvarstvo procvalo medju neukim našim seljačkim pučanstvom. Zašto nije opozicija unapredila preventivna sredstva kao jevtini kredit i dizanje ekonomskog blagostanja. Ili zar toj svrsi služe

kojekakvi vjeresijski židovski zavodi, u kojima su opozicioni zastupnici članovi ili pače predsjednici upravnoga vijeća? Dr. se Derenčin pravom narugao vladi, koja misli, da je izdanjem knjižice o udrugama po Reifisenovom sustavu svoju dužnost ispunila! Nu šta je opozicija dosele učinila, da te udruge privedu u život? Zašto ona nije te udruge popularizovala? Zašto nijesu članovi njezini, koji žive među seljačkim življem, već odavna te udruge osnovali i pribavili im jeftin kredit kod velikih opozicionih novčanih zavoda? Ne bi li realizacija ovakih udruga upravo podrezala korjen lihvarstvu? Ili zar je opozicija čekala, da te udruge provede mađjarska vlada, te da tako naš jedini neovisni i slobodni stališ i ekonomski ovisnim učini, te tako i njegov otpor protiv mađjarske državne i narodnosne ideje u zametku uguši.

Evo kuda vode obziri — ti najsjegurniji znaci degeneriranja stranke — i vječito prekapanje po pergamenama, da dokažeš pravo naroda na slobodu i zapostavljanje svega drugoga toj težnji. Opozicija trebala je da učini lihvarstvo osebinom mađjarskom, a ovako kao da je svojim obzirima spram pojedinih svojih članova našla i opet »dodirnu točku« za zajednički rad s mađžaronima!? Šta je opozicija, koja je veliki obrt ignorovala, učinila za mali? Dužnost njezina, da domaćem malom obrtu omogući konkurenciju sa velikim obrtom, tim je veća bila, pošto je gotovo sav veliki obrt u tuđim rukama. Što je ona učinila da paralizuje premoć velikog obrta, koja se sastoji u raspolaganju s velikim kapitalom.

Zašto nije n. pr. uvela obrtničke udruge po sustavu Schulze-Delitzschevu? Zašto nije uvela kreditne obrtne udruge i udruge za nabavu sirovina, kojima se drugdje postiglo, da mali obrtnik može da sirovine nabavi uz istu cijenu kao veliki? Zašto nije uvela magazinske udruge, koje će u jednom zajedničkom magazinu nuditi na prodaju produkte raznih malih producenata. Za sve te vrsti asocijacija trebalo je u malog obrtnika probuditi razumijevanje i volju i upravo aktivno sudjelovati kod stvaranja takih udruga. Ili zar opozicija očekuje, da će mađžarska vlada sve to izvesti, a sve u ime mađjarske državne ideje?

Ovdje moram spomenuti, da su si obrtnici u Zagrebu prisiljeni nuždom stvorili neke asocijacije — nu je li to dovoljno? Ne bi li po svim gradovima takih asocijacija trebalo, a ne bi li bilo od prijeko potrebe, da ih osniva baš opozicija, jer je razlika, da li stvaranju takvih udruga kumuje patriotizam i ljubav prema narodu ili samo puki interes jedne klase toga naroda. Podje li se ovakim neradom dalje, zar ne ćemo izgubiti sve uvjete državne i financijalne samostalnosti? Ako se ovakvo kotrljanje nizbrdice ni političkom samostalnošću ne bi dalo sastaviti, koliko onda vrijedi čitava državopravna borba opozicije?

Kritizovati rad vlade nije jedina zadaća opozicije. Ona treba da kao narodna vlada ispravlja pogreške i propuštanja, grijehe i zločine mađžaronske vlade, te da upornim i svestranim radom paralizuje pogubni rad odnosno nerad mađžarona. To je naša opozicija propustila upravo na onom polju, koje je za narod najvažnije.

Pokazao sam, kako opozicija u ekonomskim pitanjima ni užu zadaću kritike ni odgoj inteligencije nije shvatila. Dokazao sam, da je ona tek dijete naše inteligencije i da se nije znala da uzdigne nad poglede njezine, premda bi vodje trebali da stoje visoko nad vojskom.

Nijesam ipak svega toga iznesao u kakvoj zloradoj namjeri. Nijesam toga učinio, da grdim »stare«, već za to da mladje upozorim na nedostatke starijih patriota, ne bi li oni drukčije shvatili i provodili svoje

dužnosti. Neka mladji posvete veću pažnju ekonomskim pitanjima a naročito industriji, koju naša inteligencija još uvijek bagateliše. Neka shvati kako opozicija, kraj tudjinske i izdajničke vlade treba da bude svestrana i kako ona svoj ekonomski program treba da provadja, a ne tek markira ili — da ga u opće nema . . . Pokazao sam, kako je ta dužnost opozicije to veća kod naroda, koji se nalaze tek u početku onoga perijoda, gdje počinje proces pretvaranja ekskluzivno agrikulturne države u industrijalnu. Pokazao sam, kako se ta dužnost opozicije podvostručuje, kada narod u ovako važnom prelaznom stadiju trpi od užasne agrarne krize, koju su prouzročili, što razlozi opće svjetske gospodarske krize (hiperprodukcija žitarica, razvijene komunikacije, te po tom padanje cijene žitaricama; moderno novčarstvo i vjeresija u savezu sa slobodšinama seljaku podijeljenim) što opet razlozi naše specijalne krize (razriješenje urbarkoga veza i nesretni prelaz od kolektivnog na individualno vlasništvo; činjenica, da se 56% svih naših javnih dohodaka izvan Hrvatske troši, pa i elementarne nesreće i nepogode). Napomenuo sam kako bi se posljedice te krize dale oslabiti razumnim asocijacijama i energičnom i naprednom gospodarskom politikom i napokon prospješivanjem i pogodovanjem industrije. Pokazao sam, kako uzroci, radi kojih se kod nas ne razvija industrija ili u opće ne stoje ili bi se uz zdušan rad za kratko vrijeme ukloniti dali.

O pripravi za rad u narodnoj politici.

Piše Stjepan Radić.

II. Politički karakter.

Zaista smo svi više ili manje zamijetili dvije vrsti pojava, koji našu politiku prikazuju kao nešto posvema osebujna.

Prva je vrst pojava općenito sumnjičenje svih političara — pak i njihovih vidjenijih pomagača — da su u »nečijoj službi«, da su »nečije orudje«.

U narodu je to sumnjičenje postalo uvjerenjem i danas će svaki sejak priseći na to, da su madžaroni narod prodali, i da su gospoda uopće vazda pripravna prodati i narod i domovinu. U madžaronsko dakle izdajstvo vjeruju, a »pozicijalnoga« se boje.

I gospoda sama ne vjeruju jedan drugomu. To je došlo tako daleko, da se i »najstalniji« pristaša kojemugod stranke vrlo kompromituje, kadikad i »uništi« već samo tim, što je govorio s kojim političkim protivnikom. Umjesto da se od toga »stalnoga« očekuje, da će »preokrenuti« protivnika, drži se zanj, da će njega protivnik »dobiti« (ne »preokrenuti«, što bi značilo, da će ga uvjeriti). A »dobiti« znači — kupiti . . .

Dakle i po narodnom uvjerenju — za madžarone — dotično strahu — za »pozicijonalce« — i po mišljenju same gospode, inteligencije, naša je politika puko trgovanje ili, kako se uobičajilo govoriti, prevrćanje kabanica. To je prešlo i preko granica Hrvatske, te u najnovijoj — i po najboljoj — političkoj povjesti Evrope od 1814—1896 od Ch. Seignobos-a čitamo na strani 517:

»U Hrvatskoj unonističku stranku, koja bijaše sklopila nagodbu od 1868 optužiše, da se je prodala Mađžarima i da monopolizuje sve službe.«¹⁾

Druga je vrst pojava potpuno nerazumijevanje stranoga svijeta za sve naše tužbe i jadikovke proti mađžarskomu nasilju, što ga provode hrvatski sinovi.

Počnimo govoriti o nezakonitim izborima. Stranac nas pita: Tko sastavlja listine; tko je u reklamacionom odboru; tko riješeva reklamacije: tko su napokon ti protukandidati, ti upravni činovnici i ti svi izbornici? Mi odgovaramo: Hrvati, gospodine, — Hrvati. — A stranac se krsti: E, pa što onda govorite o mađžarskom nasilju? — Znete, to vi ne možete razumjeti, jer u nas ban imenuje sve činovnike, a bana imenuje mađžarski ministar predsjednik — Dobro. Ali je ban odgovoran saboru. — Jest odgorovan, ali tu su mađžaroni u većini. — A tko su ti mađžaroni. — E, to su Hrvati, pak t. zv. Srbi. — Sad istom, kad razgovor dodje na Srbe, za koje »svjestan« Hrvat bez zazora tvrdi, da svi služe Mađžarima, a uzvrpolji se, kad mu stranac pokaže da eto i svi Hrvati — najme svi, što imadu kaki službeni položaj — služe Mađžarima, sad istom postaje za stranca sve nejasno i zamršeno. I znate li, kaki je na koncu dojam u svakoga, tko poduže govori o našim unutrašnjim prilikama? Takov: Ili ti Hrvati pretjeruju govoreći, da u njih nema gotovo nimalo Mađžara, ili su to sve sami — lupeži bez uvjerenja i bez poštenja. Ovo je drugo redje. Redovno nas stranci drže za »oduševljene« patriote, kojima su ruke vezane mađžarskom (ne mađžaronskom) većinom, koje mi tobože ne ćemo da priznamo u svom narodnom šovinizmu, radi kojega tvrdimo, da u Hrvatskoj nema Mađžara.

Pred tom dilemom našao se i spomenuti pisac Seignobos (Senjobo) pišući o hrvatskoj političkoj borbi četrdesetih godina. Videći iz izvora, da Turopoljci rade vazda s Mađžarima, morao je misliti ili da su to plaćenici ili da su — Mađžari. On je prihvatio ono posljednje, te na strani 389.²⁾ piše (prikažavši uspjehe, dotično provokacije Mađžara): »Hrvati odgovoriše proglašenjem hrvatskoga jezika jedinim jezikom zemaljskoga sabora zagrebačkoga i uskratom prava, da na saboru učestvuju Turopoljci, mađžarski seljački plemići naseljeni u Hrvatskoj.«³⁾

Stranci uopće drže, da nam Slavenima nije jasna ideja narodnosti. Dovoljno je pogledati na spor hrvatsko-srpski — da ne spominjemo bošnjaštva, slavonska, Bunjevaca, Dalmatinaca itd. — na opreke medju Rusinima i Poljacima, Poljacima i Česima (u Šleskoj), Česima i Slovacima (u Moravskoj, osobito istočnoj), a da im damo pravo. Ako i u čem, u tom svi stranci govore i pišu istinu. Nama Slavenima nije još jasno, da je narodna ideja nešto pozitivna, da se ona izražava u težnji za narodnom individualnošću na svim područjima misli i života, a nipošto u zadjevicama vjerskim ili u nadmetanjima plemenskim. Naš je nacijonalizam još odviše nerazvijen, mi smo još vazda više masa nego narod i za to nas jedino broje a nipošto ne uvažuju...

¹⁾ En Croatie le parti unioniste qui avait fait le compromis de 1868 fut accusé d' être vendu aux Magyars et de monopoliser toutes les fonctions.

²⁾ Les Croates repondirent (1845) en déclarant le croate seule langue des États provinciaux d'Agram et en retirant de droit de prendre part aux États aux Turopoles, payans nobles magyars étables en Croatie.

³⁾ Histoire politique de l'Europe contemporaine-Evolutions des partis et des formes politiques 1814—1896, par Ch. Seignobos (Armand Colin et Cie., Éditeurs, 10 fascicules, 814 pages, prix 10 francs).

Tudjinci dakle sav metež i sva protuslovlja u slavenskoj politici tumače tim, što nas proglašuju — a prema tomu se i vladaju prema nama — pukom etnografskom masom ili drugim razumljivijim riječima, inferiornom, besvjesnom rasom.

U tom je sudu tudjinaca i previše istine. Ali ostavimo to za zada i vratimo se na ono, kako mi sami o sebi sudimo.

Mi sami — Slaveni uopće, Hrvati napose — sve zapletaje svoje politike, sve promjene i sve nevolje i neuspjehe tumačimo tako, da sami sebi poričemo svaki bilo politički značaj, bilo svaku političku spremu. Strossmayeri su »prodane mješine«, a Starčevići »zavidni smušenjaci«. Rauchi i Živkovići su eo ipso — već unaprijed — mameluci i »tudje orudje«.

Naša je dakle politika po sudu samih nas ili »madžaronska podlost« ili »slavoserbska petlania« — bolje »izdaja« — ili »stekliška zasukanost«.

Prema općenitom i ukorenjenom mišljenju i uvjerenju svaki je unionista ili madžaron više ili manje »veći Madžar od Madžara samih«; svaki neodvišnjak ili »slavoserb« je prevrtljivac, a svaki pravaš ili »stekliš« — ludjak.

U pojedinostima javno se mišljenje može prevariti. Ono može krivo osuditi pojedince. U cjelini ono vazda dobro sudi.

Prema tomu mišljenju našim političarima fali bilo patriotizam, bilo stalnost, bilo razboritost.

Mi ćemo reći, da im redovno — o iznimkama ne govorimo — manjka sve to troje.

Jedino ćemo te riječi malo razjasniti: u naših političara nema redovno, ni demokratskoga patriotizma ni stalnosti ni razboritosti u sredstvima.

Drugim riječima: U njih nema razvijenoga političkoga karaktera. A što je to politički karakter?

U prvom članku napisasmo, da to našem društvu čudno zvuči, kad se zajedno spoje te dvije riječi: politika i karakter; nastavismo, da se u nas — pa i drugdje — uobičajilo govoriti o političkoj prevrtljivosti i spretnosti; upozorismo, da je to mišljenje došlo i ostalo iz dobe, kad nije bilo narodne politike, kad su politikom ravnali samo t. zv. »viši interesi«.

Završismo oznakom političkoga karaktera u iskrenosti i stalnosti.

Iskrenost označismo takvim svojstvom političkoga karaktera, koje se najprije opaža i koje jedino radja povjerenjem ili barem približenjem. Stalnost označismo kao bitnost političkoga karaktera. O njoj i malo podulje progovorismo. Naglasismo, da je politička stalnost samo onda krepost, kad je vjerna idealima narodnim i sredstvima moralnim. Tim smo riječima zapravo podali definiciju političkoga karaktera, ali se ta definicija na prvi mah ne otkriva, jer nam nije bilo ni na umu, da na tom mjestu politički karakter definujemo.

Ali sad nam valja odgovoriti na to pitanje, što je to karakter uopće, a politički karakter napose. Ističemo, da naša definicija ne će biti filozofska, jer filozofije premalo znamo i jer je filozofija — po našem uvjerenju — osobito njemačka, još uvijek previše spekulativna, apstraktna i gotovo sofistička. A politika je realizam i živa, neumoljiva zbilja.

Po našem mnijenju karakteran je svaki čovjek, koji imade neki ideal, koji nastoji da oživotvori. Prema tomu, kako je taj ideal i kakva su sredstva, razlikujemo — i u običnom životu — dobre i zle karaktere.

A prema onomu, s koliko ozbiljnosti i s koliko ustrajnosti nastoji taj i taj, da svoj ideal dostigne, govorimo o karakteru jakom ili slabom.

Sukromni, privatni karakter može dakle biti dobar i zao, jak i slab.

Politički karakter može biti samo dobar i samo jak, t. j. tkogod ulazi u politiku treba da teži za ciljem uzvišenim, dobrim, i da za njim teži ozbiljno i ustrajno.

To je prva razlika, ali nije ni jedina, ni glavna. — Da vidimo.

U sukromnom, privatnom životu često susrećemo ljude, koji se nastoje svom cilju primaći s »oduševljenjem«, t. j., koji o svom cilju neprestano govore, koji iskreno čute, iskreno se oduševljavaju govoreći o tom cilju, ali i sami slabo cilj svoj razumiju, a još slabije zanj rade. Mi za takve ljude velimo, da su to »ljudi dobre volje«, ali s premalo inteligencije i s premalo ustrajnosti. Nazivljemo ih »slamom«, koja brzo plane, ali ne ostavlja žeravice. I u istinu, prvi i najobičniji tip ljudi, karaktera, jesu »slamnati karakteri«. Osebina je njihova, da ih najlakše upali iskrica — vinska.

Na prvi mah je očito, da taki »slamnati karakteri« nipošto nisu za nikakvu politiku, a po gotovo da nisu za politiku narodnu.

Medju te »slamnate« spada osobito naše »svijesno gradjanstvo«.

Druga vrsta ljudi, karaktera, jesu taki, koji »lijepo« govore (pametno), ali slušatelji vazda sumnjaju o tom, da tako i osjećaju, da im riječi u istinu »idu od srca«. I ti najradije razvijaju svoje ideje za stolom ili — u četiri oka.

To je naše »savjesno činovništvo«.

Ali ima ih i takih, što su spremni da »djeluju«, da učine nešto velika«, da dapače »umru« za dom i za rod. Samo ne znadu ni kako, ni za što . . . Ti su medju mladim svijetom. I oni su »ratoborni« redovno iza kapljice . . .

Jedni dakle »gore«, ali brzo ugasnu. Drugi govore, ali ne govore »od srca«. Treći »umiru«, ali nikada ne umru — za domovinu.

U prvih pretiče srce, u drugih misao, u trećih volja. Ali prvima fali misli, da srce uredi i volja, da misao provede. Drugima manjka osjećaj, da misao drži budnom, a volja, da je pretvori u djelo. Trećima napokon nedostaje duboka osjećaja, koji ne bi ni »karijera« iskorjenila i široke misli, koje ne može ni »kancelarija« ograditi.

U kratko: Svi ti sukromni karakteri nose obilježje nesredjenosti, jednostranosti, manjkavosti. A politički karakter treba da bude posvema uredjen, cjelovit i potpun. Tim se ponajviše i razlikuje od značaja pivatnoga.

Govoreć o privatniku mi se zadovoljavamo, ako u njega nadjemo bilo »dobro srce«, bilo »zdravu pamet«, bilo »željeznu volju«.

Od javnoga čovjeka mi tražimo to sve troje i to s punim pravom:

U »dobrom srcu« političarevu nailaze odziva sve narodne nevolje i boli. Ali njegov »zdrav razum« znade odijeliti što je najpreče, najpotrebnije. A »željezna volja« to najpreče umije da provede.

Politički dakle karakter treba da skuplja u jednu cjelinu svu toplinu dobrote, sav sjaj inteligencije i svu snagu volje.

O inteligenciji ćemo govoriti opširno i snatanko u članku o političkoj naobrazbi. Volja je opet samo prirodna posljedica dobrote i inteligencije: Dobrota joj je izvor, inteligencija joj ukazuje sredstva i cilj.

Ovdje nam dakle preostaje samo dobrota.

Govoriti o dobroti u politici! Čudno, romantički, umišljeno, idealno, ludo, djetinjasto, i kako sve nije. Zar ne?

Pa ipak za narodnoga političara nema važnije stvari, važnije i stvarnije.

U oči fakta, da narod, sav narod nižih slojeva, gospodi naprosto ne vjeruje, da je drži ili prodanom ili spremnom da se proda, koji je to način, da stečemo narodno povjerenje, koji put, da se narodu približimo?

Izdasmo geslo: prosvjetom k slobodi, koje je imalo biti i prosvjetom k narodu. Ali naša nas prosvjeta sve više od naroda udaljuje. A onda valja da već opazismo, da narodu hrvatskom ne »imponuje« ni učenost, ni bogatstvo, pa ni vlast. Ili ga barem to nijedno ne osvaja. Nikomu narod ne vjeruje osim onomu, za koga znade da je »dobar« gospodin.

A dobar biti znači po narodnu imati dušu, znati za Boga, živjeti kršćanski ne živinski.

I u istinu, zar ima, zar može biti dobrote bez ideje čovječnosti, humanitarnosti? A zar se je ideja čovječnosti pojavila i zar se igdje i ikada mogla i može pojaviti savršenije i vjernije, nego li u propovijedima na gori, u Ljubavi na posljednjoj večeri, u Milosrdju i Pravednosti na križu?

Narod dakle ima pravo, posvema pravo, kad od svojih, narodnih političara u prvom redu očekuje, da budu dobri, u kršćanskom smislu dobri. —

Ali se političaru tu valja sjetiti jedne prevažne stvari: Isus nije kazao: ljubite cijelo čovječanstvo; jer tko »ljubi« cijeli svijet, ne ljubi nikoga. Ljubi bližnjega svoga!

A tko je političaru bližnji? Jasno, da nije i da ne može biti drugi nitko, nego narod. Političar će dakle biti dobar svomu narodu. I ne samo političar, nego svaki rodoljub, svijestan rodoljub uopće. Jer u političkom — u strogo političkom — smislu rodoljublje je težnja za narodnom individualnošću, ali u društvenom — u široko političkom — smislu, rodoljublje je čustvo zajedničke narodne sudbine i materijalne i moralne, osjećaj nerazrješive veze s narodnom cjelinom kao s organizinom kulturnim i gospodarskim.

Kad jedan dio naroda gladije ili kad mu se čini krivica, kad čami u neznanju ili u tamnicama, svi rodoljubi osjećaju ne samo čovječansko milosrdje, nego i narodnu ljubav za ogladnjele i za progonjene i zapuštene.

Za političara to vrijedi još više: On je kršćanin, ali kršćanin narodni; čustvo je njegov općenito, ljudsko, ali akcija je narodna. Istina, da kršćanstvo propovijeda o ljubavi bližnjega, ali je Krist kazao, da će na posljednjem sudu kazati: Gladan bijah, a ne nahraniste me... U tamnici bijah, a ne pohodiste me...

Gdje je dakle mjesto narodnomu političaru; među onima koji strijeljaju, ili među onima, koje strijeljaju? Među onima, koji utamničuju, ili onima, koje utamničuju? Uz koga im je stati, uz one, koje gone, ili uz one, koji su »gonjeni radi pravde?« Da li im je žedjati pro-maknuća ili pravde? Da li je njihovo mjesto za stolovima grofovskim ili za trpezom seljačkom?

Nema sumnje, kršćanin i narodnjak, nacionalac — došljedno je i demokrat, pučanin. Ne znači to »više« stališe bilo progoniti, bilo mrziti, ta

svi su stališi jedan narod. Znači to samo najviše raditi za one, koji najviše trpe. Ali prije, nego radimo za njih, treba da ih ljubimo.

Ljubiti! To nam je tako čudno, gotovo smješno, kao i biti dobrim.

Ali samo tad, kad se govori o ljubavi i o dobroti prema narodu.

Ljubiti »rodnu grudu«, »staru slavu«, »lijepu domovinu«, to dupuštamo — to je uzvišeno i krasno, jer je vrlo jevtino.

Biti dobar konjima, pticama i uopće životinjama, to pokazuje plemenito srce, jer opet ništa ne košta osim — »indignacije« . . .

Ali taka »ljubav« i taka »plemenitost« ne će nikad narodu udahnuti povjerenja prema gospodi.

A to je za nas sada najživotnije pitanje.

Svaki mladi Hrvat, Srbin i Slovenac, koji je obukao crni kaput i podero nekoliko »švapskih« hlača u »latinski« školama, već tim samim gubi svako povjerenje u svom narodu. Sami njegovi najbliži reći će mu: »Ti možda ne ćeš ni htjeti, ali ćeš morati« (da prodaš dušu).

Mi smo dakle pred svojim narodom već unaprijed izdajice.

Nije dosta, da u baštinu primamo tolike tudjinske utjecaje, tolike razmirice i vjerske i političke, nego eto nam i toga dara »slavne i velike« povjesti naše, da nas naš narod drži za svoje rođene zlotvore i krvopije, da ne vjeruje nijednoj našoj riječi, nikakvoj našoj prisezi, nikakvom našem radu. Jednodušno smo odsudjeni, da smo s crnim kaputom obukli i crnu dušu, da smo sa seljačkom košuljom svukli i narodno poštenje, da smo ljudi bez vjere i bez stida, pripravnici sve učiniti za svoj žep i protiv svomu narodu, a osobito protiv sirotinji, koja si ne zna i ne može pomoći.«

Naš dakle narod drži, da mi nemamo ni kršćanske, ni narodne ljubavi, a po gotovo da nemamo srca za sirotinju.

I narod ima pravo: Ni hrvatski, ni srpski, ni slovenski političari nijesu u svojoj cjelini istodobno i kršćani i nacionalisti i demokrati. Fali im dakle podloga političkoga karaktera: jaka (kršćanska), određena (narodna) i uređjena (demokratska) dobrota.

Jedne dičimo, da su učeni, druge uznosimo, da su neumorni, ali gotovo za nijednoga ne možemo reći, da je dobar t. j. da je u pravom smislu riječi i kršćanin i narodnjak i pučanin.

Nijesmo napisali ovoga članka, da možemo to ustvrditi. Ta nam se tvrdnja nametnula gvozdenom došljednošću. Mi žalimo, da je moramo izreći. Mi se stidimo, da u nas još uvijek ima više tašte i bučne »ljubavi« i oduševljenja za pojedince, nego li iskrene i tihe požrtvornosti za narod. Mi nemamo riječi da ožigošemo nedostojno kumirstvo, koje svakom zgodom probija na banketima, u adresama, u vijencima i u brzojavima i koje si je podiglo trajan spomenik u kupuli »narodnoga« doma . . .

Jedno nas napunja nepokolebivom vjerom u pobjedu narodnih težnja, narodnoga glada i žedje za pravicom: Božansko porijetlo nauke, u kojoj su svi temelji morala, u kojoj su po tom temelji i političkomu karakteru, koji je tako dugo zamjenjivala politička prevrtljivost.

Ako se privatni karakter može osnivati i na filozofiji, karakter politički nema drugoga osnova osim na kršćanstvu.

Političari koji nijesu kršćani, ne mogu — barem u nas — biti ni Hrvati, Srbi, Slovenci . . .

Taki će političari, ako su vrlo obrazovani, moći preudesiti više ili manje na narodnu zapadno-evropske liberalne i radikalne programe

i doktrine, ali ne će moći stvoriti, t. j. izraziti čisto narodnoga programa. Pa kad bi to i mogli, oni nikad ne će s narodom toga programa moći provesti, jer će narod od njih biti i onda daleko, kad mu se oni približe. Ta se istina u cijelom kršćanskom svijetu sve bolje shvata, istina, da kršćanstvo nije ni skup dogama, o koje se valja prepirati, ni »stvar privatna« koju valja potisnuti iz javnoga života, nego da su u kršćanstvu velika načela socijalnoga reda i civilizacije. O tim velikim načelima imat ćemo prilike kasnije progovoriti, kad budemo raspravljali o društvenom ugledu, a sad skupimo u jedno što možda i odviše porazbacamo:

Rekosmo, da se politički karakter razlikuje od privatnoga tim, što je u jednu ruku cjelovit, a u drugu ruku, što je vazda i to karakter dobar i jak. Politički je dakle karakter samo savršeniji stepen karaktera privatnoga, kao što je političko djelovanje uopće samo savršeniji oblik života sukromnoga.

U sukromnom životu nazvasmo karakternim čovjeka, koji ima ideal i koji taj ideal nastoji postići. U javnom životu držimo značajnim političara, koji u zvišeni ideal — u narodnoj politici ideal narodni — nastoji oživotvoriti sredstvima moralnim. U svojim člancima o hrvatskim idealima mi kao narodne ideale prikazasmo društvenu jednakost, narodno zakonodarstvo i narodnu vladu. Specializovati te ideale i naći sredstva za njihovo realizovanje znači stvoriti narodni program i započeti akciju za taj program. O specializaciji programa bit će govora kod političke naobrazbe — dakako općenito — a ondje ćemo u glavnom istaknuti obilježje sredstava, što ih nazvasmo moralnim.

Tri su glavna sredstva političke borbe: pasivnost ili čekanje; oportunizam ili nadmudrivanje; radikalizam ili zahtijevanje.

Pasivnost ili čekanje protivi se samom pojmu narodne politike. Čekati može vlada ili ministar, ali ne može čekati narodni političar, koji u duši nosi sliku svih narodnih muka, u misli sve narodne ideale. Narodni političar mora da bude neumoljivom logikom činjenica v a z d a aktivan, jer iskreno i duboko osjećanje narodnih nevolja rasvijetljeno svjetlom dalekih i širokih pogleda u narodnu budućnost mora da stvori nesavladivu volju za rad. Tu se dakle izvanredno živo prikazuje politički karakter narodnoga političara: Taj ne može čekati, dok se »dogadjaji razvijaju«. On može na prvo mjesto svoga rada stavljati take zahtjeve, za koje je inteligencija njegova razabrala, da se mogu najlakše oživotvoriti u taj i taj čas, ali ne raditi, ne djelovati on ne može.

Tkodob može ostati u svojoj sobi ili u svom dvoru, tkogod se zadovolji pukim pisanjem, nije narodni političar ili ako hoće, da to bude, nema razvitoga političkoga karaktera.

Pasivnost je narodu pogubna, pak za to i nemoralna i to nemoralnija, što se više u ime naroda proglašuje.

Oportunizam ili nadmudrivanje znači političko pogadjanje. To ima smisla, kad se radi o teritoriju ili o kakom titulu... Ali kad se radi o živom narodu, tu nema pogadjanja.

Što narod u istinu treba, to se ne smije nikada prikrivati. Kad je potreba u istinu, velika ne smije se smanjivati a kad je u istinu preka, ne smije se odgadjati. Oportunizmu ima mjesta samo u diplomaciji i to dotle, dok je nenarodna.

Ostaje samo radikalizam. I to je jedini način narodne politike. Ali narodni radikalizam ne znači ni tražiti sve, a zadovoljiti se s malim, ni započeti s bukom, a svršiti sa smiješkom.

Tko hoće, da ostane pošten, moralan u političkom smislu, taj će tražiti malo — u istinu ono, što narodu treba — ali će tražiti odlučno i ustrajno.

U poštenoj trgovini nema pogadjanja. U narodnoj politici nema popuštanja. Ali za to ne smije u prvoj biti precjenjivanja, a u drugoj pretjeranosti. I tu opet vidimo, da je pravi politički karakter baš u tom, da vlada ravnoteža medju osjećajem, idejom i voljom.

Nije sve prešno, što nam se čini pod prvim dojmom: Misao treba da čustva uredi. Ali nije sve ni nemoguće ili neznatno, što nam se takim čini bilo na prvi mah, bilo nakon hladnoga i dugoga razmišljanja: Čustvo treba da ideju prodahne.

Mi rekosmo za narodnu politiku, da je socijalna, društvena, živa.

Osnova dakle političkomu narodnomu karakteru treba da bude socijalna. A inteligencija sama to ne može biti. Inteligencija sama po sebi odviše je individualna dakle antisocijalna. Za to mi postavismo za temelj narodnomu političkomu karakteru dobrotu.

Dobrota je najjači elemenat socijalni, jer je ona mati ljubavi.

Uza sve to, kako ćemo kasnije vidjeti, ne mogu se ta dva elementa odijeliti.

Za to svakako treba da naglasimo ovo svoje uvjerenje: Dobar, u istinu dobar čovjek mora biti i inteligentan, a inteligentan, u istinu inteligentan (ne samo »učen« ili »načitan«) čovjek mora da bude i dobar.

A gdje se veličanstvo i aristokratizam idejâ ljepše slaže s krasotom i božanstvenošću osjećaja nego u kršćanstvu?

I za to, jer je to jedina nauka, koja um rasvijetljujući srce oplemenjuje i srce uzdržujući misao razvija i za to, jer je to jedina nauka, kojoj se umnici dive, a neuki je razumiju, koja male podiže, a velike uči smjernosti; i osobito za to, jer jo to jedini izvor prave i neiscrpive dobrote, kojom jedino možemo zatrpati jaz između sebe i puka, mi sve svoje misli još jednom skupljamo u ovu rečenicu:

Tko hoće da bude politički karakter, to jest karakter plemenit i jak, karakter cjelovit i razvit svestrano; tko hoće da uzvišeno misli i ustrajno radi, da misleći osjeća i osjećajući misli, a misleći i osjećajući i radi, tko hoće da u istinu doprinese k oživotvorenju narodnih ideala naših, neka najprije bude kršćanin.

DOPISI.

Sa hrvatskoga sveučilišta.

U zadnjem dopisu sa zagrebačkog sveučilišta istaknute su neke mane našeg sveučilišta a napose nekih profesora. Nu ne stoji sve do univerze, do profesora. Djaci sami nose velik dio krivnje na sebi, što je sve na toj univerzi do krajnje mjere nesnosno. Pokušat ću s nekoliko slika opravdati svoj oštri sud.

Postavit ću pitanje, koje se po svojoj važnosti najprije nameće: da li sveučilišna omladina štogodj radi? Kad biste odgovorili, da ne radi ništa, poveo bih Vas u sveučilišnu biblioteku. Ta je puna puncata. Ne može čovjek katkad ni da dobjije mjesta. Dakle se radi! Da; jedan ima pred sobom škripta, drugi ih tek prepisuje; jedan ima uz skripta zakonik ili komentar, drugi prevrće po foliantama knjiga, da nadje materijala za svoju radnju o jednom nadgrobnom spomeniku. To su u pretežnom broju »savjesni« pravnici I., II. a nekoji i IV. godine, pak filozofi, koji moraju kolokvirati ili učiti za ispite. Nekoji, koji nijesu ni jedno ni drugo, čitaju »Vienac«, »Javor«, »Prosvjetu«. Djaci rade, a knjigama ih opskrbljuje naš stari, nešto čangrizavi poslužnik priručne biblioteke Punjek, koji medjutim ne pokazuje baš osobitoga respekta prema bibliotečnim posjetnicima. Nešto mi se čini, da je, davajući kroz godine jedne iste knjige, prozr'o i u njihov sadržaj i u dušu njihovih čitalaca, pak mu je sve nekako postalo obično, vulgarno, dosadno, šta li? Ja mu toga ne zamjeram; tà, najposlije, ne može čovjek od njega tražiti, da si pravi kake iluzije o znanstvenom radu, o kakim problemima itd., pak da u onima, koji se takim stvarima bave, gleda neke male božiče, kojim duguje bar neku mjeru počitanja.

Kako vidite, u biblioteci se marljivo uči, izmedju mozgova naših kolega i policâ naše priručne biblioteke postoji živahan kontakt, kojemu je posrednikom naš Punjek.

Manje se uznemiruju pristavi bibliotečni, koji podržavaju kontakt s velikom bibliotekom. Rekao bih, da su i tolikomu uznemirivanju krivi filozofi, kojih priručna biblioteka, slabije opskrbljena u filozofskoj struci, ne zadovoljava u potpunog mjeri. Iz velike biblioteke treba uzeti E. Maier: Geschichte des Alterthums, Dittenberger: Silloge inscriptionum graecarum, Hahn-Hochstädter-Pokorny, Bernheim itd. Juriste su nešto obzirniji, jer je i priručna biblioteka obzirnija prema njima.

Velika biblioteka namiruje redovno sve zahtjeve. Ima tuj i tamo prigovora, da ne možeš u njoj dobiti novijih, modernijih pisaca, nu ti su prigovori rijetki. Evo zašto. Djaci, koji polaze biblioteku, uče ponajviše ono, što je najnužnije za ispite. Tu su dakle u prvome redu od potrebe skripta, a zatim u drugom redu one knjige, po kojima su skripta izradjena. Nadalje u nešto širem stručnom učenja upotrebljavaju se autori, koje osobito preporučé profesori. A naši profesori, uz nekoliko iznimaka, udešavaju svoje preporuke još jednako po onim simpatijama, koje su prema nekim piscima stekli pred dobrani niz godina, kad su sastavljali i svoja skripta. Naravno, da se onda nije moglo znati za mnoge pisce, koji su danas napredniji od njihovih uzora, kao što se nije moglo znati ni za mnoga pitanja, koja su danas aktuelna. Pa tako sveučilišna mladež primajući bez svake svoje inicijative preporuke s katedra, prekapa ono isto, što su njezini profesori već prekopali, a mnogi stariji s mnogo većom duševnom snagom od one, s kojom raspolože sama mladež. Ona se dakle kreće u onom smjeru ideja, u kojem i njezini profesori, a prema tomu staromu smjeru uređjena je i velika biblioteka. Mladež nema novih misli, pa nema ni novih zahtjeva.

Nu ima u našoj velikoj biblioteci — hvala njezinom šefu — obilje djela, koja ne pripadaja ni staromu ni novomu mišljenju, jer su stekla vrijednosti za mnogo pokoljenja. Nu i takova ćeš djela dobiti u ruke redovno u lijepoj, neizrabljenoj opremi, ali ne ćeš trebati da posumnjaš, je li ta lijepa vanjština za sluga brižnoga bibliotekara ili nebrižne mladeži.

A to znači mnogo. Mala biblioteka predstavlja razne struke u njihovu ograničenom opsegu. Turati svoju glavu u tu malu biblioteku znači ograniča-

vati svoje misli na uski opseg, kakim se zadovoljava stanovita vrsta činovnika, znači od sebe stvarati budućega vjernoga provadjača viših naredaba. Vezivati uz ljestvicu nabubanih paragrafa — pravnih i filozofskih — svoje skromne težnje, znači odgajati se za štrebera.

Velika biblioteka prikazuje rad mnogih stoljeća i mnogih svjetskih velikana; u njoj su sadržana tolika nastojanja oko umnoga napretka ljudskoga; ona može pokazati borbu tolikih misli, koje su sudjelovale i još sudjeluju u životu svjetskom. Pa kad mladež malo upotrebljava tu knjižnicu, pokazuje, da u nje nema za sve to ni najmanje smisla; da su vijekovi čovječjega naprezanja za nju minuli bez ikake koristi; da ona ne prati ni sadašnji razvoj prosvjetljenoga svijeta. Zato će se u nje malo naći razumijevanja za kulturna i socijalna pitanja, koja danas uznemiruju svijet, a isto tako malo spremne za naša narodna pitanja, koja sve jačom snagom izbijaju i traže umne inteligencije i odlučnih, poštenih ruku, da ih izvedu na čistac. U te mladeži nema širokih pogleda, koji bi sezali do smisla prošlih i sadašnjih napora čovječanstva, da iz njih izvade nauka za svoj život i rad. Tu bi trebalo opaziti, kako neustrašno vojuje istina protiv sviju predrasuda; kako se poima sloboda, kao elemenat etički, koji ima pravo, da u ime viših ideala prijedje i prijeko postavljenih granica, da prokrči put razvoju; da se u takoj svjetskoj borbi zaista vrijedi uspinjati do najviših ideala, za njih raditi i — živjeti. A sveučilišnoj omladini zagrebačkoj, srpskoj i hrvatskoj, trebalo bi da to nauči, jer joj ta tri osjećaja potpuno manjkaju.

Kad bi u nje bilo tih općih, svjetskih osjećaja, ne bi bilo toliko tjesno-grudnosti, uskoprsnosti i sitničarenja u narodnim pitanjima. U nje bi bilo snažnijih osjećaja i većih misli, kad bi o svjetske pojave omjerivala naše narodne. Nu kad zadjemo na to polje narodnih osjećaja i misli naše sveučil. omladine, kao da se nadjemo sred slabe šumice, u kojoj je vjetar sa drveća polamao sočne mlade grančice ili kao da ih je posijecala zločinačka ruka, a drveće stoji kao zakržljalo.

Još pred tri je godine bilo drugojačije. Na »Zastavinim« je skupštinama bilo burno, strastveno, žestoko. Danas nema ni bure, ni strasti, ni žestine. Ne želimo nimalo, da se ono doba vrati, jer je bilo gadno; ali ovo je danas nesnosno, jer je mrtvo.

Zato je teško govoriti o kakom stranačkom životu na našem sveučilištu. Ima tuj »obzoroša«, »domovinaša« nešto »čistih« Hrvata, »čistih« Srba, i dosta mađarona, koji nijesu dakako politička nego štreberska stranka. U toj su stranci ponajviše »gigerli«, koji ne mare za ništa, nego za zabave i svakakve ludorije, bave se športovima i govore na sveučilištu njemački. One druge stranke nijesu baš nikake »prave« stranke, nego mješavina svega, bez jasnih misli i određenih granica. Raspravljanja između njih nema nikakvoga, i ako ima dosta mržnje, koja radja prepirkama; nu ozbiljnoga raspravljanja ne može ni biti o onim razlikama, koje njih dijele. Iz onoga, što sam doslije spomenuo, može se razabrati, kaki se materijal unosi u tu međusobnu borbu. Tu nema dakako nikake organizacije, što se je najbolje vidjelo kod izbora za hrv. potporno društvo, za kojih je sve te hrvatske stranke nekoliko »čistih« vodilo na uzici protiv — ujedinjene hrv. i srp. omladine. Ta je stranka također još bez potpune, valjane organizacije, i ako ima jasan, određen pravac.

U takom duševnom raspoloženju ne može dakako biti ni govora o kakom društvenom životu na sveučilištu. Kad je lane jedan od »uglednijih« sveučil. djaka dobio negdje mig, da bi »visokoista« privoljela na osnutak kakoga literarnoga akad. društva, onda su se izradila i pravila za hrv. akad. lit. društvo, koja još sada čekaju na potvrdu vladinu. I ujed. omladina zatražila je osnutak čitaonice, nu ta molba nije ni došla do vlade, nego ju je već senat zakopao jer nezna tko

je ta ujedinjena omladina hrvatska i srpska, premda je bilo 20 članova potpisano. Rektor Pavić, koji je kao poslanik u saboru, dok je još govorio, na veliko bio zinuo o hrv. srpskoj slozi rekao je na molbenici potpisanim: Ja razumijem, do postoji hrvatsko društvo i srpsko društvo, ali hrvatsko-srpsko društvo, to nije ni muško ni žensko. Tako govori »stup« »narodne stranke«, koja je »praktički riješila hrv. srp. spor«. Tako govori profesor, koji s katedre propovijeda Daničićevu tezu o hrv. ili srp. jeziku. Nu ujed. omladini ipak je pošlo za rukom, da si mimo senata nadje mjesta za svoje domjenke.

Tako nema još ni danas na sveučilištu nikakvoga društva osim dvaju potpornih.

Kako bi se međjutim u tom društvu, kad bi do njega došlo, radilo, može nam pokazati skupština, što se sredinom prethodnoga mjeseca održala u svrhu, da se biskupu Štrosmajeru podnese adresa. Izvešće, što ga je o toj skupštini donijela »Narodna Misao« u 3. br., to nam dobro ilustrira. »Ujed. omladina podnijela je poseban nacrt adrese u kom je označila svoje stanovište prema onim mislima, koje su vodile vladiku Štrosmajera, kad je utemeljio naše najviše prosvjetne zavode. Obrazložila je svoj nacrt opsežno, nabacila pitanje o zadatku našega sveučilišta, o pravcu prosvjetnog rada omladine, dovela svoje misli u savez s onim idejama, koje su ravnale našim preporodom, kojima je Štrosmajer i samo sveučilište namijenio. Protivna stranka nije pokazivala ni najmanje volje, da se upusti u potanju raspravu o adresi, pročitala je jednostavno svoju adresu, nije ju ni zastupala, te uvjeren o svojoj brojnoj većini, jednostavnim glasovanjem odlučila o sudbini podnesenih predloga.

Ova je skupština pokazala, kako ima malo uvjeta u sveučilišnom djaštvu za razvoj zdravoga društvenoga života. Mi bismo trebali na sveučilištu društvo, ali tek takovo, kojemu bi bio zadatak, da te uvjete stvara.

Spomenuo sam ovu skupštinu radi još jedne pojave, koja ju karakterizuje. Na ovu su skupštini došli »čisti« Hrvati i »čisti« Srbi, koji su bili protiv svake adrese. Nu oni toga nijesu tamo ni kazali ni obrazložili, nego su jedni — »čisti« Hrvati — glasovali za adresu obzoraša i domovinaša zato da padne adresa ujedinjene omladine, a drugi — »čisti« Srbi — glasovali su za adresu ujedinjene omladine, da sruše adresu koalicije. Istaknuo sam to zato, da pokazem jednu prostu perfidiju, koja je našla mjesta u duši onih, što služe »čistomu« Hrvatstvu i »čistomu« Srpstvu. Krasne li »čistoće« kraj takih prljavština! —

Osim biblioteke nema dakle na sveučilištu mjesta, na kojem bi se djaci u većem broja sastajali. Na predavanja se dakako malo ide. Razloge ovdje istraživati ne ću, mogu se i iz zadnjeg dopisa razabrati. Spominjem samo, da ni Štefanićijade nisu u stanju predavaone napuniti.

Ostaju još — kavane.

Taj posljednji refugium dobro je posjećivan. U kavani ne muče nikoga nikaki svjetski problemi osim dakako političkih, a ti se novinskom lektirom dosta lako prokuhaju i brzo rješavaju. U kavani se lako stječe i uživa glas »slobodnoga« sveučilišnoga građanina; dosada se ubija kartanjem, biljarenjem, pušenjem i opet dosadom. Savjest se ušutkava prisutnošću tolikih, koji će valja da takodjer jednom dospjeti, da posvršavaju svoje poslove, a najposlije, kad će se tako živjeti, kako se sada može?

Tu prestajem.

Tako se danas radi na našem sveučilištu. Ne čudite se dakle, što se u toj duševnoj atmosferi malo govori i raspravlja o »Novom Dobu«.

»Novoga Doba« nema, čini mi se, nijedna zagrebačka kavana.

Justus.

Beč početkom aprila.

Kadgod se pisalo o omladinama, o omladinskom životu, pisalo se u nas ili optimistično ili pesimistično, u oba slučaja slepo. Zato je retko ko iz takovih članaka mogao imati prava pojma o omladinama, osim ako je sam u omladini živeo.

Teško je izneti istinu, kao što je teško pisati bez subjekta, bez cifranja. Mi ćemo ovde, da kušamo izneti nešto nalik na istinu, jer ne možemo sebi laskati odveć. Teško je recimo i za to, što kibici — kritičari čeprkaju po redovima, dok ne nadju jednu začkoljicu i izreknu onda svoj stručnjački sud. Teško je recimo i zato, što uredništva listova drže strogu cenzuru i puštaju u nutra samo ono, što se sa programnim načelom slaže.

Pisaćemo o bečkoj srpskoj omladini.

* * *

Omladina bečka može se uvek hvaliti bistrim duhom njenih članova. Ta omladina je na vrelu velikog života, gde imade prilike profiniti svoje misli, želje, duh. S druge strane možemo reći, da se bečka omladina sastoji iz najboljih djaka sa gimnazija, koji su se već tamo istakli. Ona bi tu osobinu istakla uvek u javnosti. Do sad je bilo prilike, i ona je nije istakla. Razlog je veoma prost. Trebalo je energije i ozbiljnosti i volje. A toga bečka omladina nema. To je njena druga bitna osobina. Obrazložena je time, što traži žrtava, karakternosti, konsekvencije, a toga u Beču nema. Ne zbog pokvarenosti; ni nalik na to. Lep život i bezbrižan život bez napora i truda, to je razlog. Upravo kako se uči u gimnaziji. Želja je velika lepo i dobro živeti, a ispuniti je bez žrtava je savršenstvo. Kriv je ovde i individualizam bečke omladine, koji je njena glavna osobina. Svako za se bez brige za ikog drugog, jeste načelo, koje vodi najveći deo bečkih omladinaca. Koliko je jak taj individualizam pokazuje nam truo život društva »Zore«; pokazuje nam fakat, da se bečka omladina nigde nije istakla kao telo, nigde nije svoje mišljenje kazala, nikojim pravcem nije krenula. Ne zbog nekijih životinjskih nazora; prosto zato što bečki omladinci ne osećaju potrebe druženja. Cela omladina deli se na mala društvanca od pet šest članova, koji su vezani jednom restauracijom ili zemljaštvom i prijateljstvom iz mladosti. Svako od tih društava ima gotove nazore o svemu, i ne prima lako nove članove unutra. Upravo u bečke omladine vlada neka odvratnost od skupova, javnih prepiraka ili zborova. Zato vidimo, da su sednice »Zore« i onako prazne. Pa ustane-li ko protiv takova života bude ismejan. Takav ne godi omladincima. Možemo to nazvati i nastranošću. Ta nastranost pokazuje se i u studiji, gde se samo toliko studuje, da se ispit položi. Ništa više. Ta nastranost se vidi u čitanju, gde se čitaju politički žurnali i gde se s interesom prate novosti, mijenjanja ministara itd. Ozbiljnije stvari iz nauke, što vredi za svakog da zna, gde treba misliti i truditi se, to sve moramo eliminirati iz sredstava za obrazovanje bečke omladine. Zato što je to teško i što sporo ide. U bečke omladine ali ne poštuje se karakternost i energija u životu, nego duhovitost, brza misao, snažna reč, paradokсна paralela. Pri tome odlikovanju duha i površna znanja o svačem, naticanje u karakternosti i energiji sasvim je izostalo. Značajno je, da svaki omladinac to što smo napisali zna i razume i jednako tumači. Oni znadu, da kad bi hteli, da bi mogli biti i karakterni, i učeni, ozbiljni itd. Ali oni neće. Uza to silno su ponosni, preziru drugu omladinu srpsku iz Praga, Zagreba, Insbruka Gade se od familijarnog života u tih omladina, a čude iskrenosti tih ljudi i prijateljstvu. Uzmemo li to i njihovo sebe-precenivanje u obzir razumećemo omalovažavanje Novog Doba.

Bečki omladinci su većinom materijalno dobro opskrbljeni; a ako ne, kredit je neograničen. Iz toga izlazi apatija i indiferentnost prema radu ozbiljnom i trajnom. Kreću se kao leptiri. Gdje je lepši miris i šareniji svet. Često se otruju pa uginu. To lupanje i lutanje je izraz nervoznosti i brzog života u bečkih omladinaca. Nema se kada ni ostvariti... Pogledajmo omladinsko veselje, zborove i prepirke. Sve je preliveno nekom bolesnom nervoznošću i trzavicama. Posle burna smeja grčeviti plač. Posle lutnje i svadje, zagrljaji i laskanja. To drži i draži život omladinaca. Ako dodje šta zdravo, brzo se pobole tom velikom bolešću.

Udje se brzo u običan tok obeležen grdanim skokovima i tihim hodom, burnom galamom i mrtvom tišinom. U bečkih omladinaca nema osećaja prijateljstva, ljubavi, nema oduševljenih osećaja, kao što je patriotizam, želje za boljitkom naroda, brige za poboljšanjem njegovih materijalnih odnošaja. Svega toga nema, To jest ne nema, nego je ugušeno drugim osećanjima bolne i rastrzane duše. Zato nazivaju bečke omladince blaziranim, brutalnim lumpovima. — Došli smo dokle smo hteli. Hteli smo da kažemo, da je duša i volja u bečkih omladinaca bolesna. Bečka je omladina kao omladina bolesna, a njeni su članovi kao članovi omladine bolesni. A kako i nebi? Naša mladež u opće je ostavljena na gimnazijama sama sebi, hranjena svim samo ne onim što joj treba za život. Tu se ne pazi, da se dječak nauči misliti, da mu se utvrdi značaj. Rezultat cijele te srednjoškolske naobrazbe je neodredjena misao, slaba volja, nemaran mar, povelika ljubopitljivost i znatiželjnost; to sve sa izuzetkom jednog hiljaditog dela od jednog procenta. — Tu počinje klica bolesti, koja se tek u sredini do jačine razvije. Tko nam je govorio; da ne verujemo nikom, da ne govorimo ono što znamo, da dobro procenimo pre no što učinimo? Ko nas nije varao? Ili hotimice ili ne? — Ostavljeni smo bili sami sebi, da stičemo iskustvo. A otvorimo još crnje listove o seksualnom životu! Koliko se tu moralo napadati u blato, koliko su krvave rane, kojim smo platili iskustvo? I u mislinom i u seksualnom životu ostavljeno je bilo dete samo sebi, pa je postalo prerano zrelo, ako nije uginulo. Posle toga dolazi velika varoš sa univerzitetom. Dužnosti nisu nikake, prava velika, sme se svašta kušati. — Život je život. U velikoj je varoši dvaput život. Razočaranja su dvaput veća; radosti, tuge, taština sve je umnoženo. U velikoj varoši sunce se radja osam sati dočnije nego na ladanju. Mesto livade imamo kavanu, mesto šetnje pijanku. Nismo protiv kavana i restauracija, ali smo proti neumerenosti.

* * *

Počnimo sad o »Zori«.

Zora je bila nekada sveža i zdrava kao zora. Stvorena od ljudi stvarala je ljude. Njeni su tvorci bili plod vremena od 48. godine. Posle reakcije ona više nije imala važnosti, nije mogla biti kolo ljudi, jer ljudi nije bilo. Promenile su se prilike, a ona ne. Bilo je nekoliko pokušaja promeniti statute; a sve nije ispalo za rukom. Pre godinu dana pokušala je omladina da stvori klub, koji bi preporodio Zoru. Posle prve sjednice bilo je više od sto članova, a na idućoj došlo je do rasula. Ne zbog sebičnih težnja nego zbog individualizma u svaćem. Svaka ustanova ili stvar ima svoje »pre« i svoje »posle«. Zora je u stadiju »posle«. To dokazuje i njeno finansijsko stanje. Zora je kao čovek od sto godina, koji živi samo na štetu drugih, koji je pola mrtav. — Na predsedničkom mestu sede nam »poznati domišljani« kao što vele novine. A ko je pre sedio? Zorin je rad bal. Zato što više ne može funkcionirati kao pre, produžava svoj neživot priredjivajuć bal. Hoće silom da

nametne bal kao neki rad.¹⁾ A više ništa i ne radi. To sama priznaje javno. Zora priredjuje veselja, sela, zabavne delove; ona beži za krinku »Gemüthlichkeit«. Najglavnije je, da Zora nije izraz današnjeg omladinskog života u Beču. Prosto zato što ne može odgovarati težnjama današnje omladine. Koliko je Zora strana omladincima, vidi se i po broju članova, koji jedva iznosi dvadeseti dio celokupne omladine. Ne drži sada nikakve veze s hrvackom ili slovenačkom omladinom. — Bez preporodjaja omladine, ne može se misliti ni preporodjaj Zore. Ona je sad samo jedna stara i trošna zgrada, u kojoj miševi i pacovi gospodare, a vjetar ju skoro mora srušiti.

Zapitajmo se, kakav je odnošaj Srba prema Hrvatima i Slovencima u Beču? — Odgovor je kratak: nikakav! Napred smo videli, da Zora nije u stanju da podržava i stvara veze zato, što nije zastupnik omladine. S drugim omladinama ima još manje veze. Bečka srpska omladina je sama, ona živi za sebe, rasuta u individue, čiji je karakter neduševnost. U razviću bečke omladine nema nikakih primesa od bližih, srodnih omladina. Bližem doticaju smeta već i sam položaj. U manjim varošima (Zagreb) ili gdje je srodan elemenat snažan i brojn (Prag) ide vezivanje brzo, jer lakše se nauči jezik, u Pragu n. pr. A u Beču nema srpski omladinac ni potrebe ni volje, da uči slovenački, ma kako da je taj jezik srodan i lak.

A kad pogledamo na život u samoj omladini srpskoj, onda tek razumijemo ono napred. Sami bečki omladinci nisu poznati jedan drugom. Društva bečkih omladinaca dele se po zemljama i po pokrajinama. Jedno su »srbi-janci«, drugo »prečani«, treće »lale« i. t. d. Zato nije čudo, kad kažemo, da od tri stotine ljudi jedva ako se pola površno poznaju, jedva ako se desetina bolje poznaje, a retko da se troje druži i prijateljuje. Imali smo prilike čuti i od same omladine, što ona misli o tome. Može se svesti na nekoliko reči: zašto da je tražim koga, zašto da ja slušam koga? Tako se misli o druženosti. Kad dodje ko s univerziteta iz koje austro-ugarske varoši u Beč i u Beču duže ostane, ode natrag obično s velikom porcijom razočaranja. Nije našao u Beču ništa i nikog. —

Ideje srpskih ili srodnih omladina iz Praga ili Zagreba primljene su s nekom hladnoćom, kao da se takva što očekivalo. Bečka omladina nije se za ovih deset godina oduševljavala ni za što. Zvuci iz Praga čuli su se i u Beču, no resonancije nema. I ne će je biti, barem za prvih godina. Zato što bečka omladina sebe više ceni nego ikog drugog, što se nikad ni zakim ne povodi nit se povodila, i zato što je u stadiju vrenja i premeštanja.

Po studijama je odprilike broj medicinara deset puta veći nego broj pravnika; tehničara ima neka deseterica, filozofa i umetnika najmanje. Pri studiju je pravilo onoliko činiti, koliko treba za ispit. Sve sa što manje truda; što bliže pred ispit početi. Kad se ispit položi, onda se odmara od lenosti. Nu zato se u Beču živi — — —

Život bečke omladine, to je cela studija njena. Nema tu prašnjavih knjiga i dočekivanja zore nad knjigom. Život, život, to je lozinka. Biti gospodar okolinom, biti patriota bez žrtava, biti dobrotvor od ludorije, biti bogat bez novaca, živeti rasipno sa 60 for. mesečno. Ono što je Maeterlink u »Le tragique quotidien« izveo rekavši: »jeli život najinteresnije, kad čovek beži pred izmanutim nožem, je li najlepši u pijanstvu poljupca? Cvati li vam duša samo u burnoj noći?« izgleda da se može pobiti i životom duševnim omladinaca. Koliki su duševni procesi u duši jednog mladića, kad sedi u kavani pušeći

¹⁾ Tu si mogu pružiti bratske ruke Zora, Zvonimir, zagreb. hrv. akad. potporno društvo i — još neko. Op. ur.

i gledeći čisto besvesno na ulicu, skoro bez života, čisto ukočeno? Nama liči većina bečkih omladinaca na Ibsenove junake. Najveća običnost krije nešto sasvim neobično, nešto maglovito i hladno kao i duh sa severa.

* * *

Imade još dva društva bečka srpska omladina: gimnastičko i potpomagajuće.

Ne treba sporiti o tome, da li su oba izazvata prilikama ili ne. Jedno ćemo primetiti: Potpomagajuće nosi na sebi karakter svećenički; štedljivo je i sitno u svojim pomoćima, da ne spomenemo predloge, koji su pali sa strane odbora, gde se je htela oduzeti pomoć onima, koji imaju 400 for. godišnje; da ne spomenemo nepotpunost statuta, da ne spomenemo, da u delanju pomoći nisu uzeti svi omladinci u Beču, kao na pr. slušatelji bodenkulture i slikari. Gimnastičko je društvo još jedan embrion, za koji se ne znade, da li će napredovati ili će se ugušiti u pelenama. Ne može se poricati energija ljudi oko gimnastičkog društva, koji su redom medicinari i koji ističu načelo: u zdravu telu zdrava duša. Tako se isto ne može poricati potreba gimnastičkog društva. Jedno možemo pitati: da li je gimnastičko društvo delo probudjene omladine ili ne. Od odgovora na to zavisi celo gimnastičko društvo. Upravo trebalo bi se pitati: da li se omladina budi? A to je pitanje sasvim nedotupavno. Na to se pitanje ne daje tako lako odgovoriti. Mi to zato nećemo ni činiti. — Još nešto. Potvrđen je fakat, da je broj ispita bečke omladine za poslednje dve godine skoro upeterostručen. (Bilo je slučajeva kad je taj broj bio negativan.) To je optimistima već jedan napredak, u kome vide svu sreću. Sad drugo je pitanje: da li probudjenje omladine zavisi od polaganja ispita? Da se setimo, da imade ljudi, koji polože petnajst ispita u Beču a ne znaju jezika; da imade, koji s odlikom polažu ispite, a odlikuju se svojim trutovskim mišljenjem. Sad još, da li je ispit kriterij znanja? Je li u ispitima sve?

* * *

J' accuse . . . J' accuse . . .!

Lako je rušiti, dete nazidajte šta! Lako je ispravljati i pokazivati tudje pogreške, ali ded ih ne pravite vi sami! —

Eto sad o Zoli listovi govore kao o zastupniku istine i pravde. Da li da i sebi to' polaskamo? — — —

Dosad je bečka omladina bila samo grdjena — i koje je grdio, taj je nije razumeo, i ko je na nju pružao prstom, bio je gori od nje. Priznajemo pogreške ali gledamo na skorbu budućnost. Duhovi su apsolutni; oni imaju svoje putove kojima hode; često su zaklonjeni trnjem i blatom, — posle jače sinu.

L. Popović.

Beč, 3. travnja.

Nutarnji su bojevi prošle godine hrv. društvo »Zvonimir« donekle prepodili. Dok je u prijašnjim godinama Zvonimir bio eminentno pravaško društvo, izgubio je on prošle godine taj karakter. Mlagji se naraštaj, koji je bio stupio u društvo, odmah priključio velikoj manjini, koja je već i u prijašnjim godinama zastupala slobodnija načela u društvu. Trebalo je napokon prekinuti sa strančarenjem, koje se tolike godine u društvu tjeralo i započeti ozbiljnijim radom, koji bi društvu više dolikovao.

Videći to stariji »zasukani« elementi u društvu, upriješe sve svoje sile, ne bi li opet Zvonimir naveli na staru i slavnu (!) njegovu stazu. Kako su ali

bili u manjini, htjeli su najvećim pogrdama i opstrukcijom prisiliti većinu, da istupi iz društva, onemogućujući svaki rad u društvu. Zašli su dapače tako daleko svojim ponašanjem, da se zadnje sjednice Zvonimira nijesu ni u čemu razlikovale od parlamentarnih sjednica bečkog »Reichsratha«.

Tako se bila završila prošla godina.

Ove je godine u početku izgledalo, kao da će nastati mirnija vremena u društvu. Odmah se na prvoj sjednici izabrao odbor, od kojega su se mnogi članovi nalazili u lanjskom odboru. A zbiljo se to gotovo bez ikakve opozicije. Pravaši nijesu stavljali niti protukandidata. Mogao si na toj sjednici vidjeti starijih ljudi, kojima su gotovo suze na oči dolazila, gledajući sramotu u koju je bio pao Zvonimir. Još se jednom u njih porodila želja, da uspostave stari red u društvu.

I tako se započela poslije prve društvene sjednice silna agitacija. Sakupiše sve konzervativne elemente, koliko ih je god bilo u Beču, i dogjoše na drugu društvenu sjednicu, u kojoj su zbilja imali većinu. Prvo im je djelo bilo, da sruše odbor. Prigovoriti mu se nije moglo ni u čemu, jer je to bio odbor, koji je u istinu ozbiljno započeo da radi. Pravaši su znali, da je većina odborovih članova simpatizirala sa radom »Hrv. misli«,¹⁾ pak su mislili, da će biti najzgodnije zahtjevati od odbora izjavu, kojom osugjuje rad spomenutoga lista. Dapače niti s ovim nijesu bili zadovoljni! Zahtijevali su, da se s mjesta izbaci iz društva taj list i na prosto svaki član društva, koji se slažo s pisanjem »Hrv. misli«. Bilo je to svakako originalno sredstvo, kojim su se htjeli poslužiti, da osiguraju sebi vladu. Čini se, da im je lanjska godina kao sablast pred očima lebdjela, da ih je iz nova spopadala strava, misleći da bi s vremenom mogle stvari opet na gore po njih okrenuti. Zato se ne treba niti čuditi, što su toli daleko pošli u svom fanatizmu. — Sjednica se napokon završila tim, da je cijeli odbor demisionirao i raspustio skupštinu, a da se nije ništa zaključilo. Pravaši su se bili tako razbjesnili, da je bilo došlo do čuškaka i tučnjave!

Od one se večeri do danas nijesu ništa u mnogom izmijenile. Travaši su tečajem cijele godine zadržali većinu u društvu. Brzo bi odzvonilo njihovoj većini, da imadu liberalniji elementi kakvu organizaciju. Prošle su godine imali svoj klub, koji se redovito prije svake sjednice sastajao. Tamo se već unaprijed debatiralo o svim pitanjima, koja su bila na dnevnom redu i stvarali se zaključci, po kojima se onda imalo postupati na društvenim sjednicama. Ove godine toga nema. Ima dapače dosta gospode u Beču, koja nijesu zadovoljna sa sadanjim društvenim stanjem, ali se ipak ne miču.

Kod slijedećih sjednica nije bilo više nikakvih živahnih borba. Pravaši nijesu do danas još izveli svoj program, da se iz društva izbaci »Novo doba« i onaj dio omladine, koji simpatizira sa pisanjem toga lista. Nije bilo za to niti vremena, jer je društvo bilo zabavljeno kojekakvim interpelacijama i koncertnim pitanjem. Dakako da se uz to još manje radilo, nego li u prijašnjim godinama. Prije se svake godine barem po koja radnja u društvu čitala; ove godine ništa. Nije se dapače priredio niti koncerat, što ga je društvo do sad gotovo svake godine davalo.

Površnomu motriocu možda se je pričiniilo, da će se zajedničkim otporom proti nasilju njemačkih buršova probuditi i u hrvatskih djaka volja za rad s ostalim slavenskim djaštvom, no kao što je bilo očekivat Hrvati u buni dobri, u miru su gori i najgori. Danas ni sa Srbima ni Slovencima nikakova rada a kamoli s ostalim Slavenima.

V.

¹⁾ Prvi broj „Novog doba“ nije još bio izašao.

Naša si je »Hrvatska« u zadnje vrijeme osvjetlala lice, te je vriedno, da se o tom štogod čuje. — Mi smo se doduše već i prije junački držali: kad se n. pr. jedan kolega samo usprotivio nabavi naših dviju dionica za »Starčevićev Dom«, umalo što ga nijesmo smjesta napolje bacili. Na sjednicama smo mi u opće uvijek velike junačine! Čim su pak kasnije nastali poznati djački nemiri, nas, dakako, nije bilo nigdje ni čuti ni vidjeti!

U to su vrijeme Slovenci sazvali opći slavenski djački sastanak. Valjalo je i nama poći na taj sastanak, premda inače većina ovdašnjih Hrvata ne će ništa ni da čuje o drugim Slavenima. Nu stoga smo i pošli na sastanak samo s namjerom — kako je kasnije netko izrično naglasio — da načinimo smutnju, i samo stoga smo predložili, neka se u rezoluciju primi i naš zahtjev, da se Hrvatima iz Istre i Dalmacije dopusti polagati ispite u Zagrebu. Slovenci i ostali Slaveni prihvatit će s oduševljenjem naš predlog, — što je nama bilo vrlo za čudo: mi smo očekivali smutnju!

Što mi mislimo o slovenskoj univerzi, i to se kasnije razjasnilo: da Slovenci i dobiju svoje sveučilište, mi bismo ipak uvijek išli na njemačka sveučilišta, a nikad u Ljublanu!

Poznati »Gelöbnis« nemalo nas je uznemirio, — a kad nam je još »dično« »Hrv. Pravo« razložilo, kako je slavensko djaštvo — ne slažući se za uzbune s njemačkim — radilo samo u prilog njemačkoj vladi, svanu i nama pred očima. Sad smo razabrali, kakovu je glupost počinilo slovjsko djaštvo u Pragu i Beču, te dapače i nas gradačke mudrijaše za čas zavelo! Pa da nijesu Nijemci i sami mirne duše potpisali »Gelöbnis«, — mi bismo bili učinili rodu glas!

Nu doskora se i tome pružila zgoda. Kad je Strossmayer slavio šezdesetgodišnjicu svoga misnikovanja, pretsjednik našega »slavnog« društva nije mu brzojavno čestitao (ali je nekoliko dana kasnije oglasio, da ne smije nitko, »bez važna razloga« izostati sa zadušnica za Starčevića!). Na sjednici od 19. III. povel se o tome riječ. Pretsjednik kol. Herzog odgovori, da nije znao (!), bi li to članovima bilo pravo ili ne, pa stoga nije mogao brzojaviti. Rekoše mu, da je onda trebao sazvati sjednicu glede toga, a pretsjednik odvrati, da on toga nije trebao, već da su morali oni, koji su željeli, da se Strossmayeru brzojavi, već na prijašnjoj sjednici — prije preslave — o tome govoriti, — njegova briga to nije.¹⁾

S time jedan dio članova nije bio zadovoljan već se predložilo, da se pretsjedniku glasuje nepovjerenje. Da predlog ne propadne, bio je ovako formuliran: društvo se doduše ne slaže s političkim radom i mišljenjem Strossmayerovim, ali žali, što mu se kano počasnom članu nije čestitalo.²⁾ — Većina tim »glupim« predlogom nije dala »vrijedjati društva«, t. j. nije dala glasovati. Pretsjednikovi pristaše razbješnjeli i počeli »bistriti pojmove«: — Počasnim članovima — govorahu — nije se ni do sada običavalo čestitati k imendanima i kojekakvim jubilejima, pa nije trebalo ni Strossmayeru. — Strossmayeru se nije ni smjelo čestitati, jer on je Srbohrvat, Jugoslaven, sve — samo nije Hrvat, nije rodoljub — već izdajica svoga naroda! — Strossmayer na kulturnom polju nije ništa dobra učinio (a da zašto se akademija zove »Jugoslavenska«?! — a na političkom nam je polju samo škodio! — Jedan je nabrajao sve grijeha Stross-

¹⁾ Da takove brige ne vode pretsjednici Herzogovog kova, mogli su znati naši prijatelji pa se pobrinuti, da se o tom za vremeo povede rasprava. Op. ur.

²⁾ Ne znamo čemu toliko obzirnosti. Zar se je začao kol. Herzog et consortes bezobziran biti prema onima članovima društva, koji cijene Strossmayerov rad? Op. ur.

mayerove po godinama i paragrafima, — a neki je drugi rekao,¹⁾ da bi svaki drugi čovjek na Strossmayerovu mjestu i više od njega učinio!!!

Na prigovor, zašto su onda Strossmayera izabrali počasnim članom, odvrća netko, da je Strossmayera prijevarom uvukla u društvo nekakva hulja — (kojemu je danas već svejedno, da li je Hrvat ili kurva!!) — veleći, da se Stross. u Krajinskim Toplicama pokorio Starome i priznao mu: »Pater peccavi!« — a ipak je Stross. samo hinio i lagao! —

Badava su neki tumačili rad i zasluge Strossmayerove i govorili, da je Strossmayeru već iz same uljudnosti trebalo brzjaviti, kad mu sav naobraženi svijet čestita: odvrćalo se samo pogrđama, a dakako da su uz to sve vrcali: »Starčević! Starčević! Starčevićanci!...« — ako se pretsjedniku izrazi nepovjerenje — izjaviše vlastodršci frankovci, — ako »Slavoserbi« pobijede, oni će svi istupiti iz »Hrvatske«. Ili idemo mi — ili vi! — rekoše. —

Kad su napokon frankovci ipak dopustili, da se glasuje — većina je bila za povjerenje pretsjedniku! — Zavladao silno oduševljenje, i pobjeda se odmah popratila zdravicom starčevićanstvu (dakako »čistome«), koje je od uvijek, i do vijeka će u »Hrvatskoj« vladati!

Na to istupi jedan kolega iz društva. Većina se vrlo obradovala, nu neki ga htjedoše silom još malo zadržati, jer su ga kano »Slavosrba« i pristašu »Novoga Doba« upravo kanili — izbaciti iz društva. —

Još nešto. — Za nepovjerenje pretsjedniku glasovali su gotovo samo mlađji članovi. »Stare kuće« se na to samo porugljivo smijale glupim »brucošima«. — (Kako je kasnije netko rekao »brucošima«, oni bi u opće morali samo šutjeti pa slušati starije, jer šta oni znadu? Koje su Starčevićevo djelo čitali?!) — Naše »stare kuće« nijesu pomislile, da baš ovi mlađji i zdravi elementi zauzimlju malo po malo njihova mjesta — da će baš ovi zadati smrtni udarac njihovim trulim i već kruto uzdrmanim idejama u tom društvu! —

M.

Književnost i umjetnost.

Bogosavljević Aleksa. **O Arnautima** (Arbanasima). Niš, 1897.

Ova knjižica nosi obeležje novijega vremena; na njoj se ogleda uticaj pokreta, koji u novije vreme poniče medju arbanaškim rodoljubima: možemo je upravo smatrati kao odziv sa srpske strane na prijateljsko raspoloženje njihovo prema Srbima. Njen je pisac srbijanski pogranični žandarmerijski oficir, i u toj službi imao je dovoljno prilike da dobro upozna onaj deo arbanaškog naroda, koji je nastanjen duž naše granice. Kao uzrok neprijateljstvu izmedju nas i Arbanasa on navodi, izmedju ostalog, i naše medjusobno nepoznavanje. Da bismo se mogli zbližiti i sprijateljiti, potrebno je dakle da se upoznamo. S toga nam pisac pruža ovaj skromni prilog ka poznavanju tih naših ratobornih suseda, prilog, koji je istina u nekim pojedinostima i netačan, ali nam je ipak dobro došao. Jer doista se u nas o Arbanasina vrlo malo zna i vrlo se malo pisalo. A ova knjižica, premda ne može polagati pravo na kaku naučnu vrednost, može nas upoznati s Arbanasovim životom na domu i van doma, sa tipom i karakterom, s običajima, sa načinom vojevanja i s jezikom. Naročito su lepo

¹⁾ Žao nam je, što nam naš dopisnik ne javlja i imena tih časpih glava. Op. ur.

opisani običaji i neke karakteristične crte arbanaškog naroda, n. pr. svadbeni običaji, a još više njihova čuvena besa (zadata vera), pa krvna osveta, kod koje nas jako iznenadjuje potpuna jednakost s istim običajem u naših Crnogoraca, za tim pobratimstvo, koje postoji i u svih južnih Slovena. — Pri kraju se opisuju glavnija mesta arbanaška duž naše granice i iznose se uzroci arbanaških upada u Srbiju: 1. želja za pljačkom; 2. osveta, jer to su iseljenici iz naših novodobivenih krajeva i njihna je zemlja prešla u srpske ruke; 3. podbadaanje od strane austriskih agenata protiv Srba.

Po svemu je knjižica vrlo podesna i korisna za širi čitalački krug.
Beograd.

J. E.

*

„Inferno“ od Augusta Strindberga. (Berlin.)

Nije naš zadatak baviti se širom književnošću, jedva dospijevamo na nekoje naše stvari obazrijeti se, nu baš u ovom broju spominjemo Strindberga, jer će biti vrlo poučno promotriti razvitak čovjeka, koji je glasao, da 15godišnji mladić ima spolno općiti sa ženom. O toj njegovoj najnovijoj radnji izvješćujemo po članku u »Das Magazin für Literatur« od M. Messera.

Strindberg »najveći pjesnik švedski« proglašen je bio ludom, jer je ostavio lijepu literaturu i dao se na kemiju. Spoznaja bila mu je najviše, jedini cilj života, a ne što je na oko, izlišno i lažno.

Njegov novi roman počinje s mističnom pjesni »De creatione et sententia vera mundi«. Osobe tog komada su BOG, vječni, nevidljivi — Bog, zao duh, uzurpator, knez ove zemlje — Lucifer, donositelj svjetla — andjeo — prvi ljudi. Tu izvrnuto prikazuje tradiciju o postanku i otkupljenju svijeta, a to je zadnja osveta nekadanjeg ateiste Strindberga. Iza tog iše svoj život od 1894 do 1897. On se podaje znanosti. Literarne pobjede, vruće želje njegove mladosti ostavljaju ga hladnim. Ali na žrtvenik svog unutarnjeg poziva treba da se prikaže još jedna žrtva: njegova ljubav. On upotrijebi bolest svoje kćeri za zgodu, da svoju ženu, svoju lijepu tamničarku, koja puna ljubomornosti njegovoj ljubavi za spoznajom, njegovoj duši prisluškuje i koja je tek njegovih ideja nadgledala, pošlje u svoju daleku domovinu u Austriju. Slobodan, osamljen baci se odmah na kemičke experimente. Nakon probdjene noći otkrije izum, veliki kemički izum, ali osjeti neke boli. Kad mu žena predbaci, da novce trati na lude stvari, dade ženi i djetetu u »neoprostivo ništarijskom pismu pakrački dekret. On u to osjeti, da si je otrovao krv. Milodarima siromašnih ljudi omogućen mu je ulaz u bolnicu. U februaru 1895 izidje siromašan i ponižen iz bolnice i dade se opet na kemičke studije. Svigdje osjeća biće nevidljive ruke, koja njegove udes ravna. »Nepoznati postao mi je osobnim znancem, s kojim govorim, komu hvalu dajem, koga za savjet molim. — — Bankrotirac društveni, radjam se u nekome drugom svijetu, kamo me niko slijedit ne može.«

Da uzmogne nastaviti eksperimente upiše se na Sorbonni. U brzo osvjeđoči se, da je sumpor trovrstna kombinacija, ugljik, kisik i vodik. Medjutim nastavlja rastavnu parnicu sa ženom. »Ja ju ljubim, ona ljubi mene, mi se mrzimo divljom, rastavom potenciranom, ljubavlju.« Za naknadu hoće s nekakvom engleskom umjetnicom odnošaj privezati. Nesretan slučaj kompromituje ga. On rezignira u čvrstom osvedočenju, da više moći tim svoje ciljeve izvršuju... U to publicira i neko otkriće o jodu. Ponudu od 100.000 franaka odbije. Gadi mu se trgovat sa znanošću. Odbije tu ponudu poslije jedne šetnje na groblju od Montparnassa. »O crux ave spes unica! Tako proricaahu grobovi u moj udes. Ništa više od ljubavi! ništa od novca! ništa od časti! Put križa jedini, što

vodi k mudrosti.« Tu je umetnuo Strindberg dva odlomka iz svoje filozofsko-prirodoslovne knjige »Sylva sylvarum« (»knjiga velikog nereda i neizmjerne suvislosti«). To je pokušaj znanstvenog misticizma, gdje mu se duša vraća u besmrtnost. »Uskrснуće je nešto posve naravnoga; nije čudnije dva put nego jedan put se roditi.« On se preseli sirotan kao prosjak u samostan Orfila. Tu čuje 29. marta prvi put o Svedenborgu, u Balzakovoj Serafiti. Taj nebeski gigant obuzme ga. On nadje da je 29. mart dan Svedenborgove smrti. »Svedenborg stupa time u moj život, u kojoj je trebao da igra tako veliku ulogu suca i u čitelja, i donša mi na godišnjicu svoje smrti palmu, da li pobjede ili mučeništva — tko da to proroče?« — Serafita postaje mu evangjeljem, on stupa u svezu sa drugim svijetom. Sni, vizije, naslućivanja su sada sadržaj knjige. Cijeli niz nezgoda nadodje. On u njima vidi kazne nevidljivih moći. On se kuša otet vjeri — uzalud. Pohodi ženu i dijete, koje je dvije i pol godine staro. On ga blažen zagrlji. »To je ono Faustovo 'zemlja me opet ima', ali još blaže, čišće! Ja ne bivam umoran, malu na ruke uzeti i osjećati njeno srdašće kucati na svom. Dijete ljubiti, znači za muža postati ženom, muškaračko odložiti, i nespolnom ljubavlju nebesnikâ ljubiti, kako to naziva Svedenborg. To je početak mog odgoja za nebo. Ali još nisam dosta pokore činio!«

Sada čita prvi put Svedenborga. On pretrpi sve paklene muke za svoj ponos (Hybris) koji ipak u njem raste. Kad sve te muke svoj vrhunac dostignu, otputuje u Švedsku, da ne muči svoje rodjake. On ode u Lund, gdje mu dodje pod ruke Svedenborgova »Arcana Coelestia«. »Jednom rječju, jednom jedinom, biva svjetlo u mojoj duši, razrovane su sumnje i ništava raskapanja o umišljenim neprijateljima, električarima, čarobnjacima — a ta je riječ: Devastatio. Sve što sam doživio, nalazim opet u Svedenborga — — — Skup ovih fenomena tvori duševno očišćenje.« On sad tvrdo vjeruje, da ima pakao, ali ovdje na zemlji, i da je baš iz pakla došao.

»Gdje je samo Svedenborg sva ta neba i pakle vidjeo? Jesu li to vizije intuicije, inspiracije? Ja to ne bi mogao reći, ali srodnost njegova pakla s Danteovim, s onim grčke, rimske i germanske mitologije uvjerava me, da su se moći uvijek istim sredstvina za ostvarenje svojih namjera služile. A te namjere? Usavršenje ljudskog tipusa, porod višega čovjeka. Nadčovjek, kako ga Nietzsche glasa, onaj prije vremena izrabljeni i u vatru bačeni bič.« — U kajanju vidi zadnju nadu. K krstu puzati i kajati se. »Što se mene tiče, čini mi se, da me je put križa doveo k vjeri mojih otaca, ka katoicizmu!« »Sar Peladan, meni do danas tuđ, ovladava me kao vihar, objava višega čovjeka, Nietzscheovog nadčovjeka a s njom slavi katolicizam svoj svečani, pobjedonosni ulaz u moj život.« — —

Samostan je zadnje utočište Augusta Strindberga. Prirodna znanost dovela je ateistu, materialistu u — katoličku crkvu! Jedan od najčvšćih stupova materijalizma svalio se, i da nije Nietzsche tako rano s uma sišao do življeli bi, da se svi veliki duhovi devetnajstoga stoljeća od »zbiljskoga« zaklanjaju u carstvo mističnih moći, da tamo svoje trudne, od bojnih brazgotina omekšane duše k pokoju spoznaje i mira dovedu. Rikard Wagner, Zola, Huysmans, Sar Peladan, Tolstoj, Maeterlinek, Altenberg i sad titan Strindberg!

Isus Krist je nakon 2000 godine svog rođenja uskrснуo, da još jednom svojom ljubavlju svijet svlada. Najnevjernije, najljuće bojovnike materijalizma pokorio je. Nova vjera kada hoće da rasklija čovjeka, pomladjeno kršćanstvo, nad kojim blagim, pobjedničkim smiješkom Spasitelj svoje ruke pruža.

Kritičar »Časa« opaža tu ono, što Masaryk tvrdi, (veleći da se ljudi nečisti mogu podat i molitvi i vjeri, ali nečistoće se izbavit neće) naime da je i svaćanje vjere kod ovih ljudi pretvarno, preveć materijalno.

V A R I A.

O agitaciji za slov. univerzo se malo sliši; morebiti se pa na tihem več deluje?? Upamo, da dijaki v počitnicah učinijo javne korake poleg drugih zastopništev, občin itd.

O narodnem vprašanju pisala sta pomenljivo socijalna demokrata Daszynski in Kautsky v »Neue Zeit« 5./III.; celó »Slov. Svetu« zdé se Kautskega izvajanja preidejalna in predrzna, čemur se le čudimo; no v ostalem smo Slovenci, kakor je Daszynski v drž. zbornici rekel, najponižnejši; razumnik vé, kaj ponižnost v ovem slučaju znači... Za bodočnost Slovanov, zlasti južnih, se tujci veliko boljše in znanstvenje brigajo nego mi sami, pišejo se o nas cele knjige (n. pr. prof. Weigand v Lipskem: »Studien üb. d. Balkanländer«, i dr.), v kojih sevéda ti razumniki naša plemena smatrajo za jedno, dočim se mi z rokami in nogami tega branimo in strašno učeno dokazujemo, da Hrvat ni nikoli Srb, Srb v celi večnosti ne Hrvat, in da je boljše za Slovence, da se germanizirajo, če že drugače ni, nego da bi se pripojili tem surovim, sebičnim, apatičnim nam Hrvatom in Srbom... saj je vender lepše biti na prvem častnem mestu v selu nego na drugem v Rimu...

Da pride celemu svetu moralno preropenje od strani Slovanov — Stritarju so se svoje dni radi podobnih verzov smejali — izvajal je v »Contemporary Review« suhoparen, realističen Anglež Washburn v članku »Bodočnost (prihod) Slovana«. Za to mu je porok vkljub vsem napakam globok moralen in religijozen čut priproste, zlasti ruske mase; ko bodo Slovani spojili iznajdljivo agilnost zapadne (židovske) kulture s svojo mogočno ozbiljnostjo, omneferent punctum... Slovenci se pa čutimo tako šibki in slabotni: izven nemškega vzduha živeti vidi se nam sploh némožno!

V »Zukunft« 19./III. bodri madjarski grof (Sermage) avstrijske Nemce v boj zoper jedine (?) in složne (?) Slovane; če jim Madjari tudi niso simpatični, bi vender morali Nemci njih težnje podpirati proti navalom slovan. morja, kajti »meines Feindes Feind ist mein Freund!« —

Gospodarsko slov. gibanje: Dr. Pečnik izda v brošuri svoje praktične nasvete o mednarodni naši trgovini, objavljene v »Soči«; teoretik slov. denarnih zavodov g. ravn. Lapajne pisal je nekaj tostranskih študij v »Sl. Narodu«; »Slov. List« prinesel je dobre članke o nedostatku slov. inteligentnega naraščaja; v Ljubljani ustanovila se je 17./3. »gospodarska zveza« v »rešitev slov. juga« na »krščanskih načelih«; proti poslednjim nič nimamo, vender si dovolimo pripomniti, da smo celó v pošteno rimsko-katoliških listih čitali, kako je nevarno, »krščanstvo« vedno v javnost vtikati, zlasti če bi to »krščanstvo« jednačilo s a m o tendencam kakega kaplana, theol. profesorja ali škofa.

Pri tej priliki bi še omenili, da smo nekje čitali, ka stoji »Nova Doba« na materijalističnih načelih; nočemo materijalizmu zanikavati marsikaterih zaslug, osobito za prirodne vede, vender pa smo prepričani, da je jednostransk in da ni znanstveno filozofičen; materijalizma ne sprejemamo, kar je »N. D.« izrecno naglasila v uvodnem članku 1. broja. —

Poleg več nemških in čeških listov opozorili so petrogradski »Knjžki Neděli« na pomen našega lista; sloven. oddelek bi pač obširnejši in boljši bil, ko bi bilo pri nas Slov. kaj več aktivnega zanimanja, osobito med mladino...

V sedajno avstr. politiko si ne upamo poseči; dejali bi le, da smo Slovenci in Hrvati premalo informirani o celokupnem avstr. gospodarstvu, o težnjah kamerile, ... da se premalo zavedamo, da imajo tam gori trdo voljo in

veselo nado, Slovence ponemčiti, da preslabo in premedlo kritikujemo in opazujemo vladu, da nam je natančna statistika o pretakanju skupnega in slov. premoženja (ne samo v žepe višjih 10.000, ampak i v žrelo militarizma etc.) neznana, da sami svojih sil, in svojih slabosti matematično ne poznamo, skratka, mi ne vemo, na čem smo, kaj hočemo, kaj bode znami, nimamo jasne zvezde-vodilnice k življenju, narobe, o mahujemo med življenjem in smrtjo, ne vedé, kaj bi izvolili, »al' pekél al' nebó«. Tužno je človeku pri srcu, če v tujini sliši, da Slovenija ni slovenska, da se ubog Korošec sramuje na cesti slov. jezika, da tam našinci lazijo kot sence pred bogatimi tujimi izletniki etc. etc., da ima celó Ljubljana nemško lice... toda dosti o tem! —

Tolstoj napisal je v »Sjevernem Věstniku« uvod k Angleža Carpenter-a članku »o sedajnem položaju empirične znanosti«; 70letni pisatelj hudo daje po »nezmotnosti«, empiričnih ved; da je veda sama sebi namen, je glupost; »mesto da bi ljudi podučevali, kako morajo živeti in med seboj občevati, da bi tako dejstviteljno in istinito jim koristili, pečajo se možje znanosti z vsakovrstnimi budalostmi« za religijo, za smoter življenja jim ni mar; znanost bi imela izbirati to, kar je potrebno in važno, »razprostranjati prave religiozne, moralne, socijalne in higijenične nazore«, da bi ne bilo na svetu toliko boleznij in bede.

* * *

U jednom od posljednjih svezaka *Mercure de France*, kako čitamo u »Času«, napisao je Camille Mauclair riječi, nad kojima su Francuzi klimali glavama. Mauclair se naime naprotiv običnih i površnih nazora postavlja na stanovište, da se umjetničko, pjesničko djelo ne smije prosudjivati samo za sebe, nego da je nužno obazirati se pri tom i na čudorednu stranu piščevu. Pisca kao čovjeka ne možemo odijeliti od njegovih djela. Napredak i veličanje inteligencije umjetnikove treba da je nerazdruživo spojeno sa veličanjem čudorednog čovjeka. Ako to ne biva, ako čudoredno oplemenjivanje ne ide uporedo s rastućom snagom umjetničkom, raspadaju se i najsjajniji uspjesi inteligencije. Milton je s pravom rekao: »Pravi pjesnik nastoji da najljepšom pjesmom bude njegov život.« Čovjek treba da bude živim simbolom svojih načela, inače je umjetnost i svijet umjetnički puko artistski mandarinstvo elite, veliki švindl, nedostatak sila karakternih. —

Za nas je već zastario nazor, da se umjetnik ima prosudjivati i cijeniti samo kao umjetnik. Ako je pjesma krasna, puna poleta, plemenitih misli i moralne snage, nikoga ne treba već da bude briga je li pjesnik kao čovjek ništarija. Nasuprot. Ovu nečudorednu teoriju iznijela je sofistika, koja je također pronašla i koja opravdava poznato ono dvojako umovanje: razliku medju čovjekom kod kuće i čovjekom javnim, razliku medju moralnom privatnom i javnom. Stoji do života, do toga kakovim se čovjek doista pokazuje, a ne do izjava na papiru iznesenih.

Ne mogu poštivati pisca, koji revnuje za slobodu i demokratizam, kad znam, da kao čovjek plazi pred višima ovoga svijeta u ropskoj ulizavosti; ne mogu da štujem pisca, koji grmi u svojim pjesmama o ideji bratstva svih ljudi, a onamo ga vidim kako u zbiljnom životu svoje bližnje dere, izrabluje, tlači i davi; ne mogu da štujem pisca, koji u knjigama zanosno piše o oslobodjenju žena, a kraj toga bez skrupula polazi bordele, u praksi zagrđuje ženama put do naobrazbe, medju muškarcima vodi o ženama niske i nečiste razgovore; vidi u ženama samo objekat za udobnost i željicu muškaračku; ne mogu poštivati

pisca koji piše žarke apostrofe na društvo o sudbini djece, a sam svoju djecu daje u nahodišta; pisca, kojega knjige odišu slobodoumnošću, nu koji se u životu ističe političkim terorizmom protiv slabijeg i nižeg; pisca, koji brani nesmalaksalu muževnost heroja, a sam se dâ podmićivati, koji se bori za gospodarsku neodvisnost cijeloga naroda, a sam se guši lakoumnim dugovima, koji hoće da cijeli svijet popravi, a njegovo se kućanstvo raspada. — Naprot stanovištu »umjetnika treba odijeliti od čovjeka« postavljamo stanovište »umjetnik se ne smije dijeliti od čovjeka«. Umjetnik — čovjek je jedno, cjelina nedjeljiva; kakav je prema vani, onakav treba da je u duši, u najdubljim dubinama nutrinje. U prvom redu stoji do života, na nj treba da se najprije obazrem a onda tek na njegove tvorevine. Nisu li te tvorevine u skladu sa čovjekom, nisu li knjige njegove izvorom istine, dosljednim posljednim rezultatom, njegova života — pada cijeli pisac. (Iz »Čas-a« br. 7. god. 1898.)

BILJEŠKE.

Naš mladi pokret jedva što je digao glavu već je mora da priklanja crnoj zemljici, koja nam u kratkom razdoblju jednog za drugim uze dva stara i odlična borca za jedinstvenu nam narodnu stvar: mitropolita Mihaila i Dr. Lovru Montia.

— Upravo onda, kad se na jednoj strani našega naroda proslavljaje 84. rodjendan velikoga vladike Josipa Jurja Strosmajera, užegnuta je smrtna svijeća crkvenoj glavi pravoslavne braće u Srbiji, oplakan je arhiepiskop biogradski

† Mitropolit Mihailo.

Veliki pokojnik bit će u istoriji našega naroda vječito spominjan ne samo kao značajan književnik i crkveni političar, no takodje i kao političar državni. Po političkim svojim načelima pripadao je istina liberalnoj partiji, ali ne gledajuć na to ističemo, da je mnogo njegovih zasluga, koje nigda ne će biti zaboravljene. Bio je poznat i cijenjen u cijeloj Evropi, a u Rusiji uživao neobično povjerenje i poštovanje. On upravo bijaše pred Rusijom najbolji tumač srpskih želja i zahtjeva, bijaše jaka spona Srbije sa Rusijom. Življaje skromno i tiho, radeći neumorno do posljednih svojih dana.

Životom, radom i pleinitim svojim zaveštanjem pokojni Mitropolit podigao je sebi vječiti spomen; pokoljenja nigda ne će zaboraviti mitropolita Mihaila, velikoga Srbina i Slovena, odličnoga prijatelja sporazuma i bratske sloge Srba i Hrvata.

Ako nije doživjeo da vidi ostvarene ideale, dočekao je barem da svojom staračkom rukom upiše sjedinjenoj omladini sveti blagoslov u »Narodnu Misao«. Slava mu i vječit pomen!

† Dr. Lovro Monti,

hrabri vojnik one male narodne garde iz šezdesetih godina, koja je izvojevala narodnoj stvari pobjedu nad tuđinštinom u Dalmaciji, umro je na veliku su-

botu. Idealima svoje mladosti ostao je vijeran do smrti, nije se dao ni za čas smutiti bratoubilačkom borbom između Hrvata i Srba, koja se u Dalmaciji, kao i u Hrvatskoj, na žalost prebrzo iza lijepih uspjeha jedinstvenog rada zapodjela. O pokojniku donijet će Novo Doba doskora članak od jednog našeg prijatelja iz Dalmacije.

Slava mu!

Čega se Madžaroni boje. Besramnost pri provadjanju zapljena u Hrvatskoj prevršuje već sve mjere. Gole istine, koje se mogu dokazati, koje su već u saboru dokazane, plijene se. Najozbiljniji, najstvarniji članci samo ako ima u njima neugodne istine zaplijene se. Nu sada je i Vijenac zaplijenjen. Pripovijest Gjalskoga »Životopis jedne Ekscelencije«, gdje se lih historička fakta iznašaju zaplijenjena je. Žalimo, da prostor lista ne dopušta da prenesemo sva zaplijenjena mjesta. Gospodin Dobrojević-Löwenberg našao je u državnom odvjetniku velikog zaštitnika, dok je ovaj zaplijenio i mjesta, gdje Gjalski lih riše, kako je g. Dobrojević bio Madžarofil, nesposoban čovjek itd. zadnje zaplijenjene riječi glase »ali — u Hrvatskoj, čini mi se, ipak je opravdano, da se osvrnemo i na takove ljude. Možda ćemo onda mnogo toga laglje moći da protumačimo, zašto je baš sudbina Hrvatske onakova, kakova jest.« Gospodin državni odvjetnik osjetio je, da i gospoda iz njegove i od njegove viših dietenklasa spadaju ovamo pod tu kategoriju i stoga znamo si rastumačiti zašto je olovka državnog odvjetnika toliko križala po Vijencu. Nu još karakterističnija je zaplijene u »Listku« Vijenca gdje su neki izvatici iz knjige: Kako se valja ponašati! Hrvatskoj mladeži napisao M. Stj. P. Gačanin, cijena 30 nč. Tiskarnica A. Zannonia u Spljetu. Tu je zaplijenjeno medj inim ovo: »Ako li te koji zlotvori stanu proganjati rad tvoga dobra osvjeđenja i radi tvoje velike ljubavi prema domovini, molim te ne kloni duhom, makar te pod vješala doveli. Ti itada imaj na umu troje: Boga, domovinu i ljubvu, ti njima dovikni: Zlotvori moji i naroda moga itd.«

Jure Erugović, višerealcu u Zemunu piše na strani 101.: »Mi djaci nešto smo življiji i minosimo na šeširu svetu zastavu hrvatsku.«

Dalje se u listovima proti raskoši vojuje i tu se veli: »Mi Hrvati na seosku odgojeni toga ne trebamo; to neka rade ljudi rimski carevi, kojima sav svijet novac donosi.« Potkriženo zaplijenjeno.

Mogli bi nanizat bezbroj riječi na to, nu držimo suvišnim ovaki način zaplijene komentirati.

Khuen jedan put u istinu pacificirao. U Hrvatskoj je bila nedavno opet buna. Ali to nije bila buna »surovog puka« nad kim se mora proglasiti vjekovječni prijeki sud (koji se samo zato tako dugo uzdržava, da se narod što bolje preparira za »jednoglasni izbor« kojeg madžarona), bila je to »lojalna buna«. Pobunio se jedan dio madžarona, koji kaže da su Srbi. Pobunili se i rad zastave! Ali ne rad narodne zastave, rad narodnog pisma, rad toga, što bi htjeli, da nad narodom budu ljudi narodni. Ne, pobunili se, da se može na kraljevo godovno (kako zgodno »Narodna Misao« kaže) izvjesiti, »crkveno-avtonomna« zastava, da se na pismima može napisati ćirilicom adresa i — da jedan od bundžija dobije masnu službu. I buna je utišana. Naredbom »kr. ug. ministarstarstva« od 2. siječnja t. g. broj 79652 dozvoljeno je unutar granica kraljevina Hrvatske i Slavonije, da se uz latinicom napisanu adresu može i ćirilicom ista napisati, ali je u dvojbi latinica mjerodavna.

»Razumni« se malim zadovoljavaju, a biti će da i agitatori nisu bili tako bezdušni! Članovi »srpskog« kluba, htjeli su pokazati pred svojim izbornicima,

kako su im na duši srpska prava, ali neka pamte izbornici, da je glavni motiv »lojalnoj buni« ono prazno mjesto odjelnog predstojnika, na kom bi neki Nedeljković ili Gjurgjević tako udobno sjedio. Nu srpski narod nije spao tako nisko, da taki program »srpskog« kluba može sadržavati životne potrebe i težnje srpskog naroda. Poslije tolikogodišnje šutnje digao se ipak na obranu srp. kluba — Gjurković. Nabacio žurnalističkom vještinom grijehe »novosadskih« politika, ali mi pitamo jeli opravdao tim grijehe srpskog kluba?

S našeg stanovišta ostajemo pri našem sudu o srpskom klubu, koji je i ovaj put posvjedočio, da ne polazi s narodnog gledišta, dok je svojom obranom pokazao, da je udovoljio nekim tek sporednim potrebama ili takovima, koje šovinizmu ugadjaju, da si uzdrži neki prestiž; ali životne potrebe srpskog naroda, koje su i životne potrebe hrvatskog naroda, srpski klub mučile nisu. Dok srpski klub omogućuje ovaku većinu, ovaki sistem kakav je u Hrvatskoj i Slavoniji, dok se on ne protivi uništenju našeg naroda u Ugarskoj, već naprotiv stoji uz bok Banffyju, ne vjerujemo mu i mjerimo ljude srpskog kluba mjerilom, kojim mjerimo Spevce, Egersdrfere i Tomašiće.

Odgovor Novom Vieku. Dr. Tresić i opet se ritnuo na nas. Da imamo više prostora, bio bi najbolji odgovor, da pretiskamo njegovu bilješku »Dvje praškim prorocima na odgovor« ovako osvrnut ćemo se tek u što manje redaka na njegovu finessu.

Dr. Tresić veli, da su svi naši članci kompilacije ili prosti plagijati iz čeških listova. Dr. Tresić ne zna češki, a ipak to na laku ruku tvrdi, tek jer je to tobože njegdje čitao. Mi na to kažemo, da ne možemo polemizovat s čovjekom, koji se služi najpodlijim sredstvom, prostom lažju, samo da nas utuče. Mi možemo polemizovat samo s poštenima, koji se pristojno znadu boriti, a dok Dr. Tresić svoju tvrdnju ne dokaže smatramo ga nepoštenim.

Još jednu nečestitost ne možemo prešutat rad njegovih prijatelja. U N. V. piše gdja Kumičićeva o pjesmama Marušića: Trnje i cvijeće, ter te pjesme prikazuje, kao da su po našim nazorima o pjesmama i od našeg čovjeka i na tom gradi sav dalji sud o nama. Dr. Tresić najbolje znade, da Marušić nije u našem kolu već nasuprot, da je njegov pristaša i suradnik N. V. (on je na pr. kazališni referent N. V. iz Praga), ali ipak je to mudro prešutao. On ga se odriće kao Juda, samo ako mu može poslužiti kao oružje proti nama i usprkos naše kritike o Marušićevim pjesmama u zadnjem broju.

Mi ćemo i dalje slijedit rad g. Dra. Tresića, da nas ne bi krivo razumjeo, tek polemizovati s njim, dok ne poznaje granica čestitosti i pristojnosti, ne ćemo.

* * *

Naš drug, koji je napisao onu bilješku o Jakši, želi, da još ovo dometnemo, što rado činimo.

Uvijek nam je čudno, kako je slagar »Novoga Vieka« pametan čovjek. Katkad je pametniji od samoga urednika Tresića. On ti znade i politiku i literaturu, ma univerzalan čovjek. Dapače dosele vidjesmo, da je uvijek doskočio kakvim zgodnim nadopunjkom, kad je uredniku nestalo misli. Oba se dakle divno nadopunjuju, i u mislima i u pjesničkom štilu. Nego u zadnjem (7.) broju malo se porezao. Nekako nepromišljeno blesne, kao i negov gospodar. Gosparu ne bilo pravo, što pohvalismo Nazora, — a hitri slagar odmah našao potvrdu, i izvukao pjesmu — »Equus caballus«. Iz njegove opaske jasno razabراسmo, da je njemu glavno kod pjesme: širina. On ne pojmi, da čovjek može pjevati pjesmu u metru sa 8 stopa, — pa sasma logično sudi, da je loš heksametar

koji ima — 8 stopa. Al samo je zaboravio na sitnicu: kojim pravom on uzimlje, da je pjesnik uopće imao nakanu pjevati u heksametru? Otkuda najednom ta — metrička jedinica? A glede velikih divnih ideja svjetovali bismo g. dra. Tresića, da svom slugaru dadne čitati uz »Equus caballus« i pjesme »Na tornju sv. Stjepana u Beču«, Macbeth«, »Ruta Moapka«, »Prometej« i druge. Onda će taj slugar spoznati, da bi i njemu koristilo, kad bi onako pjevao ma baš i u heksametrima sa osam stopa!

Na osobne navale na našeg urednika eno g. Tresiću na drugom mjestu odgovora samog urednika a onaj list, za kojem veli, da je tako nedužan molimo ga, da ga tiska, da se čitatelji N. V. osjedoče o istini.

Bratstvo na djelu. Naše novine već su donijele vijest, da mađarska vlada već po drugi put nije potvrdila pravila hrv. akad. društva u Budimpešti »Krešimir«. U cijelom svijetu djaštvo svih naroda može imati svoja društva, samo u Pešti djaštvo »saveznog bratskog« naroda ne može da osnuje svoje društvo. Evo u svakoj sitnici se vidi, smijemo li mi ne samo iz narodnog ponosa već i iz brige za naše interese biti zadovoljni sa današnjom famoznom vladavinom u Hrvatskoj.

Značajno je, da ni »odlučna« preporuka ministra Josipovicha, koji je obećao hrvatskim moliteljima, da će za stalno uspjeti kod ministarstva, ništa nije koristila. Odrekoše se i imena »Krešimir«, jer je to ime mrzko magjarskom ministarstvu, ako i hoće, da nama Košutovo bude milo. Prvi put odbiše privolu rad imena, drugi put uz ostalo i za to, jer da će hrvatski djaci nedvojbeno bolje i sigurnije postići u sveučilištnom društvu »Egyetemi kör« cilj, što su ga sebi postavili. Treba da im damo sav svoj novac, da svučemo odijelo svoje, da se odrečemo imena i jezika svoga, da im damo dušu svoju, sve u ime bratstva. Jedinstveni Tomassichu, vi hrvatski odrode, dobro je da u ime slavenstva ne radite za što veće zблиženje dijelova jedinstvene magjarske države, jer bi vas na prvom koraku srela brutalna »Tót ember nem ember«. I neka se ne ispričavaju Magjaroni, da je to za to, što neki opozijoni življi u Hrvatskoj ne će da čuju o savezu s Ugarskom. Tih će življa uvijek biti, kao što će biti u Ugarskoj neodvisna stranka prema Austriji, u Austriji njemačko nacionalna, ma da obje posljednje nemadu ni iz daleka toliko rationem existendi, koliko opozicija u Hrvatskoj. Tako dugo dok bude takove opozicije — vele — ne će imati Magjari povjerenje u Hrvate, a pošto takova opozicija danomice jača i raste, treba zaključiti, da će Magjari imati sve manje povjerenje. Dakle spor je neizbježiv, i kad bi Magjaroni u istinu nastojali, da ga riješe u korist našu — da su poštene — bilo bi isto, kao kad bi htjeli da Sava poteče od Zemuna Zagrebu. Ko ima oči neka vidi!

Proslava pedesetgodišnjice hrvatskoga službenoga jezika u Pragu. Nekolicina Hrvata u Pragu uz pripomoć čeških svojih prijatelja prirediše proslavu pedesetgodišnjice pod pokroviteljstvom zastupnika g. Spinčića. Ma da je bila slava na veliko zasnovana ipak su od hrvatskih i slovenskih zastupnika došli samo pokrovitelj g. Spinčić i Dr. Potočnjak, dok su češke i naše novine donašale vijesti o dolasku većeg broja hrv. i slov. zastupnikâ. Od Čeha došao je velik broj zastupnika i sveuč. profesora, redaktor »Časa« Dr. Herben i oko 2000 općinstva. Za stanke govorili su uz ostale Dr. Grégr, g. Hořica, g. Spinčić i Dr. Potočnjak. G. Spinčić naglasio je da se Česi i Hrvati imadu rame o rame boriti, oni za česko, Hrvati za hrvatsko državno pravo. Poslije njega govorio je Dr. Potočnjak, pozdravljen upravo frenetičkim višeminutnim pljeskanjem, o jedinstvu velikoga naroda slavenskoga i istaknuo uže jedinstvo

slavenskih balkanskih plemena Bugara, Hrvata, Srba i Slovenaca. Bez obzira na granica i okvire, reskripte i pergamene treba da se ti narodi sjedine u moćan jak narod na Balkanu. Tim ispravljamo ujedno pisanje nekih českih novina, da je g. Potočnjak govorio, kako nam treba učiniti jaku i snažnu Austriju, da obezbijedimo sebe.

Ispravljamo i krivi izvještaj »Radikálných Listů«, da su Hrvati u punom broju bili u »Klubu mladih« i aplaudirali bez razlike Srbi i Hrvati razlaganju g. Spinčića o hrv. državnom pravu. Jedan dio Hrvata, Srba i Slovenaca zajedno sa g. Dr. Potočnjakom nije bio u klubu mladih. Od N. D. bio je samo redaktor Iljadica, od svih Srba samo g. Selić, koji je i govorio u protivnom smislu nego gosp. Spinčić (glede drž. prava).

Gjalski umirovljen. Nije nas iznenadila ta vijest. Mi, koji smo vični od današnje vlade činima, koji idu da unište sve što narod diže, mi koji očekujemo takove čine od mađaronske vlade ne iznenadjujemo se, ali zato raste ogorčenje. To ogorčenje povećala je besramnost »Nar. Novina«, »Agr. Zeitung« i »Die Drau«. Sve da i Gjalski nije mnogo radio, mi bili osudili njegovo umirovljenje. No Gjalski napisao je poslanicu u »Obzoru«, koja baš protivno dokazuje. Čovjeka, koji stvara što on stvara, metnuti u odsjek, gdje ima najviše i najtežega posla, i to je bilo u duhu »misije« Khuenove. Gjalski bio je u vladinom odsjeku za zadružne dibne parnice, gdje je riješio g. 1892—150 parnica 1893—136, 1894—164, 1895—193, 1896—135 a 1897, gdje je četiri mjeseca bio bolestan 101 parnicu. »Tko razumije — veli Gjalski — što znači u trećoj i posljednoj molbi rješavati parnice, i to još diobne parnice — taj će znati prosudjivati vrijednost ovih brojeva.« Dalje piše: U ostalom vascielom hrvatstvu je poznato, u kakvim sam odnosima premo mjerodavnim faktorima i što li nisam doživio od njih, pa će svatko brzo doći do zaključka, da oni isti, koji proti meni postupahu, kako postupahu, ne bi nikako mogli ni htjeli propustiti, da ne kazne moj nerad. I mirne duše mogu reći, da se možda ne bi brzo našao činovnik, koji bi nakon mojih doživljaja u službi onoliko radio, kao što ja, koji za dvadeset godina sviestne, poštene i svestrano rabljene službe nisam nego jedan put avansirao i to od vježbenika na perovodju pod banom Mažuranićem. Ali ja — ja sam znao i mogao dužnost svoju visoko staviti nad činjenicom, da se dužnosti naprama meni zaboravljaju.«

U svim drugim zemljama vesele se vlade, kad se nadje medj činovnicima literat, pa mu idu na ruku i da ima vremena za svoj literarni rad i da obezbjedjeno živi. Naša vlada naprotiv očito svagdje suzbija sve, što diže narodnu prosvjetu i što ide narodu na uhar.

Tko pošten može još da sumnja, da svi poštene elementi imaju sve sile napeti, da se riješimo Mađarona i silničke Khunove vlade?

Otvoreno pismo gospodnu Dragutinu grofu Khuen-Hedervaryju u Zagrebu.

Gospodine grofe! Gosp. Julije Ertl nazvao Vas je i javno proglasio prostom varilacom.

Vi ste ga radi toga tužili zbog klevete i uvrede poštenja i zahtijevali, da budē priznat krivim i kažnjen:

Gjurska porota pred kojom se rasprava na Vašu tužbu vodila riješila je g. Ertla od krivnje klevete jednoglasno, a od krivnje uvrede poštenja sa 8 glasova proti 4 glasa.

Nazvavši Vas dakle i proglasiv prostom varilacom g. Ertl nije počinio uvrede poštenja, a navodima, kojima je iaj svoj sud u Vama obrazložio, nije počinio klevete.

Ne mareši za to, da Vi obnašate razne časti i odlikovanja, da ste n. pr. vitez zlatnoga krzna, tajni savjetnik, vitez željezne krune itd. jer to nisu naše narodne časti, pa je stoga drugima brinuti se o tom tko ih nosi, nama je istaći, da Vi obnašate čast vrhovnoga glavara u Hrvatskoj i Slavoniji.

Banska čast u nas i sada jošte prestavlja najveću narodnu čast, ma da se do nje danas žalibože više ne dolazi narodnim povjerenjem.

Ni Vas nije na nju postavila uarodna volja, a kako Vas je na njoj gledala i kako Vas gieda znadete i sami.

Nu postavio Vas na časnu bansku stolicu tko mu drago, najmanje na što mora paziti jest to, da je zaprema čovjek, o čistoći značaja i poštenju kojega ne smije da se opravdano ni na časak ma ni posumnja, kamo li da ga se uz odobrenje javnoga mnijenja i sudbene porote javno proglasi prostom varalicom.

Sa banske stolice upravlja se i rukovodi čitav naš život fizički i duševni, moralni i materijalni: socijalni se naši odnošaji razvijaju ili uništaju, ekonomski unapredjuju ili ubijaju.

Sve to biva prema tome kakove je moralne visine onaj, koji to odlučno mjesto zaprema te kakovi su oni, koji su oko njega i koji Vas svjetuju i podupiru.

Moralnu Vašu visinu pokazala je gjurska osuda i onima, kojima su doslije bile zatvorene oči za sve ono, što se u Banoviti zbivalo i što je u saboru i izvan njega neodoljivom silom na javu izbijalo. Jer drugi su i onako već davno o tome na čistu bili.

Polag stare istine, da se jednak s jednakim druži lasno je uvidjeti, tko su i kakovi su oni, koju su oko Vas, te koji Vas svetuju i podupiru.

Narod naš u Banovini hrvatskoga i srpskoga imena ako ništa ino barem to imade pravo zahtijevati, da mu na časnom mjestu glavara zemlje stoji osoba poštovana i časna a nipošto individuum, koga porota ne može da zaštiti pred infamirajućim nazivom — prosta varalica.

Narod hrvatski ili srpski siromašan je, jer je osiromašen po kojekakovim spekulantima i varalicama, ali jošte nije sav tako nizko moralno pao, da mu je svejedno tko mu vodi upravu, nadgleda sudstvo, rukovodi odgoj, upravlja imetkom, pa najmanje smije trpiti, da mu javni moral rukovodi i narodnu čast prestavlja čeljade, za koje gjurska porota priznaje opravdanim naziv — proste varalice.

Istina, g. Ertl nazvao je Vas kao grofa Khuena prostom varaliaom i Vi ste ga tužili kano grof Khuen. Nu po g. Ertlu kano prosta varalica javno ožigosani grof Khen ujedno je i imenovani ban hrvatski, a jedan se od drugoga razlučiti nikako ne da.

Žig kojim Vas je obilježio g. Ertl Vi ste mogli i ignorovanjem preći, nu kada ste protivno uradili te se utekli sudu, dužnost Vam je iz pravorijeka sudbene gradjanske porote povući i konsekvence.

Najblaže što se iz toga pravorijeka izvesti dade jeste to, da Vas g. Ertl nije bez svakoga povoda i razloga nazvao prostom varalicom.

Vi, koji već blizu petnaest godina kvarite javni moral Banovine, barem sada nakon gradjanskoga pravorijeka gjurske porote prestanite kužiti mjesto, na koje spadaju jedino muževi časni i poštovani, nošeni narodnom ljubavi, o kojima se ni u snu ne smije niti pomisliti kamo li javno im i uz odobrene, sudbene porote reći, da su proste varalice.

Dolje infamni!

U Zagrebu 7. aprila 1898.

Dr. Franko Potočnjak.

Kod ovog pisma moramo da konstatiramo činjenicu, nama gotovo nerazumljivu: Kraj tako jake opozicije, da grof Hedervəri još i danas sjedi na

banskoj stolici. Zar je cijeli naš narod tako nemoralan, da može mirno, bez prosvjeda snositi, kako vlada u zemlji čovjek, koga pravorijek porote saveznoga naroda saslušavši činjenice obilježi prostom varalicom. Između hiljada opoziciona-
nalaca, inteligentnih ljudi, između desetaka novina, desetaka vodja zastupnika digao se je jedan jedini glas Dra. Potočnjaka. Kraj tolikog nemorala i kukavštine može Khuen mirno da naviješta novu četrnaestgodišnju periodu svoje vladavine. Felix fanatumque sit!

Čovjek koji u Ugarskoj ima da zagovara i brani interese kraljevine Hrvatske, zakoniti predstavnik suverenosti njezine, u cijeloj Ugarskoj slovi prostim varalicom. Eto koliko i s toga gledišta vrijedi prigovor, da pravorijek gjurske porote u Hrvatskoj nema valjanosti.

Grofa Khuen-Hedervarija kod nas proglašuju kavalikom. Sve preljeve afere u političkom životu svaljuju se na njegovu politiku. On »dosljedno, željeznom rukom, ne birajući sredstva« provadja svoju »misiju«, ali u privatnom životu on je pošten čovjek, a jer je grof, sobom se razumije, da je i kavalir.

Pošteni grof i željezni političar, odlikovanik krune i vladar našega naroda danas je u očima svakoga poštenoga čovjeka, koji još ima iskru zdravoga razuma, prosta varalica. I opet dokaz za našu tvrdnju, da se javno poštenje ne može za dijeli od privatnoga.

*

Veleučenom gospodinu Antunu Piu Tresić-Pavičiću, Doktoru filosofije, uredniku »N. Vieka«, pjesniku etc. etc.

Primismo »kitu cvijeća«, što nam ju krasnu posla na uzdarje. Od srca fala! Nevidjesmo Tvog Velikog imena pod njom, al po blagom mirisu poznasmo cvijet Tvoje filosofske dubine i Tvog pjesničkog poleta i srca.

Milo nama, šta je onaka. Pobijedio si!

Nego. Mišljasm do sele, e pjesnici ume da jašu samo plemenitog konja Pegaza, al Ti nam eto živi dokaz, da znadu uzjahati i na tovara.

Sretan put i dug život obama!

A začujemo li kad opet, gdje tvoj mili gjoga negdje (u višem nadahnuću) z brijega poje, znaćemo da nam to ideš Ti. Otvorićemo na avliji vrata, ugni slobodno na konak. Za piću se ne starajte.

Moleći i za još koji cvijet onaki, sretno junaci!

V. Iljadica.

Pedeset godina našega narodnoga naprezanja.

Živa naša želja bila je, da četrdesetosmu godinu proslavimo jasnom slikom svega svoga rada političkoga, gospodarskoga i društvenoga, svih svojih uspjeha moralnih i materijalnih.

Razmislivši dobro stvar, uvjerismo se, da ne možemo podati te slike, a da još manje možemo zabilježiti kakove trajne i sjajne uspjehe.

Slike političkoga rada ne možemo prikazati, jer se naši — i najvrsniji — političari još uvijek skanjuju napisati bilo političku povjest najnovijega doba, bilo razvoj stranke u kojoj su radili, bilo djelovanje ljudi uz koje su pristajali. I da protiv svojih starih nemamo ni jednoga drugoga prigovora, no taj, da nas, djecu svoju, »zlatnu svoju mladež«, ostavljaju na raskršću, bez ikakvoga putokaza, bez ikakve literature političke, bez i jedne ozbiljne studije i rasprave, da imamo, velju, samo taj prigovor, već bi samo to bilo dovoljno, da razjasni cijelo naše držanje i ponašanje prema njima . . .

Na ekonomskom polju još je gore, ako gore može biti. Ekonomska pitanja bila su pastorci našim političarima i mi danas ne možemo da zabilježimo u tako brojnoj našoj inteligenciji imena, koje bi samo po sebi označivalo naš narodno-gospodarski program. A ipak smo mi narod ratara i težaka, narod seljaka i pastira, komu se velikaši odrodiše ili poturčiše. Uzalud imamo more, i dapače više mora, uzalud smo na najvećoj evropskoj rijeci, koja teče u otvoreno more, uzalud su jedni krajevi pravom žitnicom, drugi neiscrpivim rudnicima, treći bogatom šumom, i što je još gore, uzalud je Bugarin nenatkriljiv ratar a Slovenac uzorni štediša, uzalud je Srbin najpoduzetniji trgovac a Hrvat najsmijoniji mornar, jednom riječju, uzalud se sve bogatstvo prirode i sva pronicavost duševna združilo, mi ostasmo do danas robovima spekulacije židovske, eksploatacije njemačke, prezira talijanskoga i grčkoga, nasilja turskoga i madžarskoga i to sve zato, jer smo jadna, uboga raja, a mogli bismo biti najbogatiji, gospodarski najsamostalniji narod u Evropi. Čemu dakle, da o tom pišemo, kad je i bez toga naš list — i protiv naše volje — i odviše tužnim odrazom tako očite i tako raširene narodno-gospodarske zaostalosti i grješnoga, da ne kažemo zločinačkoga nehaja za gospodarska pitanja svih naših stranaka i svih naših političara. I da naš pokret ima prigovoriti samo to, da sve naše stranke i svi naši političari zane-

maruju ili naprosto ne mare za gospodarska pitanja, pojava naša bila bi i razumljiva i opravdana.

Ali sad istom dolazimo do krvave naše rane, do pitanja našega narodnoga. Da o njem podamo sliku, a tu bismo mogli podati, potomstvo naše ne bi nas razumjelo i što bi slika bila vjernija, to bi se kašnjim pokoljenjima činila neprirodnija i nevjerojatnija. I u istinu, tko da vjeruje za koji desetak godina, da je hrvatskomu patriotizmu obilježje poricati Srbe, a srpskomu brisati Hrvate? Tko će za malo vremena držati naravnim, da se Bugari i Srbi samo radi svojih razmirica — dakle samo radi svojih slabosti — natječu u podlosti pred sultanom, a Hrvati i Slovenci pred raznim Windischgrätzima i Thunima. Ili što je još nepomiljivije, da su Bosna i Mačedonija imale postati narodnim grobovima, umjesto da budu narodnim ognjištima. I za to te slike ne rišemo, ta kukavno naše novinstvo uza sav svoj iskreni i nehinjeni patriotizam, često i protiv svoje volje, dovoljno sakuplja gradje, da kašnje potomstvo naše, nad grobovima otaca svojih ne će moći drugo da učini, nego da bolno uzdahne »oprostimo im, jer nisu znali što rade«.

Da, nigdje nijesmo znali što radimo, a po gotovo u politici međunarodnoj, u diplomaciji. Tu smo bili, a na žalost i danas smo, pukom igračkom i svojim susjedima i drugim vlastima, tu smo dokazali svu svoju nespremnost, svu svoju nesposobnost, uza sve prirodne darove našega puka, uza sve ogromno značenje slavenskog plemena. Puk i slavenstvo! Da smo tim dvjema riječima shvatili svu zamašnost, danas bili bismo priznata velika vlast u Evropi, a još priznatiji faktor u općenitoj težnji čovječanstva za napretkom. Ali mjesto o puku, koji ima divnu ustrajnost u radu, nesavladiu snagu u obrani, božansku iskr u vjeri, radost života u pjesmi, bogatstvo znanja u govoru, u mjesto puka, koji je temelj organizaciji društvenoj, stup slobodi političkoj i izvor snazi gospodarskoj, mi govorasmo i govorimo o »prostom« narodu, o »zalupanom« mužu. Odrezavši se sami od korijena, kako da ne uvenemo, isišavši si životni sok, kako da ne budemo krhki i slabi? Sveto pismo govori, da se ruši kuća na pijesku a mi smo do sada bili fata morgana — čardak u zraku.

A istom Slavenstvo! Umjesto, da u tom ogromnom etnografskom sklopu naroda, gledamo i vidimo ponajsavršeniji dio čovječanstva, mi smo Slavenstvo ili prezirali (Starčević) kao ropsko pleme, ili uzdizali (Kolar) kao izabrani narod. No ni to nije bilo dosta. Umjesto da u samostalnoj literarnoj a donekle i političkoj organizaciji slavenskih naroda vidimo zalag i jamstvo slobodnoga razvitka misli i svestranoga napretka, mi se po uzoru centralizacije pruske, francuske i engleske oduševljavasmo za zajedničkim književnim jezikom (još k tomu skovanom) ili čak za zajedničkom državnom vladom.

Prezrevši puk, korijen svoga narodnoga stabla, kako mogosmo postati jaki? Ne svativši velikoga značenja slavenske zajednice uz potpunu ravnopravnost svih slavenskih naroda kako mogasmo postati ugledni?

I u međunarodnoj politici, medju jakima nama nije mjesta, jer smo slabi, a medju naprednima, jer još uvijek bulaznimo. I eto to su razlozi s kojih ne podajemo ni političke, ni ekonomske ni narodne, ni diplomatske slike od godine 1848. do danas.

Ali ta se slika bez nas podala sama. Pogledajmo Slovence: u smrtnoj opasnosti, da izgube sve što narod narodom čini, oni se

i danas dijele na stranke i strančice, oni još do danas nemaju svoje narodne slovenske politike. Nema sumnje, da su svi patrioti, ali jednima je crna haljina milija od narodne surke a drugima lažni liberalizam više imponuje od narodne pobožnosti. O trećima i četvrtima, koji lete za službenim socijalistima, ili se naprosto gube u velikom (po broju) Slavenstvu, ne ćemo da govorimo zato, jer se nadamo, da će ih plemeniti njihovi osjećaji dobrza privesti k svijesti, da spoznaju neoborivu istinu, da svaka politika, dakle i slovenska mora istodobno biti i realna, t. j. gospodarska, i narodna, t. j. socijalna.

Osvrnimo se sad na Hrvate: sva povjest hrvatskoga naroda, poslije toga što je nestalo narodne hrvatske dinastije, očituje se u dva načela: obrana banske vlasti i očuvanje financijalne samostalnosti. Kako su ta dva načela prošla u nagodi 1868.? Banskoj vlasti ostao je samo naslov, jer su »moderni« hrvatski političari mislili, da je banska vlast sredovječna stvar, koja spada u ropotarnicu a financijalna samostalnost — pravo sabora, da određuje poreze — da više škodi narodu nego li koristi, jer gospodu — a to je za njih bio narod — na smrt zavadja s »prostim pukom«, koji vazda nerado plaća. I tu se pokazala sva naša politička golotinja, jer smo priznavanje političkog teritorija, »političkog naroda« voljeli nego financijalnu samostalnost, a »hrvatskoga« ministra u Budimpešti, zamijenili hrvatskim banom u Zagrebu.

A istom kad pogledamo Srbe! U vojvodini raskol medju hijerarhijom i narodom sve više raste, u kraljevini narod i dinastija, bolje da kažemo dinastije, sve više se udaljuju, a u kneževini, Crnoj Gori, toj uzdanici cijeloga naroda našega, stranka pariških gizdelina sve jače pretimlje mah i na svu silu hoće, da narodnu srpsku kneževsku vladu pretvori u nasilnu prusku, vojničku i gradjansku tiraniju.

A Bugari! Jedva se oslobodiše već padoše u mreže engleskoj i austrijskoj diplomaciji, te sva njihova politička borba od toga vremena samo je jedno kolebanje izmedju Londona i Beča. Znatna se većina Austriji divi, a ima ih, koji Englesku obožavaju. Da slika bude potpuna, knez je sultanu poljubio ruku a sad će u Petrograd na poklonstvo.

* * *

Politički uspjesi nijesu dakle sjajni, a još ne spomenusmo ni Maćedonije, ni Bosne-Hercegovine, ni nekih Srba i Hrvata u Ugarskoj (Bunjevci, Šokci, Medjumurci), ni trzavice u Dalmaciji, ni očaja u Istri, ni naseobina hrvatskih i slovenskih od Mure do Požuna, ni Slovenaca u Primorju s Trstom i Mletačkoj, ni stotine tisuća naroda našega, što krvavim žuljevima služi koru hljeba preko atlanskoga oceana.

A ipak sav je rad ovih naših 50 godina bio skoro isključivo politički. I najmanje, što bismo bili morali postići, naprežući svu svoju snagu isključivo za jedan cilj, moralo bi biti: za Slovence priznanje narodnoga slovenskoga područja, za Hrvate narodna banska vlada¹⁾ (razumije se s Dalmacijom, Rijekom i Medjumurjem) za Srbe u Vojvodini narodna crkvena avtonomija izvan svake sumnje, za Srbe u kraljevini i kneževini unutrašnja sredjenost

¹⁾ Narodna banska vlada znači — za nas — političko-narodnu individualnost, koja dakako ne može biti realna bez samostalnih financija.

i prvenstvo u vanjskoj narodnoj politici, za Bugare narodna slavenska dinastija i narodna slavenska škola u Mačedoniji.

Zbiljske prilike nam dokazuju, da smo od svega toga daleko. Ako je tako na polju političkom, komu posvetismo sav svoj mar i svu svoju snagu, kako da ne bude gore na polju narodnom, gdje izlismo svu svoju žuč, da se omrazimo, na polju gospodarskom, gdje razvismo, sve svoje opreke, da se oslabimo, na polju međunarodnom, gdje svojom tjesno-grudnošću i zasukanošću odbismo i ono malo prijatelja, što bismo ih mogli imati kao Slaveni.

I zato ne ćemo, da prosljedimo, ne ćemo, da detaljno ispitujemo na svakom polju svojih naprezaja i svojih neuspjeha. U mjesto da nadugo nastavimo ova svoja razmatranja i ovu svoju kritiku, mi ćemo u kratko, da ponovimo dvije riječi, a s njima i dvije temeljne ideje svoga pokreta: puk i Slavenstvo.

U puku su sva načela naše unutrašnje politike, u Slavenstvu sva načela naše međunarodne politike.

Poznajuci puk, mi ćemo Sloveniji dobra izvoštiti slovensku upravu, ujedinjenoj Hrvatskoj (mislimo i Dalmaciju) narodnu bansku vladu, u istinu samostalnoj Srbiji pravu narodnu vladu. A što je još važnije, otet ćemo Bosnu i Hercegovinu, te zemlje mučenice — koje imaju biti ili našim spasom ili našim prokletstvom — mađarsko-njemačkoj eksploataciji i birokratsko-židovskoj demoralizaciji. Drugim riječima: Poznajuci puk lako ćemo formulovati aktuelno-politički program rada za sva tri plemena našega naroda; ljubeći puk lako ćemo svatiti njegove gospodarske potrebe i još lakše ćemo im pomoću toga samoga puka zadovoljiti: u Sloveniji nema Židova, doskora ne smije da bude ni prosjaka ni njemačkih — pa ni slovenskih — lihvara; Hrvati i Srbi još i danas na mnogim mjestima umiru od gladi, realni patriotizam treba da postigne, da što prije ne bude ni oskudice. Ni jedna teoretska igra riječima, ni jedna ekonomska škola ne će oteti narod naš gospodarskoj nevolji: zato treba gospodarske prakse, života medju narodom, a živjeti se medju narodom ne da onom, tko ga ne ljubi.

Još brži mogu biti uspjesi u spoljašnjoj našoj politici, kad se oslonimo na Slavenstvo. Ironija je, da Srbin govoreći o Slavenstvu briše Hrvatstvo a Hrvat pjevajući »Oj Slaveni« poriče Srpstvo. Mi takih ironija imamo i previše. Nije nam na umu, da će se na prečac riješiti spor rusko-poljski i poljsko-rusinski, ali što se tiče spora hrvatsko-srpskoga i bugarsko-srpskoga, valja da jedan puta za svagda kažemo — a kod toga ćemo i ostati — da toga spora za nas nema.¹⁾

Toga je spora puna inteligencija naša, koja se napila duha židovsko-njemačkoga, koja se nadojila mlijekom mađarsko-turskim i koja je i u Francuza i Engleza poprimila samo što je u njih najgore: prezir svega što nije francusko i englesko.

Ta inteligencija za cijelih posljednjih 50 godina znala je presadjivati samo tuđe misli, gušeći narodnu misao i u sebi i u narodu samom. Mnogi se medju njom danas ustaviše na putu i promišljaju o tom što sagriješiše. Mi, jedan dio mladeži ne stojimo, mi sigurnim korakom idemo k puku iz koga smo nikli, k Slavenstvu s kojim smo vezani, k ljudstvu u kom djelujemo, k Božanstvu ka kojemu smo pozvani i na tom

¹⁾ Nema ga naprosto sa stajališta ekonomsko-socijalnoga, s političkoga je samo medju gospodom, a s vjerskoga samo medju svećenstvom.

putu može nas i samo više biti: jer mi se neprestance pribiremo, iz milijuna raje, koja je danas postala narod. Iz zamraženih slovenskih naroda, koji se sve više bratime i zbližavaju, iz raskidanoga čovječanstva, koje sve više osjeća jedinstvo svoje budućnosti kad već nema svoje prošlosti; da, mi smo najjači za to, što su s nama i u nama svi veliki duhovi, kojima je pravica bila zakon, ljubav potreba a istina život, kojima je puk bio izvor svemu radu političkomu, narod temelj svoj organizaciji socijalnoj i gospodarskoj, čovječanstvo cilj svemu nastojanju kulturnomu a Bog težnja svim idealima moralnim.

U ovih pedeset godina imali smo vrijednih, pa i velikih pojedinaca, ali kao narod mi Hrvati ili Srbi sa Slovencima i Bugarima ostasmo politički ujarmljeni, gospodarski zaostali, narodno rastrgani a međunarodno prezreni. Mi tvrdo vjerujemo jer to naučismo iz povjesti, iz života, da ne ćemo trebati čekati, da nas stogodišnjica četrdesetosme godine nadje politički i narodno ujedinjene, gospodarski samostalne i medju narodima ugledne i uvažene.

Ponavljamo: mi to tvrdo vjerujemo.

O konsumnih društvih.¹⁾

Warten Sie noch solange Jahre, als ihrer vergangen sind, seitdem zuerst vom Ministertisch die Rettung des Bauernstandes verkündet wurde, dann haben Sie eine sehr leichte Arbeit, dann können Sie sich dieselbe überhaupt ersparen, denn dann gibt es keinen Bauernstand mehr zu retten. (Sehr richtig! links.)

Dr. Steinwender v državnem zboru 24. sušca 1898.

»Domoljub« je priobčil sledeći dopis iz Gorenjskega: »... dne 25. julija 1869. so ustanovili v Stražišču konsumno društvo, pač prvo na deželi, če ne celo na Kranjskem. Bil je nadepolni in izkušeni Janko Jugovec iz prve trgovske hiše v Stražišču, ki je sitarjem nasvetoval, naj si napravijo konsumno društvo, polagoma sezidajo svoje skladišče s prodajalnico ter si tako nekako združeno pomagajo do boljšega stanja. Najeli so si prodajalnico. Početkom je bilo 66 delnic, menda po 20 gl., a pristopilo je kmalu še več delavskih družin. Društvo se je lepo razvijalo, toda dve leti potem umrje mladi mož, ki je društvu priskrboval blago iz prvega vira. ... Dandanes samo konsumna knjiga še priča, da je konsumno društvo v Stražišču jedenkrat bilo ... Sloga jači, nesloga tlači.«²⁾

To je bilo menda res prvo konsumno društvo na Slovenskem. Razpadlo je, ker so trgovci spletkarili in kovarili, in ker ljudje še niso zadostno uvidevali koristi te naprave, se niso znali drug drugemu prilagoditi, da bi jo bili z združenimi močmi vzdržali. Seveda, saj je bilo to nekaj čisto nenavadnega za Slovence — še pred par leti.

Nahajamo pa konsumna društva že v 40. letih na Angleškem. Nastala so kot nekaka posledica boja med delavci in delodajalci, posledica boja za obstanek.

¹⁾ Predaval v „Slovenskem klubu“ v Pragi dne 8. rožnika.

²⁾ „Domoljub“, X. p. 272.

Delodajalci, kapitalisti so osnovali med seboj zveze, tako zvane ringe, kartele... Njih namen je bil, množiti kapital v rokah združenih bankirjev, tvorničarjev, posestnikov rudokopov, veletržcev. Zato so določevali cene blaga konsumentom; razdelili so si med seboj pokrajine, v katerih so »delovali« po dogovoru; sklenili so, koliko sme vsak producirati blaga, počim sme kupovati surovine...

Pritisk na nižje stanove je bil vsled tega mogočen. Delavec je moral delati, kakor in kolikor je hotel delodajalec; živež pa je dobival tudi le po ceni, katero mu je določal ring.

In zdelo se je, da se zoper take zveze ne da nič uspešnega ukreniti. S silo se delavec ni smel ustavljati... Konečno je nastopil pot postave. Ustanavljal si je zveze — društva, li naj ga ohranijo. Geslo je bilo: klin s klinom — društvo zoper društvo. Začatkoma so to bila podporna društva, podporne blagajne. Posebno pa so se obnesle take zveze v obliki konsumnih društev.

Na Nemškem je bilo malo drugače.¹⁾

Ko so tvornice izpodrinile samostalne rokodelce, so le-ti sklepali med sabo razna rokodelska podporna društva, katera so nakupovala v velikem različne potrebščine in omogočevala razprodajo rokodelskih izdelkov. Teh društev je pa bilo premalo, da bi bila kaj znatnega dosegla zoper združene bogate tvorničarje, s katerimi je bilo kaj nevarno tekmovali v trgovini.

Nato so se jele snovati posojilnice in ljudske banke, češ, da bodo podprle in ohranile malega obrtnika in rokodelca. In ne dolgo potem so nastopila društva, ki so nakupovala in prodajala svojim članom bolj poceni živež in druge razne življenske potrebščine. Tako so se združili ne samo delavci in obrtniki, ampak i mali trgovci, kupci, kateri so prav za prav tudi le konsumenti, da so se lažje ohranili poleg veletržcev. Tako so nastale nekake podporne lige — konsumna društva.

* * *

Zgodí se pa prav lahko v malih razmerah isto ali vsaj analogno, kar se je dogajalo v velikih. Zgodí se lahko, da se v kaki večji vasi, v kakem trgu, mestu, kjer je morda trgovsko središče cele okolice, dogovoré med seboj na pr. mesarji, ali pekarji, ali prodajalničarji, ali rokodelci in nastavijo visoke cene svojim izdelkom. Ali naj jim bodo konsumenti pokorni, sužnji, ki ne bi smeli ziniti niti besedice zoper krivico, ki se jim godí — ali se naj upró? Reakcija mora priti, da si traje morda več let nego se pojavi. In ta reakcija se pokaže čisto utemeljena in opravičena v obliki konsumnih društev. To so »ringi« med konsumenti. Opravičeni so pa tembolj, ker so se ustanovili šele na izzivanje združenih trgovcev, rokodelcev — torej kot akt samoobrane. Če smejo ekzistovati zveze bogatih premogovih ali petrolejskih kraljev, — rad bi vedel, kaj je krivičnega na konsumnih društvih? Dočim so ringi in karteli ofenziva producentov, so konsumna društva defenziva konsumentov. In če defenziva časih ugonobí ofenzivo — kdo bi zaradi tega a priori zanikaval oni pravico do obstanka? Ali nima morebiti masa, ljudstvo večje pravice, določevati si, počim naj kupuje in prodaja, nego da ji zapoveduje le kak posameznik?

¹⁾ „Die Kritik“, XIII. 356 sq. Wirtschaftliche Vereinigungen. Max May.

Namen konsumnih društev je kolikor toliko razložen že v popisu postanka in razvoja teh društev. V svojih pravilih imajo te »vpisane zadruga z omejenim poročtvom« navadno tako-le določen svoj program: Zadruga namen je, oskrbovati svojim udom vsako v gospodinjstvu, gospodarstvu in sploh delavcu potrebno in oblačilno blago dobre vrste in po nizkih cenah. To se bo doseglo s pogodbami, sklenjenimi z zakladalci, skupovanjem in lastnoročnim izdelavanjem konsumnega blaga ter s prodajanjem istega zadružnikom.¹⁾

Seveda vsak kraj ni pripraven za take zadruga. Največ so opravičena strogo delavska kons. društva, ki so se ustanovila v krajih, kjer je dosti delavcev, kjer so tvornice. Na Slovenskem imamo taka društva v Ljubljani, v Kropi, v Železnikih, na Jesenicah na Gorenjskem, v Šentivanu pri Trstu.

I kjer je dosti uradnikov, so na mestu kons. društva. Kar dokazuje konsumna zadruga uradnikov v Ljubljani.

Pritoževati se pa ne moremo niti zaradi zadrug, ki so nastale v krajih, kjer imajo večino poljedelci, kmetje. Ozrmo se na pr. na Švico, kjer dobro uspeva mnogo konsumnih društev.²⁾ Švica je Slovenski prav zelo podobna, če upoštevamo teritorialne ali narodno-gospodarske razmere. Švica ni industrijalna dežela; izvzemši par kantonov, prevladuje kmetijstvo. Baš tako je Slovenska skoro popolnoma agrikulturna dežela. Kakor pa ima Švica kot taka dežela ugodna tla za snovanje konsumnih in gospodarskih zadrug, tako smemo trditi tudi o Slovenski — baš zaradi tega, ker sta si podobni. Priznavamo pa radi, da se v krajih, kjer je več kmetijskega prebivalstva, najboljše pohvalijo gospodarske ali kmetijske zadruga³⁾ v ožjem smislu besede.

Taka konsumna društva imamo na pr. v Borštu (borštansko posejilno in konsumno društvo na Primorskem), v Devici Mariji v Polji, v Rovtah (za občine Rovte, Zavrac, Vrh, Sv. Jošt in Zaplane), v Leskovci (nad Oselico v poljanski dolini), v Starem trgu pri Ložu, v Radečah pri Zidanem mostu, v Kašlju, v Šoštanji, na Ferdeniču pri Trstu. Snujó se v Trnovem na Notranjskem in v Tuhinji pri Kamniku.

Mnogo vika in krika je provzročilo vsako konsumno društvo med trgovci in še več med gostilničarji. I po časopisju so se že križali mečji za in zoper konsumna društva. Stvar je konečno postala na Kranjskem tako važna, da sta obe politični stranki odločevali o usodi kons. zadrug v »Spravi« (čl. XII.). Narodni-napredni stranki je za pristaše,

¹⁾ Pravila I. delavskega kons. društva v Železnikih. § 2. — Prim. pravila kons. društva v Ljubljani, Kropi in drugod.

²⁾ „Die Zukunft“. VI. št. 26. str. 571. „Sozialismus und Kapitalismus“. Dr. Paul Weisengrün.

³⁾ Zadruga ima namen izboljšati razmere svojih udov v gmotnem in nravnem oziru s tem:

- a) da oskrbuje svojim udom po najnižjih cenah gospodarske potrebščine vsake vrste, zlasti živino, krmo, umetni gnoj, semen, kmetijske stroje itd.;
- b) da pridelke in izdelke po naročilu svojih udov ta istim kolikor mogoče ugodno v denar spravlja;
- c) da snuje naprave in naredbe v povzdigo domačega obrta, kmetijstva svojih udov in v svrhu ugodnega razpečanja pridelkov in izdelkov svojih zadružnikov.

„Pravila gospodarske zadruga v Selški dolini.“ § 2.

kateri se ji na deželi ponujajo večinoma le izmed trgovcev in gostilničarjev, kateri pa ne bodo imeli dosti prodajati in točiti, če prodró na vsi črti konsumna društva. Če bi se politični boj nadaljeval s tako silo, kakor smo se je navadili pred »spravo«, doživeli bi lahko propad narodne stranke iz čisto gospodarskih vzrokov!...

Uprav zaradi tega se pa čudim, da se narodna stranka ne upira snovanju gospodarskih in kmetijskih združenj, ki prav za prav niso nič drugega nego konsumna društva, samo na širši podlagi.¹⁾ In v članku XIII. »Sprave« se je narodna stranka še celo zavezala, da bo s katoliško stranko vred podpirala snovanje takih združenj, ker je to koristno kmetijstvu in obrtništvu. Dosledno bi morali obe stranki podpirati i snovanje konsumnih druženj v prvotnem besede pomenu.

Brez ugovora slovenskih trgovcev pa so se snovala ta društva na jezikovni meji. Žal, da ljudje premalo poznajo to napravo, ki bi bila tako izvrstno orožje zoper sovražnika naše narodnosti kakor so hranilnice in posojilnice, če ne še boljše! S tem bi se ne osamosvojili samo narodno-gospodarski, temveč zasekali marsikako bridko rano nemškutim trgovcem, kateri bi se radi ali neradi konečno le morali ukloniti. Na Goriškem in v tržaški okolici se deluje imenitno v tem oziru. Ustanavljajo si mizarske, zidarske, mlekarske, kmetijske zadruge... Rodoljubi na Koroškem in Štajerskem, posnemajte v tem oziru Goričane, in naša jezikovna meja se ne bo pomikala neprestano proti jugu! Caveant consules!...²⁾ Nikakor še ne zadošča, če imamo 200 narodno-gospodarskih zavodov! Na meji je še premalo, skoro nič takih stražnikov!...

Prezirati ne smemo niti moralnega uspeha, ki ga smemo pričakovati od kons. druženj. Ljudstvo bi postalo samostojnejše, zaupalo bi v svojo moč, iskalo pomoči le pri svojih zavodih (tudi kons. društva prodajajo zanesljivim članom na upanje za nekaj časa), pri zavodih, ki bi ga ne odirali in izžemali do poslednjega groša. Narod bi se navadil reda, ložje bi se dal organizovati. Ljudje bi se spoznavali med seboj, potezali se drug za drugega, ker bodo videli, da je vsak jednako deležen dobička.³⁾ Omejili se bodo vsaj, če ne popolnoma izginili, tisti ostudni prepiri in pretepi med posameznimi vasmí. Kako lahko in uspešno bi bilo, spojiti s kons. druženjem knjižnico, katera bi se lahko nabavila z denarjem, ki bi se ob sklepu računa došlo nalašč v ta namen.

Velikanski uspeh bode tudi ta, da se bo zatrlo neizmerno in nemarno žganjepitje med Slovenci, ker kons. društva prodajajo vino silno poceni.

¹⁾ Prim. opazko ³⁾ na str. 303.

²⁾ Prim. »Neue Zeit«. XVI. 275. »Was die Arbeiter in der Schweiz lesen.« Von Dionys Zinner: »... Arbeiterverein in Töss; letzterer Verein ist ein Konsumverein, der sich jedoch auch mit Politik beschäftigt. Töss, bei Winterthur gelegen, vereinigt in sich Industrie und Landwirthschaft. Die Mitgliedschaft des dortigen Arbeitervereins setzt sich aus Arbeitern, Gewerbetreibenden und Landwirthren zusammen.« Ali bi to ne bilo mogoče tudi na Koroškem? V Celovci? V Mariboru? V »Slov. Narodu« sicer nekdo vzpodbuja slovenske Mariborce, naj si ustanove kons. društvo. Ali se bodo vzbudili iz letargije?

³⁾ Dobiček... razdeli se zadrúžnikom kot dividenda. Razdelitev se vrši sorazmerno tako, kakor so se uplačevali deleži z ozirom na znesek, čas, odkar so se uloge uplačale, in dobo, v kateri so bile v prometu...

Prepričan sem, da se bode, če se izvede ta društvena narodno-gospodarska organizacija povsodi, kjer je potreba, že dokaj zadostilo slovenskemu socijalnemu vprašanju. To pa smemo pričakovati tem preje, ker se je baš nedavno ustanovila v Ljubljani »Gospodarska zveza«, ki bo centrala vseh slovenskih gospodarskih društev in zadrug, katerih razvoj in procvit hoče pospeševati. »Gospodarska zveza« bo namreč nadzorovala vsa vpisana podložna društva, nakupavala na debelo za iste in posameznim prodajala; postavila si bo osrednje skladišče v Ljubljani, morebiti i v Trstu, in odtod razpošiljala podružnicam, česar bi te same ne mogle dobiti iz prve roke. Izdajala bode tudi svoje glasilo, kar je za vsako organizacijo zelo potrebno.¹⁾

Na ta način bo postala ta zveza velikanska gospodarska sila, katero bo treba upoštevati marsikje. Na tako je pač mislil vojaški minister Krieghammer, ko je izrazil v letošnjih delegacijah upanje da bo s časoma lahko naročal vojaške potrebščine od gospodarskih zvez.

To bi bil dober mahljej po borzijancih in židovskih kapitalistih.

In gospodarska zveza bi lahko še preje sama malo stopila na prste onim ljudem, ki žito dražé, ako bi sama šla na borzo in izvila kupčijo z žitom iz židovskih rok. Tako bi prišel ves dobiček prekupcev, katerih je časih cela vrsta med producentom in konsumentom, v žepe združnikov, draginja bi pa odjenjala.

In ta ideja ni neizvedljiva!²⁾

Zato želim prav iz srca, da bi se ta »baccilus snovanja društev«, kakor je nekdo ironično pisal o mogočnem narodno-gospodarskem gibanju med Slovenci, še prav globoko zaril v naše kite; zakaj on nas ne bo oslabil, pač pa okrepil! On nam lahko pomore, da ne le »Vremena Krañcem bodo se 'zjasnile«, temveč i Korošcem in Štajercem in Primorcem.

Ant. Dermôta.

Ekonomska pitanja u hrvatskoj politici.

(Svršetak.)

Nu ako i prekori opoziciju što premalu važnost polaže na ekonomska pitanja, ako joj i pravom prigovorih što ne uzgaja narod u tom smjeru, te je on sam sebi prepušten, opet sam čvrsto uvjeren, da se u nas industrija ne će snažno i u velike razviti, dokle god ne budemo uživali potpunu gradjansku i političku slobodu. Što više, ona će se razviti pravo tek onda, kad priberemo u jedno sve sile naroda, zvao se ovaj Hrvat, Srbin ili Slovenac. Onda će tek biti moguća jedinstvena i krepka trgovačka politika. Ne podje li nam to za rukom, sumnjam hoćemo li igda biti gospodarstveno sasvim samostalni. Da to moje uvjerenje nije bez temelja, dokazuju svi oni primjeri, što sam ih već naveo.

Zaista se čovjek mora diviti našim starima Hrvatima i Srbima, što oni traže, da se narod ujedini samo zato jer je negda bio ujedinen, a

¹⁾ V Trstu izhaja »Gospodarski list za tržaško okolico«. — I »Soča« ima posebno gospodarsko prilogo.

²⁾ Natančnije o tem »Glasnik«, 20. maja 1898

ne zato što to današnje naše životne potrebe iziskuju. Da je tomu tako, vidi se jasno iz toga, što oni taj svoj zahtjev za sjedinjenjem faktično ograničuju samo na one krajeve, koji su negda državi hrvatskoj ili srpskoj pripadali, a odbijaju snažan brojni živalj jedinstvenog nam naroda samo za to, jer se zove Srbinom ili Hrvatom, kao da mi u borbi za ekonomsku samostalnost možemo da prezremo milijune, koji su put od puti naše. Da je autonomija Hrvatske i Slavonije u svakom smjeru a osobito u ekonomnom preuska, ne treba dokazivati. Činjenica, da mađarska ministarstva financija, trgovine i komunikacija upravljaju i hrvatskim financijama, trgovinama i komunikacijama, sama po sebi dosta jasno govori.

* * *

Karakteristično za sastavljače nagode kao i u opće za našu inteligenciju jesu §§ 8., 9. i 10., koji ustanovljuju tzv. zajedničke poslove u opreci sa § 59., koji nam priznaje da smo posebni politički narod. S jedne strane predadoše Mađžarima temelje ekonomske i političke slobode, dok se s druge strane htjedoše osigurati raznim državopravnim formalnim klauzulama. Predati protivniku, od kojeg si se obranio mačem u ruci svojevóljno sve svoje dohotke i ključ svoje blagajne, izručiti mu na milost i nemilost najvažnije grane ekonomske privrede, trgovinu a faktično i obrt i industriju, za ovaki se čin moglo naći ljudi samo iz naše narodu otudjene i nezrele inteligencije, koja se od vjkada odlikovala ignorovanjem ekonomskih pitanja. Samo iz redova ovake gospode mogu se rekrutovati elementi, koji još i danas taj sistem podupiru.

* * *

Kako Mađžari prevlast danu im na osnovu nagode izrabljaju prikazivala je opozicija ne jedanput. A kako se mi ni danim pogodnostima ne služimo, pokazuje žalosni fakat, što se po riječima samog proračunskog izvjestitelja ni autonomnom egzektivom u obrtu i industriji ne služimo.

Činjenica, da bi mi onih 56% što za tako zvane zajed. poslove u Ugarsku svake godine putuju, kraj posvemašnje naše financijalne i državne samostalnosti, već poslije nekoliko godina takve samostalnosti trošili isključivo u tuzemstvu, jasno dokazuje da veći dio ovih 56% nije nego danak, koji mi Mađžarima plaćamo za svoju kukavnu pseudo-autonomiju. Mi tim svojim novcima dižemo mađžarsku industriju i obrt, potpomazemo mađžarske poduzetnike, dok su naši prepušteni sami sebi. Možemo li mi, kraj namirivanja naših domaćih potreba, smoci ovaj danak, a da ne postanemo sve siromašniji? Može li naš agrarac, kad trgovina i industrija ne napreduju, a gospoda redovno ništa ne produciraju, kraj namirenja domaćih potreba, toliko da producira, da eksportom nadoknadi ovaj godišnji izvoz ogromnih novčanih svota? Na tom bi se jedva što promijenilo, kad bi se nagoda onako vršila, kako ju je sasvim korektno tumačio Dr. Pliverić u svojim »Beiträge«. Tu ne bi pomogla ni financijalna samostalnost sama po sebi. U tom bi slučaju, uz inače nepromijenjene državopravne odnošaje spram Ugarske, došli u položaj posjednika, koje posjeduje svoje vlasništvo samo za to, da s njim sam raspolože ali po tuđoj odredbi i volji. Žalosne li mi još uvijek uloge, kad taj drugi ima i moć, da svoju volju i provede.

Osvrnimo se sa nekoliko riječi na nagodu samu ili bolje na njenu financijalnu stranu i na način kako se ona danas zaista i vrši. Dužnost naša da doprinosimo za zajedničke poslove, izražena je brojčano u t. zv. kvoti 7·93 t. j. da mi od svakih 100 for. zajedničkih izdataka plaćamo 7·93 fr. Kvota je dakle prinos, što bi ga Hrvatska imala da žrtvuje za zajedničke poslove. Nu pošto bi Hrvatskoj namirivši ovu kvotu premalo ostalo za njene autonomne poslove zadovaljava se Ugarska obzirom na stogodišnje bratske odnošaje sa 56% dohodaka kraljevine Hrvatske i obveznje se eventualni manjak t. j. za koliko bi 56% bilo manje od kvote, pokriti iz svojih sredstava, a da ne bude Hrvatska nikad dužna ovaj manjak nadoplatiti. Hrvatskoj ostaje za njene autonomne potrebe 44% njezinih javnih prihoda t. zv. tangenta, a za slučaj da 56% tih dohodaka nadmaši kvotu ima joj Ugarska vratiti višak. Taj tobožnji »animus donandi« 800godišnje naše »braće« izražen u § 13 nagodbe, usljed kojeg mi nismo dužni namiriti svu kvotu, oduševljavao je sve braniocce nagode, te je od uvijek bio njihov najjači argumenat za nagodu i za savez s Ugarskom.

Bez obzira na to, da se kvota osniva na poreznim dohocima, koji nimalo ne odgovaraju faktičnoj prinozbenaj snazi narodnoj, da je dakle kvota očito prevelika i nepravedna, moramo konstatovati, da nas prikazuju pasivnom državom, pošto 56% naših dohodaka ne može da dosegne zaračunanu nam kvotu. Da vidimo kako je to moguće. Premda je Hrvatska sa 56% pravno sasvim zadovoljila svojoj dužnosti glede zajedničkih prinosa, premda upravo to ističu kao najveću pogodnost za Hrvatsku, pobrinuše se braća Mađžari, kako ovih 56% ne bi nikad doseglo kvotu od 7·93%, te kako bi mi tako u jednu ruku i dalje uživali milosti »darežljive« Hungarije i kako nam u drugu ruku, ti darežljivi Mađžari nikad ne bi trebali da izruče onaj višak, za koji bi naših 56% nadmašilo kvotu.

Spomenuo sam već kako kvota 7·93% nije u nikakvom razmjeru sa našom pravom gospodarskom prinozbenom snagom. Spomenuo sam, kako su nas tom blaženom nagodom pod krinkom, da nas oni uzdržavaju, lišili svih uvjeta za snažni ekonomski razvoj, a spomenem li kako je ovogodišnji proračunski izvjestitelj u znoju lica svoga dokazao, da investicije uložene na našem teritoriju iznose nešto preko 1% svih investicija od god. 1895.; spomenem li još, da se mnogi prihodi naprosto ne percentuiraju (na pr. vojno oprosna taksa, prihodi željeznica, pošta i t. d.) samo za to da naša tangenta bude što manja i napokon da nam se računaju kao zajednički troškovi, koji takovima po zakonu nisu, bit će nam ta bratska »darežljivost« već nešto jasnija.

Tako nam prema kvoti za 7·93 za g. 1895. naručunaše 8,200.000 for. kamata za državni dug, koji mi ni po nagodbi apsolutno nismo dužni platiti, izuzevši onu neznatnu svotu, koju zajedno s Ugarskom od čitave monarkije preuzesmo. (Vidi o tom Dr. Pliverić: Beiträge.) Nismo to dužni za to, jer smo mi sa naših 56% pravno potpuno zadovoljili svoj našoj prinozbenaj dužnosti za zajedničke poslove a da ne govorim o tom, kako bi bilo nepravedno, da platiš gozbu, gdje te nije ni mrvica ispod stola dopala. Mađžari ogromnim dugovima što ih upotrebiše gotovo lih u mađžarske svrhe, učiniše Ugarsku razmjerno najzaduženijom državom evropskom. U smrtnom zagrljaju ovake Hungarije, kao da je većina naših političara tražila »spas«. Prije spomenutim zaračunanjem postigoše »braća« dvoje. Prvo: da se mi svejednako činimo pasivnima, drugo: da nam ne

trebaju vratiti onaj višak za koji naših 56% presiže našu kvotnu dužnost, zaračunanu prema zakonu. Da je tomu tako uvidjet će svako, tko prisposdobi zaračunane nam kamate od državnih, zapravo madž. dugova, koji dosegoše godine 1895. svotu od 8,200.000 for. i naš tobožnji deficit iste god. od 2,300.000 for. Ako dakle naš proračunski izvjestitelj i sam priznaje, da nitko za drugoga ne plaća, to je ta tvrdnja samo za Madžare istinita, dok za nas Hrvate na žalost upravo protivno vrijedi.

Pogledamo li na povjest financijskih nagoda, vidimo, kako naši porezi, hvala § 8. nagode, koji je oporezivanje predao u ruke Madžarima, neprestano rastu dok naša faktična porezna snaga, — hvala madžars. izrabljujućoj i zakon ignorujućoj politici i apatiji i nezrelosti naše, narodu otudjene, inteligencije, hvala agrarnoj krizi općoj i domaćoj te i elementarnim nesrećama — pada. Vidimo, kako i onako nepravedna kvota na osnovu tih sve većih poreza raste, te nam se tako uvijek izmiče, da je ni sa povećanim postocima ne možemo dostići, dok naprotiv procenti tangente padaju. Krasnog li dakle izgleda za nedaleku budućnost, nastavi li se ovaj proces. Pošto je sva prilika, da će Translajtanija morati povisiti svoj prinos za poslove zajedničke cijeloj monarkiji te pošto madžarska štampa sve intenzivnije tvrdi, da mi imamo previše za autonomne poslove, to na žalost nemamo razloga vjerovati, da će se taj užasni po nas proces, kraj toliko puta zasvjedočene »bratske ljubavi« zaustaviti. Tko će ga zaustaviti? Zar stipendisti, otvoreni i prikriveni skutonoše naše domaće nagodbene filijalke madžarske vlade?

G. izvjestitelj Dr. Egersdorfer nas tješi time, što imamo uzornu centralizovanu upravu, kake Madžari još nemaju. Istinitost ovoga navoda ne ću ispitivati, tek sam uvjeren, da madžarski izborni aparat ne može brže i spremnije funkcionirati od našega.

Ne troše li Madžari zaista toliko na upravu, dokazuju samo kako oni racionalnije i ekonomnije postupaju od nas. Oni najprije pojačaše, dakako samo kod sebe, a nipošto i kod nas, prinozbenu poreznu snagu narodnu, da tako narod učine najprije sposobnim za uzdržavanje skuplje uprave. Naši vlastodršci naprotiv naprtiše siromašnomu narodu prije svega nerazmjerno skupu birokratsku upravu, a onda će valjda ova sistematskim isisavaњjem ojačati poreznu snagu narodnu! Nuzgređice spominјem, kako se i opozicija, prem je isticala neproduktivnost činovničkog staleža, ipak ne jedanput ešofirala za razna povišenja plaće.

Još nas gosp. izvjestitelj tješi time, što narod, koji je kroz stoljeća dopriniosio za velevlasni položaj monarkije krvave žrtve, da taj narod može i mora da doprinosi mnogo manje materijalne žrtve, da bude tako sretan te i nadalje uživa sve prednosti tog velevlasnog položaja.

Šteta što nam g. izvjestitelj nije pobliže označio sve te prednosti; šteta, što nam nije razjasnio, zašto baš mi te tobožnje prednosti tako skupó platiti moramo, da nam drugi, koji se na našim leđjima dižu i koji su tek po našem moru do velevlasnog položaja došli, u hvalu za to još i harać nameću.

Konačno priznajem, da je moje tvrdo uvjerenje, da će i uz krajnje naprezanje naše porezne snage naš financijski odnošaj spram Ugarske bivati sve nepovoljniji. Ugarska napreduje. U nje se zadnjih 30. godina industrija orijaškim korakom razvijala, u nje se podigla agrikultura, ona jednom riječju uživa sve prednosti slobodne države te ih i iscrpljuje; ona jača poreznu snagu svoga naroda, a po tom prirodnim načinom i poreze.

U nas je naprotiv sveopća ekonomna stagnacija, a to znači kraj brzoga napretka drugih i prirasta pučanstva — nazadak. Nemamo, kao jedina mađarska kolonija, koju oni tim izdašnije i rafiniranije iscrpljuju, onoga glavnoga uvjeta za razvoj industrije, agrikulture i trgovine, a to je politička i građanska sloboda, a kraj ekonomski nenaobražene i odnarodjene inteligencije nije mnogo nada, da ćemo je postići.

To sramotno iscrpljavanje prestati će tek onda, kad svestrano nabražena i požrtvovna narodna gospoda budu vodila svjestan i ekonomski za slobodu pripravljen narod. Onda će se taj narod, taj rascjepkani narod i bez pomoći Mađžara i protiv njihove volje pokupiti i u jednoj političkoj organizaciji; nu onda će se po svoj prilici i Mađžarima zahvaliti na daljnjoj »bratskoj ljubavi« i tutorstvu.

* * *

Da sadašnja generacija nije toj zadaći dorusla, vidjet ćemo najbolje prikažemo li njeno djelovanje u granama čisto autonomnim. Pokazat ćemo, kako i ono malo uvjeta i sredstava, što joj ih autonomija daje, ne zna i ne će da iscrpi na korist narodnu. U agrikulturi smo bar autonomni, premda mi i u troškovima za zajedničko ministarstvo poljodjelstva, koje osim državnih šuma i zajedničkih rijeka ne obavlja u nas nikakih posala, participiramo u potpunom iznosu kvote 7·93%. Čitav rad zajedničkog ministarstva poljodjelstva ograničuje se u nas na to, da pušta rijeke da teku i da se razlijevaju u miru božjem (ta Mađžari ne će da upotrebljavaju »silovitih« sredstava!) i da prodaju državne šume. Ne mogu, a da ne primjetim, kako u Ugarskoj troškovi za agrikulturu nijesu tako neznatni kao kod nas. Tamo se u tu svrhu unvestiraju ogromne svote.

Nu ostanimo kod našeg autonomnog odsjeka za gospodarstvo. Ne ću ovdje nabrajati sve pogreške vladine u tom smjeru. Navest ću samo nekoliko osobito karakterističnih primjera, karakterističnih i po čitavo naše društvo.

Kad je filoksera harala vinograde hrvatske, promatrali su to naši ljudi s nekom resignacijom. Tek kad vidješe, da preko u Štajerskoj u Bizelju, dakle nama pred nosom, regenerirani vinogradi već krasno uspijevaju, prihvatit će se i naši ljudi posla. Umjesto da vlada, a donekle i gospodarsko društvo odmah čim se u nas filoksera pojavila, stane u raznim krajevima domovine i saditi američku lozu i cijepiti ju, da tako sakuplja iskustvo i glede podloge i glede cijepova, čekala je svojim pokusima, dok nisu propali gotovo svi hrvatski vinogradi.

Posljedica je toga, da još i danas nema kraja, gdje bi jedna vrst oplemenjene loze u većem kompleksu uspijevala. Svagdje ćeš naći bezbroj vrsti oplemenjene loze, a među njima i takih, koje u dotičnom kraju i ne uspijevaju. Sortiranih vinograda u seljaka jedva ćeš naći. Koliko je štete tim nanoseno budućoj vinskoj trgovini znat će prosuditi svatko, tko zna da trgovci vole kupovati u jednom kraju mnogo vina jedne vrsti.

Vlada prije nego je počela u veliko regenerovati, morala je na temelju sabranog već iskustva za svaki kraj preporučiti jednu ili dvije vrsti, koje bi tamo najbolje uspijevale, te samo onu vrst prodavati a i dijeliti u dotičnom kraju. Tim što je ona ovako bez svakog sistema radila, prikrala je narod za milijune. Kriva su tomu i nevladina go-

spoda, što nisu vladu na to za vremena upozorila. Kako naša uprava svoju zadaću oko unapredjivanja gospodarstva shvaća, vidi se odatle, što je u nekim kotarima regeneraciju pod pretnjom globe proglasila prisilnom. Narod lišen glavne privrede siliti globama da investira, a ne dati za te investicije sredstva, tako može da radi samo naša uzorna uprava. Gdje su tu beskamatni zajmovi što ih je podijeljivala cislajtanska i mađarska vlada? Jedino što učiniše jest privremeni oprost od poreza, koji podijeliše za regenerirane vinograde. Nu narod ili nije na to dovoljno upozoren, pa porez jednako plaća ili ne će da svog vinograda prijavljuje, jer ne vjeruje, da se to čini radi oprosta poreza nego radi povećanja poreza. Vlada je tako proigrala svoj kredit u narodu, da već ni ne može ništa dobra učiniti, sve kad bi i htjela. Nije li dakle već skrajnje vrijeme da se makne? Da seljaka potaknu na regenerovanje zabraniše mu ubijati zeceve, koji mu uništuju lozu. Savjetovahu mu pače, da lozu maže slaninom, što je u svoje vrijeme i u inteligencije pobudilo opću veselost. Zabraniše mu prodavati vino ispod hektolitra i uvedoše državnu točarinu, kako bi narodu olakšali prodaju! A ipak usprkos svim ovim zaprekama ipak seljak regeneruje svoje vinograde, pa još ima gospode, koja se usudjuju nazvati ga natražnjakom i indolentnom marvom.

Da spomenemo još jedan primjer, koji će još ljepše prikazati kako naša gospoda shvaćaju unapredjivanje gospodarstva.

Koza je bez sumnje znak vrlo primitivnog gospodarstva. Ona hara mlade šume, treba je dakle uništiti, zaključiše gospoda. I tako nastade hajka na jednu kozu, te je danas u mnogim krajevima gornje krajine više nema. Što je ali vlada učinila, da siromašnom i očajnom narodu nadoknadi hraniteljicu? Neka ljudi hrane ovce, rekoše, pa mirna Bosna!

Poznato je, da koza obilno doji, dok naša ovca naprotiv vrlo slabo, a už to se koza i zimi sama prehranjuje. Nadoknaditi dakle koze onom narodu nije tako lako. Umjesto da u one krajeve, koji su kao stvoreni za ovčarstvo, te upravo od prirode upućeni na kozu ili ovcu, importuju finije i bolje mljekarice ovce sa finom vunom, te da izdašnom potporom osiguraju u kojem gradiću gornje Krajine egzistenciju većoj vunari, koja bi tu finiju vunu od naroda preuzimala, ili da se kojim drugim načinom pobrinula za eksport vune, te ga ovako poticala na intenzivnije gojenje importiranih ovaca; naša gospoda umjesto svega toga naprosto uzeše narodu kozu, i ne nadomjestiše je ničim. Pa onda se ta uzor-uprava još čudi što se narod buni, mjesto da se čudi što već nije svim tim kulturtregerima sjeničački na vrat stao. Najžalasnija je u svemu činjenica, da se sve javno mnijenje, u koliko ga kod nas u opće ima, razdijelilo na dva dijela, jedni se izjaviše za, drugi proti kozi. I time su naša gospoda ispunila svoju narodno gospodarsku zadaću.

* * *

Gospodarsko društvo oplemenjivalo je u najnovije vrijeme američanske ključke i to jedne godine sa deficitom od preko 2000 for. a druge ča i sa deficitom od preko 3000 for. Uspjeh je bio dakle tako fenomenalan, da je društvo obustavilo daljnje oplemenjivanje, jer da se ne isplaćuje, te danas još samo direktno američansku lozu producira. To je fakat, ali je fakat i to, da se o tom ni u gospodarskoj skupštini, ni u javnim glasilima nije povelala ama baš nikakova debata. Uprava reče, da je loza od preobilne kiše sagnjila, a o tom dalje ni mukajet. Dali je to

baš tako moralo biti, nije li se tomu jednostavnom i primitivnom kanalizacijom i boljim izborom mjesta lako dalo predusresti — zašto, da si time gospoda članovi razbijaju glavu. Društvo, koje bi trebalo, da se odlikuje uzornom upravom cijepi 100.000 ključica sa deficitom od preko 2 do 3 hiljade for. a o tom nitko ni da bi pisnuo. Ako se ovdje nije pokazala ignorancija naše gospode u gospodarskim pitanjima onda ne znam, kako bi se ona još manifestovati mogla.

* * *

Da spomenem sa nekoliko riječi izlet nekolicine članova opozicije u Božjakovinu. Našli su, hvala Bogu, »dodirnu točku« sa slavnom mamelučkom i izdajničkom većinom. Seljački narod, koji zna kolike se svote troše ondje u ludo, koji vidi kako se ondje sa blagom postupa, da kraj posve loše krme ne propadne, seljak, koji je ondje planirao čitave bregove samo da dobije za vinograd potrebni uzorni položaj, seljak, koji zna, kako bi se ljepši uspjesi uz znatno manje žrtve dali postići, da se izabralo zgodnije imanje — što će taj seljak misliti o svom opozicionom zastupniku, koga je on, ne bez žrtava i borbe, poslao u sabor, da ondje brani njegove interese i u koga je on postavio sve svoje nade, da će poboljšati njegov očajni ekonomski položaj? Što će taj seljak misliti, kad čuje, da je taj njegov zastupnik, ta jedina njegova nada pohvalio onu ludu rasipnost, koja nema druge svrhe već da pokaže kako moderni Albanije ujedno i Tanlongo, koji mora da zatrpa ždrijelo mamelucima, što su usljed uzdrmanog mu položaja nešto gladniji postali. Zar se hoće dokazati, da se s ogromnim kapitalom i protiv prirode gospodariti dade, da se na imanju od 2800 rali, sa po prilici 1500 rali loših livada, bez regulacije Save i Lonje može timariti krasno blago, te time prikazati regulaciju suvišnom?

Zanimivo bi bilo samo znati, pod kojim će sve naslovima te silne svote uračunavati u proračunu? Tu naivnost u gospodarstvu, koju su pojedini članovi naše opozicije pokazali, očituju naša gospoda svakom zgodom, a naročito u saobraćaju sa seljacima. Pa onda se još čude seljaku, jer da je glup, konzervativan i što im ne vjeruje.

Imponujte vi njemu realnim ekonomskim znanjem, zasnajte mu svakom zgodom i činom, i prednjačite mu. Spustite se vi k njemu dolje, a ne čekajte, da će on primiti vašu tudjinsku kulturu i forme te vaše teoretsko-gospodarsko znanje, rectius neznanje. Dokažite mu činom, da ste mu prijatelji i da ste jedno s njime, pa ja kriv hoće li seljak jošte biti nepovjerljiv i indolentan.

M. K.

Pogled na unutrašnju politiku Srbije od prvoga rata za oslobodjenje do ustava 1869.

Od kada su društvene nauke počele izučavati društveni život sa gledišta o uzročnosti pojava u njemu, kao i u prirodnom životu, od tada se i može reći, da su pojedini značajni pojavi u životu naroda objašnjeni i osvetljeni u njihovom postanku, u njihovom osnovu, da su

značajni pokreti u istoriji naroda opravdani stanjem, koje im je prethodilo. Tim je društvena nauka postala najjači branilac društvenih pokreta ma u kom pravcu, učeći nas da je i društveni život kombinacija pojava, koja nije tvorevina čudi pojedinaca, već fatalna posledica osnovnih činilaca društvenog života danog vremena.

Novog je datuma pravac u društvenim naukama, koji ovako društveni život objašnjava. Svatiti kulturnu istoriju čovečanstva kao refleks njegovog privrednog života, kao odblesak načina kako društvo u danom vremenu proizvodi svoje potrebe, te sa te polazne tačke objašnjavati moral, religiju, pravo, običaje i druge činjenice danog društva, mogli su učiniti samo oni, koji istoriju čovečanstva ne htedoše idealistički posmatrati, sa uverenjem da se u društvenom životu ostvaruje neka viša pravda, neko providjenje. Da sa ovim idealizmom raskrsti, materijalističko shvaćanje istorije obrati se društvu, njegovom životu, da iz njega samog, da iz njegovih osnovnih odnosa protumači njegovu istoriju, njegov razvitak.

I mi ćemo pokušati da ovim putem objasnimo razvitak društva u Novoj Srbiji od njene revolucije za oslobodjenje pa na ovamo za nekoliko decenija, te da samim društvenim odnosima objasnimo i opravdamo stanje u Srbiji, koje je zatekla 1848. godina. Razvitak života u Novoj Srbiji neminovna je posledica društvenog stanja, iz koga je ona ponikla. Nema spora, da se je politički život Nove Srbije mogao i drukčije izobraziti, no što se faktički razvio do danas, ali u tome baš što se nije drukče razvio i jest silina tvrdjenja, da srpsko društvo po ustanku svojim razvitkom ne beše spremno, da osnuje modernu državu na principima, koji njemu ne behu poznati, na to što načinom svojeg privrednog sklopa beše steklo za uredjenje društvenih odnosa drukčije pojmove, koji tom društvenom sklopu odgovarahu, i koji se razlikovahu od pojmova o uredjenju modernog društva — države.

* * *

U početku ovoga veka Srpstvo, sem onog u Crnoj Gori, življaše razdeljeno u dve države, koje su i danas tipovi nenarodnosnih država. I Austrija i Turska behu haosi od narodnosti, koje u državnu celinu, ako je ovaj izraz zgodan, održavaše jedino apsolutizam i sila one narodnosti, koja u njima vladaše. Srpstvo u Turskoj živelo je u nekoliko pašaluka, u kojima se veza sa centralnom vlašću održavaše gotovo samo po imenu. Vlada u pašalucima vrlo se često izmetala i odmetala od Stambola, mučeći i eksploatišući narode na svoju ruku i za svoj račun. Kako je više manje ovakav sistem tiranije u Turskoj u ovo doba bio stalan i po vremenu i po mestu, pojamno je, da je i on kod naroda u isto vreme izazvao reakciju protiv sebe. Misao srpskog naroda, da se ovo stanje otkloni revolucijom, morala je izazvati neophodno drugu ideju, kao njenu dopunu, da se stvori srpska narodna država, koja će obuhvatiti ceo srpski narod.

1804 godine pojavi se prvo pokret u tadašnjem beogradskom pašaluku, čije srce beše Šumadija, koja za sobom diže odmah i sve okolne krajeve. Svaki je uvidjao, kao što veli narodni pesnik srpske revolucije Višnić, da je »krvca iz zemlje provrela«, te da je došao zeman: »svaki svoje da pokaje stare«. Za dve godine borbe ceo pašaluk beogradski

beše čist od Turaka.¹⁾ Odmah u početku revolucije pojavi se potreba, da se u novoj državi reguliše vlast. Društvena jedinica naroda srpskog beše zadruga. Vlast u zadrugi počivaše na principu patrijarhata. Najstariji član zadruge beše njen prirodni starešina. Ostali članovi behu ravni medju sobom. Da starešina zadruge svoju vlast ne uzurpira, sankcija je bila: pravo članova, da ga sa te dužnosti smene. Na ovom patrijarhalnom principu beše uređjena i vlast u srpskoj opštini, kao većoj društvenoj jedinici.

Po ugledu na uređenje ovih dveju ustanova u narodu se počela da organizuje državna vlast. Vodje naroda u pojedinim nahijama, sa »voždem«, Kara-Djordjem, na čelu, posle prvih boraba, ostaše i dalje u onoj istoj sili i poštovanju, kao i za vreme borbe. To behu ljudi, koji se u svojoj sredini istakoše za vodje po svojim prirodnim preimućtvima nad ostalim. Nu pored njih beše se organizovala druga ustanova, ustanova demokratska, koja je težila da u sebe koncentriše narodno suverenstvo. To je bio »praviteljstvujušči sovjet«.²⁾ Da su posle 1807. god. prestale dalje borbe, moguće da bi on i prisvojio svu vlast, ma da se tome opirahu vodje narodne, koje su gledale da vlast zadrže u svojim rukama, boreći se izmedju sebe i sa »voždom« o prvenstvo. Nu daljom borbom narodnom sa Turcima, vodje se usiliše, ustanova sovjeta postade njihovo orudje. Sovjet, kao demokratska ustanova, najpodesniji bi bio, da odgovori potrebama srpskog društva, utirući puta demokratskom državnom sistemu, pa ma docnije sam oblik vladavine bio monarhički ili republikanski. On je bio vrlo prilagodan za ondašnje srpsko društvo, jer ga njegov dotadašnji razvitak beše deveo na raskršće: ili da se u njemu razvije apsolutizam ili da državnoj organizaciji bude podloga načelo demokratske vladavine.

Sovjet je težio da vožd i gospodari nahija budu izvršiooci njegovih naredaba, da budu neka političko-administrativna vlast. Za izricanje sudske vlasti sovjet beše ustanovio magistratu u nahijama, u kojima sudjahu narodom tri sudije, koje on sam biraše iz svoje sredine. Sam sovjet zadržu za se zakonodavnu vlast i vrelo izvršne vlasti.

Uništenjem značaja sovjeta vlast se kretala izmedju vožda i gospodara. Gospodarstvo u nahijama beše počelo bivati nasledno, pošto je tendencija u svih patrijarhalnih naroda da vlast ostane u znatnoj porodici. I sam narod smatraše to kao nešto prirodno. »U Srbiji, dakle, ratovanjem razvila se klica za jedan privilegisan stalež, kao što se razvila u sličnim prilikama kod svih naroda. Ona klica mogla je biti ugušena ili razvitkom demokratskih načela, kao što su bila u osnovu prve organizacije sovjeta i magistrata ili razvitkom monarhične vlasti — uništenje jednog privilegisnog staleža, jednom porodicom. U Srbiji se tada pošlo poslednjim putem« (sr. Marković: »Srbija na istoku«).

Nemoć i propast sovjeta, kao demokratske ustanove, beše posledica narodnog nepoznavanja odnosa novog društva, u kome je počeo živeti. On je poverio svu vlast svojim vodjama, bez ikakih ograničenja, bez sankcija, koje bi odgovarale njegovom odnosu sa vodjom. Oni su verovali, da će vodje svoju vlast upotrebiti »kao dobri domaćini«, predajući im

¹⁾ Tom zgodom pripominjemo, da prvi francuski publiciste vazda ističu, da su Srbi jedini balkanski narod, koji je svojom vlastitom snagom stekao prvi osnov državne i narodne samostalnosti, dok su primjerice Grei došli do neodvisnosti posredovanjem svih velikih vlasti.

²⁾ Državno vijeće.

vlast sa naivnom formulom: »Bog ti a duša ti.« S toga i ne mogoše docnije obezbediti se od samovolje njihove, koja beše neminovna posledica njihovih prava, kojima ni ustanova sovjeta ne mogoše ništa.

1813. godine beše kraj novoj srpskoj državi. U težnji da oslobodi i ostalo Srpstvo, koje beše pod Turcima, Srbi još 1809. god. uspešno nastaviše vojevanja. Posle sjajnih uspeha, koje sa rasparčanosti vojne snage, koje sa nesloge vodja, 1813. god. Srbi ne samo ne postigoše ujedinjenje, nego ovom vojnom izgubiše i onu političku samostalnost, koju dotle behu izvojevali, i koja im bukureškim mirom 1812. god. beše i s pravne strane zagarantovana. — Šumadija posta opet beogradski pašaluk.

Vodje narodne ukloniše se iz Srbije od osvete Turaka, a narod osta na sredini. Posle izgubljenih tolikih tekovina, beše slaba nada, da će se skoro vratiti ona sjajna epoha oslobodjenja, koja obesmrta srbski narod.

Da se onako lako i srećno, kao i prvim ustankom, neće nanovo izvojevati narodna sloboda, uvidjao je i Miloš Obrenović, jedan od onih vodja narodnih, koji behu ostali u Srbiji i posle turske najezde 1813. god.

1815. god. digoše Srbi s Milošem drugi ustanak, koji ponova primora Turke na ustupke, ali Šumadija i dalje osta turski pašaluk. Istorija srpskog oslobodjenja od toga vremena za čitave dve decenije vrti se oko Miloša, on je centar celoga pokreta. Miloš uzima na se ulogu posrednika izmedju nemirne raje i oholih Turaka. Posle drugog ustanka, ugovorom mira izmedju Miloša u Marašli Ali-paše, data je Srbima neka samouprava, koja beše u tome, što je Milošu poverena neposredna uprava sa narodom, **skupljanje poreze** i sudjenje. Svojim pregovorima on je prenosio na sebe jedno po jedno pravo od Turaka.

Mesto samo Turcima, narod poče kulučiti i Milošu i drugim vidjenijim ljudima, koju opet nastaviše sa Milošem borbu oko vlasti, u kojoj on izlazi kao pobedilac, zahvaljujući svojoj ličnoj okretnosti i umešnosti a dosta i pohotljivosti turskih velikaša, koje je on umeo za se zadobiti.

Zadobiv veliki ugled u narodu tom svojom umešnošću, Miloš bi u dva maha (1817. i 1826. g.) proglašen narodnom skupštinom za naslednog vladara u Srbiji. 1830. god. i sultan beratom podari Srbiju kao poklon Milošu i njegovoj porodici za njegove lične vrline, priznavši ga za naslednog kneza. Ovim je beratom udaren temelj monarhičnoj formi srpske države i izbijeno pravo narodu iz šaka, da sebi sam izborom nameće starešinu, kome je vlast mogao i oduzeti, pošto on beše izvor vlasti. Šta više to je pravo bilo priznato srpskom narodu i bukureškim ugovorom mira 1812. g., koji se sa ovim beratom ne podudaraše. Sultan, dakle, po ovom ugovoru nije ni imao prava, da Srbiju kome podaruje kao vazaliju.

Docnija borba narodnih velikaša protiv kneza Miloša nije bila od značaja na tok stvari u Srbiji. Mesto narodnih vodja stupa u borbu drugi stalež: birokracija, koja je imala odsudnog značaja u upravi i regulisanju osnovnih društvenih odnosa u Srbiji. Ne poznajući pravne pojmove srpskog društva, oni su kljukali zdrav narodni duh raznim »ustrojenijima«, preradjujući ih, po ugledu na uredjenja ondašnjih birokratskih apsolutističkih država zvaničnim »slaveno-serbskim« jezikom.

Dalje tekovine državne i narodne išle su ovim redom:

1834. g. povratila je Srbija šest okruga, te je tako po prostoru došla na onu meru kao i po prvom ustanku.

1835. g. dobio je narod »sretenjski ustav«, kao tvorevinu činovnika, koji se trudjahu da svoj položaj u novoj Srbiji utvrde. Nu i narodu se priznaše njime mnoga prava. Ma da vlast po njemu beše razdeljena uzmedju kneza i činovništva, narod ipak, dobi pravo, da narodna skupština »odobrava« porezu.

Snaga činovničkog staleža beše u »sovjetu«. Počev od ovoga pa na niže, u Srbiji se zavede birokratizam zapadnjački, sa užasno zamršenom centralističkom administracijom, od koje Srbija i danas pati. Odmah za tim, uredbom od 29. VI. 1835., zavedoše se titule za razna državna zvanja i za činovnike. Titule: Blagorodstvo, Prevashodstvo, Polkovnik, Major u dr. resile su mnoga činovnička imena. Tek 1859., knez Miloš beše u stanju, da titule nadležava i činovnika ukine i da se ovi od tada zovu samo »gospodom«.

Nu ovaj ustav ne osta dugo u životu. Pre svega on se ni knezu nije svideo, što mu se činjaše, da su »sovjet«, »popečiteljstva« i druga »nadležateljstva« dosta vlasti za sebe prigrabili. S druge strane treba imati u vidu, da je u to vreme Evropom dominirala sveta alijancija, koja ne dopuštaše, da narod svojom voljom dodje do političkih prava. Na taj način, pod uticajem Rusije, izradi se u Carigradu drugi ustav za Srbiju, koji u Srbiji samo još bolje utvrdi birokratsku centralizaciju, koja sa duhom narodnim beše u dijametralnoj protivnosti. Suverenu vlast po ovom ustavu delio je knez sa sovjetom. Svaki predjašnji značaj narodne skupštine bio je slomljen. Ovaj ustav stupi u život 1898. god.

Njime se potpuno utvrdi birokratizam u Srbiji, koji se za svoju prevlast borio još od početka ponovo oslobodjene Srbije, od onda od kad je knezu trebala vojska činovnika, kojom će upravljati narodom, po što vidjenijim ljudima beše izbio svaki uticaj i moć iz šaka.

Istina, narodne skupštine sastajale su se i docnije, ali i u njima behu privrženici kneževi a ne predstavnici naroda. Te se skupštine sastajahu, da iznose pred kneza želje i »prošenija« narodna.

Pod ovim ustavom i drugim osnovim zakonima, narod je živio sve do 1868. god., kad je dobio drugi ustav, kojim su prava narodna istina proširena, ali od vlasničkog izigravanja ne behu obezbedjena.

1839. god. knez Miloš je abdicirao u korist svoga sina Milana, koji posle nekoliko meseci vladavine umre. Povod abdikaciji Miloševoj bilo je negodovanje vidjenijih ljudi iz naroda, koji gledahu da ograniče samovoljnu vlast kneževu, ali ne u korist celog naroda, nego radi toga, da sebi povrate vlast. Po ustavu od 1838. knez je morao polagati račune o svom radu sovjetu, koji je težio da se time koristi i skreše kneževu vlast, što mu onda i ispade za rukom.

Tako se od toga doba politička borba neprestano vodila izmedju kneza i njegovih privrženika i izmedju »ustavobranitelja«, čiji vodj beše narodni demagog Vučić Perišić. Borba se nastavi i po odstupanju kneza Miloša, tako da se iz te borbe stvoriše dve partije: partija dinastičara i antidinastičara. Po smrti kneza Milana za kneza dolazi maloletni knez Mihailo, mlađji sin Milošev, sa regenstvom. On je kao punoletan vladao vrlo malo. Kad htede uvesti porezu na žiropadju, nedinastičari upotrebiše tu priliku da izazovu nezadovoljstvo kod naroda. Mihailo bi prinudjen, da se, 1842. g., ukloni iz Srbije, a »narodna skupština« izbere za kneza Aleksandra, sina Kara-Djordjevog.

Pod vladom Aleksandrovom (1842—1858) u Srbiji birokratizam dožive vrhunac u razvitku svoje moći. Činovnici se trudiše da narod disci-

plinuju, kako će poštovati vlast činovničke hijerarhije, počev od kmeta i kapetana pa do popečiteljstva i sovjeta. Pod vladom Aleksandrovom, koji beše slaba karaktera, predjašnji nedinastičari gospodariše Srbijom.

O kakim spoljašnjim tekovinama i uspesima Srbije za njegove vladene može se ništa konstatovati — sem ubitačan upliv Austrije i Turske na srpske unutrašnje stvari. Činovništvo gledaše samo svoje interese, parničenja se u narodu užasno razviše. Narodni se karakter počeo naglo kvariti pod uticajem promenjenih ekonomskih i nastalih novih prilika u novoj državi a najviše pod uticajem nepatriotskog rada ogromnog činovništva, koje je trgovalo svojim položajem.

Zadruga su već u veliko počele propadati, ekonomna moć naroda nije napredovala, a državne su potrebe iz godine u godinu rasle. Potrebama činovništva uvoz Srbije rastao je, a vrednost izvoza ne mogaše ga paralisati. U narodu se pojavi vrlo rano oskudica u novcu a sa ovim zelenišenjem, kome ni zakonske mere ne mogahu stati na put.

Nezadovoljstvo je, s takih prilika, u narodu raslo. Nu on ne bejaše na čisto sa svojim zahtevima. Njegovo nezadovoljstvo upotrebljavahu obe vlasničke partije na svoju korist, tako da mi vidimo, da se cela novija politička borba za nekoliko decenija svodi na dinastičku borbu a ne na poboljšanje narodnog stanja, da ne rečemo ništa o drugim nacionalnim interesima.

1848. god. vlada sazva »petrovsku skupštinu« u nameri, da prekrati narodna negodovanja; ona je tražila od skupštine, da formuliše svoje zahteve u »prošenja«. Može se reći, da je ova petrovska skupština prva od mnogih skupština u Srbiji od drugog ustanka, koja beše izraz i predstavnik naroda. Na toj skupštini čule su se žalbe, kako se vođenje parnica po sudovima odugovlači; kako bi trebalo ukinuti »partaje«. Dalje je traženo, da se sazivaju narodne skupštine; da se činovnicima zabrani trgovati; da u savetu bude iz svakog okruga po jedan član; da skupština dobije pravo da pregleda račune i kase »praviteljstva«; da se činovnici, koji prime mito, liše službe; da se uredi stanje kmetova, da se plata većim činovnicima umali, da se umale razne takse, koje činovnici i sveštenici uzimaju za svoje usluge; da se zakonik građanski u duhu narodnom sačini, i. t. d., i. t. d.

Navedene predstavke vrlo su dobra ilustracija narodnog stanja pod vladom činovničkog režima, protivnog duhu i potrebama narodnim. 1844. god. Srbija je dobiha građanski zakonik, koji je rdjav i nepotpun prevod austriskog građanskog zakonika i već posle četiri godine narod se tuži na primenu njegovih principa, koji behu u koliziji sa mnogim pravnim pojmovima narodnim.

Taka beše, od prilike, slika stanja u Srbiji, koje zadesi 1848. god. Što revolucija, koja potresaše susednu nam Austriju, ne imadjaše jačeg dejstva na prilike u Srbiji, lako je objasniti. 1848. god. shvaćena je kao godina budjenja Slovenstva, a naročito Srba, protiv njihovih vekovnih neprijatelja. Narod u Srbiji delio je nevolju svoje braće u Austriji, radujući se oružanom koraku im protiv mađarskog nasilja. U Srbiji je pokret og 1848. god. shvaćen kao pokret narodnosti a ne kao pokret demokracije protiv apsolutne vladavine tadašnjih zapadnjačkih država. Otuda ona moralna i fizička pomoć Srba iz Srbije svojoj braći preko Save i Dunava. S druge strane i sama stega u Srbiji otklonila je, da 1848. g. ne dodje u njoj ni do kakih zapleta, koji bi van sumnje zadržali sigurnost ondašnjeg režima.

Kad je srpski narod u Austriji ustao oružjem protiv Mađara, iz Srbije mu pritačše redovi boraca u pomoć. Tadašnji vladini krugovi po- bojaše se, da ova masa naroda, koja predje preko Save, ne podlegne uticajima Obrenovićevaca, koji su ovu priliku mogli upotrebiti za agitaciju radi povraćaja Obrenovića na srpski presto. Toga radi tražili su čoveka, koji bi bio vodj ovog naroda i sačuvao ga tih eventualnosti. »Jedan član sojeta, usrdni privrženik Karadjordjevića, Stefan Petrović Knićanin sam se ponudi da rado prima na sebe takvu dužnost, ali vlada nije želila, da se on pojavi u zvanju knjaževog sovetnika. Knićanin se odrekne sovetništva i ode u Karlovce, gde ga glavni odbor vandžira na polkovnika i on preduzme starešinstvo nad Srbima, koji su došli iz Kneževine, s ko- jima je i radio više ili manje samostalno u različnima mestma Vojvodine« (iz kn. IV. sa 251. str. »Srbije i Rusije« od Nila Popova«).

Nu plodovi 1848. godine imali su doznije posrednog značaja za Srbiju.

Pod rukovodstvom mladje inteligencije, koja se 1858. god. prvi put pojavi na svetoandrejskoj skupštini (koja je povratila dinastiju Obrenovića na srpski presto) sa novim idejama modernog liberalizma, narod je dobio nov ustav 1869. god., koji je prema onom od 1838. veliki napredak. U onom novom ustavu bilo je pobrojano prilično narodnih prava. Njime se davaše narodu pravo sudelovanja u državnoj upravi. Nu sva ta prava ne behu ničim zagarantovana.

Pod firmom slobodoumlja, tvorci ustava, »liberali«, gledahu da sebi osiguraju vlast u državi, u kojoj zaista pored svih ustavnih narodnih prava vladahu dugo tako reći neograničeno.

Tekovine demokracije na zapadu dale su pravac za dozniji razvitak političkog života u Srbiji. Srpski narod beše očuvao svoj demokratski duh pored sveg nastranog vodjenja njegove inteligencije i činovništva. Doznija borba za političke slobode u Srbiji oslanjala se na tekovine i iskustvo demokrata na zapadu.

Današnja omladina u Srbiji vrlo dobro pojima značaj 1848. god., koja je donela slobodu mnogih naroda, nekom ranije nekom doznije. Upozorujući na pogreške starijih generacija, ona je pregnula, da javan život u Srbiji povede putem narodnih potreba, kako bi mu zagarantovala razvitak njegovih osobina i izvršenje nacionalnog zadatka, radeći soli- darno sa vaskolikom omladinom slovenskog juga.

Beograd, 18./III. 1898. god.

Vojislav Milošević.

O pripravi za rad u narodnoj politici.

Piše Stjepan Radić.

III. Politička naobrazba.

Za politički karakter rekosmo, da je samo savršeniji stepen značaja sukromnoga; valja ipak da ponovno i naglasimo i popunimo tu svoju misao jednom jedinom izrekom: sukroman čovjek, ako hoće da bude značajan mora biti pošten a političar ako hoće biti karakteran

mora biti pošten i dobar, t. j. treba da bude čovjek i kršćanin.

Slično je i s političkom naobrazbom. I ona je samo viši, razvitiiji stepen obične naobrazbe. Uza sve to politička naobrazba imade jedno-osebito obilježje, koje ju bitno razlikuje od obične naobrazbe. Dok običan čovjek može biti vrlo naobražen, ili kako se kaže vrlo pametan, a da ne bude vrlo inteligentan i darovit, svaki političar treba da bude izvanredno uman, t. j. dubok mišlju i širok svaćanjem. U narodnoga političara ta je umnost ili kako bismo rekli ženijalnost, u tom, da on umije biti istodobno čovjek narodan i svjetski. Politička dakle naobrazba treba da bude narodna, t. j. socijalna i svjetska, t. j. svestrana. Rekosmo narodna t. j. socijalna. Tu nam se valja malo zadržati. Danas govoreći o narodu mislimo pretežno ili na narod u prošlosti, historička škola, ili na narod pod oružjem i pod činovnicima, škola politička, ili napokon, na narod u tvornicama i po poljima, škola socijalistička. Jednima je narodnost u pergamenama, drugima u vojarnama, trećima u tvorničkim dimnjacima. Jedni pjevaju o slavi, drugima su grudi pune veličine a treći stižu pjesnice protiv svakoga, tko više ima ili zna. Gladnu se narodu ne da pjevati o slavi djedova, divljemu ratniku nije sveta nekakva uspomena, ukočenu učenjaku nepojmljiva je i skrb za svakdanji život i blaženstvo i sreća toga života. Sve tri dakle škole, imajući pravo u mnogom griješe u tom, što dio uzimlju za cjelinu. Povjest je bila i prošla i za to što je bila, reći, da će opet biti, graniči s ludošću. Osvajanja dugo ne traju i na kraju krajeva sama se u sebi raspadaju. Socijalne revolucije vazda su u krvi ugušile i ono malo pravice i čovječnosti, što su je našle. I za to narod valja svaćati u svoj njegovoj cjelini. Narod je društvo, t. j. živi organizam, koji ima svoje uspomene, svoje potrebe i svoje nade. U uspomena ili u povjesti čuva narod baštinu napora svojih praotaca, te su uspomene njegovo iskustvo, i povjest nema druge zadaće nego da uči, ali zato opet treba, da bude ta povjest narodna, t. j. treba da gleda na narod s višega gledišta, s gledišta čovječnosti, istine i pravice.

Ako je povjest narodna baština, ne znači to, da je ona narodni imetak. Djeca treba da povećaju ono, što im ocevi namriješe. U ostalom narodi htjeli ili nehtjeli, moraju povećavati tu baštinu, jer nove potrebe života to traže i ako im narodi ne zadovolje poći će u nazadak pa i u propast.

No i za pojedinca rijetko su prilike životne tako nepovoljne, da bi od muka i briga izgubio glavu, za narode je to još rjedje, te za to i u najtežim prilikama sadašnjosti usprkos najprešnjim potrebama životnim svijestan — narod stvara osnove za budućnost, svijestan narod istodobno se i sjeća i napreže i nada.

Narodno sjećanje nazvasmo povješću. Tim ujedno rekosmo kakovu povjest treba da uči narodni političar. Njemu ne treba prekapati ni vatikanskog arkiva ni mletačkoga, ni bečkoga. Dogadjaji za narod u istinu sudbonosni sigurno su u narodu ostavili traga a nijesu li ga ostavili znak je, da su se daleko od samoga naroda razvili. Izvorom su povjesti narodne, pučke tradicije nipošto velikaške povelje osim rijetkoga slučaja, gdje se tim poveljama ili listinama ustalise prilike, koje na narod uplivalu. Ali i te se prilike ne razviše u jedan čas, u njima su uzroci dublji, u društvenom naime i gospodarskom uređenju naroda. Dakle u mjesto samo povjesti po vrelima — narodni političar treba da crpe

u prvom redu svoje znanje iz narodne socijologije i narodne ekonomije.

Narodna socijologija! Ta i sama riječ je nepoznata mnogim političarima! Oni medju njima, koji su istodobno liječnici, zamijenjuju tu socijologiju zoologijom, pristajući slijepo uz Darwina, — sebe i svoje narode vrstaju istodobno medju majmune.

Za sebe se — na žalost — redovno ne varuju, jer ropski i besvjesno oponašaju ono, što su im njemački profesori govorili, bar donekle svijesno i slobodno. Govoreći o socijologiji, o narodnoj politici, nije nam ni na kraj pameti, da zahtijevamo ili čak preporučamo »znanstvenu socijologiju«, koja se približava antropologiji, te glavnu važnost daje raznim kostima, osobito lubanji. Mi pod tim nazivom razumijevamo sve socijalno-narodne nauke, posebice etnografiju i njezinu već emancipovanu kćerku, folkloristiku. Nama se neradi ovdje ni o nazivu ni o »znanosti«, radi se o načelu, koje mi jasno i odlučno ističemo: narodni političar ne smije biti kaki staretinar, pa bila njegova roba sve sami gospodski frakovi; bolje je da bude — da ostanemo vjerni malo smjeloj prisposdobi — jednostavna piljarica, ali taka što svaki dan donosi svježe voće i povrće na trg.

Narodna ekonomija! Ta nam je riječ vrlo dobro poznata, ali nam se svima čini, da se u nas ne da napredno gospodariti, jer da je narod bilo odviše siromašan, bilo odviše glup. Mi dakle pojam narodnoga gospodarstva vazda spajamo s glavnicom i sa školom. Nema sumnje, da je to oboje vrlo važno, ali valja dodati, da je i zemlja unosna glavica, kad ima radenih ruku, i da ruke mogu biti radine i uz neškolanu glavu.

Narodnomu dakle političaru, nacionalna ekonomija nije hrpa debelih knjiga o narodnom gospodarstvu, nego mu je to organizacija narodnoga rada i uredjenje narodnoga kredita.

Prema svemu tomu, da se netko spremi za javni rad u smislu narodne politike dostaje, da oko sebe gleda sve što se radi, da sluša sve što se govori.

Ali mnogo ih je što gledajući ne vide, što slušajući ne čuju, a taki su slijepci i gluhači upravo najgori. Gluh je čovjek za sve što ga ne zanima a slijep za sve čega se boji. Tko ne osjeća iskrene ljubavi za puk, taj se ne će zanimati za sve njegove potrebe. Tko do naroda u opće, a do puka napose ništa ne drži, taj ne će vjerovati u uspjeh nikakva rada, te će u strahu vidjeti pogibao ondje gdje je nema a pregledati je tamo gdje prijeti.

Iskreno je dakle rodoljublje u neku ruku izvor svoj političkoj naobrazbi, jer samo takvo rodoljublje neprestance nuka čovjeka, da proniče u narodnu dušu i da kao duga u sebi odražuje sve boje, što se lome kroz oblake narodne tuge i nevolje.

Zato i napisasmo u svom prvom članku, da osobito ističemo, kako je nama politička naobrazba prirodna posljedica iskrenoga patriotizma a nije rezultat ni špekulacije ni štreberstva. Ovdje valja, da to još dopunimo i razjasnimo.

Naobrazba, koja izvire iz iskrenoga rodoljublja biti će vazda iskrena i samoj sebi i drugima. Čovjek, koji iz narodnoga života crpe pravila za svoje javno djelovanje, ne samo da ne će nego i ne može biti licemjerom, jer politički njegov rad nije samo jedna stranica njegove životne knjige, nego je to čitava ta knjiga, sav njegov život. Tko iz tuđine puče i donosi kojekakve idejice, lako pada u napast, da se ponese pred drugima,

Koji nisu imali prilike ili sreće, da budu u Beču, Parizu i Londonu. Te idejice imadu kano čudotvorne zrake okružavati njegovu glavu i lažnim svojim svjetlom odbijati pronicave poglede, koji bi pod nadutim čelom mogli otkriti odviše veliku prazninu.

Komu se od nas nije dogodilo, da ga koji taj »veliki čovjek« nije kušao zaslijepiti kakvom patvorenom robom, kojom su puna skladišta svih modernih redakcija i programi svih modernih stranaka?

Za narodnoga političara priznati neznanje ne znači »blamirati se«, jer za pravoga rodoljuba samo je jedna »blamaža«, a to je lagati bilo sebi, bilo narodu.

Skupimo sve ovo u jedno i recimo: politička naobrazba, kao i svaka druga, ima svoj početak, ali dok svaka druga naobrazba počinje redovno samo knjigom, knjigom se nastavlje i usavršuje, politička naobrazba iza knjiga tek sa životom počinje, u životu se nastavlja i usavršuje. Tko ne pozna života i to života narodnoga, toga će knjige ili satruti ili naduti.

Politička naobrazba — istaknusmo — u životu počinje, nastavlja i usavršuje se. Usavršuje se tim, što od narodne ili socijalne naobrazbe postaje svjetskom, čovječanskom.

Čovječanstvo! Kako rijetko tu riječ čitamo, a kako jadno ili bolje nikako ne poznamo ono što označuje. Zemlju poznamo, znamo za sva mora i za sve tjesnace, za sva ostrva i za sve prevlake, znamo za visinu Himalaje, i za razgranjenost Amazonke, za led u Sibiriji i za pijesak u Sahari, ali morem stotine i stotine milijuna duša što se muče i nadaju u Indiji i u Kini, brod misli naše nikad možda nije ni zaplovio i kamo li da je spoznaja duha našega pristala u koju luku i uhvatila kakvu takvu sliku te polovice čovječanstva. Ako je tako s narodima otkuda je potekla tolika civilizacija naša, gdje ponikoše toliki veliki pokreti vjerski i najmarkantnije organizacije društvene, kako da još gore ne bude s našim znanjem o narodima, koji još ne znaju ni za ljevicu i desnicu, koji se kao djeca i radjaju i umiru?

Da, nas su više zanimali veliki klokani američki nego velika, ako i zatvorena, duša američkih stanovnika. Mi proučismo život i ustrojstvo čudnovatoga kljunaša ali o čudnovatoj crnačkoj duši nemamo ni najmutnije slike.

Govoreći »mi«, mislimo pod tim na sve one, koji hoće da budu vodje milijunima, koji se ili sami nametnuše ili ih drugi postaviše za lučonoše na vijugastoj i jarugastoj cesti ljudskoga napretka. Tko nema duboke svijesti narodne, tko ne osjeća duboke zajednice s ljudima jednih istih uspomena, potreba i težnja, kako da bude razvita ličnost, kako da može s ponosom reći: ja? Klas, koji nije uhvatio korijena dići će se donekle u zrak, ali ne će nositi zrna.

Kako je s pojedincem u narodu, tako je s narodom u čovječanstvu. Ako koji narod ne zna i ne poznaje svojih veza s ostalim narodima, tad je ili prenisko, da ostale narode vidi, te će se napokon udaviti u močvari svoje osamljenosti ili se bahato uspeo previsoko, bez stepenica prirodnoga razvoja, te će ga prve bure strovaliti s vrška časovite veličine.

Dvije tisuće godina poslije Hrista imale bi biti dosta, barem za kršćanske narode, da i u politici provedu zakon kršćanske ljubavi. I zato će političar, koji je istodobno i kršćanin i narodnjak istodobno biti i čovjek. Ali to ne će biti samo sentimentalnim uzdasima ili samo tjelesnim ustrojem; bit će to širokim svojim umom, srce će njegovo kucati za njegov

narod, koji mu je najbliži i komu sve potrebe vidi iz bliza, ali um će njegov prekriliti čitavo ljudstvo te će u naporima cijeloga čovječanstva tražiti i naći velike ideale za narodni svoj rad.

Pišući o hrvatskim idealima, mi govorasmo o pravici, o slobodi, o jednakosti. Svi oni ideali, koje tamo prikazasmo, zapravo su ideali ljudski; čemu ih nazvasmo hrvatskima? Zato, jer pišući ih mišljasmo već na program narodnoga rada a taj program je za nas hrvatski, dotično srpski i slovenački. Osnovom tomu programu samo su dvije ideje ili bolje dvije vrsti znanja: poznavanje društvenoga života i gospodarskoga uređenja narodnoga. Mi još toga programa ne izradismo u potpunosti, ne podasmo ga dapače sistematički ni u velikim crtama, ali cilj svome radu jasno označismo u našim idealima, koje nazvasmo hrvatskim i u kojima nema ni najmanje maglovitosti i nesigurnosti. Što smo te ideale mogli postaviti, samo postaviti, što su se srca naša mogla njima zagrijati, razlogom je duboka svijest naša, da nijesmo samo Hrvati, Srbi, Slovenci, nego da smo i ljudi.

Kršćansku dobrotu označismo temeljnim kamenom političkom karakteru. Svaćanje i poznavanje života sveukupnoga čovječanstva bitnim je uslovom pravoj političkoj naobrazbi.

Ali čovječanstvo je razdijeljeno na narode, narodi na staleže, staleži na slojeve, slojevi na obitelji, obitelji na mladje i starije, mlađi i stariji na muške i ženske. Da uzmognemo proučavati život naroda u pravoj slici valja neko vrijeme u tim narodima boraviti, a da taj boravak bude koristan, valja znati jezik dotičnoga naroda.

Dakle iza socijologije i narodne ekonomije znanje jezika dolazi kao prvi uvjet za političku naobrazbu narodnoga političara. Iskustvo, što ga steče ovaki političar proučavajući društvo, komu pripada, biti će sredstvom, kojim će sravnjivati nove rezultate svoga istraživanja, prijašnjim svojim zaključcima. Živa i iskrena ljubav k svomu narodu biti će mu ključem, da otvori srca i drugih naroda, koje će to više razumjeti, što bolje svoj narod poznaje i ljubi. Taj način sravnjivati staro iskustvo s novim znanjem i staro znanje s novim iskustvom osobito će poslužiti za razumijevanje staliških opreka i razdiobe stališa u slojeve više i niže. Kad se oko privikne razabirati uzroke osebinama narodnim i oprekama staležkim, lako će pojmiti i posebni ustroj obitelji i na prvi mah zagonetnu opreku medju muškim i ženskim spolom.

I tako će misao takvog političara prijeći od poldruge milijarde ras kidanoga ljudstva, na dvoje složnih zaljubljenika, da nigdje ne sustane i da se nigdje ne smuti. U živom svom zanimanju, za život svih naroda i osobito za ono, što je mnogim narodima zajedničko, neiscrpiv je izvor sredjenosti duševne i širokoga vidika. U djelotvornoj ljubavi i u potpunom poznavanju svoga društva nesavladiva je snaga, u borbi nesmućena sposobnost u radu.

Obična naobrazba teži, da se što više specijalizuje i da postane učenošću. Političkoj je naobrazbi životni uvjet, da se vazda generalizuje, da na koncu postane kulturom, civilizacijom. A učenost i kultura nije jedno te isto. Tko bi znao imena svih kukaca, a ima ih preko 150.000 vrsti, ubrojili bi ga medju najveće učenjake radi toga znanja, ali bi se moglo dogoditi, da bi toga istoga učenjaka narod popljuvao na ulici radi podlosti, a suci, da bi ga odsudili na vješala radi sebičnosti i okrutnosti.

A sva je ta razlika zato, jer obična se naobrazba, kako već rekospo, crpe pretežno iz knjiga, a politička pretežno iz života. Ne ka-

nimo tim ni izdaleka reći, da narodnomu političaru ne treba čitati knjiga, naprotiv i on treba da ih čita što više, ali dok običan čovjek čita i može da čita samo ono što se njega tiče ili čim on može da se uzdigne i pokaže, narodni političar treba da čita u prvom redu sve ono, što se naroda tiče kao cjeline i što bi ga kao cjelinu moglo uzdići i bolje prikazati. Za to primjerice narodni političar ne će čitati loših stihova (a još manje će ih sam kovati), ličnih polemika, znanstvenih specijalnih rasprava o hruštovoj nozi i slovu »r« u židovskom jeziku, ali mu ne će ni u knjižnici ni u glavi manjkati ni jedan veliki narodni i svjetski pjesnik, filozof, povjesničar civilizacije i, kako već naglasismo, socijolog i ekonom.

Sve je to dobro, reći će mnogi, ali tko da na to sve dospije.

Mi na to odgovaramo jednom izrekom iz svetoga pisma: »Tko će od vas djetetu svomu kad ga traži hljeba, dati kamena?« Narod to je dijete, koje traži od narodnih političara kruh pravedne uprave zakonima, brzoga suda, snosljivih poreza, slobode u vjeri, ugleda medju narodima. Kako da narodni političar umjesto svega toga narodu poda teoriju o svemoći državnoj, tisuće paragrafa rimsko-njemačkoga prava, neograničeno pravo ovrhe,¹⁾ framasonski liberalizam ili dogmatski fanatizam, pak tuđu zastavu kao znak tudjega gospodstva.

Ove godine slavimo 50-godišnjicu rata, kojim smo pokazali da u nas ima i svijesti i pameti i snage za obranu. Od to doba inteligencija je naša posvema klonula, osim maloga dijela, a narod misli da će nam trebati i opet ratom zasvjedočiti da smo živi i da se ne damo. Mi ćemo samo malo tu riječ promijeniti: ne ćemo zasvjedočiti r a t o m nego r a d o m. A prvi rad u narodnoj našoj politici treba da bude politička naša naobrazba.

Mi ovaj put naumice ne htjedosmo, da pitanje ovo specijalizujemo, jer u veliku grmlju često se izgubi i drveće. Ovaj put nama je samo do toga, da naglasimo i istaknemo tri stvari: Prvo, da ni najdublje znanje i najveća učenost nije još i ne može biti politička naobrazba, te prema tomu ne može netko biti političarom samo zato jer je »veleučenic« — pa bilo to i dvostruko — ili što je piscem — pa bilo to i zaslužnim. A po gotovo, da ne mogu biti narodnim političarima ni najvještiji advokati, ako su samo advokati, ni najglasovitiji profesori, ako su samo profesori. Drugo, politička naobrazba mora biti narodna, u smislu socijalnom, t. j. opće narodnom a ne u smislu historijskom, političkom ili čak strančarskom. Nijesu dakle i ne mogu biti narodni političari oni, koji su »samo Hrvati« »nebojše Srbi« ili možda čak »samo Kranjci«, »samo Štajerci«, »samo Korošci«. Treće, politička naobrazba mora biti svestrana t. j. ljudska, te ne mogu biti narodni političari oni, koji se hvataju za grkljan, bilo radi pismena, bilo radi obrijanih brkova, bilo radi crkvenih obreda, bilo čak radi kapa i karanfila.

Sve svoje mišljenje o političkom karakteru bijasmo sakupili u dvije riječi: kršćanska dobrota. Svu političku naobrazbu označit ćemo isto tako samo sa dvije riječi: narodno rodoljublje; a narodno rodoljublje znači, pravo poimanje narodnoga jedinstva.

K svemu tomu što o tomu ovdje rekosmo dodajemo, što već u prijašnjim člancima napomenusmo, da je puk jezgra naroda, ako i sam po sebi nije cijeli narod. Mi smo s tim pukom jedno u kršćanstvu,

¹⁾ Egzekucija.

budimo s njim jedno i u svaćanju narodnoga jedinstva i bit ćemo nepobjedivi.

Narod rad imena nikoga ne mrzi; narod imena nikome ne nameće; narod odsudjuje svaki prozelitizam, vjerski i politički; narod novih imena ne stvara. Taki smo i mi: ne ćemo da se zovemo Balkanci, Jugoslaveni, Podunavci i slično.

Mi smo Hrvati, Srbi, Slovenci.

Ali mi nijesmo Slovenci, Srbi, Hrvati radi imena, nego radi onoga, što to ime označuje. Pod imenom hrvatskim stvorila se naša najjača organizacija književna, Matica hrvatska. Pod imenom srpskim zasjala je na Balkanu prva kršćanska sloboda ovoga vijeka svojom zaslugom, srpskom krvlju. Pod imenom slovenskim stvorila se najčvršća gospodarska organizacija naša i najraširenija prosvjeta pučka.

Pod sva ta tri imena vodi se u ovaj čas očajna borba protivanjanja njemačkoga u narodno tijelo naše, protiv tlaćenja mađarskoga usprkos najočitijim uzakonjenim pravima našim; protiv pohlepe i nadutosti talijanske.

Tko samo jedno od tih imena briše — ili samo kani brisati, taj briše i jedan dio živoga naroda našega; tko ikoje od tih imena nameće drugomu, taj ga sramoti dajući mu time zulumčarsku zadaću naših narodnih neprijatelja.

Mi smo dakle redovno samo Hrvati, samo Srbi i samo Slovenci, ali u tom smislu, da su istom sva tri imena zajedno oznakom cijeloga naroda za prošlost, za sadašnjost i za budućnost.

Velimo redovno. Jer ima iznimka, gdje smo Hrvati ili Slovenci, Hrvati ili Srbi. Evo gdje. U Istri i zapadnoj Ugarskoj nama je svejedno, da li će se do sada nesvijesni seljak osvijestivši se zvati Hrvatom ili Slovincem; u Bosni svejedno, da li će se nazvati Hrvatom ili Srbinom. Rekošmo — seljak će se nazvati, nipošto seljaka će nazvati.

To dakle naše »ili« znači, da ima prestati agitacija među pukom, agitacija, koja počinje s imenom. Agitaciju valja da zamijeni pouka, koja će s imenom završiti.

A takvu pouku može narodu dati samo velika duša.

Zemljoradničke zadruge u Srbiji.

Kooperativni pokret u Evropi uzima sve većeg maha. U suvremenoj kulturnoj borbi, gde mala sopstvenost i mala proizvodnja sve većma iščezavaju, kooperacija počinje da vrši veoma značajnu ulogu. Ona nije politička ustanova, niti joj je svrha da organizuje političku silu, koja je potrebna za svaku korenitu reformu u društvu; ona teži da podmiri nasušne potrebe, u koliko je to prema današnjim socijalnim prilikama moguće, pa baš ako i ne uspe da održi malu proizvodnju i da malog sopstvenika sačuva od propasti, ona će ga svakako uveriti, da je njegov jedini i konačni spas u zajednici i solidarnosti.

Kooperacija u opšte uzev vrši na selu mnogo jači uticaj i ima znatno opsežniju zadaću no u varoši. To dolazi prosto otuda, što seoski život ima izvesnih osobitosti i što se seoska proizvodnja u mnogome

razlikuje od varoške. Varoška proizvodnja uzima sve više veliko-fabrički karakter i gde god para može da zameni ljudsku snagu, ona je potiskuje, a mali zanatnik u utakmici s fabričkom proizvodnjom mora da propada i da ide u najamnike. Tu se društvo grupiše u dve sasma odelite klase i sve što kooperacija može, to je da svojim članovima učini izvesne olakšice u oblasti potrošnje, da im nabavi namirnice po jevtinijoj ceni. Na selu je već drukče i društveni se proces ne razvija tako brzo. Dabome, velika proizvodnja i ovde je u osetnom preimućstvu nad malom. Veliki sopstvenik relativno je manje opterećen porezom, on se koristi svima saobraćajnim olakšicama, nalazi najbolje pijace, a osem toga, na velikom zemljištu on može da primeni savršeniju kulturu, da uloži više kapitala i da upotrebi savršenije sprave, te da na taj način dobije bolje proizvode i po kakvoći i po količini. Lako je oceniti svu nadmoćnost velike proizvodnje, ali pri svem tom mala seoska proizvodnja nije u takvoj zavisnosti niti u tako rdjavom položaju kao što je zanatska proizvodnja u varoši. Mnogi seoski poslovi takve su prirode, da se s uspehom mogu primeniti i na ograničenom zemljištu, a što zemljoradnik ipak teško uspeva pa čak i propada, poglaviti je uzrok u tome, što on nema dovoljno obrtnog kapitala i savršenijih sprava a tako isto ni potrebne sprema, da bi mogao svoju zemlju proizvodnije da obrađuje. Sem zemlje, koja predstavlja osnovni kapital, podlogu, bez koje se zemljoradnja ne može ni zamisliti, zemljoradniku je neophodno potrebno da ima u dovoljnoj meri i obrtnog kapitala, kao što su sprave, sprežna stoka, seme, đubre itd., pa onda i veće privredno znanje, ali baš u svemu tome on najviše oskudeva. Mali zemljoradnik, i u najkulturnijim zemljama Evrope, oskudeva u ovim bitnim elementima privrede, on ni izdaleka ne eksploatiše bogatstvo prirode i ma kako da je vredan, ma koliko uložio truda, sa tako slabom privredom on nije u stanju da podmiri sve svoje potrebe i da odgovori svojim mnogobrojnim obavezama. Bilo je mnogo i raznovnih pokušaja da se zemljoradniku u tome pomogne, ali se pokazalo kao najbolje i najcelishodnije, da se mali sopstvenici udruže i da tako udruženom snagom poboljšaju svoj položaj. Na taj način oni uzajamno namiruju ne samo svoje prešne potrebe, kako u kreditu tako i u drugim materijalnim namirnicama, nego zajedničkim radom postizavaju mnoge koristi i olakšice, kojima raspolaže veliki kapital i velika proizvodnja — upravo reći, zajedničkim radom oni primenjuju veliku proizvodnju na malom zemljištu.

Eto to je suština seoske kooperacije: mali sopstvenik, to je sredina u kojoj ona deluje — njegovo blagostanje, to je ideal njezin. Kooperacija je najbolje sredsvo, da se zemljoradnik sačuva od naglog propadanja; ona je izvrsna ustanova, koja udružuje sve ekonomske moći pojedinaca, da bi tako ojačanom snagom poslužila njihovom materijalnom i umnom napredovanju. Otuda i vidimo, da kooperacija iz dana u dan hvata sve dubljeg korena, i ona bez sumnje spada među najveće kulturne tekovine novijeg vremena, za koju čovečanstvo ima da zablagodari jednom genijalnom nemačkom seljaku. Zemljoradničke zadruge po sistemu Fridrika Rajfajzena, koje se mogu smatrati kao najsavršenije seoske kooperacije i koje su imale sasma skromne početke, prekrilile su danas ne samo svu Nemačku, već se naglo rasprostiru i van njenih granica. Istina, one ne počivaju svagda na potpuno istom osnovu, ali je to iskustvo posvedočilo, da najbolje odgovaraju svojoj zadaći, koje su ostale verne načelima Rajfajzenovim, i take su ove, kako ih u Italiji rasprostire gosp.

Leon Volemborg, u Francuskoj g. Luj Diran, u Engleskoj g. Henri Vulf, i u Srbiji gosp. Mihailo Avramović. Već i sam ovaliki broj dovoljan je dokaz, od kako su velikog značaja ove ustanove; ali se njihova prava vrednost može da pojmi tek onda, kad se čovek izbliže upozna s njihovom organizacijom.

Na prvi pogled, zemljičarska zadruga izgleda kao čisto kreditna ustanova, koja jedino teži da pribavi kredit, ali pored toga kredit joj služi i kao sredstvo, kojim ona moralno utiče na zadrugare. To su upravo dva cilja, materijalni i moralni, koji se uzajamno dopunjuju. Vršeci moralan uticaj na svoje članove, zadruga teži da ojača medju njima veze bratstva i solidarnosti, a s druge strane i da ih primora, da korisno upotrebe svoje kredite i time ih posredno podstakne, da razviju i usavrše metode svoga rada i poboljšaju svoje materijalno stanje.

Očevidno, kredit je prvi cilj zadruge, a da bi što jasnije bilo, kako je ona radi toga organizovana i sa kakvim ga uspehom ostvaruje, treba imati na umu, da se uopšte pri organizaciji zemljičarskog kredita imaju da savladaju znatne i osobite teškoće.

Pre svega, danas je manje novaca na selu no što ga je predje bilo; on se izvlači iz sela pa kao i radna snaga pribira se u varoši. gde se ulaže u proizvodnja preduzeća. S toga zemljičariku i jeste vrlo teško da dodje do jevtinog kredita u svojoj okolini. A ako bi se obratio za kredit van sela, u kakvu obližnju varoš, bilo kapitalisti ili novčanom zavodu, on će nasigurno biti odbijen; jer niti uliva poverenje, na koje kapitalista računa, niti može da ponudi dobre garantije, što je bitni uslov povoljnog kredita. Ali uzmimo, da on nudi dobre garantije i da uživa poverenje kapitalista, ovaj će se ipak ustezati da mu odobri kredit. Razlog je tome lako uočljiv: kapitalista predpostavlja, da će mu posle izvesnog vremena i samom zatrebati novac, a zemljičar, kome bi on učinio zajam, ne može u svako doba da mu ga vrati. Zemljičar ulaže novac u zemljičaricu i svoj dug može da vrati pošto sabere žetvu i proda svoje proizvode, a to je tek posle devet i više meseci. Njemu je dakle potreban povoljan kredit ne samo u pogledu interesa, već i u pogledu dužine roka, što je takodje jedna od prepreka, te on ne može lako da dodje do kredita. I tako zemljičar, kome je kredit neophodno potreban sam ne može da dodje do kredita, on je još jedino upućen na zeleniša,¹⁾ gde nalazi najsigurniju i najbližu propast.

Medju tim, oskudica kapitala nije jedina teškoća, sa kojom on ima da se bori pri nabavci kredita. Pretpostavimo baš da še varoški kapitalista odazove njegovoj molbi i da mu stavi na raspoloženje potrebne sume, pitanje je, hoće li mu taj kredit biti od koristi. Ako on upotrebi uzajmljeni novac neproaktivno, na pr. da ugodnije živi, takav će mu kredit biti samo od štete; on će se sa svim olako uvaliti u obavezu, na koju neće moći odgovoriti na vreme. Kredit, sam po sebi vrlo koristan, može po nekad biti i posve štetan; sve zavisi od toga, kako će biti upotrebljen. To naročito važi za zemljičar. Nije dovoljno samo pružiti mu kredita, već ga treba i uputiti, da taj kredit korisno upotrebi.

Eto to su poglavite teškoće, na koje se nailazi pri organizaciji zemljičarskog kredita. Zemljičarska zadruga tako se izvršno prilagodjava potrebama zemljičarikovim i tako lako otklanja sve ove teškoće,

¹⁾ Lihvara, oduhuha.

da je ona neosporno najbolji i najpotpuniji instrumenat za dobro uređenje zemljoradničkog kredita, pa bilo u pogledu sigurnosti poverioca i dužnika, bilo u pogledu uslova kredita, dužine roka i veličine interesa, bilo najzad u pogledu dobre upotrebe kredita.

* * *

Prva potreba koja se javlja, čim se zadruga obrazuje, to je da i sama dodje do novaca. Da bi u tome uspjela i pridobila poverenje kapitalista, ona im nudi kao garantiju neograničenu solidarnost svojih zadrugara, koji jamče celim svojim imanjem za sve obveze, koje zadruga na sebe primi. Na taj način postizava se vanredan uspeh. Zemljoradnici jednoga sela, koji su bili nepoznati i bez kredita, javljaju se sada udruženi i odgovaraju svi za jednoga i jedan za sve. Kapitalista, koji mnogo više polaže na sigurnost plasiranja no na veličinu interesa rado će uložiti svoj novac u takovo udruženje, koja ima za sobom neograničenu odgovornost svojih članova, što predstavlja obično oko 30 puta veću vrednost od sviju društvenih obaveza.

Neograničena solidarnost je osnovica ove ustanove. Čim se to postigne i pridobije poverenje kapitalista, sve ostalo dolazi samo sobom i zadruga, tako reći, sama radi. Cela njena tvorevina u tako je čvrstoj vezi sa svojom osnovicom i svi principi tako jedan iz drugog proističu, da nam ona predstavlja savršenu organsku celinu, čiji su svi organi mehanički upućeni istoj svrsi. U tome se zemljoradnička zadruga odlikuje od sviju sličnih ustanova; ona pokazuje potpunu skladnost i u organizaciji i u funkcionisanju.

Prva je posledica osnovnog principa, da zemljoradnička zadruga operiše samo na uzanom obimu zemljišta, obično na prostoru osrednje seoske opštine. Zadrugari odgovaraju solidarno za sve obveze zadrugine, pa prema tome i za svaki zajam, koji bi ona jednome izmedju njih učinila, te je neophodno potrebno, da se oni medju sobom dobro poznaju, a to se postizava samo na tako ograničenom prostoru. Uprava zadruge i sama je dužna, da se uvek obaveštava o svima zadrugarima, a naročito kad im odobrava kredite, kako ne bi oni dobri imali da plaćaju za rdjave, i u selu gde se svi dobro poznaju, ona će svagda moći da pribavi tako tačna obaveštenja, da je gotovo nemogućno, da se zajam odobri i onom licu, koje ga docnije ne bi moglo vratiti. Ali pored toga što se zadruga na ovaj način uspešno čuva od štete, ona ovim putem i moralno utiče na stanovnika jednoga sela, u u prvom redu na svoje članove. Neka bi izvesno lice nudilo i dovoljno materijalne garantije, ono će ipak biti odbijeno, čim se uprava zadruge obavesti, da je ono kakvo nemoralno lice, koje kredit i ne zaslužnje i koje bi ga nasigurno upotrebilo beskorisno. Lenivac, pijanica, kradljivac i drugi nemilosrdno su isključeni iz zadruge i kredit se po tome javlja samo kao nagrada vrednoće i poštenja.

S druge strane, ako bi kakav pošten i valjan zadrugar dašao u iskušenje, da svoju pozajmicu upotrebi beskorisno uprava zadruge će ga u tome sprečiti i prinuditi, da joj ili novac vrati ili da ga upotrebi na ono, zašto mu je i dat. Ona ga neprestano kontroliše i u tome radu marljivo je potpomažu i svi ostali zadrugari, jer znaju, da bi u slučaju nedostatka oni bili odgovorni. Na taj način učvršćuju se prijateljski odnosi izmedju zadrugara, oni se vrlo često vidjaju, jedan drugog sasvim instinktivno nadziravaju, i oni ugledni i iskusni moralno utiču na ove ostale.

Osem toga i razlog praktičan. Kreditni zavod treba da je u opšte blizu zajmoprimca, a to naročito važi sa seljaka, koji uzajmljuje samo male sume i kome bi bilo tegobno, da za svaki posao oko zajma mora da ide van svoga sela, u kakvo drugo mesto. On bi tim gubio u vremena i izlagao bi se troškovima, te bi mu zajam ipak bio vrlo težak, baš i da je s umerenom interesnom stopom.

Lako je sada razumeti, da zadruga može da odobrava kredit samo svojim članovima, pa i oni moraju stalno da žive u dotičnoj opštini. Oni treba da su u domašaju zadruga, kako bi ona mogla da vrši na njih svoj blagotvorni utecaj, a pored toga, kako bi uvek bila u mogućnosti, da se tačno obavestava o njihovom materijalnom i moralnom stanju.

Kao što se iz svega ovoga vidi, zemljoradnička zadruga je u stanju da svojim zadrugarima uvek pribavi potrebni kredit, a osem toga: da ih primora, da taj kredit korisno upotrebe. Ali samim tim što zadruga tako lako dolazi do novca, logično nastupa druga i vrlo važna posledica.

Na ime ona funkcionise bez udeonica i zadrugari ne uplaćuju nikakav ulog. Ovo je jedna od bitnih odlika njene organizacije. U varoškoj banci udeonički kapital je neophodno potreban: on služi kao obrtni kapital a uz to i kao garancija bančinih poveriocima. Sa svim je druga stvar kod zemljoradničke zadruga. Neograničena solidarnost njenih članova tako je izvrsna garancija, da ona uvek ima na raspoloženju dovoljno tuđih kapitala, te joj je savršeno nepotreban udeonički kapital. Pri tome ona ne traži od zadrugara nikakvih uplata još i s toga, što bi im time izvlačila iz ruku dragoceno orudje rada, oduzimala bi im upravo ono, u čemu oni najviše i oskudevaju.

Pa kako zadruga ne traži nikakvih uplata, sa svim je prirodno, da ona ne daje i nikakove dividende. Tu se najače ogleda princip kooperacije. Svi zadrugari udružili su se jedino radi toga, da ostvare svoj zajednički interes i da uzajamno nabavljaju potreban kredit svakom zadrugaru; oni ne teže nikakvoj spekulaciji i nijedan od njih ne postizava kakvu korist, koja bi bila na štetu drugoga. Prema tome ni zadruga nema spekulativan cilj, ona odobrava kredite jedino kao sredstvo rada a ne i kao sredstvo dobiti. Nemajuć i pak da daje dividende niti da stvara dobiti, ona odobrava kredite sa vrlo malenim interesom, što je od velike koristi po same zadrugare.

I ako zemljoradnička zadruga ne težni za kakovu dobit, ona ipak posredno pri svakoj svojoj operaciji ostvaruje izvestan mali prihod. Tako, ako je uzajmila kapitale po 4%, ona će ih pozajmljivati zadrugarima po 5—5½%, i tim malim prihodima ona namiruje svoje troškove, koji su takodje neznatni, a sve što pretekne kao suvišak, služi joj za obrazovanje rezervnog fonda. Ovaj se fond neprestano uvećava, i ma da su prihodi zadruga mali, oni se nikad ne dele zadrugarima, već se gomilaju malo po malo te posle izvesnog vremena obrazuju relativno znatnu sumu. Celokupan čist prihod zemljoradničke zadruga služi, dakle, jedino za obrazovanje rezervnoga fonda. U mesto da ga podeli zadrugarima, ona ga unosi u ovaj fond, ali im u naknadu za to pruža ogromne koristi.

Tako, ako zadruga pretrpi štetu, ova će se pokriti novcem iz rezervnog fonda, a time se izbegava primena solidarnosti, zbog koje se isprva mnogi ustežu, da stupe u zadrugu. Solidarna odgovornost odista na predstavlja nikakvu opasnost. Ona je, kao što

smo videli, samo sredstvo da bi zadruga pridobila poverenje kapitalista, ali još nikad do sada, ni na strani pa ni u Srbiji, nije došlo do njezine primene.

Zemljoradnička zadruga svojom izvrsnom organizacijom marljivo sprečava svaku štetu, a ako se budi kojim slučajem šteta baš i desi, ona ne može biti tako velika, do premaša ukupnu sumu rezerve. Prema tome, rezervni fond ne dopušta nikad primenu solidarne odgovornosti, što je dragocena garantija, kako za zadrugine poverivce, koji ulažu svoj novac, tako i za zadrugare, koji solidarno jamče za svaki njen izdatak.

S druge strane razpoložujući tako dobrim garantijama zemljoradnička zadruga je stavljena u mogućnost, da odobrava zadrugarima kredite na duže rokove, no što su oni, koje ona ima prema sovjim poveriocima. Ona time čini zemljoradnički kredit veoma podesnim, jer ovaj po samoj prirodi svojoj iziskuje duži rok, taman onoliki, koliko traju i poslovi radi kojih se traži. Zadruga može bez ikakve teškoće i opasnosti da odgovori ovoj potrebi zemljorad. kredita, jer je ipak sigurna, da će na vreme moći da namiri svoje poverioce. Prvo, pozajmice koje ona odobrava na dug rok redovno se otplaćuju, a zatim ona se nada, da će u roku svoje obveze imati da primi i konačnu isplatu kakvog zajma. No ako sva ova primanja ne budu dovoljna ili i sa svim omanu, zadruga ima još jedno sredstvo, a to je da potraži nove poverioce. A sa onako dobrim garantijama, kao što je solidarno jemstvo sviju zadrugara i dosta veliki rezervni fond, ona će ih lako naći, čak i onda, kad vlada opšta oskudica u novcu.

Najzad ne plaćajući na rezervni kapital nikakav interes, zadruga je time još više stavljena u mogućnost da odobrava svojim članovima kredite po vrlo umerenoj interesnoj stopi. Ako upr. njezina rezerva iznosi 3000 din., pa je uzajmila još 6000 po 8°/_o, ona će moći pozajmljivati zadrugarima po 5¹/₂—6°/_o, jer toliki interes ona prima na celokupan obrtni kapital od 9000 din., a interes og 8°/_o plaća samo na uzamljeni kapital. Očevidno, zadruga će odobravati u toliko povoljniji kredit, u koliko ima veći rezervni fond i u koliko se manje služi tuđim kapitalom. S toga svaka zadruga mnogo polaže na obrazovanje rezerve, i tek kad ova toliko naraste, da i sama može da podmiri sve potrebe zadrugine, ona se tada više ne uvećava. Zemljoradnička zadruga postaje na taj način potpuno samostalna: njezin je kapital dovoljan da podmiri sva potraživanja kredita i ona nema više potrebe da se služi tuđim kapitalom.

Moglo bi se očekivati, da će zadruga posle ovoga da odobrava kredite po sasna nezatnoj interesnoj stopi od 1¹/₂—2°/_o, jer ona sad ne plaća nikakov interes na celokupni obrtni kapital; ali u praktici nikad se ne ide tako daleko. Tako postupanje ne bi bilo ni probitačno, jer bi se zadrugari navikavali, da više računaju na pomoć zadruge no na svoj rad. Zadruga i dalje ostvaruje one male prihode, a kako ih više ne ulaže u rezervni fond, to nastaje pitanje, na šta će ona upotrebiti ovaj čist prihod: da li će ga bar sada, kad joj više nije potreban, deliti zadrugarima? — Ne, nikako! Zadrugari ne bi otud videli bog zna kakve vajde, jer 3—4 dinara, koliko bi prosečno svakome pripalo, posve je nezatna suma. Ali deljenje toga prihoda ne samo da bi bilo po zadrugare beskorisno nego naprotiv i štetno. Ako bi im zadruga jednom dala i tako male sume, ona bi time samo podstakla žudnju za spekulacijom i dobiti, i zadrugari bi se odjednom razlučili u dvoje: jedni, kojima kredit ne bi ni bio potreban, tražili bi povišenje interesne stope radi što veće dobiti,

drugi, pak, kojima je kredit neophodno potreban, postali bi žrtva prvih. Zbog toga zadruga, da bi suzbila i najmanji povod spekulaciji, sav prihod koji joj pretekne i koji se ne unosi u rezervu, upotrebljava na podizanje škola, nabavku ugledne stoke, popravku putova i na druge korisne radove u svojoj okolini. To je, odista, jedna od najboljih strana ove blagotvorne ustanove. Zadrugari su sigurni, da im kredit ne će poskupeti, a zadruga, opet, podstičući dobro u raznim oblicima dovodi u potpun sklad interese sviju zadrugara s interesom svakog pojedinca.

I kao što zadruga nikado ne dopušta deobu svojih čistih prihoda, ona tako isto ne dopušta ni deobu rezervnog fonda, čak ni u tom slučaju, ako bi prestala da radi. Ona ostaje uvek dosledna utvrdjenom načelu, da svojim članovima ne daje nikakvu dobit u novcu i da im ni pod kojim vidom ne dopusti deobu rezervnog fonda. Ova je mera i opravdana i korisna. Zadruga nema udeoničkog kapitala, od čije bi se dobiti (dividende) odvajao izvestan deo i za rezervu, već istu obrazuje od onih malih prihoda pri svojim operacijama, pri čemu sa takodje ništa ne uzima na račun zadrugara, jer oni dobijaju kredit po vrlo umerenoj interesnoj stopi. Prema tome zadrugari ni u kom slučaju nemaju ni prava na zadrugine prihode i na njezin rezervni kapital. Osem toga, valja imati na umu, rezervni fond zadrugin posle izvesnog broja godina prilično je veliki, i ako bi se po prestanku zadruge taj kapital delio zadrugarima, oni bi se time polakomili i tražili prestanak zadruge jedino u nameri, da podele novac, pribran u rezervi. Rezervni fond tako koristan i po zadrugu i po njeme članove, ne bi ni približno mogao da vrši svoju korisnu ulogu, pa bi i sam opstanak zadruge bio u pitanju. Ali držeći se gornjeg principa zadruga je savršeno otklonila ovu opasnu požudu, i ako bi kakvim god uzrokom bila primorana da obustavi rad, ona će sav rezervni kapital poslati Glavnoj Zemljoradničkoj Zadruzi da ga čuva, dok se u tom mestu ne osnuje nova zemljoradnička zadruga. A za sve to vreme prihod od rezerve (interes) šiljaće se dotičnoj opštini, da ga upotrebi na razne dobrotvorne i prosvetne svrhe.

Na posletku, da razgledano i tehničku organizaciju zemljoradničke zadruge.

Upravni mehanizam gotovo je isti kao i kod ostalih kreditnih ustanova. Zadruga ima kao administrativne organe: skupštinu zadrugara, upravni odbor, nadzorni odbor i sekretara-blagajnika. Skupština zadrugara najviša je vlast u zadruzi i njezine su odluke obavezne za sve ostale organe. Pored skupštine dosta prostranu vlast ima i upravni odbor, ali samo kao izvršni organ. On vrši sve one poslove, kojima se pripomaže ostvarenje društvene zadaće, a pri tom se uvek pridržava skupštinskih odluka i utvrdjenih pravila zadruge.

No od osobitog je značaja, da uprava zadruge funkcioniše besplatno. Poslovi u zadruzi nisu baš tako veliki i kako ona operiše na ograničenom prostoru, u krugu jedne opštine, te joj je lako da nadje ljude čestite i plemenite, koji mnogo više cene poverenje svojih sugradjana no li kakvu beznačajnu materijalnu nagradu, i koji će iz ljubavi prema svojoj okolini žrtvovati nedeljno po nekoliko časova za uspeh zadruge. Očevidno, time se postizava izvesna ušteda, ali se zadruga pridržava ovog načela iz sasama drugih razloga. Članovi uprave, ako bi dobijali ma i malu nagradu, težili bi da razgranaju i umnože poslove zadruge, kako bi uvećali svoje prihode; oni bi se često upustali u sumnjiva i rizična preduzeća, a to bi bilo dosta opasno i za sam opstanak za-

druge. Ovako, pak, kad uprava ne dobija nikakve nagrade, ona će veoma oprezno vršiti svoju dužnost i marljivo ispitivati svaki posao u koji se upušta, jer u slučaju neuspeha članovi uprave kao i ostali zadrugari solidarno su odgovorni za svaku štetu zadruge. Prema tome šteta je u zadruzi gotovo nemogućna i ovakva solidnost koliko povoljno utiče na zadruge poverioce, još povoljnije utiče na spokojstvo njenih članova, te se mogu potpuno da pouzdaju u upravu, koja je isto kao i oni sami zainteresovana za uspeh zadruge.

Biće još od interesa, da ovde u kratko iznesemo, kako uprava postupa pri odobravanju kredita članovima zadruge.

Svaki zadrugar, koji se obraća upravi za zajam, mora u svojoj molbi da predstavi i obrazloži potrebu, radi koje zajam traži, da podnese garantije, da će zajam odista da vrati, i da naznači vreme, za koje će moći da ga otplati. Uprava će dabome i sama o svemu tome da pribavi tačna obaveštenja; ona mora pri tome ispitivanju da radi savesno i obazrivo, kako bi kredit dala samo onome, koji ga zaslužuje i kome je potreban. Pa ako se ona prema pribranim podacima uveri, da se dotičnom zadrugaru može odobriti kredit i da će ga on korisno upotrebiti, ona se tada sporazumeva s njime o vremenu konačne isplate, kao i o rokovima pojedinih otplata. Što se tiče trajanja pozajmice, to nije kakvim pravilom utvrđeno, već se odredjuje prema prilikama, a naročito prema prirodi posla radi kog se traži i prema imućstvu zadrugara. Imućniji zadrugari moći će lakše da otplaćuju, pa, dakle, i brže svoju pozajmicu da vrate. Ali u opšte uprava zadruge mora više da pazi na tačnost plaćanja no na brzinu vraćanja, i s toga ona radije odobrava pozajmice na duže vreme, samo da bi i otplaćivanje raspodelila na duže rokove, a da bi tačnost bila što veća, uprava će rokove pojedinih otplata tako rasporediti s dotičnim zadrugarem, da oni padaju baš onda, kad mu pristiže žetva, stoka za prodaju ili kakvo drugo primanje. Ovako postupanje dvostruko je korisno. Zadruga je sigurna, da će je njen dužnik na vreme izmiriti, jer mu se obraća za dug taman onda, kad on ima novaca. A zadrugar, opet, dobija kredit potpuno prilagodan svojim potrebama, te čega ne samo lako otplatiti, već će i sam moći da postigne osetne koristi.

Do sada smo razmatrali zemljoradničku zadrugu više kao kreditnu ustanovu, ali se ona ne ograničava samo na nabavku kredita, već u isto vreme podstiče i štednju kod svojih članova, kako bi ih i tim putem materijalno ojačala. Srpske zemljoradničke zadruge uvele su četiri vrste štednje: štednju radi otplate duga, dečju štednju, običnu i stalnu štednju. Obična štednja traje neodređeno i ulagač ima prava da je podigne u svako doba, dok stalnu štednju, koja se perijodično ponavlja, on može da podigne tek kad dostigne izvesnu sumu. Sve ove vrste štednje negde su više, negde manje zastupane, a dečja štednja pokazala je već na nekim mestima i lepa uspeha. Ali u opšte štednja kod zemljoradničkih zadruga svim se razlikuje od one, koju uvode varoške štedionice. Zemljoradnička zadruga ne teži da nagomila što veće kapitale, ona traži samo male uštede, neznatne sume, i to jedino radi toga, da bi se zadrugari navikavali da više računaju na svoj rad i svoju vrednoću. Ovaka štednja ima čisto moralan karakter, ona je samo sredstvo, kojim zadruga podstiče svoje članove, da se sami založe za poboljšanje svoga položaja.

No pored štednje u novcu zemljoradničke zadruge uvode i drugu vrstu štednje — u naturi. Svaka zadruga ima svoj koš, u koji zadrugari

ulažu hranu, žito ili kukuruz, da im se nadje u slučaju kakve elementarne nepogode. To i jeste prava štedionica zemljoradnikova, koja je taman podešena prema njegovim potrebama. On ulaže hranu u vreme žetve, kada je ima dovoljno i kad mu nije teško da izdvoji što i za uštedu, pa ako posle nastupi nerodica, poplava, grad ili druga kakva nepogoda, onda ima gde da se obraća: on se koristi onim što je predje uložio, spasava se od gladi, od zelenaša, spasava se upravo od propasti.

Osem štednje, zemljoradničke zadruge uvode i druge korisne ustanove. Čim zadruga uspe da obezbedi svoj opstanak, ona tada kao kakva matica obrazuje oko sebe još i druga udruženja i ustanove, sa kojima može jače da potpomaže ne samo materijalno i moralno poboljšanje svojih članova već i privredni napredak cele okoline.

Na prvom mestu da pomenemo zemljoradničke sindikate. Ovo sa zasebna udruženja, ali ona u neku ruku samo dopunjuju organizaciju zemljoradničke zadruge. Zadruga pribavlja svojim članovima kredit, a poglavito radi toga, da ga upotrebe na nabavku mašina, alatlika, boljeg soja stoke, bolje hrane i semena — ali kako će zemljoradnik sve to da nabavi? On je u tom pogledu vrlo neumešan i da bi sve te potrebe mogao da podmiri, zadruga ga upućuje u sindikat. Sindikat se, medju tim, obraća kakvoj čuvenoj firmi i sve one namirnice poručuje u velikoj količini, te će ih moći pribaviti zadrugarima i bolje i jevtinije, no što bi to 'svaki od njih posebice mogao da dobavi. Tako isto sindikat organizuje i prodaju zemljoradničkih proizvoda; on ih prima od zadrugara, šalje na najbolje svetske pijace, gde se najviše traže i gde im je najbolja cena i to neposredno potrošaču, čime se uštedjuju zemljoradniku sve one koristi, koje mu oduzimaju prekupci i seoski trgovci.

Ali sindikat se ne zaustavlja samo na tome, da obavlja prodaju zemljoradničkih proizvoda i da zadrugarima pribavlja raznovrsne namirnice i sve potrebne sprave; on teži još da u masu unese što više privrednog znanja i da zadrugare obuči, kako će tim spravama da rukuju. Toga radi sindikat podiže od uloga pojedinih zadrugara ugledno dobro, za tim nabavlja veće poljoprivredne mašine i sprave, pa bolji soj stoke, kao bika, pastuva, nerasta, što se sve smatra kao svojina udruženja, ali prvom redu služi za zajedničku upotrebu sviju članova. Na uglednom dobru uvodi se savršenija i intenzivna kultura, priredjuju se izložbe i javna predavanja iz praktične poljoprivrede a time se uspešno podiže privredno obrazovanje zemljoradnikovo. Ništa ne utiče na nj tako jako, ni knjiga, ni živa reč, kao očigledan primer. Na selu se u opšte sporo napreduje, zemljoradnik teško usvaja svaku novimu, svaku amelioraciju, ma kako ona bila probitačna i korisna. Ali kad se njemu stave na raspoloženje sva potrebna sredstva rada i kad se pri tom dobro uputi, on će tada osetiti, da svojim trudom i radom može i sam da poboljša svoj položaj. A u ovakvoj ustanovi, kao što je sindikat, zemljoradnik nalazi iskrena pomagača i učitelja; to je istinita i najbolja škola njegova, koju on dobro razume i čijem se uticaju svesrdno predaje. Na taj način, i zemljoradnička zadruga uz pripomoć sindikata ostvaruje svoju glavnu zadaću: udružujući kapital i rad u rukama zemljoradnika ona mu time daje najjačeg podsticaja za napredovanje.

Medju tim ovako korisne ustanove još nema svaka zemljoradnička zadruga. Na njihovu osnivanju tek se radi, a sada ih ima samo kod nekoliko zadruga. One pak zadruge, koje još nemaju uza se i sindikat, primile su na sebe i njihovu ulogu. One same organizuju prodaju zemljo-

radničkih proizvoda a tako isto i kupovinu omanjih sprava i drugih namirnica; a da bi mogle da podignu i ugledno dobro i da nabave veće sprave za zajedničku upotrebu, one obrazuju od uloga zadrugarskih i naročiti fond za poljoprivredna preduzeća. Ovaj poljoprivredni fond, kao i sindikat, ima velikog uticaja na privredni napredak u selu. Njime se potpomaže uvodjenje boljeg i savršenijeg načina rada, omogućava gajenje boljeg soja stoke, podstiču mnoga korisna zanimanja, i za ovo kratko vreme opažuju se u tome vrlo pohvalni rezultati.

Na redu bi bilo da govorimo i o ostalim ustanovama, koje se podižu inicijativom zemljoradničke zadruge. Ali time bismo se udalili od glavog pitanja, a sem toga, sve te ustanove po svojoj organizaciji gotovo se ni malo ne razlikuju od same zemljoradničke zadruge, koja im služi za osnovicu i s kojom zajednički rađe na opštem dobru. Radi potpunosti samo da pomenemo: ustanove za preradu stočarskih proizvoda, radionice za izradu sitnih poljoprivrednih sprava, udruženja za obezbeđenje od elementarnih nepogoda, udruženja za uzajamno pomaganje u bolesti i starosti i još druga dobrotvorna i prosvetna udruženja.

* * *

Takva je u glavnom organizacija zemljoradničke zadruge, to su eto načela po kojima ona operiše. Ceo pokret oko osnivanja ovih zadruga u Srbiji još je upravo u svom začetku, prva zadruga osnovana je tek 1893. god., pa i za ovo kratko vreme postignuti su vrlo povoljni rezultati. Uzak obim ovog lista nedopušta, da se detaljnije iznesu sve koristi, koje su pojedine zadruge učinile, ali se može reći, da su znatno pripomogle materijalnom oporavljenju svojih članova, a naročito su imale na njih jak moralni uticaj. Danas ih ima preko 90 na broju, a kako neprestano stižu molbe za osnivanje novih zadruga, to će one verovatno još za nekoliko godina prekriliti celu Srbiju. Osnivanjem Zemljoradničkog Fonda pri Klasnoj Lutriji ¹⁾ obezbeđen je opstanak pa i napredovanje ovih zadruga u Srbiji, ali je za divljenje, kako se za njih svojski zalažu i sami zadrugari. Zemljoradnik je očevitno već pojmio svu korisnost ove blagotvorne ustanove, on ju je tako reći svom snagom prigrlio, i ta njegova čvrsta predanost najjača je garantija za njezino uspevanje. Pri tom, i naše patrijarhalne zadruge, koje su počivale na krvnoj osnovi i koje su sa razvitkom individualizma bile osudjene da propadnu, ostavile su ipak dosta moralne gradje o zadrugarstvu i uzajamnosti; otud i principi zemljoradničkih zadruga nisu našem seljaku ni malo neobični, on im se lako i sa svim instinktivno prilagođava, kao da suvremena kooperacija nije ništa drugo do prirodni razgranak one patrijarhalne ustanove.

Ovako uspešno napredovanje zemljoradničkih zadruga u Srbiji od velikog je značaja po njenu kulturnu ulogu. Naš je narod ne samo politički rasparčan nego je relativno i na dosta niskom kulturnom stupnju. Mi nemamo još tako razvijene narodne radinosti, da bismo mogli da podmirimo svoje obične potrebe, već bez malo sve što nam treba, sve

¹⁾ Poslednja Narodna Skupština u sednici svojoj od 9. Jula pr. god. unela je dopunu u Zakon o Srp. Državnoj Klasnoj Lutriji, da se od jednog dela (25%) lutrskog prihoda obrazuje fond od 2 milijona dinara, koji će služiti jedino za kreditovanje zemljoradničkih zadruga.

se to namiruje sa strane, tuđim radom. Masa naroda bavi se jedino zemljoradnjom i stočarstvom, a i ta seoska radinost tako je primitivna i neusavršena, da se ni izdaleka ne eksploatišu obilna bogatstva prirode. Eto zašto je stanje našeg naroda vrlo ozbiljno, eto u čemu se oseća najvećma slabost naša i u kom pravcu ima najviše da se deluje.

Nema sumnje, naš privredni nazadak posledica je političkih prilika, ali se ipak zato može mnogo postići i na čisto kulturnom polju. Pa i ovaj kooperativni pokret u Srbiji, koji je već zahvatio i neke krajeve van njenih granica, može imati vrlo zamašnih posledica. On će u naša sela uneti novu privrednu snagu, pružiti zemljoradniku više privrednog znanja, staviti mu na raspoloženje jača i savršenija sredstva rada, a samim tim posredno će ojačati solidarnost u masi našeg naroda, pa će znatno potpomoći i duhovnom zblizenju srpskog i hrvatskog plemena. Zemljoradničke zadruge, koje se danas osnivaju po Trojednici, već su dobri znaci, i kako je i tamo zemljište vrlo pogodno, te još jedino od inteligencije narodne zavisi, hoće li se sva ova kulturna radnja razviti u divno delo srpsko-hrvatskog kooperativnog saveza.

Ali time neće biti učinjeno sve, kao što ni zemljoradnička zadruga sama za se nije u stanju da dovede zemljoradnika do blagostanja. Razume se, kulturno ojačan naš će narod moći lakše da istraje u nacionalnoj borbi, ali da bi on mogao i da se koristi plodovima svoga rada, da bi mogao uspešno da napreduje i svestrano da se razvija, potrebno je pre svega da se on tako politički uredi, kako bi se stvorile sve one pogodbe, koje su nužne za njegovo materialno i umno razvijanje. Tek tim putem krenuće napred celokupan život našeg naroda, samo tako moći će on da postane istinski slobodan i prosvećen i tu treba da je poglavito upućena sva umna snaga njegova.

Sa ovog mesta, koje je u prvom redu posvećeno zblizenju srpske i hrvatske inteligencije, treba naročito da se naglasi, da se to zblizenje može postići i ostvariti jedino na ovom kulturnom i socijalnom polju. Srbija i Hrvatska približno su u istoj fazi razvića, i jedna i druga sačinjavaju u glavnom istu ekonomsku oblast, a pri tom i u samom narodu nema ozbiljnih razlika; Srbi i Hrvati su van spora samo dva nacionalna plemena istog društva, oni imaju iste potrebe i istu budućnost. I na što onda sva ona razmirica, čemu ona služi i kuda vodi? — Masa naroda materijalno opada, ona oskudeva i u znanju i u materijalnim sredstvima; pa u mesto da se narodu u tome pomogne, oni ga uvlače u verske zablude, spuštaju u onaj besmisleni šovinizam — u mesto zdravih pojmova, iznose mu prazne reči! Nisu to potrebe našeg naroda, niti je tu mesto njegovo. Takav rãd odvođi ga stranputicom i samo uzaludno troši njegovu snagu. Interesi i Srba i Hrvata toliko su saglasni i zajednički, da je baš radi njihovog uspešnog razvijanja nužna i njihova potpuna solidarnost, solidarnost ne samo na polju kulturnom no i na polju političkom, polju ekonomskom, u opšte na polju svega javnog rada.

I što je naročito za pouku, to je, da u masi našeg naroda, i Srba i Hrvata, ova solidarnost ima čvrsta oslonca — inteligencija treba samo da je prihvati i da je, tako reći, nadahne životom. U savremenom društvu, koje s polja pokazuje pitanje nacionalno, a iznutra pitanje socijalno, potrebe narodne mnogo su veće i za njihovo podmirenje traže se stvarna dela. Danas je već prošlo vreme praznih fraza i deklamacija, i ako naša inteligencija misli sav svoj život da posvetiti sreći narodnoj, to joj ostaje

ovo jedino sredstvo, da se približi samome narodu, da se za nj predano založi i da njegovu snagu tako upotrebi, kako bi on postao ne samo imučan i prosvেčen nego i dostigao ono mesto, koje mu je namenjeno na slovenskom jugu. Tu je poglobita uloga današnjeg naraštaja, uloga ogromna i značajna, i naš narod s puno prava očakuje, da će inteligencija i omladina vršiti svoju dužnost.

Beograd, marta 98. god.

Djordje Ranojević,
svršeni pravnik.

Politiške zahteve.

Zahteve preciznejše in višje politiške naobrazbe. Socijalizacija celokupne politike. Notranja politika kot glavna zahteva.¹⁾

Napisal prof. dr. T. G. Masaryk.

Politiški nazori kulminujejo — čisto naravno — v tem, za kaj smatramo državo. Teorija socijološka, državoznanstvena in politiška se vedno peča z vprašanjem, kaj je pravi temelj državi, kako je ona nastala in kaj je nje namen.

Ideja narodnosti se je pri nas z razvojem preporoda izpreminjala tako, da smo začeli vedno bolj pojmiti narod demokratiški in to vedno določeneje kot preprosto ljudstvo, da smo začeli narod pojmiti ljudski. Razložil sem v knjigi »Česká otázka«, da to ni samo zmena terminologije. S teh razlogov in vzrokov se je polagoma i pojem države izpremenil, tako da pojмимо danes državo pri nas, kakor i drugod, ne le demokratiški, ampak ljudski.

Naproti staremu državoznanstvenemu liberalizmu formulujemo danes svoje — bolj pravo — moderno naziranje v izreku: da moramo politiko in državo socijalizovati. S tem smo čisto vedoma v nasprotju z dvema liberalistiškima nazoroma: z nazorom o vsemogočnosti države, ki ga je povzel liberalizem po absolutizmu in reakciji, ter s tem, ker umevamo pod socijalizacijo ne le razširjenje politiških pravic na najširše sloje ljudstva (to se že godi), ampak glavno, da se mora država in politiško delovanje ozirati na potrebe vseh slojev in seveda največjega sloja, ljudstva.

To moderno naziranje države, hoče-li biti politiški plodonosno, izključuje pred vsem starše naziranje države, kot nekakega samostalnega bitja, ki je mimo društva ali nad društvom. Ako smem rabiti učenejši izraz, tedaj se ne smemo ozirati na državo mitiški, t. j. ne smemo je smatrati in obožavati kot nekako polboginjo ali boginjo. No še danes se ljudje ozirajo tako na državo — država je veliki večini i omikanih ljudi, da i političarjev (poslancev) ogromno, veliko bitje, stoječe nad društvom in nad pojedinci, bitje modro in vsemodro, jednim dobro, drugim zlo.

V tem naziranju države je dober kos starega aristokratizma (tudi buržoazijskega), koji je imel, kakor je smatral za narod (»politiški narod«) samega sebe brez »ljudstva«, isto tako državo za politiško organizacijo samo ljudi svojih vrst. Ludoviku XIV. je bila država on sam, to svoje

¹⁾ Iz »Naše nynyjši krise«.

prepričanje je tudi izjavil i plemstvu i buržoaziji; po francoski revoluciji v modernem konstitucionalizmu bi rekel Ludovik: država sem jaz — ali i parlament; a mi, teoretiki in napredni političarji, pravimo: država smo mi vsi, mi smo država. Kdor le nekoliko prelistava sedanje politiške govore (tudi radikalcev!), najde v njih tega staršega naziranja dovolj in dovolj.

Poleg tega politiškega fetišizma vlada pa tudi naziranje, katero bi imenoval sholastiško — država je velika abstrakcija po načinu »juristiških oseb«. To naziranje, v istini abstraktno, karakterizuje najbolj pravnike-političarje, ki nadaljujejo srednjeveško sholastiko.

Nasproti tem nazorom (in mnogobrojnim njih niansam) se sploh moramo navaditi, da pojmljemo državo (in istotako i družbo, narod, ljudstvo itd.) konkretno in realno: Toliko in toliko prebivalcev z določenimi duševnimi in fizičnimi lastnostmi zbranih v državi ima med seboj toliko in toliko različnih politiških uradnikov, toliko ministrov, ima svojega stalnega vladarja; ti uradniki se ravnaajo kakor vsi, ki vladajo, po tej in tej ustavi, pa tudi po teh in teh navadah itd. — izkratka, mi moramo poskušati, vsak kolektivum, torej državo, cerkev, narod, ljudstvo itd. pojmiti v dovršenosti, katero mu dává čas. Torej ne država in abstracto, temveč toliko sto sodnijskih uradnikov, toliko administrativnih, toliko ministrskih, toliko dvorjanov, toliko vojakov itd. z jedno besedo: imeti o državi jasen, popolen nazor, a ne meglenege in puhlega ali abstraktnega (»splošnega«). Ljudje so država, a država ni človek.

Kdo pojmlje stvar tako (kdor torej pozna politišno, gospodarsko itd. statistiko svoje dežele, zemlje, funkcije posameznih uradov itd.), uzvidi, da je politišna funkcija uvrščena med različne socialne in kulturne funkcije izvestne družbe; spozna, da je državno, politišno delovanje odvisno od ostalega kulturnega delovanja, in da izvestna država odgovarja izvestni cerkvi in verskim nazorom, hkrati literarnim in znanstvenim, gospodarskim in trgovskim nazorom itd. Državna oblast in državni vpliv stoji poleg socialnih oblastij in drugih vplivov, vse te oblasti in vplivi se križajo, delujejo drug na drugega. Politišno delovanje je izkratka kos celega kulturnega delovanja in ne more uspevati, ako se ne ravna po tem celotnem delovanju.

V raznih okoliščinah prevladuje sedaj to, sedaj ono delovanje vsled kake svoje premoči in večje važnosti; zmerom pa se je državno delovanje ravnalo po kulturni moči družbe, ustrezalo je prosvetnim, verskim in nraavnim idejam in težnjam, in to celo v dobi absolutizma. I danes služi država prosvetnim idejalom narodov.

Sicer, država jemlje pod svojo kontrolo i ostale načine delovanja in stremi za čim dalje večjo oblastjo; toda za tem stremi vsaka druga družabna sila in organizacija, po tem hrepene i posamezniki vseh strok. Toda, ne da bi bilo treba globoko modrovati, spozna se lahko po razmerno majhnem številu uradništva in državnega upravnništva, da je državna oblast, i delujoč pozitivno i zabranjujoč negativno, mnogo slabejša nego ostale socialne oblasti. Dandanes neposredna oblast države povsodi kontroluje v prvi vrsti gospodarske razmere; v dobi protireformacije se je bolj brigala za vero in pod. Dasi je ta upravna, centralizujuča, kontrolujuča oblast države velika, pa le ni tak močna, kakor zahteve in težnje vere, prosvete, znanosti, nraavnosti, sploh kulture. Za družbo, za narode je važ-

nejše to kulturno življenje in njega osnova, nego jeden sam njegov del, politično delovanje.

In konečno, ker je država bolj odvisna od kulturnega stremjenja nego kulturno stremjenje od države, je vsaka država odvisna od »svetovne centralizacije«,¹⁾ t. j. od živahnih in vedno živahnejših dotik — ne le tržnih, marveč kulturnih sploh.

Za tako konkretno in realno naziranje o državi imamo v dobi konstitucionalizma tem večje razloge, ker je parlament del vlade, vsak poslanec, izvoljen od volilcev, je član vlade. Volilci torej kontrolujejo vladu. Bodisi, da je sedanji parlamentarizem kar najdovršenejši, bodisi da je le prehodna institucija, — onim, ki morejo iz njega kaj napraviti, je dober. Poslanci in njih volilci so parlament. V kakem času je parlament lahko slabši nego volilci, toda ne da se lahko dobro predstavljati, da bi poslanci, naj so tudi voljeni le vsakih šest let, v teku mnogih desetletij ne reprezentovali v resnici svojih volilcev.

V parlamentarni državi se gre torej zato, kako so volilci politično in splošno izobraženi in zavedni. »Svoboda ni uživanje, temveč delo, neprestano delo v prospeh velikih kulturnih zadač moderne države.« (Anast. Grün.) Hočemo-li imeti dobre zборе (deželne in državne) in poslance, moramo se brigati za temeljito politično izobrazbo. Konstitucionalizem, parlamentarizem brez politične izobrazbe poslancev in volilcev je zakrinkani absolutizem. Zlasti žurnalistika ima tu veliko in hvaležno nalogo izgajanja, a nič manje i vsi, ki narod (ali bolje), volilce izobražajo in vzgajajo.

Kajti dandanes, ko je kulturno delovanje tako živahno in obširno, zahteva politika, kakor praksa, temeljite politične in občne izobrazbe. Danes politika ni to, kar je bila preje. Vladati se pač da z močjo, toda ne upravljati. Politično moč, katera deluje živo in organsko, nudi samo znanje. »Znanje je moč.« Kakor vsaka druga praksa in umetnost je dandanes i politika zavestna praksa in umetnost; nje temelj je znanost in politična veda. Zato se povsodi v naprednih državah in družbah reformujejo pravniška studija in v višje in nižje šole se upeljuje socijologija in politika.

Poslanec mora biti politiško naobražen, v vsaki številnejši politični stranki mora biti najmanje toliko raznih strokovnjakov, kakor je minister-skih rešortov, da lahko kontrolujejo delovanje administrative. Osobito mora biti dandanes izobražena parlamentarna opozicija; kadar opozicionalec z velikim patosom in čistim pravom očita temu ali onemu

¹⁾ Dve sili delujeta v novodobnem človeštvu druga zoper drugo. Napredek v mehaniki in kemiji pripravlja človeškemu duhu čim dalje več zmage nad narodo. Sosebno parniki i brzjavci, ki uničujejo naravne prostorne ovire, z bližujejo vse narode, vse vlade, vse znatne duhove celega prosvetljenega sveta tako, da je napredek teh človeških plemen postal splošen, in nazori in misli, izjavljene na jedni strani sveta, hité na vse kraje druge strani in naleté pri vseh narodih ali na odpor ali na priznanje. To je pojav **velike svetovne centralizacije**, vsak človek je svetovni občan. V občni zgodovini je napočila doba, ko padajo in se izravnavaajo vse višje meje v duševnem življenji posameznih narodov, ko se je rodila — dasi je toliko raznih jezikov — jedinstvena, višja, evropska, ponekod svetovna literatura. Kteri narod nato poprišče ne prinese nič svojega, ta se ne šteje med izobražene narode; takemu se godi, kakor da bi ga ne bilo. To je pravi kozmopolitizem, katerega mora gojiti vsak narod.

(To je Palackega ideja svetovne centralizacije. Op. prel.)

uradniku ali ministru, da ne razume svoje stroke, da je morda postal črez noč iz generala kancelar, moramo vprašati vsakega poslanca, zlasti pa tega opozicijonalca, če razume vsaj toliko politike kakor ta general. Nesrečni cirkulus: dokler bodo generali kar črez noč lahko postajali kancelarji, bodo postajali i kaprali voditelji političnih strank, in dokler bodo postajali kaprali voditelji, bodo postajali i generali kancelarji.

Opozicijonalec mora poznati svoje nasprotnike v strankah in mora poznati vlado, in to mora poznati konkretno, t. j. mora poznati vladajoče osebe in njih čine in po tem se mora ravnati stvarno — kolikor mogoče napram danim faktom. Še tako fulminanten govor ne doseže izboljšanja, če govornik ne more navesti dejstev. »Fakta nas lahko bolj vznemirijo, nego najnevarnejša načela,« je dejal Junius; fakta so vladi nevarna. (Prim. slučaj ministra Pina in pod.) Zato imamo i v politiki, kakor v vedi, zahtevo, katere ne moremo dovolj naglašati: politik mora opazovati, mora motriti vse izjave strank in vlade, pa ne potrebuje nobenih »zapupnih« in »tajnih« poročil in vestij. Za onega, ki misli in kdor misleč opazuje, ni nobenega »tajnega načrta«, temu ne nudijo še tako zaupne vesti nič načelno novega. »Tajni« poročevalci, tajne in zatajevane vesti in poročila so povsodi le za one, ki ne morejo sami opazovati in z lastnimi očmi videti: te vesti se pa tikajo tudi le posameznih, znamenitejših zunajnostij, ki imajo za mislečega in opazujočega politika lahko simptomatični pomen, toda nimajo take cene, da bi se na njih podlagi zasnovalo politično delovanje. Izkratka, avgurstvo odigrava i v politiki, spletkarstvo in »diplomacija« (i diplomacija) ste se politično preživeli. Tajnosti so dandanes za velike gospode, veliki politiki se pa že ne ravnajo po njih.

Ni lahko, z nekolikimi potezami i le skicovati naziranje o politični organizaciji družbe, katero sem nazval konkretno in realno. Posebno ni lahko tako na kratko, določiti vse to, kako se mora ceniti vpliv in moč države tudi s stališča, katero zastopam tu, s socijalnega stališča se lahko opredelijo v posameznostih in v celosti različne formule. Mislim, da se ima stvar tako formulovati, kakor jo formulujem, s stališča zares naprednega, ljudskega.

Kar se pa posebe tiče vrednosti državne moči, nasprotujem liberalističnim državopravnim teorijam vsled navedenih razlogov; s konservativnimi nazori, kakor jih formulujejo cerkveni politiki, katoliški, pravoslavni in evangelični, se strinjam v menenji, da je politična moč (kar se tiče nje osnove) podrejena duhovni moči; ne strinjam se pa v znjimi v tem, da ne smatram posvetne državne moči za tako materijelno, kakor navadno pravijo.

Ne strinjam se tudi z današnjim naziranjem socijalno-demokratičnim, ki uči da je sedanja država zasnovana samo na sili, resp. na nasilju; ne soglašam se z naziranjem, češ, da je država nastala nasilno iz svobodno urejene družbe, organisovane brez države, niti ne maram za nazor, češ, da ima sedanja država in z njo vred vsa moderna civilizacija v prvi vrsti gospodarski, ekonomiški smisel.

O tem pojimanju države po t. zv. gospodarskem materijalizmu naj zinem še kakšno besedo i zaradi antisemitizma in sploh zaradi vseh bolj gospodarskih smerij sedanjega časa.

Kdor pojimlje državo materijalistično, lahko zagazi v napako, da bo pojimal materijalistično vso družbo in vse njeno življenje. Toda niti država in še posebno ne cela družba ni samo gospodarska organizacija

in ni osnovana le na gospodarstvu. Gospodarsko delovanje družbe se je razvijalo in se razvija poleg drugega delovanja ter se je razvijalo in se razvija tudi na podlagi posledic raznovrstnih drugih delovanj. Tudi ko bi bilo res, da je človek egoist, da ima samo gospodarski interes, vendar ne more gospodariti brez znanja in raznih vednostij. Toda človek ni od narave le egoist in nima le gospodarskih interesov, temveč ima hkrati i druge interese.

Hoče živeti fizično, pa tudi duševno. V kulturni popolnosti družabnega življenja se je razvila v vsaki dobi izvestna oblika gospodarjenja in ta oblika je ustrezala vedno vsemu ostalemu sodobnemu in z gospodarstvom tesneje ali rahleje spojenemu delovanju. V vsaki dobi imamo ne samo določeni kvantum in kvalite gospodarskega imetka poleg sebe, temveč imamo tudi določeni kvantum in kvalite duševnega imetka; človek ne dela samo s telesom, marveč i z duhom, dela in moli, dela in misli, spoznava, uči sebe in druge, stvarja umetniško, živi v rodbini in družbi — izkratka, v družabnem konsensu je gospodarjenje delovanje odvisno od vsega ostalega delovanja. Pa ne le to, ono je odvisno od delovanja v širšem smislu, kakor je zopet to odvisno od onega — v koliko, to je seveda vprašanje, o katerem se tukaj ne more kar tako na kratko odločevati. Železnice ne prevažajo samo blaga, temveč i misli in iz misli so se porodile. Adam Smith nam ni podal samo svoj ekonomični sestav, temveč i etični, po obeh je razlagal organizacijo družbe. Gotovo pa se lahko spozna pri pozornejšem premišljevanji vsaj toliko, da človek, da družba ni, kakor je Ruskin nekoč dejal, samo lačni stroj, temveč i čuteče in misleče bitje.

Ne strinjam se torej z nazorom, da je družba, sedanja družba organizovana samo z gospodarstvom, n. pr. s kapitalizmom; tudi ne mislim, da se bo ljudstvo, dasi se je razvijalo le 6000 let, začelo razvijati popolnoma drugače, ker imajo razni teoretiki razne načrte za bodočnost; in konečno ravno tako ne podpišem Marksove teorije, kakor ne naukov njegovih nasprotnikov. Pač pa pritrjujem prepričanju onih, ki vidijo okrog sebe v naši družbi mnogo mnogo krivice in ki zato propovedujejo, da moramo napraviti pravičnosti prosto pot. To prepričanje smatram za popolnoma opravičeno.

Razložil sem v »Česki otázky« in ne bom tu ponavljal, da je humanitni idejal, češki idejal, dandanes idejal socijalne reformacije — to se pravi, da morajo prejeti pravico ti, kateri je vsled naših razmer nimajo, torej delavci in vsi, ki so izključeni iz svobodnega kulturnega delovanja. Ker pa se ne strinjam z Marksom, nisem zaradi tega slep, da so naši delavci zatirani.¹⁾

¹⁾ V »Česki otázky« pravi (kar omenimo umestno tukaj): »Razločujem med zahtevami in posameznimi točkami socijalno-demokratskega programa ter med njenimi filozofskimi načeli; razločujem med opravičenimi zahtevami našega stiskanega delavstva in med tujo filozofijo, katero mu vsiljuje družabna neresnica (nepravda) in naš indiferentizem. Kar se tiče posameznih političnih in socijalnih zahtev, zde se mi večinoma opravičene in zato sem smatral za svojo moralno dolžnost, te zahteve z vsemi močmi podpirati; v narodno-gospodarskih vprašanjih nisem strokovnjak in ne upam se odločno izjaviti, toliko pa lahko presodim, da je kritika Marxova in socijalističnih teoretikov izvečine opravičena in v celoti pravilna, da pa njih pozitivne teorije niso več vredne nego druge iskrene in premišljene teorije. Ako socijalna demokracija Marxa priznava za najvišjo avtoriteto, razumem to, ne morem se pa tega veseliti. Zato pa, to dobro vem in živo čutim, nimam nobenega razloga in prava nasprotovati zahtevam pravice in jednakega prava, in naj je spočel te zahteve kdorkoli in v imenu kakeršnihkoli načel. »Kdo izmed vas je tak, da bi dal sinu, kadar ga prosi kruha, kamen?« In v tem dajemo mi našemu delavstvu kamenje-literarno, filozofsko, politično, teološko — —.«

Jednostranskega gospodarskega materijalizma se drže vsi, ki hote ali nehote delajo iz gmote duha, ali celo boga. Materijalizem se ne da izbiti z materijalizmom. Meni se zdi, da si mnogi antisemitje in socialisti dovolé isto pregreho, ki jo očitajo kapitalistom in semitizmu — tudi plešejo okoli zlatega teleta.¹⁾

Ne ugovarjaj nikdo, da antisemitje vendar tako sovražijo kapitaliste žide — sovražijo, toda še bolj jim zavidajo, in vse sovraštvo in vsa zavist le krepéta zlo, ki nas teží. Staro pravilo je, dasi često najbolj nasprotujejo stranke, ki so si najbližje. Stranke in boji sami na sebi ne dokazujejo, da so stranke in boji opravičeni.

Antisemitje in socialisti, ki pojimljejo družbo materijalistično, se de facto pokore liberalizmu. Krščanski socializem in podobna gesla in slične smeri me ne bodo varale. Klerikalec, ki očita židu razkošje, dočim ga trpi pri svoji hijerarhiji, ni kristjan.

Zoper anarhastične teorije se izjavljam zato, ker ne priznavam, da bi bil anarhizem opravičen (razume se, da teoretični, kajti proti dejanskemu anarhizmu biti, ni nič težkega); zavračam anarhizem v vseh filozofskih oblikah, naj se že ponuja kakor nadčloveštvo, ali umetniški in filozofski aristokratizem, bohemstvo, titanizem itd. Smatrajoč državno organizacijo družbe za tako prirodno, kakor vse druge organizacije, ne morem v njej, in concreto v vladarjih in političnih upravniki, videti naravne in zagrizene neprijatelje družbe. Vidim napake in nedostatke politične uprave, kakor jih vidim v ostalih upravah, in zato hočem kot bojevnik za napredek uničevati napake in nedostatke na celi vrsti; jednostranska opozicija se jako rada izprevrže v revolucijo in jaz hočem služiti socialni reformaciji. Reformacija pa ne zahteva in ne predpostavlja samo politično ali versko itd. opozicijo, temveč filozofično opozicijo, t. j. kritiko na celi vrsti in sicer koncentrično, in zlasti kritiko, izvirajočo iz celotnega filozofskega prepričanja in prizadevanja, staro zamenjati z novim.

S tega stališča ne smatram za poglavitno stvar, polemizovati le proti posameznim pojavom te ali one politične misli; ako je to sploh misel, ne pa več ali manj mehanično posnemanje, je to misel iz celega sestava političnih nazorov in ti politični nazori so zopet deli celotnega naziranja o življenji. Zato naj malo natančneje pogledam v ta poslednji studene sedanjih političnih, znanstvenih in vseh menenj vobče. Kdor dandanes misli, mora se vglobiti do principov — fragmentarnega delovanja in mišljenja imamo dovolj, več nego moremo prenašati, saj je baš v njem vir sedanje svetovne krize, katere specijelni pojav je tudi naša sedanja narodna in politična kriza.

Tako zvano ljudsko, socialno stališče ne opravičuje še prepričanja, da poslancem zadošča le politična zavednost.

¹⁾ „Ker v vprašanih celotnega svetovnega naziranja, v vprašanih o poslednjih stvarih človeka ni in ne more biti kompromis — — — ponavljam, da sem odločen nasprotnik materijalističnega naziranja o svetu. Pri tem sem se pa naučil biti tolerant in ne proglašati vsakega materijalista za slabega in protimaterijalista za dobrega človeka. Prepričan sem se, da filozofski in teološki nasprotniki materijalizma niso nič boljši ljudje, pač pa često še gorji, ako se oziram na resnobo in življenje, a ne samo na credo govorov. Ako bi mi protimaterijalisti res živeli nematerijalistično, bi se delavstvo in soc. demokracija ne oprijemala materijalizma.“
„Česká otázka.“

Seveda pri nas, ki se borimo za svojo lastno vlado in ki smo se šele probudili k narodni zavesti, se mora ta moment tudi uvaževati in sicer jako skrbno. Toda niti pri nas bi se ne smel narodni indiferentizem smatrati za naše poglavitno narodno zlo. Na vsak način moramo vendar že razločevati med narodno in politično (socijalno-politično) zavednostjo.

V kolikor parlament in poslanci reprezentujejo volilce-narod, bi seveda zadoščalo, da bi poslanci, kakor pravimo, tolmačili menenje ljudstva (volilcev). To se pravi prav za prav, povedati, ali so državljani zadovoljni ali ne. Vsak občan, državljan je sposoben, če ima vsaj dosti razsodnosti, da presodi koristni ali škodljivi vpliv vladnega delovanja. Vsak izmed nas čuti, da nas črevelj žuli in kje nas žuli. Mi čreveljarju lahko povemo, kaj (prav za prav: kaj približno) hočemo od njega, toda čreveljev si ne znamo narediti. Istotako se gre za to, ali zadošča državljanom, če njih poslanci le kažejo na žalostne posledice vladnih naredb, ali če hočejo (državljani), da bi mogli reči, kaj naj se in kaj naj se ne dela. Da se pa to zgodi, je treba ne le, da bise žalostne posledice politike čutile, temveč zlasti da bi poslanci mogli spoznati prave vzroke žalostnih teh posledic in da bi znali svetovati, kaj se mora popraviti in kako.

Čim bolj zveržena je ne le državna, temveč i družabna organizacija vobče, tem težje postaja to spoznavanje pravih vzrokov, politična umetnost postaja težavnejša in težavnejša. Zato že dandanes plenarni parlament nima one važnosti kakor delovanje v odborih. Dandanes že vlade same skrbe za dobre strokovnjake v svojih posameznih resortih — in ti kaj mirno poslušajo napade nestrokovnjakov-poslancev, kajti vedo, da volilci na vse zadnje ne presojajo samo slabih, marveč i dobre posledice vladne prakse.

Zato se mora dandanes od poslanca zahtevati in sicer v prvi vrsti zahtevati politične izobrazbe. Brezmadežni, nesebični značaj — se razume sam ob sebi; ali sam ob sebi se ne razume politični značaj in ta brez politične izobrazbe ni mogoč. Citoval sem v tem v »Česká otázka« Havličkovo izpovedanje, zato ga nočem tu iznova povadljati.

(Havliček je docela jasno uvidel slabe strani češkega človeka. Havliček je poznal to naše kolisanje med junaštvom, katero vede k slepemu nasilstvu in med popustljivostjo do slabosti; Havliček je poznal, kako ta naša napaka ni samo v nestalnosti značaja, temveč tudi v posebni slabosti našega razuma; Havliček je videl nepoštenost tega beraškega machiavelizma.

Odtod njegov boj proti sentimentalnemu patriotizovanju in radikalizmu. In kakor že rečeno, ravno v tem je bil Havliček velik, da ni samo bil jasen, odločen s srcem, ampak tudi z glavo pošten, ostal dosleden v vseh dobah, bil isti pred revolucijo, bil isti v revoluciji, bil isti po revoluciji. Psihologični temelj te poštenosti razlaga Havliček zelo izborno v članku, v katerem razpravlja o stalnosti, vstrajnosti in o neustrašljivosti politični, stavi si vprašanje, zakaj tudi pošteni ljudje postanejo nestalni ter konečno slabi? »Vzrok temu je nedoločnost in nejasnost jih političnega mišljenja. Gnani samo s trenutnim čustvom in nedoločnim

navdušenjem, niso umeli še stvariti v glavi trdnega sistema političnih principov, in zato kolikrat jim v navdušenju preskoči nekoliko kolesc in ura jih političnega mišljenja strašno zaškriplje, toda najedenkrat zopet brez gibanja zastane. Uprav zato, da njih politično mišljenje ne temelji na dobro premišljenih in stalnih principih, se lahko ustrašijo in si ne upajo tega, kar v resnici mislijo, vedno tudi s činom priznati. . . . Možje pa, kateri po trdnih principih mislijo, kateri so si stvarili trdna, nezrušna pravila v poliki, čez katera nikedar niti ne skočijo niti iz pod njih ne zlezejo: taki umijo v času pretirane politične bujnosti nasprotovati pretiratcljem, in' ne zmeneč se zato, obsipljejo-li jih pri tem često z nezasuženimi psovkami, umijo ohladiti jih pretirano ognjevitost in kolikokrat obvarujejo takim potem domovino velike nesreče, in za to pa se tudi ne bojé v žalostnih dobah politične pobitosti neustrašljivo dvigniti svojega glasú proti škodljivcem in neprijateljem svobode«. »Č. O.«)

Teh mislij o politični taktiki ne razkladam kakor tako tja v en dan in brez namena.

Ako torej pravim, da politična taktika dandanes mora temeljiti v političnem delu vseh, v delu osnovanem na vestni izobrazbi vseh, ustavljam se s tem čisto nalašč in hoté političnemu nedelu, politični taktiki starših in preteklih dob. Politično delo, kakor vsako resnično delo, zahteva sostavnosti, pridnosti, stalnosti, vztrajnosti — perijodično napenjanje čustev in volje in fragmentarno delovanje ni delo. Tako taktiko si je dovoljevala v starši dobi velika gospoda, dovoljuje si jo še dandanes aristokracija in plutokracija, toda to ni politika ljudstva in nima nobenega pomena ni za ljudstvo ni za nikogar. Taka politika je sport, ne delo.

Moderno izobražen človek spoznava, da se družba razvija korakoma, ne skokoma in zato mu je v vseh strokah, torej i v politiki, o neprestano reformačno delovanje. On je nasprotnik revoluciji, revoluciji od spodaj in od zgoraj. Revolucijska taktika je zastarela taktika, je filisterstvo. Realistično in konkretno pojmanje družbe in države izključuje politični romantizem; realizem in (nasilna) revolucija sta si čisto nasprotna. Kdor veruje v revolucijo, ne pojmi življenje realno. Vem, da je revolucija dandanes ostanek starega régima — demokratična in ljudska politika ne dovoljuje revolucije. Svet je stal in stoji na delu, ne na hipni dobri ali slabi volji, svet se vzdržuje le z delom in to s podrobnim, stalnim delom. Niti v geologiji ni katastrof, ni jih bilo; kar se je preje smatralo za posamezne, fragmentarne katastrofe, spoznavamo sedaj kakor posledico neštevilnih malih in manjših vplivov. Tako se tudi v družbi in zgodovini veliki prevrati, ki bijo v oči ljudem, kateri ne pazijo in ne razumejo, le posledica in sumacija stalnih vplivov in malih vzrokov. Dandanes zlasti spoznavamo, da je bila revolucija poslednjega stoletja posledica in nadaljevanje prejšnjega napačnega razvitka, spoznavamo, da je revolucija simptom in nadaljnji vzrok nezdravih razmer, in zato kličemo po delu in zopet po sestavnem delu, premišljenem, stalnem, vztrajnem delu. Ljudska politika je neprestana in nepretržna reformacija — ljudska politika je navdušenje za delo in delo.

Dr. Lovro Monti.

Borba za slobodu i jedinstvo Italije mnogo je doprinijela narodnomu preporodu u Dalmaciji. Genijalni pobornici za narodnu svijest, koji se najvećma istakoše u prvoj dobi narodne borbe, bili su većinom pitomci italijanskih sveučilišta, osobito paduanskoga. A oni vidješe tamo na svoje oči svu veličinu Mazzini-Garibaldijeve ideje — ideje koja je imala proglasiti jedinstvenu i slobodnu Italiju, a za koju se omladina najvatrenijim zanosom borila, sve dok nije bio postignut taj sjajni ideal jedinstva — dugi i najmiliji san vascijeloga Apenina. Ideja narodnosti bješe tada kod nas u prvom osvit, a oni liberalni i poletni, zadahnuti ovim revolucionarnim duhom slobode i napretka, vraćali su se u domovinu, da stupe na političko poprište kao najvatreniji borci za narodno jedinstvo. Jer diveći se gigantskoj akciji raskomadnanog naroda, kojom je težio da okupi svoja uda u jedno tijelo, pomišljali su oni i na svoju domovinu — potlačenu i rastrganu — i u njima se radjala želja, da se bore za bolju budućnost, koja bi osvijestila i ujedinila narod.

Medju ovakove spadao je i Dr. Lovro Monti, rođen u Kninu 20. Aprila 1835. Porijetlom Talijanac, time se je ponosio; nu bješe uvjeren, da pripada narodu, u kojemu se je rodio i u kojemu žive. — »Moji stari, veli on, koji dodjoše iz Italije, bili su Italijanci, jer je narodnost sveta i ona se sa sobom svedjer nosi, ali ja njihov sin, rođen u slavenskoj zemlji, usred slavenskog naroda, nijesam mogao sačuvati narodnost oca, jer sam već pripadao narodnosti svoje domovine.«

Kad se god. 1860. narodna svijest stala da budi i narodna stranka, primivši poziv banske konferencije u Zagrebu, odlučno prihvatila za svoj program sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, u kolu prvijeh boraca nalazimo i Montija. On je baš tada bio dovršio pravničke nauke na paduanskom sveučilištu i nastanio se u Spljetu kao odvjetnički koncipijent.

Iza proglašenja ustava cijela se Dalmacija razdijelila na dva tabora: na narodnu stranku, koja se prozva »aneksijonističkom«, jer je pristajala uz aneksiju, i na stranku, koja je tražila autonomiju Dalmacije; ovu sačinjavahu talijanaši i drugi protivnici Hrvatsva. U programu narodne stranke bijaše ponajprije aneksija, pa ponarodjenje školstva i uprave i pridizanje narodne svijesti. Ta je još duboko čamila pod pritiskom tudjinskog duha, pa su ljudi, koji pristadoše uz narodni pokret, naišli na silan otpor, koji sa strane presudama i tradicijama zavedenih zemljaka, toli kod vlade i birokracije. Dok su se u Zadru premetačine vršile i ljudi zatvarali, u Spljetu, koji se bio prometno iz najslavnijeg hrvatskog grada u najjaču tvrdjavu talijanaštva, bijahu na dnevnom redu stijene, bodeži i revolveri, a da i ne spominjemo ogavnija srestva napadaja. Mnogo se toga pretrpjelo za vrijeme namjesnika Mamule i podnamjesnika Lapenne, birokrata u čitavom biću; ali narodna stranka nije za to klonula, nego je sve više napredovala u borbi protibirokratstva i njegova nasilja svojom neustrašivošću, ustrajnošću i požrtvornošću.

U toj herojičnoj dobi narodne borbe u Dalmaciji isticao se mladi Monti kao jedan od najidealnijih i najvatrenijih boraca. Prvu svoju radnju tiskao je god. 1861. u almanaku »Ammario Dalmatico-anno II.« što ga je izdavao Vito Morpurgo u Spljetu, a suradjivao mu i slavni Nikola Tommaseo. Monti tu piše „o budućem smjeru vaspitanih stališa u Dalma-

ciji» (Del futuro indirizzo della classe colta in Dalmazia). U koliko nam je poznato, niko nije ni spomenuo ga, niti se bavio tim člankom, premda je dostojan osobite pažnje, jer u njemu već susrećemo Montija u idejama onakova, kakov je ostao do smrti. »Kako svaki čovjek — piše on — ima samo jednu mater i jednu obitelj, tako ima jednu domovinu i samo jednu narodnost. U Dalmaciji nema i ne može da bude druge osim slavenske t. j. hrvatske ili srpske narodnosti.«

Držao je mnogo do narodne kulture, kao glavnog uvjeta, da narod ne propane. Vidi se to iz slijedećih zlatnijeh riječi: »Svaka književnost trebuje genija, da joj utvrdi opstanak i da joj služi kao luča i izgled. I mi imamo svoga genija koji je možda veći, no ikoji drugi: svoj narod. Naša se dakle književnost mora zadahnuti narodnim karakterom, toliko u obliku, koliko u sadržini. I pogledamo li dobro u budućnost, u narodnom nam je duhu prava sreća. Samo na taj način moći ćemo se potpuno otresti tugjinstine i uzdržati vlastitu originalnost.« U naše vrijeme, gdje nam književnosti prijeti kozmopolitizam, trebalo bi ozbiljna razmišljanja nad tijem riječima narodnog čovjeka.

Monti je rado trpio za narod, koji je toliko ljubio. Godine 1865. odsjedio je 4 mjeseca u zatvoru, uapšen na parobrodu u Zadru od državnog odvjetnika de Obloria, kao član deputacije, što je kretala u Beč, da se potuži na vladino nezakonito postupanje u općinskim izborima Knina i Drniša. A kako je Monti vatren bio, vidjelo se tada, kad ne htjede izići iz zatvora, zahtijevajuć da mu kažu uzrok radi kojeg ga zatvoriše. Nu došli vojnici s bajonetama, pa ga na silu otjeraše.

Narod je znao cijeniti Montija.

God. 1867. biran je zastupnikom za dalmatinski sabor, a god. 1873, i za carevinsko vijeće. Drugovi u saboru bijahu mu pok. Pane Sablić i Krsto Kulišić, a u carevinsko vijeće stupio je zajedno sa Klaićem i Pavlinovićem. Bilo je to poslije uvođenja izravnih izbora. Monti tad upravlja u »Nar. Listu« pismo na Klaića: ima li Dalmacija učevstvovati pri izboru? U tome se pismu vidi, kako je Monti uvijek bio zagovaratelj sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, a osim toga tu nam se najljepše otkrivaju njegove ideje, njegov značaj napredni duh. Navesti ćemo najznatnije misli.

»Izgledi drugih naroda — piše u trećem dijelu — a ponajviše ujedinjenje Italije i Njemačke nukaju Dalmatince, da se uz rodnu braću žurno prikupljaju, ako ne će da im u tudjinskom ropstvu narodni značaj, ime i biće izginu, ako ne će da im tudjinske ruke iscrpe i raznesu ono blago, što im je od njihove zemlje, od njihova materinstva. A mora ih na to voditi i napredni duh sadašnjega vremena, koji hoće da svaki narod, te i jugoslavenski, stane na svoje noge, da razvija sve to više one sile, kojim je od Boga obdaren, da bude zaslužni učesnik općega napretka čovječanstva — što raskomadanom i rastrganom narodu nije moguće.«

Sjedinjenje s Hrvatskom nebješe Montiju ni jedina ni najveća težnja. Politički njegov ideal bio je u narodnom jedinstvu Srba i Hrvata. Srbi i Hrvati jedan su narod, pa kako ideja narodnosti budi u devetnastome vijeku sve naprednije narode, vrijeme je da se i mi otresemo tradicija i predrasuda, pa da se osvijestimo i ujedinimo. To bješe ideja, koja je vodila Lovru Montija od kako je ono došlo iz Italije, pa dok nije u grob lego.

Svoju misao najljepše je razvio u pismu »o srpsko-hrvatskom sporu«, upravljenu prošle godine na ujedinjenu omladinu oko »Narodne misli«. Prenijeti ćemo ovdje najglavnije tačke, u kojima se navode uzroci spora, a dokazuje se jedinstvo naroda i razvija program narodne misli.

»Da su Hrvati i Srbi jedan jedini narod, a ko bi mogao razložito dvoumiti? Što je taj narod ipak razdvojen kako nijedan drugi, od onih barem za koje ja znadem, to se je dogodilo, s tugje nemile sile, koja mu nije dala, da se ikada okupi i ujedini, na svoje noge da stane, svojom dušom da diše, koja mu je svaku sreću utamanila, rastrgala ga, što se većma dalo, učinila ga orudjem tuđe nepravice i pohlepe, na uhar tugi-jih probitaka, kako će sve za drugoga ostati, a za njega ništa, van sramote, prezira i mržnje.

A pošto su Srbi i Hrvati jedan narod, neima smisla, razlikovati narodnost njihovu, baška u hrvatsku, a baška u srpsku, kao što neima smisla, njihov narodni jezik osobito književni, razlikovati u srpski i hrvacki, kad je u istinu i srpski i hrvacki.

Ujedinjenje Srbâ i Hrvatâ koji stanuju u granicama Austrijske Carevine, u jednu, što većma samostalnu Hrvacku — nije mi do imena, koliko do prave narodne sreće, — koju bi i jedni i drugi držali i ljubili kao svoju domovinu, u kojoj bi Srbi ostali ono što jesu i što hoće i kako hoće da budu, a Hrvati bila njihova iskrena i prava braća, i koje opstanak, razvitak, blagostanje, sreća, isto bi stali na srcu jednina i drugima, te bio tome jedni i drugi nastojali, što se bolje dalo — to li ujedinjenje, pod takijem uvjetima, postignuto složnijem radom i pregnućem, sopstvenom snagom, pri zgodnim prilikama, uz pristajanje drugih naroda Carevine, po volji Svijetle Krune, moglo biti nama kao neki politički ideal i cilj, za kojim bi smjeli i mogli težiti.«

Narodna stranka u prvom početku narodnog preporoda, nije razlikovala Srbe i Hrvate. Znalo se je, da je u Dalmaciji i srpski i hrvatski, ali jedan narod. U zajedničkom radu i programu našao se brat uz brata, pravoslavni uz katolika, biskup Srbin Knežević uz popa Bulića i Pavlinovića. Sloga je cvala u najlepšem cvatu i s jedne i s druge strane.

Prvo sjeme nesloge posijano je baš 1873, kad je Monti stupio u carevinsko vijeće. Srbin Ljubiša ustroji tada ono pogubno zemljaštvo, kao reakciju na Pavlinovićevo, »tajno šapurenje« još god. 1872, koje je sa »Zemljakom« pripravilo tlo budućemu srpsko-hrvatskom razdoru. Monti je tada energično oponirao Ljubiši i u saboru doviknuo mu »Dolje s nedostojnim!« a taj otpor nek je odgovor Montijevim protivnicima, koji ga nazivlju pustijem Srbinom i prigovaraju mu da je radi Srpstva zaboravio Hrvate. Monti je ljubio jednako jedne i druge, a mrzio je neslogu, pa dolazila ona s jedne ili s druge strane.

Razdor, što ga je Ljubiša 1873 započeo, pojavio se opet 1879. u pitanju okupacije Bosne i Hercegovine, a najjače je opet planuo 1882 i 83. Taj razdor silno je ogorčio Montija. Već 1879 Srbi se odjeliše od narodne stranke i onda stupaju, da se bore jedna protiv druge: srpska i hrvatska stranka. Jedni drugima spočitavaju uzroke nesloge; a jedni i drugi zavađjaji narod mržnjom i presudama, kojima izvor nije u narodu, a koje danas mnogo smetaju širenju narodne misli. Monti koji je vatrenijim entuzijazmom radio za jedinstvo i svagdje zagovarao misao jedinstva, čutio je, da mu više nema mjesta među ljudima, koji zapustiše narodno stanovište, a radi osobnih interesa utriješe put pogubniju razdvoju.

Dosljedan svome uvjerenju, ogorčen tadašnjim prilikama razdora i nesloge, Dr. Lovro Monti čeka godinu 1882, pa polaže mandat na saboru i na carevinskom vijeću i povlači se u skromni, obiteljski život, da ne sudjeluje u javnom djelovanju, koje je zakrenulo protunarodnim putem, opriječnim njegovu najvećem idealu: jedinstvu srpskog i hrvatskoga naroda. Monti je odstupio s političkog poprišta i tim korakom osvjetlao sebi lice.

Parlamentarni njegov rad bio je veoma plodan. Malo je bilo sjednica, u kojima Monti nije govorio; njegova riječ, premda iz vatrene duše, bijaše hladna — nije imao govorničkog žara. Ali svako je opažao, da govori iz najdubljeg uvjerenja, jer koliko je bio u formi blag i učitiv, u stvari je bio što odrešitiji. U svojim govorima svedjer je branio narodna prava i opće interese zemlje.

Kako se nesloga stala uvlačiti i kako je preotela maha, najlepše se vidi iz saborskog zasjedanja 1883. U sjednici od 4 srpnja spočitava Pavlinović Bjelanoviću, tadanjem uredniku »Srpskog Lista«, da služi Nijemcima i Magjarima, a Bjelanović mu odgovara, da mu je Tizsa platio »Hrvatske razgovore«, kojima je toliko doprinio razdoru. Ovdje se najbolje upoznaje onaj po narodno poštenje sramotan duh, koji je rastavio jedinstven narod i koji je odbio Montija od javnog rada.

U brošuri »Zašto sam istupio iz sabora i iz carevinskoga vijeća« navadja Monti slijedeće poštene uzroke, koji ga nagnaše, te je položio oba mandata:

»Kad me narod izabrao prvi put i poslao u Sabor, tu sam zasjeo među zastupnike, koji pripadaše narodnoj stranki. A kad dalmatinski Srbi odcjepiše se od te stranke, i njihovi narodni zastupnici odvojiše se u saboru od ostalih zastupnika, koji onoj stranki pripadahu, narodna stranka prestade i politički biti, ono što je s početka bila, te ja i s toga istupih iz sabora.

Čim dakle Srbi, odijelivši se od Hrvata, podigoše osobiti tabor, koji u saboru ne stoji uz hrvacki, već stoji proti hrvackomu — što ja žalim ali ja ne ispravih — nebi bilo meni mjesta ni u jednome ni u drugome od tih tabora.«

Dosljedan tako svome uvjerenju Monti se povuko sa političkog poprišta, al on je vjerovao u svoju misao i znao je da će jednom doći vrijeme, gdje će narod osjetiti potrebu ujedinjenja.

Nije se prevario.

Na Milećevoj večeri, 22. veljače 1896. sastaje se u bijelom Zagrebu srpska i hrvatska omladina i podiže jednodušno svoju riječ za narodno jedinstvo Srba i Hrvata. A riječ združenijih omladinaca nalazi odziva širom cijele domovine i osvaja mlada srca rastavljene braće. Narodnoj misli sviće zora!

Kakovijem li je veseljem dočekao Monti tu rujnu zoru, navjesnicu bratstva i ljubavi, iza duge tmine mržnje i nerazumijevanja i okorjelih predrasuda! Mladenačkim baš zanosom piše on tada omladini, pa ju puti velikoj ideji i bodri na ustrajan rad, a kad ga ona moli, da se postavi na čelo pokreta u Dalmaciji, on udovoljava njezinoj želji i spreman je, da u šezdesetoj godini, mješte mira i počinka, preuzme vodstvo ideje, kojoj se je boriti protiv tolikijeh zapreka.

No Bog je htjeo inače!

Baš kad je htjeo da se primi vodstva, pozva ga On na vječni počinak. U subotu, na 9. aprila ove godine, izdahnuo je svoju plemenitu dušu.

Monti je bio vatren i odlučn čovjek, mišljenja liberalna, koje teži u opoziciju, a ma dobre i plemenite duše. Kad se jednom, u sjednici narodnog kluba u Spljetu prigovorilo njegovom idealizmu, on je udario u plač i zaklinjao ih Bogom, nek mu ne ubiju oduševljenja! Vjerovao je u svoju ideju i ostao joj vjeran do smrti, pa se nije bojao podnijeti za nju, ni tudjinskog progona, ni prijezira, predsudama zavedenijeh zemljaka.

Dr. Lovra Montija neima više na svijetu! On je umro, ali nije njegova misao. Ona još žive i ogrijava napredna srca srpske i hrvatske omladine, koja se nad njegovim pepelom svečano kune, da će vojevati za narodno jedinstvo i da ne će klonuti dok i naš narod ne ujedini velika ideja narodnosti, što je g. 1848 sa barikada silazila pred vrata naprednog svijeta, a kojoj su k nama tudjinske ruke i domaće predsude put zakrčile!

Narodna misao — misao je naše budućnosti!

—n—

Narodni naponi Lužičkih Srba.

Za „Novo Doba“ napisao Adolf Černý.

Još od vremena Kolarova govori se o našoj nesrećnoj slovenskoj pocepanosti, koja nâs slabije pored svekolike brojne sile predaje u ruke neprijateljima, ili nam barem lomi snagu i beskorisno je troši u borbi s njima. Ne samo da smo pocepani politički i jezikovno, već je demonski neprijatelj posejao medju nas i mnogo semena nerazumne nesloge iz uzrokâ istorijskih, religijskih, pa i još ništavnijih a više puta i posve nerazumljivih — svagda pak štetnih našem osnaženju. Otuda imamo nezdrava pitanja: rusko-poljsko, poljsko-rusinsko, nekoliko pitanja jugo-slovenskih, medjusobicu češko-slovačku i t. d. Kad je najveći slovenski narod tako hladnokrvan prema ideji slovenskoj, nije onda nikako čudo što stradaju manji slovenski narodi. Ništa tu ne pomaže primer ujedinjenosti naših neprijatelja protiv nas, ali bi nam valjda mogao otvoriti oči primer iz naše vlastite rodbine. Lužica, taj slovenski mikrokosmos, jeste taj naš primer. Nekakim čudnovatim načinom sačuvao nam se u Germaniji mali ostatak, nekada mnogobrojnog slovenskog naroda polapskog — Lužički Srbi. Sačuvani su nam kanda da nam budu opominjač, da crpemo pouku iz njihne prošlosti, a i da nam budu primer svojim narodnim trudovima i naporima u sadašnjosti.

To je jedan od najmanjih naroda na svetu — Dr. A. M u k a nabrojao ih je u svojoj »Statistici Srba« svega 176.000, u kojem su broju obuhvaćeni i Lužičani van otadžbine, rasuti po Nemačkoj a i preko mora u Americi i Australiji. Nu, i pored take malenosti svoje Lužičani ne gube nade na bolju budućnost. Imali su nekoliko apostolâ, koji su organizovali narodni rad radi odbrane onoga, što je spaseno iz burnih talasa. Jmena velikih pokojnika — Jana Smolera, Michala Hornika,

Jaromira Imiša i dr., poznata su celom slovenskom svetu i dolaze medju najsvetlija slovenska imena. Smoler i Hornik bejahu tako čvrsti i uzvišeni idealisti, da će večito ostati kao najdičniji ukrasi Slovenstva. Sve najlepše osobine slovenske u njima su sačuvane kao u dragocenim kristalima. Odličnim njihovim sledbenikom jeste sada Dr. A. Muka, kojem je prva i poslednja misao — Lužica.

Da bismo pravilno mogli oceniti rad lužičkih prosvetitelja, moramo jasno pred očima imati težak položaj Lužičkih Srba. Nisam uzaludno nazvao Lužicu slovenskim mikrokosmom. U njoj se ogleda u malom gotovo sve ono što se s bolom može reći za celo Slovenstvo. Tako malen narod pa ipak nije skupljen u celinu; pocepan je iz različitih uzroka. Na prvom mestu, podeljeni su politički, jer su potčinjeni dvema nemačkim vladama: saskoj i pruskoj. Pod kojom im je gore, mogli bi nam reći poznanski Poljaci, ma da takodje mnogo ne bi pogrešio ni onaj, ko bi obe te vlade i njihno držanje prema Lužičkim Srbima ocenio po narodnom sudu, to jest, da su dva dedaka obadva jednaka.

Ali nije ta odeljenost jedina. Deli ih još i jezik ¹⁾ na dva dela a time i njihnu literaturu: gornjolužičku i donjolužičku. To su dva dosta različna dijalekta, koji su se odavna samostalno razvijali tako, da se još od 16. veka — od kojeg doba datiraju prvi počeci lužičke pismenosti — razaznaju literature gornjolužička i donjolužička. Teško je i pomišljati sada na popravku te jezikovne podeljenosti; obe su se literature saživele već s narodom i treba i jednom i drugom utečati i raditi da se sačuva jezik slovenski pod tamošnjim seoskim krovom. Mimo te jezikovne i literarne podeljenosti, ostao je od reformacije još i raskol religijski: Lužičani se sada dele na evangelike i katolike. Taj je raskol ostavio trag i u literaturi: u prošlom stoleću stvoren je naročiti narodni pravopis evangelski pored pravopisa katoličkog. Običan, prost Lužičan evangelik ne čita pri-povetku štampanu katoličkim pravopisem, i obrnuto.

Tako je dakle mnogostruka razlika zaostala iz prošlosti Lužičkih Srba; to su bile velike prepone s kojima su se morali boriti njihni prosvetitelji. Velika zahvalnost pripada njihovom trudu i naporima, što su tamo sada sve te razlike dovedene u sklad, što se u zajedničkom narodnom radu postigla lepa harmonija.

Političku podeljenost naravno nije bilo moguće popraviti, ali ona sada za Lužičane kao i da ne postoji, i ne poznaje se da ih deli politička granica. Ali napokon to je sa svim prirodno, kad samo sačinjavaju celinu etnografsku.

Primerna tolerancija religijska — zasluga je lužičkih prosvetitelja. U njihovim religijskim časopisima ne može se naći nikad napadanje jedne strane na drugu — i evangelski i katolički časopisi religijski služe samo moralnom obrazovanju narodnom, razume se svaki u svom duhu, ne dotičući se ni u čem druge strane, a što se pak tiče narodnosnih pitanja vlada u časopisima i jedne i druge strane potpuna saglasnost i jednomišljenost. Nema ni jednog jeditog narodnog pitanja u kojem bi se razilazili. Ta složnost krasno se pokazala pri pogrebu narodnog vodje Michala Hornika; dirljivo je bilo pogledati, kako su za njegovim mrtvačkim sandukom išli katolički svećenici i evangelski duhovnici sakupljeni iz svih krajeva Lužice u ogromnom broju...

¹⁾ Koji dolazi medju severna slovenska narečja, on je spona izmedju češkog i poljskog jezika.

Najveće smetnje zajedničkom radu činila je do sada raznolikost u pravopisu. Naročito se Hornik trudio celoga svojeg života da savlada tu smetnju; to mu je i pošlo za rukom u toliko, što se oba narodna pravopisa, evangelski i katolički (oba su u gotici, kojoj se narod uči u školi), razlikuju sada samo u nekoliko pismena, a misli se, da će se i to sasvim izjednačiti. To je izjednačenje već izvršeno u tako zvanom pravopisu analogom (u latinici), kojim se štampaju naučne publikacije, poezija i. t. d.; tim se takodje služi inteligencija, a zaista će to biti i potonji pravopis. Tim se pravopisom štampa naučni časopis »Časopis Maćicy Serbskeje« i beletristički mesečnik »Lužica«.

Svekolika ta podeljenost ne smeta Lužičkim Srbima u zajedničkom radu oko narodnosnih pitanja. To se jasno vidi na godišnim sastancima lužičkog djaštva (Skhadzowanki serbskeje studowaceje młodziny), koji bivaju svake godine na granicama lužičke narodnosti, i to obično u mestima gde preti pogibao, da bi se tamo živalj srpski oslabio. Ta jednostupnost osobito se lepo vidi u radu Matice Srpske u Budišinu, koja je upravo ognjištem zajedničkog narodnosnog rada svih Srba bez razlike. Matica ima glavno sedište u Budišinu, u srcu Gornje Lužice, ali takodje ima i svoj odbor donjoluzički, koji se brine za potrebe narodne u Donjoj Lužici. Matica izdaje ne samo naučni časopis i knjige za inteligenciju već tokodje, što je glavno, i knjige za narod obeju konfesija. Na godišnjim sastancima Matičinim skupljaju se narodni prvaci iz Lužice saske i pruske, Gornjoluzičani i Donjoluzičani, katolici i evangelići, mladi i stari — a svima leži jedno isto na duši i na srcu: narodno blagostanje. Za 50 god. svojega rada (od g. 1847) Matica je izdala 330.000 egzemplara srpskih knjiga, od kojih su 295.000 egzemplara pučkih knjiga, prema čemu se može priznati korisnost njena rada za narod.¹⁾ Sada se Matica mnogo brine oko narodnog doma (Maćičny dom), koji treba da bude vidan simbol sloge Lužičkih Srba i koji će imati veliki značaj za učvršćenje narodne ideje u Lužici.

U njemu će biti izložene etnografske i arheološke zbirke; u Matičinom domu biće dalje srpska štamparija, koja je sada sabivena u male i niske prostorije sadašnjeg Matičinog staništa; tamo će biti srpska knjižara, koje sada još nemaju; dalje koncertna sala, koja će u isto doba služiti potrebama dobrovoljnog pozorišta budišinskog, a u isto doba i za zborište srpskih društava, na prvom mestu Matice; napokon naći će tamo mesta i razmerno bogata i zanimljiva matičina biblioteka; koja je sada gotovo nepristupna, jer je sabivena u dve male sobice staroga doma, a bogata pak knjižnica, koju je Hornik ostavio Matici, leži u sanducima na tavanu crkvene kuće. Jednom reči, Matičina će kuća biti ognjište u kojem će se susrediti sav narodni i kulturni život srpski, a iz kojeg će se opet širiti prosveta u sve krajeve lužičke otadžbine. Polovica kuće već je gotova, a zidanju druge polovine, na mesto starog doma, pristupiće se kad bude bilo više sredstava. Sračunato je da će na celu zgradu biti potrebno 150.000 nemačkih maraka; dosada je pak skupljeno 45.000. Jasno je da to preduzeće u potpunoj meri zaslužuje najveće potpore,

¹⁾ Članom Matice Srpske može biti svak ko plati 2 for. i 40 kr. godišnje, za koji novac takodje dobija sva Matičina književna izdanja. Ko hoće da postane član, najbolje je da pošlje članarinu na adresu: Dr. Ernst Muka, professor. Freiberg (Saska).

i to ne samo radi značaja, koji smo već izneli, već i zbog respekta, koji pobudjuje sav narodnosni rad lužički.¹⁾

Već i sama literatura lužička, pored svekolike malenosti, relativno zaslužuje potpuni respekt. Oko izdavanja knjiga za narod brinu se osim Matice dva verska društva: »Towafstwo sw. Cyrilla a Methodija« i »Lutherske knihowne towarstwo«. Izlazi čitav niz časopisa: to jest u narečju donjolužičkom samo »Bramborski Casnik«, ali u narečju gornjolužičkom dosta veliki broj: politički nedeljnik »Serbske Nowiny«, verski nedeljnici »Katholski Posoł« i »Pomhaj Bóh« (evangelski), takodje verski (evang.) časopisi »Missionski Pósoł« i »Missionske powěšće«, ekonomski časopis »Serbski Hospodař«, zabavno poučni mesečnik »Lužica« i naučni »Časopis Maćicy Serbskeje« (2 sveske godišnje). »Serbske Nowiny« štampaju se u 2.000 egzemplara za 100.000 Gornjolužičana, jedan broj dakle dolazi na pedesetog Srbina; to je pojava veoma lepa u seljačkom narodu, čija je inteligencija brojno još veoma slaba.

Završavam svoj kratki pogled na napore Lužičkih Srba, koji u okolnostima veoma teškim (nemajući uopće svojih srpskih škola) čuvaju svoju narodnost složnim radom. Nikako ne zaslužuju da ih jača braća zaboravljaju: ta i mi bismo mogli iz njihova stanja i njihna truda pocrpsti mnogo pouke! Pružimo im ruku pomoćnicu, a takodje upoznajmo se dublje s njihovim trudnim radom i premišljajmo o njemu!

U Češkom Pragu, 13. Junija 1898.

František Palacký kano povjesni filozof i političar.

Prigodom 100. rođjendana Františka Palackoga (14. juna 1798.—26. maja 1876.).²⁾

Napisao prof. Dr. T. G. Masaryk.

Svrha je ovih razlaganja, da se protumači ideja češkoga naroda i austrijske države, kako ju je razvio František Palacký.

Ideja češkoga naroda? Ideja austrijske države?... U zadnje su doba nekako te ideje izgubile od svoga dobroga glasa usprkos autoriteta jednoga Rankea i drugih znamenitih historičara; ne baš posvema opravdano. Svakako pripada Palacký onim historičarima i političarima, koji u historiji naroda i država vide ideju, ili recimo neki zadatak. Time, da si je Palacký pojedine povjesne događaje htio protumačiti, razjasniti, postala mu je povjest češkoga naroda nacionačnim programom. A s češkim naravno da je stvorio i austrijski program. Program — u smislu historijsko-filozofskoga tumačenja povjesti. Jer da stvoriš narodni i politički program, ne moraš da budeš ni Palacký ni Ranke. Pravednost — ravnopravnost — ojačanje države — i t. d., sva su ta gesla u nas u svačijim

¹⁾ Dobrovoljni prilozi iz Austro-Ugarske mogu se poslati piscu ovoga članka pod adresom: Prag Pštrosova ul. 188-II. Ko priloži 100 for. postaje osnivačem Matičinim; ko priloži 1.000 for. postaje časnim članom.

²⁾ Članak ovaj preveden je iz bečkog lista „Die Zeit“.

ustima i svojina sviju stranaka počam od g. 1848. Radi se o tom, da se tim općenitim i apstraktnim pojmovima podade živi sadržaj, koji je crpen iz znanja povjesti i sadašnjosti. U politici se ne radi samo o idejama, već o tvornim i pokretnim mislima.

Za nas je Čehe Palacký znamenit, što nam je našu povjest ne samo napisao, već i protumačio i iz te povjesti označio smjer za budućnost; za to ga proglašiše »ocem domovine«, za to ljetos sve stranke slave njegov stoti rodjendan. Time nije rečeno, da se sve stranke istim pravom na nj pozivaju — i ocevi domovine ne imadu uvijek samo jednakih i dobrih sinova.

Palacký je postao g. 1848. političkim vodjom naroda, i u tome je svojstvu djelovao sve do konca života; odmah u g. 1848. legitimovala ga je vodjom njegova povjest Češke. Ja ću s toga u ovoj skici ponajprije govoriti o njegovoj historijskoj filozofiji, jer je u istinu na tom teoretičnom temelju njegov politički program bio zasnovan. Prikazat ću i za to taj temelj na prvom mjestu, jer se na njem koješta nadogradjivalo, što nije spadalo gradjevini, ni ono, što je graditej sam sagradio.

* * *

U predgovoru k zadnjem svesku svoje Povjesti Češke veli Palacký u malo riječi, što mu je bilo glavnim ciljem u njegovom mnogogodišnjem radu: ispraviti sud protureformatske reakcije o prošlosti našega naroda. Protureformaciji je uspjelo, da je češku reformaciju prikazala kao zabludu, kao nešto, čega bi se narod morao stidjeti; Palacký je pokazao, da je to historijska neistina, naprotiv da je češka reformacija jedno od najvećih i najvažnijih duševnih djela.

Da posvema ispravno shvatimo zamašaj te rehabilitacije našega naroda moramo se podsjetiti, da je poduzeo Palacký taj svoj životni rad u predožujskoj Austriji — time je rečeno sve. Zamislimo si: protestanat dokazuje, da je reformatorski pokret, koji je započeo Husom i kulminovao u češkom bratstvu, od svjetskoga historijskoga zamašaja. Pa ne samo to: Palacký pokazuje, da je u njem i naša povjest i povjest u opće stigla na svoj vršak, da je po tome protureformacija ne samo manje svjetsko povjesne vrijednosti, što više, da je bila i povjesna nepravda i velik nazadak.

U spisu protiv Höflera prikazao je Palacký najjezgrovitije svoje svaćanje historije. Spis taj je pristupan njemačkim čitaocima, za to se omedjujem, da navedem samo najvažnije misli.¹⁾ Protiv klerikalnih tumačenja Höflerovih stavio je izravno pitanje: ima li onaj pokret (husitski) uopće moralnu važnost i opravdanost ili ne? Odgovor je apologija Husa i njegovih pristaša. Palackomu je religija središte ljudskoga nastojanja i borbe, i za to je vjerski razvoj u historiji naroda najvažniji. Kršćanstvo bi po Palackome dovijek zadovoljavalo ljudstvo, nu sredovječna ga je crkva korumpirala time, da je vrlo jednostavne nauke Isukrstove preobličila u kompliciranu, zdravom razumu nepojmljivu naučnu zgradu. Osim toga je crkva bila i ćudoredno pala. Protiv ovog dvostrukog zla nije već bila dovoljna opozicija unutar crkve same, dio se kršćanstva morao staviti

¹⁾ Die Geschichte des Hussitentums und Professor Constantin Höfler. Kritische Studien. 2. Auflage, 1868, besonders Capitel IX.: Erklärung meines Standpunktes in der Controverse.

izvan vladajuće crkve, — to je providencijalna važnost protestantizma a na prvome mjestu češke reformacije. Time se doduše kršćanski svijet podijelio na dvoje, ali i izliječio. Palacký vidi u ovom vjerskom dualizmu djelovanje dvaju zamašnih principa čovječje prirode: katolicizam je religija autoriteta, protestantizam slobodnog razuma. Ondje ima više pasivnosti, ovdje više aktivnosti, ondje posluš, ovdje samostalnost, primjerenih polaritetu muškoga i ženskoga principa u svim organskim tvorevinama.

Palacký misli, da vjerska reformacija još nije dovršena, pošto je i protestantizam zapao u istu pogriješku kao i katolicizam (u antropomorfizam). Nu oblik, kako ga je u češkoj reformaciji češko bratstvo razvilo, drži Palacký za dosele najsavršeniji, jer polaže glavnu pažnju na moral a ne na dogme i ujedno je prihvatio princip razvoja.

Palackovo historijsko djelo prestaje katastrofom kod Mohača, i po tom nam nije daljnji razvitak prikazao. Nu on se je nadao, da je znanje prijašnjeg doba a pogotovo reformacije, koja znači vrhunac našeg sadašnjeg razvoja posvema dostatno, da narod u njegovom sadašnjem nastojanju podučí, osvijesti i okrijepi.

Bitkom kod Mohača začinje za Češku nova epoka. Češka se spaja s Austrijom. Ali taj spoj je ujedno i rastava, jer Austrija, bedem katolicizma, prigušava reformaciju u Češkoj. Austrijska, katolička ideja svladava protestantsku, češku ideju, — a pogotovo se je prava češka narodna crkva, češko bratstvo, posvema potlačilo. Dapače i sam liberalni i prosvijetljeni car Josip dozvoljava ostatku čeških protestanata samo crkvenu formu luteranstva i kalvinizma. Nasljednici Josipovi obnoviše pritisak protureformatorski, ali led je probit, češki se narod budi k novom životu i među ostalim upravo je povjesno djelo Palackoga dokaz preporodjaja. Palacký pokazuje narodu, koji se budi, doba reformacije u sjajnom svjetlu, pokazuje mu nekadašnju veličinu i njegove prave idejale, njegovu ideju, — Palacký pokazuje svome narodu prošlost u svjesnoj namjeri, da mu za daljnji razvitak dadne duševno vodstvo i smjer. Kako i čime može povjest a posebice povjest reformacije da bude puku zvijezdom prethodnicom? Predočimo si taj problem u cijeloj njegovoj opsežnosti i zamašaju.

Medju prošlošću i sadašnjošću postoji vjerska i politična opreka: ta je opreka katolicizma i protestantizma, opreka reformacije i protureformacije, opreka političke samostalnosti i nesamostalnosti. Svaki mišaoni Čeh mora da postane svijestan te opreke i nju mora da svlada. Tu zadaću izvršivali su poslije Dobrovškoga uz Palackoga i Kollár, Šafařík, Havlíček i Smetana (August), i u njezinom riješenju leži historijsko-filozofska i socijalno-politična jezgra našeg takozvanog preporodjaja i češkog pitanja uopće.

O tom sam preporodjaju nedavno raspravljao u »Die Zeit«.¹⁾ Pozivam se na rečeno i mogu s toga što kraće prikazati Palackovo riješenje ovog problema. Kao što Kollár nalazi i Palacký teoretično riješenje i svladavanje tog raskola u njemačkoj filozofiji a posebice u religioznoj filozofiji Kantovoj. Kao što Kollár prihvaća i Palacký Herderov humanitni idejale i nalazi u njem na temelju Kantove filozofije poželjeno izmirenje svih opreka. Kant je suštinu religije prenio u moral; Palacký prihvaća tu nauku, a time se u njemu gubi onaj zamašaj dogmatskih

¹⁾ „Zeit“ 1897., br. 137. ff: „Deutsche Einflüsse und die Wiedergeburt des böhmischen Volkes“.

opreka medju katolicizmom i protestantizmom, medju katoličkom sadašnjošću i reformatorskom prošlošću. U humaniti Herderovoj nalazi temeljnu ideju naše reformacije, češkoga bratstva, koja je već pred Kantom tražila suštinu religije u moralu, a ne u nauci. Tako nadje Palacký opet pomoću njemačke filozofije u humanitnom idejalu osamnaestoga stoljeća češku ideju, kakvu osobito živo predočava Komensky. Kant mu pokazuje, da možemo napredovati u nastojanju naše reformacije, a da nas ne smeta teološka forma religije: idejali naše reformacije imadu za nas u sadašnjosti pretežno etični i narodnosni značaj. Na tim idejalima, na idejalu humanite dađe se konstruovati moderni u istinu češki, politični program. Humanitni je idejal pomirba i svladanje religijozne, nacionalne i politične opreke medju našom vlastitom prošlošću i sadašnjošću a ujedno i medju Češkom i Austrijom.

To je smisao i važnost našega humanitizma, češkoga korelata istodobnih pokušaja o narodnu filozofiju kod drugih slavenskih i neslavenskih naroda. Što je Poljacima mesijanizam, Rusima filozofsko slavofilstvo, to je kod nas humanitizam, pokušaj nacionalnu ideju potkrijepiti filozofski. Kao što je Poljacima i Rusima Schelling i Hegel podao potrebnu filozofsku pomoć, tako je nama Herder, Kant i Hegel. Za nas je bila njemačka filozofija tim bliže, što je njen humanitni idejal ne samo idejal njemačkoga protestantizma, nego baš i naše reformacije. Humanitna misao, kao što se i u vrijeme francuske revolucije proglasila u formi priznavanja ljudskih prava, pretežno je izvora protestantskoga i crkveno-vjerskoga, ne političkoga.¹⁾ Za to su nam misli vodilje našega preporodjaja kano prirodni nastavak osamnaestoga stoljeća i doba reformacije, i to tim više, jer su naši najznatniji vođe Kollár, Šafařík, Palacký sami bili protestanti, koji si bijahu potpunoma svijesni svog duševnog podrijetla od češkog bratstva i Husa;²⁾ Havlíček radio je za crkvenu reformaciju u duhu Husovom,³⁾ Smetana, koji je napustio svoju duhovnu službu, upućivao je već na nadprotestantsku i nadkršćansku budućnost.

* * *

Palackov politički program sagradjen je u svojim glavnim crtama na ovoj njegovoj historijskoj filozofiji: središtem je humanitna ideja.

Za novo doba nema ova teološka strana ove u svojoj suštini religijozne humanitne ideje po Palackomu nikaki odlučni značaj, od važnosti je ćudoredni i narodni momenat. Već je Herder humanitni idejal usko spojio s narodnošću: ćovječanstvo postoji iz danih narodnosti, biti ćovjekom znači in concreto dati izražaja ćovječanskom idejalu na svoj posebni narodni način. Sam Herder prisluškiavao je različitim »glasovima narodâ« u poeziji — Herderovi češki ućenici pridružiše poeziji i politiku. U Češkoj bio je naime od vremena cara Josipa od najvećeg značaja

¹⁾ I Palacký vidi u francuskim ljudskim pravima načela pravoga kršćanstva; in concreto se ali ima stvar tako, da su se ljudska prava pretežno iz reformacije razvila. Ja sam na taj savez češće upozorio i nalazim u najnovijoj državno-filozofskoj literaturi željenu potvrdu; srauni Ritchie Natural Rigts 1895. Borgeaud u engleskom izdanju: „The Rise of modern Democracy 1894.; u njemačkoj je literaturi Jelinek svratio pozornost na prvi sadržaj: „Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte“ 1895.

²⁾ U spomenutom članku naglasio sam, da su se naši romantici u opreci sa romantcima u Njemačkoj i Francuskoj, oduševljavali za reformaciju a ne za katolički srednji vijek.

³⁾ Naime za reformaciju katoličke crkve. Op. prev.

narodni momenat, u njem su se koncentrovale in praxi težnje po preporodjaju. Jezikovno i narodnosno pitanje bilo je sve i sva ondašnje politike, u koliko je moglo biti govora o politici pod apsolutizmom.

U spomenutim člancima u »Die Zeit« već je bilo razloženo, kako i zašto je narodna ideja bila u nas ujedno i slavenska. Kollár je na Herderovskom temelju propovijedao u žarkim sonetima slavensku uzajamnost, sveopće se je sanjalo o slavenskom bratstvu — ali njena forma i način kako da se ostvari ostao je romantički nejasan. Palackovo historijsko djelo tvori ovdje preokretaj time, što se je pred puk iznijela vlastita velika povjest, specifično češko biće pretpostavlja se sveopće slavenskom. Havlíček podaje već 1846. izražaja promijenjenom stanju, kada na svoj pregnantni način izriče »Čeh, ne Slaven«. Posredovanje Rusije u korist apsolutizma takodjer je tada doprinijelo, da se je oslabio panslavizam.

Palacký je već prije 1848. godine izrekao nazor, da je država doigrala svoju državnu ulogu, da na njeno mjesto stupaju nove socijalne sile, narodnost i javno mnijenje. Ovaj nazor nalazimo u »Spomenici na promjenu češkog zemaljskog ustava« od g. 1846. — dakle u vrijeme, kada je u Njemačkoj Hegelova ljevica na osnovu Feuerbachove humanite pobijala apsolutnu državu. Godina 1848. dozrijevala je u Austriji i pojedini narodi bijahu postavljeni pred zadatak, preobraziti staru Austriju u novu. Apsolutizam priznao je sam svoju nesposobnost, i revno je u prvo doba pomagao na djelu revolucije.

Po Palackom ispunila je apsolutistička država, stara Austrija, svoj historijski zadatak time, što je provela protureformaciju; pitanje je zato, kako može da Austrija dalje postoji, što treba Austrija da dalje bude? Ima li Austrija, može li Austrija imati kakovu ideju? I koju? Na ovo pitanje odgovorio je Palacký tako, da Austrija mora napustiti svoju zastarjelu i sada već negativnu ideju protureformacije i zaštite crkve i da mora nastojati, da u život privede pozitivni idejal humanite. Time se uništjuje stoljetni antagonizam izmedju češke i austrijske ideje — humanitna ideja izmiruje Češku i Austrije to više što si Austrija humanitnim idejalom prisvaja češki idejal. Politički pako znači misao humanitna prava čovječja i to ne samo prava individuâ, već i prava narodâ, iz kojih je čovječanstvo od prirode organički sastavljeno: juristički znači humanitna misao prirodno pravo. Oslanjajući se na tadanje prirodno pravo zahtjeva Palacký narodnu ravnopravnost; slobodu, jednakost i bratstvo sviju naroda izvodi Palacký iz misli vodilje francuske revolucije. Ali ravnopravnost sviju naroda ne dade se postignuti na staroj centralističkoj podlozi: apsolutistička, centralistička država mora da se demokratizuje i da se ukloni pred federacijom ravnopravnih naroda — federalizam proti centralizmu je Palackova deviza. Doista je tom jednom riječju federalizam Palackov politički program najpotpunije karakterizovan.

* * *

Tekom godina Palacký je različito formulovao ovaj svoj politički program. U cijelom možemo razlikovati tri stadija u Palackovom političkom razvoju. Nije bez važnosti točno razlikovati ova tri stadija jer se o programu Palackovu često govori onako na laku ruku. U istinu ostaje nepromijenjena samo filozofska osnovna gradnja, politička nadogradnja se ie mijenjala.

Godine 1848. formulovao je Palacký federalizam posve narodno. Po njem bi se raspala Austija u toliko narodnih teritorija, koliko je narodnosti. Napose češke zemlje podijelile bi se na njemačko i češko područje; ovome pripala bi gornjougarska Slovačka, njemačka Češka i njemačka područja čeških zemalja u opće pripala bi njemačkome području. Sve ove nove zemlje imale bi svoje narodne sabore i ministarstva, zajedničkoj vladi prepustili bi se najnužniji zajednički poslovi. U potankostima nalaze se u Palackoga razna kolebanja pače i protuslovlja. Narodni program ne bi bilo lako u sklad dovesti sa historičkim i geografskim; nu ipak bijaše Palacký u Kroměříži (Kremsier) posve odlučno za narodni princip, on pretpostavlja »živu povjest pergamentnoj«.¹⁾

Godine 1865. izišla je Palackova »Ideja austrijske države«. Ovdje razlaže već razvitu historijsko-filozofsku ideju austrijske države; narodnu federaciju napušta kao »s revolucijom skopčanu« i prihvaća historičko-političke individualite od Eötvösa. Na mjesto prirodnog prava dolazi historičko pravo, ili bolje rečeno historičko pravo dolazi k prirodnome. Jer za ravnopravnost jezika i naroda poziva se Palacký još uvijek i pretežno na prirodno pravo, ne na historičko.

Nu već u »Ideji austrijske države« nalaze se prizvuci na ponovnu pomijenu federativnog programa: Palacký se boji dualizma, u kojem vidi samo pojačanu, jer podvostručenu centralizaciju, i unaprijed veli, da će dualizam neminovno pospješiti dozrijevanje panslavizma, i to u najmanje poželjnoj formi panrusizma. Godine 1848. zagovarao je Palacký austroslavizam kao odlučni protivnik ruskog apsolutizma i njegove univerzalne monarkije; rusko oslobođenje seljaštva i neprijaznost prema poljačkome ustanku 1863. umanjuje Palackovu neprijaznost prema Rusiji, te je tako napokon poduzeo kao demonstraciju protiv dualizma put u Moskvu i Petrograd (1876.). Palacký, kako kaže, ne napušta misao austrijske federacije ali dualizam oduzima mu nadu u dobru volju Austrije i u pravednost Nijemaca i Madžara. Upravo zato tražio je u približenju k Ruskoj protutežu i po tom — 1872. u »Doslovu« k zbirci Radhost — naglašuje se više narodno-slavenko nego historičko-državopravno stanovište.

Vidimo: Palacký hoće da vidi u pomladjenoj Austriji Evropu, pače cijelo čovječanstvo u malom — Austrija treba da postane zaklonište mnogih ravnopravnih naroda a napose treba da dodju do svog prava do sad potlačeni Češi i u opće Slaveni. Da već od prije nema Austrije, piše Palacký u Frankfurt, morali bismo se potruditi da je stvorimo interesu Evrope, pače humanite.²⁾ Konstitucionalizmom nastaje posve naravno austroslavizam, jer upravo Slaveni tvore većinu u državi; Palacký u njemu

¹⁾ U Springera, Protokole des Verfassungsausschusses im österr. Reichstage 1848—1849, pag. 34. Osim Springera isporodi Palackove „Gedenklätter“ 1874.; ovdje se nalazi njegova prva osnova konstitucije (pag. 169) i rasprave „Union, nicht Centralisation, noch Föderation“ (pag. 206). Na Palackovu nesigurnost u pojedinim formulacijama upozorih u spisu: K. Havlíček, 1894, pag. 114 sequ.

²⁾ Pozvan na vijećanje u Frankfurt (Vorparlament) odbio je Palacký taj poziv i kao „Čeh slavenskoga roda“ i jer je spoznao, da bi Češka kratak kraj izvukla, kad bi se osnovala velika svenjemačka država, u kojoj bi se gubili Slaveni. „Vladari češki“ — piše, „bili su od davnine u svezi njemačkih knezova, ali narod češki nikada se nije pribrajavao narodu njemačkome.“ Budući Palacký nije vjerovao, da bi Češka mogla samostalno se održati, vidjeo je u mnogonarodnoj i pretežno slavenskoj Austriji sigurnu zaruku ravnopravnosti. Premda je svakako dobro predviđao, da je Austrija veća zaruka obezbijedjenog slavenskog bića od Njemačke, — u svojim nadama o ravnopravnosti i humanitne ideje Austrije se je prevario. Razlažući o tom piše, da mi Slaveni to doduše žaliti moramo, ali nipošto ne smijemo zdavjati „Byli jsme před Rakouskem (Austrija), budeme i po něm.“ Op. prev.

vidi protutežu panslavizmu i specijalno panrusizmu. Tako misli Palacký godine 1848. i 1849. U početku konstitucionalne ere svaća Palacký federaciju više historički i državopravno, nu u skoro traži on oslonu protiv dualizma u slavenskoj misli.

Palacký je pri svom političkom programu i svojoj političkoj taktici više kolebao no što se to obično drži. Pored sveg visokog poštivanja velikog historičara i pored sveg priznanja njegovog historičkofilozofskog rada moramo biti s time na čistu, da njegov politički program pokazuje različite faze. Napose vidimo kolebanje između narodnosnih i državopravnih težnja, kolebanje to, koje još sveudilj karakteriše našu češku politiku. Na temelju historičkog državopravnog stanovišta moramo se prije svega s Nijemcima sporazumjeti — narodni antagonizam vodi nas k ostalim Slavenima. Državopravni program je posve prirodno narodno umjeren, narodno-slavenski je radikaln — i površni motrioc opaža, da naša politika pobolijeva još sveudilj na ovom protivuriječju. Na Palackoga može da se pozove narodno-konservativno plemstvo, na Palackoga se poziva narodno-radikalna i slavenska politika, Palacký napokon može poslužiti kao autoritet i novom narodnosnom programu socijalne demokracije (Kautskyjeva formulacija).

* * *

Program Palackov od godine 1865. je državopravan i obično drže Palackoga ocem državopravnog programa. Pravom, samo valja na biti čistu, koji je opseg opredijelio Palacký državnome pravu. I u tom pogledu postoje neispravna mnijenja. Držimo li se strogo autentičkih formulacija samoga Palackoga, to ćemo uvidjeti, da on zapravo nije prekorao mjeru zemaljskih autonomija, koje je opredijelio listopadski diplom. Listopadski diplom priznaje Palacký i njegova stranka u više važnih državnih spisa; ni sama deklaracija, i što više ni fundamentalni članci, ako ih točnije pogledamo, ne traže za Češku posebni položaj, koji se ne bi dao u sklad dovesti s listopadskim diplomom. Palacký ustrajno stoji na stanovištu federalizma, a ovaj isključuje u njegovim očima posebne državne položaje. Tek primjer Ugarske od 1867. rodio je u nas radikalnije državopravne zahtjeve, koji dopiru sve do personalne unije; ali s ovim zahtjevima nema Palacký ništa zajedničkoga.

Savremene radikalne državopravne formulacije pripisati Palackomu, znači upravo krivo raspoznavati njegove osnovne ideje. Palacký stavlja kako je već spomenuto, narodnost i javno mnijenje nad državu; on dakle ne može u državnoj samostalnosti vidjeti onoga, što u njoj vidi osobito državni liberalizam. Palacký češće polemizuje sa Rotteckovim i Welckevim liberalizmom, jer postavlja državu nad narod. U svom poimanju i procijenjivanju države Palacký se pozivlje na staročeški i staroslovenski demokratizam, po tom politički pravac određuje puk, narod a ne država, Osim toga bio je Palacký toga nazora, da male države ne mogu više opstajati, napose u središtu Evrope. Ovaj nazor provlači se kao crvena nit kroz sve njegove političke enuncijacije — baš zato preporuča federaciju i asocijaciju malih naroda i država. Zato Palacký ne prestaje upozoravati naš narod na ono, što on naziva »centralizacija cijele zemaljske kruglje«. Pod time razumijeva on činjenicu, da napose moderna prometna sredstva, posvema izmijenjuju stari društveni poredak: nastaje novi svijet industrijalne, duševne i u opće kulturne konkurencije. Stare državne:

granice nemaju ovdje više velikog značaja, egzistenca i napredak naroda ovisan je od posve drugih okolnosti i sila, nego od države.

I zato je za naš narod potrebna politička federacija; ujedno nam preporuča Palacký prije svega rad na gospodarskom i kulturnom polju budući drži jedino odlučnim ono, što bi se dalo označiti jednom riječju kulturna ili unutarnja politika, ćudoredni i duševni preporodjaj. Polazeći s ovog uvjerenja, postao je on organizatorom tadanjeg narodnog duševnog rada; s ovog stanovišta mora se posmatrati i njegova poznija pasivna politika — država se mora prilagoditi jednom radinom, obrazovanom i ćudorednom narodu a ne narod državi. Po Palackovom slavenskom nazoru, u opreci prema njemačko-liberalnom precijenjivanju države, država je u svakom pogledu sekundarno ustrojstvo, narodnost i javno mnijenje jeste primarno.

* * *

U jednoj i to vrlo važnoj tački ostao si je Palacký nepokolebivo konzekventan: u zaziranju od svakog nasilja. Odmah god. 1848. postavio se je zajedno s Havlíčkom protiv radikalne frakcije i ništa ne htjede imati s revolucijom. Sve do konca svog života preporuča živim riječima taktiku humanite. I s utilitarnih uzroka je za to, da se upravo manji narod drži prava i pravednosti.

Manje sretan bijaše naprotiv Palackov socijalni program, to manje sretan što je mislio, da je i taj sagradio na humanitnom idealu ćeškog bratstva. Nu ipak je ovaj u svezi sa cijelim njegovim kasnijim razvitkom. Godine 1848. ne htjede Palacký ništa da znade o staroj stališkoj državi. Poznato je, kako je Dr. Rieger, već tada ujedinjen s Palackim, govorio u Kroměřiži protiv plemstva. Nu šezdesetih godina spojio se je Palacký i njegova stranka s feudalnim plemstvom i od onda doista datira njegova konzervativna kadikad i prekonzervativna crta njegove politike. Tako doista treba tumačiti i njegov konzervativni socijalni program. Palacký izrazio se je ne samo protiv komunizma već i protiv općeg prava glasovanja. Socijalizam priznaje samo u toliko, u koliko bi se oslanjao na načela prakršćanstva i ćeškog bratstva; nejednakost neka se poravna ljubavlju, dobroćinstvima.

Protiv ovog socijalnog programa i protiv sveze sa plemstvom organizovala se je dosta rano radikalnija demokratska stranka sa svojim tradicijama od 1848. Sladkovský postade joj vodjom, kad se je god. 1874. organizovala nakon duljeg kolebanja. To bijaše mladoćeška stranka sa svojim zahtjevom općeg prava glasovanja — već sam Sladkovský zagovarao je proporcijonalni sistem — sa svojom narodnostnijom i slobodnijom politikom. Do faktičke rastave obiju stranaka nije za pravo došlo, ili tek u Beču za Taaffea i poslije bečkih punktacija. Ali i ova rastava bijaše prolazna. Samo što danas igra staroćeška stranka unutar mladoćeške istu ulogu, koju je prije ova igrala unutar staroćeške. Djelomice se dade svesti ova nestalnost na Palackov autoritet, u ćijem su političkom programu spojeni konzervativniji i radikalniji momenti i oboje je svakako izražaj činjenice, da nismo znali u sklad dovesti naše državopravne i narodne težnje. Dakako dokazuje Palackov program, da je ćeško pitanje, teško i komplicirano pitanje, za riješenje kojega su na više nego na jednoj strani nužne — ideje. — —

Palackova prava zasluga leži u tom, što je historijsko-filozofski razložio svjetsko-historijski značaj našeg razvoja; specijalno veliko djelo

valja nazrijevati u tome, što je čvrstim mostom premostio prošlost i sadašnjost, da je našu sadašnjost izmirio s prošlošću. Palacký je cijeli svoj život u najboljoj nakani razmišljao o odnošaju Češke prema Austriji — naslov njegovog glavnog političkog djela glasi: *Ideja Austrijske države*. Sve to je rad, koji znatno prekoračuje čisto političko i jezikovno riješenje češkoga pitanja — barem za one, koji su u stanju, zajedno s Palackim, i dnevnu politiku promatrati sub specie aeternitatis i u borbi naroda osjećati slutnju i težnju za bezkonačnim.

O morali naše študjujoče mladeži.

Piše dr. Ivan Sotlán.

Morala! To slovo je marsikomu modernih zoperno; za prosvitljenega človeka baje ni morale.

Vender bi na to odgovorili prvič, da se čisto moderni in svobodomiselní učenjaki bavijo z moralo, celo estetičarji (Mauclair i. dr.), drugič pa, da nočemo o nikakovi metafiziki v prisotnih vrsticah govoriti. Morala nam, da koj pridemo v sredino razprave, tukaj nič drugega ni — v bistvu je to i nauk filozofov — nego umetnost življenja ali higijena duševnega in telesnega življenja. Konkretni in praktični, nič preveč teoretični bi radi bili, imajoč v očeh pereča in aktuelna vprašanja.

Pa še več, ali recte: manj! Nimamo morale v obče na misli, nego samo moralo naše študjujoče mladeži, v prvi vrsti mladeži na visokih šolah. Zakaj za pojedine stanove so posebne životne razmere, posebne nevarnosti, torej tudi posebna pravila v umetnosti in higijeni življenja.

Samo glavni temelj bi radi iz obče morale i tu sem postavili.

Zakaj živimo? Kaj je namen našega življenja? Aristotel, Tomaž Akvinski in moderni so dosti o tem razglabljali; lahko se reče z eksaktno gotovostjo, da je namen našega življenja sreča (*eudaimonía*), sreča pa da je vživanje odgovarjajoče nam popolnosti, vsovernosti in primernega nam dobrega. Umetnost življenja je, da smo podučeni o tem, kar služi k naši sreči, k našemu blagorju, in da nagibamo prirodna naša nagnenja ter fizične in duševne dispozicije s trudapolno vajo (v tem je vzgoja) k onemu poslednjemu cilu, ki je: popoln razvoj vseh sil in njih vžitek, ki je sreča.

Sile naše so duševne in telesne. Jednostransko bi bilo in materijalistično, samo jedno plat našega bivanja povdarjati; morala ne more biti samo makrobiotika ali t. zv. »Weidmannsmoral«;¹⁾ nepopolna bi pa tudi bila zgolj duševna morala in kaka sebeuničevalna askeza, ki se ne bi ozirala na telesne potrebe.

So-li razmere, v kojih živimo, zamotane, je izvestno težko določiti, kaj služi k poslednjemu cilu ali k sreči, še težje pa izogibati se Scilam in Karibdam ter pripluti v varno pristanišče sreče. Razmere pa, v kojih

¹⁾ dasi ne moremo dovolj ceniti sistematečne telesne vzgoje i za moralo, kar je znani »sokol« Tyrš povdarjal.

Slovenci živimo, so gotovo jako neugodne; smo mal narodič, ki je že kot tak v tolikih in tolikih ozirih na škodi, ker je nemožno, da bi kot takošen bil deležen vseh provspehov obsežne na velikem sezidane kulture; dalje smo vrh vsega sami strašno razkosani po deželah itd. in pridemo nekateri pod vpliv te nemške ali one italijanske, francoske, ruske . . . struje, ker seveda doma ne najdemo, po čemur hrepeni višja izobrazba. Glavno pa je, da je naše ljudstvo, iz kojega se vsi naši stanovni zbirajo, zelo primitivno delavsko ljudstvo, ki prihaja od dne do dne bolj v dotiko z moderno kulturo in z vsemi pojavi novodobne tehnike, industrije, trgovine . . . Proces ove asimilacije je jako nevaren, če ne bode stala naša inteligenca pozorno na braniku za blagor ljudstva, če ne bo umela organsko zvezati blagoslov (bèz prokletstva) moderne kulture s celim našim narodnim značajem. Da je nevarnost velika ne samo za jezik, ampak za celo našo narodnost (mišljenje in čustvovanje) in naš blagostan, smo že drugod povdarjali. V Rusih je podoben problem pri izobražencih (Pobjedonoscev . . .) na dnevnem redu. Kaj pa mi . . . ?

Ali ne samó priprosto ljudstvo je v težavnem prehodnem stanu; celó naša inteligenca bi mogla kaj povedati o boju, rekel bi, dvojnega življenja: malo-slovenskega, ki je z mladih dnij prigojeno, in modernosvetovnega, ki se nam z vso močjo vsiljuje.

Že na srednjih šolah ima manjšo takovo krizo prebiti dijak, prišedši z kmetov. Ako so v občé srednje šole slabo vrejene, čutijo to posebno ubožčeki, ki živijo izven familij, katere bi morale uplivati na nepopolno srednješolsko vzgojo. Ni mesta tu govoriti o nevarnostih tega življenja, o slabi higijeni, o strasteh, zlasti o oni, kateri je toliko teh skozi leta in leta pri slabo brlečih, smrdljivih svetilnicah ždečih in čepečih mladeničev podvrženo — rečemo samo, da se premalo pozornosti ima proti tej naši ljubi mladini, ki naj bi bila prava nada naše bodočnosti. Nekoliko tega, kar bi se tudi sem nanašalo, naveli bomo pa spodaj.

Abiturijent srečno prebije maturo, katera je osobito Slovincem opasna.¹⁾ Svèt mu je odprt; saj je širok! Da, še preširok je!

Recimo, da gre mladenič na visoke šole, kar je večine srčna želja! Kako življenje se mu otvori?

Strašno zlo je, da ni nobenega pravega prehoda in nobene priprave za tak prehod. Na srednji šoli več ali manj dresura, na visoki šoli neomejena svoboda; na srednji šoli skromni vtisi malega provincialnega mesteca (govorimo o Slovencih, kakor so v večini), kojim se takó ali drugače ume mladenič prilagoditi, na visoki šoli hrup in blesk modernega eldorado; na srednji šoli velja talent, na visoki bolj značaj. Od kod pa naj slov. abiturijent vtrjen značaj, za moderno tuje življenje in proti njega nevarnostim vtrjen značaj vzame??

Nedostatek takega organskega prehoda je jedna največjih naših nesreč. K temu še pride gmotna mizerija tolikega broja našega inteligentnega naraščaja, in kdor to vse vpošteva, se pač ne čudi, če toliko mladih sil ide pô zlu . . . !

¹⁾ Lahko rečemo, da se menda nikjer v Avstriji mladina tako neusmiljeno ne dere kakor naša; v Gradcu in drugod ne umejo dijaki pol tega šolarstva kakor naši, ali spričevala, mature, — vse izbornó; v naše gimnazije pa pošiljajo stroge nadzornike, kakor da bi imeli nalog, še ono uničiti, kar priplazi vkljub notorični strogosti do osme! A nihče se zato ne briga, niti listi ne.

Blagor mu, kdor dobi v velikem tujem mestu vsaj dobrih prijateljev, ki mu umejo svetovati in ga opozarjati na to in ono. Žalibog se je v nedavni preteklosti često na mladega akademika kot na »brucoša« zrló z nekim smeha vrednim, surovim preziranjem, kakor ga imajo v vojašnici infanteristi proti rekrutu.

Proti čemur se pa »svobodni« visokošolci najložeje pregrešé, sta dve pravili, ki jih najdeš res že v vsaki pošteni makrobiotiki in ki ne zahtevata tudi nobene metafizike niti bogvé kaj posebnega, temveč samo normalno moč prepričanja in volje nad abnormalnimi fiziološkimimi potrebami. In vendar jih toliko spodleti glavno zaradi tega!

Znak nezrelega človeka je, da prevzame od okolice slučajnosti nase, ki nimajo nobene bistvene važnosti.

Tako se nam tudi zdi, da mi le preradi prevzemamo gnile posledice moderne kulture; prav sem spada, da ne umemo ceniti vpliva in moči alkohola. Skoro bi rekel, da so nekateri našinci mnenja, da spada k bistvu izobraženega človeka, kolikor možno alkohola vlivati v sebe; da; nekateri taksirajo, zdi se, veljavo moža po broju izpraznjenih steklenic...; nemšk burš (!) — (ne izvira ovi vpliv od buršev?) — nam je pred leti zatrjeval, da še tega nikoli videl ni, »was manche Slovenen leisten«, namreč v vinu in pivu. In to ni nam na korist!

Kaj je temu krivo? Nedostatna vzgoja! Saj je že na srednji šoli dijaku idejal, pošteno se »nakrokati«, »mačka« imeti i. t. d.! Nismo nikakovi asketi, niti stojiki, tudi ne menimo, da je kaj zlega, če je človek kdaj pa kdaj malo »natrkan«, pa mislimo, da toliko bi se že od nekoliko ravnovesno in normalno izobraženega človeka smelo pričakovati, da sam sebi zdravja ne kvari, sam sebe polagoma ne ubija. To vendar zdravi egoizem zahteva.

Priliko, po krčmah dan na dan posedati, daje zlasti to, da dijaki skupno večerjajo po gostilnah. Koliko železne volje bi trebalo, takim skušnjavam se vstavljati, vé, kdor je tako življenje prežil. In kako težko človek rano vstaja, če je do 11., 12. ali celó poznejše ure sedel v dimu in srkal alkohol, tudi vsakdo tak lahko vé in razloži vsaka makrobiotika. Najboljše bi bilo, zasebno (ali mrzla jedila ali kakor v Pragi iz »uzenarštev«) večerjati.

To je prva, Bakova točka. Od Baka ni daleč do Venere.

Narava je v čudoviti modrosti človeku — kakor vsaki živali — vcepila dva mogočna nagona; jeden služi ohranitvi individa, in razume se, da so gotove meje postavljene vživanju jedil in — proti čemur se toliko zakrivi, kakor smo ravnokar rekli — vživanju pijač. Drugi nagon služi ohranitvi rodu, in zopet je prirodno, da so i tu gotove meje. In kdor ne prekorači teh mej, blagor mu! »Lep je čist rod.«

Smešno bi bilo, če ne bi bilo tako tužno, da je naziranje našega »višjega« javnega mnenja, češ, bistvo emancipiranega izobraženca je, postaviti se »jenseits von Gut und Böse«. Mi pa rečemo čisto priprosto, kar koristi, je dobro, kar škodi, je zlo; in vsled tega je neka meja med dobrim in zlom, in je nek zakon; »finis legis humanae est utilitas hominum« veli že Tomaž po Aristotelu.

Kako glupo se zopet gledé na ovi plodilni človeški nagon živi, bi nas tudi poudčila že vsaka makrobiotika srednje vrste. Kdor se do 24. leta še ni dotaknil drugega spola, je tolikrat objekt pomilovalnega zasmehovanja! Koliko se pa po nenaravni poti greši med mlajšo mladéžjo — greh, kojemu po Tolstoju v večji ali manjši meri zapade naj-

manj 99⁰/₀ možkih, — je grozovito. Vzrok tega je nenaravni, ker jednostranski (vedno sedeti!) način življenja, nevednost in ova nesrečna naša napačna sramežljivost ter neodkritosrčnost. Seveda je to znak moderne kulture v obče, ne nekaj le pri nas vdomačenega. Žalibože, da se kaj rado zopet v drugi ekstrem pade, od sramežljivega zatajevanja v poulično frivolnost.

Opetujemo, da nismo nikakovi stojiki; tudi vemo ocenjevati mogočno silo plodilnega nagona; priznamo tudi, da ne bi toliko zlega bilo, ko bi socialne razmere bile ugodnejše, ko bi vsakdo mogel se ženiti ali móžiti, kadar doseže gotovi razvoj telesnih in duševnih sil. Saj je celo Tomaž Akvinski to upošteval in sploh tu jako milo ¹⁾ sodil. Pa ponovimo i tu, da toliko bi se smelo od izobražencev pričakovati, kar običejna higijena zahteva. Celó površni materijalist in frazér Mantegazza reče — seveda v svoji pikantni navadi —: „Čistost je tako blažilna in osrečevalna lastnost, da bi ljudje gotovo čisti ostali, ko bi to dobro znali in umeli, in potem bi seveda tudi izumrl človeški rod.“ Razume se, da je M. pretiral; pa v tem so vsi zdravniki, tudi materijalisti, jedini, da je škodljivo, telesne (in radi tega tudi duševne) moči si kršiti pred časom, v kojem se neha naša rast, torej blizu pred 22. ali 24. letom. Pa i pozneje bilo bi se škropolozno čuvati vsaj boleznij, kojih je po velikih mestih, in žalibože že tudi po deželi (vsled vojakov) toliko, da je groza. To velava že navadni zdravi egoizem.

* * *

»Toda mladenič mora življenje spoznati, se mora izdivjati.«

Da, življenje treba poznati; samo zdi se mi, da mnogi življenje hočejo spoznavati preveč samo iz pivnic in gotovih hiš; tudi to se mora spoznati; ali ostati se ima nad površino, ne se pogrezniti v močvirje! Slovenci moramo zlasti ekonomični biti s svojimi silami, koje so nam vse drage. —

Morebiti smo prečrno risali nevarnosti naših akademikov; ali treba je na najtemnejše strani pokazati bez hinavstva, odkritosrčno.

Glavni vzrok, da se naši visokošolci kaj radi podajejo extravagancam, je poleg revščine in bede pač to, da ne umejo bistva visokih študij, da ne umejo dobiti ljubezni do tihe sobice, samote in do pridnega študija.

V obče se ima v Slovencih jako slab pojem o važnosti in nalogi visokih šol. Mnogokrat se pri nas meni, ²⁾ da visoke šole so le tako bolj „za parado“; res pride tudi marsikteri naivnež na univerzo, meneč, da mu le treba »reprezentirati« akademika, nauk pa da je postranska stvar. Saj je čul često v domovini: visokošolec spava do poldne, po obedu sedi in tarokira v kavarni, večer popeva in popiva po beznicah, ob 2 rano se vleže k počitku, če ne pozneje...

Ne tajimo, da ne bi nekateri visokošolci tako živeli; ali vedeti se ima, da takovi dijaki tudi ne napravijo ob pravem času izpitov, in če jih tudi naredijo, vrnejo se kot suroveži v domovino. Kajti samo to,

¹⁾ Dovolimo si pripomniti, da je velikan učenosti veliko mileje sodil ljudi kakor gotovi oficijelni moralisti, ki, baje v imenu milega Spasitelja, „grešnice“ pri misijonih ob pamet devajo, kakor se je to že zgodilo na Slovenskem, strašeč s peklom.

²⁾ Opazili smo, da je to naziranje najbolj vdomačeno pri duhovnikih, glavnem delu naše inteligence.

karse pri izpitih zahteva — akopram je tega dovolj in celó preveč, v kolikor nepotrebno — še ne dela vsóvršenega akademika. Takovi gospodje, ki jim je največji idejal goli izpit in krok, ali krok in izpit, so na duhu ubogi akademiki; to so polovičarji, naduti napetneži in dostikrat nesreča za narod, ker ga hočejo voditi, a ne umejo še sami sebe voditi; ker hočejo biti inteligentni, pa še ne vedó, kaj je inteligenca!

Kako slabo se razume zadača slov. visokošolca, je gorostasno. Faktum je, da smo se akademiki pred par leti nek večer do cela resno prepirali (v universitetnem mestu ob priliki »Dr. potus«-a), je-li sistematično krokanje bistven del visokošolske izobrazbe ali ne. Starejše »hiše« so bile odločno za »da«! Ta dogodek nam jasno kaže mizerijo našega visokošolstva (sicer je sedaj že boljše v tem oziru). Tu pa ne gre, zaničljivo zreti iz višjega stališča na ubogo visokošolsko mladež, kakor to storé naši »aristokrati«, ki so pozornejše vzgojeni in imajo več denarja na razpolago za bolj izbrane vžitke in športe. Ima se iskati vzrokov, in »tout comprendre c'est tout pardonner«; sevéda treba vzroke po možnosti odpraviti.

Namignili smo že, da razen materijelne bede je vzrok teh neugodnosti to, da se visokošolcem ne more lahko prikupiti samota in študij; vzrok tega pa zopet je, da visokošolci ne razumejo važnosti in zadače višoke šole, ker se jim že domá ovtepaajo napačni nazori o tem; govorimo tu v prvi vrsti o univerzi. Res je na univerzi mnogokaj zastarelega — že inštitucija predavanj v nekaterih filoz. in jurid. strokah — ali vkljub temu ima univerzitetna izobrazba velik pomen in zahteva celega moža; saj je radi navedenega treba celó spopolnjevati oficijelno izobrazbo. In naj se gre na Dunaj, v Prago i. t. d. gledat v medicinske in filozofske inštitute, kako marljivi so Nemci, posebno pa Židi, kako so cele dni nevtrudno pri delu! Potem pa našinci brbrajo, da je univerza igrača! Pač gorjé narodu, če ima takove sinove, ki smatrajo univerzo za igračo! Ne godi se zastoj takovemu narodu slabo; ni goli slučaj, če Nemci prodirajo na celi črti v naše teló in če si marljivi Žid roke mane pri pogledu lenega kristjana in nerodnega Slovana!

Seveda ne smemo preveč zahtevati; vedno v sobi ali inštitutu gultiti se človek, ki je društveno bitje (*animal sociale*), tudi ne more; med ljudi in prijatelje naravno človeka srce vleče. In tu je zopet nedostatek našega dijaštva.

Ako se že na srednji šoli čuti opuščenenost dijaka, na kojega nima nikakovega vliva dobrodejen in blažilni vpliv temeljne inštitucije naše družbe, namreč familije, čuti se podobna opuščenenost na visokih šolah tem bolje. Prazno srce, medla glava — kaj ostane drugega, nego prijeti za čašo in se strmoglaviti v valove razburkanega morja živinskih strastij? Kako že reče ona klasična pesen, iz koje se zrcali strašna beda toliko naših nadarjenih mladeničev?

Raztrgan ves in razcapán,
Skoz čevlje pal'c mi gleda,
Skoz suknjo sije beli dan,
In gumbov nič, sevéda!
In d'narcev žep moj ne pozná,
In žeja trapi me strašná,
Zatorej pij le hitro,
Aha, ti p'jan študent!

Učil se nisem nikedar,
Imam preslabo glavo,
In mojim živcem je na kvar
Kanonsko, rimsko pravo.
Le tam kjer vince toči se,
Le tamkaj moja šola je,
Zatorej pij le hitro,
Aha, ti p'jan študent!

Pa kmalu vse minulo bo,
 In djal bom: svet, adijo!
 Razjedenih sem pljuč močno,
 Kak' prsi me bolijo!
 Minute, ure, oh, bežé,
 Že brusi smrt kosó za-me,
 Zatorej pij le hitro,
 Aha, ti p'jan študent!

In koliko sočutja se ima s trpljenjem naše mladine? Kdo starejših se zanima za nje težave in boje? Malo, malokdo. Ah, saj se tako vzvišene čutijo nad 'študenti', da še kaj radi ne govorijo ž njimi! Ubogi narodič, ako se celó v tebi tvorijo egiptovske, že zastarele kaste, v tebi ki ti je jedini spas v demokraciji, h koji se celó veliki narodi obračajo!

Ker je dijaštvo obče priznано pri nas tako zapuščeno, morebiti še bolj moralno nego materijelno, pomoči si mora sama o, kolikor je možno; in to je vzvišena naloga akademičnih društev in skupne organizacije, ki se je hvala bogu v novejšem času energičneje začela ostvarjati.¹⁾

Neprecenljiv je vpliv dobrih, plemenitih starejših prijateljev na mladi naraščaj — strašen pa slab vzgled robotih surovežev; velik je blagoslov akademičnega društva humanitetnih načel, grozno pa prokletstvo okužene korporacije.

Evo, to je sveta dolžnost vseh rodoljubov: čvrsto organizirati vse naše, zlasti višje dijaštvo! Blagor naródu, ako inteligenco vodijo stalni principi človečanstva in bratoljubja, pogin pa žuga njemu, ako so njega 'inteligence' pijane muhe, podvržene samopašni sebičnosti in glupi vsakdanjosti!

Videli smo v novejšem času veliko resnobe med akad. mladežjo samo; naša nada je, da pojde na poti sebeizobraževanja, popolnosti in čednosti naprej. Tem boljše, ako ji še starejši rodoljubi krepko sežejo pod pazduhe! Zavedajmo se pa vedno, da ne bomo nikoli narodu koristili, naroda 'vodili' (na koje vodstvo se nekateri tako veselijo, ne vedé, kaj se k dobremu vodstvu zahteva), ako nismo sami, kolikor je človeškemu bitju možno, popolni, vsoverni, vzgojeni, zdravi, moralni!

Vzgajajmo si zlasti značajeve! Duhovitosti v modernem času ne pomanjkuje, strašno pa pomanjkuje socialnih značajeve, kakor so si jih od Platona in Aristotela do Tomaža in najnovejšega časa vsi želeli, ki imajo jasen razum in vroče srcé!

Je-li še kaj idejalov v nas? Sin človekov je hodil med smrtniki, zdravil bolnike, tolažil uboge, proklinjal neusmiljene bogatine in klical na zemljo veselje nebeškega kraljestva. Je-li še kaj pravega krščanstva med nami? Potem ga kažimo v dejanju!

Dal bog, da bi se naše dijaštvo zavedalo svojega svetega poklica, svojih svetih dolžnostij; dal bog, da bi mu visoke šole bile prave »*almae matres*«, hraneče in krepeče mu bistri razum, društva in družbe pa šola trdih, neomajnih blagih značajeve; dal bog, da naše nadebudno dijaštvo sebe moralno visoko dvigne, — potem bo ono moglo dvigniti tudi naše ubogo, tlačeno, zanemarjeno, a v srcu dobro slov. ljudstvo!

¹⁾ Letos bode shod vseh slov. visokošolcev v Ljubljani koncem avg., ki utegne po memben biti.

O reorganizaciji gospodarskih podružnica.

Gosp. podružnice hrv.-slav. gosp. društva imaju zadaću, da prema intencijama centrale hrv.-slav. gospodarskoga društva dižu i unapređuju gospodarstvo zemlje. Za postignuće te svrhe uporabljivale su gosp. podružnice kroz sav dugi niz godina, što postoje, ista sredstva: Poučna predavanja, što su ih inteligentniji članovi podružnica priredjivali, te dijeljenje nekih gosp. strojeva i djetelinskoga sjemena, što su ga podružnice primale od centrale, ili od vlade. — Predavanja drže se redovno u kakovoj dvorani sjedišta podružnice, na sazvanoj skupštini, gdje se ujedno dijeli djetelinsko sjeme; a strojevi se smjeste kod pojedinih članova, gdje stoje na uporabu svih članova, onim redom, kako se prijave. Sva ubrana članarina šalje se centrali te gosp. podružnice nemaju u blagajni nikakovoga raspoloživoga novca. — Rad gosp. podružnica ograničuje se dakle, uz rijetku iznimku, na onu dvoranu, gdje se 4 puta na godinu drži u skupštinama možda koje poučno predavanje, na posudjivanje koje vjetrenjače, trijera, livadne blanje, drljače, ili peronosporaštrcaljke, te na dijeljenje djetelinskoga sjemena i »plemenitih« bikova.

Cinjenica, što je naš narod od godine do godine gospodarstveno sve to slabiji — siromašniji svjedoči, da taj rad gosp. podružnica nije dostatan, jer ne ispunjuje svrhu, kojoj je namijenjen. Istražimo li dakle uzroke slaboga gosp. stanja u narodu, pronaći ćemo i manjkavosti gosp. podružnica — dotično i sredstva, kako da se ove poprave.

Ističem prije svega, kad bi gosp. podružnice i bile najbolje i najshodnije organizovane, djelovanje bi se njihovo jedva moglo opažati: jer evo, u zemlji od 2 $\frac{1}{2}$ milijuna stanovnika, od kojih se oko 80% bavi poljodjelstvom, one imaju 13256 (dakle tek do 1 $\frac{1}{2}$ % od svega staleža gospodarskoga) članova. I kad bi barem svi ovi bili dobri gospodari (ili makar samo uvidjavni ljudi), koji su si svjesni zadatka gosp. podružnica, te su voljni moralno i materijalno podupirati racionalne napatke inteligentnih gospodara, moglo bi se još računati na kakav-takav napredak. Ali o tom ni govora. Među ovih 13256 članova tek je mali procenat onakovih, koji su samo članovi iz osvjedočenja, da su gosp. podružnice takove institucije, koje imaju zaostalo naše gospodarstvo reformirati. Takove bi u svakoj podružnici mogao na prste izbrojiti. Maloposjednici — seljaci, radi kojih podružnice postaje, listom su članovi samo za volju »domaćoj gospodi«. — A kad ih питаš, što drže o gosp. podružnicama, izračunaju ti, koliko vrijedi djetelinsko sjeme, što ga dobiju, koliko vrijedi uporaba stroja za pojedinca, koji često ima tek par vagani žitka — i na koncu slegnu ramenima, pak zaključe, da se onomu, tko ima puno žita, zbilja isplati biti članom podružnice.

Vidi se iz toga, da narod nema niti pravoga pojma o svrsi podružnica. On cijeni samo materijalnu pripomoć, koja mu se pruža, a niti ne pomišlja, da se i onima »učenicim« predavanjima na podružničkim skupštinama misli njemu pomoći. Ja sam toliko puta — prisustvujuć ovakovoj skupštini — čuo seljaka, kad se je na koncu počelo dijeliti djetelinsko sjeme, gdje je uzdahnuo: »po to sam i došao!« (iz čega slijedi: »po sve ono, što je do sada bilo, nijesam došao«). — Da je tomu tako, svjedoči govor Gjüre Tuškana na glavnoj skupštini gosp. društva od 27. I. 98. (»o dijeljenju strojeva ovisi ne samo napredak gospodarstva,

nego i obstanak gosp. podružnica«), govor g. Dragutina Vukovca, kao i izjave grofa Kulmera na istoj skupštini, da se čitav rad gosp. podružnica obraća samo oko toga, da se darovi i subvencije vladine raspućavaju među narod. Predavanja — kako se vidi — ne spominje ni jedan od navedenih govornika: a grof Kulmer ih dapače direktno ignorira.¹⁾ Posve je i prirodno, da ona narodu ne koriste: ta jedva bi se moglo od inteligentnoga čovjeka očekivati, da odma svati i praktično-poprime, što mu se jedan put kaže — a kako bi to mogao zahtijevati od seljaka, koji često i ne vidi »gospodina«, nego ako ide u nedjelju k misi u grad. Njemu nije samo tuđ taj način poučavanja, nego i »gospodski« govor. U ostalom, seljak treba primjera: a da takovih od svojih podružnica do sada primao nije, svjedoči opet naputak grofa Kulmera na istoj skupštini: »S toga gospodo vi, koji zastupate ladanjsku inteligenciju, koji živite među našim pukom, udružite se, dokažite narodu, da nije fizični rad sramota. Pokažite mu to vlastitim primjerom, bit će i vašem zdravlju u korist. Pokažite mu, da samo rad oplemenjuje čovjeka, a da se čovjek, makar bio koliko učen, ne smije stiditi rada. — Radite s narodom, podučite ga,« itd.

Općeniti nedostatak gosp. podružnica, kakove su one bile do sada, jest dakle taj, što u očima naroda nemaju karakter gospodarstveno — naprednoga elementa, već naprosto karakter službeno — pripomoćnih društava, od neznatne vrijednosti (Mjestimice služe dapače podružnice i korteškim svrhama: tako n. pr. predsjednik podružnice svetoivanske nije jednom seljaku htio dati podružničkoga bika, s razloga, jer je glasovao za opozicionalnoga kandidata). Da narod do podružnica malo drži, dokazuje i tako maleni broj članova (kaji je to manji, ako znamo, da gosp. društvo postoji već preko 40 god.).

Promotrivši dakle sve to, uvidjamo, da su nedostaci gosp. podružnica slijedeći:

1. Poučavanje naroda o umnijem načinu gospodarjenja biva na posve neshodan način. Poučna predavanja imala bi se priredjivati sistematično, po nekoj stalnoj osnovi podružničkoga odbora, ili donekle i same centrale. To pako redovno ne biva. Ne misleći na to, imade li seljak već predznanja i toliko pripreve, da može razumjeti (pogotovo pak poprimiti) ono, što mu se pripovijeda, držala su se predavanja bezredno — sad iz one, sad iz ove struke: što je tko bolje znao. Gospoda predavači drže regbi predavanja više zato, da sebe istaknu, nego li da narodu pomognu.

Nu, sama predavanja, pa da se i drže po stanovitoj osnovi, od slabe mogu biti koristi po cijeli narod. Njima će se okoristiti možda inteligentniji pojedinci: a ovi bi tek svojim primjerom mogli uplivati na ostale. — Zato bi bilo shodnije, da se za predavanja samo takovi izaberu: predavač mora biti uvjeren, da ga svaki i zadnji njegov slušač svaća. On mora čuti mnijenja i prigovore svakoga pojedinca i mora sve izbistriti — na sve odgovoriti. To je pako moguće samo u užem, biranom krugu, gdje će poučavanja izgledati više, kao prijateljski razgovori, nego kao ukočene deklamacije.

¹⁾ Za list gospod. društva najjasnija je osuda izjava grofa Kulmera o tom listu. Poručimo, da list nije potreban, treba ga tek znati urediti. Op. ur.

Potpuna svrha poučavanja postigla bi se tek onda, kad bi teoretično predavanje bilo u savezu sa praktičnim demonstracijama. Zato bi bio moj prijedlog, neka se osnuju podružnički posjedi, za koje neka poklone zemljište općine, u području podružnice. Na ovim posjedima (od najmanje 10 jutara) neka gospodari podružnički gospodar, kojega bira i imenuje podružnica, a vlada plaća tako dugo, dok ga ne budu u stanju plaćati podružnice same. — Kod svake radnje na podružničkom posjedu neka prisuvstvuju svi podružnički odbornici i ovom se prigodom neka ujedno teoretično poučava. Poželi li koji od odbornika urediti svoj posjed na racionalan način, kao što će biti podružnički, to će ga podružnički gospodar još posebno poučiti, a podružnica prema potrebi i pripomoći glede strojeva, novaca, ili možda tegleće snage. Kasnije će se — prema raspoloživim sredstvima — tako pomagati i ostali članovi (naime od svih molitelja žrijebom izlučeni stanoviti broj). Član podružnice, koji je dobio od podružnice pripomoć, ili koji posudi od podružničke vjeresijske udruge novaca, obvezan je, držati se u svom gospodarenju nekih općenitih ustanova (mora praviti gnoj-mješanac, držati se stalnoga usjevnoga reda, napustiti prema okolnostima ugar i uvesti stajsko hranjenje itd.).

Odbornici podružnički neka se biraju na 5 god. i neka ih bude prema opsegu podružnice 10—20. Svi neka isključivo budu inteligentniji seljaci — i po mogućnosti iz svih krajeva podružničkoga područja. Njima pripada sva odlučujuća vlast u podružnici. Svakoga mjeseca neka se jedan put sazivlju odborske sjednice, u kojima se neka s odbornicima debatira o uvođenju koje racionalne uredbe. Svaki odbornik ima pravo obdržavati u svom kraju (općini, selu) nedjelne sjednice, na koje neka uz seljake obligatno spadaju župnik i učitelj, a od ostale mjesne inteligencije pozvanici. U ovim sjednicama neka izvješćuje odbornik o predmetu zadnje odborske sjednice i eventualno neka pokaže svoje početke. Isto župnik i učitelj. Osim toga neka se tu javno čitaju pučki listovi i debatira o javnim pitanjima, koja su na dnevnom redu. Tom prigodom neka si odbornik pobilježi i sve eventualne želje i prijedloge članova glede kakove preinake, ili nove institucije u podružnici (skladište poljskih plodina, voća, vina, — skupna dobava kakovoga potrebnoga orudja itd.), a ujedno neka pita za mnijenje glede kakovoga novoga gosp. zakona, ili naredbe, koja je pitanja možda dobio od uprave podružničke (dotično ova od centrale).

2. Podružnice će imati premalo novaca, kad imaju tako malo članova. — Preustrojene podružnice imat će valda i više članova: ali za početak treba novaca. Tu vlada direktno pomoći neće (kako se vidi iz izjave vladinoga povjerenika na spomenutoj već skupštini upravljajućega odbora hrv.-slav. gosp. društva dra. Mallina), ali bi mogla indirektno:

»S obzirom na to, što ogromna većina pučanstva naše domovine živi od gospodarske privrede, — s obzirom na to, što zemlja ima najveći prihod od gospodarstva, pa i svoje činovništvo iz toga prihoda održava, — te s obzirom s druge strane na to, što je gospodarstvo spalo već na najniže grane i redovni zemaljski prihod postaje dvojben uslijed propadanja ogromne većine poreznika, — neka zem. vlada odredi, da svi državni i općinski službenici imaju biti članovi-pri-

nosnici gosp. podružnica« (sa pravom prisustvovanja na 4 glavne skupštine, ali bez prava utjecanja u rasprave). I to: svi pisari i činovnici do X. plaćevnoga razreda imaju biti članovi III. raz., činovnici X., IX. i VIII. raz. članovi II. raz., a iznad VIII. članovi I. raz. — Svi — u državnoj službi stojeći — »presvjetli« i »preuzvišeni« doprinášaju godišnje 50 for., a isto toliko i sva općinska poglavarstva. — Prinosi napose službenika vladinih teku u blagajnu centrale.

Tako bi se opravdanim načinom došlo do potrebnih novaca, a za gosp. svrhe određeni novac u zem. budgetu neka bi slobodno dr. Mallin upotrijebio za vladin »stalni program«. — Čini mi se u ostalom, da sav taj program obasiže: nadoplacivanje križenačkih i božjakovinskih deficita. —

Da je dr. Mallin imao stalni program — i da ga možda i sada ima — to rada vjerujem. Dapače — piscu je ovih redaka poznata i po gdjejoja krasna namjera g. dra Mallina. Nu — te su namjere i ostale namjerama, jer »presvjetli« radi često upravo protivno, nege li je »vele-možni« namjeravao. (Neka bude spomenut samo križevački zavod.)

Ne mislim, da je dr. Mallin promijenio ni u kojem slučaju svoje osvjedočenje: nu, čini mi se, da i »presvjetli« moraju katkada paziti na pustu voljicu koje kakovih »viših«. I zato poričem, da vlada može imati ikakav »stalni program«, — jer, kao što ona nasilno (bezrazložno) traži od svojih službenika, da rade često i proti svom vlastitom osvjedočenju, tako će se i ona »višem nalogu« (od prijeka) pokloniti i učiniti »po komandi«, makar to sto puta bilo proti interesima zemlje.

Ne pomogne li podružnicama na ovaj način vlada (koja bude valjda poslala najprije u Peštu upit, dali smiju činovnici pomagati gosp. društvo?), to ne preostaje drugo, nego da počnu s onim, što imaju. Iz početka biti će doduše teško, — nu dok seljak uvidi, da je to institucija, baš stvorena za njega i radi njega, te ju prigrlji svojim prostim, ali poštenim osvjedočenjem, onda im je dug i krijepak život osjegan. (Dok se napose ustroje zemljoradničke udruge moći će onda cijela organizacija za podupiranje gospodarskog procvata seljaka, na bolje krenuti. Uz to dok uredi gospodarsko društvo, na bilo koji način, da seljak prestane biti puka igračka trgovaca-židova (i krštenih i nekrštenih), te se pobrine i za eksport jaja, šljiva, jabuka, pa vina (dok ga bude), marve, sira svinja itd., koji će donijeti seljaku pravu korist, moći ćemo se nadat većem napretku gospodarstva. Op. ur.) Jesu li čitatelji našega »Gosp. lista« razumjeli i svatili obadva govora grofa Kulmera na sjednici upravlj. odbora hrv.-slav. gosp. društva od 27./I. 98., to znadu, kojim im je putem poći: »Radite s narodom!«

Dragan Turk.

Jules Lemaitre protiv klasičnog obučavanja.

Poznati moderni kritičar francuski Jules Lemaitre, autor šest svezakâ literarnih studija »Contemporains« (Savremenici) i osam knjiga »Pozorišnih utisaka«, pisac čitavog niza dramskih komada i sitnih pripovedaka, kritičar subjektivni i osjetljivi, poznati pristalica diletantizma, njegove

nâsladne upotrebljivosti i lakomosti umetničke, u smislu Renanovu ili Anatola France-a, taj pisac, koji je sve do sada smatran pa i sam sebe smatrao za »poslednji cvet genija latinskog«, koji se čvrsto držaše stare aristokratske francuske tradicije — jasne forme i klasično providnog i nâsladnog raspoloženja, taj pisac u interesantnom članku ustaje veoma odlučno protiv stare francuske tradicije klasičnog vaspitavanja a tako isto odlučno diže svoj glas za moderno vaspitavanje shodno demokratskom, industrijskom dobu.

Razlozi njegovi tim su zanimljiviji, što tu ne govori protiv klasičnog obučavanja nezalac, već stručnjak u potpunom smislu te reči: Lemaître, pre no što je postao modernim esayistom i kritičarom, bio je devet godina profesor na univerzitetu i, kako veli, »stvorio stotine i stotine umetničkih bakalara«. Dugo je ponavljao, kako i sam priznaje, sve stare deklamacije o tom, da su Francuzi duhovni potomci Grka i Rimljana, da je potrebno znati njihove jezike, jer od njih vodi poreklo francuski, da je potrebno da zna te jezike svak, ko hoće da literarno radi u Francuskoj, jer oni čine i sadržavaju najslavniju njihnu tradiciju literarnu. I dalje, da su te klasične knjige blagajnice velikih ideja i misli, da obuhvataju svekolike osećaje modernoga humanizma: ljubav lepote, ukus, osećaj za meru i stupanj.

Dugo je i Lemaître ponavljao te tirade, jer, kako kaže, »čovjek tek u zrelijem dobu misli slobodnije.«

On sada odlučno poriče, da klasičke literature imaju kaka vaspitnička uticaja na moderni duh francuskog čovka. Ne veruje, da je on sam studijom tih literatura dobio uzvišene osećaje i ideje. »Svakad, kad god pomislim na kako antičko delo, moram priznati, da ga ne pojmim direktnim pogledom, već pomoću dobro udešenih prevoda francuskih klasičara, a uz to još i pomoću objašnjenja savremene kritike. A lepotu antičkoga dela pojmim samo tim, što ga stavljam pored drugih dela, koja su mi bliža.«

Dalje kritikuje ideje i misli, koje imamo iz klasičkih literatura. »Ta blagajnica o kojoj nam vele da je jedina i nenagradna,« sastoji se iz nekoliko strana Lukrecijevih, kojih je glavni značaj u tom, što su donekle darvinovske; sastoji se iz nekoliko delova Virgilovih »Georgika«, koje se ne mogu uporediti s analogim mestima iz Lamartina i Michelet-a, i iz ljubavi Didoninih, koje se ne mogu uporediti s racinovskim ljubavima Hermione i Roxane; sastoji se dalje iz Tacitovih članaka o Neronu; sastoji se u skoro već cousinovskom spiritualizmu filozofskih kompilacija Ciceronovih; sastoji se u teatralnom stoicizmu pisama i rasprava Senekovih; napokon sastoji se u učenoj ali svagda dosadnoj retorici Tita Livija. Zaista ni u čem više. Dakle, sve ćete to naći skupljeno u Montaigne-u i razasuto u piscima 17. veka, odakle toga možemo sakupiti koliko hoćemo.« A za formaciju svojega srca i duha, nastavlja dalje Lemaître, ne zahvaljuje, veli, ni grčkoj ni rimskoj literaturi, već modernoj: Evangeliju na prvom mestu, za tim klasičnim francuskim autorima, Montaigne-u, Pascalu, La Bruyère-u, malo Rousseau-u, a poglavitito Chateaubriand-u, Michelet-u, Sainte-Beuve-u, Tainu, Renanu.

Još pre mnogo godina Lemaître se izvrsno naučio latinski i grčki, ali drži da je skupo platio ta znanja, i da mu nisu gotovo ni u čem koristila. Nije naučio nemački ni engleski, a lepota tih literatura, koje su i po njegovu mišljenju dublje i bogatije, nepristupna mu je za navek. Ne može korisno ni da putuje; zaboravio je što šta iz prirodnih i fizičkih nauka, koje je znao; udovi su njegovi mlitavi i teški, ne zna nikaka zanata, ne zna nikaka ručna rada. Jedino ume da piše korektno francuski a i k tome, veli, nije ga dovelo studovanje klasičko; kritičar Veuillot i pesnikinja George Sandova nisu bili klasički obrazovani a ipak su pisali najčistijim francuskim jezikom.

A kako tek stoji stvar s bakalarima koji ne znaju ni toliko latinski, da mogu razumeti latinizme u klasičkih pisaca francuskih, koji su prave provale neznanja i ništavila! »Tako mladež gubi dvostruko svoje vreme, izgubi ga, a ne nauči se jeziku, kojem i da se naučila ne bi imala skoro nikake koristi. A to je vreme moglo biti divno upotrebljeno, ne ću reći na studovanje živih jezika, prirodnih nauka, zemljopisa (to je sasvim očevidno), već na igru, gimnastiku, kakov zanat, na sve ostalo izuzev bančenje.«

Potpunu izopačenost, nerazumni i neopravdani anahronizam vidi Lemaître u celom današnjem srednjem školstvu francuskom, koje je u glavnom i dan danji to isto, što je bilo u osamnaestom veku.

»Sve se izmenilo. Pronalasci tehničkih nauka duboko su izmenili životne pogodbe kako za pojedinca, tako i za narode, a time je promenjeno obličje celoga sveta. Nastala je vlada industrije, trgovine i novca. Naše je društvo danas demokratsko i industrijsko, koje su na polovinu gotovo pritisli moćni narodi: deca iz nižih vrsta gradjanstva i čitav niz dece iz puka provedu osam ili deset godina, da bi se naučila tomu — i to vrlo rdjavo — čemu su nekad oci Jezuite naučili veoma dobro — u monarhijskom društvu — decu plemićsku, činovničku i decu privilegovanih staleža!«

Lemaître ne će sa svim da napusti klasičko obrazovanje, već se s njim jedino ograničava na decu, koja za to imaju sposobnosti i volje. Ali sa svim je apsurdno, da se velika većina mladih Francuza iz srednjeg staleža uči onom, što im je beskorisno, i čemu se veliki deo jedva površno nauči. Ako Francuska ne želi da štetuje u teškoj modernoj konkurenciji svetskoj, neophodno joj je potrebna reforma srednjeg školstva.

Lemaître na ime zahteva:

Za veliku većinu dece palanačke (palanaštvo neprestano živi u prostom narodu i iz njega se obnavlja) treba udesiti moderno školovanje, organisovano na širokoj i moralnoj osnovi, čiji programi ne bi naličeli na obučavanje klasično.

Većinu današnjih liceja treba premeniti u liceja s modernom obukom. Dva ili tri liceja u Parizu, a ako se hoće i u mestima, koja imaju univerze, mogla bi biti namenjena jedino studovanju grčkog i latinskog jezika, a to bi se izvršilo starim metodama, kojima, misli Lemaître jedino se može naučiti potpuno (stare metode iz škola jezuitskih: latinske teme, latinski stihovi, mnogo kompozicija i t. d.).

Napokon treba izjednačiti klasično i moderno obučavanje, dati im ravnopravnosti, u koliko se tiče primanja u fakultet medicinski i pravnički. Lekar, farmaceut, sudija, advokat potrebuju za svoju nauku ili veštinu samo nekoliko stotina izraza, a samo zbog toga nisu potrebne tako duge klasičke studije. Dokle god se bude zahtevao latinski jezik za advokaturu, činovništvo uopće i lekarstvo, dotle nije moguće nikako poboljšanje, jer bi mnogi roditelji ipak slali svoju decu u škole klasičke. Modernoj školi ostala bi samo deca siromašna ili slabija po inteligenciji, a elita narodna liferovala bi neprestano činovništvo. A u mnogobrojnosti činovništva vidi Lemaître nesreću Francuske. »Rat birokraciji« — to je nje gođ zaključak, to se mora neprestano ponavljati.

Naročito se mora na roditelje uticati. Pokazivati im i uveravati ih o ništavosti stare navike. Treba uticati na nazore, javno mnjenje, običaje; samo će se na taj način izvršiti konačna reforma institucija. Jednu je reformu moguće odmah izvršiti, a to je uništenje *baccalaureata*.¹⁾

¹⁾ Bakaloret je francuska matura; a bašalie (bachelier) je francuski apsolvovani maturanat.

To žele gotovo svi profesori sa Sorbonne i palanačkih universiteta. Naučni ili literarni baccalaureat u mnogim primerima ništa ne uspeva. Slučajnost tu igra veliku ulogu; mnogo više smisla bi imale svedodžbe licejske. Program bi bio slobodniji; učitelj bi mogao biti više vaspitačem. Kad bi bio učitelj slobodniji, vaspitanje bi bilo praktičnije i dublje. Ne treba se bojati, da bi profesori, kad se izbave baccalaureata, bili nemarljivi. Na protiv: strogo propisani današnji program i priprema za taj ispit čine ih danas nemarnima prema obučavanju, bez inicijative.

»Bio sam pet godina profesor retorike, svršava Lemaître. Pored baccalaureata i programâ govorio sam sa svojim djacima o mnogim raznim stvarima i mislim da sam u njima razvio osetljivost estetičku i moralni osećaj. Ali na kraju krajeva bili su tu programi i bilo je potrebno s vremena na vreme objasniti toj deci što god iz grčkog jezika, ma da sam jasno uvidjao, da od svega toga ne će ništa zapamtiti i ma da sam bio uveren, da bi im samo čitanje prevoda s dobrim komentarom mnogo više koristilo. Jednom reči, da mi nije baccalaureat vezivao ruke, moja mlada dobra volja i početak mojeg iskustva bio bi im drukčije koristio.

Lemaître završava: baccalaureat je nekoristan, zato škodljiv.

To je jezgra njegova članka, koji u Francuskoj reprodukuju listovi, i o kojem se razmišlja i piše.

Mislimo, da je u tom mnogo što šta nada čim bi se mogao zamisliti i naš čitalac. (»Čas«.)

* * *

Toliko »Čas«. Mi dodajemo, da je prema ovome članku Jules Lemaître držao predavanje u velikoj dvorani Sorbone pred više od 2.000 slušalaca, medju kojima je bilo mnogo sveučilišnih profesora, akademičara i t. d.; u kratko sav cvet pariškoga društva. U duhu toga članka respective toga predavanja radi Jules Lemaître već četvrtu godinu i u poslednje doba objavljuje redovno svakoga četvrtka u Figaru svoje nazore (opinions á répandre). Ali sav taj njegov rad samo je jedan odeljak velike realno-demokratske struje, koja se od godina sedamdesetih (posle Sedana) pojavljuje poglavito u četiri pravca.

Prvomu pravcu je na čelu Edmond Demoulin, koji je desetak godina proučavao englesko društvo, a već više od 20. godina francuske provincije. Na tom iskustvu osnovao je školu socijalnih nauka, uredjuje revue *La science sociale*, a prošle je godine izdao svoje najglasovitije delo »Zašto su Anglosaksi superiorniji« (»A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons«) u kom je uporedio vaspitni sistem francuski, engleski i nemački i koje je usko-lebalo svu zapadno-evropsku štampu. Sad je izdao prvu svesku svoga novoga dela »Današnji Francuzi«, koja je upravo užasno uticala na današnje centraliste (a ti su do danas u velikoj većini). Taj deo realno-demokratskog pokreta upravo je anglofilski, te radi toga Francuzi ostaju hladni prema njemu ma da i uvažavaju rad pokretačev.

Drugi dio toga pokreta je čisto francuski, koji se poučava od Engleza ali samo za to, da emancipuje od te »proždrljive Kartage«. Glavna mu je svrha srednju francusku klasu pridobiti za kolonijalnu politiku. Na čelu pokreta stoji *L'Union Coloniale*, kojoj je tajnikom Chailley-Bert, glavni saradnik lista »*La Quinzaine coloniale*« psac mnogih brošura o kolonizaciji, koja su prava remek-dela, i profesor na političkoj školi, gde svojim predavanjima iznosi sa svim nova gledišta razmaženoj i plahoj deci francuske buržoazije i aristokracije.

Treći odeljak pokreta usredjuje se u odboru »Comité Duplex«¹⁾, komu je duša Bon Valot, glasoviti francuski ispitivalac. Tomu čoveku praktičkoga rada, koji je svu francusku unakrst proputovao pridružuje se sada Jules Lemaître, koji, kao akademičar i ugledni pisac, a uz to više čovek od pera nego od praktičnog rada, predstavlja četvrti i poslednji odeljak ovoga pokreta.

Zamašnost dakle njegovih nazora baš je u tom, što se pojavljuju u doba, kad se francuska, poražena vojnički (1870 g.) sprema i pribira, da je ujedinjeni susedi ne poraze ili čak ne unište ekonomski i nacionalno.

Kad pogledamo na taj grozničavi rad, jednoga tako velikog naroda, kojemu u bogatsvu nema ravna, i koji još uvek održava svoje prvenstvo u kulturnom životu naroda, onda još silnije osećamo tromost i indolenciju našega gospodskog sveta u pitanjima realne i narodne politike.

DOPISI.

Beč, 7. srpnja.

Posljednji dopis o hrvatskoj omladini u Beču govori isključivo o »Zvoni-miru« i o stranačkim borbama u njem. Akoprem se je od onda i u tom štošta promijenilo, pustit ću s vida te stvari gotovo posvema, a to zato, jer je mnogo potrebnije da pišem o samoj omladini i sveukupnom njezinom životu nego o društvu, u kojem se baš u ovo doba manje nego ikada stječu i bore barem kakovi takovi politički ili drugi nazori, te koje životari samo od milosti nekolicime svojih članova.

Pisat ću dakle o samoj omladini i njezinu životu, a i tu ću pustiti s vida njezine »političke« nazore, akoprem bi to možda mnogoga čitaoca vrlo zanimalo. To činim prvo zato, jer treba da se odučimo tražiti naše neuspjeha najviše u brojnoj veličini ove ili one naše političke stranke i da se priučimo tražiti te razloge dublje: u samom našem životu — drugo, jer nije vrijedno ništa držati do raznih »opozicionálnih osvjedočenja« našega djaštva, od kojih je velikoj većini sudjeno, da ostanu doskora u životu, gdje bi ih baš najviše trebalo, samo »najunutarinja osvjedočenja«, te su i za vrijeme djačkoga života samo »stepenice, po kojima se nekoji političari umiju vješto uspinjati do popularnosti«, česa bi se morala čuvati i stiditi svaka zdrava mladež.

Još bi bilo mnogo naivnije radovati se ovoj ili onoj transformaciji mišljenja u krugovima hrvatskoga djaštva u Beču — a to zato, jer mora biti svakomu čovjeku milije i protivno mišljenje, koje se temelji na svijesnu i ozbiljnu radu, nego li srodno, koje počiva na trulim nogama. Čovjek, koga njegovi nazori ne stoje mnogo snova, naprezanja, žrtava i boli i čije mišljenje nije integralni dio njegova vlastita života, takav će se čovjek upravo tako jeftino odreći svoga mišljenja, kako ga je jeftino i stekao i samo takav čovjek ne će znati cijeniti ničijega protivnoga mišljenja. A teško onoj ideji, koja se oslanja na ovakove pristaše! — Pogotovo ideal narodnoga jedinstva hrvatskoga ili srpskoga, što ga je u tako kategoričnom i realnom obliku prva zasnovala sje-dinjena omladina hrvatska i srpska, i drugi preporodni ideali, što ih je ona napisala sebi na barjak, tako su zamašni, novi i opsežni, da zahtijevaju od

¹⁾ Duplex je bio osnivalac prvoga francuskog kolonijalnog carstva u istočnoj Indiji. Izvanredno pronicav i energičan bio bi zaista uskoro osvojio, respective pod okrilje uzeo celu Indiju, da je slaba i prodana diplomacija Ljudevita XV. nije žrtvovala lakomosti engleskoj.

svojih pristaša upravo neprestanoga svestranoga i osobito poštena rada. A takovih su pristaša te ideje našle u Beču ili vrlo malo ili ništa. Takovih pristaša imaju i stari smjerovi, poimence pravaštvo, još i manje, jer bi se oni potrudili, da golotinju tih smjerova, koja na pr. na »Zvonimirovim« sjednicama tako nemilo bije u oči, barem kako tako prikriju, te ih nadopune i razviju.

Po mom je dakle sudu mnogo važnije pitanje, zašto uopće nijedan važni smjer, bilo kulturni, bilo socijalni, bilo politički, pa i literarni,¹⁾ nema medju hrvatskom omladinom u Beču svojih spremnih braniča, svojih oduševljenih pokretača. Bečka je omladina, uživala radi omašnog broja i donekle radi prošlosti svoje priličnu cijenu u Hrvatskoj a i medju drugim omladinama, ona se je osjećala gotovo kao neka matica hrvatskoga djaštva, što nam mogu potvrditi na pr. sveopći djački sastanci. A danas, gdje nas je u Hrvatskoj pritisla tako zadušljiva i očajna atmosfera korupcije na jednoj, a skrajnje bijede i rapidnoga propadanja na drugoj strani, u to doba, koje zahtijeva možda više nego ikoje drugo od svakoga Hrvata, koji imade barem nešto duše i srca, a pogotovo od »uzdanice naroda«, najnapornijega muževnoga rada, — u to doba možemo bečku omladinu defininirati kao zbroj ljudi bez svakoga jasnoga cilja za volju nekih ideala ili dapače bez svake vjere u život.

Potražiti razloge, zašto je tako, ili bolje: objasniti vanjske i unutrašnje prilike, koje takovo nesnosno stanje sačinjavaju — to bi mogla biti prava svrha moga dopisa.

* * *

Svake godine dolazi u Beč gotovo koja stotina novih djaka, i to većinom ili štipendista ili bogatih, a prečesto i oboje.

Njihovi roditelji — gdje tomu nije razlogom štipendija — šalju ih dakako u ime nauke, pa je za njih dosta, kad čuju, da su bečke škole za strukovnu naobrazbu »na glas«. Oni zaboravljaju kod toga na prevažni fakat, da nema medju našom mladeži gotovo nikoga, koji bi u svojim najljepšim godinama htio živjeti samo za svoju struku; a gdje bi se takav pojav i desio, bio bi nezdrav ili dapače direktno škodljiv. Ako se njemu u tim godinama ne pružaju dovoljni uvjeti, da se duševno svestrano razvije, voli on darove života grabiti obema rukama i pod moraš učiti samo za ispite, nego živjeti jedino za svoju struku. Njemu se hoće ili ludovati ili živjeti svestranim duševnim životom. To je lijepa crta naše mladeži i u njoj je možda najveća naša nada, kao što je upravo u njoj bila dosad velika naša neprilika. Nije je teško zamjetiti uza sve to, što je često u starijim godinama pomalo nestaje i što naše srednje škole kao da rukama i nogama rade, da je izbrišu i da mjesto nje nametnu njemačko čuvstvo »dužnosti« . . .

Naši roditelji dakle redovno ne pitaju, jesu li u Beču i druge prilike povoljne, da se njihovi sinovi razviju u potpune ljude i da moralno ne propadnu, jer zaboravljaju, da se mladež ne odgaja knjigama, pogotovo ne strukovnim, nego samo umnom besjedom i živim primjerom svojih miljenika učitelja te životom svojih drugova i društva, koje ju okružuje. Zaboravljaju, da je za njegov život odlučan samo utjecaj, što ga mladež prima od ovih živih faktora. Knjige,

¹⁾ Ni »Mladost« ne zaslužuje na tom mjestu oveće pažnje, jer je ona samo literarni pothvat — i to prilično nesolidni pothvat — dvojice, trojice, koji u djačkom životu u Beču ne igra nikakove uloge, ne vrši nikakove zadaće. Njezin domaći literarni smjer spada u najboljem slučaju medju pojave, koje su nastale medju našom mladeži pod lošim utjecajem Beča. Op. dopis.

osobito općenite vrijednosti, kadre su smjer, kojim je taj živi odgoj udario, samo sistematizovati i popuniti.

Pogotovo je za život naše omladine neodoljiv utjecaj ovih faktora radi toga, jer ona dolazi u Beč redovno bez svakoga određenoga pravca. — Što nije pojedincu u najnježnijim njegovim godinama uzmogao pružiti — u najviše slučajeva rdjavi — domaći uzgoj, imala mu je pružiti srednja škola. No ona je učinila od njega, koliko je imala ovećega pozitivnog utjecaja, redovno samo stroj bez duha i volje, a gdje toga utjecaja nije bilo, ostavila je neobrađeno polje za svako dobro kao i svako loše sjeme. Mimoškolska naobrazba, kojoj se je pridružio gdjekada i utjecaj kojega osamljenoga učitelja, a još mnogo rjeđe i domaći uzgoj, dospjela je, da mu samo malo uzbuni maštu nekim skroz nepredijeljenim idejama, u glavnom jednom nejasnom idejom, idejom patriotizma.

Razumljivo je dakle, da za takova pojedinca bez svakoga određenoga cilja upravo sada najviše treba valjana vodiča u literaturama i životu i da imaju za njegov život upravo odlučnu važnost svi oni faktori, koji u to doba djeluju na njegov daljnji odgoj. Od tih faktora ovisi, da li će svoje mladenačke »ideale« popuniti i svestrano ih razviti ili ih pomalo zaboravljati i postati ravnodušan prema svemu . . .

Sveučilišni profesor, koji bi sad umio podati mladeži općih ideja, širokih i dalekih vidika, koji bi je umijo iz grmlja potankosti izvesti barem kadikad na koji vršak opće povjesne civilizacije i ljudskoga napretka — takav profesor mogao bi biti mladeži prirodno prvim i najsigurnijim vodičem. Sveučilišne profesori to mladeži obično u prvom redu i jesu i moraju biti. Ali sveučilišni profesori u Beču to našoj mladeži nisu, a niti ne mogu ni iz daleka da budu.

Oni se gube u potankostima potankosti. Ima profesora filozofije, a i narodnoga gospodarstva, koji će ti progovoriti i o općoj civilizaciji i o drugim takovim stvarima — ali to se u Beču događa samo sa »širokoga« i »visokoga« pijedestala znanosti, kojoj su jednako indiferentni svi duševni pokreti, jer se ona nije za nijedan »odlučila«. Takova znanost uči samo shvaćati svaki pokret prolaznom pojavom u dugoj povorci vjekova — ona uči jednako biti indiferentnim prema svim njima i jednako ih sve prezirati. Taki je barem konačni utjecaj njemačke znanosti u Beču na duh naše mladeži. Našemu se duhu ne će te mrtve znanosti njemačkih sveučilišta u Cislajtani, koja grade samo kolesa za državni stroj ili — a to mnogo rjeđe — samo preživače knjiga na polju znanosti; nama se hoće živih apoštolata sa sveučilišnih katedra francuskih, engleskih i ruskih, pa i drugih njemačkih, a u novije doba poljskih i češke, koji stvaraju ili pomažu stvarati Ij u d e.¹⁾

O tom birokratskom odgoju i pedanteriji u znanosti rječito govori i hrvatska znanstvena pravnička, medicinska i filološka »literatura«, koja je ostala tako daleko od cijeloga narodnoga duševnoga života, te svaki i najnoviji broj »Mjesečnika« možemo odmah staviti u arhiv.²⁾

Sad bi moglo ostati našoj omladini u Beču, dažako uz samo bečko društvo, još jedino utočište, akademsko društvo, u kom bi joj razvijeniji njegovi članovi mogli biti korisnim vodičima.

¹⁾ Ako ništa drugo, morao bi našim ljudima otvoriti oči prosti fakat, da nije mogao nijedan sveučilišni profesor za tako dugotrajna boravka naše omladine u Beču osvojiti sebi u njezinim redovima oduševljenih učenika, dok je tomu posvema drugačije na pr. u Pragu s profesorom Masarykom, Bráfom itd. Taj je fakat sam po sebi dostatan, ako i ne potražimo daljnjih razloga. Op. dopis.

²⁾ Vrijedno je primijetiti, da obradivanju filozofije i pedagogije u nas skoro ni traga nema i sami pedagoški listovi pučkog učiteljstva postaju sve slabiji.

Ali naša akademska društva ne samo da to našoj mladoži sad nisu, nego nisu to uopće nikada ni bila. Ona joj nisu nikad bila iskreno stjecište njezinu mišljenju i njezinim dječkim interesima, te sredstvo njezinu svestranu razvitku u mišljenju i radu. Ona su bila samo jadne i »nepredobitne« kule jedne političke stranke u Hrvatskoj ili dapače jedne osobe. Izbacivanje slika i novina, šiljanje pouzdanica i borbe oko toga najbolje karakterizuje naša društva u ovo doba.¹⁾ Struja, koja se je u takovu »radu« najviše isticala, borila se je uvijek samo oko toga, da dodje »na vladu« i da pokaže u Hrvatskoj svoju brojnu premoć. Ona se je strastveno protivila svakoj novoj misli u društvu, koja nije dolazila pod njezin cimerom, i svakoj reformi, te je pljuvala svojim stranačkim sumnjičenjem na svačije protivno mišljenje. Mogli bismo je možda najbolje pripodobiti staroturskoj stranci. Za nju se ne može reći, da je imala ikakovo svoje određeno pozitivno mišljenje — nju je držala na okupu uz nekoliko gesala samo jedna negativna misao, da valja svakoga protivnika »uništiti«, isključiti, »smrviti« itd., da se obrani »čast« hrvatskoga djaštva.

Danas već kao da je posvema izgubila ovakova struja vlast nad duhovima naše mladeži, osobito mladjega naraštaja. Ti su dohovi danas već premalo ograničeni, a da bi ih moglo zanijeti koje plitko »bistrenje pojmova« — razne kompilacije novinskih članaka. U njima je zauzeo već određeno mjesto osjećaj, da se ne može dalje tako raditi ni u domovini ni u dječkim društvima. U njima biva sve jasniji osjećaj, da za uspješan rad u životu treba u godinama djakovanja sticati zdrave i jedinstvene poglede na sve grane narodnoga života, da treba takovom svestranom naobrazbom stvarati karaktere radine i korisne na svim poljima našega života. Te mladeži naprosto ne zadovoljava dosašnji život u društvima, ali ni u nje same nema ni iz daleka dosta snage i volje, da sama povede takav novi život.

Sadašnje stanje »Zvonimira« daje se dakle najbolje karakterizovati sa dvije riječi: posvemašnja sveopća nemoć i društvena kriza. — Ova prosvemašnja nemoć i starijeg i mladjeg smjera došla je u »Zvonimiru« već tako daleko, da kod izbora odbora nema upravo nikakve borbe. Nekolicina članova daje se birati samo iz milosrdja prema »Zvonimiru«, da se uzdrži barem kaki taki reprezentanat hrvatskoga djaštva u Beču. Tako se danas obavlja najdiličnijim načinom izbor, koji je bio uvijek povodom najžešćim borbama i koji je bio os, oko koje se je vrtio gotovo sav društveni »rad« — te dolazi u odbor polovica prisutnih članova koji se dadu skloniti, da prihvate izbor.²⁾ Ta se nemoć osobito zrcali u poruzi, s kojom svaki član »Zvonimirov« o njem govori — i što je najznačajnije — ne samo oni, kojima je »Zvonimir« oduvijek bio mačehom, nego i oni, koji su vazda umjeli njegovim starim zidinama braniti i čuvati sve stare hvalevrijedne običaje i tradicije. Ta se nemoć osobito opaža u onim kukavnim jadikovkama i zaklinjanjima nekojih članova, neka se djaci u Beču već jednom poprave i više počnu mariti za »Zvonimir«, kako je to bilo nekoč u starim boljim vremenima Tu nemoć napokon ilustriraju na neki osobiti način oni neuspjeli pokusi na silu u novije doba, gdje su jedno dvojica držala svojim drugovima »predavanja«. Drugovi primiše ih dakako se konvencionalnom pljeskom — — i ništa više. Kad bi omladina bila željna takovih predavanja, i još stoput boljih, bile bi često punije sveuči-

¹⁾ Ni izdavanje „almanaka“ — te nevine čisto literarne vježbe, da se „pokaže“, što nekolicina njih „i na tom polju“ može — ne zaslužuje oveće pažnje. U tom se nemojmo opsjenjivati. Op. dopis.

²⁾ Dakako da se uz takovo stanje „Zvonimira“ kod izbora ne pita više tako strastveno, koje si „stranke“, kao što se o tom uopće u najnovije doba ne vode računi i prepirke. Op. dopis.

lišne klupe. Al nevolja je ne samo kod onih nego i kod ovih predavanja, da ulaze kroz jedno uho unutra, a kroz drugo nužno izlaze van, ako ih ne trebaš slučajno za ispit . . . Ta predavanja ne mogu se nazvati niti dobrim početkom, jer ih je i prije bilo, a redovno su bila samo opsjena, kao što su i sada. — Druga je značajka sadašnjega »Zvonimirova« stanja, kako rekoh, društvena kriza: kriza moralna a radi toga i financijalna. Ona ima kao mnoge krize svoju dobru i zlu stranu; u prvoj je sav njezin smisao i klika općemu napretku, u drugoj sva njezina opasnost. Organizam pun snage i života odoliti će sretno toj bolesti i opasnosti i izaći iz nje to sposobniji i svježiji za daljnji zdravi život Opravdanost i smisao te krize u »Zvonimiru« je u tom, da se hoće naše staro plitko i nesnosljivo prisizanje na autoritete da zamijeni ozbiljnim, samostalnim i svestranim duševnim radom u s a m o j m l a d e ž i. Pogubnost njezina je u tom, što ovačko mladež bez duševnoga središta postaje sve indiferentnija prema idealnoj zadaći, koju od nje traži laskavi naslov »uzdanica naroda«. Ako pak nema nade, da će se to nesnosno stanje tako brzo poboljšati postaje ono gotovom opasnošću u Beču, gdje je akademsko društvo za gojenje barem nekoga višega života još jedino utočište.

Za bečku se omladina može dakle reći, da je već sada bez svoga duševnoga središta. »Zvonimir« nije doduše ni nekoč nikako vršio zadaće, koju ima da vrši zdravo društvo u djačkom životu¹⁾, ali je prije podavao svojim članovima barem neko zanimanje i držao ih na okupu. A danas on to nije, a pitanje je, može li već i biti. A ne samo da ne podaje svojim članovima nikakove koristi, nego je upravo teret, koji nameće s a m o »dužnosti« i zahtijeva uz to osobnih i novčanih žrtava.

U tom baš i jest moralna i financijalna²⁾ kriza samoga »Zvonimira«, koje možda ne će ni preboliti. Njegovi stari običaji i tradicije, kontinuitet staroga duha, koji oduvijek u njem vlada i koji nije tako lako srušiti, možda i čitava vanjska organizacija društvu — sve su to zapreke, koje smanjuju u mladjega naraštaja volju, da se prihvati ikakvih reformama u društvu. A u tom slučaju bi se i ljudi sa svojom vječnom negativnom misijom opet zabrinuli za »čast« hrvatskoga djaštva, i to dakako istom onda, kad bi stale pucati stare tradicije — pa bi se probudili . . . Oni se ljetos već jednom tako zabrinuše i strastveno provališe u društvo. A čim su uvidili, da je pretjeran strah, što su ga imali pred »neprijateljima«, umirili su se opet i sad zadovoljno drijemlju i čekaju, jer ih sigurno ne boli glava za druge stvari u društvu, koje hrvatskomu djaštvu u Beču sigurno ne služe na čast . . .

Tako »Zvonimir« naliči starodrevnoj zidini, koja je svomu gospodaru samo na teret i baca ga u sve veće dugove, mjesto da mu donosi koristi; a druge strane mu i smeta, te ne može bez žrtava sagraditi nove, bolje zgrade. A on ne može biti tako luksurijozan, te je ostaviti sebi za ukras kao spomenik »davnoj slavi« . . .

No nije sad tako važno pitanje, hoće li se baš sam »Zvonimir« i dalje uzdržati ili ne će. Sada je važnije pitanje, hoće li hrvatska omladina u Beču moći stvoriti sebi što prije uopće kakovo zdravo duševno središte.

Takovo središte, mislim, da je kadar osnovati samo mladji naraštaj. Ali u njega ima još za dugo premalo snage — a pitanje je, hoće li je u Beču ikada i imati — da to izvede. A on bi morao upravo svim silama raditi, da

¹⁾ Sjetimo se na tom mjestu samo toga, kako su sva naša društva bez iznimke u velike producirala istodobno bijesne pravaše i izdajničke i zločinačke madžarone, pa se ne ćemo odveć opsjedivati njihovom „starom slavom“. Op. dopis.

²⁾ Ova pak mnogo nesmiljenije zahtijeva brzi odgovor. A vrlo je osjetljiva, jer su redoviti prihodi na papiru znatno manji od redovitih izdataka. Op. dopis.

to što prije privede koncu, jer inače može biti njegovo daljnje mrtvilo uzrokom još većim zlima, nego je to bila struja prije njega. Zadaću, koju je načeo, mora što prije dostojno prvesti koncu, to više, jer je indirektni sukrivac sadašnje krize i jer na nikoga drugoga ne može čekati.

Ali da se to izvede, treba za to sposobnih pojedinaca, a takovih Beč ne može odgojiti. Naći će se, priznajem, i u Beču pojedinci, koji će u skrajnoj nuždi pokrenuti svježe društvo — ali ne mogu vjerovati, da bi to društvo u Beču moglo trajno biti što drugo, nego ili jato stršenova ili skup nemoćnika . . .

Za sveučilišne profesore u Beču smo već prije rekli, da redovno nisu kadri naše omladine trajno zaokupiti i u dušu joj usaditi svjetlih ciljeva, u koje bi vjerovali i za koje bi živjeli. Sad smo vidili, da joj toga ne može podati ni djačko društvo. Još ćemo lakše razumjeti, da toga ne mogu ni pojedinci drugovi. Ostao bi dakle još jedini faktor, koji bi to možda mogao: valjanije bečko društvo osim profesora?

A s tim je još najgore. Kad bi i bilo hrvatskomu mladiću moguće zbliziti se s tim društvom, ne bi od njega ništa dobra profitirao. — Prije svega to je društvo razdijeljeno u tri rase, koje se međusobno paralizuju i demoralizuju: u njemačku birokraciju i radništvo, u židovsku buržoaziju i u češko radništvo. Njemački birokrata (o njemačkim radnicima za sad ne govorimo) ostao je u ustavnom Beču gotovo istim, kaka je bio u doba patenata i tajnih zatvaranja. Židovska buržoazija ta je gora nego drugdje, jer se je osjećala za dugo pretstavnicom »liberalizma« te se je njezina nametljivost potrostručila u ime obrane »ustva« i »slobode«. Češko radništvo, pa i češki trgovci, stide se svoga porijetla, svoga jezika i dršću radi svoje slabosti i neorganizovanosti. Aristokracije nije dakako vrijedno ni spominjati.

Bečkomu društvu manjka dakle svaka viša i dublja ideja; gotovo svaki pravi čovječji osjećaj. Samo tako možemo razumjeti najprije pojavu lažnoga liberalizma, iza nje bujicu surovoga antisemitizma i u najnovije doba bjeso-mučnu agitaciju pangermansku. — Jedino možda češki narodni pokret u jednu ruku a socijalno-demokratski u drugu naviještaju, ako i iz daleka, barem neki preporod toj tvrdjavi sredovječnih rugoba i predsuda kao što i svih modernih zabluda i gnjusoba.

Duševni život Beča neće redovno za našeg djaka takodjer moći imati posebnog utjecaja (za razvijenije, strukovno naobražene to ne vrijedi). U Beču niti je centar duševnog života njemačkoga (premda se u novije doba dosta bujno razvija n. pr, literarni život, t. zv. »bečka škola«, koja je iznijela nekoliko već uspjelih djela i revija) te po tom ne mogu vidjeti ni rad velikog naroda, a — naravski — nije ni centar duševnog rada malog naroda, o ovakog nama treba za primjer.

Inače je bečko društvo posvema »slobodoumno«. A prvi poznavaoi razvraćenosti pariške i berlinske kažu, da je bečki nemoral u tom nenatkriljiv, što je istodobno i gujusan i glup. A to je posvema razumljivo. Tko će pripodobiti francuskoga ateistu, čovjeka redovno duboka osjećaja i široke inteligencije s bezdušnim lihvarskim »libaralcem« bečkim bez ikaka osjećaja i bez iole solidnije naobrazbe!

Hrvatski mladić može dakle u tom društvu naći najmanje zdrave pobude, ono je dapače gotov otrov za njega. Ako i dolazi u Beč s posvema neopredjeljenim ciljem, dolazi ipak s nekom nadom i očekivanjem. No doskora se razočara sa svima osobito sa društvom i drugovima od kojih je najviše očekivao. Napokon kao da se počima i čuditi, što je uopće nešto očekivao i misliti, da

takav i mora biti život sveučilišnoga djaka. Tako se pomalo smiri i prilagođuje okolini i počinje hiriti...¹⁾

A tu počinje najcrnja stranica našega omladinskoga života u gostionama, u dnevnim i noćnim kavanama... Tu je težište životu mnogih djaka. A pomislite si k tomu Beč s njegovim najrafiniranijim sredstvima, da izmami od vas za dobre novce — narodne žuljeve — svu vašu mladost i da vam s njom ispije i srce i dušu, pa ćete odmah lakše razumjeti i naše madžaronstvo i našu letargiju, koja snalazi naše ljude u zrelijim godinama gotovo bez iznimke.

Potanje opisivati ovu baš najzamašniju stranu omladinskoga života nije svrha ovomu mojemu dopisu. Pogotovo to ne ću da činim poslije posljednjega dopisa iz Beča o srpskom djačkom životu, jer većina onih opažanja vrijedi posvema i za hrvatsku omladinu. Ja bi k onomu imao pridometnuti još samo osobito razvijenu volju, da se »pokažeš« kavalir i »hrabar«: naime na duele, kojih ima ovdje u Beču svakim danom sve više, što se bliže primičemo XX. stoljeću. —

Ako čovjek sve to dobro promisli, ne će mu preostati nikakov drugi odgovor, nego da ima sva mladež bježati iz Beča, iz koga je ona uvijek donosila u Hrvatsku kugu štreberstva, otrov nemoralna, gdje se je naučila ili barem usavršila prezirati puk i njegove vjerske svetinje i gdje je postala ravnodušna, a kadikad i zločinačka za sve velike pokrete srca i uma.

Ne čudimo se raznim Khuenima i Kallayima, da oni na silu šalju u takovu sredinu svake godine koju stotinu hrvatskih mladića. Ne čudimo se tomu, jer oni dobro znadu, što rade; ali se zato čudimo roditeljima naših drugova, da nisu promislili, što to znači, slati svoje sinove u Beč. No najviše se čudimo svojim mladim drugovima, koji i sami sile u Beč, premda slute, a često i dobro znadu, da im je svaki čas pogubniji boravat u toj intelektualnoj močvari, u toj moralnoj kaljuži.

Ne ići u Beč, Gradac i Innsbruck, nego mjesto toga u Prag, Krakov, Lavov i na druge slovenske i tudje univerze izvan monarhije — tu su devizu već lane odlučno propagovali ljudi oko »Hrvatske Misli«. Mnogi su ljudi mogli to shvatiti kao agitaciju, koja ima koristiti njihovu listu — a ne znadu, da se je ona tom devizom možda upravo toliko izvrgla opasnosti, da mnogi ljudi, kad dodju gore, postanu velikom zaprekom njihovu pokretu i da izazovu medju hrvatskim djaštvom u Pragu opreke, koje ne bi bile vazda jasne češkomu društvu.

Sad ne mogu naši drugovi prirodno niti shvaćati pravo zamašnosti toga izbora univerze. Ako kad pokušaju sami, da se o tom osvjedoče, pa onda usporede Beč recimo s Pragom — onda će tek moći pravo shvaćati tu ogromnu razliku... —k.

Gradac, u svibnju.

Na moj dopis u zadnjem broju »N. D.« ovdješnji se frankovci silno uzvrpoljiše i pokušaje, ne bi li se kako oprali. Njihova famozna sjednica glede nebrzojavljivanja Strossmayeru ovjekovječena je zapisnikom, te se ne može opovrći; oboriše se stoga na onu drugu tvrdnju, da su na slovjski djački sastanak pošli s nebratskim namjerama, — misleći, da će oborivši ovo time donekle i ono drugo oboriti. — Gosp. Herzog, predsj. »Hrvatske«, izručio je

¹⁾ To dakako vrijedi samo za one, koji dolaze na sveučilište barem s nekim idealom — drugi se odmah „snadju“; oni plivaju u svojoj vlastitoj vodi. Samo se vrlo rijetki, koji lakše odolijevaju vladi društva, osame, pa se bave čestitije svojim študijem, a to ili iz osjećaja dužnosti ili radi roditelja ili druge koje jasne pobude, katkada i štreberstva. Gdjekad prekorače možda i krug svoga študija, ogledaju se malo po ovom il onom, ali se nigdje ne snalaze, na ništa „ne dospijevaju“... Op. dopis.

predsjedniku »Triglava« g. Piklu protest, što me je »Triglav« primio u svoje kolo — (»Triglav« je dakle mjesec dana unapred morao znati, što ću ja pisati, pošto sam iz »Hrvatske« istupio!) — i zahtijevao, da mene zbog laži u mom dopisu, smjesta kano lašca izbace iz društva, inače »Hrvatska« ne će sudjelovati kod izleta u Celje i Šoštanj,¹⁾ što ga priredjuje »Triglav«, i prekida svaku svezu s »Triglavom«! — Što je to? Kad se na jednoj sjednici »Hrvatske« zimus prigovorilo frankovcima, da izvode presiju na druge — samo da pošto po to uvijek zadobiju većinu — ovi se strašno uvrijedili! A zar ovo nije presija na »Triglav«? Nu baš time su frankovci pokazali, da su i sami uvjereni o istinitosti mojih riječi, te znadu, da ne mogu ništa dokazati, pa se stoga i latiše sile.

Krivnjom frankovaca, kojima doduše danomice izmiče tlo ispod nogu,²⁾ ali koji ipak još i sada u »Hrvatskoj« gospodare, nije to društvo ni gojilo nikakove ljubavi prema Slovincima (koji za mnoge u opće i ne egzistuju), nije ni bilo nikakove »sveze« s Triglavom, što su Slovenci i sami dobro znali. — »Hrvatska« se ogradila protiv svega svijeta i predala se unutrašnjim bojovima. U društvu su dvije stranke: frankovci, većinom stariji članovi (a ima već i prilično starih!), — i nefrankovci, među kojima ima pristaša svih mogućih hrv. političkih stranaka, a u zajednici ih drži samo nepristranost u svakom pitanju. — Stranka frankovaca je čvrsta i složna, jer ima svoje nepromjenljive i vječite ideje! Što njihovi glavni govornici — vikači kažu, to je svima sveto pismo, za to će svi glasovati i galamiti! — Protufrankovska stranka nije tako čvrsta: nema nikakvih vikača i nikakove vlasti, pa stoga i u mnogih članova nema dovoljno smjlosti i odlučnosti, da provedu svoje ideje. U politici nijesu potpuno, ali su ipak donekle složni: po prilici koalirci. — Većina i ove stranke misli, da od sloge sa Srbima ne može ništa biti! — — Ima napokon u »Hrv.« i nekoliko takovih članova, koji ni sami ne znadu, što hoće i s kime da drže! —

U »Hrv.« se dakle vodi borba čestitosti i zdravih ideja protiv sile i zasukanosti. Sramota, kojom je gradačka »Hrv.« već odavno zaslovila, ima se po tom prišiti samo jednom dijelu ovdješnjih Hrvata, frankovcima.

Moj se dopis ticao frankovaca (uz vrlo, vrlo rijetke iznimke!), pa sad stoga ovi svi na jednoć hoće da budu drugačiji, nego što ih sve poznaje, prosvjeduju i šalju ispravak! — (Tko je ikada priznao svoju pogrešku?!) — Valjda su već zaboravili, da je na pr. jednoć, kad se u čitaonici razvila raspra glede n.e potrebe slovenske univerze, sam gosp. predsjed. Herzog završio je riječima: »Tko bi (od Hrvata) išao među Kranjce?!« Zaboraviše, kako su se za vrijeme djačkih buna bojali i ljutili se na pothvate Slovenaca, dok sami nijesu ništa poduzeli — osim shodne mjere opreznosti u ona opasna vremena... zaboraviše, što su mislili o švapskim kapama i »Gelöbnisu«. Slavenski je pak djački sastanak bio reakcija protiv Nijemaca i prihvatio je rezoluciju glede slovenskog sveučilišta, bio je dakle sasvim oprečan njihovim idejama i težnjama: ako su frankovci dosljedni (ovaj put su slučajno bili!) — što su po tom htjeli?? —

Odbor »Triglava« je primio njihov prosvjed na znanje, prosudio ga i izjavio, da nema nikakova uzroka, da dopisnika »N. D.« izbací iz svoga kola. Ovo je najbolji odgovor na njihov »ispravak«. M.

¹⁾ I nije sudjelovala.

²⁾ Pridošlice ne pristaju uz njih, a od starih po gdjekoji ipak svrši nauke i ode. Već do godine jedva da će imati frankovci stalnu većinu. — Napredak se u ostalom opaža i u tome, što se ove godine mnogi, a osobito najmladji članovi, upravo grozničavo prihvatili knjige i ispita, te i neki stari kano da se zastidjeli, pa i oni pokušali raditi.

Književnost i umjetnost.

Tri francuska djela o južnim Slavenima.

Francuze su nazivali i drugi narodi, a poimence Slaveni, velikim i plemenitim narodom, la grande et noble nation. Ta je velična Francuzima bila zastrla vid, te ne razumješe ni malo ni njemačkoga ni talijanskoga pokreta. U ime tobožnje plemenštine tražili su opet Francuzi previše udivljenja i zahvalnosti od ostalih naroda. Bili su dakle u jednu ruku slijepi za duboke i zamašne promjene ekonomske i intelektualne u Njemačkoj, a u drugu ruku naduti prema težnjama Talijanaca, koji već u to doba ne snivahu samo o ujedinjenoj Italiji, nego i o njezinu prvenstvu u Evropi i u svijetu.

Nepoznajući Evrope i ne razumivajući narodnih pokreta, zamijenjujući diplomaciju s politikom a državu s narodom, držeći Paris Francuskom a Francusku svijetom, sidjoše Francuzi u petnaest godina (1856—1871) s prvoga mjesta među narodima na mjesto još uvijek časno, ali osamljeno i za Francuze svakako prenisko. Na tom osamljenom mjestu Francuzi prvokrat osjetiše, i to vrlo nemilo, da i velik narod može postat malen, ako nema ni unutrašnje jake organizacije ni spoljašnjih iskrenih saveznika. I za to je poraz 1870. bio za Francusku spasonosnom, ako i krvavom opomenom. Cijeli se javni život počeo iz temelja mijenjati a djelatnost razvita u dva spomenuta smjera donijela je za ovo četvrt stoljeća sjajnih uspjeha.

O prvom smjeru, o unutrašnjoj naime organizaciji narodnoj, donosimo kratki pregled na koncu članka »Jules Lemaître protiv klasične naobrazbe«; o drugom smjeru — o radu naime, da Francuzka steče iskrenih prijatelja u narodima — dosta kazuju za široko općinstvo veliki događaji, kojima je bio posljedicom rusko-francuski savez, koji se prema službenoj diplomatskoj izjavi nazivlje »dva prijateljska i savezna naroda« (»deux nations amies et alliées«). Ali osim tih svečanosti i toga prvoga saveza među dva naroda imade pojava, koje zaslužnje svu pažnju malo pozornijega posmatrača, a to je najnovija francuska politička literatura, koja upravo obiluje izvrsnim i dotjeranim radovima gotovo o svim slavenskim narodima.

Za ovaj put ćemo se ograničiti samo na tri ovogodišnja djela, medju kojima se dva bave samo južnim Slavenima a treće rasama i narodnostima u habsburškoj monarkiji. Najprije ćemo progovoriti o tom posljednjem, ali samo toliko, koliko se tiče južnih Slavena, započevši s općim obilježjem toga djela. —

Rase i narodnosti u Austro-Ugarskoj. Napisao Bertrand Auerbach, profesor na fakultetu književnosti sveučilišta u Nanciju.¹⁾

Djelo svoje karakterizuje sam pisac ovaku u predgovoru (préface) str. 1—6. »Pitanje rasa i narodnosti ispunjava i prevladava politički život austro-ug. monarkije, ono je protiv gospodstva njemačkoga i mađarskoga podiglo etničke zajednice dugo podjarmijene, ono je istodobno razjarilo jedne protiv drugih u granicama pokrajina, koje zajednički nastavaju. Ono je izazvalo krizu za koju se još ne može reći, da li je organička promjena ili predsmrtna borba. Jedno je sigurno a to je, da Austrija više nije, što je bila u historiji. — Za Ugarsku

¹⁾ Djelo je izašlo u izdanjima „Bibliothèque d'histoire contemporaine“. Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie par Bertrand Auerbach, Professeur à la Faculté des lettres de l'Université de Nancy. Avec 1. carte hors et 10 cartes dans le texte. Paris, Félix Alcan, éditeur 108 Boulevard saint Germain. 1898. Prix 5 francs.

je rok udaljeniji ali jednako koban. — Država centralistička i jedinstvena i da se u rasklimanom okviru toga carstva pojavljuju nove države, koje će za osnovu imati — — — narodnost. Sama ta novost zaslužila bi pažuju. — — — Pitanje nema interesa samo lokalnoga: ono se tiče cijele Evrope. — — — Da Francuz (o tom problemu) sudi objektivno, iskreno valja da se otrese svoga poimanja narodnosti: primjenjujući na Austriju ili Ugarsku svoju državnu formulu dovedli bismo sebe do toga da pristanemo uz centraliste i unitarce na život i smrt, uz Nijemce i Mađare protiv potlačenih narodnosti. Ako mi priznajemo, da je civilizacija njemačka u austrijskim zemljama davala poticala i za dugo bila blagotvorna, mi scijenimo, da je isključiva i gospodjuća uloga te civilizacije za vazda odigrala. Ako se mi i klanjamo Mađarima dotle, dok bijahu pregaoci za neodvisnost narodnosti i za liberalne ideje u habsburškom carstvu, mi odsudjujemo njihovu politiku prema drugim pucima krune sv. Stjepana, jer tom politikom odsudjuju svoju prošlost, i jer mi ne držimo, da je potrebno za red u Evropi, da se osnuje ugarska država prema uzoru, o kom snivaju Mađari.

Da pisac ovako odlučno odsudjuje i njemačku težnju za kulturnim gospodstvom i mađarski politički ideal, razlogom je njegovo duboko poimanje narodnosti i njegovo mišljenje o velikoj opreci medju formulom državnim i idejom narodnosnom. To poimanje i mišljenje pisac prekrasno izrazuje u uvodu (introduction str. 7—30), koji bi zaslužio, da se u cijelosti prevede, jer predsude o rasi i prirodnim granicama državnim prikazuje u takoj goltinji i u takvu svjetlu, da se i najzasukaniji šovinista mora ozbiljno zamisliti pred tako temeljitim razlozima. Da se razumije što prije spomenusmo evo glavnih misli o narodnosti i o državi. Na pitanje: »Ako se narodnost apsolutno ne temelji u okviru teritorijalnom, da li je njezin osnov u okviru političkom i administrativnom«, pisac odgovara: „narodnost tvori državu a ne tvori država narodnosti. — — Narodnost nije savršena dok nije sebi stvorila države prema svome idealu i prema svojoj potrebi. — — — Ona nema svoga korijena i svoga razloga opstanku u kombinaciji političkih faktora, nego u svijesti i u volji ljudi, koji se kupe pod njezinim okriljem, ako ti ljudi bez obzira na svoje porijetlo, svoj jezik, svoju vjeru, žive jednim te istim životom, stvaraju jedne te iste uredbe, poštuju iste tradicije, teže za istim idealom.

Narodnost je, rekoše s pravom, čuvstvo slično vjeri, koje ovisi takodjer o slobodnom izboru — — — ona se pojavljuje kod puka kao i kod pojedinca istodobno s razvojem ljudske kulture, koja posvećuje ličnost moralu. Narodnost je dakle tvorba laganoga razvoja, nije to tvorevina stroge naredbe, što je izdadu onako od komada. Nju možemo prisposodobiti onim katedralama, kojima se plan mijenjao tekom doba, kojima dijelove posagradiše različnim slogovima, ali kojima je vrijeme utislo jedinstven pečat i u kojima je toliko pokoljenja općilo, da se nepravilne crte gube pred očima vjernika i stapaju u veličanstvenu harmoniju samu dušu spomenika.

Narodnost kad je tako svatimo nije nipošto, na sreću, himerički ideal u kom uživaju privilegovani narodi — medju kojima i naš (Francuski. Ured.) — nego ka kojemu se nastoje primaći i više drugih (naroda) za cijenu smionih bojeva i usprkos svakovrsnim zaprijetkama. Da se jedna narodnost uredi treba za to jednoga čitovoga rada, da se narod preporodi, da se nazadni elementi pretvore ili izenu, treba izgraditi političku vladavinu, što više socijalni ugovor: to je prelom sa starim prilikama, koji se ne zgadja bez kriza i bez razdora. U drugu ruku pojava narodnosti prijeti apsolutnoj vlasti: posvema je lako svatiti, što se Metternich i njegovi nasljednici opirahu pokretu, koji sa svih stajališta vrstahu u revoluciju. — — —

Država je za narodnosti i inače strašan protivnik. Pojavom novih individualnosti državni se kalup lomi, a jedinstvo, — više ili manje umjetno, što ga centralizacija osigurala — rastvara. — — — Svi to osjećamo: pitanje sadržaje u sebi preobražaj Evrope, kad pogledano samo na pozornicu, gdje se događaji odigravaju pred našim očima, i u našem okviru.«

Da vidimo sada kako pisac karakterizuje južne Slavene u monarkiji.

O Slovencima se govori najprije u poglavlju »Alpinska Austrija (Gornja i Dolnja Austrija Salzburg, Koruška, Štajerska, Kranjska) str. 65—70; od strane 76 do 80 pod naslovom »Slovenska narodnost« pregled je svega slovenskoga rada, koji počinje ovom značajnom izrekom: »Slovenska narodnost imala je porod i težak i lagan« i komu se sav smisao skuplja u ovim rečenicama: »U cislajtanskoj monarkiji Slovenci su predstavnicima svijeta jugoslavenskoga i njegovi vojnici. Uza svu tu uzajamnost oni maštaju o idealu, koji se ne gubi u idealu ni Srba ni Hrvata. Njih se primila — barem ih tako optužuju — slika neodvisne Slovenije (tu pisac citira Kluna i pozivlje se na djelo Oesterreichs Gegenwart und nächste Zukunft von einem Reichsrathsmitgliede. Leipzig 1888) oni bi već htjeli osnovati kao intelektualno središte te domovine slovensko sveučilište ne u Ljubljani, malom gradu odviše zabitne pokrajine, nego u Trstu, u gradu koji se otvara prema vani. Plemenita težnja ali daleke budućnosti.«

To poglavlje o Slovencima završuje se ovako: »Slovenski kongres, što se obdržavao u Ljubljani u septembru 1897. formulovao je program i donekle uređenje samostalne i ujedinjene Slovenije, u kojoj bi se sjedinili svi članovi obitelji, ne isključujući ni Slovenaca Ugarske, ni 50.000 braće što žive na zemljištu talijanskom.«

»Nove promjene prijete, da provale svaki čas i ne možemo predvidjeti raspleta.«

Na drugom mjestu govori se o Slovencima u poglavlju VIII. Primorje (Littoral) pod naslovom »Les Slaves et les Slavo-Roumains« (str. 207—215).

Tu pisac konstatuje napredak Slovenaca u Gorici na štetu njemštini, ali istodobno ističe njihov nazadak u Istri i u području Trsta. Pisac drži, da »ih (Slovence) vlada podupire protiv tiranije Talijanske i vraća im njihovu svijest narodnu, koja se sporo budi.«

Na trećem mjestu govori se o Slovencima u XIII. poglavlju, pod naslovom »Južni Slaveni« gdje se analizuje značaj i važnost južnih Slavena u samoj Ugarskoj (str. 298—312) »ima ih — veli — 70.000 a nazivlje ih »Le Prekmurci«. Pisac ističe da zapustiše svoj narodni pravopis ali spominje, da se »svijest slovenske narodnosti budi na poziv brojnije i jače braće, koja rade, da podignu ime slovensko«. Mi k tomu dodajemo — a to vrijedi za cijelo područje naše politike, da će takov rad ostati gotovo bezuspješan dotle, dok se u maticama svih četiriju južnoslavenskih plemena ne počne voditi zdrava narodna politika.

O Hrvatima govori se ponajviše u dva posebna poglavlja u IX. pod naslovom »Dalmacija« str. 216—226 i u XVI. pod naslovom »Hrvatska« gdje je i posebni naslov »Rijeka« od str. 313—325 osim toga podaje se slika Hrvata u Ugarskoj i u Istri.

Cijelo poglavlje »La Croatie« zaslužuje da se prevedede, ali mi, za sada, možemo da istaknemo samo najznačajnija mjesta.

»Što se tiče gradjanske Hrvatske ona ostade svezana uz državu Ugarsku: ona šiljaše na ugarski sabor zastupnike sa svoga sabora, da tamo riješavaju zajedničke poslove; ali odluke ugarskoga sabora nijesu imale zakonske valjanosti u Hrvatskoj, nego poslije glasovanja sabora hrvatskoga. (Gosp. Dr. Tomašić

mogao bi uzeti satove u svoga francuskoga kolege o hrv. državnom pravu (Op. ur.) Nikakve podložnosti: to je tako istinito, da je sabor Hrvatske primio pragmatičku sankciju Karla IV. prije sabora Ugarske. Ipak Madžari nastojahu, da si prisvoje suverenu prevlast i da Hrvatsku ponize na jednostavnu pokrajinu: 1790.—1791. oni si prisudiše pravo, da dižu novake i pobiru poreze u trojednoj kraljevini.

Ali kod južnih Slavena, kao i kod drugih potlačenih naroda bile su u zametku ideje o neodvisnosti narodnoj i o javnim slobodinama. Težnje svijeta južnoslavenskoga, hvala osvojenju francuskomu i ostvarenju Ilirije, zajedničke i idealne domovine, počеше se barem razvijati, kad se već ne mogahu oživotvoriti. Novo se čuvstvo probudi, čuvstvo narodne uzajamnosti. — — —

I narod hrvatski, prem brojno slab, jer je dobar dio njegove žive snage bio prikvačen u Krajini, preuzme čast, da pokuša obnoviti zajednicu slavensku; iz njega izadjoše pokretači i preporoditelji za plemenitiju cijelj, za više svaćanje napoleonskoga ilirizma.« Sed se govori dosto potanko i vjerno o ilirizmu i o tom, kako je »riječ (ilirizam) isčezla, ali ideja nije propala«.

Tad se govori o pogadjanju Hrvata s Madžarima i o tom, da se oni osjetiše »ali prekasmo izručeni na milost i nemilost svojim tlačiteljima«. Pisac nastavlja: »Ali njihov (hrvatski) narodni ponos nije ustupio. Zagrebački sabor uskrati poslati predstavnike na krumidbu kralja u Peštu, ističući, da ga se ta ceremonija ni u čem ne tiče. Sabor raspustiše: Barun Rauch vodja madžaronima i zakleti neprijatelj ilirskim težnjama preuze zadaću, da kao ban sjeti otpornu Hrvatsku viših prava Ugarske: iz izbora vješto pripremljenih izidje pokoran, pročišćen sabor, kojega izaslanstvo ugovori savezni ugovor s izaslanstvom ugarskim.« Kako se vidi francuski profesor literature ne pozna loše hrvatske političke povjesti, ali što je daleko važnije, to je njegov pronicavi sud o nagodbi, o hrvatskoj opoziciji, o hrvatskom pitanju uopće i o riječkom napose. Čujmo ga samo: »Taj ugovor ili 'nagoda' je nepotpuni dualizam. — — Ako ekonomske interese Hrvata vrijedjaju i ako pod naslovom zajedničkih posala Ugarska sebi prisvajaju njihove financije i njihovo bogatstvo, narodnost barem bijaše poštivana po imenu: Madžari pristaše, da službeno i zakonito postoji hrvatski narod.

U realnosti ne smeta njihovoj savjesti što s njima ne postupaju bolje nego s ostalima podanicima: ban je samo agentom madžarizacije — većina tih dostojanstvenika svatila je barem tako svoju misiju —. I tako sav politički život Hrvatske troši se u borbi protiv Ugarske. Toj borbi ako i ne manjka otpornosti, manjka joj jedinstva; dvije su je stranke vodile. Prvoj je vodjom slavni djakovački biskup Mgr. Strossmayer, ličnost europejska. Mgr. Strossmayer na temelju ustavnom, kojim ne će da drma, nastoji podići Hrvatsku, koja bi bila domovinom miljenicom i idealnim ognjišten svih južnih Slavena; on nastoji da pripravi svoju zemlju za taj historijski poziv preporadjajući je intelektualno i moralno. Ali to je posao dugoga naprezanja, neprestanih napora i kompromisa sa utvrđenim faktima; to je rad crkvojnjaka, koji ne računa s vremenom. Ta umjerena osnova razdražuje nestrpljivce, nepomirljivce i doktrinarce. Ti sastavljaju »stranku prava«, koja hoće da se odijeli od Ugarske i koja mašta o veličini, jedinstvu i koncentraciji jedino hrvatskih zemalja a da ne dira ostalih Jugoslavena. Ta frakcija, koju zovu i radikalnom, imadjaše na čelu A. Starčevića mislioca i čovjeka rada, a za svoj središnji odbor intelektualnu falangu narodnu, koja bez sumnje potamuje posvećenu aureolu biskupa djakovačkoga.« Mi tih redaka ne bismo naveli, jer je u njima mnogo neispravnosti, ali se bez njih ne bi razumjelo, što slijedi i do čega mnogo držimo. Prije toga ćemo da

istaknemo neke neispravnosti, da se ne bi mislilo, e dijelimo mnijenje poštovanog pisca.

Biskup Strossmayer nije vodjom političkoj stranci, dapače nije aktivnim političarom a što je još gore on drži ozbiljnu pripravu za politiku suvišnim i fantastičkim radom. Ali najgore je, da on kao europska ličnost, svoje političke nazore izlaže, kad ih u opće izlaže, samo za svojim stolom. I dok hrvatski puk krvvari na izbornim poljanama, da na krvavim grudima i na golim ramenima iznese kakvu takvu opoziciju u hrvatski sabor, prvi sin domovine a za njim i ostali drugi i treći sinovi, sve sami biskupi ostaju daleko i od te očajne borbe na život i smrt, premda im njihovo časno i visoko zvanje i njihov djelomice zasluženi ugled daju prilike više nego ikomu, da prema kršćanskoj i narodnoj dužnosti svojoj budu »svijetlo svijetu i sol zemlji svojoj.«

Već prema tomu je jasno, da ne ističemo ostalog, da biskup Strossmayer ne radi i o moralnom preporodu narodnom, kako je to na korist narodnu, a na svoju slavu radio i radi na polju intelektualnom.

Ako spomenemo, da je stranka prava imala, a i danas ima, pod imenom hrvatskim u svom programu i veliki dio Srba, dotično »srpskih zemalja«¹⁾ i da Ante Starčević nije bio čovjek od rada (l'home d' action) u smislu političkom, ako i je bio dubok mislilac — ispravili smo dovoljno mnijenje pisca, koji u izvorima, nije mogao naći ovih misli a živeći daleko nije sam mogao, da dodje do njih.

Značajna je i duboha ova opaska piščeva: »Ali čudno! Dok prelat u slavenskoj zajednici grli sve one, koji po svojoj krvi i jeziku u nju spadaju, bez razlike vjere, radikalcu slobodoumnjaci isključuju iz te zajednice Srbe — ras-kolnike.« Danas srećom medju takve »radikalce« spada samo neznatan dio stranke prava.

Združena opozicija sve dublje svaća narodnu politiku, to je naš Francuz dobro slutio, kad je ovako završio: »Ako je istina da medja članovima te obitelji počinje govoriti glas krvi, još preostaje da se nadje formula, koja će izmiriti svjetovne i duhovne interese tako udaljene a kadikad tako neprijateljske. Svakako dosta je, da se hrvatsko pitanje stavilo na dnevni red: sudbonosno je, a možda i pravedno, da se ono riješi na korist balkanskoga svijeta protiv mađarske države.«

Rijeku zove pisac (spominje i njezino pravo ime: Rijeka) jednom jabukom razdora medju Hrvatima i Mađarima Veli, da to laska mađarskoj taštini a ujedno služi interesu Ugarske, do Mađari budu pomorska vlast. Pisac ističe, da Orts leksikon od 1890. nabraja samo 3766 Hrvata i 2780 Venda ili Slovenaca uz 1000 Mađara i 1500 Nijemaca (ostalo Talijani), dok posljednji popis pokazuje na 10.777 Hrvata« a mi ističemo, da po prilikama na Rjeci sudeći tamo nema ni jednoga Hrvata, pa ni samoga »primorskoga lava«.

Za sada ne možemo, da iscrpemo sve što pisac piše o Hrvatima u Ugarskoj i u Istri, ali željeli bismo, da o tim Hrvatima prvi hrvatski političari znadu toliko, koliko znade jedan francuski profesor.

Prije nego predjemo na Srbe citujmo još početak i karakteristiku Khuenove vladavine: »Godine 1883. zagrebačkomu financijskomu ravnateljstvu pade na um, da grbove na svojim zgradama izvjesi s mađarskim napisom, gdje do tada bijahu samo napisi hrvatski. Jedne jedine noći skinuše grbove, pogrdiše te nastase taki neredi, da je trebalo odrediti neku vrst opsadnoga stanja. Ali na koncu konca vlasti uzmaoše i grbove, koji bijahu povrijedili patriotski

¹⁾ Mećemo pod navodnik, jer mi za zemlju ne držimo ni da je srpska ni hrvatska, nego zemaljska, a mi postigosmo, da nam je narod zemaljski.

ponos Hrvata isčeznuše. Svi Slaveni monarkije zapljeskaše junačkoj braći Hrvatima.

Usprkos tomu nemilom dogđaju, madžarizam ne opada: sadašnji ban grof Khuen-Hederváry stegnuo je lanac koji veže Hrvatsku uz kraljevstvo sv. Stjepana; sabor je pokoran (izbori 1897. poslaše u sabor 61 madžorona, i 27 članova opozicije; smrću Starčevićevom ispraznilo se vodstvo opozicije), opozicija ili bolje opozicije pucaju raspršeno; razdraženost prevršuje među pristašama Veliki Hrvatske i pristašama Jugoslavenstva (1895. za puta cara-kralja u Zagreb dvije se frakcije sukobiše vičući: »Živio hrvatski kralj« i »Živio srpski car«). Pisac kako se vidi uzimlje Dušanovce za predstavnika Jugoslavenstva. To je tako kao da je zamijenio Starčevića sa Strossmayerom. Dokazuje to, da ni najsvajesniji rad po mrtvim knjigama ne podaje jasne slike o živim narodima.

O Srbima ne govori pisac pod naslovom »Hrvatska«, te ih naprosto računa medju Hrvate, veleći, da od 2,168.000 stanovnika u kraljestvu (hrvatskom) ima 1,921.000 Hrvata i da tomu broju treba dodati slavenske kolonije naime 21.000 Slovenaca, 13.000 Slovaka i 3600 Rusina. U svem dakle, da ima oko 1,960.000 Slavena protiv 68,700 Madžara i 117,000 Nijemaca. Zato pisac veli: »ponajprije Hrvati imadu protiv sebe broj«. Mi to ispravljamo: ponajprije Hrvati imadu protiv sebe — Srbe a to je jedini rezultat na našu sramotu, negativne »velike« hrvatske politike.

O Srbima u Ugarskoj govori pisac pod posebnim naslovom u XIII. poglavlju (str. 303—312). Žalimo, da ne možemo donijeti u cjelosti lijepoga toga prijegleda, ali ne možemo a da ne citujemo bar nekih mjesta. »Poslije tragičkoga svršetka velike Srbije na Kosovskom polju 1379., koju je slijedila druga katastrofa za kršćanstvo kod Nikopolja 1796., Srbi se utekoše na sjever Dunavu: tu susretoše cvatuće već kolonije svojih suplemenika; raširiše se na sjever; 1404. bilježe ih na otoku Čepelu na korak od Pešte. — — Na koncu XVII. stoljeća 1690., pojača se srpski elemenat novim i jačim brojem. — — Primajući sav taj narod, bečki dvor ili kamarila nadahnuta Isusovcima, laskaše sebi, da će steći ovčica za crkvu; računaaše, da će u crkvu (katoličku) ući kroz malešna vrata unije sva ta raskolnička masa, koju njezino krivovjerje okužavaše svim manama. »Populus rudis in rebus fidei — — perfidus, periurus, crudelis, furtis, latrociniiis, rapinis, comiciidiis, omnibusque flagitiis et facinoribus iam ab antiquo deditus. (Narod surov u vjeri — — — nevjeran, krivorotnik, okrutan, i već od davnine odan kradji, razbojstvu, otimačini, ubojstvu i svim opačinama i zločinima. Izvestaji istražne komisije 1699.; Picot str. 87).« Oštroumni Francuz iza toga opisa njemačkih birokrata vrlo zgodno pita: »zašto dakle pozvaše tako neugodne goste?« Pak lijepo odgovara: »Zapravo ti su »Râci« bili stražom kršćanstvu na krajnjim stražama njegovim; jer Turci držahu u vlasti Temišvar, Petrovaradin i Biograd a Karlovački mir (1699.) ostavi im svu zemlju na jugu Dunavu i Savi. Taj mir oduze Srbima svaku nadu, da će se vratiti na svoje ognjište. Ali im ne oduze ništa od njihovih zahtjeva, da žive kao slobodan narod, ravnopravni Madžarima i Nijemcima.« Sad se opisuje borbe i s bečkom kancelarijom (do 1830.) i borba s Madžarima (od 1830.). Ističe se Dositije Obradović (1739.—1811.) rođen u Banatu Temešvarskom, pak Vuk Karadžić, Matica Srpska, kongres karlovački 13. svibnja 1848., izbor Rajačićev, Šupljikčev (»bivši časnik pod Marmontom«) vodstvo Stratimirovićevo, priznanje velike Vojvodine 1849. Tad nastavlja doslovce: »Bijaše li to napokon oživotvorenje onoga ideala, tako dugo željkovanoga i tako skupo plaćenoga? Austrija se preplaši svoga djela, jer ona podiže slavenski svijet a istodobno istočnu crkvu, i izvrše se tako opasnosti, da svrati odviše blago-

hotnu i interesovanu pozornost Rusije, sveopće zaštitnice Slavenstva i pravoslavlja. I tako Vojvodina bijaše kratka života: 1861. godine pripojiše je Ugarskoj. Srbi od tada osjetiše, da ih je car ostavio. Oni se sami ne ostaviše; u oči nagodbe kobnoga dana, koji ih imadjaše bez obrane izručiti njihovim gospodarima, oni poslaše poput ostalih Slavena monarhije poslanstvo na etnografsku izložbu u Moskvu.« Piscu ne izmače ni pokret omladine, ni borba s hijerarhijom, ni strančarske razmirice, ni zlokobni upliv politike Andrassyeve i Kalnokyeve, »koji su vješto znali nametnuti svoju zaštitu i svoje ljubomorno prijateljstvo mladoj srpskoj državi«, koja je prirodnim oslonom Srbima u Ugarskoj.

Pisac ističe nesuvislost srpskoga elementa, njegovo opadanje i pronicanje rumunjskoga življa. Pa ipak ovako krasno završuje: »Ali narodnost srpska nipošto nije odsudjena, dok se sama ne odreče svojih prava. Njezino poslanstvo na slavenskom istoku nipošto nije zastarjelo — — — Taj narod mora oživjeti jer njegova prošlost nije umrla u njegovoj pameti: slika velike Srbije ovjekovječila se u epskim pjesmama guslara ili trubadura i ostavila je u srpskoj duši kao sjajnu brazdu, koja nije utonula i koja se opet može zažariti.«

I Bugare spominje pisac govoreći o Ugarskoj (str. 301—303), koje bilježe sad kao Rumunje, sad kao Hrvate i koje ovako zgodno karakterizuje: »Bugarin se razlikuje fizički od svojih susjeda: koštunjav je, zdepnast, lubanja mu je šiljata, nos se ističe, jabučice su izbočena, oči male i upale, lice široko — — — melankoličan je; bez sumnje još osjeća dugo poniženje u kom življahu njegovi predjedovi. Ali je sve do sada sačuvao dosta dobro svoje običaje; a to nije malena zasluga uz njihov neznatan broj (5000)«

O tim Bugarima, mi dakako nemamo ni pojma. Ali kako da znamo za njih, kad mi iz Varaždina ne vidimo Medjumurja a ni sa Trsata Rijeke? —

Balkanski Slaveni i austrijska kriza. Napisao Charles Loiseau. (Le Balkan Slave et la Crise autrichienne. Paris 1898. Librairie académique Perrin et Cie. Quai des Grands Augustins, 35. Prix 3.50 francs.)

O toj knjizi doniješe obznane i ocjene neki naši listovi, ali tako, da nam se čini e su u našim uredništvima, to djelo samo prolistali, čitajući tek ono, što im se činilo zanimivim po naslovu i prema jednostranom njihovom odgoju.

Velimo djelo, a ne samo knjiga, jer je tu na 372 stranice pisac prikazao sve južne Slavene tako jasno, vjerno i potpuno, kako to dosele ne učini sva naša rastrgana i rastepena književnost.

Na prvi se mah vidi, da djela ne piše plaćeni, ili čak kupljeni novinar, nego neodvisni i svijesni francuski rodoljub, koji se plaši za svoj narod u jednu ruku radi izvanrednoga prodiraje Germanizma u središnjoj i istočnoj Evropi a u drugu ruku pred sve to većom, kako se njemu čini, pogibli, da Rusija postavši previše jakom ne ostavi Francuske.

S tom brigom i s tom ljubavlju za svoj narod pisac je umio prekrasno spojiti ganutljivu upravo zabrinutost i baš nježnu ljubav za južne Slavene, koje isto tako ljubi, kao što ih pozna. Obilježjem je cijelome djelu velika duša, siguran i širok pogled i čvrsta vjera u jedinstvo svih naših četiriju plemena.

Dok se u nas patuljci prepiru čije su gusle a čija tambura, dakle čije je glazbalo, tudjemu piscu glavno je, da je glazbe naša narodna jedinstvena na cijelom Jugu i po sadržaju i po napjevima.

Mi nošnju pojedinih krajeva često istovjetujemo s kakim pokrajinskim imenom, on u opancima i platnenoj košulji, pak u surki i u kapi gleda i izvanjsko obilježje jedinstva na cijelom poluotoku. »U općenitim potezima svojim duhom, da tako kažemo, slavenski kostim od jednoga kraja Balkana do drugoga nosi na sebi nešto vjersko i vojničko, nešto istodobno i seljačko i gospodsko, nešto što se ističe uz svu razlikost od pojedinosti i odaje osebnost rase.«

Po duši narodnoj, po vrlinama i manama ta su četiri plemena po gotovo jedan narod. Te duše narodne ništa nije ni slomilo ni promijenilo. Nijedan tudjinski susjed nije ostavio dubokoga traga u ijednom od četiri plemena. »Nit je to Turčin, koji bi bio uspio — izuzevši Bosnu i Mačedoniju, gdje se nekoliko stotina tisuća Slavena poislamilo — koji bi bio uspio, da u pet vijekova priveže raju za svoju vjeru, za svoj jezik, za svoje običaje ili samo za svoj imetak. Nije to ni Grk; usprkos zajednici vjerskoj i prvenstvu kulturnom, kojega mu ne poriču, — on se pokaza nemoćnim, da helenizuje te Slavene i da od njih učini niži sloj društva, o kom i on snivaše na Balkanu. Nije to dapače ni Rus, kojega pokušaji u Bugarskoj netom iza rata za oslobodjenje, izazvaše reakciju zaista pretjeranu u ime politike, ali osnovanu na instinktu za pravom samostalnošću.

Promatrajte s visoka historijsku karijeru Srba i Bugara, plemena, što se razviše na istoku poluotoka; ta karijera pokazuje se u tom, da ništa ne ustupiše od svoje narodne osebnosti usprkos svim nasiljima i svakom pritisku, ne popuštahu ni svojim tlačiteljima, ni svojim drugovima u nesreći a dapače ni svojim osloboditeljima.

Ista je pojava u krilu plemena hrvatskoga i slovenskoga to značajnija što ovdje tlačenje i pritisak imadjahu drugi smisao i što se javljahu u drugoj formi — te prema tomu rasa ta u svojoj cjelini može sebi da laska, da je istrošila ili prevladala sva sredstva neke vrsti urote naperene protiv njezinoga ja'.

U tom smjeru pisac nastavlja svoje djelo, i to je djelo takovo, da u jedinim izvacima može samo da gubi. Ističemo da pisca nije ništa smelo u njegovom radu i uvjerenju, da su južni Slaveni jedna cjelina. Nema područja narodnoga našega života, iz koga pisac nije izvadio činjenica, da njima potvrdi to svoje uvjerenje. Primence govoreći o Hrvatima krasno podaje sliku, da tako kažemo, triumvirata hrvatskoga, u radu za to narodno jedinstvo: katolički biskup, austrijski general, i po Mađarima priznati ban, Strossmayer, Preradović i Mažuranić nijesu piscu samo puka imena.

Njemu ne smeta srpska megalomanija, u kojoj on vidi jakost narodnoga otpora spočitavajući joj jedino, da je svoje velike težnje okrstila jednim plemenskim imenom. Ne zabunjuje ga ni prividna nehajnost Bugarske, ni tobožnja austrijanština hrvatska ni klerikalizam slovenski.

Srijemskim socijalističkim parnicama pogledao je na dno a uplivu mađarsko-njemačkome svatio je i svu zamašnost i svu razgranjenost. Ništa mu ne osta sakrito, osim pravoga razloga listopadskim događajima, za koje drži, da su bili osvetom za napadaj na sinove Dra. Franka.

Ali toj velikoj duši francuskoj odajemo poštu poglavito za to, što on svojim zemljacima svjetujeje dotično traži, da ne bude diletantski pišući o našim stvarima.

A mi sebi i svojim drugovima velimo: ne budimo diletanti u stvarima svojim narodnim. I ako znamo francuski, pročitajmo savijesno cijelu knjigu i zaslužiti ćemo tu veliku ljubav, koja se sva izražava u ovom divnom završetku. »Mi se zanimamo za ove, koje najmanje poznaju; mi smo procijenili jer življasko dugo medj njima, da zaslužuju nešto drugo nego milostinju diletantizma; mi vjerujemo u njihovu političku budućnost i u izvjesne odmazde nestrpljivo očekivane. Bilo je posvema suvišno, da im ove stranice posvetimo; duh koji će se u njima naći najbolja je posveta.« Tako piše Francuz, koji je i čovjek.

Panslavizam i istočno pitanje. (I. de Malkhazouny. Panslavisme et la Question d'Orient. Paris, Librairie Féchoz et Cie, 4, Rue de Lille 1898.

Prix 6 francs.) Pod tim je naslovom izašla brošura u velikom formatu na 103 stranice, pod imenom, koje po svoj prilici krije vrsna poznavaoica južnoslavenskih pitanja. Obilježje je djelu toliko zanos, i takvo oduševljenje, i takva vjera u nerazdjeljivo i nerazrušivo jedinstvo slavenske rase, da bi nam se sve to činilo fantazijom, kad iz cijele brošure ne bismo razabirali, da je u pisca veliko potitičko i diplomatsko iskustvo. Isti autor sprema još četiri djela sve o našim prilikama: 1. Na poslanstvima otomanskim. Sultan i njegovi diplomatski odnošaji sa vlastima. 2. Savremena Srbija. 3. Savremena Bugarska. 4. Crna Gora.

Brošuru, kojom se bavimo možemo razdijeliti u tri dijela. Na prvih 30 stranica sve su same refleksije često duboka smisla i duboke pronicavosti. Tu je i definicija panslavizma (str. 11.) »Panslavizam to je emancipacija idejom jedinstva slavenskih naroda, to je pomirba, bratsko zbliženje, to je napokon ujedinjenje svih Slavena, u jedno jedino moralno tijelo.«

Drugi dio (str. 31-69) sadržaje u petnaest naslova obilježje petnaest djela o južnim Slavenima u latinskom, francuskom, talijanskom i hrvatskom ili srpskom jeziku. Od južno slavenskih pisaca tu sa spominju: Balenović (Povjesnica hrvatskoga naroda, Zagreb 1870.), Katančić (De Istro ejusque acolis Bude, 1798.), Švear (Ogledalo Illyriza, Zagreb, 1839.), Jukić (Zemljopis i poviesnica Bosne, Zagreb, 1851.), Medaković (Pov. srbskoga naroda, Novi Sad 1851), Davidović (Histoire de la Serbie, Belgrade, 1848.), Š. Ljubić (Ogledalo književne poviesti jugoslavianske, Rieka, 1864.), Rački (Nacr jugoslavienske poviesti, Zagreb).

Na koncu toga dijela nabraja pisac države, koje osnovaše južni Slaveni ovako (str. 65.): 1. La Croatie. 2. La Serbie. 3. L'Etat des Slaves-Serbes. 4. Le Monténégro. 5. La Rascie. 6. L'Herzégovine. 7. La Bosnie. 8. La Bulgarie.

U trećem dijelu (69—103) pisac opet nastavlja, što bijaše u prvom dijelu započeo. Obilježje je tomu dijelu, što pisac pozivlje sve južne Slavene protiv Turske držeći najvećim poniženjem za njih, da poslije petsto godišnjega mučeništva vode tursku politiku.

Eto i u tome nam Francuz mora dovat i lekcije. U pravednom svom gnjevu na tursko gospodstvo, koje danas nalazi čvrsta oslonu u pruskim bajunetima, pisac završuje: »Na posao dakle u sveti rat, u rat za slobodu, da podignete slavensku braću, vi slavenski puci, koji se dičite svojom slobodom. — — — Bugari, Srbi, Crnogorci neznate li, da je u svako doba istočno carstvo pripadalo gospodarima (gore) Balkana; i vi, koji lebdite na nebatičnim visinama, tih veličanstvenih planina, kao orlovi što plijene svoj plijen, — zašto ne sadjete sa svojih brdina, da zaštitite nevine žrtve protiv bijesa njihovih progonitelja? — — — Nečekajte, da se Evropa digne, i da osvetnicom rukom smrvi slomljena diva u korist slavenske djece. Današnja Evropa prepušta vas vašoj sudbini, pripravna da plješće vašim uspjesima i da potvrdi gotove čine.« Da se dobro razumijemo mi dodajemo: Gotovi čini u Turskoj redovno se stvaraju željezom a budu li i drugdje htjeli turski pašovati, morat ćemo im se od nevolje i turski oprijeti.

Od nevolje i iz ljubavi za slobodu i pravicu.

Stjepan Radić.

Hlas. Mesečnik pre literaturu, politiku a otázku sociálnu. Urednik Dr. Pavel Blaho u Ugarskoj Skalici (Szalkocza, Nyitra m.). Izlazi jedan put mjesečno na dva tabaka.

Kao neophodna domaća potreba a pod svjetlošću Masarykove nauke i češkoga realizma ponikao je Hlas, list mladjeg slovačkog koljena, sa smjerom koji pristaje naporedo uz naše Novo Doba. Ponicaž istog smjera i na slovačkom zemljištu osobito nas raduje ne samo s toga, što nam daje jedan više dokaz o potrebnosti i valjanosti rada u tom pravcu, već i zato, što od srca želimo, da bratski Slovački Narod, koji je sada u najvećoj moralnoj i materijalnoj bijedi pod jarmon madjarskim, ugleda nove i bolje puteve, po kojima će rame uz rame s preporodjenom, istinski narodnom inteligencijom koračati k boljoj i svjetlijoj budućnosti. Na te puteve lijepo upućuje »Hlas«, kao što vidimo iz jezgrovitog uvodnog članka »Naše težnje«, gdje g. V. Šrobár u glavnom obilježava svrhu i pravac lista. Ma da je u ovakim prilikama bilo nemogućno odmah početkom iznijeti potpun i podroban program rada, »Hlas« ipak dovoljno jasno kazuje u nekoliko tačaka oko čega treba usrediti i kojim putem uputiti svekoliki prosvjetni, politički i uopće kulturni rad Slovačkoga Naroda. I to:

I. Najvažnije i najpreče je od svega ostaloga, da se slovački čovjek preporodi moralno. Izmedju inteligencije slovačke i puka danas je ogromna provala. Inteligencija slovačka se u istini danas ničim ne razlikuje od madjarske. Sve one mnogobrojne mane, koje se pripisuju samo madjarskom društvu, ujedno su obilježje i slovačke inteligencije: porodični život slovački otrovan je kao i madjarski; i tamo i amo podjednaka raskošnost; inteligent slovački isto je tako surov prema pučaninu kao i madjarski; svadje, klevete, intrige, u koje je ogrezlo madjarsko društvo, zarile su se u istoj mjeri i u slovačku inteligenciju; i tamo i amo potpuno nepoznavanje narodne kniževnosti i nemar prema narodnoj knjizi, koja se »zabacuje i ostavlja nerazrezana« . . . Narod se danas boji i »prezire gospodu u crnom kaputu« ! Kad je taka inteligencija, nije nikako čudo, što taj puk nema osjećaja prema narodnim idealima niti ih može pojmiti. Niko nema prava da osudi puk za njegovu tupost, nezahvalnost, nepovjerenje i sve ostale nevrline, koje mu pripisuje duševno i tjelesno lijena inteligencija . . . Gledište slovačke inteligencije na puk posve je nemoralno. »Na mjesto dosadašnjeg liberalističkog i egoističkog nazora stavljamo hrišćanska načela čovječnosti, načela socijalne ljubavi . . . Zasnov života slovačkog inteligenta na tim načelima, nazivamo njegovim preporodjajem. A preporučiti se u tom smislu smatramo za jedini mogućni spas, kako pojedinca, tako i svih, celoga naroda. Prirodno je, da svak počne najprije od sebe samoga, da dobro razmisli u kakom je stanju njegova svijest, kaka su mu djela, kakav mu je privatni i javni život, pa da onda pregne svom moralnom silom, da svoj spoljašnji i unutrašnji duševni život dovede u sklad sa hrišćanskim načelima istine, dobra i ljubavi . . . Priznajemo svoje grijehe i nedostatke i u isto vrijeme molimo svakoga, ko takodje osjeća krivicu, neka nam se priglasí i neka nam pomogne poštenim radom da odstranimo svekoliko zlo, koje guši sav naš život slovački.«

II. Poslije preporoda moralnog dolazi odmah težnja, da se učvrsti i raširi prosvjetni rad. Učvrstiti prosvjetni rad, to znači: truditi se i težiti za što savršenijom stručnom spremom. »Diletantskoga rada bilo je u nas dosta; potrebno je da podjemo korak dalje.« »Raširiti prosvjetni rad, znači: organizovati se na tom polju i zajednički raditi, da se uzdigne nivó naše narodne obrazovanosti.« Najglavnija briga tih stručnih organizacija biće oko

obrazovanja podmlatka. To je najzaslužniji rad narodni. Organizacija študentska treba da ima zadaću: kolportovanje knjiga, predavanje i putovanje po Slovačkoj za vrijeme školskoga odmora. Školskom pitanju „Hlas“ će pokloniti osobitu pažnju. „Sudeći ukupno o našem radu na prosvjetnom polju, znamo dobro, da u sadašnjim okolnostima mađjarska vlada neće nam ništa pomoći, i upravo zato sve moramo stvoriti sami. Ne zaboravimo takodje, da je kulturni rad jedino naše oružje protiv mađjarskog nasilja i neprijateljstva. Napregnimo sve moralne sile, da i to posljednje oružje ne izgubimo.“

III. Što se tiče **narodno-ekonomskog pitanja**, tu je na prvom mjestu potrebno stvoriti što tačniju i istinitiju sliku o produktivnosti zemlje slovačke i o finansijskoj sili Slovačke, iznoseći tačno razna statistička data, koja se tiču te stvari. Za tim je potrebno naglašavati značaj ekonomskih, industrijskih i trgovačkih organizacija, a u isto vrijeme podsticati ljude, da zasnivaju stručne časopise, ograničene makar na najužu oblast, gdje dobro uspijeva izvjesna vrsta rada.

IV. Poslije svega toga dolazi **djelatnost politička**. „Da bismo mogli djelovati i u istini politički, moramo najprije dovršiti mnogo drugih radova — „nepolitičkih“. A to je upravo onaj sitan, nevidan „neslavan“ rad na polju moralnom, prosvjetnom i narodno-ekonomskom. Zato, prema našem mnijenju politička djelatnost u Slovačka označava ma kakav rad, koji sami izvršimo za boljitak bližnjega, za njegov napredak moralni, prosvjetni i za obezbjeđenje njegovog materijalnog blagostanja. Iz toga izlazi, da mi nećemo očekivati nikaka spasenja od tako zvane „više politike“, od slučajnih prekograničkih zapleta, u kojima neki naši „političari“ vide oslobodioca od svekolikih bijeda i nezgoda društvenih...“ Iz svega toga ne treba izvesti, da „Hlas“ teži da stvori novu stranku u Slovačkoj; ne, on neće raskola, neće političke stranke sa tačnim i podrobnim programom, već hoće poštene radne i umne ljude, koji će poći tim u glavnom obilježenim putevima i energično raditi za zreću i boljitak narodni. Zato će „Hlas“ biti podjednako objektivna i pravedna prema svakoj stranci i odaće poštovanje svakoj, koja bude radila za moralni, prosvjetni i materijalni boljitak slovačkoga puka.“

V. Što se napokon tiče **pitanja češko-slovačkoga**, »Hlas« stoji na stanovištu onih preporoditelja, koji su u svakom ozbiljnom trenutku propovijedali i radili za kulturno jedinstvo naroda češko-slovačkoga. Posve je opravdana tvrdnja »Hlasa« da jedino u tom kulturnom jedinstvu s Narodom Češkim leži spas Slovačkom Narodu. To je bio ideal i besmrtnoga Havlička.

Tako je u glavnom obilježen smjer »Hlasa«, a u pohvalu toga ne treba da rečemo ništa više, jer se dovoljno vidi iz gornjega pregleda, da je to smjer posve srodan s našim.

Pored uvodnika u prvom broju ima još nekoliko dobrih članaka. Tako je odmah na prvom mjestu članak o modernom obrazovanju puka i o pučkim knjižnicama. Od toga je članka u I. broju tek početak, u kojem se naglašuje potreba popularizacije stručnih i općih znanja.

U drugom članku »Beseda literárna« iznose se stihovi najpopularnijeg slovačkog pjesnika Svetozára Hurbana-Vajanskoga, kao primjer poznatog pogibnog fatalizma slovačkog. Još odavna je rašireno vjerovanje u Slovačkom narodu, da će mu doći pomoć i spas neakom čudnom katastrofom evropskom, bez vlastitih napora i rada. Stariji pjesnici mišljahu, da će Slovak samo trpeći dočekati slobodu — fatalizam hrišćanski — dok među tim mladji pjesnik Vajanski očekuje jedini spas narodni od krvavih katastrofa — fatalizam »turski«.

Poslije Vajanskoga govori se o pjesniku *Hviezdoslavu*, čija je poezija čistija i uzvišenija. On ljubi omladinu i upućuje je na rad za bolju budućnost.

Pod natpisom »Slovačko novinarstvo« donesen je u 1. broju pregled političkih novina, što će se u drugom broju nastaviti. Takodje je zanimljiv i pregled politički i socijalni. U prvom broju je i izvadak iz Tolstojeve rasprave »O nauci i umjetnosti«. Uz to još dolazi i pohvalni prikaz »Poučnog štiva«, koje izdaje Dr. Dušan Makovič. Na kraju su lista zanimljive bilješke.

Prvi broj »Hlasa« zaista je pun i jedar, te nam daje nade, da će se i u buduće održati na istoj visini. List preporučujemo svakom najiskrenije, a braći slovačkoj kličemo: Naprijed! Vi ste pošli putem istine i rada, a samo je na tom putu uspjeh.

Ivan Šajković.

*

Der Katholicismus als Princip des Fortschritts. Von Dr. Herman Schell, Professor der Apologetik und derzeitigen Rector der Universität Würzburg. Sechste Auflage. Würzburg Andr. Göbels Verl. 1897. Preis 1'20 M.

Pripravili smo bili oveći referat o ovoj vrlo krasnoj knjizi (koja nosi na svom čelu riječi sv. pisma »Jer ako sami sebe sudimo, ne ćemo biti sudjeni!« [1. Cor. 11, 31.] i koja se dijeli na VI. dijelova [Vorwort. I. Katholisch und Protestantisch, Geistlich und Weltlich. II. Freiheit des Denkens und kirchliche Autorität. III. Konservatismus und Fortschritt. IV. Das Ideal des Katholicismus. V. Kardinal Manning über unsere Frage. VI. Zur Abwehr.]) nu nestašica prostora prisilila nas skratiti taj referat na polovicu, ter smo držali najzgodnijim donijeti peti dio u cijelosti, što ovdje pripominjemo, da to ne bi — može biti — porodilo sumnju tendencijozne jednostranosti.

Peto poglavlje nosi naslov »Kardinal Manning o našem pitanju« a govori iscrpivo o »testamentu« kardinala Manninga. Pošto je to tako važna i aktualna stvar i po nas, — a objektivni glas velikog crkvenog dostojanstvenika stavlja izvan sumnje istinitost i pravednost, bit će najbolje, da cijelo poglavlje prevedemo. — Kardinal Manning, nadbiskup Westminsterški, skupio je u neku ruku kao duševni testament skup svojih religioznih i crkvenih iskustva u svojoj raspravi od g. 1890., koja se na naš temat često i tijesno oslanja. A jer i s pravom uživa najveći ugled kano visoki crkveni dostojanstvenik, i jer ima najobilnija iskustva u području onih potreba, koje germanski duh u crkvi ističe, neka nam bude kratak i samostalan izvadak iz njegovih razlaganja kano zaglavak ove spomenice. Mnijenje je Manningovo tim važnije, što je bio skroz praktičan svećenik i najveći štovatelj autoriteta i papinske moći, a ne možda kakav spekulativni teolog, koji pretežno ističe razum i znanost, i time u savezu naglašivanje osobne samostalnosti. (Purcell, *Lite of Card. Manning* 1896. 2 vol.)

1. Prva zapreka, koja po iskustvima kardinala Manninga brani prodiranje katolicizma u moderno društvo, nestašica je klera, koji je znanstveno i građanski naobražen. M. misli onu znanstvenu naobrazbu, koja se ne sastoji samo u djačkom pa ma i bog zna kako savjesnom posjedovanju teološke stručne znanosti i općih znanosti, koje bi se mogle predavati i na kojem vrsnijem gimnaziju, već on misli onu znanstvenu naobrazbu, gdje je nevezana samostalnost mišljenja i zastupanja stvarne punoće znanstvenoga sadržaja jednake vrijednosti, kao i nejegovu duševnom i ćudorednom karakteru. — M. traži takodjer i naobrazbu, koja osposobljava za vodstvo javnog

života. U velikoj mjeri nema te naobrazbe, ne usljed neprijateljskog javnog mnijenja, već radi vlastite nesposobnosti. Od onda potiče ta nesposobnost katolika (u Engleskoj) iz neprijateljstva, iz nepouzdanja i straha, što ga se gojilo protiv vladajućega protestantizma, dotično protiv protestanske državne moći radi njezinih nepravednih potlačivanja katoličanstva. Tako je nastalo ono stanje, koje je crkvene katolike otudjilo od njihove vlastite domovine i učinilo, da su crkvu smatrali svojom pravom domovinom: *Ecclesia patria nostra!* Od tuda potiče kušnja, da se više ili manje simpatizuje s tuđim narodnim interesima, koji crkveni duh znadu izrabljivati u svoju korist (kao Irska i Francuska), i za to se očituje patriotizam doista kao zakonita obveza, ali nikako kao izljev srca. Podupire se razvoj svoje domovine u tom pravcu, kako to žele tuđi katolički narodi, bar u toliko, da se očituje što veća hladnoća u patriotizmu (ef. 1. c. vol. 2. p. 772 sq.)

Isto se tako radja unutarne otudjivanje i nesposobnost za zadatke modernog državnog i narodnog života, kad se privikne na to, tražiti posvema nepovjesničkim načinom ideal kršćanske državne uprave u sredovječnoj prošlosti a preinaku prama modernim okolnostima posmatrati kano progresivno oslabljivanje kršćanskoga upliva. Tko tako misli, zaista je nesposoban, da promiče modernu civilizaciju, jer ju naprosto ne razumije. Kršćanski karakter ne ovisi toliko o tom, da li su uplivne neke duhovne osobe, već naprotiv o tom, da li odlučuju duhovne ideje — one ideje, koje je unijelo u svijet evangjelje i objava: socijalno podizanje stradalnika ljubavlju bližnjoga u velikom stilu!

2. Kao drugu zapreku označuje nadbiskup Manning plitkost propovjedi. Ona izvire iz nespretnosti u izboru gradiva za propovjedi. Neka se jednom sravni jedna poslanica apoštola Pavla ili sveto pismo uopće s jednim sveskom modernih katoličkih propovjedi! Istine, koje sve ovladavaju, kod Pavla i sv. pisaca jesu: Bog Spasitelj, sveti Duh: ona vječna istina, od koje proističu sve ostale istine, a svjetlo i silu, smisao i svrhu primaju. Odieljene od ovih božanskih propovjedničkih predmeta, koji su za sve ostalo izvori svjetla, gube ostale nauke moć osvjedočavanja i čudorednu veličajnost. Kad se neprestance ne propovijedaju velike istine o samom Bogu, onda se čine (naobraženomu) sve ostale vjerske nauke više ili manje samovoljne i neosnovane. — Što više u propovjedi govori razum i sveto pismo to većma i djeluje. Za što se redovito ne propovijeda tako, kao što se čini kod misija? Neka se raspravlja o velikim istinama, ne pak o posebnim formama pobožnosti i prijepornim pitanjima! — Dašto da iziskuju ove temeljite istine od naobrazbe i priprave posvema ine zahtjeve, propovjednikove nego li one pobožne osebjnosti i pojedinosti: te plivaju na površini samo površno zaokupe duh i mišljenje i govornika i slušatelja; temeljne pak istine u svoj njegovoj moći i dubljini! Jedino je kršćanstvo religija duha i istine! (1. c. p. 776—778.)

3. Kao treća zapreka, koja se protivu uspjehu katolicizma, čini se iskusnomu kardinalu ona sklonost katoličkih krugova koja se sve više širi, da se naime poraba sv. pisma po opsegu i energiji potiskuje. Ovu sklonost tumači Manning iz reakcije protiv protestantskoga izrabljivanja sv. pisma. Nu neupotrebljavanje nije pravi lijek protiv izrabljivanja. Sv. Terezija označila je neznanje i zanemarivanje sv. pisma kano glavni uzrok zlu svoga doba. Ništa ljudskoga, pa bilo ono ma kako pobožno i crkveno, ne može da zamijeni riječ božju i govor Duha svetoga. Što više se duhovna pastva izmiče neposrednom i neprestanom uplivu sv. pisma, to više ona pada — usprkos svemu maru — na obično, prazno, izvanjsko, masivno shvaćanje religije: na religiju izvanjskoga zakona i kaznišćikog postupanja s dobrim i obvezatnim. Zakon slobode, koji bez obveze na ovo ili ono pojedino djelo jednako cijeni obvezu za savršenstvo

u cijelom kao neki slobodni pravac života i tako najstrožiji pojam dužnosti i najširi pojam slobode sjedinjuje, — taj postaje sve više nerazumljiv, svećenicima, koji svoj duševni život ne crpe izravno iz sv. pisma. Oni uza svu gorljivost padaju od evanđelja slobode k evanđelju kaznistične omedjenosti i sputanosti (l. c. p. 778.).

4. Kao četvrtu zapreku označuje kardinal onu sklonost, koju je kod katolika opazio, da se radi crkvene gorljivosti i straha pred indiferentizmom djelujuća milost božja i onaj pravi, istiniti, duboki i plodni duh svetosti, nadnarovnog ćudoredja i ljubavi k bližnjenu potisne u medje katoličke crkve, — doduše ne teoretično, nego praktično. U teoriji se pušta nekatolicima nada u spas, — u zbilji drži se njihov spas vrlo nevjerovatnim i teškim. Ne vjeruje se posvema u milost božju i sakramente izvan crkve; još manje duhu kršćanske pobožnosti i ljubavi božje; drži se pravilom, da nekatolici nevinost i milost krštenja grijesima gube i više ne steknu, jer se misli, da nijesu sposobni za pravo nadnarovno pokajanje. — Djela humaniteta i ljubavi k bližnjemu, koja se ne mogu zanijekati kod protestanata, nesmatraju se nadnaravnima, dobrima i vrijednima; slute se svjetski, koristonosni i egoistični uzroci, ili dapače prozelitizam. Ne opaža se velika i važna činjenica, da su najveći pokreti za ćudoredno poboljšanje i popravljjanje sadašnjih nevolja i za provadjanje kršćanske ljubavi k bližnjemu u velikom stilu upravo potekli od protestantske strane. On podsjeća na pokret radi odstranjenja ropstva i trgovine s robovima, koji vodjen od protestantizma Engleske nije našao nikakve potpore u katoličkoj Francuskoj, Portugalskoj, Braziliji. Pokret za umjerenošću, za zaštitom bezpomoćnih djevojaka, trgovačkih pomoćnika, uopće zapuštenih, kao što i pokret protiv zlostavljenja i vivisekcije životinja nije naišao u Velikoj Britaniji kod katolika na nikakvo podupiranje. »Ni jedno od ovih djela nije od nas poteklo; jedva da se i jedno ime nalazi u njihovim izvještajima. Za cijelo smo mi međjutim bili u sakristiji!« Kod svega se misli, što od protestantske strane potiče: »Može li što dobra doći iz Nazareta?« p. 781. — To se možda u svojoj ošttrini odnosi samo na Veliku Britaniju; nu i za nas je od zamašaja, da je jedan kardinal kao što je Manning na temelju 40-godišnjeg života u protestantizmu i isto tako dugoga života u katolicizmu priznao protestantizmu, da je u djelu unutrašnjeg posvećenja i ljubavi k bližnjemu očito takodjer oplodjen duhom božjim, i da dakle veoma stoji u protustovlju s Duhom svetim i katoličkom crkvenom naukom, kad se na katoličkoj strani misli, da se barem u praksi smije u svoje medje djelovanje milosti božje i duha Kristova zatvoriti. Nije ona ljubav k bližnjemu kršćanska, koja želi da pred sobom vidi pokornoga prosjaka ili potištenu bezpomoćnost, da pomogne najnužnijim, — već ona, koja takvu nevolju svim silama nastojanjem u velikom stilu zaprječuje i po mogućnosti što više neodvisnih ljudi stvara, kojima nije od nužde da prosjače i traže pobožno smilovanje! (cf. l. c. p. 778—782.). — Neka oni dobro paze, koji se zlorado nasladjuju mišlju, da su vrata spasa u teoriji doduše široko otvorena za nekatolike, ali u praksi čvrsto zatvorena, — da li ne griješe protiv riječi Kristove Mat. 25, 40, 45. i duhovnom zavišću protiv duha kršćanstva!

5. Peta je zapreka nadbiskupu Manningu onaj duhovni smjer, koji dobrim izrazom žigoše kano sakramentalizam. Uslijed tog duhovnog smjera prijeti katoličkim svećenicima pogibao, da postanu »svećenici mise i kramari sakramenata«. S jedne strane cijeni se sila posvetne moći jednostrano, a s druge strane izbjegavanje smrtnih grjehova: ali se zanemaruje svećeništvo onih misli, onoga duha, onih nazora, koji potiču iz staroga i novoga zavjeta! S tim bibličkom duhom doista se ne može složiti onaj duhovni

smjer, koji se tješi mišlju, da tisuću lakih grijehova još daleko nije kakav smrtni grijeh, i da su djela slobode doduše vrlo zaslužna, ali da baš nisu dužnosti! S duhom se ne da mekanično i kaznistično trgovati; religija duha ne smije i ne može da postane ni u porabi milosti i dobrih djela nikakvom kramarskom konobom ili mjenjačnicom! cf. p. 782.

6. Kao šestu zapreku označuje kardinal t. zv. oficializam, onaj način ponašanja, kojim se svećenici nauče, uvijek štit svećeničkog dostojanstva i crkvenog zvanja isticati na obranu svoje osobe. Zvanje neka pokriva i nadomještava, što osobi nedostaje na duhu i naobrazbi, na razlozima i formama ponašanja, na ustrpljivosti i ljubavi. Baš gorljivi svećenici hoće uvijek da govore s visoka, te su nesposobni, da podnose ma kakav prigovor, a često i sasna nesposobni, da s nekom stvarju postupaju objektivno. »Naši svećenici uvijek stupaju u čizmama i ostrugama, kao kakav kavalerijski oficir u doba boja. A ipak bi oni mnogo više izvjestili, kad bi gojili viteško samosvladavanje i plemenitu pristojnost« p. 783. — Uzrok te sklonosti za bučenje, za osjetljivost, za oštirikavost i naprasitost za narivavanje i težnju za tutorstvom nalazi Manning u čudnovatom odnošaju izmedju sekularnoga i regularnoga klera. Svjetovni se svećenik drži za funkcijonara, za duhovnoga birokrata, a naprotiv redovnik se smatra kano muž duha i savršenosti. Nu cijelo je svećenstvo tek sposobno, da svijet pretvori u božju državu, ako što više upotrebljava i stiče oružje duha, duševne izobrazbe i savršenosti, čudorednog i asketskog samosvladavanja, kao i množinu znanstvenih misli i okretnost. »Krist me nije poslao da krstim, već da propovijedam spas!« 1. Kor. 1. 17: najvažnije ostaje kod svećenstva vazda ono, što iziskuje lično obrazovanje duha, svećenstvo misli i idejala! »Svijetom vladaju ideje, a te ideje treba da vode svećenstvo Kristovo: jer ono je moć, shvaćena potpunoma i istinito, koja ima zadatak, da ljude u svemu podigne na više svojim duševnim uplivom« p. 785. Otkada se pojavile redovi, dalo se je svjetovno svećenstvo sve više potisnuti od funkcijonara sakramenata i crkvene vlade; svjetovni je kler najviše svećenstvo, svećenstvo misli, od duhovnog vodstva u teološkoj i filozofskoj znanosti pa sve do uprave seminara, do uredjenja odgojnih zavoda, pučkih misija, konferencija i eksercicija pokorno i uslužno prepustio ponajprije redu Mendikanta a poslije i novodobnim redovima, osobito Isusovcima. Ali time je prouzročio samo svoju vlastitu duševnu inferiornost i sam skrivio, da je Gury smio postaviti tezu »Jedan isusovački laik nadvisuje daleko stališkom savršenošću u vjeri gorljivoga svjetovna svećenika« p. 765. — Tko se podaje u duševnu poslušnost i odvisnost, steći će doskora i nezaprečivo i primjereni duševni inferioritet u cijelom svaćanju života. »Osvojeni narod« — a takvomu prispeđablja kardinal svjetovni kler prama regularnomu kleru Isusovaca, koji prednjači i vodi — »gubi čuvstvo svoga znanja, a što je još gore, smatra i svoj (inferiarni) položaj pomalo normom« p. 784. »Sile koje drijemlju, dotično koje su uspravane oslabljuju (što je sasna prirodno), dok se naprotiv njihova svojstva uz njihovo naprezanje proširuju a podižu k stalnom rastu,« p. 785. — On je iskusio kano nadbiskup, da svjetovni kler, probudjen k samosvijesti svoga zvanja, doskora sve baš onako valjano postizava, kao što i najbolje redovničke sile. Svjetovni su se svećenici sami čudili — radi uspjeha i porasta svoga ugleda i upliva na društvo: »Oni dašto nijesu prije nikada potpunoma pokušali sa svojim svećentvom i njegovim duševnim silama, koje u njem drijemlju« p. 786. — Po svaćanju Manningovom sakramentalno je svećenstvo, kako ga predstavlja svjetovni kler, uredba božja: redovništvo pak ljdusko uredjenje. Da, svjetovno svećenstvo, postavljeno na zemlju i kano apoštoli poslano u svijet, prednjači cijelomu samostanskomu životu svojom

savršenošću zvanja, jer ono nastoji zakon savršenosti osobnom slobodom, samostalnim stvaranjem karaktera i zvaničnim djelovanjem izvršiti, dakle putem duševne i evanđeoske slobode, dok se redovnik radi veće sigurnosti svoga nastojanja oko savršenosti podaje pod posluš i zaštitu svoga redovničkoga poglavara: on se daje pod duševno tutorstvo, — svjetovni svećenik mora da sam sebi bude poglavar. — Seminari i biskupi morali bi upravo pozvati kler k višem u svaćanju svoje moći i dužnosti, umjesto da ga podržavaju u duševnoj spokojnosti. Vrijeme u seminaru posvema dostaje, da odgoji kler, kojemu nije nužno znanstveno i asketsko tutorstvo samostana i redovničkih škola. Iz tih se misli takodjer dade protumačiti, za što kardinal Manning Isusovce nije pustio u svoju biskupiju, da ravnaju zavodima i školama; on je naime htio sačuvati svoj svjetovni kler od duševne inferiornosti, koja neminovno slijedi kad u teologiji smiješ biti samo učenicom, i kao profesor, a nikada ne možeš i ne smiješ postati učitelj i istraživač. — Upravo kad svjetovni kler u duševnoj inferiornosti ostaje i želi ostati, onda će i katoličko pućanstvo hoćeš ne ćeš pasti do inferiornosti u javnom životu, a osobito u znanosti. *Imparitet je onda tek daljnja gorka posljedica te inferiornosti.* — S druge strane dade se protumačiti, za što se tako grćevito nastoji uzdržati znanstvena odvisnost svjetovnoga klera od redovničke teologije, i za što se svaka svjetskija duševna konkurencija na polju teološke znanosti svima sredstvima pobija, kad se čini prospješnom po teološki (daljni) razvitak: doduše ne tako opasna po crkvu i ortodoksiju, ali po postojeću duševnu hegemoniju redovničkih škola nad teološkim mišljenjem svjetovnoga klera. Najgnjusnije je pak, i ako najredje ne upotrebljeno sredstvo, da se svaki teolog svjetovnijega duha sumnjiči kano opasan po crkveni red, ako je opasan po školsku tradiciju dotične redovničke teologije. Kao da katolicizam nije uzvišen nad svaku školu! Svijet, pak i katolički svijet, bar onaj germanskoga značaja sigurno je u svakom pogledu ponarasao nad svaki kulturni razvitak, što ga je Španjolska doživjela u 16. stoljeću! — Neka se niko ne boji, da će sudbinu iste duševne inferiorite redovima prirediti svjetovni kler, probudjen k samosvijesti svoje duševne zadaće i snage, tako da bi se na koncu samo o tom radilo, tko će da sjedi na katedri a tko u učeničkoj klupi, ili bolje: tko je tutor a tko se podržaje pod duševnim tutorstvom. Svjetovni kler ne stoji onako u ćvrstim redovima naprotiv redovništva, kao ovo njemu; on takodjer nema ni onih zaštitnih zavoda javnoga mnijenja, recenzije, stranačkoga tiska, nakladnih knjižara, kao što redovnička udruženja. Svjetovni kler za to nije u stanju postati neki ordo ipsissimus, koji bi interesima svoje duševne hegemonije postao zaprekom interesima katolicizma: kako to niko manji već sam kardinal Manning u svojoj devetoy točki zaprćkâ tvrdi o redu Isusovaca obzirom na Englesku. —

7. i 8. Sedma i osma zapreka napretka katolicizma po iskustvu je Manningovom ona težnja za kontroverzom, za isticanjem i obradivanjem nauka, koje se različito tumače, ona sklonost, baš ono u religiji najviše isticati i njegovati, što protestante i naobraćene odbija ili upravo izazivlje njihovo negodovanje. Kao primjer navadja kardinal ono pretežito bavljenje s Marijom u propovjedi, razmatranju i pobožnosti; isticanje mekaničkog opetovanja kod molitvenih formula, kao i latinskoga jezika: akoprem se protestant o to spotiće na temelju propovijedi na brdu i 1. poslanice Korinćanima (Mat. 6. 7 f.; 1. Kor. 14, 16—19.); isto tako pridavanje veće cijene lauretanskoj litaniji od litanije imena Isusova; Zdravo Mariji od Oćenaša. *Manning* podsjećâ na to, da se u germanskom svijetu drage volje i ljubavlju prima Isukrst, ne pako crkva i papinstvo; da se tu štuje i cijeni sv. pismo kano riječ božja, ali nema pouzdanja u hijerarhiju. Na to valja nadovezati i pomoću

propovijedi i obradjivanja dokazati bez svake polemike, da Isukrst i sveto pismo kao i sve božansko u katoličkoj crkvi još mnogo iskrenije i jače cijenu stekne. Valja se pokazati višim u čuvanju božanskoga prama čovječanskomu, opće prizatoga prama prijepornomu. — Polemika i kontroverza samo je opravdana u doba, kad se radja crkveni raskol; sada pak samo draži i uništuje i pomaže, da se težište kršćanstva iz nutrine, iz zajedničkoga i božanskoga izmetne u vanjsko, zaključivano i čovječansko. Protivnika ćeš najbolje pobiti, ako ga i ne spomeneš niti ga napadneš, već naprotiv tako i stvar sam bolje uradiš od njega, i to upravo time, da riječju i činom stičeš dojam, e je ideja kršćanstva kano služba božja u duhu i istini najbolje zastupana katolicizmom p. 789.—782. — Dakle je komunizam i apologija iz nutra prema vani, što kardinal Manning kano pravi put označuje, da se katolicizmu osigura uspjeh u budućnosti. Nadovezivanje i njegovanje zajedničkoga, produbljanje i razbistravanje vječitih temeljnih nauka, podizanje k božanskomu! Tako se pokazuje i način propovijedanja apoštola u djelima apoštolskima: kod židova i pogana nadovezivahu oprezno na istinito i valjano. Ako pri tome uzmicati moraju osobni trijumfi i lako shvatljive stranačke opreke, ako se tada religija pokaže manje kao preporna stvar pravdanja, koje želi uvijek da ima pravo, već naprotiv mnogo više kano sveta i neizmijerna zadaća za nas same, — to zaista nije nikakva šteta. —

9. Kao devetu zapreku napretka katolicizma u Engleskoj istaknuo je kardinal Manning isusovački red. p. 477. Nu njegov biograf Purcell nije nadodao potkrepu te zamašne tvrdnje: jer je sve izostavio, što se tiče isusovačkog reda, da s jedne strane nikoga ne uvrijedi, a s druge strane da nikakve prepirke ne prouzroči. I. Preface VII Dostatno je mnogo toga iz spomenutih osam zapreka, da se potkrepa devete shvati; isto tako i iz predjašnje glave 26. — Doista niko ne će opravdanost njemačkog isusovačkog zakona izvesti iz toga, da dapače i jedan kardinal Manning nije pustio Isusovaca u svoju biskupiju (u smislu p. 91.): jer pravednost je najviše i jedino odlučno! Mi smatramo jezuitski zakon, koji još sveudilj postoji, kano nepravednost, ali i kano neumnost od protestantske većine dotično državnih vlada. — Nu ako mi i pripravno vojujemo za potpuno pravo Isusovaca u Njemačkoj naprotiv protestantske intolerancije, to tražimo ne manje opravdano, da se i s one strane na teološkom tlu s ekskluzivnom intolerantnošću sve ne osumnjiči kano manje crkveno ili manje korektno, što se ne slaže s isusovačkom teologijom ili joj je opasno. Tko protiv intolerancije vojuje, neka ju sam ne upotrebljava! Znanstvena razlaganja želimo; ali s metodom tajinstvene sumnje i naslućivanja, opominjanja i bojazni radi crkvene savršenosti samo se škodi znanstvenom ugledu katolicizma i promiče samo trajanje znanstvene zaostalosti katolika. — Mi želimo da se isusovački zakon uništi; ali time se još nije stekao lijek protiv zaostalosti katolika u njemačkoj državi, kao što mnogi misle: jer usprkos posvemašnjeg slobodnog djelovanja isusovačkog reda u ostalim zemljama, ipak je zaostalost katoličke znanosti i bijeda socijalnih odnošaja još mnogo veća. — Lijek protiv opasnosti daljnje trajne zaostalosti leži u duhu katolicizma, u razvoju svih katoličkih sila u svrhu slobodnoga i samostalnoga natjecanja na znanstvenom, teološkom kao i socijalno-političkom polju!

Njemački duh neka s romanskim vojuje u plemenitom natjecanju, tko će znati jače razviti katolicizam znanstveno i praktično, s većim uvjerenjem i plodnosnije; svjetovni kler neka s redovništvom i s redom sadašnjosti ponajpače u duševnom natjecanju vojuje, tko će više doprinijeti k teološkom i čudorednom napretku katoličkog kršćanstva! Čemu sumnjičenja i isključive intolerancije

jedne škole? Sloboda i samostalnost u duševnom boju jedino pomažu napredak u ugledu i uspjehu kod zrelih naroda! — Slobodni razvoj sila što se natječu, nije opasan po katolicizam, jer nije opasan po istinu: katoličko kršćanstvo može samo da u znanosti i životu dobiva u slobodnom natjecanju, jer je sloboda plod i početak istine! »Istina će vas odriješiti. Iv. 8, 32. To da Bog dâ!«

*

Dr. Phil. K. Subotić: ИРТИИЕ ¹⁾ iz lepe književnosti nauke i umetnosti. U Zemunu. Štamparija Jove Karamata. 1898.

Knjiga vrijedna ozbiljne pažnje i pored toga što je sastavljena iz samih crtica i »rasutih ideja«, kako se pisac u predgovoru izražava. Osobito se ističe prva polovina »Crtica«, gdje se, istina, u kratkim potezima, ali lijepo slika i osvjetljava razvitak naše istorijske nauke. Kroz cijelu knjigu opaža se glavna piščeva pobuda: neophodna potreba pristojne ocjene i utvrđenja filozofsko-kritička pogleda na radove pojedinih naših naučnika, književnika i umjetnika, kao i na cjelokupni razvitak pojedinih struka. Pisac veli odmah na prvim listovima: »U našoj književnosti istina je još malo pravih kritičkih studija o našim književnicima, ali treba da ih bude... naši pisci književnih studija više su filolozi nego filozofi i psiholozi. Trebamo istina filološkog skupljanja i preradjivanja materijala, ali trebamo i u m o v a n j e o njemu. Knjige se ne pišu, da čame po magazinima književnih društava i akademijâ, nego da ih narod čita.« Te riječi najbolje karakterišu g. Subotićevu knjigu, koju baš po toj karakteristici najviše i cijenimo. Pošavši sa toga stanovišta, on je izradio i lijep i originalan prilog našoj istorijskoj nauci. Željeli bismo samo, da takav posao ne ostane na tom početku. Ne jedino od gosp. Subotića, no i od svih naših mlađih poslenika očekujemo da nastave takav rad, kojemu je put u »Crticama« obilježen.

Drugi dio knjige sadržava odlomke iz literarnih studija: O Pavlu Adamovu; Satir, iliti divji csovik; O spiritizmu u »Malim pripoviestima« Djalskog; Kozerija o Ljubi Nenadoviću; »Snohvatice«. Taj je literarni — da tako nazovemo — dio slabiji od prvoga, ali je ipak i u njemu dosta lepih i zgodno iznetih misli. Uopće, cijelo je djelo nadahnuto i napisano s poletom, te se čita lako kao lijepa pjesma. »Crtice« dakle možemo našem čitalaštvu najtoplije preporučiti, nadajući se ujedno od g. Subotića još većem i dubljem radu. I. Š.

V A R I A.

Ustanovi po 800 fl. dobila sta od kranjskega dež. odbora dr. iur. Žolger in dr. phil. Regen v ta namen, da se habilitujeta na avstr. univerzah in zavežeta za bodočo slov. univ. v Ljubljani. O drugih akcijah se je doslej še malo slišalo. Pričakujemo kaj od zborovanja slov. visokošolcev v Ljubljani konec avgusta! Vender mislimo, da treba delovanje vtemeljiti na širši in globlji podlagi. Z dvema, dasi izbornima silama — recimo, da sta omenjena

¹⁾ Svi članci — osim jednog — iz »Crtica« bili su već štampani i prije po raznim listovima, ali ih je najviše štampano u Narodnim Novinama. Čudimo se, da g. Subotić nije mogao naći svojim radovima uglednije i čestitije mjesto!

gospoda že docenta, česar ne vemo — je še malo pomagano: znano je, da se je v naših razmerah Slovanu jako težko habilitovati na nemški univerzi. Prvič je tu vse prenapolnjeno kandidatov za docentska mesta, plemenitašev¹⁾ in bogatašev, ki imajo, kakor vsak vé, ki so mu razmere znane, sami od sebe prednost pred ubogim plebejcem; drugič je pa osobito dandanas oni antagonez med Nemci in Slovani, o kojem nam ni treba dalje govoriti.

Vsakajako morali bi naši poslanci pridobiti državnih štipendij v izobražbo močij namenjenih direktno za bodočo slovanstvo. Prepričano smo, da nam nemške univerze žalibože ne pojdejo na roko pri naših težnjah za slovanstvo. Za Češko in Moravsko obstajajo posebni takovi štipendiji; tako bi moralo tudi biti za Slovence. Dalje se ne smemo vsprejeti s Čehi: v sredini dežele, v kateri imajo večino, bila je že nemška univerza; tako jim je bilo primeroma lahko, že pred utemeljitvijo češke univerze skoro polovico stolic zasesti po domačih, t. j. čeških silah, katere so se potem le presedle na nove češke stolice. Pri nas je to vse drugače. Dokler nam ne bo vlada pritekla na pomoč, bomo v tem oziru zidali na pesek, ker smo, kakor smo že večkrat očiteli, deloma po lastni malomarnosti materialno jako šibki, med vsemi avstr. podaniki skoro najubožnejši. Optimistični domači politiki, koji hočejo naše drž. poslance opirati in opravičevati, o kojih delovanju doslej bezmala še nihče nič slišal ni in ki so v zadnjih desetletjih (izvemši menda jedinega Šukljeta) gojili mojsterski, vsakega pridnega šolarja vredni silentium v parlamentu, taki optimisti torej trdè, da naši zastopniki umejo z glacè-rokavicami in v fraku veliko dostignuti tam ozadi za kulisami, kot pripadniki vladne večine. Slovenci do današnjega dne najbrž presneto malo čutijo toplih žarkov zakulisnega solnca in visoke milosti; pa če so poslanci kedaj kaj na tak način dosegli, naj ne pozabijo tudi sedaj se malo potruditi! Če smo Slovenci v poslednjih letih precej zavozili vsled svoje lahkomišelnosti in, spovejmo se le! malomarnosti, je sedaj skrajni čas, da se vzdramimo... In če že vlada ne priskoči kmalu glede univerze pohvalnim naporom kranjskega dež. zbora, naj to store z dejansko podporo vsaj izvenkranjski Slovenci, akopram se naši kapitalisti, bolj ko srednji meščanski sloji, tako pritožujejo zaradi velikega narodnega davka!

V Ljubljani ustanovila se je kot reakcija proti »Südmark-ic« »Slov. Straža«. Da nas Nemci sistematično spodkapajo, da si hočejo do Adrije napraviti most, vé pač že vsak vrabec na strehi, samo mnogi Slovenci ne. Najbolj izobraženi Nemci izrekajo, da je Avstrija že danes »deutsch«, samo še ni »deutsch sprechend«, kar se pa baje mora zgoditi. Česa je k temu treba, vedo Nemci tudi prav dobro, kakor tudi, da jim Slovenci sami, niti Čehi (!) sami niso prav nič nevarni, kar naj bi i to gotovi Slovenci dobro razmislili, koje pri imenu »Hrvat« že zona obhaja. Da se gre tu celó za Balkan in vse slovanstvo, svedoči nam zdravi razum kakor tudi izvajanja nemških politikov. Omenili bi na tem mestu med drugimi knjigo: »Soll die Türkei getheilt werden? Ein Mahnwort an Europa in 12. Stunde von Bresnitz v. Sydačoff«, Berlin-Leipzig. Nočemo pisateljevih nasvetov navajati, kako se naj Balkan deli; glavna stvar je po njem, da Balkan ne sme ostati slovanski; samo konec knjige izpišemo: »Der Balkan wird entweder mitteleuropäisch (t. j. vsled diferenciacije dijalektov, katero neki Slovenci, Hrvati, Čehi i t. d. tako slavé, in vsled recepta »divide et impera: ponemčen) oder Mitteleuropa wird russisch werden«. Take razprave naj bi čitali oni našinci, ki bi vse rajši nego kako ožjo zvezo z »inferiornimi« Hrvati, in ki dr. Tavčarja

¹⁾ Graške univerze učne sile n. pr. se aktualno rekrutujejo s 30% iz rojenih aristokratov.

najbolj zavoljo tega mrzé, ker je pri čaši vina jednok pregrešno izrekel, da je planinski Hrvat!

Mi na to v teh poslednjih »Varia« posebej opozarjamo, ker smo skoz celo leto zagovarjali jedinstvo slovansko, zlasti jugoslovansko; konštatovati nam je, da smo našli odpora pri Slovencih in, ako se milo izrazimo, indiferentnosti pri Hrvatih. Izražamo še jedenkrat svoje osvedočenje, da Slovenci bez Hrvatov in inih Jugoslovancev ne morejo biti, Hrvati in Jugoslovani pa bez Slovencev tudi bez nevarnosti ne. Če tega brž ne sprevedimo, ostanemo razkosani Jugoslovani še v bodoče berači in bomo v zasmeh velikim narodom; seveda ne zagovarjamo frazeološkega bratstva, temveč ono, ki se naslanja na resno delo in na brutalno realnost. Pa če se bomo dolgo samo zgražali nad Hrvati, da so demoralizovani, leni i t. d., in Hrvati zopet nad Slovenci, da smo itak že germanizovani, ako se nevstrašeno ne poprimemo težavnega dela medsebojnega spoznavanja — glavni vzrok našega nasprotstva je, da se nič ne poznamo — potem nam bode pač zapel mrtvaški zvon in veliki sosedi se bodo v pest krohotali... Omenimo še, da se nam pri pogledu na razvoj Slovencev zdi, da pač nekako napredujemo, da pa naši veliki sosede še bolj napredujejo od nas in mi torej nazadujemo; tudi po oficijelni statistiki se broj Slovencev na Štajerskem, Koroškem i t. d. vedno krči...; smo to mi zdrav in mlad narod?

V teh »Varia« smo dalje vedno opozarjali na »princip en gros,« kakor se izražamo; teoretično in znanstveno o tem nismo utegnili pisati; mislimo pa, da se po indukciji z vporabo zdrave pameti marsikaj uvidi. Rekli smo že, da se celó bogati, izobraženi in samozavestni Nemci, ki imajo cvetočo industrijo in visoko omiko, strašno slabe čutijo poleg velikega soseda Rusa in poleg Angležev. Tako reče znani soc. političar Max Lorenz (»Hilfe«, 8./V., pod naslovom: »Russische Weltpolitik«) blizu tako-le: »Nemčija ima gledati na to, da se vzdrži ravnovesje med Rusijo in Anglijo; nikakor pa ne sme pripomagati, da bi se uničila Anglija in Avstrija; nasprotno, Avstrija mora se okrepiti, Anglija pa vsaj ohraniti; inace bo Rusija, ko bode imela razvito industrijo, Nemčijo požrla«. In sam urednik omenjene narodno-socijalne »Hilfe«, znani Naumann, piše 1./V.: »Der Kaiser (nemški) muss schliesslich diejenigen breiten Schichten pflegen, ohne deren Kinderzahl und Körperkraft er die deutsche Nation nicht vor dem Schicksal bewahren kann, ein russisches Gouvernement zu werden«. Tako previdni, še menda preveč, so Nemci! Tako oni umejo položaj sedanjih velevlasti! Kaj pa mi??

K koncu še par besedij bolj upravnističnega značaja! Nekateri gospodje, sicer prijatelji idej našega lista, si ga niso hteli naročiti, užaljeni, ker smo jim ga pozabili na ogled poslati! Moj bog! Če je znano, da so v upravnistvu in uredništvu lista izključno dijaki, da torej ne more vse točno biti kakor v upravnistvu lista, ki svoje upravitelje in pisatelje plača in živi — mi nismo celo leto niti novčiča zaslužili za svoje vrste, dasi bi delavec po prirodnem in božjem pravu moral živeti od svojega dela¹⁾ — (kaka pa je jugoslov. kolportaza in literarna trgovina, to pa itak vsakdo vé, namreč, da smo 100 let za drugimi narodi), kdo bode vse potem tako natanko in — recimo, kakor je resnica — malenkostno preresetaval? Da pa je list za celo čeno precej drag, se pač zavedamo, ampak krivi tega so mnogi historično znani čitatelji, zlasti srbski in hrvatski, ki pač list jemljejo, ali ga ne plačajo.

Dr. Jaroslavac Sotlán.

¹⁾ v prijetnem položaju pa tudi nismo, za šport pisateljvati.

BILJEŠKE.

Da nas razumiju.

Iz našega rada jedno se može osobito razabrati, da nam se naime neće igrati diplomata u vanjskoj politici, a skrivača u politici unutrašnjoj. Kad ne bismo već bili na čistu o tom, da kojekako diplomatizovanje i prikrivanje, da ne kažemo spletkarenje, može otrovati sav javni narodni život uvjerali bi nas o tom događaji, što se odigravaju medju pojedinim političkim prvacima poslije smrti A. Starčevića.

Uz toliku narodnu nevolju imamo sad i sveopću zabunu i smutnju, koju ne razbistruju ni klupski zapisnici, ni zloglasne parnice. Jer iz svega toga jedno uvijek ostaje, naime uvjerenje, da nije bilo dosta sad iskrenosti i odlučnosti, sad pronicavosti i radinosti.

»Hrvatsku Misao« a pošlije nje »Novo Doba« mnogi uvrstiše u niz pojava, koje imaju samo zabunu povećati i smutnju nastaviti. Medju tim Novo Doba nije ostalo samo, javila se i »Mladost« i »Nova Nada« i »Narodna Misao« a uz to se našao i jedan narodni zastupnik, koji je i svojim govorima i svojim aferama svratio na se pažnju i popunio niz događaja, koji, kako mnogi misle, služe samo zatoru i nazatku narodnom.

Kad pomislimo, da u Hrvatskoj malo tko čita ono, što osudjuje a osobito kad pomislimo na to, da javno mnijenje sudi i mora suditi po vanjskim znacima, nije se čuditi, što je to javno mnijenje u jedan koš strpalo sve one, koji pokazaše, da su u kakvom takvom nesuglasju s dosadašnjim navikama i vjerovanjima. Dva su izvanjska obilježja u istinu vezala sve te pojave u prividnu cjelinu: novi odnošaji prema Srbima i Slovincima i jaka težnja za modernim napretkom. Sav odnošaj prema Srpstvu javno mnijenje bijaše naviklo krstiti, ili je bar slušalo gdje to krste — slavoserbštinom. Riječ moderan redovno se svaća u smislu bezboštva, socijalizma, pretjeranosti i drugih sličnih »kreposti«.

Pa ipak je trebalo čitati u našem listu samo podvučene stavke, da svakome bude jasno osobeno i odijeljeno mjesto svega našega rada. Nema sumnje, ponavljamo, da se na prvi pogled sve to čini jedno te isto, ističe se u svim tim pojavima težnja za slobodom mišljenja, za kritičnošću, za uzajamnim radom sa Srbima i Slovincima a u prvom redu u opće težnja za radom. Ali dok čovjek ima ne samo zdrave oči, nego i zdravo i pošteno srce, treba da pogleda dva i tri puta prije nego li će nešto osuditi ili u opće suditi. Dok ovo vrijedi za Mladost i Novu Nadu, u sasvim drugom odnošaju se nalazimo prema Narodnoj Misli.

Knjiga »Narodna Misao« krasno je popunila naš rad u »Hrvatskoj Misli« ali i u toj knizi, pokazala se odmah vanjska razlika, koja se i danas očituje izmedju Novoga Doba, koje je nastavilo Hrvatsku Misao i izmedju tjednika Narodna Misao, koji je nikao iz istoimene knjige. Dok se ljudi za Hrvatsku Misao pribavše u bjelovarskom zatvoru i to u doba, kad ih opozicija još ne smatraše »mučenicima«, radnici »Narodne Misli« zbližiše se pod sjenom Mileticevom u nadi, da će političari hrvatski i srpski njihovo zbliženje odobriti, zato se i obraće na njih, da njihov autoritet bude preporukom novim idejama; a ideje su u mnogom u istini tako nove a i tako duboke, da se čovjek pita,

što rade ono tridesetak pisama, često tako bez veze i praznih a u svakom slučaju odviše zakasnjelih uz čitav niz pravih studija došljednih, dubokih, izdanih na prvom uranku života.

Dok te studije daju jemstvo, da će njihovi pisci i raditi onako, kako pišu, listovi pri kraju knjige samo su žalosno svjedočanstvo neradu ili neuspjehu svojih autora.

Isto je danas u tjedniku »Narodna Misao«. Na prvom je mjestu i me čovjeka, koji je igrao jednu prevažnu ulogu u javnom hrvatskom životu, i komu ni protivnici ne poriču poštenja i inteligencije, ali Rijeka je svjedokom neradinosti ili bolje nespremnosti toga političara a činjenica, da se istom pod konac života raskrstio s čovjekom, koji mu je bio — bar pred svijetom — vodjom, dokazuje, da nema u njega odlučnosti, pronicavosti na pravom mjestu i u pravo vrijeme. Ali glavni je razlog tome, što prigovorismo, da je i me Barčićevo na čelu lista taj, što je Barčić u hrvatskom saboru izjavio vjeru u rusko-kozačko kopito a radnici oko Nar. Misli vjeruju u svijest hrvatskoga i srpskoga puka. Ta vjera, da taj puk ima i snage i sve uvjete, da se osvjesti, to uvjerenje, da je taj puk hrvatski ili srpski u tom smislu, da Hrvatstvo i Srpstvo nijesu u opreci s gledišta moralno-vjerskoga i s narodno-socijalnoga, nego samo s historijsko-vjerskoga i teritorijalno-političkoga, ta vjera i to uvjerenje i vže nerazariješivim vezom te dve struje jednoga te istoga pravca, naime Novog Doba s Narodnom Mišlju. Ipak ostaje razlika, koju istakosmo. Novo Doba nema, ni ne traži protektora, te je njegov rad sav u tom, da naobrazbu literarnu popuni naobrazbom stručnom, poimence gospodarskom i da vodi narod svojim primjerom i životom, nipošto svojim autoritetom i perom, dok Nar. Misao sličan rad hoće pod okriljem protektora. »Narodnoj Misli« radi pogreške, što ju je načinita s pismima, autoriteti dolaze sami od sebe. Najpoznatiji je danas Dr. Potočnjak. Njim ćemo se malo pozabaviti, jer je, kako rekosmo, svojim saborskim radom i svojim putovanjima svratio na se pozornost.

Ponajprije treba da izjavimo, da Dr. Potočnjaka ne cijenimo zato jer je zastupnik ili novinar. Tomu ne treba velikoga tumača, ta netom rekosmo, da sav naš rad ide za tim ebi se što prije inteligentna mladež i strukovno naobrazila, da uzmogne uspješno djelovati među samim pukom. Zači među narod bez predsuda, razvijati njegove sposobnosti, osobito gospodarske, umjesto, da mu namećemo svoje ideje osobito stranačke, svaćati politiku i političku opoziciju kao sveukupnost cijeloga života, i prirodni zahtjev obrane i razvitka narodnoga organizma, to je, ponavljamo, naše obilježje i naš radikalizam. Dr. Potočnjak ostao je učenikom stare škole parlamentne, novinarske a donekle i »viteške«. Slažući se u svaćanju narodnoga jedinstva u glavnom on s nama i mi s njime, postao je pred mnogima predstavnikom našega pokreta.

Velimo, svaćajuć u glavnom narodno jedinstvo, jer Dr. Potočnjak narodno jedinstvo Hrvata i Srba prenosi naprosto ne samo i na Slovence, što i mi činimo, nego kako nam se čini i na sve Slavene, te po tom pada u onaj misticizam, koji je naše novine napunio brojkom od sto milijuna, ali joj nije udahnuo ni jedne pozitivne misli, nije joj razvio ni jedne i najprirodnije sposobnosti. To je i posvema razumljivo: srce i prirodna inteligencija Dra Potočnjaka veže ga s novim pokretom a politička njegova naobrazba i navika sa starom političkom školom.

No sva ta razlika s vremenom bi iščezla, kad Dr. Potočnjak ne bi bio zapao u drugu pogrješku.

Malo po malo Dr. Potočnjak se udaljio od svih opozicionih stranaka tako jako, da je danas između Narodne Misli i ostalih hrvatskih opozicionih glasila rat više prikriven nego otvoren.¹⁾ Naprotiv se je Dr. Potočnjak malo po malo — po našem sudu — približio srpskoj radikalnoj stranci u Srbiji, te danas i nevjesto oko opaža neku obzirnost i premalu kritičnost Narodne Misli prema radikalnoj stranci. Mi međutim ostajući tuđinskim »strankama« (mađaronima, naprednjacima, njeruškutarima i talijanašima) nepomirljivi protivnici — to je i Dr. Potočnjak — nastojimo i nastojat ćemo iz svih sila, da se od svih ostalih narodnih stranaka (pravaške, neodvisne, radikalne, liberalne, narodne stranke u Dalmaciji i svih slovenskih stranaka) što manje udaljujemo na svim poljima zbiljskoga rada, kulturnoga i gospodarskoga, dakako to ne odvisi samo od nas već i od toga, kako će se te stranke vladati prema nama. Tim smo strankama blizu, jer znamo za njihovo poštenje, poznamo njihovu borbu a uživamo i mnoge njihove stečevine; daleko smo, jer znamo, da su stariji ljudi redovno nepristupni, jer ih poznamo kao prevelike dogmatičare i partikulariste a nada sve, jer se sve više uvjeravamo, da je naivno od njih očekivati socijalizaciju naše narodne politike.

Jasno je, da Hrvatska Misao i Novo Doba tvore jedan cjeloviti pokret samo s autorima knjige Narodna Misao, nipošto s autoritetima te knjige, i s radnicima tjednika Narodne Misli, nipošto s glavnim urednicima i vlasnicima.

Ostaje nam još da kažemo nekoliko riječi o »modernizmu«. Govoreći o »Mladosti« već istakosmo, da u onom smislu nećemo da budemo moderni, ali smo mi i protiv drugoga modernizma t. j. protiv svakoga mišljenja i rada uz koji se samo za to pristaje, jer je u modi, jer je za njim većina. Ako i stojimo na stajalištu narodnom i pučkom, ako i nastojimo, da budemo što vjerniji predstavnici naroda, komu smo djeca, mi hoćemo, da imamo i sami po sebi svaki svoju jaku ličnost, jer mi smo ujedno i članovi naroda sadašnjega i oci naroda budućega. Mi ne svaćamo, da je jedno pokoljenje samo stepenica preko koje napredak prelazi, nego smo mi sami taj napredak. Otuda u jednu ruku naši česti prigovori protiv naših starih t. j. kritičnost naša, a u drugu ruku tolika raznolikost svaćanja u pojedinim pitanjima i među najbližim članovima našega pokreta.

Ostajući narodnjaci (narodni ljudi) ne prestajemo dakle biti individualiste već naprotiv želimo osobni individualizam probuditi i ujedno socijalizovati, i to je naš modernizam. Ali taj je modernizam unijelo kršćanstvo, koje uči: svakom će biti sudjeno po djelima njegovim i, koje traži, da se ne bojimo ljudi. Umjesto dakle, da naši stari gledaju bilo sažalno, bilo gnjevno, na tu našu otvorenost i neustrašivost, neka joj se vesele.

Ona nije plod mladenačke nadutosti, jer mi najbolje znamo, koliko toga još ne znamo, nego je i prirodna posljedica naše moralne jakosti, naše ljudske i narodne svijesti.

Tko nas pita što smo sagradili i što smo stvorili, neka se sjeti, da je prvi i najteži posao, pa i prva i najpreča dužnost da svaki sam sebe sagradi moralno i učini čovjekom socijalno. Vrijediti ne samo nješto,

¹⁾ Vjerujemo i znamo, da je tomu uzrok sama opozicija, ali ipak je to zlo, koje razborita taktika može da umanj.

nego i mnogo, i sam po sebi i u društvu, ne može čovjek, koji u prisiljenoj skromnosti ili čak u neiskреноj hvali i laskanju starijima i višima traži i za sebe neko priznanje. Mi se u ostalom nadamo, da velika većina naših starijih nije za to protiv nas, što mi nikomu ne kadimo tamnjanom i što tako samosvjestno izadjosmo na javnost. Žalosno iskustvo mnoge je učinilo odviše obzirima a politički neuspjesi oduzeše im vjeru u narodnu pobjedu. Zato nas mnogi više sažaljuju nego li kore, a drugi nas više kore radi straha, da ćemo porušiti staro ne sagrađivši novoga i tako uvaliti narod još u veću nevolju. Svima tima možemo reći samo jedno: čitajte naš list. Čitajte a ne listajte samo, čitajte od prve do posljednje stranice, a ako nemate vremena ili volje čitati, pravednost vaša neka vam oduzme pravo kritizovati i suditi. A na koncu još jedna: svi smo mi još mladi, svi istom počinjemo, zato čekajte na ono o čem toliko govorimo: na naše djelovanje medju samim pukom. Čini naši svjedočit će za nas. —

Ljudi, vikli samo na našu atmosferu, tražit će možda u ovim retcima kakve afera, raskole itd. Da tomu predusretremo i da polučimo cilj, koji nas je vodio pišuci taj članak, smatramo potrebnim razjasniti to ovako: Istakli smo već češće, da je u našoj politici manjkalo iskrenosti, dopunjujemo, da je manjkao takodjer prvi uvijet moderne i pučke politike — javnost. Ovo augurstvo i uzrok je tolikoj neuspjelosti politike i rastrovanosti političkog života. Javnost čuva od tolikih smutnja, i pogrešaka da ju pravi polifčari, koji vode narodnu politiku, moraju tražiti, ma i kritika javnosti ne bila uvijek pogodna. Zato sve to napisasmo. Ne da stvorimo nesuglasica već da svaki znade tko smo i što hoćemo i kako — zajedno radeć, i poštivajuć se — jedni prema drugima stojimo. Istakli smo da i medj nama samima ima različnosti, istakosmo je i prema Narodnoj Misli. Zar da se razdijelimo? Ne! Svijesni, kaki smo, znati ćemo što-vati starije i simpatizovati sa svakim njihovim napretkom. Poznajuci život, gdje su razrožnosti nužne nećemo se na njima razočarovati. Uvijek ćemo znati kaki jesmo i znati se naći pri radu. Nismo se bojali to napisati, poznajući ljude na čiju adresu to napisasmo i koji će znati svatiti — isto kao i mi — svrhu ovih redaka.

*

** U zadnjem broju našega lista izjavismo, da nećemo više polemizovati sa Novim Vijekom. Da dokažemo, da smo imali pravo, kad smo tako odlučili, donosimo ove retke iz N. V., da vide čitatelji može li se sa ovakim listom polemizovati:

„Ej ljudi najsmješnije mi je, kada se zariču (praški omladinci), da će biti »čisti«. Teško kamforu u praškim ljekarnama! Blago si ga tebi moj liepi rode, jer se na isposničkim licima najodabranije dječice tvoje rastićiše bobuljice i pustinjački prištići kao cvjetići modruljasti i crveni, pa svojim masnosjajnim simbolizmom rječito pričaju željnim vltavskim vilama o solidnosti bujno serbo-hrvatske krvi i o svjetlosti prave krjeposti! Blago si ga vama, oj vi bića, koja mi Zagrepčani zovemo »vešerice«, jer će u vaš mršavi budjelar pasti liepa parica od gega »čistijeh«. A kuku vama, oj vi serpsko-horvatske curice i djevice, kada vam na ferije budu naši liljanski proročići platonski gugutati po šljivicima, maslinicima, trsjima i veselijem ćilerima!“

Mislimo, da nijednom poštenom čovjeku ne treba komentara na ove retke.

Proslava Palackova u literaturi. Pored one burne, spoljašnje i prolazne zemaljske svečanosti, Češki Narod zaista je ove godine izvršio i veliko djelo, proslavivši i duhovno, na redak način, neumrloga »Oca naroda«. Mislimo pri tom na onu ogromnu literarnu djelatnost, kojom bi se u takim prilikama mogli podičiti i mnogo veći narodi. Osim 5 većih naučnih radnja o Palackom, izdato je više od 10 brošura za narod, nekoliko knjiga kao izvodi iz djela Palackovih, a i priredjeno je jevtino izdanje njegove Póvjesti i ostalih djela. U Pragu kao i svuda po Češkoj držato je više od 300 predavanja o životu, radu i značaju Palackovu. Sam universitski prof. Masaryk predavao je narodu u nekolikim češkim mjestima. U novinama i revijama izašlo je bezbroj članaka od kojih su mnogi prave naučne rasprave. Na njemačkom su jeziku o Palackom pisali profesori Masaryk (»Zeit«) i Pekař (»Politik«). U toj duhovnoj proslavi izvršio je lijepu ulogu i jedan dio djaka, koji je literarno djelovao kao »odbor mlade generacije«. Značajno je da se taj obimni literarni rad odlikuje i sadržajnom vrednošću i da je upravo obilježje velikog napretka. Za to pak ima veliku zaslugu prof. Masaryk, koji je svojim radovima utro put uzvišenijem poimanju značaja Palackova.

Madžarske zastave u Hrvatskoj. „Pester Loyd“ veli, da je naredba madžarskoga ministra o izvješavanju madžarske zastava u Hrvatskoj primljena mirno, pa iz toga zaključuje na potpunu pacifikaciju Hrvatske. Mislimo, da se „P. L.“ svakako vara. Zar misli „P. L.“ da je trebalo objesiti tek tri naša čovjeka, koji su — kako se sada vidi — napokon dobro i ispravno mislili o uведенju madžarske zastave u Hrvatskoj, da se u njihovim grobovima zakopa poslednji otpor protiv madžarizacije naše zemlje? Nijesu to sigurno posljednji grobovi branitelja nezavisnosti Hrvatske i Slavonije. Obično se veli, da grobovi šute. Nu danas u Hrvatskoj živi šute, jer grobovi govore. Ti grobovi neka odgovore i „P. L.“ na njegovo izazivanje.

Nar. Misao.

Progovoriše! U nesreći poznaje se dobar drug i prijatelj! Dugo i dugo šutjele su naše novine o nama, tek kad su nam uzeli Magjari ulaz u Hrvatsku, progovoriše i konstatiraše, da je u istinu tako. Hvala im i na tom, jer od ministarstva u Pešti ne dognasmo ni toga. Tek nismo na čistu, da li su naše novine s nama sačuvstvovale ili su se veselile sa grofom Khuenom. Pisale su naime tako suho i službeno, kao kad Narodne Novine oglašuju imenovanja ili naredbe. — Mi bismo ipak rekli, da su se veselile sa Khuenom. Evo što nam poslije naše »nesreće« medju redcima govori »stari« Obzor. Pod nedužnim naslovom »Nova Nada« piše se: »— — — U svojim ciljevima ne zalieta se ta mladež (Nadaši) odviše visoko: oni hoće, kako sami kažu, da se — daleko od svakog političkog i literarnog strančarstva — priprave za budućnost, da se oružaju znanjem, jer su shvatili zadaću buduće inteligencije naše u životu narodnom. Ako s ovog gledišta ogledamo dosadašnji rad mladeži, možemo biti zadovoljni, jer ona se nije razmetala ni kao sudac ni kao vodić svoga naroda, nego je zbilja prikupljala znanje — — — —« Tisuć put već slušamo prigovor, da se razmećemo sucima i vodjama naroda. A prije nekoliko dana bili smo »jeunesse dorée«, dakako i opet izmedju redaka — jer se u uvodnom članku »Prostitucija madžaronske stranke« hvalila koalicija. Khuenovska politika utisnula je duboke tragove u sav naš političkom život. Danas nema stranke, gdje ne bi bilo Khuenovštine. Na svim stranama ima malih Khuena, a kad urebta zove se u pomoć i veliki Khuen i žandari njegovi. Jučer proti socijalistima, sutra možda i proti nama. Ne će diskusije, ne će kritike, šute, tiho se vesele, a najvoljeli bi da nas nema!

Da nas se ne bi krivo shvatilo! I mi se veselimo Novoj Nadi, još više duhu njezim nego li sadržaju. Isto kao i Obzor. Samo Obzor vidi duh Nove Nade u tom, što ona stoji daleko od političkog strančarstva (čitaj »politike«), što se ne će da razmeće sucem naroda i što se odlikuje skromnim razumijevanjem dječjih potreba. Tako je govorio najstrože politički i strančarski Obzor, jer da je samo malo zirnulo iz svog uskog okvira vidio bi u »Novoj Nadi« živ prigovor našim literarnim prilikama, našoj revolverskoj kritici, našim beletrističkim listovima, najpače Obzorovu miljenčetu »Viencu«. I opet jedan dokaz, kako možeš mirne duše i bez svakog uspjeha raditi proti našim »starima«, samo ako ne spomeneš nikomu imena. Slijepi su i gluhi i ako ih ne ubodeš, ne će osjetiti!

Zemljišno-vjeresijski zavod za Dalmaciju bio je skoro otvoren u Zadru. Toga je i trebalo i nek je u sto dobrih časa! To je prava i zdrava politika narodna: osigurati i obezbijediti narodni bitak; digni narod materijalno (nezanemarujući uz to moralnu stranu) bujaće život na svakom polju. — Kako čitamo u našim novinama i kako je bilo očekivati, navrilo je sijaset molba za zajam. To najbolje karakterise naše nevoljno stanje. Neznamo koliko kapitala pri ruci zavod ima i hoće li moći pomoći svima tijekom što pružiše ruke za pomoć. Dužnost nas goni da se ovdje samo na nešto sjetimo, što bi moglo biti tako od koristi, a što ujedno zgodno karakteriše naš javni život i rad (!). Lane, (u koliko se sjećamo) bio je donio „Nar. List“ uvodni članak, kako mu stižu iz Amerike pisma od naših ljudi, koje je tamo nevolja od kuće odagnala, i kako li bi oni sada, kada s pomoći Božjom nešto zaradiše, to radije uložili u svojoj domovini neg tudjim zavodima, da braći pomognu, znajući dobro kako novčano stojimo i čega nam treba. Krasan zaista naš narod! Ma gdje se Primorac desio, nezaboravlja svoju vrljet ni golet. Oni bratski ponudiše, pak što od toga bi? Taka ponuda, bratska i krasna (ta znamo kako lijepog kapitala naši ljudi tamo posjeduju) bila bi kod drugog naprednijeg naroda željno objeručke dočekam i učinjeno sve što treba. A u nas! Članak, pa sad i od kilometra i pun oduševljenja (moguće i pjesma u slavu) a na kraju, disci et salvavi animam meam.« To je sve. To je vrhunac rodoljublja, tako naša politika počima i svršava. Za narod se u nas — govori i piše. Dobro je i to; al „pulschrum est bene facere rei publicae, to je pozitiv, a pak tek onda može pristupiti i etiam bene dicere hand absurdum est. Upozorujemo dakle na tu ponudu današnji zavod u Zadru, da prema njoj udesi što je od potrebe.

*

Od predsjednika »Hrvatske« dobili smo ovaj dopis:

Slavno uredništvo!

Na temelju § 19. tiskov. zakona umoljavam Vas, da na dopis iz Graza (g. Selaka) uvrstite sljedeći ispravak.

Tvrđnja g. Selaka, da su Hrvati prisustvovali Sveslavenskom sastanku samo za to, da učine smutnju je skroz lažna — a što se tiče internih prilika našeg društva ne držim za vrijedno odgovoriti.

M. P.

Herzog,

predsjednik ak. dr. „Hrvatska“ u Grazu.

Primjećujemo, da rado uvršćujemo ovaj dopis, premda nismo dužni (jer je naš list neperiodički časopis), da se uvjere naši čitaoci, kako već umije uprava Hrvatske službeno-autoritativno, ali zato neobrazloženo, parirati svojoj opoziciji.

*

Našim pretplatnicima.

Na koncu godišta primorani smo i opet upozoriti na jedan od glavnih uzroka, koji priječe uspjehu novinstva: na nemarnost pretplatnika koji redovno ne smatraju svojom dužnošću plaćati pretplatu. Ne možemo se potužiti na broj pretplatnika ali se moramo gorko potužiti što nam niti polovica njih nije još ništa platila, smetnuvši s uma sve ogromne teškoće koje se moraju savladjivati pri izdavanju lista, naročito u tudjini. Molimo stoga svoje dužnike, da nam u toku Avgusta pošlju dužnu pretplatu, jer ćemo inače biti prisiljeni s njima bezobzirno postupati.

Našim naročnikom.

Na koncu letnika primorani smo zopet opozoriti na jeden glavnih vzrokov, ki ovira vspeh novinstva: na nemarnost naročnikov, kateri redno ne smatrajo za svojo dolžnost plačati naročnino. Ne moremo še pritožiti radi broja naročnikov, ali se moramo trpko pritožiti, da niti polovica njih nam doslej ni plačala še nič naročnine, ne imajoč ozira na ogromne težkoče, katere se imajo ovladati pri izdavanju lista, posebno v tudjini. Prosimo torej svoje dolžnike, da bi nam tekom Avgusta poslali dolžno naročnino, ker bomo inače prisiljeni proti njim bez ozira postopati.

